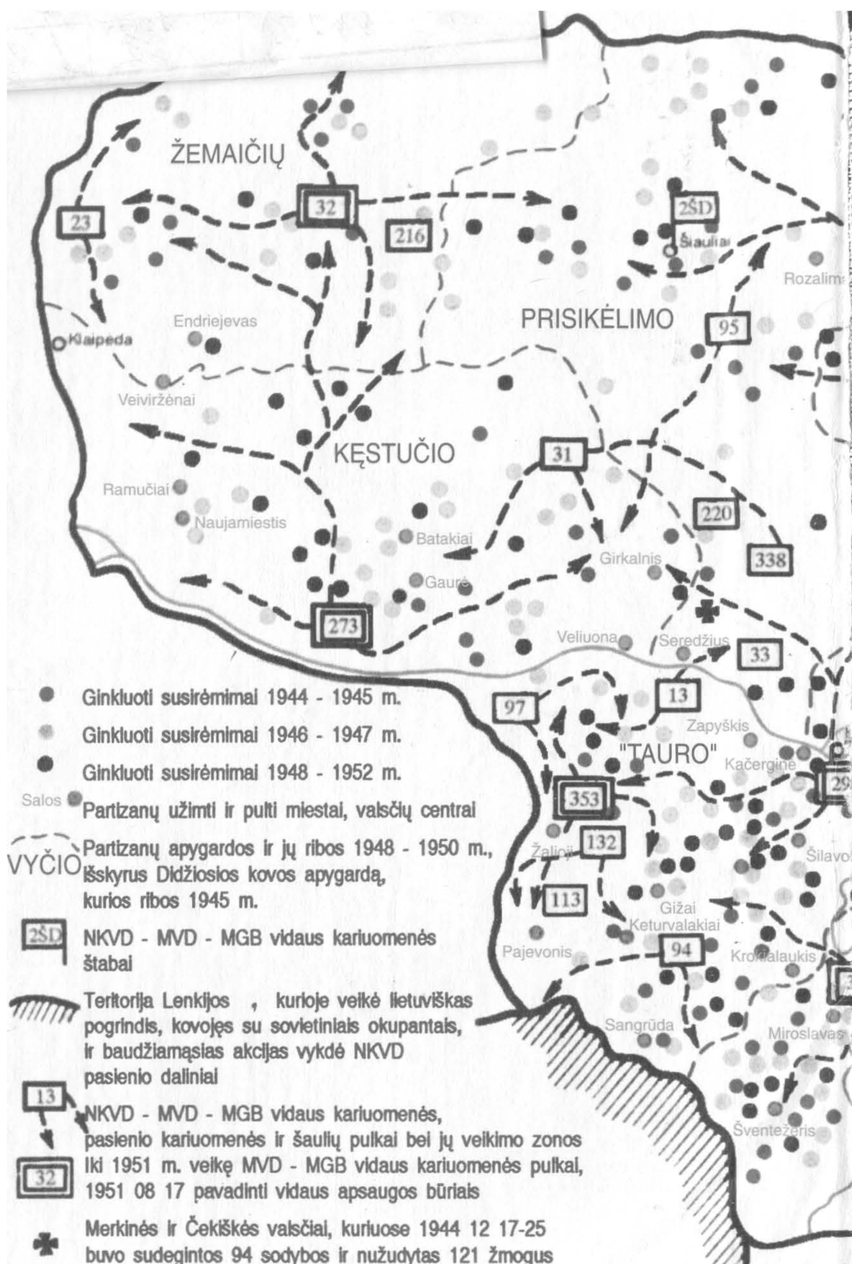
ARVYDAS ANUŠAUSKAS

LIETUVIŲ TAUTOS SOVIETINIS NAIKINIMAS 1940–1958 metais

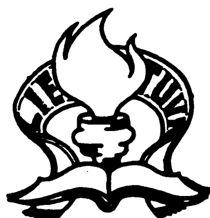

ŽEMAIČIŲ
23
32
216
2ŠD
Šiauliai
PRISIKĖLIMO
95
Endriejevas
Klaipėda
Veiviržėnai
KĘSTUČIO
31
Ramučiai
Naujamiestis
Batakiai
220
338
Girkalnis
Gaurė
273
Veliuona
Seredžius
33
13
97
Zapyškis
"TAURO"
Kačerginė
353
Žalioji
132
113
Gižai
Keturvalakiai
Pajevonis
94
Sangrūda
Miroslavas
Šventežeris
Ginkluoti susirėmimai 1944 - 1945 m.
Ginkluoti susirėmimai 1946 - 1947 m.
Ginkluoti susirėmimai 1948 - 1952 m.
Salos
Partizanų užimti ir pulti miestai, valsčių centrai
VYČIO
Partizanų apygardos ir jų ribos 1948 - 1950 m., išskyrus Didžiosios kovos apygardą, kurios ribos 1945 m.
2ŠD
NKVD - MVD - MGB vidaus kariuomenės štabai
Teritorija Lenkijos , kurioje veikė lietuviškas pogrindis, kovojęs su sovietiniais okupantais, ir baudžiamąsias akcijas vykdė NKVD pasienio daliniai
13
NKVD - MVD - MGB vidaus kariuomenės, pasienio kariuomenės ir šaulių pulkai bei jų veikimo zonos
32
iki 1951 m. veikę MVD - MGB vidaus kariuomenės pulkai, 1951 08 17 pavadinti vidaus apsaugos būriais
Merkinės ir Čekiškės valsčiai, kuriuose 1944 12 17-25 buvo sudegintos 94 sodybos ir nužudytas 121 žmogus

Žemėlapį sudarė A. ANUŠAUSKAS

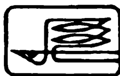
LIETUVIŲ TAUTINIS KULTŪROS FONDAS

ARVYDAS ANUŠAUSKAS

LIETUVIŲ TAUTOS SOVIETINIS NAIKINIMAS

1940–1958 metais

VILNIUS "MINTIS" 1996

UDK 947.45.08
An-175

Redaktorė RIMA MEKAITĖ
Dailininkas ROMAS DUBONIS

ISBN 5-417-00713-7

© Arvydas Anušauskas, 1996
© Dailininkas Romas Dubonis, 1996

LEIDĖJO ŽODIS

Amerikos lietuvių tautinės sąjungos seime, įvykusiame 1988 m. Floridoje (Daytona Beach), buvo įsteigtas Lietuvių tautinis kultūros fondas. Jo valdyba, jau 1989 m. kreipdamasi į lietuvių visuomenę, nurodė tokius pradinius fondo uždavinius:

a) sudaryti sąlygas ir surasti autorius, kurie parašytų lietuvių tautos genocido (naikinimo) ir trėmimo Sibiran istoriją;

b) remti Lietuvos universitetų bibliotekas, kad jos galėtų apsirūpinti periodine, moksline ir grožine literatūra;

c) padėti lietuviams studentams stipendijomis ir kitokiu būdu tiek Lietuvoje, tiek Amerikoje siekti mokslo ir tobulintis įvairiose mokslo srityse.

Lietuvių tautinio kultūros fondo valdyba (ją sudarė pirmininkas Jonas Jurkūnas, kurį vėliau pakeitė Stasys Briedis, vicepirmininkas Petras J. Buchas, iždininkas Oskaras Kremeris) ir taryba siekė įgyvendinti užsibrėžtus uždavinius. Tarybos narys Jonas Jurkūnas buvo įgaliotas rūpintis fondo leidinių rengimu. Kauno technologijos universitetui ir Žemės ūkio akademijai užprenumeruota jų prašytų specialybės periodinių leidinių, suteikta vienkartinių stipendijų Lietuvos studentams, kad jie galėtų Amerikoje gilinti savo specialybės studijas. 1991 ir 1992 m. lankydamasis Lietuvoje Jonas Jurkūnas užmezgė glaudžius ryšius su Represijų Lietuvoje tyrimo centru, kuriam buvo parūpintas didelio pajėgumo kompiuteris, nes be jo nebūtų buvę įmanoma surinkti ir išleisti „Lietuvos gyventojų genocido" pirmojo tomo (tai yra daugiau kaip 27 000 asmenų, 1939—1941 m. nukentėjusių nuo sovietinės okupacijos, vardynas).

Vienas pagrindinių fondo valdybos uždavinių buvo surasti autorių ir išleisti istorijos veikalą, kuris pateiktų

tikrą Sovietų Sąjungos ir jos pagalbininkų — Lietuvos komunistų sovietmečiu Lietuvoje vykdytų genocidinio pobūdžio nusikaltimų vaizdą, pagrįstą faktais, dar gyvų liudytojų parodymais ir dabar jau prieinamų dokumentų duomenimis. Šio veikalo rengimo kelyje pirmieji žingsniai buvo žengti 1994 m. Tuo reikalu Jonas Jurkūnas, lankydamasis Lietuvoje, Vilniuje sukvietė pasitarimą, kuriame dalyvavo dar du fondo valdybos nariai — Stasys Briedis ir Oskaras Kremeris, taip pat istorikai dr. Arvydas Anušauskas ir dr. Arūnas Bubnys. Buvo sutarta parengti ir išleisti dvi knygas: vieną — apie sovietinę Lietuvos okupaciją, o kitą — apie nacistinę. Pirmosios autorius — dr. Arvydas Anušauskas, antrosios — dr. Arūnas Bubnys.

Lietuvių tautinis kultūros fondas atiduoda į skaitytojų rankas dr. Arvydo Anušausko parengtą istorijos veikalą „Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940—1958 metais". Tai knyga, išsamiai vaizduojanti nekaltų Lietuvos žmonių sovietmečiu patirtą didžiąją gėlą: žudynes, kankynes, nuožmią Sibiro tremtį. Apie jos istorinę tiesą spręs skaitytojai ir ateities istorikai. Knygos leidėjui todėl pirmiausia rūpėjo, kad istorijos atmintin giliai įsirėžtų nešališka tikrovė, sovietmečiu taip nuožmiai slėgusi Lietuvą ir negailestingai naikinusi lietuvių tautą.

Leidėjas yra didžiai dėkingas veikalo „Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940—1958 metais" autoriui dr. Arvydui Anušauskui, taip kruopščiai sukaupusiam lietuvių tautos skaudžiosios gėlos ir didžiosios kančios duomenų apstą.

LIETUVIŲ TAUTINIS KULTŪROS FONDAS

Čikaga, 1995 m.

PRATARMĖ

Kas trečias suaugęs lietuvis tapo sovietinių okupantų vykdyto genocido ir teroro auka, bet tautos tragedijos istorija dar tik pradedama rašyti.

Tai, kas pasakojama šioje knygoje, yra pagrįsta Lietuvoje ir Rusijoje rastais archyviniais dokumentais, liudytojų prisiminimais ir naujausiomis mokslinėmis studijomis. Siekiant aiškiau išdėstyti daugybę duomenų, sudaryta keliasdešimt lentelių. Prieduose pateikiamos svarbiausių dokumentų originalų faksimilės ir pagalbinės informacinės lentelės.

Knygoje taip pat skelbiamos Lietuvos genocido aukų, Tremties ir rezistencijos, Utenos kraštotyros muziejuose, Garso ir vaizdo, Represijų Lietuvoje tyrimo centro ir Pilių tyrimo centro „Lietuvos pilys" archyvuose parinktos nuotraukos.

Esu dėkingas Lietuvių tautiniam kultūros fondui, daug prisidėjusiam, kad ši knyga patektų į skaitytojų rankas.

Arvydas ANUŠAUSKAS

ĮVADAS

Nuo 1940 m. lietuvių tauta patyrė didelių sukrėtimų: nepriklausoma valstybė buvo okupuota, vienas kitą keitę okupantai vykdė Lietuvos gyventojų naikinimo politiką. Nacių nusikaltimai buvo įvertinti ir tarptautiniu mastu pasmerkti, o štai sovietinis žmonių naikinimas dar nesusilaukė viešo teismo.

Po Rusijos 1917 m. spalio 26 d. perversmo bolševikų sukurta proletariato diktatūros valstybė rėmėsi jėga ir neigė visuotinai pripažintas teisės normas. Pradėtas žmonių naikinimas buvo grindžiamas komunistine ideologija ir pavadintas „nuverstų klasių slopinimu". Oficialiai tokio „slopinimo" („raudonojo teroro") objektu turėjo tapti „buržuazija ir jos pagalbininkai", tačiau iš tikrųjų kiekvienas kaip nors savo nepasitenkinimą reiškęs žmogus tapdavo tokios „slopinimo" politikos auka. Buvo naikinami ne „nacionalistai", „buožės" ar dar kaip nors kitaip vadinti žmonės, o būtent lietuviai (latviai, estai ir kt.). Sovietinės teisės apologetų nuomone, tokia politika buvo „objektyvi būtinybė", ir ji buvo įgyvendinta trimis būdais: kariniu, ekonominiu ir politiniu-teisiniu [1]. Tik buvo nutylima ta aplinkybė, kad kai baudžiamieji įstatymai trukdydavo vykdyti „baudžiamąją politiką", buvo plečiamos kitos teroro vykdymo galimybės, vadinamosios neteisminės funkcijos. Bet kuriuo būdu persekiotam žmogui visada buvo formaliai pritaikomas koks nors Baudžiamojo kodekso (toliau — BK) straipsnis. Sovietinė sistema tuo ir buvo unikali, kad savo nusikaltimus grindė savo pačios nusikalstamais įstatymais.

---

[1] *Stanislovaitis R.* Osuščestvlenie funkcii podavlenija soprotivlenija svergnutych klassov v Sovetskoj Litve v 1940—1950 g. g. (avtoref. dis. na soiskanie učen. st. kand. jurid. nauk.). Tartu, 1970. S. 3, 7.

1922—1934 m. Sovietų Sąjungoje susiklostė savotiška „valstybinių nusikaltimų" ir bausmės samprata. Bausmės virto „socialinės gynos priemone", kurią buvo galima taikyti kiekvienam žmogui, ir ne tik dėl veikimo prieš sovietinę santvarką, bet ir dėl giminystės ryšių bei atgaline data. Rusijos SFSR BK 58-1a straipsnis leido tėvynės išdaviko šeimos narius ištremti penkeriems metams į tolimiausius Sibiro rajonus. Už tokius valstybinius ar kontrrevoliucinius nusikaltimus kaip tėvynės išdavimas (58-1), ginkluotas sukilimas (58-2), susižinojimas su užsienio valstybe (58-3), pagalbos tarptautinei buržuazijai teikimas (58-4), skatinimas paskelbti karą ar ginkluotą įsikišimą (58-5), šnipinėjimas (58-6), kenkimas (58-7), teroristinis aktas (58-8), diversija (58-9), kontrrevoliucinė propaganda ir agitacija (58-10), dalyvavimas kontrrevoliucinėje organizacijoje (58-11), nepranešimas (58-12), aktyvi kova su darbininkų klase ir revoliuciniu judėjimu (58-13), sabotažas (58-14) buvo numatytos pačios griežčiausios socialinės gynos priemonės: sušaudymas, laisvės atėmimas iki 25 metų, teisių apribojimas iki 5 metų, privalomas apgyvendinimas arba draudimas gyventi tam tikrose vietose. Tokiomis bausmėmis buvo siekiama „įspėti nusikaltimą padariusio asmens naujus nusikaltimus, paveikti kitus neatsparius visuomenės narius ir nusikalstamus veiksmus padariusius asmenis pritaikyti prie darbo žmonių valstybės bendro gyvenimo sąlygų" [2]. Štai tokius BK „išprotavimus", taip pat valstybės institucijų teisinius ir normatyvinius aktus turėjo įgyvendinti specialiai sukurti prievartos organai. Buvo suformuota žinybinė prokuratūros ir tribunolų sistema: Jungtinės valstybinės politinės valdybos (OGPU) Karinė prokuratūra (1932 m.), Specialiųjų bylų prokuratūra (1933 m.), Vidaus reikalų liaudies komisariato (toliau — NKVD) kariniai tribunolai (1934 m.). Pagaliau 1934 m. lapkričio 5 d. buvo įkurtas NKVD Ypatingasis pasitarimas, kuriam priklausė tik NKVD darbuotojai. Nuo tol visas baudžiamasis procesas, pradedant tardymu ir baigiant bausmės skyrimu, atsidūrė NKVD rankose. NKVD galėjo ne tik įkalinti bet kurį žmogų, bet ir sunaikinti kiekvieną jam neįtikusįjį. Tardymas ga-

[2] Ugolovnyj kodeks RSFSR. Moskva, 1950.

lėjo trukti tik 10 dienų, o byla buvo išnagrinėjama nedalyvaujant teisiamajam. Paskelbus mirties bausmę, pasmerktasis turėdavo būti sušaudytas per 24 valandas [3].

Nederėtų pamiršti, kad žmonės buvo naikinami ne tik sovietiniams prievartos organams sudarius formalias bylas. Trėmimai, Genocido konvencijoje apibūdinti kaip sąmoningas genocido veiksmas, buvo sankcionuojami pačių aukščiausių sovietų valdžios pareigūnų. Trėmimų motyvai nuolat kito: tai etninis principas pakeisdavo politinį (Kaukazo ir Krymo tautų trėmimas), tai politinis susipindavo su etniniu. Taip buvo sukurta žmonių naikinimo sistema, turėjusi specialias struktūras, įstatymus, nusikaltimų slėpimo metodiką.

Lietuvių tautos naikinimo priežastis ir padarinius mėginama atskleisti nuo pat 1941 m. Tuomet pasirodė įvairių autorių straipsnių (dažnai nepasirašytų) apie pirmąsias suėmimų, žudynių, trėmimų aukas, NKVD ir Valstybės saugumo liaudies komisariato (toliau — NKGB) dokumentų publikacijų [4]. 1941 m. liepos mėn. įkurtas Raudonojo teroro muziejus kartu su Studijų biuru ėmėsi tirti Lietuvai padarytą žalą, kaupti NKVD ir NKGB dokumentus, liudytojų atsiminimus. Iki 1942 m. jau buvo sukaupta 50 tūkst. įvairių nevienodos vertės dokumentų [5], o 1942 m. pasirodė didelio veikalo „Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai" pirmasis tomas. 1942—1943 m. išleistuose keturiuose šio veikalo tomuose buvo paskelbta genocido siaubą išgyvenusių žmonių atsiminimų, kai kurių dokumentų ir daugelio autorių analitinių straipsnių. Didžiulis leidinys apie vienus sovietinės okupacijos metus ilgai išsiskyrė iš genocidui skirtų monografijų. Dėl

---

[3] *Viktorov B. A.* Bez grifa „sekretno". Moskva, 1990. S. 194.

[4] Pravieniškiuose bolševikai barbariškai išžudė beginklius kalinius // Naujoji Lietuva. 1941. Liepos 7; Ties Červina žiauriai išžudyta daug lietuvių politinių kalinių, išvežtų iš Vilniaus kalėjimo // Ūkininko patarėjas. 1941. Liepos 11; Kur išvežti Lietuvos tremtiniai // Lietuvos Raudonojo Kryžiaus žinios. 1941. Liepos 29; *Merkelis A.* Kaip vyko tremiamų lietuvių medžioklė // Savitarpinės pagalbos žinios. 1942. Gegužės 19; Vienerių metų tautos tragedija // Ten pat. Sausio 30; *Merkelis A.* Kruvinieji metai // Ten pat. Birželio 13; Iš kur ir kada buvo išvežti tremtiniai į Rusiją // Ūkininko patarėjas. 1941. Liepos 31 ir t. t.

[5] Vienerių metų tautos tragedija // Savitarpinės pagalbos žinios. 1942. Sausio 30.

to meto objektyvių aplinkybių „Lietuvių archyvas" turėjo tam tikrų trūkumų, bet tvirtas dokumentinis pagrindas, visapusiškas pasirinktos problemos tyrimas garantavo ilgalaikę veikalo vertę. Tokiems autoriams kaip A. Merkelis (straipsniai „Masinis lietuvių išvežimas į SSSR", „Kur ir kaip bolševikai žudė ir kankino lietuvius") arba S. Raštikis (straipsnis „Lietuvos kariuomenės tragedija") tuo metu niekas neprilygo, ir jų straipsniai ilgam tapo genocido vykdymo tyrimo šaltiniu [6]. „Lietuvių archyve" paskelbti dokumentai, straipsnių autorių išvados daugiau kaip penkiasdešimt metų keliavo iš vieno veikalo į kitą.

1942 m. pasirodė ir darbų, skirtų 1941 m. birželio 22—28 d. Sovietų Sąjungos vykdytiems genocido veiksmams. „Bėgančiųjų keršte" skelbiami Lietuvos policijos 1942 m. protokolai apie beveik tūkstančio žmonių nužudymą Sovietų Sąjungos—Vokietijos karo pradžioje [7]. Leidyklos „Žemaičių žemė" išleistoje knygoje „Žemaičių kankiniai" remiantis dokumentais aprašyta 1941 m. birželio 24—25 d. Rainių miškelio tragedija — 76 kalinių nužudymas [8]. Šiuose leidiniuose tiksliai atkuriama fizinio genocido eiga, pateikiamos tiesioginių jo vykdytojų pavardės.

1949 m. Vakarų Vokietijoje J. Rumšaitis išleido K. Pelėkio monografiją anglų kalba „Genocide. Lithuania's threefold tragedy" [9]. Puoselėdamas „Lietuvių archyvo" tradicijas, K. Pelėkis pateikė dokumentų faksimilių [10], daug originalių nuotraukų, tik 1944—1948 m. vykdytam lietuvių naikinimui aprašyti jam trūko faktinės ir dokumentinės medžiagos (pavyzdžiui, nagrinėjant genocido eigą ir lietuvių tautos aukų statistiką) [11]. Dar keturiasdešimt metų kaupėsi genocido liudytojų atsiminimai ir straipsniai apie vieną ar kitą okupacijos laikotarpį arba epizodą. Anksčiau minėtuose darbuose paskelbti dokumentai,

---

[6] Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai. K., 1942. T. 1—3; V., 1943. T. 4.

[7] Bėgančiųjų kerštas. Lietuvos policijos 1942 metų protokolai (mašinraštis saugomas Represijų Lietuvoje tyrimo centro archyve).

[8] Žemaičių kankiniai. Rainių miškelio tragedija 1941.VI.24—25. Telšiai, 1942.

[9] *Pelėkis K.* Genocide. Lithuania's threefold tragedy. Germany, 1949.

[10] Ten pat. P. 72, 79.

[11] Ten pat. P. 231—234.

straipsniai vienaip ar kitaip buvo panaudoti J. Pajaujo-Javio veikale „Soviet Genocide in Lithuania" [12]. Autorius, remdamasis nauja memuarine literatūra, patikslino anksčiau kitų autorių pateiktas išvadas, genocido aukų statistiką. Deja, kaip ir K. Pelėkio knygoje, J. Pajaujo darbe ypač pasigendama antrosios sovietinės okupacijos metu vykdyto genocido dokumentalaus pagrindimo, kadangi totalitarinės valstybės archyvai buvo neprieinami.

Genocido padariniai ir sovietinio saugumo dokumentų patikimumas iš dalies aptarti K. Girniaus knygoje „Partizanų kovos Lietuvoje" [13]. Autorius, kaip šaltinį analizuodamas ir sovietinę istoriografiją, atskleidė ir jos metodologijos trūkumus bei sukurtus mitus. Kai kurios K. Girniaus iškeltos problemos (suėmimų statistikos, dokumentų patikimumo ir kt.) smulkiau nagrinėjamos šiame veikale.

Sovietinė istoriografija ne tik tylomis apėjo masinius trėmimus (išskyrus 1941 m.), bet ir išleistuose archyvinių dokumentų rinkiniuose (serija „Faktai kaltina") sąmoningai parinktais dokumentais siekė Lietuvos partizanų kovą pavaizduoti kaip „klasių kovą" [14] ir įrodyti partizanų žiaurumą. Visiškai nutylėtos sovietinės NKVD, Vidaus reikalų ministerijos (toliau — MVD) ir Valstybės saugumo ministerijos (toliau — MGB) kariuomenės baudžiamosios antipartizaninės akcijos, jų padariniai, suėmimų mastas ir apskritai viskas, kas galėjo bent kiek pakeisti kurtą „klasių kovos" vaizdą. Išskirtine, matyt, derėtų laikyti teisininko R. Stanislovaičio neskelbtą disertaciją, kurioje, aptariant „proletariato diktatūros" valstybės slopinimo funkcijos vykdymo būdus, parodoma glaudi karinių, administracinių ir baudžiamųjų teisinių priemonių sąsaja su valstietijos egzistavimo ekonominių sąlygų likvidavimu. Tai būtų bene vienintelis sovietinių laikų darbas, kuriame kalbama apie partizanų būrių likvidavimą pasitelkus karinius dalinius ir nenutylimas trėmimų (kaip „slopinimo" būdo) vykdymas [15]. Su tokiais veiksmais, anot R. Stanislovaičio, Lietuvoje buvo susiję visi valdžios or-

[12] *Pajaujis-Javis J.* Soviet Genocide in Lithuania. New York, 1980.
[13] *Girnius K.* Partizanų kovos Lietuvoje. V., 1990.
[14] *Rakūnas A.* Klasių kova Lietuvoje 1940—1951 metais. V., 1976.
[15] *Stanislovaitis R.* Osuščestvlenie funkcii podavlenija... S. 17.

ganai — nuo pačių žemiausių (vietos vykdomieji komitetai, pripažinę valstiečių ūkius „buožiniais") iki pačių aukščiausių (LKP CK, Lietuvos SSR ir SSRS Ministrų Tarybos, Aukščiausiųjų Tarybų Prezidiumai, MVD, MGB — savo priimtais aktais, nutarimais, įsakymais ir direktyvomis, kuriomis įgyvendinta „slopinimo" funkcija) [16]. Matyt, dėl tokio atvirumo R. Stanislovaičio disertacija liko nepaskelbta.

Pastaraisiais metais pasirodę rusų istorikų apibendrinantys straipsniai [17] apie lietuvių, latvių ir estų trėmimus, kalinių evakavimą karo pradžioje, kalinių ir tremtinių statistiką buvo paremti neseniai rastais, mažai žinomais archyviniais dokumentais. Vis dėlto rusų istorikų darbuose tie dokumentai vertinami gana nekritiškai (pavyzdžiui, įkalintiems lietuviams pateikti kaltinimai vertinami kaip „iš esmės teisingi", teigiama, kad kaliniai buvę maitinami pagal „visas nustatytas normas", jų darbas apmokamas nuo 1950 m.[18] ir pan.). Beveik visiškai ignoruojami kalinių ir tremtinių atsiminimai. Kadangi rėmėsi tik centrinių NKVD—MVD valdybų ir skyrių dokumentais, rusų istorikai negalėjo palyginti vietinių ir centrinių represinių institucijų dokumentų patikimumo.

Prieš atkuriant 1990 m. Lietuvos nepriklausomybę ir 1991 m. atsiveriant KGB archyvams, buvo išleista dr. A. Damušio studija „Lietuvos gyventojų aukos ir nuostoliai Antrojo pasaulinio karo ir pokario (1940—1959) metais" [19]. Autorius mėgino objektyviai, remdamasis tuomet buvusiais prieinamais šaltiniais ir anksčiau išleistais veikalais, nustatyti Lietuvos gyventojų nuostolius. Dar de-

---

[16] Ten pat. P. 10.

[17] *Kokurin A. I.* Evakuacija zaključennych iz tjurem Zapadnoj Ukrainy, Zapadnoj Belorussii i Litvy v 1941 g. (rankraštis saugomas autoriaus archyve); *Zemskov V. N.* Nekotorye dannye o specposelencach — pribaltijcach // Raduga. Tallin, 1990. No 9. S. 56—61; *Zemskov V. N.* Massovoe osvoboždenie specposelencev i ssyl'nych (1954—1960) // Sociologičeskie issledovanija. 1991. No 1. S. 5—26; *Zemskov V. N.* GULAG (istoriko-sociologičeskij aspekt) // Ten pat. Nr. 6. P. 10—27; Nr. 7. P. 3—16.

[18] Ten pat. Nr. 7. P. 3, 11; Nr. 6. P. 22.

[19] *Damušis A.* Lietuvos gyventojų aukos ir nuostoliai Antrojo pasaulinio karo ir pokario (1940—1959) metais. Chicago, 1988; Trečias pataisytas leidimas. K., 1991.

taliau 1940—1941 m. vykdyto genocido aukų likimą aprašė L. Kerulis, sudaręs ir išleidęs į Sovietų Sąjungą išvežtų politinių kalinių ir tremtinių vardyną. Į jį įtraukti 19 285 žmonės [20]. Jo darbu pasinaudota 1992 m. leidžiant naują vardyną, kuriame suregistruotos 27 806 aukos [21]. Čia pasinaudota visų tuomet buvusių prieinamų archyvų duomenimis, žmonių atsiųstomis anketomis ir net rašoma apie daugelio politinių kalinių ir tremtinių tolesnį likimą. Atsivėrus anksčiau buvusiems neprieinamiems archyvams, imta leisti didelius, dar labiau specializuotus genocido tyrimo darbus. Tai ir pradėtas leisti 1941—1952 m. tremtinių vardynas [22], ir trėmimų dokumentų rinkinys [23], ir dokumentais pagrįsti straipsniai apie trėmimus [24]. Iš kitų knygų išsiskiria Lietuvos žmonių genocidui skirtas straipsnių rinkinys (1993 m. birželio 12 d. konferencijos medžiaga), kurio autoriai, remdamiesi naujais, jau prieinamais šaltiniais, mėgino detaliau ištirti istoriografijoje mažiau nagrinėtas problemas (Lietuvos laisvės kovotojų 1944—1954 m. aukos, MGB metodai slopinant partizaninį judėjimą ir kt.) [25]. Memuarinių knygų bei straipsnių lietuvių išeivijoje iki 1989 m. ir Lietuvoje 1989—1994 m. pasirodė ne viena dešimtis [26], ir tai padeda vertinti kai kuriuos dokumentus. Kaip minėta, daug įvykių neatsispindėjo NKVD ir NKGB dokumentuose arba buvo jų

[20] Išvežtųjų lietuvių sąrašas. Stalino teroras 1940—1941 m. / Sudarytojas L. Kerulis. Chicago, 1981.

[21] Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1: 1939—1941 m. V., 1992.

[22] 1941—1952 metų Lietuvos tremtiniai. T. 1. V., 1993.

[23] Lietuvos kovų ir kančių istorija: Dokumentų rinkinys. Kn. 1: Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. V., 1994.

[24] *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos // 1941—1952 m. Lietuvos tremtiniai. T. 1. P. 4—20.

[25] Lietuvos žmonių genocidas nacių ir sovietų okupacijose. K., 1994.

[26] *Juciūtė E.* Pėdos mirties zonoje. New York, 1974; *Tautvaišienė H.* Tautų kapinynas Sibiro tundroje. Boston, 1962; *Armonienė B.* Leave your tears in Moscow. Philadelphia, 1961; Norilsko Vyčiai. V., 1992; *Almonaitis G.* Grąžinkite man gyvenimą. K., 1992; *Alksnytė-Garbštienė O.* Sibire... tremtinių žeme. V., 1994; *Antanaitis B.* Žodžiai iš pragaro. V., 1991; *Stabingis A.* Tryliktas vagonas. K., 1993; *Lakickas K.* Kalinys Z 2-311. V., 1994; *Ankevičius S.* Už Uralo, žemės galo. V., 1989; *Andriušis S.* 18 parų po žeme. K., 1991; *Jurgaitis J.* Aukos keliu. V., 1992; Kryžius Šiaurėje. V., 1992; *Toliušis Z.* Mano kalėjimai. V., 1991; *Gustainis V.* Be kaltės. V., 1989; *Mockevičius V.* Mirties arterija. V., 1994 ir kt.

apgaulingo žodyno užmaskuoti. Žinoma, dokumentai neprarado savo liudijamosios vertės, bet juos nagrinėti reikia itin atidžiai.

Iki 1991 m. veikalų apie lietuvių tautos naikinimą išleista nedaug. Galima rasti nemažai jų trūkumų, bet juos dažniausiai lėmė objektyvios aplinkybės. Dėl archyvų uždarumo, genocido liudytojų naikinimo (trėmimais, žudynėmis ir pan.), negalėjimo apklausti jų (išskyrus 1940—1941 m. okupacijos laikotarpio) ir kitų aplinkybių genocido tyrėjai buvo priversti remtis tik jiems prieinama ir ne visada tikslia informacija. Tačiau kiekvienas jų darbas reiškė tarsi tam tikrą genocido tyrimo etapą. Juose buvo remiamasi vis naujais genocido vykdytojų dokumentais ir aukų liudijimais. Rašant šį darbą pasinaudota ne tik visų Lietuvoje esančių archyvų dokumentais, bet ir Maskvos archyvuose rastais NKVD—MVD ir NKGB—MGB—KGB dokumentais, skelbtais ir neskelbtais straipsniais bei genocido liudytojų atsiminimais. Lietuvos centriniame valstybės archyve tirti NKVD, Lietuvos vidaus reikalų ministerijos (toliau — VRM) dokumentų fondai. Juose saugomi NKVD 1940—1941 m. dokumentai, ypač svarbūs tiriant pradinį teroro sistemos kūrimo etapą. Be to, juose labiau atsispindi NKVD struktūra, o ne teroro vykdymas. Šią spragą padėjo užpildyti KGB Archyvinių dokumentų saugyklos ir Lietuvos visuomenės organizacijų archyvo fondai. Šio archyvo LKP CK ir Partijos istorijos instituto prie LKP CK fonduose yra 1940—1941 ir 1944—1958 m. iš NKVD—MVD ir NKGB—MGB—KGB į LKP CK siųstos ataskaitos bei KGB atsiųsti specialiai atrinktų archyvinių dokumentų nuorašai, kurie buvo panaudoti Partijos istorijos instituto darbuose. Pirminiai šaltiniai saugomi KGB Archyvinių dokumentų saugykloje ir šiame darbe jais daugiausia remiamasi. Tai yra baudžiamųjų bylų, 1-ojo skyriaus (žvalgybos) ir operatyvinių bylų fondai. Pastarajame fonde saugomos įvairių NKVD, NKGB, MGB skyrių, vidaus kariuomenės dalinių, operatyvinių sektorių ataskaitos. Kadangi dokumentuose gausu netikslumų, tik lyginant esamus NKVD, NKGB ir MGB vietinių skyrių (valsčių, apskričių), NKVD—MVD—MGB kariuomenės pirminių operatyvinių (ar kovinių) suvestinių duomenis su NKVD, NKGB ir MGB vadovybės atas-

kaitomis pavyko išvengti daugelio netikslumų, rasti sąmoningus ar nesąmoningus dokumentuose esančių duomenų pakeitimus.

Panašaus pobūdžio dokumentų rasta ir Lietuvos VRM archyve — NKVD kontržvalgybos „Smerš", NKVD Kalėjimų skyriaus, trėmimų ir Šilutės lagerio fonduose. Tik NKVD Kalėjimų skyriaus ir trėmimų fonduose buvo 1940—1941 m. dokumentų, o visi kiti — 1944—1955 m. Šiame archyve rasti dokumentai iš dalies padėjo nustatyti Maskvos archyvuose rastų dokumentų patikimumą.

1994 m. išslaptinus kai kuriuos Rusijos Federacijos valstybinio archyvo fondus, atsirado galimybė pasinaudoti NKVD—MVD centrinių struktūrų dokumentais. Rašant šį darbą naudotasi minėto archyvo Vyriausiosios lagerių valdybos (toliau — GULAG-as), Kalėjimų valdybos, 4-ojo specialiojo skyriaus (tremtinių reikalų) ir SSRS NKVD—MVD įsakymų fondais. Su Lietuva susiję dokumentai juose nėra atskirai išskirti, jie yra bendrose Sovietų Sąjungos NKVD—MVD ataskaitose, suvestinėse. Be to, fondai nėra pilni, nes NKVD—MVD dokumentai, kuriuose buvo kalbama apie „antisovietinių elementų" registravimą (pavyzdžiui, L. Berijos *(Berija)* 1939 m. instrukcija), sekimą ir panašius veiksmus (vadintus operatyviniais), yra slaptuose Rusijos federalinės saugumo tarnybos archyviniuose fonduose (buvęs MGB—KGB archyvas). Kitame Maskvos archyve, Rusijos naujausios istorijos archyvinių dokumentų saugojimo ir tyrimo centre, tirtas VKP(b) CK Lietuvos biuro fondas. Bylų ten yra visai mažai, o dokumentai daugiau skirti ūkiniams reikalams. Yra tik keleto svarbių biuro posėdžių (apie kovos su rezistencija organizavimą) stenogramų ir teroro vykdymo struktūrų ataskaitų (tokios pat ataskaitos saugomos ir KGB Archyvinių dokumentų saugykloje).

Visi šie dokumentai turėjo slėpti komunizmo nusikaltimus. Nesupratus dokumentų sudarymo ypatumų, juose vartojamų sąvokų, neįmanoma suvokti tikrosios jų prasmės ir vertės. Komunistinėse ir kagėbistinėse ataskaitose atsiskleidžia esminis pačios sistemos reikalavimas, kad jokie dokumentai neturi atspindėti gyvenimo tikrovės. Komunistinė ideologija sugebėdavo viską pagrįsti. Okupacija čia virto „revoliucija", politinė opozicija —

„antisovietiniu elementu", kovotojai su okupantais — „banditais", „buržuaziniais nacionalistais", brutali prievarta ir genocidas — „revoliuciniu teisingumu", kankinimai — „fizinio poveikio priemonėmis". Kita vertus, tai yra tik svarbios detalės. O iš terorą ir genocidą vykdžiusių ir organizavusių (savo veiksmus pavadinusių „valstybės slopinimo funkcijos" įgyvendinimu pagal komunistinę teoriją) institucijų dokumentų matyti, kad veikė vieninga sistema, kurios tikslas buvo sunaikinti tam tikrą žmonių dalį.

Negalima pamiršti ir statistinių NKVD (MGB—KGB) dokumentų tikslumo analizės. Sovietinėms genocido vykdymo struktūroms mažai rūpėjo, kiek žmonių iš tikrųjų ištremta ar nužudyta. Jeigu į tremties ar kalinimo vietas buvo atvežama daugiau žmonių negu planuota, tai didelis mirtingumas greitai panaikindavo šį skirtumą. Jeigu buvo suimama 200 tūkst. žmonių, o bylas sudarydavo tik pusei, tai likusieji taip pat išnykdavo iš visų galutinių suvestinių. Taip tūkstančiai žmonių patyrė genocido siaubą, bet jų likimas neatsispindėjo statistinėse ataskaitose. Čekistams nebuvo svarbu, kad dalis tų žmonių jau buvo nužudyta, dalis suluošinta fiziškai ir moraliai. Juk nebuvo oficialių žmonių nukankinimo, numarinimo, išžudymo ar luošinimo planų, kuriuose tai galėtų atsispindėti. Bet tikrojo aukų skaičiaus nuslėpimas ir klastojimas — tai tik vienas iš vykdytų nusikaltimų slėpimo metodų. Detaliau tai bus nagrinėjama atskiruose šio veikalo skyriuose.

Visi minėtų archyvų dokumentai kartu su genocido liudytojų atsiminimais yra pagrindiniai šio darbo šaltiniai. Visa moksliniam tyrimui panaudota istorinė informacija padėjo siekti šio darbo tikslo: atskleisti, kaip 1940—1941 m. buvo sukurta teroro sistema ir kokios buvo specifinės jos veiklos sąlygos; parodyti, kaip lietuvių (taip pat ir kitų „nepatikimų" tautų — latvių, estų, čečėnų ir kt.) naikinimas virto genocido veiksmais; pateikti dokumentais pagrįstą genocido aukų statistiką daug dėmesio skiriant kalinių kategorijų ir jų skaičiaus nustatymui; apibūdinti naikinimo sąlygas, būdus (tremtinių ir kalinių laikymo sąlygas, karines baudžiamąsias operacijas ir t. t.) ir pagrindines tendencijas.

SOVIETŲ SĄJUNGOS PASIRENGIMAS OKUPACIJAI (1939—1940)

1918—1919 m. nepasisekus sovietizuoti Lietuvos, Sovietų Rusija (vėliau — Sovietų Sąjunga) ir toliau daug dėmesio skyrė Lietuvos pajungimo reikalui. Kad sudaromos Sovietų Sąjungos—Lietuvos tarpvalstybinės sutartys turėjo mažai įtakos strateginiams SSRS politinės vadovybės planams, rodė tai, jog atėjus palankiam momentui jos visos buvo ignoruojamos ir pažeidžiamos. Prieš Lietuvą nukreiptos Sovietų Sąjungos karinės ir diplomatinės priemonės buvo aktyviai taikomos dar iki Ribentropo *(Ribbentrop)*—Molotovo *(Molotov)* pakto sudarymo.

1935 m. spalio 16—17 d. NKVD Vyriausiosios valstybės saugumo valdybos IV sektorius pradėjo sekimo bylas „Gedemin", „Forpost" ir „Filiory" [1]. Pirmoji buvo skirta Lietuvai, jos vidaus ir užsienio politikai, antroji ir trečioji — Lietuvos kariuomenei ir policijai. Šių bylų atsiradimas Lietuvai sunkiu ekonominiu ir politiniu laikotarpiu (Suvalkijos ūkininkų streikas, santykių su Vokietija pablogėjimas ir t. t.) rodė, kad Sovietų Sąjunga pradėjo rengtis galimam politiniam ir ekonominiam Lietuvos pajungimui ir kartu mėgino įvertinti jos karinį pajėgumą. Jau 1936 m. vasario 17 d. NKVD rezidentas „Ter" iš Kauno pranešė, kad „tarp vietos buržuazijos, daugiausia žydų, kurios atstovai dažnai važinėja į SSRS kaip turistai, paplitusi nuomonė apie neišvengiamą sovietų valdžios įvedimą Lietuvoje" [2]. Tokių pranešimų apie „lojaliai" nusiteikusius gyventojų sluoksnius vis daugėjo artėjant 1939 m. vasarai. Bet tai tebuvo fonas, turėjęs

---

[1] KGB Archyvinių dokumentų saugykla (toliau — KGB ADS). 1 skyriaus fondas (toliau — 1 sk. f.). B. A-93 (čia ir toliau nurodomi bylų numeriai yra laikini). T. 3. L. 427, 436, 463.

[2] NKVD rezidento „Ter" 1936 m. vasario 17 d. pranešimas Nr. 20 iš Kauno // Ten pat. L. 435.

maskuoti tikruosius Sovietų Sąjungos tikslus Lietuvos atžvilgiu. 1938 m. sausio mėn. SSRS pasiuntinybės Kaune spaudos atstovas Fidgutas *(Fidgut)* savo pranešime Sovietų Sąjungos pozicijas ir politiką Lietuvoje apibrėžė trumpai ir aiškiai: „Žinomas mūsų suinteresuotumas Pabaltiju ir ypač Lietuva [...]. Šį mūsų susidomėjimą galima apytikriai taip apibrėžti: iš politinės ir ypač strateginės pusės mes norime, kad Lietuva orientuotųsi į mus, vadinasi, būtų priešiška mūsų antagonistams [Lenkijai ir Vokietijai — *A. A.*]. Bet mes nenorime, kad tikėdamasi mūsų paramos Lietuva veltųsi į rimtus konfliktus ir mus įtrauktų į juos"[3]. Lietuva turėjo tapti Sovietų Sąjungos politiniu satelitu dar prieš okupacijos pradžią. Į tai ir orientavosi Maskvos oficialioji ir neoficialioji diplomatija. Fidgutas teigė: „Mes turime sutvirtinti, išplėsti savo ekonomines ir politines pozicijas Lietuvoje, tam panaudodami visas turimas priemones, kad mūsų įtaka skverbtųsi gylyn [...]. Šiems tikslams mes turime suvienyti ir pajungti Užsienio reikalų liaudies komisariato, NKVD ir Užsienio prekybos liaudies komisariato darbą Lietuvoje [...]. Pagrindinis uždavinys — kova dėl Lietuvos kaip būsimų karo veiksmų placdarmo"[4]. Sovietų Sąjungos ir Vokietijos sutarčių slaptieji papildomi protokolai nulėmė ne tik Lietuvos, bet ir kitų Baltijos valstybių tolesnį likimą: nepriklausomos valstybės buvo likviduotos, jų tautos naikinamos. 1939 m. rugpjūčio 23 d. SSRS—Vokietijos nepuolimo sutarties slaptuoju papildomu protokolu Lietuva trumpam buvo patekusi į Vokietijos įtakos sferą, o jau rugsėjo 28 d. Draugystės ir sienų sutarties slaptame protokole Lietuva (be dalies Suvalkijos) buvo perleista SSRS įtakos sferai mainais į Lenkijos teritorijas Liublino ir Varšuvos vaivadijose. Dvi totalitarinės valstybės dalijosi okupuotas arba numatytas okupuoti valstybes, kartu ruošdamosi naikinti jų tautas.

Lietuvių tauta nacistinį ir komunistinį genocidą patyrė viena pirmųjų. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, didelė lietuvių gyvenamų žemių dalis atsidūrė Vokietijos ir Sovietų Sąjungos valdžioje. Sovietų Sąjunga

[3] Pranešimas SSRS NKVD Vyriausiosios valstybės saugumo valdybos 7-ajam skyriui // Ten pat. L. 440.
[4] Ten pat. L. 444—446.

C 9338

užėmė rytinius Lenkijos rajonus ir Vilniaus kraštą. Jau 1939 m. rugsėjo 19 d. Raudonosios armijos daliniai okupavo Vilnių, įvedė okupacinį režimą, ir iš karto miestas buvo smarkiai apiplėštas. Raudonosios armijos užimtos lietuvių gyvenamos Suvalkų trikampio žemės pagal rugsėjo 28 d. sutartį buvo perleistos Vokietijai. Čia taip pat buvo įvestas okupacinis režimas, imti persekioti lietuviai. Žinios apie vietos gyventojų persekiojimus Suvalkų trikampyje ir Klaipėdos krašte gana skurdžios. Savo atsiminimuose E. Turauskas mini vokiečių persekiotus lietuvių mokytojus ir teigia, kad iki 1939 m. gruodžio 12 d. į Lietuvą buvo išsiųsti 1584 Suvalkų trikampio žydai [5]. Žinoma ir tai, kad Lietuvos valstybė, kiek buvo įmanoma, stengėsi ginti lietuvius nuo vokiečių valdžios persekiojimo. Po 1940 m. sausio mėn. įvykusių Suvalkų trikampio lietuvių suėmimų Lietuvos užsienio reikalų ministras J. Urbšys gavo Vokietijos pasiuntinio Kaune E. Cechlino *(Zechlin)* pažadą išlaisvinti 36 suimtus lietuvius [6]. Ir vėliau buvo nuolat prašoma išlaisvinti ir išsiųsti į Lietuvą suimtus lietuvius. Prieš pat okupaciją 1940 m. birželio mėn. iš Vokietijos kalėjimų Lietuvos vyriausybės pastangomis buvo ištraukti dar 23 kalinti lietuviai [7].

Panašius žingsnius vyriausybė darė ir gindama Sovietų Sąjungos okupuotų lietuvių žemių gyventojus, ypač po to, kai Sovietų Sąjungai grasant karine jėga 1939 m. spalio 10 d. buvo pasirašyta Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos—Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartis. Pagal šią sutartį Lietuvai atiteko tik dalis Vilniaus krašto. Daug krašto lietuvių liko Sovietų Sąjungos aneksuotoje teritorijoje (Švenčionyse, Rudnioje, Gervėčiuose ir kt.) ir pirmieji patyrė komunistinio genocido baisumus. Jiems pirmiesiems buvo pritaikytas SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro L. Berijos 1939 m. spalio 11 d. pasirašytas įsaky-

---

[5] *Turauskas E.* Lietuvos nepriklausomybės netenkant. K., 1990. P. 173, 181.

[6] Ten pat. P. 186.

[7] Teisingumo ministro 1940 m. birželio 7 d. raštas Nr. 37 // Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau — LCVA). F. 483. Ap. 3. B. 373. L. 51.

mas Nr. 001223 [8], kuriame buvo suformuluota genocido organizatorių doktrina aneksuotų ir numatytų aneksuoti šalių gyventojų atžvilgiu. Čia buvo nurodyta, kurias žmonių grupes pirmiausia reikia sunaikinti pagal komunistinės ideologijos reikalavimus įvertinus tų žmonių socialinę kilmę ir padėtį. Tarp jų buvo: Lenkijos, Lietuvos, Latvijos, Estijos nekomunistinių organizacijų nariai, kalėjimų tarnautojai, policininkai, dvarininkai, fabrikantai, valstybinių įstaigų darbuotojai, karininkai, pabėgėliai iš Lenkijos, neišvykę vokiečių repatriantai ir šių žmonių šeimų nariai. Iš esmės jie visi turėjo būti suregistruoti ir pasmerkti pagal Sovietų Sąjungos BK 58 straipsnį. Ne veltui nuo 1935 m. NKVD Užsienio skyrius Lietuvos politikų, karių ir policininkų sekimo bylose („Gedemin", „Forpost" ir „Filiory") kaupė jų sąrašus (byloje „Forpost" buvo Valstybės saugumo departamento (toliau — VSD) darbuotojų, tardytojų ir kitų teisėsaugos įstaigų darbuotojų sąrašai) [9].

Kai kuriems visuomenės ir politikos veikėjams buvo sudaromos atskiros bylos. Paskutiniajam nepriklausomos Lietuvos ministrui pirmininkui A. Merkiui SSRS NKVD Vyriausiosios valstybės saugumo valdybos 5-ojo skyriaus 9-asis poskyris tokią bylą sudarė dar 1939 m. birželio 27 d.[10] Viskas buvo skirta vienam tikslui — numatytai okupacijai, aneksijai ir tautos potencialui naikinti.

Užėmusi Vilniaus kraštą, Sovietų Sąjunga nedelsdama pradėjo vykdyti terorą, kurio sudedamoji dalis buvo sistemingi suėmimai ir trėmimai. Pirmiausia buvo areštuojami inteligentai, žymesni lenkų ir lietuvių visuomenės veikėjai.

1939 m. spalio 28 d. Lietuvos kariuomenei įžengus į Vilnių, Lietuvos vyriausybės įgaliotinį užgriuvo vilniečių skundai apie Raudonosios armijos ir NKVD vykdytus areštus. Jau lapkričio 24 d. vyriausybės įgaliotinis turėjo sąrašą su 352 suimtų ir išvežtų žmonių pavardėmis. Tai buvo gydytojai, teisininkai, prekybininkai, tarnauto-

---

[8] Nors Rusijos Federacijos valstybiniame archyve saugoma daugelis NKVD dokumentų, bet šio įsakymo originalas yra Rusijos federalinės saugumo tarnybos archyve (buvęs SSRS KGB centrinis archyvas).

[9] KGB ADS. 1 sk. f. B. A-93. T. 3. L. 463.

[10] Ten pat. L. 457.

jai ir kiti žmonės, kurie kalėjo Balstogės, Lydos ir Minsko kalėjimuose. Šis sąrašas lapkričio 25 d. buvo išsiųstas Lietuvos pasiuntiniui Maskvoje L. Natkevičiui. 1940 m. sausio 12 d. išsiųsti nauji sąrašai. Buvo gelbėjami tik tie suimti žmonės, kurie turėjo teisę tapti Lietuvos piliečiais [11]. Vis dėlto 1940 m. balandžio 1 d. vien Sovietų Sąjungos NKVD lageriuose kalėjo 25 Lietuvos piliečiai (ir 189 Latvijos bei 257 Estijos piliečiai) [12]. Tuo tarpu už Lietuvos sienų likusiems lietuviams nebebuvo įmanoma padėti net jei jie norėdavo tapti Lietuvos Respublikos piliečiais. SSRS NKVD geriausiu atveju juos laikydavo asmenimis be pilietybės. Kartu su kitais 1939 m. Sovietų Sąjungos aneksuotų teritorijų gyventojais lietuviai išgyveno tris masinius trėmimus: 1940 m. vasario 9 d., balandžio 9—14 d. ir birželio 29 d. [13] Kiek lietuvių buvo suimta ar ištremta iki visos Lietuvos okupacijos ir aneksijos, nėra tiksliai žinoma. Liko žinių tik apie vieną kitą žmogų (pavyzdžiui, S. Akulavičius iš Rudnios kaimo suimtas 1940 m. sausio 24 d., A. Aleškevičius nuo Ašmenos — sausio 13 d.[14]).

Tai buvo tik lietuvių tautos naikinimo pradžia. Tuo tarpu Sovietų Sąjunga jau rengėsi likviduoti svarbiausią tautos gyvasties garantą — nepriklausomą valstybę. 1939 m. spalio 3 d. SSRS Liaudies Komisarų Tarybos (toliau — LKT) pirmininkas V. Molotovas Lietuvai pagrasino, kad jei ji atsisakys sudaryti savitarpio pagalbos paktą, Sovietų Sąjunga „būtų priversta nesiskaityti su dabar Lietuvos skelbiamu neutralitetu" [15]. Lietuva buvo priversta pasirašyti sutartį ir įsileisti svetimą kariuomenę. Tačiau sutartyje buvo įrašytos Lietuvos vidaus santvarkos, ekonominės ir socialinės sistemos neliečiamumo garantijos. Lietuvos valdžios tikslas — „išlaikyti tautos gyvybę ir suverenumo šešėlį" [16] — buvo pasiektas tik trumpam. Jau kitą dieną po sutarties pasirašymo Sovietų Sąjunga

[11] Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. XVII; *Žepkaitė R.* Vilniaus istorijos atkarpa. V., 1990. P. 27.

[12] Žinios apie kalinių skaičių, judėjimą, sudėtį // Rusijos Federacijos valstybinis archyvas (toliau — RFVA). F. 9414. Ap. 1. B. 1155. L. 25.

[13] Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. XVII.

[14] Ten pat. P. 11, 15.

[15] *Turauskas E.* Lietuvos nepriklausomybės netenkant. P. 82.

[16] Ten pat. P. 130.

pradėjo brandinti kitus planus. SSRS pasiuntinys Kaune N. Pozdniakovas *(Pozdnjakov)* 1939 m. gruodžio 20 d. V. Molotovui rašė: „Turime kalbėti su lietuviais apie jų vidaus reikalus visais atvejais, tiesiogiai susijusiais ne tik su mūsų konkrečiais interesais ir ne tik politikos, ekonomikos bei kultūros srityje, bet ir tuo atveju, jei prieštaraujama mūsų savitarpio santykių dvasiai [...]" [17].

Dėl karo su Suomija ir didesnio Lietuvos vyriausybės atsargumo SSRS galimybės daryti poveikį Lietuvos vidaus padėčiai sumenkėjo, bet pasibaigus „žiemos karui" ji (jau pašalinta iš Tautų Sąjungos dėl agresijos prieš Suomiją) akivaizdžiai atsigręžė į Baltijos valstybes. „Liaudies demokratinės" Suomijos scenarijaus įgyvendinti nepasisekė, bet ta pati idėja buvo Lietuvos, Latvijos ir Estijos pajungimo plane.

1940 m. balandžio 17 d. N. Pozdniakovas į Maskvą pranešė, kad „Lietuvos požiūris į sutartį iš esmės nepasikeitė į bloga" [18]. Jau po savaitės tas pats N. Pozdniakovas siunčia į Maskvą kitokio tono pranešimą: „ [...] ieškojau faktų, kurie pateisintų lietuvius. Deja, neradau. SSRS—Suomijos kare jie buvo Suomijos pusėje; dėl įvykių šiaurėje (Danijoje, Norvegijoje) jie kaltina Vokietiją, tai yra nesutinka su „Izvestijose" išdėstyta nuomone. Jie trokšta Vokietijos pralaimėjimo [...]. Bet, atrodo, SSRS gali ir turi reikalauti (už benziną, žibalą, druską [...]) atitinkamos pagarbos" [19].

Kadangi okupacijos planai jau buvo parengti, imta telkti Raudonosios armijos dalinius. Pirmiausia prie Lietuvos buvo pritraukti NKVD kariuomenės daliniai (22-oji šaulių divizija) [20]. Ketinta įvykdyti dar 1939 m. spalio 11 d. parengtą tautų naikinimo programą. 1940 m. gegužės mėn. agresijos mechanizmas jau veikė. Nuo birželio 5 d. sovietinė kariuomenė, dislokuota Baltijos valstybėse (70 tūkst. karių), buvo pervesta tiesioginėn gynybos komisaro S. Timošenkos *(Timošenko)* žinion. Jo pavaduoto-

[17] Polpredy soobščajut. Moskva, 1990. S. 206.

[18] *Dongarov A. G., Peskova G. N.* SSSR i strany Pribaltiki (avgust 1939—avgust 1940) // Voprosy istorii. 1991. No 1. S. 41.

[19] Polpredy soobščajut. S. 304.

[20] *Suvorov V.* Ledokol. Kto načal Vtoruju mirovuju vojnu? Moskva, 1993. S. 63.

jas A. Loktionovas *(Loktionov)* organizavo šių pajėgų valdymo aparatą [21], kuris, kilus ginkluotam pasipriešinimui, nedelsiant būtų tapęs fronto štabu. Tuo tarpu iki birželio 10 d. prie Lietuvos sienų buvo baigti telkti Raudonosios armijos daliniai. Jau kitą dieną Lydoje įvyko Baltarusijos ypatingosios karinės apygardos vado gen. plk. D. Pavlovo *(Pavlov)* vadovaujamas pasitarimas. Čia aptartas pirmųjų trijų dienų karo veiksmų planas ir įsakyta birželio 14 d. rytą būti pasirengus puolimui [22]. Antilietuviškos SSRS vadovybės nuotaikos dabar itin išryškėjo. Pasirengusi karo veiksmams, SSRS politinė vadovybė Lietuvos vyriausybei įteikė ultimatumą, kuris turėjo atverti kelią agresijai. Beregint Lietuvos pasienyje atsirado NKVD pasienio kariuomenės smogiamųjų grupių, turėjusių netikėtai nuginkluoti savo priešo pasienio postus, užimti tiltus, nutraukti ryšius [23]. Birželio 15 d. 3 val. 30 min. enkavėdistai pirmieji apšaudė Lietuvos pasienio sargybos būstinę Ūtoje (Alytaus apskr.). Šeši kareiviai įsiveržė į patį postą, išsivedė pasienio vyr. policininką posto viršininką Aleksą Barauską ir kelis kartus kirto jam per galvą kardu. Kai policininkas parkrito, dar šovė jam į galvą [24]. Tai buvo pirmasis NKVD nužudytas Lietuvos pilietis. Sutelkti Lietuvos pasienyje Raudonosios armijos daliniai, pereidami sieną turėję „veikti tyliai — durtuvu" [25], likus valandai iki puolimo pradžios gavo įsakymą kelioms valandoms atidėti įsiveržimą. Ultimatumas, kurį Sovietų Sąjunga rengėsi įgyvendinti „nedelsiant ir besąlygiškai" [26], buvo priimtas. Taip tikėtasi išsaugoti Lietuvos nepriklausomybę. Bet šioms viltims nebuvo lemta išsipildyti. Birželio 15 d. Lietuvai netekus nepriklausomybės, pradėti vykdyti nuo 1939 m. Sovietų Sąjungoje rengti Lietuvos gyventojų naikinimo planai. Lietuvių tautos fizinio ir dvasinio naikinimo jau niekas negalėjo sulaikyti.

---

21 Polpredy soobščajut. S. 340.

22 God 1940-j: Kaunas vstretil cvetami (iz dnevnika maršalą Sovetskogo Sojuza A. I. Eremenko) // Voenno-istoričeskij žurnal. 1994. No 3. S. 38—39.

23 *Suvorov V.* Ledokol. S. 68; *Dongarov A. G., Peskova G. N.* SSSR i strany Pribaltiki. S. 44.

24 Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. XVIII.

25 God 1940-j... S. 39.

26 Polpredy soobščajut. S. 373.

VALSTYBĖS IR TAUTOS NAIKINIMAS PIRMOSIOS SOVIETINĖS OKUPACIJOS METAIS (1940—1941)

1. Sąlygų sudarymas NKVD veikti

Svarbiausia ir lemiama NKVD atrama naikinant lietuvių tautą buvo okupacinė kariuomenė. Be Lietuvoje dislokuoto 16-ojo ypatingojo šaulių korpuso, 1940 m. birželio 15 d. į ją įžengė kiekvieną akimirką kovos veiksmams pasirengę junginiai: 7 šaulių divizijos, 2 kavalerijos divizijos, 4 tankų brigados [1]. Tai buvo 11-oji armija ir dalis 3-iosios armijos junginių [2]. Net 150 tūkst. karių okupacinės kariuomenės kontingentas sudarė būsimąją pagrindinę lietuvių tautos genocido vykdytojų atramą. Imperiniams siekiams, patvirtintiems slaptais susitarimais su Vokietija, įgyvendinti nebuvo gailima jėgų. Vokietijos karo atstovas Maskvoje gen. Kestringas *(Keostring)* teigė: „Dabar mes galime viens kitą pasveikinti [...]. Jūsų priemonės Pabaltijyje mums nebuvo netikėtos [...]" [3]. Abi totalitarinės valstybės nuo tol jau nebepaleido iš savo rankų nė mažiausios Lietuvos teritorijos dalies ir pakaitomis vykdė komunizmo bei nacizmo ideologijomis pagrįstą genocido politiką.

---

[1] *Venkov I. N.* Dopustit' razmeščenie vojsk // Voenno-istoričeskij žurnal. 1990. No 4. S. 34.

[2] Okupaciją vykdė: 11-osios armijos 6-asis kavalerijos korpusas, 4-oji Leningrado Raudonosios vėliavos ir Lenino ordinų K. Vorošilovo Dono divizija, 6-oji Raudonosios vėliavos ir Lenino ordinų S. Budiono Kubanės-Tereko divizija, 33-ioji šaulių divizija, 23-ioji Charkovo divizija, 188-oji, 128-oji, 126-oji šaulių divizijos, 6-oji ir 22-oji tankų brigados, 3-iosios armijos 10-oji šaulių divizija ir kiti daliniai. Kai kurie šių dalinių kariai 1941 m. birželio 22—28 d. tiesiogiai prisidėjo prie fizinio lietuvių naikinimo. Žr.: Krasnoznamennyj Belorusskij voennyj okrug. Moskva, 1983. S. 62; *Eremenko A. I.* V načale vojny. Moskva, 1964. S. 26, 28; *Gubin K. A.* Slovo o Krasnoznamennom Pribaltijskom. Riga, 1981. S. 47, 51; Sovetskaja voennaja enciklopedija. T. 6. S. 108; Ten pat. T. 8. P. 364.

[3] Polpredy soobščajut. S. 399—400.

Jau pirmąją okupacijos dieną sovietiniai tankai užėmė pozicijas ir greta Lietuvos VRM VSD. Kadangi nuo okupacijos pradžios iki formalios aneksijos turėjo praeiti tam tikras laikas, sovietinei genocido politikai vykdyti buvo numatyta pasinaudoti tuomet veikusiomis Lietuvos valstybės institucijomis, tarp jų ir VSD. Ši galimybė buvo numatyta iš anksto, jau 1940 m. birželio 15 d. ultimatume reikalaujant atleisti iš pareigų ir suimti vidaus reikalų ministrą K. Skučą ir VSD direktorių A. Povilaitį. Jų atžvilgiu Sovietų Sąjungos užsienio reikalų liaudies komisaras V. Molotovas, įteikdamas ultimatumą, išsakė aiškius ketinimus: „Pirmiausia reikia juos suimti ir atiduoti teismui, o straipsniai atsiras" [4].

Konkrečiai Maskvos politikai vykdyti į Lietuvą buvo atsiųstas Sovietų Sąjungos užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas V. Dekanozovas *(Dekanozov)*. Su juo atvyko didelė grupė paties L. Berijos atsiųstų NKVD darbuotojų. Kaune įsitaisė pirmieji šeši NKVD darbuotojai — D. Bykovas *(Bykov)*, D. Švarcmanas *(Švarcman)*, Charitonovas *(Charitonov)*, S. Choleva *(Cholevo)*, Ploskobajevas *(Ploskobaev)* ir Solovjovas *(Solov'ev)* [5], dar penki nuvyko į Vilnių. Jie turėjo senuosius VSD darbuotojus pakeisti naujais, ištikimais komunistinei ideologijai žmonėmis. Enkavėdistų užmojams įgyvendinti galėjo tikti tik tokie, kurie niekada nepripažino nepriklausomos Lietuvos valstybės ir visaip kovojo su ja, skleidė socialinio nepakantumo ideologiją. Nelaukdami, kol prasidės „valymas", buvę saugumo policijos darbuotojai vien dėl asmeninio saugumo ėmė trauktis iš Lietuvos. Tai buvo politinės tremties, kuri vėliau sukrėtė visą lietuvių tautą, pradžia. Jau birželio 16 d. Vokietijos sieną peržengė 15 VSD valdininkų [6], o liepos 25 d. „Liaudies vyriausybės" paskelbtame 46 pasitraukusių asmenų sąraše buvo 25 šio departamento valdininkų pavardės [7]. Pirmiausia

---

[4] Ten pat. P. 374.

[5] NKVD rezidento Petrovo *(Petrov)* 1940 m. birželio 28 d. pranešimas Nr. 29 // KGB ADS. 1 sk. f. B. A-93. T. 3. L. 497, 499.

[6] V. Augustaičio 1940 m. birželio 29 d. parodymas // Lietuvos visuomenės organizacijų archyvas (toliau — LVOA). F. 3377. Ap. 55. B. 56. L. 140.

[7] Vyriausybės žinios. 1940. Nr. 720.

V. Dekanozovas pasirūpino, kad Lietuvos—Vokietijos siena būtų aklinai uždaryta. Birželio 17 d. V. Dekanozovas ir N. Pozdniakovas „patarė" J. Paleckiui „paprašyti SSRS, kad padėtų NKVD pasienio kariuomenės jėgomis saugoti sieną su Vokietija". Birželio 19 d. buvo išsiųsta atitinkama nota Sovietų Sąjungos vyriausybei, o birželio 21 d. NKVD pasienio kariuomenė oficialiai ėmė rūpintis pasienio apsauga. Sovietinė „geležinė uždanga" turėjo galutinai nusileisti, kai N. Pozdniakovas birželio 23 d. ministrui pirmininkui V. Krėvei pateikė naują „pasiūlymą". Lietuvos vyriausybė turėjo kreiptis į Vokietiją su prašymu, kad „dėl Lietuvoje esančių ypatingų sąlygų nebūtų laikomasi susitarimo dėl pasienio susisiekimo, kuriame numatytas laisvas sienos perėjimas" [8]. Nuo tol okupantų persekioti žmonės pabėgti iš Lietuvos galėjo tik rizikuodami savo gyvybe.

Pačiomis pirmomis okupacijos dienomis VRM ir VSD pasirodė pirmieji eiti atsakingiausias pareigas paskirti komunistai. Birželio 18 d. iš kalėjimo paleistas LKP sekretorius A. Sniečkus buvo paskirtas departamento direktoriumi. Tai buvo padaryta ne tik su Maskvos emisaro V. Dekanozovo ir SSRS įgaliotojo atstovo N. Pozdniakovo žinia, bet ir su L. Berijos pritarimu. Būtent jis slapta domėjosi visais įvykiais Lietuvoje ir reguliavo NKVD darbuotojų veiksmus. Iš NKVD rezidentų Kaune Makarovo *(Makarov)* ir Petrovo [9] gaudamas smulkią informaciją apie įvykius, L. Berija savo metodais tuos įvykius taip pat ir reguliavo. Laikinai VSD apygardų viršininkais paskyrus senuosius departamento pareigūnus (Vilniuje — kvotų valdininką K. Gabrį, Marijampolėje — Kriminalinės dalies vedėją Šaulį ir t. t.) [10], Kaune ir Vilniuje veikusios enkavėdistų grupės susipažino su Lietuvos saugumo struktūra, darbo metodais, darbuotojais. Buvo tiriama galimybė visa tai pakreipti NKVD naudinga linkme. Šiek tiek pakeitus VSD struktūrą (1940 m. birželio

---

[8] *Dongarov A. G., Peskova G. N.* SSSR i strany Pribaltiki. S. 45.

[9] Šiuo slapyvardžiu veikė pats L. Berijos pavaduotojas V. Merkulovas *(Merkulov)*. Žr.: *Slavinas A.* Pasjansas Lietuvoje // Švyturys. 1990. Nr. 15. P. 26.

[10] V. Augustaičio 1940 m. birželio 29 d. parodymas // LVOA. F. 3377. Ap. 55. B. 56. L. 140.

20 d. įsteigtas direktoriaus sekretoriatas, Žinių skyrius reorganizuotas į Registracijos ir statistikos skyrių, sudaryta kadrų grupė)[11], departamente buvo įdarbinami komunistai. NKVD rezidentas Petrovas į Maskvą nusiuntė pranešimą: „Policijos aparatas parinktas iš neseniai išlaisvintų komunistų"[12]. Iš buvusių kalinių darbuotojus išrinko A. Sniečkus, VRM ministras M. Gedvilas ir būsimasis NKVD viršininkas A. Guzevičius (tuomet — VRM generalinis sekretorius). Iki Lietuvos aneksijos pradžios, 1940 m. rugpjūčio 3 d., VSD buvo įdarbinti 105 komunistai (pirmiausia saugumo policijoje ir centriniuose skyriuose) — būsimieji genocido politikos vykdytojai. Saugumo policijos viršininku tapo J. Zdanavičius (dirbo iki rugpjūčio 9 d.), Kvotų skyriaus — E. Rozauskas (pirmaisiais jo pavaldiniais tapo 5 komunistai), Agentūros skyriaus — D. Todesas (jame dirbo 19 komunistų), Ypatingojo skyriaus — A. Gailevičius (jame dirbo 45 komunistai)[13] ir kt. Į saugumo ir kriminalinės policijos apygardas NKVD darbuotojai palydėjo naujus viršininkus: į Šiaulius — B. Baranauską, į Marijampolę — K. Petriką, į Ukmergę — V. Vildžiūną, į Vilnių — Mickevičių, į Kauną — F. Krastinį. Jie kartu su enkavėdistais jau birželio mėn. buvo pradėję tardyti suimtuosius[14]. VSD tapo neteisėtų suėmimų ir tardymų priedanga. Kad buvęs VSD tėra laikina priedanga ir paskui bus visiškai likviduotas, neslėpė ir okupantų statytinis A. Sniečkus: „ [...] aš atvykau čia prieš tai pasitaręs su draugu Pozdniakovu. Mums teks iš nieko suorganizuoti tokią instituciją, kuri Sovietų Sąjungoje yra žinoma Čekos arba GPU vardu. Darbo bus daug [...]"[15]. VSD buvo reikalingas tik iki oficialaus Lietuvos aneksavimo.

Dirva lietuvių tautai naikinti buvo ruošiama labai nuosekliai. Netgi nepraleista galimybė pasinaudoti tais Lietuvos Respublikos įstatymais, kurie anksčiau turėjo ga-

---

[11] VSD direktoriaus 1940 m. liepos 10 d. įsakymas Nr. 2 // LCVA. F. R-756. Ap. 6. B. 479. L. 218.

[12] KGB ADS. 1 sk. f. B. A-93. T. 3. L. 499.

[13] VSD direktoriaus 1940 m. rugpjūčio 5 d. ir liepos 10 d. įsakymai Nr. 23 ir 20 // LCVA. F. R-756. Ap. 6. B. 479. L. 218—220, 246—251.

[14] KGB ADS. 1 sk. f. B. A-93. T. 3. L. 497—498.

[15] *Gailius A.* Sniečkaus vizitas // Politika. 1990. Nr. 6.

rantuoti nepriklausomos valstybės saugumą. Okupavus Lietuvą, šiais įstatymais buvo pasinaudota ginant SSRS vykdytą okupacinę politiką, pridengiant pasirengimą terorui. Sovietų Sąjungos statytinis J. Paleckis 1940 m. birželio 22 d. valstybės gynimo metą (karo padėtį) paliko tik Vilniaus apskrityje. Kitose Lietuvos vietose buvo paskelbtas sustiprintas valstybės apsaugos metas. Toks pakeitimas buvo itin naudingas vykdant pirmuosius suėmimus. Valstybės gynimo meto įstatymas didžiausius įgaliojimus palaikant vidaus tvarką suteikė karo komendantams. Jais galėjo būti tik Lietuvos karininkai, tarp kurių nebuvo komunistų. O karinėse įstaigose infiltruoti okupantams ištikimų žmonių tuo metu dar nebuvo įmanoma. Kitaip buvo civilinėje įstaigoje — VRM. Kaip minėta, birželio 18—26 d. joje buvo įdarbinta daug komunistų ir NKVD instruktorių. Tad visiškai suprantama, kodėl buvo pakeisti įstatymai. Vidaus reikalų ministras komunistas M. Gedvilas gavo labai plačius įgaliojimus, kuriais nedelsiant buvo pasinaudota toliau ruošiant dirvą sovietiniam terorui. Įvedama informacijos blokada. Nuo birželio 27 d. atšaukiami leidimai visiems laikraščiams ir žurnalams leisti: pagrindiniai leidiniai toliau galėjo būti leidžiami tik su specialiu vidaus reikalų ministro leidimu. Kartu, „vadovaujantis valstybės saugumo sumetimais" [16], sustabdoma ir visų iki tol veikusių organizacijų veikla. Buvusios legalios organizacijos nustojo egzistuoti, o visą jų dokumentaciją, archyvus ir turtą pamažu perėmė VRM. Jų dokumentai turėjo tapti neišsenkamu kaltinamosios medžiagos (pagal Sovietų Rusijos BK 58 straipsnį) šaltiniu. Visuomenė buvo psichologiškai rengiama būsimoms represijoms. 1940 m. birželio mėn.— liepos pradžioje Maskvos statytiniai dar leido puoselėti viltis, kad teroras palies tik nedidelę visuomenės dalį, buvusias politines viršūnes ar buvusio saugumo pareigūnus. Paleistiems kaliniams komunistams pagerbti skirtame birželio 29 d. mitinge LKP vardu M. Meškauskienė paskelbė partijos reikalavimus: „ [...] tučtuojau panaikinti esamą konstituciją, turi būti suimti visi liaudies

[16] *Truska L., Kancevičius V.* Stalino ir Hitlerio sandėrių verpetuose. V., 1990. P. 159.

priešai ir konfiskuoti jų turtai, iš valstybės aparato ir kariuomenės turi būti nuodugniai išvalyti liaudies priešai" [17].

Kol buvo rengiamasi įgyvendinti tuos reikalavimus, okupantų statytiniai pirmiausia ėmėsi nustatyti, kurie saugumo policijos slapti agentai trečiajame—ketvirtajame dešimtmetyje veikė LKP gretose (kitus agentus buvo numatyta vėliau panaudoti sovietinio saugumo tikslams) [18]. Persekioti šiuos agentus pradėta 1940 m. birželio mėn. Tai neturėjo nieko bendra su Lietuvos įstatymais, bet taip buvo pradėta įgyvendinti Sovietų Rusijos BK 58 straipsnio 13 dalį, kurioje numatyta atsakomybė „už kovą su darbininkų klase ir revoliuciniu judėjimu".

Negalima nutylėti ir NKVD slapta reguliuotų politinių įvykių, kurie įgyvendinant tautos naikinimo politiką buvo ne mažiau svarbūs negu teroro vykdymo įstaigų kūrimas. Birželio 17 d. į Lietuvos ministro pirmininko, o paskui ir į laikinojo prezidento vietą paskyręs J. Paleckį, Sovietų Sąjungos užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas V. Dekanozovas faktiškai perėmė į savo rankas okupuotos Lietuvos valstybės valdymą. „Liaudies vyriausybė" buvo sudaryta arba iš Sovietų Sąjungos atstovui Kaune N. Pozdniakovui pažįstamų patikimų asmenų (J. Paleckis ir kt.), arba iš NKVD rezidentūros bendradarbių (M. Mickis, M. Gedvilas) [19]. Su jų pagalba per dešimt dienų buvo padaryta tai, dėl ko pagrįstai džiūgavo NKVD rezidentas Makarovas: „ [...] paleista tautininkų partija, legalizuota komunistų partija ir komjaunimas [...], iš valstybės aparato valomi Smetonos statytiniai, nuginkluoti šauliai [...]" [20]. Įdomu tai, kad birželio 26 d. Makarovas Maskvai atsiskaitinėjo už tai, kas dar tik turėjo įvykti po 2—4 dienų (pavyzdžiui, teisėtas

---

[17] M. Meškauskienės kalbos rankraštis // LVOA. F. 1771. Ap. 1. B. 155. L. 11.

[18] VSD direktoriaus A. Sniečkaus 1940 m. liepos 19 d. įsakymas // LCVA. F. R-756. Ap. 6. B. 479. L. 240—242; KGB ADS. 1 sk. f. B. A-93. T. 3. L. 477.

[19] M. Mickis laikinai ėjo ir vidaus reikalų ministro pareigas. Žr.: NKVD rezidento 1940 m. gegužės 17 d. pranešimas // KGB ADS. 1 sk. f. B. A-93. T. 3. L. 477.

[20] 1940 m. birželio 26 d. pranešimas // Ten pat. L. 489.

Seimas paleistas liepos 1 d.). L. Berija įdėmiai sekė „Liaudies vyriausybės" ministrų veiklą ir jau birželio 27 d. turėjo žinių apie V. Dekanozovo paskirto ir ėjusio ministro pirmininko pareigas V. Krėvės-Mickevičiaus priešišką nusistatymą Lietuvos sovietizacijos metodų, tempo ir sovietinės pasiuntinybės diktato atžvilgiu [21]. Iš karto numatyta nauju vyriausybės vadovu paskirti nuoseklų V. Dekanozovo direktyvų vykdytoją M. Gedvilą. Kartu pasirūpinta Pažaislio viloje izoliuoti laikinai tapusį nedarbingą J. Paleckį: „dėl smarkaus nervų sutrikimo" [22]. Bendrauti su NKVD atstovais net „laikinajam prezidentui" buvo nelengva. Bet „izoliavimas" viloje nesutrukdė J. Paleckiui liepos 5 d. įvykdyti visus V. Dekanozovo reikalavimus ir paskelbti „Liaudies seimo" rinkimus.

Prasidėjo V. Dekanozovo ir N. Pozdniakovo diriguojama „rinkimų kampanija", kurioje gana svarbus buvo ir LKP CK vaidmuo. L. Beriją NKVD rezidentai Makarovas ir Petrovas informavo apie LKP CK vykdytą kandidatų į Seimo narius išankstinio atrinkimo ir tikrinimo darbą [23]. Kartu buvo atrinkta per 500 komunistų ir komjaunuolių, turėsiančių dalyvauti Seimo posėdžiuose [24] ir sudaryti džiūgaujančios publikos vaizdą. Dėl tokio NKVD emisarų parengiamojo darbo Makarovas liepos 22 d. galėjo į Maskvą pranešti, kad „Seimo darbas vyksta sklandžiai ir organizuotai pagal numatytą planą" [25]. Dabar socialinio supriešinimo ir žmonių naikinimo politiką jau buvo galima vykdyti atvirai, nesidangstant buvusių valstybės institucijų pavadinimais. Teroro priedangoje veikęs, okupantų visiškai kontroliuotas tariamasis Seimas priėmė sovietų valdžios paskelbimo ir įstojimo į Sovietų Sąjungą deklaracijas. Okupantų valia buvo visiškai įvykdyta.

---

[21] Petrovo ir Makarovo 1940 m. birželio 27 d. telefonograma Nr. 2 L. Berijai // Ten pat. L. 492.

[22] Ten pat. L. 494.

[23] 1940 m. liepos 8 d. pranešimas // Ten pat. L. 516.

[24] Makarovo 1940 m. liepos 21 d. pranešimas SSRS NKVD // Ten pat. L. 531.

[25] Ten pat. L. 536.

2. Pirmieji masiniai suėmimai

Likus dešimčiai dienų iki masinių suėmimų, 1940 m. liepos 1 d. „Lietuvos aide" išspausdintame straipsnyje „Krašto demokratizacija" buvo paskelbti okupantų ir jų statytinių tikslai: „Krašto demokratizacija — tai kova be pasigailėjimo su visais liaudies priešais [...]. Sutriuškintos reakcijos pakalikai dar ne visai išvaryti iš valstybės aparato. Jų dar yra ir kariuomenėje. Įvairūs liaudies priešai, kurių vieta kalėjimuose, laisvai dar vaikštinėja gatvėmis. Tokiam liberalizmui turi būti padarytas galas" [1]. Įgyvendinant „naująją tvarką", kartu turėjo būti apsaugotas Seimo rinkimų inscenizavimas. Liepos 6 d. VSD direktorius A. Sniečkus įsakė: „Destruktyvų, priešvalstybinį elementą, agituojantį prieš liaudies vyriausybę ir ardantį rinkimų tvarką, įsakau vietoje areštuoti ir pravesti tardymą laike 3 dienų" [2]. Bet tai tebuvo fonas masiniams suėmimams, numatytiems kitame A. Sniečkaus įsakyme. Liepos 7 d. jis patvirtino „Priešvalstybinių partijų: tautininkų, voldemarininkų, liaudininkų, krikščionių demokratų, jaunalietuvių, trockininkų, socialdemokratų, eserų, šaulių ir kt. vadovaujančio sąstato likvidacijos paruošiamųjų darbų ir operatyvinės likvidacijos planą" [3]. Plane numatyta iki liepos 10 d. parengti suimtinų asmenų sąrašus ir, pasitelkus SSRS NKVD pasienio kariuomenės dalinius, neleisti nė vienam persekiojamam asmeniui pabėgti į Vokietiją. Operaciją organizavo vien VSD įdarbinti okupantų parankiniai komunistai A. Sniečkus, J. Zdanavičius, A. Gailevičius, I. Demba, F. Krastinis, J. Komodaitė, A. Macevičius, A. Slavinas, E. Rozauskas, D. Todesas. Jų veiksmus kontroliavo ir slapta reguliavo Sovietų Sąjungos NKVD instruktoriai.

Vien Kauno kalėjime buvo numatyta paruošti 200 vietų naujiems kaliniams. Lietuvos kalėjimuose vietų skai-

---

[1] *Nemunaitis S.* Krašto demokratizacija // Lietuvos aidas. 1940. Liepos 1.

[2] VSD direktoriaus 1940 m. liepos 6 d. įsakymas Nr. 1 // LCVA. F. R-756. Ap. 6. B. 479. L. 217.

[3] Ten pat. F. 378. Ap. 10. B. 23. L. 259.

čius buvo ribotas (dar nesilaikyta sovietinių jų talpumo standartų), tad buvo nutarta į laisvę paleisti dalį kriminalinių nusikaltėlių. Iš septynių kalėjimų buvo paleisti 525 kriminaliniai nusikaltėliai. Kai kurie iš jų tapo naujais kalėjimų prižiūrėtojais. Nepaisant kriminalinės praeities, jie buvo patikimesni enkavėdistų parankiniai.

Nuo liepos 9 d. SSRS NKVD pasienio kariuomenės daliniai sustiprino pasienio apsaugą, o nuo liepos 11 iki 16 d. visiškai uždarė Vokietijos sieną. Būtent tuo metu kiekvieną naktį nuo liepos 10 iki 17 d. naujieji VSD darbuotojai kartu su ginkluotais milicininkais [4] (kai kada į šias grupes būdavo prievarta įtraukiami policininkai ar kriminalinės policijos valdininkai [5]) ir NKVD instruktoriais vykdė pirmuosius masinius areštus. Žmonės paprastai buvo suimami naktį, pirma atlikus jų butų ir namų kratą. Suimtųjų artimiesiems pranešdavo, kad vėliausiai po kelių dienų visi bus paleisti. Bet tos apgaulės enkavėdistai dažnai griebdavosi siekdami, kad aukos pirm laiko nesužinotų savo likimo.

1940 m. liepos 5 d. NKVD rezidentas iš Kauno į Maskvą pranešė pirmuosius suėmimų rezultatus: liepos 11—14 d. suimti 373 žmonės, daugiausia suimta liepos 10—12 d.— 250. Naktį iš liepos 12-osios į 13-ąją į kalėjimus įkištas dar 91 žmogus (Vilniaus valstybės saugumo apygardoje — 42 žmonės, Šiaulių — 33, Ukmergės — 9, Marijampolės — 4, Panevėžio — 2, Kauno — 1 žmogus), naktį iš 13-osios į 14-ąją — 32 žmonės [6], ir vėliau kasnakt buvo suimama po keliasdešimt žmonių. Taip buvo iki liepos 19 d. Šios akcijos eigą ne tik L. Berija kontroliavo. Apie suėmimų rezultatus buvo informuoti J. Stalinas *(Stalin)* ir V. Molotovas. Jiems pranešta, kad liepos 10—17 d. suimti 504 žmonės, tarp kurių buvo „158 tautininkų partijos nariai, 31 Voldemaro šalininkas, 7 krikščionys demokratai, 8 šauliai, 4 liaudininkai, 148 lenkų karinin-

---

[4] Milicija įsteigta 1940 m. birželio 26 d., kad „padėtų policijai palaikyti viešąją tvarką, rimtį ir valstybės saugumą". Ji turėjo pakeisti policiją ir galutinai likviduoti buvusią teisėtvarkos sistemą.

[5] *Valuckas A.* Kolektyvinė tironija. K., 1943. P. 37.

[6] NKVD rezidento Jefimovo *(Efimov)* 1940 m. liepos 14 ir 15 d. pranešimai Nr. 47 ir 50 // KGB ADS. 1 sk. f. B. PI-66. L. 82, 84.

kai ir asmenys, dalyvavę lenkų kontrrevoliucinėse organizacijose, 12 baltagvardiečių, 17 politinės policijos agentų, 14 trockininkų, 7 užsienio žvalgybų agentai ir 73 kiti kontrrevoliuciniai elementai" [7]. Kiekviena suimtųjų grupė iškart buvo apibūdinta pagal enkavėdistų žodyną. Daugiausia suimta lietuvių visuomenės veikėjų — buvusių organizacijų vadovų ir narių, uždraustų laikraščių redaktorių, žurnalistų, buvusių ministrų, karininkų ir t. t. Dalį suimtųjų — 41 tautininką, 8 liaudininkus, 5 krikdemus, 3 socialdemokratus, 4 jaunalietuvius, 5 šaulius, 16 voldemarininkų, 11 trockininkų, 35 buvusius policininkus ir kalėjimų prižiūrėtojus, 3 saugumo valdininkus, 23 buvusius Lietuvos saugumo agentus, 6 žydų ir 3 lenkų tautinių organizacijų narius ir dar keletą dešimčių kitų kalinių — iškart pradėjo tardyti E. Rozausko vadovaujama VSD Kvotų dalis [8]. Tarp tardomųjų — buvęs ministras pirmininkas ir švietimo ministras L. Bistras [9], gen. št. plk. K. Dulksnys [10], Tautininkų sąjungos pirmininkas D. Cesevičius [11], ūkininkas J. Jakštas [12], buvęs žemės ūkio ministras J. Aleksa [13] ir kt. Tuo tarpu enkavėdistai toliau atkakliai skleidė gandus, kad „visi suimtieji būsią paleisti, kai tik aprimsianti vidaus padėtis" [14] (iš tikrųjų iki rugpjūčio 17 d. buvo paleisti tik 23 žmonės, tarp kurių jau buvo 7 užverbuoti agentai) [15]. Bet didžioji dauguma liepos mėn. suimtų žmonių nesulaukė laisvės — jie buvo sušaudyti arba nukankinti lageriuose (kai kurie išsilaisvino prasidėjus karui). Pirmąja auka tapo liepos 11 d. suimtas ir po dviejų dienų Kauno sunkiųjų darbų kalėjime nužudytas buvęs Valstybės Tarybos referentas mjr.

---

[7] Ten pat. L. 85.

[8] E. Rozausko suvestinė apie Kvotos daliai priklausančių suimtųjų tardymą (ne anksčiau kaip 1940 m. rugpjūčio 17 d.) // Tremtinys. 1989. Nr. 7. P. 8.

[9] Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. 75.

[10] Ten pat. P. 152.

[11] Ten pat. P. 105.

[12] Ten pat. P. 227.

[13] Ten pat. P. 13.

[14] VSD 1940 m. liepos 27 d. biuletenis Nr. 213 // LCVA. F. R-754. Ap. 3. B. 311. L. 6.

[15] Tremtinys. 1989. Nr. 7. P. 8.

J. Tomkus[16]. Kišeniniu peiliuku jam buvo perpjauta gerklė. Oficiali versija galėjo būti tik viena — savižudybė.

Suimtuosius nedidelėmis grupelėmis buvo pradėta gabenti į Maskvą. Tiesioginiu NKVD emisarų nurodymu vidaus reikalų ministras M. Gedvilas parašė raštą J. Paleckiui. Jame pasiūlė išsiųsti iš Lietuvos buvusį ministrą pirmininką A. Merkį ir buvusį užsienio reikalų ministrą J. Urbšį. Liepos 17 d. minėti asmenys su šeimomis buvo ištremti į SSRS[17]: A. Merkys su šeima išvežtas į Saratovą, o J. Urbšys — į Tambovą. Nuo tada jie atsidūrė visiškoje NKVD žinioje. Lietuvoje buvo paskleisti gandai, kad jie dirbsią Užsienio reikalų liaudies komisariate. Tuo pačiu metu ir tokiomis pat sąlygomis į Sovietų Sąjungą su šeimomis buvo ištremti buvęs Estijos kariuomenės vadas gen. J. Laidoneris *(Laidoner)* ir buvęs Latvijos užsienio reikalų ministras V. Munteris *(Munters)*[18]. Tuo metu išgabenti tiesiai į Maskvos kalėjimus buvo atrenkami tie kaliniai, iš kurių gautą informaciją NKVD tikėjosi panaudoti savo tikslams. Pirmiausia tokiais tapo Lietuvos saugumo ir karinės žvalgybos tarnybų pareigūnai. Jau liepos 23 d. enkavėdistas Charitonovas į Lubiankos kalėjimą išvežė vienuolika suimtųjų: buvusius vidaus reikalų ministrus K. Skučą, J. Čapliką ir S. Leoną, buvusius VSD direktorius J. Statkų ir A. Povilaitį, buvusį saugumo policijos darbuotoją P. Lašą-Spiridonovą, buvusį Lenkijos premjerą A. Prystorą *(Prystor)*, valstybės saugumo ir kriminalinės policijos apygardos viršininką J. Kazlauską, žvalgybos karininkus K. Dulksnį, P. Kirlį, J. Matusaitį[19]. Ir vėl sinchroniškai tokie pat veiksmai buvo atlikti Latvijoje ir Estijoje. Estijoje buvo suimta arba numatyta suimti ir liepos 22—23 d. išsiųsti į Maskvą 18

---

[16] Juozas Tomkus gimė 1896 m. 1922—1923 m. tarnavo Lietuvos žvalgybos skyriuje, nuo 1934 m.— Valstybės Tarybos referentas (žr.: Lietuvių enciklopedija. T. 31. P. 302). Okupantų buvo laikomas aktyviu voldemarininku (žr.: KGB ADS. 1 sk. f. B. PI-66. L. 82).

[17] Lietuvių archyvas. T. 2. P. 16; *Urbšys J.* Lietuva ir Tarybų Sąjunga lemtingais Lietuvai 1939—1940 m. V., 1988. P. 33.

[18] NKVD rezidento Petrovo 1940 m. liepos 21 d. pranešimas Nr. 68 // KGB ADS. 1 sk. f. B. A-93. T. 3. L. 533.

[19] Lietuvių archyvas. T. 2. P. 268; NKVD rezidento Jefimovo 1940 m. liepos 23 d. pranešimas Nr. 52 // KGB ADS. 1 sk. f. B. PI-66. L. 92.

3. Užsak. Nr. 5042.

žmonių. Iš Latvijos į Maskvą buvo išsiųsti 7 suimtieji ir ruoštasi suimti dar 6 karininkus [20]. Lietuvos, Latvijos ir Estijos žmonių naikinimo planai buvo labai panašūs.

Kiek žmonių 1940 m. liepos mėn. buvo suimta, iki šiol tiksliai nežinoma. Visi sudaromi vardynai pateikia žinių tik apie kelis šimtus suimtųjų. Dar 1940 m. liepos mėn. krikdemai spėjo, kad galėjo būti suimta apie 1000 įvairių įsitikinimų žmonių [21]. Vėliau išleistuose straipsniuose ir studijose įsitvirtino nuomonė, kad liepos 11—14 ir 18—19 d. buvo suimta 2000 žmonių [22]. Pagal A. Sniečkaus planą (sąrašus) liepos 10—17 d. buvo suimti 504 asmenys, bet negalima pamiršti, kad buvo ir neplaninių, nesąrašinių suėmimų. Jie vyko ir iki liepos 10 d. (pavyzdžiui, liepos 6 d. buvo suimtas visuomenės veikėjas J. Indrišiūnas) [23], ir po liepos 17 d. (pavyzdžiui, liepos 30 d. buvo suimti broliai Steponas, Simas ir Pranas Trakimai [24], liepos 31 d.— buvęs finansų ministras V. Petrulis [25] ir t. t.). Suimtųjų tikrai buvo apie tūkstantis žmonių (tai iš dalies patvirtina ir genocido aukų vardynas [26]). Iki 1940 m. rugsėjo 11 d. jų dukart padaugėjo. Tai tebuvo genocido pradžia, sukrėtusi visą Lietuvos visuomenę. Suėmimais nebuvo siekta likviduoti kokių nors slaptų organizacijų. Tai patvirtina ir VSD pranešimai. „Iki šiol neturime žinių, kad būtų kuriama kokia nors dešiniųjų slapta organizacija, kuri ryžtųsi kovoti su dabartine vyriausybe" [27],— taip konstatuota A. Sniečkaus 1940 m. liepos 13 d. pranešime.

Kiek kitokia buvo Vilniaus lenkų padėtis, tarp kurių buvo apie 60 tūkst. karo pabėgėlių iš kitų Lenkijos sričių. Ir toliau veikė slaptos Vilniaus lenkų organizacijos, įsikūrusios dar iki Lietuvos Respublikos okupacijos. Jų veikla pirmiausia buvo nukreipta prieš Vokietiją ir SSRS,

---

[20] KGB ADS. 1 sk. f. B. A-93. T. 3. L. 533—534.

[21] VSD 1940 m. liepos 20 d. biuletenis Nr. 209 // LCVA. F. R-754. Ap. 3. B. 311. L. 19.

[22] Lietuvių enciklopedija. T. 15. P. 367.

[23] Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. 219.

[24] Ten pat. P. 685.

[25] Ten pat. P. 500.

[26] Ten pat. Visame vardyne suregistruoti 2179 1940 m. suimti žmonės, iš kurių 461 (negalutiniais duomenimis) suimtas 1940 m. liepos mėn.

[27] LCVA. F. R-754. Ap. 3. B. 311. L. 26.

o tikslas — atkurti Lenkijos valstybę su 1939 m. sienomis, todėl lenkai buvo laikomi ne mažiau pavojingu „antisovietiniu elementu". Vos tik okupavus Lietuvą buvo susidomėta internuotais lenkų kariais. Pirmiausia Sovietų Sąjungos reikalavimu buvo sustiprinta internuotųjų stovyklų apsauga, o paskui okupacinės kariuomenės atstovas brig. gen. Krivenka *(Krivenko)*[28] pareikalavo išgabenti internuotus karius į SSRS teritoriją. Sužinojus, kad pas internuotus lenkų karininkus buvo atvykusios šeimos, buvo numatyta išvežti ir jas. Liepos 11—13 d. 4373 internuotieji buvo sukišti į vagonus ir išvežti iš Lietuvos, į Kozelsko ir Juchnovo karo belaisvių lagerius. Tai buvo pirmasis masinis žmonių išvežimas iš Lietuvos. Nors tai buvo pavadinta „evakuacija" ir nelietė Lietuvos piliečių, bet jau buvo akivaizdžiai nužymėti ir būsimojo lietuvių trėmimo keliai.

Pirmąją masinių suėmimų bangą kontroliavo ir koordinavo Sovietų Sąjungos NKVD darbuotojai. Liepos 14 d. į Gardiną atvyko antra didelė NKVD darbuotojų grupė: 38 — siųsti į Lietuvą ir 4 — į Latviją[29]. Greitai jie atsidūrė Lietuvoje ir pradėjo dalyvauti vykdant kratas, areštus ir tardymus. Atvyko net pats L. Berijos pavaduotojas V. Merkulovas — vienas aktyviausių lietuvių tautos naikinimo organizatorių. Vietos komunistai su NKVD instruktorių pagalba pradėjo masiškai suiminėti žmones, bet toliau vykdyti terorą ėmėsi NKVD. Šios organizacijos struktūrų užuomazgų atsirado jau 1940 m. liepos pabaigoje. Kaip tik tuo metu LKP CK sekretorius ir VSD direktorius A. Sniečkus išvyko į Maskvą dalyvauti Lietuvos aneksijai skirtose iškilmėse. VSD direktoriumi laikinai tapo NKVD instruktorius D. Zagarovas *(Zagarov)* (rugpjūčio antrojoje pusėje D. Zagarovą laikinai pavadavo dar birželio mėn. į Lietuvą atvykęs D. Švarcmanas)[30].

[28] *Vilkelis* G. Lenkų kariai Lietuvoje 1939—1940 m. // Voruta. 1993. Nr. 48.

[29] NKVD rezidento 1940 m. liepos 15 d. pranešimas Nr. 50 // KGB ADS. 1 sk. f. B. A-93. T. 3. L. 529.

[30] VSD direktoriaus D. Zagarovo 1940 m. liepos 31 d. telefonograma // LCVA. F. 378. Ap. 10. B. 610. L. 31; VSD direktoriaus D. Zagarovo 1940 m. rugpjūčio 9 d. įsakymas Nr. 31 // Ten pat. F. R-756. Ap. 6. B. 5. L. 87; VSD laikinojo direktoriaus D. Švarcmano 1940 m. rugpjūčio 22 d. įsakymas Nr. 25 // Ten pat. L. 95.

Jo įsakymu 61 NKVD darbuotojas (tarp jų ir v/s mjr. P. Gladkovas *(Gladkov)*) buvo oficialiai nuo rugpjūčio 1 d. priimtas dirbti VSD. Devyni svetimtaučiai enkavėdistai pakeitė Vilniaus valstybės saugumo apygardos rajonų viršininkus. Čia ėmė dirbti S. Kosolapovas *(Kosolapov)*, V. Romanovčevas *(Romanovčev)*, V. Dudnikovas *(Dudnikov)*, V. Šutjevas *(Šut'ev)* ir kt. Jie sudarė nelegalią NKVD struktūrą, kuri savarankiškai veikė VSD priedangoje. Tai buvo 2-asis skyrius (Šarokas *(Šarok)*, S. Prochanovas *(Prochanov)*, J. Gusevas *(Gusev)* ir kt., iš viso 11 darbuotojų), 3-iasis skyrius (10 darbuotojų), Ekonomikos skyrius — EKO (11 darbuotojų), Kvotų skyrius (10 darbuotojų), 3-iasis specialusis skyrius (2 darbuotojai), 1-asis specialusis skyrius (2 darbuotojai) [31] ir t. t. Jie turėjo sudaryti sąlygas NKVD plačiau veikti. Šių SSRS NKVD darbuotojų organizacinėms ir ūkinėms išlaidoms padengti buvo išmokėtos didelės pinigų sumos. Nesiklausdami marionetinių valdžios organų leidimo, Vilniuje jie užėmė didžiulius teismų rūmus (vėliau šiuose rūmuose ilgam įsikūrė KGB) [32]. Rugpjūčio 8 d. įsteigta VRM Vyriausioji butų sekvestro komisija, neatlygintinai konfiskuodama teisėtų savininkų namus, turėjo padėti okupacinės kariuomenės kariams ir represinių organų darbuotojams apsirūpinti patalpomis [33].

Kol 1940 m. rugsėjo mėn. pradėjo veikti Lietuvos SSR NKVD, sukomunistintas, Saugumo departamentas buvo maksimaliai panaudotas lietuviams persekioti. Jau pirmomis savaitėmis buvo pradėta tariamoji kova su antisemitizmu. Sprendžiant kiekvieną buitinį konfliktą (pavyzdžiui, konduktoriui neįsileidus į perpildytą autobusą keleivio žydo ar susirinkime darbininkui lietuviui pasiūlius komunistų agitatoriui žydui kalbėti suprantama kalba ir t. t.) buvo pasitelkiamas A. Sniečkaus departamen-

[31] VSD direktoriaus 1940 m. rugpjūčio 9 d. įsakymas Nr. 27 // Ten pat. L. 83—83.

[32] *Matusevičius J.* Laimėjimai ir praradimai // Vakarinės naujienos. 1990. Birželio 13.

[33] Vidaus reikalų ministro (pasirašė A. Dikčius) 1940 m. rugpjūčio 8 d. raštas Raudonosios armijos štabui Lietuvoje, VSD, LKP CK, Liaudies kariuomenės štabui, Savivaldybių departamentui // LVOA. F. 1771. Ap. 1. B. 118. L. 7.

tas. Vienos ar kitos grupės protegavimas raudoniesiems okupantams buvo tiesiog gyvybiškai būtinas. Valdžiai įtvirtinti buvo ieškoma platesnės vietinės atramos.

Taigi su sukomunistinto VSD pagalba 1940 m. birželio—liepos mėn. stalininio teroro vykdytojams palanki dirva buvo beveik paruošta: Lietuvos Respublikos nepriklausomybė likviduota, valdžios aparato sudėtis visiškai pakeista tikrąją valdžią perdavus kolaborantams — patikimiausiems LKP nariams, vietoje likviduotos valstybinės policijos sukurta ginkluota milicija. Pirmieji suėmimai paralyžiavo kiekvieną lietuvių bandymą neorganizuotai priešintis okupantams ir jų vykdytai tautos naikinimo politikai. Jau vėliau vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojas P. Gladkovas 1940 m. birželio—rugsėjo mėn. laikotarpį pavadino NKVD centrinio aparato organizavimo periodu [34]. Lietuvių tautai tai buvo sunkios penkiasdešimtmetės kovos dėl išlikimo pradžia.

3. Lietuvos SSR NKVD įsteigimas ir jo naikinamoji veikla

Likvidavus Lietuvos Respubliką ir inkorporavus ją į Sovietų Sąjungą, buvo imtasi kurti kokybiškai naują represinį aparatą. Lietuvos VSD priedangos nebereikėjo. VSD struktūra ir jo veiklos mastas neatitiko atvežtinės „klasių" ar „liaudies priešų" naikinimo technologijos. 1940 m. liepos mėn. suimti žmonės kalėjimuose laukė savo likimo sprendimo.

1940 m. rugpjūčio 26 d. vidaus reikalų liaudies komisaru buvo paskirtas A. Guzevičius, jau du mėnesius (nuo birželio 26 d.) dirbęs vidaus reikalų ministro pavaduotoju (generaliniu sekretoriumi) [1]. Rugsėjo 3 d. L. Berijai patvirtinus visą Lietuvos SSR NKVD vadovybės su-

[34] P. Gladkovo 1940 m. lapkričio 16 d. įsakymas Nr. 0046 // LCVA. F. R-756. Ap. 6. B. 13. L. 95.

[1] J. Paleckio 1940 m. liepos 3 d. aktas Nr. 923 // LCVA. F. R-756. Ap. 2. B. 44. L. 60.

dėtį [2], pagrindinius postus užėmė atvykėliai iš Sovietų Sąjungos. Iš 20 skyrių (poskyrių) viršininkų net 14 buvo Sovietų Sąjungos NKVD darbuotojai, tačiau ir vietinių kolaborantų paramos nebuvo atsisakyta. Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotoju tapo buvęs Baltarusijos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojas ir NKVD Balstogės srities valdybos viršininkas v/s mjr. P. Gladkovas [3], 2-ojo skyriaus viršininku — vietinis komunistas D. Todesas, 3-iojo skyriaus — atvykėlis D. Švarcmanas [4] ir pan. P. Gladkovas NKVD vadovybei pranešė, kad „žmonių išdėstymas pagal naujus LSSR NKVD etatus iš esmės baigtas. Nuo rugsėjo 10 d. gavo paskyrimus ne tik žmonės, paimti į darbą NKVD vietoje, bet ir NKVD darbuotojai, kurie buvo čia komandiruoti [...]. Komisariatas daugiausia sukomplektuotas iš vietinių žmonių, anksčiau buvusių kalėjimuose ir be darbo [...]" [5]. Be antilietuviškų organizacijų (komunistų, komjaunuolių ir kitų kolaborantų) pagalbos okupantams būtų buvę sunku vykdyti tautos naikinimo politiką.

Pamažu Sovietų Sąjungos NKVD Lietuvoje įkūrė savo filialą — Lietuvos SSR NKVD ir kartu „įsisavino" Lietuvos teritoriją. Lietuvos piliečiams buvo pradėti taikyti dar formaliai neįvesti Sovietų Rusijos įstatymai. Būtent BK 58 straipsnyje buvo numatyta galimybė teisti kiekvieną nepriklausomos valstybės veikėją už „antisovietinę veiklą", kadangi tariamoji kaltė buvo siejama su anksčiau eitomis pareigomis. Ir toks požiūris įsigalėjo nuo pat pirmųjų suėmimų. To pakako, kad daugybė žmonių imtų slapstytis arba bėgtų į Vokietiją. Tuometinėse VSD ataskaitose minima, kad tokių žmonių galėjo būti apie tūks-

---

[2] Ten pat. Ap. 6. B. 479. L. 216.

[3] Piotras Gladkovas gimė 1902 m. Nuo 1936 m. rugpjūčio 20 d.— SSRS NKVD Vyriausiosios valstybės saugumo valdybos Ekonomikos skyriaus (EKO) darbuotojas. 1937 m. kovo 14 d. buvo nusiųstas į Baltarusiją ir ten ėmė eiti Valstybės saugumo valdybos 3-iojo skyriaus 3-iojo poskyrio viršininko pareigas. Nuo 1939 m. birželio 8 d.— Baltarusijos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojas, o nuo lapkričio 2 d.— ir NKVD Balstogės (Belostoko) srities valdybos viršininkas. 1940 m. gegužės 13 d. jam suteiktas valstybės saugumo majoro laipsnis.

[4] LSSR NKVD vadovybės 1940 m. rugsėjo mėn. sąrašas // Ten pat. L. 212—214.

[5] Ten pat. Ap. 2. B. 11. L. 56—59.

tantis [6]. Jie iš karto buvo paskelbti esą už įstatymo ribų, ir jų turtas pradėtas konfiskuoti. Tam buvo sudaryta pabėgusių ir suimtų asmenų turto konfiskavimo komisija. Galimybė pasipelnyti iš karto sugundė iš Sovietų Sąjungos atsiųstus enkavėdistus. Minėtą komisiją sudarė beveik vieni atvykėliai: D. Piadyševas *(Pjadyšev)*, A. Sirychas *(Sirych)*, A. Babskis *(Babskij)*, S. Šuliakas *(Šuljak)* ir vietinis komunistas A. Slavinas [7]. Jie enkavėdistams suteikė progą oficialiai įsigyti konfiskuojamo turto. Turto įsigydavo ir kitokiu būdu — apiplėšdami suimtųjų šeimas. 1940 m. rugsėjo 9 d. A. Guzevičius pasirašė įsaką dėl areštų ir kratų atlikimo tvarkos. Tai tik dar labiau paakino apiplėšinėti suimtuosius. Jau rugsėjo 19 d. buvo pažymėta, kad „NKVD apskričių skyriai per kratas iš areštuotų asmenų šeimų atima įvairius daiktus: baldus, radijo aparatus, amžinuosius plunksnakočius [...]" [8]. Pati NKVD viršūnė dalijosi nacionalizuotus butus, konfiskuotus privačius automobilius. Metų pabaigoje šis plėšikavimas buvo legalizuotas. Gruodžio 9 d. P. Gladkovas, konstatavęs, kad „NKVD bendradarbiai tiek Kaune, tiek provincijoje savo butuose turi baldų ir kitokių dalykų, priklausiusių pabėgusiems iš Lietuvos liaudies priešams" [9], leido komisariato darbuotojams visą pasigrobtą turtą „nusipirkti".

Būtina sovietinės teroro politikos vykdymo grandis buvo specialūs teismai ir neteisminiai organai. Pirmiausia — ypatingasis pasitarimas. 1934 m. lapkričio 5 d. įsteigtame SSRS vidaus reikalų liaudies komisariato Ypatingajame pasitarime buvo keletas narių: SSRS vidaus reikalų liaudies komisaras, jo pavaduotojas, NKVD įgaliotinis Rusijos SFSR, NKVD Vyriausiosios darbininkų ir valstiečių milicijos valdybos viršininkas ir tos respublikos, kurios teritorijoje sudaryta byla, vidaus reikalų liaudies komisaras. Tokie ypatingieji pasitarimai veikė iki 1953 m.

6 VSD 1940 m. liepos 18 d. biuletenis Nr. 208 // Ten pat. F. R-754. Ap. 3. B. 311. L. 24.

7 VRM 1940 m. rugsėjo 16 d. įsakymas Nr. 4 // Ten pat. F. R-756. Ap. 6. B. 11. L. 26.

8 A. Guzevičiaus 1940 m. rugsėjo 19 d. įsakymas Nr. 6 // Ten pat. B. 16. L. 227.

9 Įsakymas Nr. 0061 // Ten pat. B. 13. L. 94.

rugsėjo 1 d. 1940—1941 m. būtent ypatingieji pasitarimai „teisė" daugelį Lietuvoje NKVD suimtų žmonių. Kiti specialūs teismai — tai SSRS Aukščiausiojo Teismo karinė kolegija ir apygardos karinis tribunolas (nuo 1934 m. liepos 10 d. jie turėjo teisę nagrinėti „tėvynės išdavimo, šnipinėjimo, teroro, diversijų bylas ir karių kontrrevoliucinių nusikaltimų bylas"), geležinkelių ir vandens transporto teismai (įsteigti atitinkamai 1930 m. lapkričio 27 d. ir 1934 m. birželio 7 d., nagrinėję transporto srityje įvykdytų valstybinių nusikaltimų bylas; jie panaikinti 1957 m. vasario 12 d.), NKVD kariuomenės kariniai tribunolai (įsteigti 1932 m., panaikinti 1953 m. rugsėjo 11 d.) [10] tuo laikotarpiu Lietuvoje nagrinėjo mažiau bylų. Buvo taikomas Rusijos SFSR BK. 1940 m. lapkričio 30 d. Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas paskelbė įsaką „Dėl laikino RSFSR baudžiamųjų, civilinių ir darbo įstatymų taikymo Lietuvos SSR teritorijoje" [11]. Tuomet Lietuvoje oficialiai pradėjo galioti garsusis Rusijos SFSR BK 58 straipsnis, tačiau iš tikrųjų jis buvo pradėtas taikyti gerokai anksčiau. Antai 1939 m. Vilniaus krašte suimtiems žmonėms buvo taikomas Baltarusijos SSR BK 74 straipsnis, analogiškas Rusijos SFSR 58 straipsniui [12]. 1940 m. liepos mėn. suimti žmonės vėliau buvo teisiami būtent pagal 58 straipsnį. Liepos 12 d. suimtą J. Rimvydą vidaus reikalų liaudies komisaro A. Guzevičiaus teikimu 1941 m. gegužės 24 d. teisė SSRS NKVD Ypatingasis pasitarimas. J. Rimvydas buvo apkaltintas pagal Rusijos SFSR BK 58 straipsnio 11 skirsnį pateikus tokią kaltinamąją išvadą: „ [...] būdamas kontrrevoliucinės nacionalistinės tautininkų partijos nariu nuo 1933 m., Šaulių organizacijoje nuo 1935 m., Jaunalietuvių organizacijoje nuo 1935 m. ir būdamas vadovaujančiuose dviejų paskutinių organizacijų postuose, per eilę metų iki šių organizacijų paleidimo aktyviai diegė šių kontrrevoliucinių organizacijų politiką, nukreiptą ginti fašistiniam-smetoniniam režimui šalyje — tuo pačiu išdavė darbo liaudies

---

[10] Repressii 30—40-ch g. g. v Tomskom krae. Tomsk, 1991. S. 5—7.

[11] LSSR teisingumo liaudies komisaro P. Pakarklio instrukcija // LCVA. F. R-761. Ap. 1. B. 1. L. 26.

[12] Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. XXIV.

interesus ir padėjo fašistiniam siautėjimui Lietuvoje"[13]. Taigi žmogus įkalinamas dėl to, kad iki okupacijos buvo trijų organizacijų narys. Tokie trafaretiniai kaltinimai 1940—1941 m. buvo dažniausiai pateikiami. Todėl keistai atrodo ant kai kurių Ypatingajam pasitarimui pateiktų kaltinamųjų išvadų kortelių užrašytas žodis „prisipažino" (prisipažino, kad gyveno nepriklausomoje Lietuvoje ir priklausė legalioms organizacijoms), bet tokie „prisipažinimai" dažnai būdavo kaltinimo pagrindas. 1940 m. gruodžio 9 d. įsteigus Lietuvos SSR NKVD karinį tribunolą[14] (jame buvo 20 narių, daugiausia centrinio aparato darbuotojų — A. Godliauskas, V. Baronas, A. Milvydas, J. Volfsonas, M. Rozentalis, T. Žigaila, J. Kuvšinovas *(Kuvšinov)*, S. Zacharovas *(Zacharov)* ir kt.) ir pradėjus oficialiai taikyti Rusijos SFSR BK, buvo galutinai baigta suėmimų vykdymo ir įforminimo grandinė. Nuo tada NKVD Lietuvoje keitėsi pagal Maskvos nustatytus standartus, vienodus visoms okupuotoms teritorijoms.

Vadovaujantis SSRS Aukščiausiosios Tarybos 1941 m. vasario 4 d. įsaku NKVD buvo perskirtas į du specializuotus komisariatus — Vidaus reikalų ir Valstybės saugumo. Vidaus reikalų liaudies komisaru vėl buvo patvirtintas A. Guzevičius. Jo padėjėjais tapo atvykėliai enkavėdistai: pavaduotoju — Doncovas *(Doncov)*, 1-ojo skyriaus viršininku — Mordasovas *(Mordasov)*, 2-ojo skyriaus — Černychas *(Černych)*[15] ir t. t. Komisariatas nebuvo padalytas visai lygiai, nes dauguma centrinių skyrių darbuotojų pateko į NKGB, kurio paskirtis buvo persekioti „liaudies priešus". Po padalijimo NKVD trūko 57 darbuotojų (iš viso buvo 3981 etatas)[16]. Valstybės saugumo liaudies komisaru tapo P. Gladkovas. Jis buvo pasirinktas neatsitiktinai. Būdamas Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotoju, P. Gladkovas vado-

[13] LCVA. F. R-756. Ap. 6. B. 27. L. 4.

[14] LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro įsakymas Nr. 82 // Ten pat. B. 5. L. 25.

[15] LSSR NKVD darbuotojų telefonų ir kabinetų numerių sąrašas // Ten pat. B. 134. L. 30—31; SSRS NKVD 1941 m. vasario 26 d. įsakymas Nr. 00214 // Ten pat. B. 258. L. 11.

[16] LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo A. Mickevičiaus 1941 m. balandžio 19 d. pranešimas // LVOA. F. 1771. Ap. 2. B. 473. L. 111—112.

vavo represijų organizavimui ir vykdymui. Patobulintos struktūros NKGB vietoje panaikintų EKO ir Kelių transporto skyrių atsirado Slaptas politinis ir Kontržvalgybos skyriai. NKGB žiniai buvo perduoti Kauno ir Vilniaus vidaus kalėjimai bei Kretingos, Vilkaviškio, Biržų, Alytaus, Šakių, Mažeikių ir Lazdijų vidaus kalėjimų kameros [17]. Naujajame komisariate beveik visus svarbiausius postus užėmė iš įvairių SSRS vietų atsiųsti saugumo darbuotojai, o Vidaus reikalų komisariate daugiausia jų dirbo centriniuose skyriuose. Žinoma, NKGB neatsisakė ir iš vietos gyventojų kilusių darbuotojų, kurie pažinojo vietines sąlygas, o svarbiausia, mokėjo lietuvių kalbą. Komisariato partinės organizacijos sekretoriumi tapo A. Godliauskas, komendantu — A. Vilimas, operatyviniu įgaliotiniu — V. Godliauskas, NKGB Marijampolės apskrities skyriaus viršininku — K. Petrikas [18] ir t. t. Nuo NKVD taip pat nebuvo visiškai atsiribota. Valstybės saugumas ir toliau informaciją gaudavo iš NKVD apskričių skyrių, naudojosi NKVD kalėjimais. NKGB perėmė NKVD funkcijas, susijusias su masinių trėmimų parengimu.

4. Enkavėdistinis Lietuvos gyventojų registravimas - pasirengimas suėmimams ir trėmimams

Dar 1940 m. liepos mėn. buvo imtasi „antisovietinių elementų" apskaitos. Iš pradžių buvo sudaryti suimtinų lietuvių, o paskui — lenkų sąrašai. Viename iš jų buvo surašyti 1785 „lenkų veikėjai", kitame — 49 žmonės, apkaltinti šnipinėjimu okupuotos Lenkijos naudai [1]. Rugpjū-

---

[17] A. Guzevičiaus ir P. Gladkovo 1941 m. balandžio 10 d. bendras įsakymas Nr. 0032/0018 // LCVA. F. R-756. Ap. 6. B. 16. L. 68.

[18] *Vildžiūnas J.* Kova be atvangos. V., 1971. P. 311.

[1] V/s ltn. D. Rodionovo *(Rodionov)* 1940 m. liepos 30 d. sudaryti sąrašai // LCVA. F. R-756. Ap. 6. B. 70. L. 3.

čio mėn. tokia apskaita paplito visoje Lietuvoje. Iš N. Švenčionių apskrities valstybės saugumo skyriaus rašto Vilniaus srities saugumo viršininkui v/s mjr. P. Gladkovui sužinome, kad iki rugpjūčio 23 d. apskrityje buvo nustatyta ir paimta įskaiton 726 buvę Lenkijos kariuomenės karininkai ir puskarininkiai [2], 26 buvę policininkai, 37 buvę lenkų policijos patikėtiniai (slapti darbuotojai), 39 dvasininkai, 106 politinių partijų nariai, 111 buožių, 140 prekybininkų, 7 vokiečiai [3].

VRM į šį „apskaitos" darbą įtraukė ir neseniai paskirtus miestų burmistrus, kuriems pavedė „nustatyti asmenų kategorijas ir sudaryti sąrašus asmenų, kuriems nėra būtino reikalo gyventi miestuose". VRM Savivaldybių departamentas su Kauno miesto burmistru 1940 m. rugpjūčio 26 d. numatė iškeldinti: niekieno neišlaikomus pensininkus, karo pabėgėlius (iš Lenkijos), iš tarnybos atleistus ir neturinčius nuolatinio darbo valdininkus ir karius, žmones, neturinčius aiškaus užsiėmimo (spekuliantus, valkatas), nacionalizuotų įmonių ir namų savininkus (jei tose įmonėse nedirba reikalų vedėjais), areštuotųjų šeimos narius (jei provincijoje turi ūkį, namą ar kitokį pragyvenimo šaltinį). Tiesa, VRM Savivaldybių departamento direktorius V. Knyva suabejojo dėl areštuotųjų šeimos narių iškeldinimo, nes „vyras už žmonos, žmona už vyro, vaikai už tėvų ir tėvai už vaikų veiksmus neturėtų atsakyti" [4]. V. Knyva dar nebuvo susipažinęs su Sovietų Rusijos BK 58 straipsniu, kuris numatė kolektyvinę šeimos narių atsakomybę. Žmonių iškeldinimas buvo rengiamas SSRS NKVD instruktorių iniciatyva.

Rudenį apskaita jau buvo vykdoma remiantis SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo V. Merkulovo išleistu specialiu įsakymu. Vietoje sąrašų kiekvienam žmogui turėjo būti sudaromos bylos.

Lietuvoje buvo išplėstos „liaudies priešų" paieškos, jau anksčiau pradėtos Sovietų Sąjungoje. Pagal SSRS

---

[2] Lenkijos kariuomenėje tarnavo ir 1920—1939 m. okupuoto Vilniaus krašto lietuviai. Jie ir sudarė didžiąją NKVD suregistruotų žmonių dalį.

[3] Ten pat. F. R-754. Ap. 3. B. 1. L. 1—2.

[4] V. Knyvos 1940 m. rugpjūčio 26 d. raštas LKP CK // LVOA. F. 1771. Ap. 1. B. 118. L. 6.

NKVD 1940 m. rugsėjo 3 d. įsakymą buvo atsiųsti anksčiau sudaryti „kontrrevoliucinių organizacijų" dalyvių ir užsienio žvalgybų agentų, gyvenančių Lietuvoje, „trockininkų, nacionalistų, baltųjų emigrantų" [5] sąrašai. SSRS NKVD Vyriausioji valstybės saugumo valdyba lapkričio 18 d. P. Gladkovui atsiuntė raštą dėl „baltarusių nacionalistų paieškos" [6], nuolat buvo vykdoma lenkų nacionalistų apskaita, ieškoma žydų trockininkų (17 Lietuvos trockininkų buvo suimta dar 1940 m. liepos mėn.) [7]. Byloms sudaryti buvo panaudoti ir likviduotų organizacijų archyvai, kurie atsidūrė NKVD rankose. 1940 m. rugsėjo 3 d. buvo pareikalauta 15 lietuvių organizacijų, 6 žydų organizacijų (A. Mapu draugijos, Kneses Izroel, sionistų jaunimo draugijos „Gordonija" ir kt.), vienos vokiečių organizacijos (Evangelikų misijos draugijos) ir rusų organizacijos (Lietuvos piliečių rusų susivienijimo) bylų. Turėjo būti peržiūrėtos Lietuvos kariuomenės atsargos karininkų sąjungos, Lietuvos kariuomenės savanorių kūrėjų sąjungos, Kunigaikštienės Birutės karininkų šeimų moterų draugijos, Lietuvių tautininkų sąjungos, Lietuvos katalikų susivienijimo ir kitų organizacijų bylos [8]. Visi uždraustų organizacijų narių sąrašai turėjo nedelsiant patekti į „antisovietinių elementų" apskaitą. Potencialių okupacinio režimo priešininkų apskaita vis plėtėsi pradėjus nuosekliai įgyvendinti SSRS NKVD 1939 m. spalio 11 d. įsakymą Nr. 001223. 1940 m. lapkričio 28 d. A. Guzevičius išleido įsakymą Nr. 0054 („Apie apsileidimą antisovietinio ir socialiai svetimo elemento apskaitoje"), kuriuo minėtą 1939 m. įsakymą pritaikė vietos sąlygoms. Į sąrašinę apskaitą turėjo būti įtraukti visi asmenys, kurie „dėl savo socialinės ir politinės praeities, tautinių-šovinistinių nuotaikų, religinių įsitikinimų, moralinio ir politinio nepatvarumo yra priešingi socialistinei santvarkai ir to-

[5] NKVD Maskvos srities valdybos 1940 m. rugsėjo 12 d. raštas A. Guzevičiui // LCVA. F. R-754. Ap. 3. B. 2. L. 25.

[6] Ten pat. L. 7.

[7] Dokumentas be pavadinimo, parašo ir datos // LVOA. F. 1771. Ap. 2. B. 225. L. 38.

[8] VSD 1940 m. rugsėjo 3 d. raštas Nr. 943 // Ten pat. Ap. 1. B. 356. L. 97.

dėl gali būti [...] išnaudoti antisovietiniams tikslams"[9]. Informacija buvo renkama iš buvusių organizacijų, valstybinių įstaigų archyvų ir iš agentūros tinklo. Kas mėnesį detalizuojant apskaitos tikslus buvo nustatomos ne tik sekamų, bet ir suimtinų žmonių kategorijos. Tokiais pirmiausia tapo arba turėjo tapti visi Lietuvos policininkai (saugumo ir kriminalinės policijos, geležinkelio, viešosios ir pasienio policijos pareigūnai), teismų ir prokuratūros darbuotojai, žymūs valstybės valdininkai (buvę ministrai ir pan.), apskričių viršininkai ir komendantai, visi Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo II skyriaus karininkai, Tautininkų sąjungos ir jaunalietuvių vadovai (pradedant apylinkių komitetais), tautininkų ir jaunalietuvių spaudos bendradarbiai, studentų korporacijų („Neo-Lithuania", „Lietuva", „Vilnija", „Romuva" ir kt.) nariai, atsargos karininkai, Verslininkų sąjungos, Darbo rūmų, Šaulių sąjungos (pradedant būrių vadais) vadovai. Visi šie žmonės slapta buvo paskelbti esą už įstatymo ribų ir juos pirmuosius buvo numatyta suimti. P. Gladkovas nuo 1940 m. liepos mėn. pats rūpinosi okupacinio režimo potencialių priešų sąrašų sudarymu. Jo pavaldinys v/s ltn. Zaidenvurmas *(Zajdenvurm)* 1941 m. sausio 8 d. numatė sąlyginį registruotinų žmonių skaičių — 320 tūkst. buvusių partijų ir organizacijų narių. Kas septintas lietuvis turėjo patekti į šiuos sąrašus, tarp jų turėjo būti 16 tūkst. tautininkų, 80—100 tūkst. šaulių, 38—40 tūkst. jaunalietuvių, 2 tūkst. voldemarininkų, 160 tūkst. įvairių katalikų organizacijų narių[10]. Nors šie skaičiai kartais neatitiko tikrojo organizacijų narių skaičiaus (vien šaulių skaičius padidintas pusantro karto), bet jie įtikinamai patvirtino NKVD darbuotojų norą į apskaitą įtraukti kuo daugiau lietuvių. Okupacinio režimo priešu laikytas kiekvienas nepriklausomoje Lietuvoje politinį ar visuomeninį aktyvumą parodęs lietuvis. Totalinis sekimas turėjo apimti kiekvieną socialinę grupę, visų profesijų žmones. Antai NKVD Vyriausiosios valstybės saugumo valdybos

---

[9] *Radzevičius* V. Pirmieji bolševikų žingsniai // Lietuvių archyvas. T. 1. P. 20.

[10] NKVD Vyriausiosios valstybės saugumo valdybos 2-ojo skyriaus 1-ojo poskyrio viršininko v/s ltn. Zaidenvurmo pažyma // LVOA. F. 1771. Ap. 2. B. 225. L. 1.

2-ojo skyriaus darbuotojas V. Baronas skaičiavo režimo priešus tarp mokytojų ir moksleivių, dėstytojų ir studentų. Vien tarp Kauno aukštųjų mokyklų 384 dėstytojų jis suskaičiavo 78 likviduotų partijų ir organizacijų narius, tarp 485 vidurinių mokyklų mokytojų — 165, o tarp 340 liaudies mokyklų mokytojų — net 265. Tarp 508 suregistruotų mokytojų ir dėstytojų buvo 152 šauliai, 98 mokytojų sąjungos nariai, 76 tautininkai, 67 Vilniaus vadavimo sąjungos nariai, 39 skautai, 28 jaunalietuviai, 13 ateitininkų, 21 žydų organizacijų narys ir kt. Iš 11 626 gimnazistų ir studentų buvo 4508 potencialūs priešai. Net buvo atsižvelgta į pradinių mokyklų mokinių priklausymą katalikų organizacijai: „ [...] didelė jų dalis buvo įtraukta į katalikiškas nelegalias organizacijas — „Angelaičiai" "[11]. Okupacinė valdžia, matydama pasyvų pasipriešinimą, dar 1940 m. pasistengė net 50—55% Lietuvos mokytojų (iš viso jų buvo apie 12 tūkst.)[12] perkelti iš vienos mokyklos į kitą, ji verbavo mokytojus šnipinėti mokinius, o mokinius — šnipinėti savo mokytojus. Net Lietuvos SSR švietimo liaudies komisariate 1941 m. kovo mėn. tarp 175 darbuotojų NKVD surado 71 buvusių politinių organizacijų narį. Kaip tik jie mokytojus labiau orientavo nebendradarbiauti su NKVD „atskleidžiant kontrrevoliucinius moksleivių veiksmus"[13]. Kadangi tokių žmonių buvo kiekvienoje profesinėje grupėje, jie pirmieji atsidūrė NKVD akiratyje.

Pagal SSRS LKT 1940 m. gruodžio 12 d. ir Lietuvos SSR LKT 1940 m. gruodžio 30 d. nutarimus NKVD iki vasario 10 d. privalėjo organizuoti ir visų Lietuvoje gyvenusių lenkų pabėgėlių registraciją. Pagal SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1940 m. spalio 7 d. nutarimą jie turėjo priimti SSRS pilietybę. Pabėgėlių registracija turėjo ir kitų tikslų. Tą patvirtina P. Gladkovo 1940 m. gruodžio 30 d. įsakymas Nr. 51: „Registracijos tikslas [...] taip pat nustatyti, kiek atbėgėlių atsisakė

---

[11] V. Barono 1941 m. sausio 24 d. pranešimas // Ten pat. B. 158. L. 1—2.

[12] A. Guzevičiaus ir D. Todeso 1941 m. kovo 12 d. pažyma // Ten pat. L. 40.

[13] Ten pat. L. 30, 36.

priimti Sovietų Sąjungos pilietybę, kad būtų galima išspręsti jų klausimą"[14]. Tiems, kurie atsisakė priimti kitą pilietybę, buvo pradėtos specialios bylos. Specialion apskaiton taip pat pateko dvarininkai, fabrikantai, karininkai, policijos pareigūnai. Iki 1941 m. sausio 13 d. NKVD suregistravo 17 939 lenkų karo pabėgėlius (iš jų 9504 — Vilniuje)[15]. Nors lenkų pabėgėliams už vengimą registruotis buvo numatyta baudžiamoji atsakomybė, buvo suregistruota tik mažuma jų. Netrukus dauguma suregistruotų pabėgėlių buvo įrašyta į suimtinų žmonių sąrašus. Kartu su jais iš Lietuvoje gyvenusių lenkų buvo numatyta suimti OZON (*Oboz zjednoczenia narodowego (lenk.)* — Tautinio susivienijimo stovykla), PPS (*Polska partia socjalistyczna (lenk.)* — Lenkų socialistų partija), endekų (*Narodowa demokracja (lenk.)* — Tautiniai demokratai), šaulių, legionierių, harcerų bei jaunimo organizacijų vadovus, policininkus, kalėjimų tarnautojus, prokurorus, teisėjus, karininkus, pasienio apsaugos korpuso karius ir kt. Buvo numatyta, kurios sovietų valdžiai priešiškos Lietuvos tautinių mažumų grupės progai pasitaikius bus likviduotos. Tarp žydų tai buvo kovoję dėl Lietuvos nepriklausomybės savanoriai, visų sionistinių organizacijų vadovai, žydų tautinės draugijos „Betar", „El-al" ir Žydų kombatantų sąjungos vadovai, tarp rusų — karininkai, BRP (*Bratstvo russkoj pravdy (rus.)* — Rusų tiesos brolija), NTSNP (*Nacionalnyj trudovoj sojuz novogo pokolenija (rus.)* — Naujos kartos nacionalinė darbo sąjunga) ir dar kelių organizacijų nariai. Tarp ukrainiečių ieškota OUN — (*Organizacija ukrainskich nacionalistiv (ukr.)* — Ukrainos nacionalistų organizacija) ir UNDO — Ukrainos nacionalinio demokratinio susivienijimo narių[16]. Šie suėmimų planai buvo vykdomi 1941 m. pavasarį ir vasarą.

---

[14] LCVA. F. R-756. Ap. 6. B. 16. L. 122—124.

[15] 1941 m. sausio 13 d. NKVD Vyriausiosios valstybės saugumo valdybos 3-iojo skyriaus poskyrio viršininko (parašas neįskaitomas) pažyma // LVOA. F. 1771. Ap. 2. B. 151. L. 4.

[16] Numatytų suimti asmenų kategorijų sąrašas (be datos) // KGB ADS. F. 10. B. 1/3. L. 270—274.

5. Kalėjimai. Tardymo metodai

1940 m. rugpjūčio mėn. NKVD perėmė 11 Lietuvoje buvusių kalėjimų. Nuo tol visi Lietuvos kalėjimai atsidūrė bendroje Sovietų Sąjungos kalėjimų sistemoje. Tai reiškė, kad Lietuvoje suimtas žmogus galėjo patekti į bet kurį Sovietų Sąjungos kalėjimą ar lagerį. Jau 1940 m. liepos 25 d. 11 Lietuvoje suimtų žmonių atsidūrė SSRS NKVD Vyriausiosios valstybės saugumo valdybos vidaus kalėjime (Lubiankoje), o paskui — Butyrkų kalėjime [1].

Dauguma Lietuvoje suimtų žmonių bent jau 1940 m. tebebuvo laikomi vietos kalėjimuose, bet patys kalėjimai buvo pertvarkyti pagal NKVD standartus. Rugpjūčio 31 d. SSRS NKVD Kalėjimų valdybos įsakymu Nr. 001089 Lietuvos kalėjimuose buvo padidintas prižiūrėtojų ir kitų kalėjimų darbuotojų skaičius: kalėjime Nr. 1 — iki 208, Nr. 2 — 181, Nr. 3 — 81, Nr. 4 — 71, Nr. 5 — 102, Nr. 6 — 99, Nr. 7 — 57, Nr. 8 — 35, Nr. 9 — 54, Nr. 10 — 35, Nr. 11 — 35, Nr. 12 (Švenčionių kalėjimas įsteigtas 1940 m. vasario 22 d.) — 67. Kauno vidaus kalėjime, kuriame kaliniams buvo skirta 70 vietų, turėjo dirbti 16 darbuotojų. Vilniaus vidaus kalėjime 240 kalinių turėjo prižiūrėti 62 enkavėdistai. Kretingos, Vilkaviškio, Biržų, Alytaus, Šakių, Mažeikių ir Lazdijų NKVD vidaus kalėjimuose buvo numatyta turėti po 40 vietų kaliniams, kuriuos saugotų 6 prižiūrėtojai [2]. Kuo daugiau prižiūrėtojų, tuo griežtesnė turėjo būti kalinių priežiūra pagal NKVD taisykles. Pirmiausia ant kamerų langų buvo pritvirtinti mediniai skydai arba dėžės. Pasak to meto kalinių, tai turėjo „atimti kiemo vaizdą, didesnę dalį saulės spindulių ir žymią dalį šviežio oro" [3]. Enkavėdistai mėgo dirbtinai prastinti kalinimo sąlygas, pavyzdžiui, kalėjimai būdavo perpildomi įkalintų nekaltų žmonių, ir tai buvo dar-

[1] *Leonas S.* Maskvos kalėjimuose // Lietuvių archyvas. T. 2. P. 268—269.

[2] NKVD bendrųjų kalėjimų Nr. 1—12, Kauno ir Vilniaus vidaus kalėjimų bei vidaus kamerų darbuotojų etatai // RFVA. F. 9413. Ap. lv. B. 4. L. 39, 42, 46—66.

[3] *Valuckas A.* Kolektyvinė tironija. P. 45.

viena kalinių kankinimo priemonė. Kaip visuose kalėjimuose nesikeičiant kamerų skaičiui daugėjo kalinių, matyti iš toliau pateikiamos lentelės.

Iš kamerų būdavo išnešami stalai, taburetės, spintelės. Kaliniai ilgai nesulaukdavo medicinos pagalbos [4]. Visa tai, kaip ir antisanitarinės sąlygos, oro ir šviesos trūkumas, buvo papildomos kalinių fizinio ir psichologinio spaudimo priemonės. Tai patvirtindami galime pasiremti ir Sovietų Sąjungos NKVD Kalėjimų valdybos sanitarijos inspekcijos 1941 m. pranešimu, kuriame ji mėgino aprašyti savo darbo „laimėjimus": „ [...] Dėl kalėjimų perpildymo daugelyje kalėjimų kaliniai miega ant grindų, ant dviejų aukštų gultų ir netgi ant grindų po gultais. [...] Bendrose kamerose dėl ankštumo dažniausiai nebuvo stalų, dėl to buvo maitinamasi antisanitarinėmis sąlygomis. Netinkami vartoti (be dangčių) „parašy" [Lietuvių kalboje sunku rasti žodį, kuris apibūdintų kibirą, kaliniams atstojusį tualetą.— *A. A.*], dėl to teršiamos kamerų grindys [...]. Kai kur po mėnesį ir ilgiau nebuvo muilo, kalinių drabužiai buvo skalbiami nereguliariai arba visai neskalbiami. Dėl perpildytų kamerų nešvaros kaliniai utėlėti. Daugelyje kalėjimų nesilaikoma maitinimo normų, neduodama cukraus, nereguliariai duodama mėsos ir žuvies, produktai gaunami prastos kokybės. Maistui naudojami moliniai arba mediniai dubenėliai, todėl jų sanitarinė būklė prasta. Daugelyje kalėjimų indai neplaunami. Maistas arba verdamas du kartus, arba tirštai išvirtas atskiedžiamas virintu vandeniu" [5].

Iš tikrųjų žmonių kalinimo sąlygos buvo daug baisesnės. Kas buvo enkavėdistinė „sanitarija", patyrė daugybė kalinių. „Pirtis — tikra lavoninė,— rašoma A. Tolio atsiminimuose.— Ant betoninių grindų storas ledo sluoksnis. Ledinis vanduo smarkia srove pylėsi iš dušų, kurių lyg tyčia buvo įtaisyta tiek daug, kad nebuvo nė mažiausios vietelės, kur nuo tų ledinių vandens srovių galėtum pasišalinti. Tokioje pirtyje užrakintus laiko jau virš dviejų valandų [...]. Kūnai pamėlynavo, lyg iš jų būtų išsunktas paskutinis kraujo lašas. Beldėmės į duris mal-

[4] Ten pat. P. 79, 81.
[5] *Kokurin A. I.* Evakuacija zaključennych... S. 3.

4. Užsak. Nr. 5042.

1 lentelė. **Kalinių skaičiaus kitimas 1940—1941 m.**

Eil. Nr.	Kalėjimas	Kalėjimų talpumas		Kamerų skaičius	Kalinių skaičius										
					1940 m.	1941 m.									
		1940 m.	1941 m.		09 21	01 01	02 01	03 20	04 01	04 20	05 01	05 10	05 20	06 01	06 10[a]
1.	Kauno	850	1 850	84	1 524	1 765	1 930	1 954	1 900	1 907	1 746	1 885	1 997	2 220	1 952
2.	Vilniaus Nr. 2	675	2 300	32	902	1 000	1 024	1 377	1 368	1 715	1 493	1 478	1 484	1 587	
3.	Vilniaus Nr. 3	200	500	25	109	333	398	694	749	637	673	699	729	563	2 371[b]
4.	Panevėžio	320	635	16	242	241	233	294	304	315	225	229	255	234	248
5.	Šiaulių	300	735	52	538	535	544	627	630	647	417	418	422	360	282
6.	Marijampolės	250	500	32	464	446	449	429	410	418	355	370	383	352	324
7.	Ukmergės	215	300	19	113	128	168	175	174	147	137	141	135	141	142
8.	Tauragės	95	100	12	77	×[c]	85	76	60	63	64	72	63	62	70
9.	Raseinių	100	375	72	127	×	142	173	188	171	179	182	157	145	142
10.	Utenos	85	150	17	91	×	110	115	127	118	93	101	99	112	102
11.	Telšių	100	120	11	118	×	128	163	170	160	185	181	188	170	162
12.	Švenčionių	200	200	24	×	×	271	158	170	170	124	130	124	110	105
	Iš viso:	3 390	7 765	396	4 305	4 452	5 482	6 235	6 250	6 468	5 691	5 886	6 036	6 256	5 900

Lentelė sudaryta remiantis: Pranešimai apie agentūrinį darbą tarp kalinių (1941 m. sausio 1—vasario 1 d.) // Vidaus reikalų ministerijos archyvas (toliau — VRMA). F. 18. Ap. 1. B. 1. L. 34, 51; 1941 m. SSRS NKVD kalėjimų pripildymo apskaitos sąsiuvinis // RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 6. L. 175—176.

LSSR NKVD dokumentuose nurodoma, kad 1941 m. balandžio 1 d. bendras kalinių skaičius buvo 6200, o SSRS NKVD dokumentuose — 6250. Atitinkamai nesutampa gegužės 1 d. (5708 ir 5691) ir birželio 1 d. (6095 ir 6256) duomenys.

[a] Patikslinti 1941 m. birželio 10 d. duomenys.

[b] Kartu su kalėjimo Nr. 2 kaliniais.

[c] Čia ir toliau lentelėse šis ženklas reiškia, kad duomenų nerasta arba jie dokumente nenurodyti.

daudami išleisti, bet iš anapus geležinių durų niekas į mūsų beldimąsi neatsakė"[6].

1940 m. rudenį suėmimų mastas greitai pranoko NKVD tardymo galimybes. Uždelsus sudaryti suklastotas bylas, kalėjimuose daugėjo ne nuteistų, o tardomų kalinių. Rugsėjo 11 d. Lietuvos kalėjimuose kalėjo 4125 kaliniai, iš jų 2047 — nuteisti, 2070 — tardomi[7]. Iš pastarųjų dauguma buvo kaltinami pagal 58 straipsnį — „už kontrrevoliucinius nusikaltimus". Per kitas dešimt dienų tardomųjų padaugėjo net 330. Tiek žmonių buvo suimta per dešimt dienų. Dar per savaitę, iki rugsėjo 26 d., tardomųjų padaugėjo 67 kaliniais (iki 2467)[8], iš kurių NKVD priklausė 1500 tardomų kalinių. Taip tardomų kalinių vis daugėjo, kas mėnesį buvo suimama vidutiniškai po 500 žmonių. Rugsėjo 21 d. kalėjimuose kalinių tą mėnesį buvo daugiausia, ir jų sudėtis buvo tokia:

2 *lentelė.* **Kalinių skaičius 1940 m. rugsėjo 21 d.**

Eil. Nr.	Kalėjimas	Kalinių skaičius	Iš jų tardytų kalinių	Tardytų kalinių priklausomybė				
				NKVD	milicijai	tardytojams	prokuratūrai	teismams
1.	Kauno	1 524	778	436	—	79	77	187
2.	Vilniaus Nr. 2	902	645	473	4	64	2	102
3.	Vilniaus Nr. 3	109	24	—	—	9	5	10
4.	Šiaulių	538	190	60	63	13	12	99
5.	Panevėžio	242	88	—	40	8	2	38
6.	Marijampolės	464	378	316	6	6	4	47
7.	Ukmergės	113	51	—	32	2	2	15
8.	Utenos	91	52	31	1	5	5	10
9.	Tauragės	77	50	20	—	1	3	26
10.	Telšių	118	87	31	—	8	—	48
11.	Raseinių	127	57	40	—	—	3	14
	Iš viso:	4 305	2 400	1 405	89	195	115	596

Lentelė sudaryta remiantis: 1940 m. rugsėjo 21 d. žinios apie kalinių skaičių // LCVA. F. R-756. Ap. 6. B. 38. L. 2.

6 *Tolis A.* Mirties kolona. Chicago, 1947. P. 48.

7 1940 m. rugsėjo 11 d. žinios apie kalinių skaičių // LCVA. F. R-756. Ap. 6. B. 38. L. 1. Nuteistų ir tardomų kalinių skaičius nesutampa su bendru kalinamų žmonių skaičiumi.

8 1940 m. rugsėjo 26 d. žinios apie kalinių skaičių // Ten pat. L. 6.

Panaikinus Dimitravo priverčiamojo darbo stovyklą, 1940 m. lapkričio 20 d. už 35 km nuo Kauno buvo įsteigtas Pravieniškių lageris [9] (iki tol čia buvo Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo skyrius, vadintas „durpyno gyvatynu") [10]. Jame buvo laikomi žmonės, nuteisti už nesunkius prasižengimus (pyliavų nepristatę ūkininkai, sabotažu apkaltinti darbininkai ir pan.). Čia kalinių pamažu padaugėjo iki 400—500. Visi jie turėjo dirbti pačius sunkiausius durpių kasimo darbus.

Kaip jau minėta, kuriant teroro aparatą, buvę kalėjimų tarnautojai buvo keičiami naujais, dažniausiai atvykusiais iš Sovietų Sąjungos. Pirmiausia buvo paskirti nauji kalėjimų viršininkai ir jų pavaduotojai. Tuo metu didžiausio Lietuvoje Kauno kalėjimo viršininku tapo K. Pocius, jo pavaduotoju — J. Utkinas *(Utkin)*, Vilniaus kalėjimo Nr. 2 viršininko pavaduotoju — J. Zagurskis *(Zagurskij)*, o moterų kalėjimo Nr. 3 viršininku — A. Čistoba, Panevėžio kalėjimo viršininku tapo P. Pečokas, Marijampolės — J. Dulksnys, Ukmergės — J. Lauruška *(Lauruško)*, Tauragės — M. Veršilovas, Raseinių — A. Petravičius, Utenos — A. Čitkus, Telšių — P. Žimecka, NKVD vidaus kalėjimo — A. Prokopenka *(Prokopenko)* [11]. Visi kiti kalėjimų darbuotojai buvo pakeisti iki 1940 m. rugsėjo pabaigos. Rugsėjo 26 d. duomenimis, iš 924 kalėjimų darbuotojų etatų 540 vietų (59%) užėmė nauji, daugiausia demobilizuoti Raudonosios armijos kariai arba komandiruoti iš Sovietų Sąjungos kalėjimų žmonės [12]. Pirmiausia jie buvo paskirti į Kauno (iš viso čia dirbo 193 darbuotojai), Vilniaus (kalėjime Nr. 2 — 173 darbuotojai), Šiaulių (100 darbuotojų), Marijampolės (96 dar-

---

[9] LSSR teisingumo liaudies komisaro P. Pakarklio 1940 m. lapkričio 20 d. raštas Nr. 225 // Ten pat. F. R-761. Ap. 1. B. 1. L. 18; LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo A. Mickevičiaus 1940 m. lapkričio 18 d. pranešimas GULAG-o viršininko pavaduotojui v/s kpt. Kuznecovui *(Kuznecov)* // KGB ADS. F. 10. B. 1/1. L. 9.

[10] *Merkelis A.* Kur ir kaip bolševikai žudė ir kankino lietuvius // Lietuvių archyvas. T. 1. P. 97.

[11] LSSR NKVD 1940 m. rugsėjo 23 d. įsakymas // LCVA. F. R-756. Ap. 6. B. 5. L. 70.

[12] 1940 m. rugsėjo 26 d. pranešimas apie kalėjimų darbuotojus // Ten pat. B. 38. L. 5.

buotojai) kalėjimus[13]. Iš to galima spręsti, kad NKVD turėjo tapti aklu teroro įrankiu.

Kas mėnesį suėmimų mastas vis didėjo. 1941 m. sausio 1 d. tardomų kalinių buvo padaugėję iki 3075 (rugsėjo 26 d. buvo 2467), o vasario 1 d. jų jau buvo 3481[14]. 1941 m. sausio mėn., kaip jau minėta, vyko lenkų pabėgėlių registracija, kurios tikslas buvo sudaryti bylas žmonėms, atsisakiusiems tapti SSRS piliečiais. Tuo metu Vilniuje buvo suimami ir uždraustų organizacijų nariai. Čia ypač išskirtinas NKVD Vilniaus miesto valdybos Tardymo skyriaus viršininko pavaduotojo v/s kpt. Kozlovo *(Kozlov)* raštas „Apie kontrrevoliucinių organizacijų ir partijų Vilniaus mieste likvidavimą [...] 1941 m. sausio 5 d." Organizacijos, o tiksliau — suimtieji, buvo dalijamos tautiniu principu: lenkai, lietuviai, žydai:

„1. Slaptos lenkų karinės sukiliminės ir šnipų organizacijos [...]

a) likviduota 19 kontrrevoliucinių organizacijų, iš jų suimti 207 žmonės,

b) POW 1914—1918 m. nariai — suimta 30 žmonių,

c) lenkų legionieriai — suimta 6 žmonės,

d) įvairių kontrrevoliucinių elementų — suimta 305 žmonės.

Iš viso suimta lenkų — 548 žm.

2. Lietuvių kontrrevoliucinių nacionalistinių organizacijų: „Tautininkai", „Voldemarininkai", „Liaudininkai", „Šauliai" — suimta 28 žm.

Iš viso suimta lietuvių 66 žm.

3. Žydų kontrrevoliucinės, nacionalistinės, buržuazinės partijos ir organizacijos: „Bundas", „Cukunft", „Sionistai revizionistai", „Betar", „Brith-Hachajal"[15], „Kombatantai": a) suimta 20 žm., b) už įvairius kontrrevoliucinius nusikaltimus — 46 žm.

Iš viso suimta žydų — 66 žm."[16]

---

[13] LSSR NKVD Kalėjimų skyriaus 1941 m. sausio mėn. pranešimas // VRMA. F. 139. Ap. 1. B. 1. L. 26.

[14] Ten pat. L. 34, 51.

[15] *Polska organizacja wojskowa (lenk.)* — Lenkų karinė organizacija; *Bundas* — Lenkijos žydų socialistų sąjunga; *„Cukunft"* — „Ateitis"; *Sionistai revizionistai* — Nepriklausoma sionistų revizionistų draugija; *„Brith-Hachajal"* — žydų V. Žabotinskio „Brith-Hachajal" draugija.

[16] LCVA. F. R-756. Ap. 2. B. 77. L. 1.

Pagal šį sąrašą buvo suimti 699 žmonės [17]. Tai gana įtikinama informacija. Tie, kurių nebuvo įmanoma priskirti jokiai kategorijai, įrašomi į bendrą „kontrrevoliucinių elementų" kategoriją (390 suimtųjų). Be to, dokumento originale yra taisymų (pieštuku) — nubrauktas bendras suimtų lietuvių skaičius ir vietoje 66 žmonių įrašyti 97, prie vokiečių šnipų pieštuku dar prirašyti 6, prie anglų ir prancūzų šnipų — 8, prie lenkų legionierių — 23 ir t. t. Apie šių taisymų tikslą galima tik spėlioti, nes apačioje (originalo) pieštuku yra susumuoti bendri duomenys: „548+132+19=700". Iš šio dokumento matyti, kad NKVD suėmė daug žmonių, vien Vilniuje beveik 700. Tai buvo siejama ir su sovietizacijos procesu — 1941 m. sausio 12 d. vykusiais SSRS Aukščiausiosios Tarybos rinkimais. Sausio mėn. visoje Lietuvoje buvo suimta daugiau kaip 1000 žmonių. Po 1940 m. liepos mėn. masinių areštų tai buvo pati didžiausia NKVD įvykdytų suėmimų banga. Kartu ruoštasi dar platesnio masto suėmimams — 1941 m. vasario 7 d. vien Vilniuje suregistruoti 1925 buvusių partijų nariai. Suimtųjų kontingentas suskirstytas pagal tautybes, o tai jau rodo tam tikrą teroro kryptingumą. Suimtieji buvo kaltinami ne tiek „veikimu", kiek priklausymu okupantų uždraustoms seniau veikusioms organizacijoms. Bet labai dažnai suimtieji po keletą mėnesių nesulaukdavo net formalaus kaltinimo. Tai matyti iš v. s ltn. Charčenkos *(Charčenko)* 1941 m. gegužės 13 d. pranešimo Lietuvos SSR NKGB Vilniaus miesto valdybos viršininkui mjr. Šarokui. Jame teigiama, kad negavus formalių leidimų suėmimams žmonės būdavo suimami ir po keletą dienų laikomi NKGB Vilniaus miesto valdybos pastato rūsiuose [18]. Netgi jei būdavo leidimas suimti, kaltinimus pateikdavo gerokai vėliau. NKGB Vilniaus miesto valdyboje net 16 žmonių kaltinimas pateiktas 1941 m. balandžio mėn., nors jie buvo kalinami nuo 1940 m. liepos—rugpjūčio mėn. Bendras vaizdas Vilniuje buvo toks:

---

[17] Dokumente kalbama apie 680 suimtųjų, bet galutinė suma tame pačiame dokumente ištaisyta — 699.

[18] KGB ADS. F. 10. B. 1/3 (BI-341). L. 322.

Praėjus mėnesiui po suėmimo, kaltinimas buvo pateiktas 31 žmogui,

praėjus	1,5	mėn.	— 37	žm.
"	2	"	— 8	"
"	3	"	— 5	"
"	3,5	"	— 2	"
"	4	"	— 7	"
"	5	"	— 3	"
"	6	"	— 7	"
"	7	"	— 2	"
"	8	"	— 14	"
		Iš viso	— 116	žm.[19]

Šimtai žmonių be jokios, net formalios priežasties buvo kaltinami pagal Sovietų Rusijos BK standartus. Minėtame ltn. Charčenkos pranešime informuojama apie 256 Vilniaus miesto kalinius, kuriems iki 1941 m. gegužės 13 d. taip ir nebuvo pareikšta jokio kaltinimo. Iš jų 93 žmonės buvo įkalinti dar 1940 m. (liepos mėn. — 16 žmonių, rugpjūčio — 19, rugsėjo — 26, spalio — 14, lapkričio —15, gruodžio mėn. — 3 žmonės). Be to, dar 311 kalinių nebuvo pratęsti suėmimo ir tardymo terminai (paprastai šių formalumų enkavėdistai paisė ir suklastotose bylose), iš jų 76 buvo suimti 1940 m. liepos—rugpjūčio mėn., 104 — rugsėjo—gruodžio mėn., 131 — 1941 m. sausio—kovo mėn.[20] Tokia padėtis buvo ne vien NKGB Vilniaus miesto valdyboje. NKGB Tardymo skyrius 1941 m. gegužės 19 d. turėjo 827 tardomuosius, iš kurių 517 žmonių buvo kalinami nepratęsus suėmimo ir tardymo terminų. Aišku, kad visi sovietiniai baudžiamieji ir baudžiamojo proceso kodeksai tebuvo širma, kuria nesėkmingai bandyta pridengti genocidą. Ir jeigu kai kuriuos suimtuosius NKGB paleisdavo iš savo gniaužtų, tai buvo vertinama kaip tardytojų nemokėjimas dirbti, „išlaisvinimas neatlikus būtinų tardymo veiksmų atskleidžiant kontrrevoliucinę suimtųjų veiklą" [21]. Lietuvos SSR NKGB (be

[19] Ten pat. L. 322—323.

[20] NKGB 2-ojo skyriaus darbuotojo v/s ltn. Potapovo (*Potapov*) 1941 m. gegužės 19 d. pranešimas v/s mjr. D. Bykovui // Ten pat. L. 319.

[21] Ten pat. L. 319, 321.

Vilniaus miesto valdybos) 1940—1941 m. išleido į laisvę tik 270 kalinių. Kai kurie iš jų buvo užverbuoti agentais, kiti — vėl suimti ir nužudyti. Pavyzdžiui, buvo paleistas, paskui vėl suimtas ir Červenėje nužudytas ats. plk. B. Giedraitis [22].

Kokią „kontrrevoliucinę veiklą" atskleisti buvo reikalaujama? Iki 1941 m. gegužės 19 d. Lietuvos SSR NKGB (be Vilniaus miesto valdybos) baigė ir perdavė sovietiniams teismams (ir ypatingiesiems pasitarimams) 703 bylas (763 žmonių). Iš jų NKGB Tardymo skyrius baigė 368 bylas (427 žmonių), kiti NKGB centriniai skyriai — 60 bylų (100 žmonių) ir apskričių skyriai — 275 bylas (305 žmonių). Tardymo skyrius baigė 35 grupines bylas (94 žmonių): pagal 58 straipsnio skirsnius („tėvynės išdavimas", „šnipinėjimas", „kontrrevoliucinė propaganda ir agitacija", „kova su revoliuciniu judėjimu") buvo apkaltinti 26, pagal 59 straipsnį — 2, pagal 84 straipsnį — 66 žmonės. Buvo dar 332 bylos pavieniams žmonėms: 208 žmonės kaltinti pagal 58 straipsnio skirsnius („tėvynės išdavimas", „pagalbos tarptautinei buržuazijai teikimas", „šnipinėjimas", „terorizmas", „diversijos", „kontrrevoliucinė propaganda ir agitacija", „nepranešimas", „kova su revoliuciniu judėjimu"). Dar 7 žmonės kaltinti pagal 59, 109 ir 193 straipsnius, 118 — pagal 84 straipsnį. Pastarasis straipsnis buvo taikomas už nelegalų sienos perėjimą. Tuo metu buvusi Lietuvos—Vokietijos „žalioji siena" virto „mirties zona". Sovietiniai pasieniečiai pasienio zonoje nužudė daugybę Lietuvos žmonių (Marijampolės apskrityje — P. Abromaitį, I. Ivaškevičių, P. Jasiukevičių, Tauragės valsčiuje — L. Čeporių, J. Liūbiną, V. Matutį, K. Žitkų ir kt.) [23]. Ir jeigu nuo teroro bėgę žmonės vis dėlto pakliūdavo į NKVD pasienio kariuomenės dalinių kareivių rankas, juos kaltindavo būtent pagal 84 straipsnį. 1940—1941 m. būdinga tai, kad žmonės turėjo kur bėgti nuo komunistinio teroro, dėl to minėtu laikotarpiu už nelegalų sienos perėjimą buvo nuteista ir teisiama ne mažiau žmonių negu pagal garsųjį 58 straipsnį. Iš visų tais metais baigtų bylų 42% buvo sudaryta sulaikytiems pa-

[22] Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. 183.
[23] Bėgančiųjų kerštas. P. 49, 54.

sienyje žmonėms, 22 % — buvusiems policininkams ir saugumo policijos agentams, 10 % — uždraustų organizacijų vadovams. Įdomu tai, kad visus suimtuosius pirmiausia kaltindavo pagal 58 straipsnį, ir tik po intensyvaus tardymo nesulaukę prisipažinimų NKGB tardytojai mėgindavo taikyti kitus straipsnius. Suimtieji neturėjo išeiti į laisvę ir papasakoti apie kalinimo sąlygas. Visokiausiomis dingstimis buvo stengiamasi palikti juos lėtai mirti kalėjimuose ar lageriuose.

Tačiau pirmiausia dauguma kalinių patirdavo „būtinų tardymo veiksmų" poveikį. Tuomet NKVD ir NKGB tardytojai daugiausia rėmėsi plataus agentūros tinklo darbu ir fizine bei psichine prievarta. Viena ir kita buvo tiesiog neatsiejama. Ko nepavykdavo gauti pasitelkus slaptus agentus, ko suimtasis savo noru nepasakydavo, tai buvo išplėšiama kankinimais. NKVD ir NKGB sistemoje tai buvo dangstoma žodžiais „fizinis poveikis", „aktyvus tardymas" ir pan. Kankinimai buvo sankcionuoti pačiu aukščiausiu lygiu. VKP(b) CK 1937 m. oficialiai leido naudoti „fizinį poveikį". 1939 m. sausio 10—20 d. VKP(b) CK dar kartą patvirtino, kad „fizinio poveikio metodą kaip išimtį būtina taikyti ir ateityje aiškių ir nepalūžusių liaudies priešų atžvilgiu kaip visiškai teisingą ir tikslingą metodą" [24]. Kadangi tik NKVD ir NKGB centriniai, o pirmiausia — kvotų (tardymo) skyrių darbuotojai turėjo monopolines teises tardomiesiems skirti kankinimus (tereikėjo gauti viršininkų leidimą), tai 1940—1941 m. viešumon iškildavo tik tie kankinimų ir mušimų atvejai, kai pasižymėdavo NKVD Darbininkų ir valstiečių milicijos darbuotojai. A. Guzevičius A. Sniečkų informavo, kad išplito „revoliucinio teisingumo pažeidimai: tardomųjų mušimas, neteisėtos kratos, piliečių sužeidimai (Kaune, Raseinių apskrityje ir kt.)" [25] ir pan. Žodžiu, žemesnio rango NKVD darbuotojai išdarinėjo tai, ką operatyviniai darbuotojai laikė savo kasdieniu darbu. Tik tai, ką išdarinėjo enkavėdistai kalėjimuose ar NKVD bei NKGB miestų ir apskričių skyriuose, turėjo likti paslaptis. Kai

[24] *Suvenirov O. F.* Narkomat oborony i NKVD v predvoennye gody // Voprosy istorii. 1991. No 6. S. 32.

[25] 1941 m. sausio 27 d. pranešimas // LVOA. F. 1771. Ap. 2. B. 158. L. 3—4.

1940 m. lapkričio 5 d. pro NKVD 3-iojo skyriaus viršininko pavaduotojo A. Milvydo kabineto langą iššoko tardomasis, tai tebuvo pretekstas ant langų pritvirtinti grotas [26]. Enkavėdistų tardymo metodų nepakėlusių žmonių savižudybės nebuvo retenybė. Bet apie tai, kaip ir apie kankinimų būdus, sužinota tik prasidėjus Sovietų Sąjungos—Vokietijos karui ir atsivėrus NKVD ir NKGB kalėjimų vartams. Apklausus buvusius kalinius, smulkiau sužinota apie tardymo metodus ir bylų sudarymą [27].

1940 m. liepos mėn. masiniai žmonių suėmimai buvo vykdomi ne remiantis agentūros pranešimais, bet VSD įdarbintų komunistų sudarytais sąrašais. Vėliau, iki 1941 m. pavasario, dažnai buvo vykdomi slapti areštai, apie kuriuos ilgai nesužinodavo net suimtų žmonių artimieji. Tiesa, suimami buvo tik tie žmonės, kuriuos laikydavo aktyviais sovietų valdžios ir okupantų priešais. NKVD Vilniaus miesto valdybos 1940 m. lapkričio 8 d. pranešime rašoma: „Dėl aktyvių kontrrevoliucinių elementų renkama dokumentacija (neviešuose tardymuose [. . .]). Po to sprendžiamas jų arešto klausimas" [28]. Taigi jeigu per slaptą tardymą buvo surenkama pakankamai „prisipažinimų", sudarytoje byloje atsirasdavo sankcija areštui. Visa tai buvo daroma pagal SSRS NKVD 1938 m. lapkričio 26 d. įsakymą Nr. 00762 ir 1939 m. gegužės 17 d. įsakymą Nr. 00555, kuriuose numatyta išgautų kompromituojančių žinių panaudojimo tvarka [29]. Patys tardymai trukdavo po 16—24 valandas (kartais — kelias paras) be pertraukos, dažniausiai naktimis. Pirmiausia būdavo siekiama išgauti suimtųjų prisipažinimus, kurie patvirtintų agentūros pranešimus ir taptų pagrindu parašyti formalų suėmimo orderį. Jau iki 1940 m. rugpjūčio 17 d. VSD Kvotų skyriaus viršininkas E. Rozauskas buvo išplėšęs 70 kalinių „prisipažinimus" [30]. Dėl tokių „prisipa-

[26] LSSR NKVD 1940 m. lapkričio 5 d. įsakymas Nr. 0039 // LCVA. F. R-756. Ap. 6. B. 13. L. 100.

[27] Lietuvių archyvas. T. 1. P. 91—121.

[28] LCVA. F. R-756. Ap. 6. B. 36. L. 16.

[29] V/s kpt. A. Čečevo *(Čečev)* 1941 m. vasario 18 d. aplinkraštis kalėjimų viršininkams // VRMA. F. 139. Ap. 1. B. 2. L. 14.

[30] E. Rozausko suvestinė apie Kvotos daliai priklausančių suimtųjų tardymą (ne anksčiau kaip 1940 m. rugpjūčio 17 d.) // Tremtinys. 1989. Nr. 7. P. 8.

žinimų" būdavo suimami vis nauji žmonės, kuriuos suimtasis paminėdavo. Pavyzdys galėtų būti pogrindinio laikraščio „Laisva Lietuva" leidėjų grupės likvidavimas. Enkavėdistai, Kaune aptikę keletą išplatintų šio laikraščio egzempliorių, pradėjo agentūrinio sekimo bylą „Vragi" („Priešai"). 1941 m. sausio 11 d. su agentų pagalba buvo suimtas vienas pogrindinės grupės narys. Tačiau byloje tebuvo agentūros pranešimai, o per kratą nerasta nieko kompromituojančio. NKVD Slapto politinio skyriaus darbuotojai naktį ištardė suimtąjį ir sužinojo apie Eltos darbuotoją P. Malinauską. Kitą dieną jo bute buvo rasta pogrindinės spaudos, ir bendras suimtųjų skaičius greitai šoktelėjo iki dešimties. Paskui byla pateko į Tardymo skyrių, bet jokių naujų parodymų tardytojai neišgavo. Kadangi visi suimtieji prisipažino, byla pateko į karinį tribunolą. Čia SSRS NKVD darbuotojas Rudakovas *(Rudakov)*, susipažinęs su byla, pareikalavo suimtuosius dar tardyti. Jo nepatenkino tai, kad nebuvo atskleistas „centras" ir nustatyti visi „ryšiai", t. y. suimta nepakankamai žmonių [31]. Vėl prasidėjo tardymai. Nauji „prisipažinimai" turėjo įsukti į šį ratą vis daugiau žmonių. Dauguma suimtųjų nepriklausė jokioms pasipriešinimo grupėms, bet ir iš jų buvo reikalaujama „prisipažinimų". V. Gulbinas, kuris nepriklausė jokiai antisovietinei organizacijai, prisimena, jog tardytojai sakė, kad „nesvarbu, ar priklausau tokiai organizacijai, ar ne, vis tiek turiu prisipažinti [...]. Visi lietuviai esą nacionalistai, priešingi sovietizacijai, ir anksčiau ar vėliau jie visus lietuvius sunaikinsią" [32]. Taigi kad ir kokia buvo suėmimo priežastis, visi kaliniai buvo žiauriausiai tardomi. Kalinį V. Gulbiną mušė guminėmis lazdomis ir daužė kumščiais, B. Bartininkui revolverio vamzdžiu subadė krūtinę ir pečius [33], A. Palaitį lazdomis mušė per sprandą ir kojų blauzdas iki nualpimo [34], kunigą J. Čekavičių tardė iš-

[31] LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojo v/s mjr. D. Bykovo 1941 m. gegužės 28 d. pranešimas // KGB ADS. F. 10. B. 1/3. L. 215—216; Apie tardymo darbą (be datos ir parašo) // Ten pat. L. 281—282.

[32] Lietuva bolševikų okupacijoje. Chicago, 1979. P. 50.

[33] Ten pat. P. 48.

[34] Ten pat. P. 45.

rengtą, revolveriu daužė veidą, galvą trankė į sieną [35] ir t. t. Tokius pavyzdžius būtų galima vardyti be galo [36]. Kankinimai nenutrūkdavo net pasibaigus tardymams: per naktį iškankintiems kaliniams drausdavo kamerose atsigulti ir miegoti, įgrūsdavo į kameras, kur tebuvo galima stovėti, laikydavo vienutėse ir karceriuose be maisto ir vandens. Kalinimo sąlygos buvo neregėtai žiaurios. Kaliniai dėl maisto ir oro stokos, antisanitarinių sąlygų sutindavo, pamėlynuodavo, sirgdavo užkrečiamosiomis ligomis. Tiems, kuriems kankindami sulaužydavo rankas, pirštus ar šonkaulius, nesuteikdavo gydytojo pagalbos. Kankinimo metodų NKVD ir NKGB tardytojai buvo apmokomi instruktorių iš Sovietų Sąjungos arba specialiuose kursuose Maskvoje [37].

Per tokius tardymus išpeštų „prisipažinimų" pakakdavo bet kokiam nuosprendžiui. Per pirmuosius 1941 m. mėnesius 11-osios armijos karinis tribunolas šešiolikoje posėdžių sprendė 52 lietuvių karių ir vieno civilio bylas. Keturiolika buvo nuteista sušaudyti, iš jų šeši kariai sušaudyti, kitiems bausmė pakeista 10 metų katorgos darbų. Tarp nuteistųjų mirties bausme buvo ir 1940 m. lapkričio mėn. NKVD Ypatingojo skyriaus suimtas 26-ojo kavalerijos pulko puskarininkis K. Kauneckas. Jis per tardymus buvo taip sumuštas ir sužalotas, kad be kitų pagalbos nebegalėjo net atsikelti. Ištardžius ir sudarius bylą, jis buvo sušaudytas.

Jokių dokumentų apie kankinimus, apie kalinių nukankinimą ar sušaudymus nebuvo paliekama. Tik 1941 m. birželio pabaigoje Petrašiūnų kapinėse buvo surastas 41 vasario—kovo mėn. nužudyto kalinio lavonas, 12 iš jų neatpažinti. Visi jie buvo sužaloti, surištomis rankomis ir kojomis. Nė vienas nebuvo nužudytas tik šūviu. Aukos buvo muštos ir badytos įvairiais įrankiais. Kiekvienam padaryta po 4—12 žaizdų. Kai kurios kūno dalys (nosis, liežuvis, pirštai ir lyties organai) visai nupjautos. Galvos,

---

[35] Ten pat. P. 64.

[36] J. Prunskio redaguotoje knygoje „Lietuva bolševikų okupacijoje" yra 14-os kalinių atsiminimai, kuriuose smulkiai aprašomi tardymo metodai ir kankinimo sąlygos. Žr.: P. 37—81.

[37] Ten pat. P. 79.

rankų ir kojų kaulai dažnai sulaužyti [38]. Nors kai kurios iš atpažintų aukų buvo nuteistos mirties bausme sušaudant (žinoma, kad 1941 m. balandžio 23 d. sušaudytas 1 kalinys, gegužės 19 d. — 5 kaliniai, birželio 2 d. — 2, birželio 10 d. — 1 kalinys) [39], iš tikrųjų matėsi, kad iki paskutinės gyvenimo akimirkos kaliniai buvo kankinami. Tai tebuvo pirmųjų žudynių pėdsakai. Masinės žudynės pradėtos 1941 m. birželio mėn.

6. NKVD prieš Lietuvos karius

Lietuvos kariuomenė buvo viena pagrindinių Lietuvos valstybingumo atramų, todėl okupavus Lietuvą SSRS NKVD pradėjo plėsti savo veiklą Lietuvos kariuomenėje. Iš pradžių iš jos buvo paleisti aukštesnieji karininkai: 1940 m. birželio 20 d.— 3 karininkai (plk. P. Saladžius, gen. št. plk. A. Gaušas, plk. ltn. P. Kirlys), 25 d.— 17 karininkų (generolai E. Adamkevičius, M. Rėklaitis, E. Vymeris ir kt.), liepos 2 d.— 33 karininkai. Paleisti karininkai pirmieji atsidurdavo suimamųjų sąrašuose. Liepos 3 d., įsteigus politinių vadovų instituciją, Sovietų Sąjungos NKVD darbuotojai jau galėjo pačioje kariuomenėje rinkti informaciją apie lietuvių karius ir jų nuotaikas. Tam pirmiausia pasitarnavo komunistai. Jau liepos 4 d. įvykusiame LKP CK atstovų ir okupacinės kariuomenės vadų bendrame pasitarime su V. Dekanozovu ir N. Pozdniakovu apsvarsčius tolesnį Lietuvos kariuomenės griovimo — vadinamosios reorganizacijos — planą [1], eiti kariuomenės politinių vadovų pareigų buvo atsiųsta apie 200 komunistų. Nuo tada su jų pagalba labai padaugėjo paleidimų į atsargą ir po to — suėmimų.

VRM duomenimis, iki liepos 30 d. į atsargą buvo paleista: 40% divizijos generolų, 50% brigados generolų,

[38] *Braziulis* V. Kankinių kūnai Petrašiūnų kapinėse // Ten pat. P. 87, 89.

[39] *Vosyliūtė* V. Masinis 1941 m. birželio trėmimas ir žudynės karui prasidėjus // Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. XXXVIII.

[1] SSRS NKVD rezidentų Kaune Petrovo ir Makarovo 1941 m. liepos 4 d. pranešimas // KGB ADS. 1 sk. f. B. A-93. T. 3. L. 505.

26,5% pulkininkų, 16,7% pulkininkų leitenantų, 9,6% majorų, 3,8% kapitonų, 1,5% leitenantų, 2,7% jaunesniųjų leitenantų [2].

Didėjęs karių nepasitenkinimas buvo slopinamas naujais areštais. Liepos 24 d. į Kauno kalėjimą buvo atgabenti suimti 9-ojo pėstininkų pulko kariai: kpt. A. Malakauskas, kpt. P. Klimavičius, mjr. J. Brizgys, ltn. J. Kiveris, ltn. V. Skinderis ir kt. Iš viso buvo suimtas 31 kareivis ir karininkas [3]. Jie visi priskirti „sąmokslininkų" kategorijai.

Kadangi okupacinės kariuomenės daliniuose buvo NKVD ypatingieji skyriai, analogiška institucija buvo įsteigta ir Lietuvos kariuomenės štabe. Mėginta okupantų poreikiams pritaikyti kariuomenės štabo II skyrių, kurio tiesioginės funkcijos iki tol buvo žvalgyba ir kontržvalgyba. Prasidėjus okupacijai, liepos 6 d. iš II skyriaus viršininko pareigų buvo atleistas gen. št. plk. K. Dulksnys ir jo vieton paskirtas gen. št. plk. ltn. J. Purelis. Tuomet II skyrius beveik visas buvo likviduotas — iš 15 karininkų suimta 14. Dar mėginta pritaikyti jį NKVD interesams. Okupantų paskirtas kariuomenės vadas F. Baltušis-Žemaitis rašė: „ [...] II skyriaus organizacinė santvarka nelaiduoja šių dienų reikalaujamos ir ryškios signalizacijos apie pasireiškiančius Lietuvos liaudies kariuomenės politinio-moralinio gyvenimo nenormalumus ir negali jos apsaugoti nuo priešų žalingos, liaudies siekiams priešingos įtakos". Todėl rugpjūčio 1 d. buvo įsakyta per keletą dienų reorganizuoti II skyrių, kad galėtų „sistemingai informuoti atitinkamus vadus ir politinius vadovus apie visus kariuomenės politinėje moralinėje būklėje pasireiškiančius nenormalumus" [4]. Bet Lietuvos kariuomenės sistema nebuvo paranki NKVD, ir VSD, valdomas NKVD instruktorių, suėmimus vykdė savarankiškai. Iki rugpjūčio 5 d. buvo suimti 84 karininkai [5].

---

[2] VRM 1940 m. liepos 30 d. informacinis biuletenis // LCVA. F. R-754. Ap. 3. B. 308. L. 5.

[3] *Trečiokas.* Atsiminimai iš 9 P.D.L.K. Vytenio pulko gyvenimo // Lietuvių archyvas. T. 2. P. 175—228.

[4] Kariuomenės vado 1940 m. rugpjūčio 1 d. įsakymas // LCVA. F. 524. Ap. 1. B. 493. L. 28.

[5] *Varašinskas K.* Lietuvos kariuomenės katastrofa // Politika. 1990. Nr. 4. P. 19.

Sovietų Sąjungos gynybos liaudies komisaro 1940 m. rugpjūčio 17 d. direktyvoje Pabaltijo ypatingajai karinei apygardai nurodyta „egzistuojančias Estijos, Latvijos ir Lietuvos SSR kariuomenes palikti vieniems metams, išvalyti iš jų nepatikimus elementus" [6]. Ir rugpjūčio 30 d. pradėjus organizuoti 29-ąjį teritorinį šaulių korpusą iki spalio mėn. buvo įsteigtas sovietinio pavyzdžio Ypatingasis skyrius, turėjęs kariuomenėje vykdyti represinę NKVD politiką. Užsiimti politiniu sekimu Ypatingajam skyriui turėjo padėti politinių vadovų institucija, kurioje nuo rugpjūčio 21 d. lietuvius pakeitė iš Raudonosios armijos atsiųsti nelietuviai (jų buvo apie 500) [7]. Be šių institucijų, rugsėjo 1 d. buvo pradėta organizuoti 29-ojo teritorinio šaulių korpuso karinį tribunolą. Tribunolo pirmininku buvo paskirtas 11-osios armijos karinio tribunolo kolegijos narys III rango karinis teisininkas Osokinas *(Osokin)* [8].

29-ojo teritorinio šaulių korpuso Ypatingojo skyriaus vadovu tapo J. Bartašiūnas, vyr. operatyviniu įgaliotiniu — S. Lopajevas, vyr. tardytoju — L. Volbekas, kiti darbuotojai — V. Bekarevičius *(Bekarevič)*, V. Povilavičius, J. Girdvainis. Jie su divizijų ypatingaisiais skyriais (179-osios divizijos Ypatingojo skyriaus viršininkas buvo V. Krestjanovas *(Krest'janov)*, 184-osios — L. Tumašovas) pirmiausia ištyrė korpuso sudėtį ir surašė visus potencialius okupantų priešus. Tarp 245 korpuso štabo ir korpuso dalinių karininkų jie suskaičiavo 107 „kontrrevoliucinių partijų" narius ir „aktyviai kovojusius su sovietų valdžia" (t. y. 1918—1920 m. gynusius Lietuvos nepriklausomybę) žmones. Tarp korpuso štabo ir dalinių kareivių buvo net 416 uždraustų partijų ir organizacijų narių (208 šauliai, 48 ateitininkai, 47 skautai, 40 jaunalietuvių ir t. t.) [9]. Būtent korpuso daliniuose spalio 26 d. įvyko didelės antisovietinės akcijos. 615-ajame artilerijos pulke

---

[6] Voenno-istoričeskij žurnal. 1990. No 4. S. 39.

[7] *Raštikis S.* Lietuvos kariuomenės tragedija // Lietuvių archyvas. T. 2. P. 193.

[8] Ten pat. P. 200.

[9] A. Guzevičiaus 1941 m. sausio mėn. pranešimas apie 29-ojo teritorinio korpuso karių politinę-moralinę būklę // LVOA. F. 1771. Ap. 2. B. 531. L. 1—46.

apie 150 karių protestavo prieš sovietinės priesaikos priėmimą ir reikalavo teisės eiti į bažnyčią, kareivinėse pasikabinti kryžių. Ypatingasis skyrius tai įvertino kaip mėginimą „sukelti greta dislokuotus pėstininkų dalinius ir surengti demonstracijas mieste"[10]. Iš karto buvo suimta 12 lietuvių karių. Spalio—lapkričio mėn. suėmimų buvo ir 26-ajame kavalerijos pulke bei aviacijos eskadrilėje.

Kaip visoje Lietuvoje, taip ir tarp lietuvių kareivių bei karininkų buvo ieškoma uždraustų organizacijų narių, be to, buvo registruojami visi, kurie aktyviau gynė Lietuvos nepriklausomybę. Tarp 29-ojo teritorinio šaulių korpuso 179-osios divizijos karininkų surasti 135 tokie karininkai. Be to, dar 5 karininkai dalyvavo 1919—1920 m. Nepriklausomybės kovose ir 25 karininkams buvo pritaikytos okupantų vykdytos sovietizacijos priemonės (nacionalizuota žemė, namai). Iš 4875 šios divizijos kareivių į NKVD sąrašus pateko 936 žmonės. 184-ojoje divizijoje NKVD Ypatingasis skyrius tarp 4847 kareivių ir jaunesniųjų vadų rado 1481 potencialų okupantų valdžios priešą[11]. NKVD dokumentuose visi šie žmonės įtraukti į socialiai priešiškų žmonių, „užteršusių" 29-ąjį teritorinį šaulių korpusą, kategoriją. Nors pats korpusas, palyginti su buvusia Lietuvos kariuomene, net perpus sumažėjo, tarp 12 tūkst. jo kareivių ir karininkų buvo rasta apie 3200 uždraustų organizacijų narių ar kitaip okupantams „nusidėjusių" žmonių. Ypatingasis skyrius juos įvertino („Tai labiausiai apsišvietę žmonės, turintys autoritetą masėse") ir numatė pirmiausia suimti.

A. Guzevičius 1941 m. sausio mėn. surinko duomenis apie karių priešiškumo priežastis. Jo nuomone, Lietuvos okupacija jokio vaidmens nevaidino, nes neigiamai veikė kitos aplinkybės: politinių vadovų lietuvių pakeitimas rusais, perkėlimas iš gerų kareivinių į netinkamas patalpas, maisto raciono pablogėjimas, „tylėjimo sąmokslu" pasireiškusios karininkų nuotaikos[12]. Pagaliau buvo konstatuota, kad 29-ojo teritorinio šaulių korpuso dalys „visiškai nepatikimos", „atsiradus galimybei, karininkai šim-

---

[10] Ten pat. L. 6.

[11] Ten pat. L. 14—39.

[12] Pranešimas apie teritorinio korpuso eilinių karių politinę-moralinę būklę (be datos ir parašo) // Ten pat. L. 57.

tais išeitų pas vokiečius, kaip kadaise caro karininkai ėjo į Doną ir pas kazokus"[13]. Iš tikrųjų, buvusios Lietuvos kariuomenės likučiai buvo perkelti į rytines Lietuvos apskritis, visos jos kareivinės perduotos okupacinei kariuomenei, o lietuvių kariai palikti kareivinėms nepritaikytose patalpose. Dar 1940 m. rugpjūčio mėn. numačius po metų korpusą likviduoti, NKVD per tą laiką turėjo iš jo pašalinti didelę dalį patriotiškai nusiteikusių lietuvių kareivių ir karininkų. Ypatingasis skyrius numatė, koordinuodamas savo veiksmus su NKVD teritoriniais organais, nustatyti karių ir civilių tarpusavio ryšius ir net sudaryti bylą sovietų valdžiai lojaliems karininkams gen. V. Karveliui, pulkininkams V. Kiršinui ir A. Urbšui[14]. Siekdamas savo tikslo, korpuso Ypatingasis skyrius naudojosi agentūra, slapta tikrino laiškus (1941 m. sausio 15 — gegužės 5 d. patikrinti karių 63 488 laiškai, iš kurių 3551 „dėl antisovietinio turinio" pateko į Ypatingąjį skyrių)[15]. Tačiau agentus tarp karių sunkiai sekėsi verbuoti: „Ne tik buvę karininkai, bet ir eiliniai užverbuoti tik spaudžiami"[16]. Kariai nenorėjo būti okupantų pagalbininkai. NKVD turėjo konstatuoti, kad „turima agentūra dirba blogai". Tai NKVD Ypatingasis skyrius taip aiškino: „Išsivystęs nacionalizmas ir [...] draugystės ir draugiškos pareigos supratimas, kaip tai priimta buržuazinėje visuomenėje"[17]. Masiškai suimant karininkus, kartu buvo numatyta sunaikinti visas moralės ar patriotizmo apraiškas.

Ypatingasis skyrius, mėgindamas įveikti pasyvų karių priešinimąsi, vien 184-ojoje divizijoje 1940 m. spalio— gruodžio mėn. suėmė 17 žmonių, o pagal jo pateiktą medžiagą buvo nuteista 12. Taip pat buvo numatyta šioje divizijoje 1941 m. sausio mėn. atleisti iš tarnybos 64 ka-

---

13 A. Guzevičiaus 1941 m. sausio mėn. pranešimas apie korpuse tarnaujančių buvusių Lietuvos kariuomenės karininkų politinę-moralinę būklę // Ten pat. L. 61.

14 Ten pat. L. 44.

15 *Merkelis A.* Lietuvių kariai bolševikų teisme // Lietuvių archyvas. T. 4. P. 48.

16 A. Guzevičiaus 1941 m. sausio mėn. pranešimas // LVOA. F. 1771. Ap. 2. B. 531. L. 37.

17 Ten pat.

5. Užsak. Nr. 5042.

rius[18]. Bet tai tebuvo Ypatingojo skyriaus pagalba teritorinėms NKVD struktūroms, kurios vykdė visų Lietuvos gyventojų persekiojimo ir naikinimo politiką.

7. Visuotinis sekimas. Pasirengimas masiniams gyventojų trėmimams

Visuomet buvo du NKVD veikimo prieš konkrečią tautinę, socialinę ar profesinę grupę komponentai: agentūrinis sekimas ir sekamų žmonių registravimas. Viena be kita neapsieidavo. Agentų pranešimai tapdavo pagrindu bet kuriam žmogui įtraukti į „operatyvinę apskaitą", o kitais būdais į šią apskaitą patekusius žmones (pavyzdžiui, peržiūrint uždraustų organizacijų archyvus buvo registruojami visi jų vadovai ir aktyvesni nariai) agentai sekdavo. Tokią sistemą galima vadinti totaliniu sekimu. NKVD ir NKGB informatorių bei agentų tinklas turėjo apraizgyti visą Lietuvos visuomenę, visus socialinius ir profesinius sluoksnius. Kiekvienas centrinis NKVD skyrius turėjo ne tik savo specializaciją — „interesų sritį", bet ir agentūrą. Antai nuo 1940 m. rugpjūčio mėn. iki metų pabaigos NKVD Vilniaus miesto valdybos Ekonomikos skyrius (EKO) sukūrė savo agentūros tinklą, kurio 301 narys dirbo pramonės, prekybos, finansų įmonėse bei įstaigose ir žemės ūkyje[1]. Reikia pasakyti, kad žmogus, pakliuvęs į stalininės sistemos teroro organų agentūros tinklą, iš jo ištrūkti jau nebegalėjo. Sistema buvo gerai konspiruota, apie informacijos nutekėjimą negalėjo būti nė kalbos. Agentas ar informatorius gaudavo slapyvardį, su vidaus reikalų ar saugumo darbuotojais susitikdavo sutartu laiku slaptuose butuose. Be to, kad visiškai apsidraustų, NKVD rinko savo agentus kompromituojančius duomenis. Apie tai ir kalbama

[18] Ten pat. L. 46.

[1] NKVD Vilniaus miesto valdybos laikinojo viršininko v/s ltn. Anochino *(Anochin)* 1941 m. vasario 7 d. pranešimas A. Guzevičiui // LCVA. F. R-756. Ap. 6. B. 36. L. 7.

A. Gladkovo 1940 m. rugsėjo 27 d. instrukcijoje apie agentūros verbavimą iš kriminalinių nusikaltėlių [2]. Panašiai buvo verbuojami ir kiti agentai. Minėtoje instrukcijoje sakoma: „Užverbuotiems agentams užvesti asmens bylas, kuriose turi būti [...] užverbuotą asmenį kompromituojanti medžiaga [...]. Kiekvienam agentui ir informatoriui užvedama darbo byla, kurioje dedama jo ranka surašyta agentūrinė medžiaga. Metų pabaigoje visa tai, sudarius atitinkamą aktą, sudeginama" [3].

Saugumo organų paslaptys, ypač susijusios su agentais, buvo stropiai saugomos. Pačiame NKVD buvo išplėsta vidaus sekimo sistema. Darbuotojai turėjo būti visiškai patikimi ir šnipinėti vienas kitą. Antro pagal dydį Lietuvos kalėjimo — Vilniaus kalėjimo Nr. 2 viršininko v/s seržanto J. Zagurskio ir operatyvinio įgaliotinio Smirnovo *(Smirnov)* 1940 m. spalio 26 d. pranešime NKVD minima 12 informatorių iš darbuotojų [4]. Bet tai tebuvo apsidraudimo sistema, kuri neleisdavo išsprūsti jokiai informacijai apie NKVD nusikaltimus.

Visai kitokio pobūdžio agentūra veikė tarp sekamų žmonių. Tokių NKVD ir NKGB agentų buvo visur — ir kalėjimuose, ir už jų sienų. Kadangi tuomet bausmei paskirti nereikėjo tiesioginių įrodymų, net suimtojo prisipažinimas ne visada buvo reikalingas, labai svarbi tapo agentų informacija. Sovietų Sąjungos NKVD Ypatingajam pasitarimui jos visiškai užtekdavo bylai baigti ir bet kuriam žmogui nuteisti.

1940 m. rugpjūčio 6 d. SSRS NKVD Kalėjimų valdybos nurodymu visų kalėjimų viršininkams buvo pasiūlyta kiekvienoje kameroje turėti ne mažiau kaip 2 informatorius, kurie padėtų „NKVD tardymo organams nustatyti nusikalstamos veiklos faktus ir jų ryšius su kontrrevoliuciniu pogrindžiu" [5]. Pagal minėtą nurodymą ir tarp Lietuvos kalėjimų kalinių buvo stengiamasi sukurti išsišakojusį informatorių tinklą, nes SSRS kalėjimuose toks galingas tinklas jau buvo sukurtas: 1940 m. liepos 1 d. Voronežo srities kalėjimo kamerose buvo beveik po 2

[2] Ten pat. F. R-786. Ap. 1. B. 94. L. 1.
[3] Ten pat.
[4] Ten pat. F. R-756. Ap. 6. B. 32. L. 1.
[5] Ten pat. B. 118. L. 142—143.

agentus (aprūpinimas agentais — 170%), Armėnijos — po 1—2 agentus, Gruzijos ir Tadžikijos — po 1 agentą ir t. t. Tuo tarpu Vilniaus kalėjime Nr. 2 1940 m. lapkričio 1 d. tarp 919 kalinių buvo 12 informatorių, iš jų tarp tardomų už kontrrevoliucinius nusikaltimus kalinių — tik 4. Daugėjant kalinių, sparčiai plėtotas ir agentūros tinklas. Gruodžio 3 d. minėtame kalėjime kalinių jau buvo 994, o informatorių — 15, po mėnesio kalinių padaugėjo iki 1000, o informatorių buvo 20 [6], iš jų 12 — tarp tardomų ir nuteistų už kontrrevoliucinius nusikaltimus kalinių. Visuose Lietuvos kalėjimuose 1940 m. gruodžio 1 d. tarp kalinių NKVD turėjo 36, 1941 m. spalio 1 d. — 261 ir vasario 1 d. — 292 slaptus informatorius. Iš jų 100 buvo tardomi už kontrrevoliucinius nusikaltimus, o visi kiti buvo kriminaliniai nusikaltėliai. Nors kriminaliniai nusikaltėliai tuo metu sudarė vos ketvirtadalį tardytų kalinių, bet kaip tik tarp jų enkavėdistai ieškojo ir rado daugumą aktyvių savo pagalbininkų. Politiniai kaliniai buvo verbuojami tik prievarta, bet net ir taip NKVD tardytojams sunkiai sekėsi. Tai matyti pažvelgus į toliau pateikiamą lentelę.

3 lentelė. **NKVD agentų skaičius tarp kalinių 1941 m. sausio—birželio mėn.** [a]

Data	Kalinių skaičius	Informatorių skaičius	Iš jų kaltinamų „kontrrevoliucija"
Sausio 1	4 452	261	91
Vasario 1	5 493	292	100
Balandžio 1	6 200	333	116
Gegužės 1	5 708	277	135
Birželio 1	6 095	252	121

Lentelė sudaryta remiantis: 1941 m. sausio—birželio mėn. pranešimai apie agentūrinį darbą tarp kalinių // VRMA. F. 139. Ap. 1. B. 1. L. 34, 51, 100, 131, 148.

[a] Nėra kovo mėn. duomenų.

Negalima pamiršti, kad nusikalstama veikla apkaltinti Lietuvos patriotai visą laiką sudarė didžiausią kalinių dalį. Jų atžvilgiu nepasiekus tikslo prievarta, enkavėdistams teko ieškoti slaptos atramos tame sluoksnyje, ku-

[6] Kalėjimo Nr. 2 viršininko 1940 m. lapkričio 1 ir gruodžio 3 d. pranešimai apie agentūrą tarp kalinių // Ten pat. B. 32. L. 7, 14; Kalėjimo Nr. 2 viršininko Mičiūno pranešimas LSSR NKVD Kalėjimų skyriaus viršininkui Borodinskui // Ten pat. L. 28.

rį jie visada laikė sau socialiai artimu — tarp kriminalinių nusikaltėlių. Tas keletas šimtų kalėjimuose užverbuotų agentų sudarė mažą agentų ir informatorių tinklo dalį. Kiek Lietuvoje (be Kauno ir Vilniaus miestų, Vilniaus apskrities) veikė agentų (tik NKGB), kiek žmonių jie sekė, atskleidžia toliau pateikiamas v/s j. ltn. Kablukovo (*Kablukov*) pasirašytas 1941 m. gegužės 19 d. dokumentas [7] (žr. 1 dokumentą prieduose):

PAŽYMA

Apie agentūrinio sekimo bylų, bylų-formuliarų ir slaptų bendradarbių skaičių Lietuvos SSR NKGB apskričių skyriuose 1941 m. gegužės 15 d.

Apskritis	Agentūrinių bylų	Jose asmenų	Bylų-formuliarų	Agentų ir informatorių
Alytaus	*2*	*15*	*44*	*106*
Kauno	*4*	*92*	*57*	*244*
Ukmergės	*7*	*39*	*96*	*198*
Trakų	*3*	*11*	*139*	*147*
Rokiškio	*7*	*51*	*46*	*137*
Raseinių	*1*	*18*	*38*	*103*
Vilkaviškio	*5*	*19*	*28*	*174*
Utenos	*2*	*10*	*27*	*188*
Mažeikių	*3*	*11*	*21*	*42*
Švenčionių	*3*	*13*	*6*	*123*
Kėdainių	*3*	*11*	*48*	*136*
Zarasų	*1*	*5*	*44*	*133*
Tauragės	*6*	*28*	*25*	*134*
Šiaulių	*9*	*55*	*46*	*473*
Šakių	*3*	*18*	*37*	*176*
Kretingos	*3*	*28*	*32*	*204*
Telšių	*1*	*4*	*33*	*146*
Biržų	*4*	*22*	*19*	*91*
Lazdijų	*2*	*11*	*44*	*117*
Marijampolės	*13*	*58*	*20*	*328*
Panevėžio	*3*	*16*	*1*	*272*

1941.V.19. *LSSR NKGB II skyriaus 1 poskyrio virš. Valst. saug. j. ltn. Kablukovas (Parašas)*

[7] KGB ADS. F. 10. B. 1/3. L. 317.

Kaip matyti iš šio dokumento, vien NKGB apskričių skyrių 3672 agentai ir informatoriai sekė 535 žmones 85 agentūrinėse bylose bei teikė informaciją 851 bylai-formuliarui (jose buvo po vieną sekamą žmogų). Visoje Lietuvoje keleto tūkstančių agentų sekami žmonės tesudarė mažą persekiotų ir represuotų žmonių dalį. Didžiąją savo aukų dalį atrinkdavo patys NKVD ir NKGB darbuotojai pagal formalius požymius: profesiją, tautinę padėtį, priklausomybę kokiai nors uždraustai organizacijai. Anksčiau minėti Lietuvos SSR NKVD ir NKGB įsakymai dėl „antisovietinių elementų" apskaitos buvo inspiruojami iš Maskvos gautų įsakymų, potvarkių, aplinkraščių. L. Berijos 1940 m. spalio 23 d. įsakyme „Dėl archyvinės medžiagos panaudojimo operatyviame čekistiniame darbe" ir lapkričio 23 d. „Kontrrevoliucinių elementų apskaitos (panaudojant archyvinę medžiagą) instrukcijoje" [8] buvo konkrečiai nurodyta, kaip turi būti sudaromi suimtinų žmonių sąrašai. Tai, kad buvo rengiamasi lageriuose ir tremtyje sunaikinti didelę lietuvių tautos dalį, patiems saugumiečiams nebuvo paslaptis. Nuo 1940 m. vasaros atsiranda užuominų apie numatomus masinius trėmimus ir suėmimus. Labai aiškiai apie tai prasitarė Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojas A. Mickevičius: „ [...] jei mažamečiai teisės pažeidėjai bus laikomi mūsų respublikos kalėjimuose, tai sudarys nepakeliamas sąlygas, nes mums ateityje nusimato visas pagrindinis darbas, kurį dar tik pradedame" [9].

Okupantų teroras ypač suaktyvėdavo prieš sovietines šventes, kai NKVD ir NKGB vykdydavo šventinius įsipareigojimus.

NKGB Švenčionių apskrities skyriaus viršininko Vasiljevo *(Vasil'ev)* 1941 m. balandžio 20 d. pranešime rašoma: „Prieš [...] galimus kontrrevoliucinius ekscesus [...] gegužės 1-osios dienomis NKGB apskričių skyriai turi patikrinti agentūrines bylas, bylas-formuliarus ir asmenis, reiškiančius kontrrevoliucines-teroristines ir suki-

---

8 *Korneev V. E., Kopylova O. N.* Archivy na službe totalitarnogo gosudarstva // Otečestvennye archivy. 1992. No 3. S. 21.

9 A. Mickevičiaus 1940 m. lapkričio 18 d. pranešimas SSRS NKVD GULAG-o viršininko pavaduotojui v/s kpt. Kuznecovui // KGB ADS. F. 10. B. 1/1. L. 9.

limines nuotaikas, suimti ir patraukti baudžiamojon atsakomybėn"[10]. Tuomet NKVD ir NKGB darbuotojams, NKVD geležinkelių ir konvojinėje kariuomenėje buvo paskelbta „kareivinių padėtis". Keletą dienų visi saugumiečiai nakvojo savo darbo vietose ir vykdė suėmimų planus. NKGB numatė baigti 32 agentūrinio sekimo bylas, 26 bylas-formuliarus ir suimti 340 žmonių. Iki gegužės 1 d. 154 žmonės jau buvo suimti (93 lenkai, 61 lietuvis)[11]. Planai buvo įvykdyti su kaupu. Vien Vilniaus kalėjime Nr. 2, kuriame buvo laikoma ketvirtadalis visų kalinių, per kelias pirmąsias gegužės dienas kalinių padaugėjo nuo 1368 iki 1494[12]. Suėmimai įvykdyti Šiauliuose, Telšiuose, Mažeikiuose ir kt.

Beveik metus Lietuvoje veikusios okupantų saugumo įstaigos (iki 1941 m. gegužės 19 d., be Vilniaus miesto valdybos ir NKGB Tardymo skyriaus) aktyviai sekė 1234 žmones, įtartus rengiant ginkluotą sukilimą. Pirmiausia tai buvo Lietuvos karininkai, šauliai, policininkai. 1940 m. minėtu pagrindu sektų žmonių buvo 297 (120 suimta, 50 numatyta suimti), o 1941 m. prie jų prisidėjo dar 937 žmonės (164 suimti, 70 numatyta suimti). Sudarius tokias konkrečias bylas, naktį iš 1941 m. balandžio 28-osios į 29-ąją Telšių apskrityje buvo suimti 24 žmonės (byla „Povstancy" — „Sukilėliai"), balandžio 16—26 d. Vilniuje — 18 žmonių („Šiaulių mirties bataliono" byla), balandžio pabaigoje Mažeikių apskrityje — 14 žmonių (byla „Ostatki" — „Likučiai")[13] ir t. t. Tarp suimtųjų atsidūrė kpt. O. Žadvydas, plk. J. Šarauskas, S. Kaupas ir kiti, bandę organizuoti pasipriešinimą okupantams.

Tuo tarpu kalėjimuose 1941 m. pavasarį atsirado nauja kalinių kategorija — „privalomųjų pristatymų ir prievolių sabotuotojai". Balandžio 8 d. valstiečiams buvo įvesta prievolė atlikti „nurodytus specialius darbus, kaip antai: pristatyti valstybės reikalams žvyro, [. . .] atlikti žemės

[10] Agentūrinių-operatyvinių priemonių planas ruošiantis gegužės 1 d. // LCVA. F. R-756. Ap. 6. B. 1. L. 26.

[11] KGB ADS. F. 10. B. 1/3. L. 30—31.

[12] 1941 m. gegužės 1 d. statistikos duomenys apie agentūrą kalėjime Nr. 2 // LCVA. F. R-756. Ap. 6. B. 32. L. 124.

[13] Agentūrinis darbas (sukiliminių organizacijų daugėjimas (be datos ir parašo)) // KGB ADS. F. 10. B. 1/3. L. 279.

kasimo darbus ir pan." [14] Prasidėjo tikrai baudžiavinis valstiečių išnaudojimas. Įdomus privalomųjų pristatymų būtinumo aiškinimas aptiktas Teisingumo liaudies komisariato 1941 m. gegužės 4 d. instrukcijoje: „[...] šios priemonės paskatins valstiečius geriau įdirbti žemę ir iš jos gauti geresnį derlių negu iki šiol davė [...]" [15]. Valstiečiai, neatlikę minėtų prievolių, buvo suimami ir teisiami kaip sabotuotojai. Iki 1941 m. gegužės 31 d. bylos buvo iškeltos 1109 ūkininkams ir ketinta jas iškelti dar keliems tūkstančiams. Kodėl beveik metus trukusiam Lietuvos plėšimui paremti prireikė represuoti valstiečius? Per metus okupantai pakankamai išeikvojo Lietuvos išteklius. Jau pirmosiomis okupacijos dienomis Lietuvos kariuomenė turėjo atiduoti beveik visas maisto produktų atsargas, kad pamaitintų okupacinę kariuomenę [16]. Ši kariuomenė nevaržomai naudojosi Lietuvos ištekliais: kas mėnesį okupantams buvo tiekiama 40 t pieno, 200 t pigaus (palyginti su Rusijos kainomis) sviesto. Vien 11-ajai armijai Lietuva 1940 m. rudenį turėjo duoti 20 tūkst. t bulvių ir 5600 t daržovių. Sovietų Sąjunga iš savo išteklių okupacinę kariuomenę sugebėjo aprūpinti tik šienu ir šiaudais [17], ir tai tik vasarą. Įvairių rinkliavų nualintas Lietuvos ūkis būtent 1941 m. balandžio—birželio mėn. Raudonajai armijai turėjo atiduoti 2018 t mėsos, lašinių ir paukštienos, 188 t sviesto, 9 t sūrių ir 130 dėžių kiaušinių. Savo dalį plėšė ir NKVD, kurio darbuotojams kas ketvirtį buvo skiriama 100 t mėsos. Visos šios prievolės gulė ant lietuvių valstiečių pečių ir dar tokiu metu, kai okupacinių dalinių vadų nuožiūra buvo užimami žemės sklypai, kertamas miškas, valstiečiai verčiami pirm laiko nupjauti pasėlius, išgriauti pastatus, o paskui „paaiškė-

---

[14] Teisingumo liaudies komisaro 1941 m. birželio 9 d. įsakymas Nr. 58 // LCVA. F. R-761. Ap. 1. B. 1. L. 193.

[15] Ten pat. F. 116. Ap. 1. B. 3. L. 33.

[16] Lietuvos kariuomenės tiekimo valdybos 1940 m. birželio 17 d. aplinkraštis Nr. 7 // Ten pat. F. 929. Ap. 3. B. 1135. L. 20.

[17] 11-osios armijos vado gen. Morozovo (*Morozov*) 1940 m. rugsėjo 12 d. raštas LSSR LKT pirmininkui // Ten pat. F. R-754. Ap. 3. B. 516. L. 4; „Pienocentro" 1940 m. lapkričio 29 d. pranešimas LSSR maisto pramonės liaudies komisarui // Ten pat. B. 406. L. 211; 1941 m. II ketvirčio planas (maisto supirkimas Raudonajai armijai, NKVD daliniams aprūpinti) // Ten pat. B. 514. L. 4.

davo", kad parinktas sklypas kariuomenės reikalams netinka, ir jo būdavo atsisakoma. Vien poligonams okupantai ketino panaudoti 83 tūkst. ha žemės[18]. Esant visuotiniam nuskurdimui, valstiečiai ir negalėjo, ir nenorėjo viso to pakelti. Suiminėjant ūkininkus buvo tikėtasi sustiprinti valdžios pozicijas kaime.

1941 m. sausio 10 d. Vokietija ir Sovietų Sąjunga sudarė sutartį, kuria Vokietija už 7,5 mln. aukso dolerių atsisakė pretenzijų į Lietuvos pietvakarinę teritoriją[19]. Dar nepriklausomos Lietuvos laikais J. Stalinas 1939 m. rugsėjo 28 d. slaptuoju protokolu buvo pažadėjęs šią teritoriją perduoti Vokietijai. Po naujo sandėrio sovietiniams okupantams formaliai buvo suteikta veiksmų laisvė šiose pasienio žemėse. Kita vertus, buvo sutarta dėl vokiečių repatrijavimo į Vokietiją. Nepriklausomos Lietuvos vyriausybė 1939—1940 m. priešinosi masinei vokiečių repatriacijai, laikė ją didžiule žala valstybės ekonominiam stabilumui. Okupantai, į vokiečius žiūrėję kaip į potencialius priešus, neprieštaravo, kad keletas dešimčių tūkstančių žmonių repatrijuotų. Pasinaudoję repatriacija, išsilaisvino ir keletas šimtų kalinių, kurie arba buvo vokiečiai, arba turėjo teisę repatrijuoti kaip artimi vokiečių giminaičiai.

1941 m. pradžioje LKP(b) CK numatė „kovos su kontrrevoliucionieriais", saugumo stiprinimo priemones. Vasario 22 d. LKP(b) CK biuras, aptardamas pasų sistemos įvedimą Lietuvoje, nutarė iškeldinti kai kurių kategorijų gyventojus ir numatė, kuriose teritorijose pirmiausia tai atlikti: „Iš Vilniaus ir Kauno bei pasienio ruožo iškelti buvusius fabrikantus [...], atbėgusius iš kaimų buožes, pirklius, kurių įmonės nacionalizuotos, buvusius smetoninės vyriausybės narius [...], buvusius karininkus, buvusius valdininkus, turėjusius pajamų ne iš darbo, buvusius buržuazinių, fašistinių partijų ir organizacijų vadovus [...]" [20]. Vykdydama šį nutarimą, kovo 26 d. Lietuvos SSR LKT nutarė iš 800 metrų pasienio zonos iškel-

[18] Žemės ūkio liaudies komisaro 1940 m. lapkričio 21 d. pranešimas LKT pirmininko pavaduotojui S. Brašiškiui // Ten pat. B. 516. L. 58.

[19] SSSR—Germanija. 1939—1941. V., 1989. T. 2. S. 141.

[20] LKP(b) CK biuro posėdžio protokolas Nr. 5 // LCVA. F. R-754. Ap. 3. B. 505. L. 50.

dinti visus gyventojus. Nuo 1940 m. birželio 20 d. NKVD pasienio kariuomenė kitados buvusioje „žaliojoje sienoje" statė sargybos bokštelius, kirto miškus. Taip 30 metrų pasienio zona liko be medžių, o 800 metrų zona turėjo likti be gyventojų. Ši vidaus tremtis turėjo paliesti 1634 ūkius su 7771 žmogumi (nelietė tik repatriacijai besirengusių vokiečių ūkių ir trijų pasienio miestelių gyventojų). NKVD ir NKGB į šį sąrašą dar įtraukė kelis šimtus ūkių, kurie, būdami už 800 metrų ribos, priklausė „kontrrevoliuciniams elementams". Taip iškeldinamų ūkių padaugėjo iki 1880. Tai buvo pirmasis taikių gyventojų išvarymas iš gimtųjų vietų, turėjęs paliesti beveik 9 tūkst. žmonių (iki 1941 m. balandžio 18 d. buvo iškeldinti 1544 ūkiai) [21].

Iki didžiųjų 1941 m. trėmimų nemažai lietuvių jau buvo atsidūrę toli nuo Lietuvos. Į lagerius jie dažniausiai patekdavo Ypatingojo pasitarimo sprendimu. NKVD ir NKGB tardytojų baigtos bylos būdavo siunčiamos į Maskvą, kur kiekviename Ypatingojo pasitarimo posėdyje buvo sprendžiamas šimtų žmonių likimas. Represijų Lietuvoje tyrimo centro duomenimis, iš 1671 bylos, kuriose įrašyti vienokių ar kitokių institucijų nuosprendžiai, net 1020 bylų nuosprendžius paskyrė Ypatingasis pasitarimas. Daugumai lietuvių kalinių nuosprendžiai buvo paskirti 1941 m. sausio mėn. ir tik per penkias kovo—balandžio mėn. dienas (kovo 1, 8, 22, balandžio 19 ir 23 d.) [22]. Paskui jų laukė etapai į lagerius. 1940 m. rugpjūčio 17 d. Maskvos kalėjimuose jau buvo 42 kaliniai iš Lietuvos ir dar du kaliniai atsidūrė Minske. 1941 m. buvo išsiųsta gerokai daugiau kalinių. 1941 m. kovo 1 d. Kauno kalėjime 146 politiniai kaliniai buvo nuteisti 3—8 metams laisvės atėmimu ir grupėmis siunčiami į lagerius (Vorkutpečlagą, Vorkutlagą, Karlagą, Sevpečlagą, Kotlasą ir Uzbekijos SSR) [23]. Kiekvienas iš dvylikos Lietuvos kalėji-

[21] Baltarusijos SSR NKVD pasienio kariuomenės viršininko gen. ltn. Bogdanovo *(Bogdanov)* 1941 m. kovo 11 d. raštas // LVOA. F. 1771. Ap. 2. B. 239. L. 9; 1941 m. balandžio 18 d. pažyma apie iškeldintus ūkius // Ten pat. L. 68.

[22] *Vosyliūtė V.* Represijos po Lietuvos aneksijos // Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. XXVII.

[23] *Merkelis A.* Kruvinieji metai 1940.VI.15—1941.VI.22 // Savitarpinės pagalbos žinios. 1942. Birželio 13.

mų (dar prisidėjo Švenčionių kalėjimas) kalinius siųsdavo savo nuožiūra. Kokio nors bendro siuntimo punkto nebuvo. Tik Kauno kalėjimo (ir kai kurių artimesnių kalėjimų) kaliniai prieš išvežimą buvo surenkami liūdnai pagarsėjusiame Kauno IX forte. 1941 m. sausio 4 d. čia buvo kalinami 436 kaliniai, iš kurių 150 buvo tardomi už kriminalinius nusikaltimus, o 286 jau buvo nuteisti ir laukė išvežimo [24].

Didžiausios kalinių grupės iš Lietuvos į GULAG-o lagerius buvo išgabentos 1941 m. balandžio 20—30, birželio 6 ir 16 d. Balandžio mėn. NKVD iš Lietuvos išgabeno pirmą tikrai didelę kalinių grupę — ne mažiau kaip 777 žmones (tikslus skaičius nežinomas). Birželio 6 d. buvo išsiųsti dar 628 kaliniai, o birželio 16 d.— 747 [25]. GULAG-o statistikoje lietuviams skirtoje skiltyje skaičiai iki tol nelabai keitėsi.

4 lentelė. **Lietuvių, latvių ir estų skaičius lageriuose 1939—1941 m.**

Tautybė	Metai (sausio 1 d. duomenys)		
	1939	1940	1941
Lietuviai	1 050	1 344	1 245
Estai	2 371	2 720	2 781
Latviai	4 742	5 400	4 870

Lentelė sudaryta remiantis: *Zemskov V. N.* GULAG (istoriko-sociologičeskij aspekt) // Sociologičeskie issledovanija. 1991. No 6. S. 17.

Sovietų Sąjungos teritorijoje iki Lietuvos okupacijos lietuvių gyveno keletą kartų mažiau negu latvių ir estų, todėl toks skaičių skirtumas suprantamas. Lietuvių iki 1940 m. sausio padaugėjo SSRS užėmus lietuvių gyvenamas žemes. Nėra tikslių duomenų, kiek lietuvių tuomet pateko į lagerius. Tik žinant, jog 1939 m. lageriuose mirė, iš jų pabėgo ar buvo išlaisvinta 22 % visų kalinių, galima spėti, kad į lagerius galėjo patekti apie 400—500 lietuvių. Kai dėl tų pačių priežasčių 1940 m. lageriuose kalinių sumažėjo beveik 30 % (o iš viso jų padaugėjo), naujų lietuvių kalinių galėjo atvežti apie 300. Negalima

[24] V/s lnt. Stepanovo *(Stepanov)* 1941 m. sausio 4 d. aktas // VRMA. F. 139. Ap. 1. B. 2. L. 2.

[25] *Vosyliūtė V.* Masinis 1941 m. birželio trėmimas... P. XXXVIII.

pamiršti, kad GULAG-o statistikoje neatsispindėjo visas kalinių skaičius — buvo lagerių, kurie nepriklausė GULAG-ui, dar buvo vidaus kalėjimų [26] ir pataisos darbų kolonijų. Tiesa, ten lietuvių buvo mažai, nes juos dažniau kaltino „kontrrevoliucija" ir laikė griežtojo režimo lageriuose. Kalėjimuose lietuvių kalinių buvo gerokai daugiau. Kalinių skaičiaus kitimą (kartu ir nuteistų kalinių skaičiaus kitimą) galima nustatyti iš toliau pateikiamos lentelės.

5 lentelė. **Kalinių skaičiaus kitimas 1941 m. sausio—birželio mėn.**

Data	Kalinių skaičius	Iš jų		Kalinių skaičiaus kitimas
		tardomų	nuteistų	
Sausio 1	4452	3075	1377	
Vasario 1	5493	3481	2012	+1041
Kovo 1	5842	3898	1944	+349
Balandžio 1	6200	3892	2308	+358
Gegužės 1	5708	4193	1515	—492
Birželio 1	6095	4245	1850	+387
Birželio 10	5900	4149	1751	—195

Lentelė sudaryta remiantis: VRMA. F. 139. Ap. 1. B. 1. L. 34, 51, 75, 100, 131, 148; SSRS NKVD Kalėjimų valdybos viršininko M. Nikolskio *(Nikol'skij)* 1941 m. birželio 22 d. sudarytas kalinių evakuacijos planas // RFVA. F. 9413. Ap. lv. B. 10. L. 301.

VRMA ir RFVA esančiuose dokumentuose yra tam tikras skaičių neatitikimas. Lentelėje pateikiami VRMA duomenys, nes RFVA dokumentuose kaliniai neskirstomi į tardomuosius ir nuteistuosius. Neatitinka 1941 m. balandžio 1 d. skaičiai — 6200 (VRMA) ir 6250 (RFVA), gegužės 1 d.— 5708 ir 5691, birželio 1 d.— 6095 ir 6256. Neatitinka ir pačiuose RFVA dokumentuose pateikiami kalinių skaičiai. Bendrose suvestinėse nurodoma, kad 1941 m. birželio 10 d. kalinių buvo 5812 (RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 6. L. 176), o SSRS NKVD Kalėjimų valdybos viršininko M. Nikolskio ir K. Zilbermano *(Zil'berman)* pažymoje — 5900 (žr.: Ten pat. Ap. lv. B. 10. L. 302). Sausio 1 d. duomenys neapima kalėjimų Nr. 8—12, todėl kalinių skaičiaus kitimas gali būti kitoks.

Nors 1941 m. iki karo pradžios į Sovietų Sąjungos gilumą buvo išvežta ne mažiau kaip 2200 kalinių, vis tiek Lietuvos kalėjimuose jų akivaizdžiai daugėjo. Dar keletas šimtų tardytų kalinių (tikslus skaičius nežinomas) bu-

[26] Vidaus kalėjimai buvo įkuriami NKVD ir NKGB centrinių ir apskričių skyrių pastatų rūsiuose.

vo laikoma NKGB vidaus kalėjimuose ir kamerose (jose buvo 590 vietų). Daugėjant kalinių, jiems saugoti buvo pasitelktas SSRS NKVD konvojinės kariuomenės 42-osios atskirosios brigados 240-asis pulkas, kuris buvo dislokuotas Vilniuje (vadas mjr. Aleksejevas *(Alekseev)*). Šis pulkas 1941 m. pavasarį turėjo perimti ir Raseinių, Tauragės bei Telšių kalėjimų apsaugą. Nors iki gegužės pabaigos minėtų kalėjimų apsaugos jis ir neperėmė [27], bet dalyvavo visų kitų kalėjimų kalinių žudynėse pirmosiomis karo dienomis.

Kaip jau minėta, 1941 m. sausio mėn. NKVD registravo lenkų pabėgėlius, todėl praėjus keliems mėnesiams buvo numatyta „išspręsti klausimą" dėl atsisakiusių priimti SSRS pilietybę pabėgėlių (gavusių vizas ir neišvažiavusių ir tų, kuriems atsisakyta išduoti išvažiavimo vizą). Visi šie asmenys pagal NKVD 1940 m. gruodžio 24 d. direktyvą Nr. 5660/b ir papildomus NKGB nurodymus turėjo būti suimti. Jiems buvo sudaromos asmens bylos. Bylose turėjo būti medžiaga iš buvusio Pabėgėlių reikalų komiteto, perregistravimo anketa, agentūros duomenys ir liudytojų parodymai [28]. 1941 m. balandžio 18 d. P. Gladkovas nusiuntė A. Guzevičiui raštą, kuriame prašė skubiai „įforminti [...] visas šias bylas [...] su tokiu apskaičiavimu, kad jos būtų įtrauktos į artimiausiomis dienomis mūsų rengiamą operaciją". Visi numatyti žmonės turėjo būti suimti pagal sąrašus. „Visiems represuojamiems asmenims sudaryti operatyvinius sąrašus, kiekvienai apskričiai atskirai. Pabėgėlių suėmimo operaciją numatoma įvykdyti ne vėliau kaip š. m. balandžio 22 d." [29],— rašė P. Gladkovas. Kaip ir kokiu mastu šie suėmimai buvo vykdomi ir ar jie buvo įvykdyti iki balandžio 22 d., nėra duomenų. Reikia manyti, kad tai buvo priskirta prie vėlesnių trėmimų rezultatų ir gerokai padidino suimamų ar tremiamų lenkų ir žydų skaičių. Jau 1940 m. lapkričio 20 d. NKVD nustatė, kad tarp lenkų pabėgėlių buvo apie keturis tūkstančius žmonių, no-

---

[27] 240-ojo pulko vado mjr. Aleksejevo *(Alekseev)* 1941 m. gegužės 23 d. pranešimas // LCVA. F. R-756. Ap. 6. B. 134. L. 17.

[28] *Vosyliūtė* V. Represijos po Lietuvos aneksijos... P. XXXI.

[29] P. Gladkovo 1941 m. balandžio 18 d. raštas A. Guzevičiui // LCVA. F. R-756. Ap. 2. B. 67. L. 1.

rėjusių išvykti į Jungtines Valstijas, Palestiną, Australiją, Kiniją, Japoniją, Turkiją, Švediją, Jugoslaviją ir kt. Absoliuti šių žmonių dauguma buvo žydai. 1991 pabėgėlis (tarp jų buvo 521 rabinas) jau turėjo vizas, o kai kurie — net geležinkelio bilietus, bet negavo leidimo išvykti iš SSRS. Kiti negalėjo gauti vizų, nes Kaune nuo 1940 m. rugpjūčio mėn. neliko nė vienos pasiuntinybės, o leidimo vykti į Maskvą jie neturėjo. Kai kurie iš jų nesugebėjo įveikti okupantų sudarytų kliūčių ir pateko į suimtinų žmonių sąrašus arba liko laukti artėjančio Sovietų Sąjungos—Vokietijos karo.

1521 lenkas atsisakė priimti SSRS pilietybę. Jie taip pat pateko į „lenkų kontrrevoliucinių elementų" apskaitą (toliau pateikiamas visas dokumentas [30]; žr. 2 dokumentą prieduose):

Agentūrinio darbo triuškinant lenkų kontrrevoliuciją rezultatai

Neišsamiais statistikos duomenimis, nustatyta ir įrašyta į apskaitą lenkų kontrrevoliucinių elementų:

1.	*„OZON" vadovybė*	*139*	*žmonės*
2.	*„PPS" „*	*152*	*„*
3.	*„Endekų" „*	*10*	*„*
4.	*Harcerų (skautų) „*	*15*	*„*
5.	*SVB—SSS dalyvių*	*3000*	*„*
6.	*Lenkų karininkų*		
7.	*Policijos, teismo ir kalėjimo valdininkų*	*147*	*„*
8.	*Dvarininkų*	*83*	*„*
9.	*Fabrikantų*	*43*	*„*
10.	*Stambių verslininkų ir stambių savininkų*	*53*	*„*
11.	*Stambių valdininkų*	*55*	*„*
12.	*Stambių prekybininkų*	*48*	*„*

[30] KGB ADS. F. 10. B. 1/3. L. 306. Dokumente minima organizacija SVB—SSS — Ginkluotos kovos sąjunga *(Związek walki zbrojnej, lenk.)*, veikusi Savitarpio pagalbos susivienijimo (SSS) priedangoje.

13. Buožių	*12*	*žmonių*
14. Kitų antisovietinių elementų	*377*	*„*
15. Atsisakiusių priimti Sovietų Sąjungos pilietybę ir panorėjusių išvažiuoti į generalinę guberniją ir į užsienį	*1521*	*„*
Iš viso:	*5808*	*žmonės.*

Tiesa, šis dokumentas ne visai tikslus, nes SVB—SSS narių skaičius nustatytas pagal netikslius suimtųjų parodymus. 1941 m. balandžio 23—gegužės 3 d. buvo suimti tik 36 šios organizacijos nariai, bet NKGB tardytojai noriai patikėjo, kad egzistuoja daugiatūkstantinė organizacija. Į apskaitą įrašytą organizacijos narių skaičių anksčiau ar vėliau turėjo patvirtinti suimtųjų ar tremiamųjų statistinės suvestinės.

Beveik metus Lietuvos valstybė buvo griaunama, gyventojai skurdinami, ir NKGB pastebėjo nuolat didėjantį žmonių nepasitenkinimą. Tačiau tuomet kūręsis organizuotas lietuvių pogrindis laikėsi laukimo taktikos ir neketino stoti į atvirą kovą, kol neateis palankus momentas. 1941 m. sausio 1—gegužės 15 d. Lietuvoje NKGB darbuotojai surankiojo 583 atsišaukimus (daugiausia vasario 14—16 d.). Už tai buvo suimti 67 lietuviai (Kauno mieste, Utenos, Vilkaviškio, Ukmergės, Trakų, Telšių, Rokiškio, Šakių, Raseinių, Alytaus ir Kauno apskrityse), daugiausia gimnazistai. NKGB Vilniaus miesto valdyba už analogiškus veiksmus suėmė 55 žmones [31]. Kai net gimnazistai truputį padidino kalinių skaičių, tokie socialiniai sluoksniai, kurie pagal komunistų teorijas turėjo būti ypač priešiški sovietų valdžiai, nebuvo aktyvūs. Štai ką 1941 m. balandžio 8 d. pranešė NKGB Vilniaus miesto valdybos viršininkas Šarokas: „Mūsų apskaitoje esančių dvarininkų antisovietinės veiklos faktų neturime" [32]. Bet

[31] LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojo v/s mjr. D. Bykovo 1941 m. gegužės 28 d. pranešimas SSRS NKGB 3-iosios valdybos 6-ojo skyriaus viršininkui v/s mjr. Iljušinui *(Il'jušin)* // Ten pat. L. 212—223.

[32] LCVA. F. R-756. Ap. 6. B. 36. L. 30.

numatytoms genocido akcijoms tai neturėjo jokios reikšmės. Masiškai naikinti lietuvių tautą metodiškai, vadovaujantis komunistine ideologija, buvo rengiamasi nuo 1939 m. Kadangi pagal v/s ltn. Zaidenvurmo nuostatą turėjo būti suregistruota apie 320 tūkst. buvusių tautinių partijų ir organizacijų narių, tai kartu su šeimų nariais į Sibirą buvo rengtasi ištremti apie 50% visos lietuvių tautos.

Tam tikrų gyventojų grupių apskaita pradėta 1940 m. ir, kaip minėta, buvo vykdoma pagal specialius NKVD įsakymus. Visa registracija turėjo būti baigta 1941 m. vasario 10 d. Teroro parengiamasis darbas suaktyvėjo paskelbus 1941 m. balandžio 25 d. įsakymą Nr. 0023 („Apie operatyvinę apskaitą apskričių skyriuose"). Paaiškėjo, kad NKGB Kretingos, Telšių, Tauragės ir Raseinių apskričių skyriuose iki balandžio 25 d. „antisovietinių elementų" apskaitos beveik nebuvo [33]. Dar 1940 m. sudarytose apskaitos bylose nebuvo tikslių duomenų apie apskaiton paimtus asmenis. Jų šeimų nariai visiškai nebuvo suregistruoti. Panaši padėtis buvo ir Švenčionių, Zarasų, Marijampolės apskrityse. Nuo tol kas penkios dienos P. Gladkovas gaudavo suvestines apie papildomų bylų sudarymą. Į NKGB skyrius buvo sutempti buvusių valstybinių įstaigų ir partijų archyvai, iš kurių tikėtasi gauti žinių apie patriotiškiausiai nusiteikusius žmones. Iš NKVD Milicijos valdybos gauta 5 tūkst. bylų apie buvusius policininkus, iš Teisingumo liaudies komisariato — apie buvusius teisėjus, prokurorus ir kalėjimų tarnautojus, iš Finansų liaudies komisariato — apie fabrikantus ir stambius dvarininkus. Kadangi dauguma NKGB darbuotojų nemokėjo lietuvių kalbos, A. Sniečkus paskyrė 20 komunistų ir komjaunuolių archyvams peržiūrėti.

Pasirengimo trėmimams baigiamasis etapas prasidėjo 1941 m. gegužės 21 d. Tą dieną NKGB sušauktame pasitarime kartu su NKGB apskričių skyrių viršininkais ir jų pavaduotojais, kelių transporto poskyrių ir pasieno būrių 5-ųjų poskyrių viršininkais buvo aptartas pasirengimas

---

[33] *Merkelis A.* Masinis lietuvių išvežimas į SSSR // Lietuvių archyvas. T. 2. P. 27.

masiniams trėmimams ir areštams [34]. Jau po dviejų dienų (gegužės 23 d.) Lietuvos SSR valstybės saugumo liaudies komisaras P. Gladkovas išleido visiškai slaptą įsakymą Nr. 0037 apie išvežimo operacijos parengimą. Šiame įsakyme jis rėmėsi SSRS valstybės saugumo liaudies komisaro V. Merkulovo gegužės 19 d. direktyva Nr. 77. Gegužės 23 d. Kaune buvo sudarytas respublikinis štabas trėmimo operacijai įgyvendinti, jam vadovavo P. Gladkovo pavaduotojas D. Bykovas (birželio mėn. vadovauti ėmėsi pats P. Gladkovas), o nariai buvo dar 6 valstybės saugumo darbuotojai — Choleva, Bakulinas *(Bakulin)*, Medvedevas *(Medvedev)*, Popovas *(Popov)*, Gerasimovičius *(Gerasimovič)*, Ivanovas *(Ivanov)* — ir 2 NKVD darbuotojai — Guzejevas *(Guzeev)* ir NKVD kariuomenės pulko vadas plk. Nikolinas *(Nikolin)* arba Antonovas *(Antonov)*. Pagal tą patį įsakymą buvo sudaryti ir deportacijų vykdymo trejetai (iš NKVD ir NKGB apskričių skyrių viršininkų arba jų pavaduotojų). Jų paskirtis — nustatyti tremtinų žmonių gyvenamąją vietą, sudaryti jiems bylas, taip pat vykdyti pačią operaciją [35]. Gegužės 31 d. SSRS NKGB savo nusistatymą dar kartą patvirtino įsakymu Nr. 9174: „Susipažinęs su Jūsų 1941 05 01 spec. pranešimu [įsakymas skirtas P. Gladkovui — *A. A.*] Nr. 1/939 apie antisovietinius pasireiškimus iš buvusių tautininkų, šaulių, policininkų ir kulokų pusės ryšium su pravedimu priemonių privalomo grūdų pristatymo valstybei [...] drg. Merkulovas įsakė: „Už kontrrevoliucinę agitaciją paruošti ištrėmimui į tolimąsias SSRS vietas" " [36].

1941 m. birželio 4 d. V. Merkulovo pavaduotojas I. Serovas *(Serov)* NKGB apskričių skyrių viršininkams išleido slaptą instrukciją, kaip organizuoti galutinę tremiamų žmonių apskaitą ir patį trėmimą [37]. Šį kartą turė-

---

[34] P. Gladkovo 1941 m. gegužės 28 d. pranešimas V. Merkulovui // KGB ADS. F. 10. B. 1/3. L. 201.

[35] Lietuvių išvežimo į SSSR vykdytojai // Ateitis. 1943. Sausio 16.

[36] Lietuvių archyvas. T. 4. P. 38.

[37] Visas instrukcijos tekstas skelbtas: *Merkelis A.* Masinis lietuvių išvežimas į SSSR... P. 30, 31; Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. XXXII—XXXIII; Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 23—25.

6. Užsak. Nr. 5042.

jo būti tremiami tik tie, kurių apskaitos bylose spėta sukaupti kokios nors „kompromituojančios medžiagos": apie dalyvavimą Nepriklausomybės kovose, aukštų valstybinių pareigų ėjimą, priklausymą Šaulių sąjungai ir pan. Tremtinių bylose visa „kompromituojanti medžiaga" tilpdavo keliuose sakiniuose: „ [...] nuo 1926 m. iki 1930 metų tarnavo eiliniu policininku, nuo 1930 iki 1940 metų — vyresniuoju policininku. Nusiteikęs antisovietiškai, tarp artimų draugų veda fašistinę agitaciją, pareikšdamas, kad „Vokietijoje yra Smetonos lietuviška vyriausybė ir „draugus" greitai iš Lietuvos išvys". Nuosavybės ir Lietuvos nepriklausomybės šalininkas." Įdomu tai, kad dažniausiai visa ši „kompromituojanti medžiaga" žodis žodin buvo nurašoma iš NKGB informatorių pranešimų [38]. P. Gladkovas įsakė bet kokiu pretekstu (pasų išdavimo, telefono remonto ir kt.) brautis į būsimųjų tremtinių butus ir taip nustatyti tikrąją jų gyvenamąją vietą. Bet didžiausią paslaugą suteikė valsčių vykdomieji komitetai. Komitetų pirmininkai 1941 m. birželio 11 d. pateikė „socialinės kilmės ir turimo turto" pažymėjimus, iš kurių NKGB sužinojo apie būsimųjų tremtinių turtą, šeimos sudėtį, gyvenamąją vietą, netgi kadaise eitas pareigas ar partinę priklausomybę. Būtent su komunistinių vykdomųjų komitetų pagalba į išvežamųjų sąrašus pateko buvusių tautinių organizacijų nariai.

Iki trėmimų pradžios likus dešimčiai dienų viskas turėjo būti paruošta: numatyti tremiamų žmonių pervežimo maršrutai, apskaičiuota, kiek reikės vagonų (numatyta, kad bus 1202 vagonai [39] ir ne mažiau kaip 25 žmonės vagone), sudarytas tremtinių pakrovimo planas. Kiekvienai keturių žmonių trėmimų vykdymo grupei (iš NKVD darbuotojų, NKVD kariuomenės karių ir sovietinių aktyvistų) duotas planas ištremti po dvi šeimas. Kad žinia apie trėmimus nepasklistų po Lietuvą, trėmimų vykdymo grupių nariai po instruktavimo neturėjo teisės palikti tarnybinių patalpų. Sovietiniai aktyvistai apie trėmimų operaciją turėjo sužinoti tik jau vykdant operaciją. Naujasis lietuvių tautos naikinimo planas buvo išlaikytas paslaptyje iki pat trėmimų dienos.

[38] Byla Nr. 358 // Žr.: Represijų Lietuvoje tyrimo centro archyvas.
[39] *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 6.

P. Gladkovas 1941 m. birželio 6 d. deportacijų vykdymo trejetams įsakė būti pasirengusiems[40]. Birželio pradžioje LKP(b) CK biuras ir LKT formaliai patvirtino trėmimų planus. Maskvoje viskas buvo patvirtinta tik galutinai pasiruošus trėmimams. Tiesa, rusų istorikas V. Zemskovas Sovietų Sąjungos NKVD dokumentuose nerado VKP(b) CK ar SSRS LKT trėmimų sankcijos (nusikaltimai visada buvo stropiai slepiami). Tik viename iš dokumentų pasakyta, kad trėmimai įvykdyti pagal NKVD ir NKGB planą, patvirtintą 1941 m. birželio 14 d. Jame parašyta: „Trėmimai įvykdyti draugo Berijos 1941 m. birželio 14 d. nurodymu, pagal vyriausybės nutarimą. Šis nutarimas skirtas Lietuvai, Latvijai, Estijai ir Moldavijai" [41].

Lietuvoje trėmimams turėjo būti baigta rengtis 1941 m. birželio 10 d. Iki numatyto laiko NKGB ir NKVD vykdė L. Berijos, V. Merkulovo ir I. Serovo nurodymus. Kaip kito slapta registruotų žmonių skaičiai, matyti iš 1941 m. gegužės 13[42] ir birželio 11 d. P. Gladkovo ataskaitų (žr. 3 dokumentą prieduose).

Visiškai slaptai

Lietuvos SSR Vidaus Reikalų Liaudies Komisariatas
Telegrama „VČ" Nr. 910 s.
Priėmė: Katkova 1941 05 13
Perdavė: Zelmanovič 8 val. 35 min.
Iš kur: Kauno m.— Lietuvos SSR NKGB
Kam: Maskvos m. SSRS valstybės saugumo liaudies komisarui drg. Merkulovui

Manome, kad vadovaujantis Jūsų nurodymu būtų tikslinga suimti ir ištremti už Lietuvos SSR ribų šių kategorijų asmenis:

Turi būti suimti:

1. *Pabėgėliai (iš buv. Lenkijos teritorijos)*
   a) *Dvarininkai, fabrikantai, bankininkai, akcininkai ir stambūs verslininkai;*
   b) *Visi tikrosios tarnybos karininkai;*

---

[40] *Vaitiekūnas V.* Kersteno komisijos darbų apžvalga // Lietuva. New York. Nr. 7. P. 35.

[41] *Zemskov V. N.* Prinuditel'nye migracii iz Pribaltiki v 1940—1950-ch godach // Otečestvennye archivy. 1993. T. 1. S. 4.

[42] KGB ADS. F. 10. B. 1/3. L. 263—269.

c) Žvalgybos ir kontržvalgybos organų karininkai ir tarnautojai;
d) Žymūs valstybės valdininkai;
e) Asmenys, užsiimantys kontrrevoliucine veikla;
f) Pabėgėliai, dėl politinių įsitikinimų atsisakę priimti Sovietų Sąjungos pilietybę.

Šių kategorijų iš viso suregistruota — 2075 žmonės, kurie turi būti suimti.

2. Lietuvių buržuazinis valstybės aparatas:
a) Buvę valstybės saugumo ir kriminalinės policijos valdininkai;
b) Policijos vadovybė;
c) Kalėjimų administracijos darbuotojai;
d) Teismų ir prokuratūros darbuotojai, kurie kovojo su revoliuciniu judėjimu;
e) Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo 2-ojo skyriaus karininkai;
f) Žymūs valstybės valdininkai;
g) Apskričių viršininkai ir apskričių komendantai.

Archyvų ir buržuazinės spaudos duomenimis, Lietuvoje šių kategorijų asmenų buvo (kartu su paprastais policininkais) — 7734 žmonės; iš jų vadovybės narių — 1783 žmonės; iš viso respublikoje suregistruota šių kategorijų asmenų — 2247 žmonės, kurie ir turi būti suimti.

3. Kontrrevoliucinės partijos:
a) Trockininkai;
b) Aktyvūs eserai;
c) Aktyvūs menševikai;
d) Ochrankos[43] *provokatoriai.*

Manome, būtina suimti visus nustatytus trockininkus ir ochrankos provokatorius, o iš eserų ir menševikų — tik aktyvą.

Lietuvių saugumo duomenimis, šių kategorijų žmonių yra 963, iš kurių mes suregistravome — 216 žmonių, kuriuos reikėtų suimti.

4. Lietuvių nacionalistinė kontrrevoliucija.

Manome, kad būtina suimti tik reakcingiausių fašistuojančių partijų ir organizacijų vadovus, kuriems priklauso:

---

[43] Rusijos 1881—1917 m. politinė policija.

a) Tautininkai;
b) Jaunalietuviai;
c) Voldemarininkai (fašistinė vokiškosios orientacijos organizacija, visus).

Šių organizacijų ir katalikiškų inteligentijos ir besimokančio jaunimo organizacijų vadovybę:
a) Neo-Lithuania;
b) Filiae-Lithuaniae;
c) Lietuva;
d) Vilnija;
e) Romuva;
f) Plienas;
g) Ramovė (atsargos karininkai);
h) Ateitininkų federacija (visų katalikiškų korporacijų susivienijimas);
i) Basanavičiaus mokytojų lietuvių sąjunga;
j) Pavasarininkai (katalikiška jaunimo sąjunga).

Konfiskuotų archyvų ir buv. buržuazinės lietuviškos spaudos statistikos duomenimis, visose šiose organizacijose narių — 129 619 žmonių. Iš jų vadovų — 7610 žm. Iš viso suregistruota — 2860 žmonių, kuriuos reikėtų suimti.

5. Šaulių sąjungos vadovybė (nuo būrių vadų ir vyresni).

Iš viso Lietuvoje buvo 57 895 šauliai. Iš jų vadovų — 2144 žmonės. Mes suregistravome — 3381 žmogų, kuriuos reikia suimti.

6. Lietuvos fabrikantai ir pirkliai:
a) Fabrikantai, kurių metinės pajamos viršijo 150 000 litų per metus;
b) Stambūs namų savininkai, kurių nekilnojamasis turtas buvo įvertintas daugiau kaip 200 000 litų;
c) Pirkliai, kurių metinė apyvarta viršijo 150 000 litų per metus;
d) Bankininkai, akcininkai, biržų makleriai: —

Neišsamiais buv. Lietuvos finansų ministerijos duomenimis, šioms kategorijoms priklauso — 1094 žmonės, iš jų suregistruota — 365 žmonės, kuriuos reikia suimti.

7. Lenkų nacionalistinė kontrrevoliucija:
a) „OZON" vadovybė;
b) „Nepartinio bloko" vadovybė;

c) „PPS" vadovybė;
d) „Endekai", „Strelcai", „Legionieriai", „Harcerai";
e) Buržuazinių nacionalistinių jaunimo organizacijų vadovybė;
f) Visi lenkų organizacijos „Voiskova" nariai.

Duomenų apie bendrą visų šių organizacijų narių skaičių nėra. NKGB Vilniaus miesto valdyba suregistravo 2010 šių organizacijų narių. Iš jų vadovų — 135 žmonės. Manome, kad reikėtų suimti suregistruotus — 2010 žmonių.

8. Buv. Lenkijos buržuazinis valstybės aparatas:
a) Buvę valstybės aparato vadovai;
b) Visi policininkai, saugumo bendradarbiai, žvalgybos ir kontržvalgybos tarnybų karininkai ir valdininkai;
c) Kalėjimų tarnautojai (ne žemesni kaip prižiūrėtojai);
d) Prokurorai ir teisėjai, turėję politinių bylų;
e) Kadriniai karininkai;
f) „KOP"[44] *karininkai ir puskarininkiai.*

Visų šių kategorijų žmonių bendras skaičius nežinomas, o NKGB Vilniaus miesto valdyba šių kategorijų suregistravo — 853 žm., kuriuos reikia suimti.

9. Žydų nacionalistinė kontrrevoliucija:
a) Sionistinių organizacijų vadovybė;
b) „Bundo" vadovybė;
c) Sukarintų ir fašistinių organizacijų vadovybė.

Lietuvos saugumo duomenimis, šiose organizacijose iš viso buvo — 11 158 žmonės. Apie vadovybės sudėtį duomenų nėra. Suregistruoti šių kontrrevoliucinių organizacijų 453 žmonės, kuriuos ir reikėtų suimti.

10. Rusų baltųjų emigrantų junginiai:
a) Visi „BRP" organizacijos nariai;
b) Visi „Rusijos fašistinės sąjungos" nariai;
c) Visi „ROVS"[45] *nariai;*
d) Visi „NTSNP" nariai;

---

[44] *Korpus ochrony pogranicza (lenk.)* — Pasienio apsaugos korpusas.
[45] *Russkij obščevoinskij sojuz (rus.)* — Rusų bendra karinė sąjunga.

e) Visi „Mladorosos" nariai;
f) Visi baltųjų armijų, kontržvalgybos ir baudžiamųjų būrių karininkai.

Lietuvos saugumo duomenimis, šių kategorijų yra — 387 žmonės. Iš šio skaičiaus mūsų užregistruoti 25 žmonės,— visus reikia suimti.

11. Ukrainiečų nacionalistinė kontrrevoliucija:
a) Visi „OUN" nariai;
b) Visi „UNDO" nariai.

Šių kategorijų suregistruoti 27 žmonės, kuriuos reikėtų suimti.

12. Baltarusių nacionalistinė kontrrevoliucija:
a) Visų nacionalistinių kontrrevoliucinių baltarusiškų junginių vadovybė.

Šios kategorijos suregistruoti 28 žmonės, kuriuos reikėtų suimti.

13. Įtariami šnipinėjimu:
a) Vokiečiai, užsirašę išvykti į Vokietiją, bet neišvažiavę (tie, apie kuriuos yra kompromituojančios medžiagos);
b) „Kulturferbando" [46] *ir „Manšafto"* [47] *nariai (apie kuriuos yra kompromituojančios medžiagos);*
c) Kontrabandininkai, spekuliantai;
d) Žmonės, bandę pabėgti iš Lietuvos SSR į Vokietiją pasinaudodami repatriacija;
e) Iš Vokietijos į Lietuvą atvykę repatriantai, apie kurių ryšius su vokiečių ir kitomis žvalgybomis yra pakankamai duomenų.

Šių kategorijų iš viso suregistruota 3670 žmonių. Vokiečių atžvilgiu — tik pagal konkrečią kompromituojančią medžiagą. [Išbrauktas sakinys: Manome, kad reikia suimti suregistruotus — 3670 žmonių.— A. A.]

14. Kriminalinių elementų ir banditų:
Suregistruota — 1000 žmonių, kuriuos reikia suimti.

Taigi, orientaciniais duomenimis, Lietuvos SSR turi būti suimti — 19 610 žmonių.

---

[46] Lietuvos vokiečių kultūros draugija.
[47] Vokiečių jaunimo kultūros susivienijimas prie „Kulturferbando".

Turi būti priverstinai ištremti

1. Prostitutės ir landynių laikytojai	— suregistruota —	500 žmonių
2. Pabėgėlių šeimos, kurias reikia suimti	„ —	808 „
3. Pabėgėliai, dėl šeimyninių aplinkybių atsisakę priimti Sovietų Sąjungos pilietybę (šeimos buv. Lenkijos teritorijoje)	„ —	774 „
4. Dvarininkai	„ —	515 „
5. Dvarininkai, be stambių žemės valdų, turėję ir kitų pajamų šaltinių	„ —	882 „
6. Tėvynės išdavikų šeimos (pabėgusių į užsienį)	„ —	250 „
7. Aktyvių liaudies priešų, nuteistų mirties bausme, šeimos	„ —	30 „
8. Suimamų pagal visas kategorijas šeimos	— — —	—
9. Besislapstančių kontrrevoliucinių elementų šeimos	— — —	—

Šių kategorijų iš viso suregistruoti — 2954 žmonės.

Nurodyti skaičiai yra orientaciniai ir, kaip jau minėta, sudaryti pagal archyvų, buv. valstybinių įstaigų ir lietuviškos buržuazinės spaudos duomenis.

Dabar vyksta smulki apskaita viso priešiško kontrrevoliucinio elemento, kuris turi būti represuotas, paskui pranešime tikslius duomenis.

Kai kurių kategorijų kol kas visiškai nėra duomenų.

Manome, kad operaciją reikėtų vykdyti tik po galutinės tikslios apskaitos, kiekvienam represuojamajam sudarius bylą ir kiekvienoje byloje pateikus individualią išvadą.

Visos numatytų suimti žmonių šeimos turi būti ištremtos prievarta.

Nurodytos priemonės parengtos dalyvaujant SSRS NKGB brigados vadovams — draugams Litkensui (Litkens) ir Rudakovui (Rudakov) ir peržiūrėtos SSRS liaudies komisaro pav. drg. Abakumovo (Abakumov).

Smulki ataskaita bus nusiųsta rytoj per Kontržvalgybos skyriaus viršininką.

LSSR valstybės saugumo liaudies komisaras
Gladkovas

1941 m. gegužės 12 d.

Per mėnesį NKGB apskaitos duomenys smarkiai pakito. Numatyti suimti arba ištremti žydai ir vietiniai lenkai buvo įrašyti į bendras su lietuviais apskaitas. Atskirai palikti tik lenkų karo pabėgėliai (prie jų pridėti ir buvę Lenkijos karininkai) ir repatriantai. Visoms trims okupuotoms valstybėms — Latvijai, Estijai ir Lietuvai buvo sukurta vienoda ataskaitos forma. Visa tai matyti iš P. Gladkovo 1941 m. birželio 11 d. pažymos:

PAŽYMA
apie kontrrevoliucinių ir antisovietinių elementų Lietuvos SSR apskaitą

1941 m. birželio 11 d. duomenys

Kategorijos	Turi būti suimti	Turi būti ištremti	Iš viso
1	2	3	4
1. Aktyvūs kontrrevoliucinių ir antisovietinių nacionalistinių baltagvardiečių organizacijų dalyviai:	*2 311*		*2 311*
2. Buvę saugumo darbuotojai, žandarai, policijos ir kalėjimų vadovaujantys darbuotojai, taip pat paprasti policininkai ir kalėjimų prižiūrėtojai, apie kuriuos yra kompromituojančių duomenų:	*790*		*790*

1	2	3	4
3. *Buvę stambūs dvarininkai, stambūs fabrikantai ir aukšti buvusio valstybės aparato valdininkai:*	*799*		*799*
4. *Buvę Lenkijos, Latvijos, Estijos baltųjų armijų karininkai, apie kuriuos yra kompromituojančių duomenų:*	*74*		*74*
5. *Šeimų nariai, nurodyti p. 1:*		*5 863*	*5 863*
6. *Šeimų nariai, nurodyti p 2:*		*1 908*	*1 908*
7. *Šeimų nariai, nurodyti p. 3:*		*3 021*	*3 021*
8. *Šeimų nariai, nurodyti p. 4:*		*162*	*162*
9. *Kontrrevoliucinių organizacijų dalyvių, nuteistų mirties bausme, šeimų nariai:*		*121*	*121*
10. *Asmenys, atvykę iš Vokietijos kaip repatriantai, taip pat vokiečiai, užsirašę repatrijuoti ir dėl įvairių priežasčių neišvykę, apie kuriuos yra kompromituojančių duomenų:*	*78*	*128*	*206*
11. *Buvusios Lenkijos pabėgėliai:*	*2 250*	*2 023*	*4 273*
Iš viso NKGB duomenimis:	*6 302*	*13 226*	*19 528*
12. *Prostitutės, užregistruotos buvusiuose Latvijos, Lietuvos, Estijos policijos archyvuose ir dabar tebesiverčiančios prostitucija:*	—	*428*	*428*

1	2	3	4
13. Kriminaliniai elementai:	*2 296*	—	*2 296*
Iš viso NKVD duomenimis:	*2 296*	*428*	*2 724*
Iš viso	*8 598*	*13 654*	*22 252*

Pastaba: *Ištremti numatytų asmenų skaičius sumažėjo dėl to, kad buvusios Lenkijos karininkai buvo įrašyti į pabėgėlių skiltį.*

Oper. štabo viršininkas LSSR valstybės saugumo liaudies komisaras v/s vyr. majoras P. Gladkovas

LSSR NKGB skyriaus viršininko pavaduotojas Medvedevas [48].

I. Serovo 1941 m. birželio 4 d. reikalavimu birželio 14 d. operacijai buvo atrinktos bylos tik su „kompromituojančia medžiaga". Taip numatytų suimti žmonių sumažėjo nuo 19 610 (jiems gegužės 12 d. dar nebuvo sudaryta bylų) iki 8598 (jiems jau buvo sudarytos atskiros bylos), o suimamų šeimos narių padaugėjo nuo 2954 iki 13 652. Dėl tokių pasikeitimų bendras skaičius nedaug sumažėjo — nuo 22 564 iki 22 252. NKGB visą mėnesį stropiausiai registravo moteris, vaikus, kurie turėjo išvykti kartu su savo vyrais, tėvais. Pasikeitimas aiškus — dabar dėmesys sutelkiamas ne į atskirų žmonių, o į šeimų naikinimą. Sunaikinus ištisas šeimas, turėjo išnykti ir dešimtmečiais kaupta jų patirtis, visuomeninė-kultūrinė įtaka. Turėjo išnykti geriausia dalis du dešimtmečius ugdytų profesinių grupių: karininkų, policininkų, mokytojų, žurnalistų ir kt.

Kaip matyti iš dokumentų, trėmimų organizavimo iniciatyva priklausė SSRS politinei ir saugumo vadovybei — J. Stalinui, L. Berijai, Litkensui, E. Rudakovui *(Rudakov)*, V. Merkulovui, V. Abakumovui, I. Serovui. Pastarie-

[48] Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. XXXII; Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 31—32.

ji du, būdami Rygoje, turėjo kontroliuoti visų trijų Baltijos valstybių gyventojų trėmimo operaciją. Lietuvoje daugiausia parengiamųjų darbų atliko P. Gladkovo vadovaujamas NKGB, aktyviai talkinamas NKVD ir A. Sniečkaus vadovaujamo LKP(b) CK. Prisidėjo ir LSSR prokuroro V. Niunkos bei jo pavaduotojo specialiosioms byloms V. Kašos *(Kaša)* vadovaujama prokuratūra. Būdama organiška visos sovietinės sistemos dalis, ji atliko savo vaidmenį — „įvilko" genocido akcijas į sovietinių įstatymų „rūbą". Negalima pamiršti, kad komunistinė sistema, siekdama sudaryti tariamo teisėtumo įspūdį, visaip slėpė žmonių naikinimą. Enkavėdistai, nors ir atgaline data, bet vis tiek išsirašydavo suėmimo orderius. Tie patys prokurorai iš kankintų kalinių parodymų sukurpdavo „kaltinamuosius aktus". Pagaliau ir prokurorai, ir NKVD bei NKGB tardytojai daugiausia buvo atvykę iš Sovietų Sąjungos (anksčiau minėtas prokuroras V. Kaša atvyko iš Krymo). Iš viso iki 1941 m. birželio 20 d. į Lietuvą atvyko 458 komunistai (komjaunuolių buvo dar daugiau), iš kurių net 270 įsidarbino NKVD ir NKGB (113 — Vilniuje, 78 — Kaune, 12 — Vilniaus apskrityje ir kt.) [49]. Turėdami didelę plataus masto teroro organizavimo ir vykdymo patirtį, jie tapo pagrindiniais suėmimų ir trėmimų vykdytojais.

1941 m. birželio 13 d. L. Berijos pavaduotojas V. Černyšovas *(Černyšov)* į Rygą išsiųstoje telegramoje Nr. 30/5698/016 trėmimų koordinatoriams I. Serovui ir V. Abakumovui nurodė, kiek tremtinių ir kur vežti iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos. Iš Lietuvos buvo numatyta išvežti 21 114 žmonių (7498 — į lagerius ir 13 616 — į tremtį) [50]. Nuo tol lietuvių tautos naikinimo organizatoriams ši genocido akcija tapo „didelės politinės svarbos uždaviniu" [51], kurį buvo pasirengta visiškai įvykdyti.

---

[49] Pažyma apie iš kitų respublikų ir Raudonosios armijos į LKP(b) atvykusius komunistus // LVOA. F. 1771. Ap. 2. B. 505. L. 12.

[50] *Pelėkis K.* Genocide... P. 81—83.

[51] *Merkelis A.* Masinis lietuvių išvežimas į SSSR... P. 46.

8. Birželio 14-oji

Iki 1941 m. birželio 14 d. NKVD ir NKGB, vietinių kolaborantų aktyviai talkinami, baigė ruoštis trėmimams. Ši genocido akcija jau buvo kruopščiai suplanuota ir parengta, buvo parengtos išsamios trėmimų vykdymo instrukcijos, jų vykdymo grupės aprūpintos transportu ir apsauga. Kiekvienoje apskrityje NKGB turėjo parengtus detalius trėmimų vykdymo planus. Toliau pateikiamoje NKGB Lazdijų apskrities skyriaus viršininko Naujalio patvirtinto plano ištraukoje nurodytas apskrities trėmimų organizatorių trejetas ir išdėstytas trėmimų planas [1] (žr. 4 dokumentą prieduose).

Visiškai slaptai

OPERATYVINIS PLANAS

Kontrrevoliucinio ir socialiai pavojingo elemento suėmimo ir ištrėmimo iš Lazdijų apskrities

1. Operacijos vadovybė

Operacijai vadovauti turi patvirtintas apskrities trejetas:

1. LSSR NKGB Lazdijų apskr. sk. viršininko pav. valstybės saugumo seržantas Mirošničenka (Mirošničenko).

2. LSSR NKGB Kontržvalgybos skyriaus vyr. oper. įgaliotinis valstybės saugumo leitenantas Stepaniancas (Stepanjanc).

3. LSSR NKVD Lazdijų apskr. skyriaus viršininkas — Zavadskas.

2. Apskrities trejeto užduotys

Organizuoti paėmimą, atvežimą į pakrovimo punktus, pakrovimą į vagonus 531 žmogaus, kurie numatyti suimti ir ištremti, iš jų:

[1] LVOA. F. 403. Ap. 15. B. 18. L. 1.

Eil. Nr.	Rūšis	Turi būti suimta	Turi būti ištremta šeimų	Jose žmonių	Iš viso žmonių suimti ir ištremti
1.	*Tautininkai*	*25*	*22*	*86*	*111*
2.	*Jaunalietuviai*	*18*	*18*	*46*	*64*
3.	*Šauliai*	*37*	*34*	*134*	*171*
4.	*Policininkai*	*21*	*19*	*56*	*77*
5.	*Dvarininkai*	*5*	*5*	*22*	*27*
6.	*Prekybininkai*	*1*	*1*	*5*	*6*
7.	*Pavasarininkai*	*9*	*8*	*32*	*41*
8.	*Katalikų veikimo centro*	*3*	*3*	*11*	*14*
9.	*Tėvynės išdavikų šeimų nariai*	—	*4*	*17*	*17*
10.	*Atsisakę repatrijuoti*	*1*	*1*	*2*	*3*
	Iš viso	*120*	*115*	*411*	*531*

Trėmimams vykdyti buvo mestos beveik visos Lietuvos SSR vidaus reikalų ir valstybės saugumo pajėgos, prokuratūros darbuotojai, aktyvūs kolaborantai (vadinamasis sovietinis ir partinis aktyvas). Į pagalbą pasitelkti ir NKGB bei NKVD darbuotojai iš Rusijos, Ukrainos ir Gudijos. Tremtinius kelyje turėjo saugoti SSRS NKVD kariuomenės 42-osios brigados 240-asis pulkas, talkinamas iš Gudijos atsiųstos NKVD kariuomenės 15-osios brigados [2]. I. Serovo reikalavimu buvo stengiamasi trėmimus vykdyti „be triukšmo ir panikos, taip, kad nebūtų jokių demonstracijų ir kitokių išsišokimų ne tik iš išvežamųjų pusės, bet ir iš tam tikros dalies aplinkinių gyventojų, priešiškai nusiteikusių Sovietų valdžios atžvilgiu, pusės". Tuo tikslu visos trėmimų vykdymo grupės buvo instruktuojamos tik trėmimų išvakarėse, kartu jos gaudavo tremtinių bylas, suėmimo orderius, kratų protokolų ir raportų blankus. Visus trėmimų akcijos dalyvių veiksmus turėjo reguliuoti I. Serovo instrukcija „Dėl priešvalstybinio elemento išvežimo tvarkos Lietuvoje, Latvijoje ir Esti-

[2] *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 6.

joje" [3]. Joje nurodyta trėmimų, tremtinių saugojimo ir lydėjimo, suimamų vyrų atskyrimo nuo šeimos, žmonių sulaipinimo į gyvulinius vagonus tvarka. Trėmimų vykdytojai formaliai laikėsi šios instrukcijos, suteikusios jiems didžiulę laisvę.

Trėmimai prasidėjo birželio 14 d. 3 val. ryto. Kadangi dauguma tremiamų žmonių gyveno kaimuose, atvykusios trėmimų vykdytojų operatyvinės grupės užmegzdavo ryšį su vietos aktyvistais ir nustatydavo tikslią ištremti numatytų šeimų gyvenamąją vietą. Grupei įsiveržus į tremiamųjų butus ir namus, jos vyresnysis pirmiausia pagal sąrašus patikrindavo šeimos sudėtį, paskui pradėdavo kratą — „ginklams surasti". Padarius kratą, tremiamiesiems būdavo pareiškiama, kad vyriausybės nutarimu jie bus išvežti „į kitas Sovietų Sąjungos sritis". Jeigu kas nors mėgindavo bėgti, būdavo šaudoma. Vienas svarbiausių trėmimų tikslų buvo aprūpinti Sibiro ir šiaurines SSRS sritis nemokama darbo jėga] todėl pagal I. Serovo instrukciją tremtiniams buvo leidžiama pasiimti ne daugiau kaip 100 kg per visą jų gyvenimą užgyvento turto: drabužių, avalynės, indų, patalynės, maisto, o kaimo gyventojams — dar ir kirvių, pjūklų bei kito smulkaus inventoriaus. Viskas priklausė nuo trėmimų vykdymo grupės narių ir vietinių kolaborantų malonės. Tremtinių atsiminimų apie tai detalės kiek skiriasi, tačiau enkavėdistai ir kolaborantai visur elgėsi nežmoniškai.

Tremtinys G. Pranckus (Onuškis): „Vežant mūsų šeimai leido pasiimti du pagalvius ir vieną apklotą. Iš drabužių nebuvo galima nieko daugiau pasiimti. Neleido su savimi pasiimti net maisto produktų" [4].

Tremtinė A. Šapokienė (Alytus), ištremta su puspenktų ir pustrečių metų amžiaus dukromis: „Turėdama kuo vežti, noriu daugiau drabužių, baltinių paimti, bet enkavėdistai neleidžia [...]. Rengtis leido tik 45 minutes. [...] Maisto man davė pasiimti tik trims dienoms [...]" [5].

---

[3] *Merkelis A.* Masinis lietuvių išvežimas į SSSR... P. 46.
[4] *Pranckus G.* Mūsų šeimos likimas // „Tautų tėvo" karalystėje. K., 1991. P. 93.
[5] *Šapokienė A.* Svetur ir namie // Ten pat. P. 45.

Tremtinys K. Svitkauskas (Šiauliai): „Per dvidešimt minučių mums buvo įsakyta pasiruošti kelionei. Daiktų leido pasiimti šimtą kilogramų visai šeimai [...]" [6]. Tremtinė A. Makaraitė (Žvingiai, Tauragė): „Liepė mums susiruošti per pusę valandos. Mes visiškai pasimetėme. Mama nualpo. [...] Tada karininkas liepė kareiviams viską dėti į maišus, rišti į ryšulius. [...] Į Sibirą išvežė be jokio šiltesnio drabužio [...]" [7].

Tokių atsiminimų yra gausybė. Visų tų baisumų negalima pateisinti net nežmoniška I. Serovo instrukcija. Komunistinė žmonių naikinimo sistema savo esmę slėpė labai kruopščiai. Jau kitą trėmimų dieną, tūkstančius šeimų su vaikais sugrūdus į gyvulinius vagonus, iš Maskvos P. Gladkovas gavo V. Merkulovo telefonogramą, kurioje buvo reiškiamas tariamas susirūpinimas „gyventojų trėmimo operacijos trūkumais". Joje nurodyta, kad „pakrovimo vietose susidaro grūstis, vagonai-parduotuvės dirba menkai, nėra medicinos personalo, iškeldinamieji pakraunami be reikalingiausių daiktų, o kai kurie — ne pagal taisykles. Taip pat yra žinių, kad daugelyje vietų iš iškeldinamųjų atimamos buitinės vertybės (laikrodžiai, portsigarai, žiedai ir kitkas)" [8]. Kokie galėjo būti vagonai-parduotuvės tremiamiems žmonėms, kuriuos sugrūdo į raudonarmiečių saugotus gyvulinius vagonus ir nuolat laikė uždarytus? Šiaulių, Alytaus, Naujosios Vilnios ir kitose geležinkelio stotyse vagonai su žmonėmis buvo laikomi vidutiniškai po tris keturias dienas, iki būdavo sugrūdamos visos tremiamos šeimos ir suformuojami ešelonai. Tik buvęs tremtinys V. Gustainis prisimena ešelone buvus vagoną, kuriame išvažiavus iš Lietuvos prekiavo cukrumi, bet ir jo atsargos greitai baigėsi [9].

Kalba apie nebuvusį ar tremtiniais mažai besirūpinusį medicinos personalą (juo turėjo „pasirūpinti" LKP(b) CK sekretorius I. Meskupas) tebuvo priedanga stengiantis nuslėpti tikrovę — išvežamų nėščių moterų, kūdikių, senelių ir visų kitų žmonių kančias, antisanitarines va-

---

[6] *Svitkauskas K.* Laimės vaikai // Ten pat. P. 37.
[7] *Makaraitė A.* Kur Vyčegda teka rūsti // Ten pat. P. 6.
[8] V. Merkulovo 1941 m. birželio 15 d. telefonograma P. Gladkovui // Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 40—41.
[9] *Gustainis V.* Be kaltės. P. 59.

gonų sąlygas, oro trūkumą. Tremtinė A. Makaraitė, prisimindama pirmąsias trėmimų dienas, rašė: „Vagonas tamsus, lentomis padalytas į du aukštus. [...] Žmonės sugrūsti kaip gyvuliai, aplinkui maišai, ryšuliai. [...] Vagono gale indas gamtos reikalams. [...] Labai trūko oro, nes žmonių vagone buvo apie 70, dvokė „indas" " [10]. Tremtinė A. Šapokienė: „Įmetė mano daiktus į vagoną. Didesnius ryšulius sudėjo į kitą vagoną. [...] Iš viso vagone buvo 83 žmonės. Visi sugulę ant dviejų aukštų gultų [...]" [11]. Tremtinė A. Vederaitė: „Vagone nebuvo jokių langų, tik nedideli plyšiai, prie kurių paeiliui ir brovėmės kvėptelti oro. [...] Per visą laiką atsigerti leido tik vieną kartą. Į jokius tualetus niekas neleido. Vagono grindyse buvo prakirsta skylė [...]" [12]. Kaip tik tokie tremtinių atsiminimai demaskuoja NKVD ir NKGB mėginimą dokumentiniu melu maskuoti genocido akciją.

Trėmimai buvo susiję su visuotiniu tremiamųjų apiplėšimu. LKP(b) CK sekretorius I. Meskupas turėjo nustatyti tremtinių turto apskaitos bei panaudojimo tvarką, t. y. kaip žmones apiplėšti, kad iš jų prigyvento turto neliktų nė pėdsako. Toliau pateikiama itin veidmainiška LKT pirmininko M. Gedvilo, valstybės saugumo liaudies komisaro P. Gladkovo ir LKP(b) CK sekretoriaus I. Meskupo pasirašyta instrukcija, jau baigiantis trėmimų operacijai išsiuntinėta vykdomiesiems komitetams, komunistų partijos komitetams ir NKGB skyriams. Joje numatyta, kaip pasipelnyti iš tremtinių apiplėšimo [13] (žr. 5 dokumentą prieduose).

TELEFONOGRAMA

Lietuvos KP(b) miestų ir apskričių komitetų sekretoriams, miestų ir apskričių vykdomųjų komitetų pirmininkams, LSSR NKGB apskričių skyrių viršininkams

Pranešame NKGB organų ištremtų asmenų palikto turto apskaitos ir realizavimo tvarką.

[10] *Makaraitė A.* Kur Vyčegda teka rūsti... P. 7.

[11] *Šapokienė A.* Svetur ir namie... P. 46.

[12] *Vederaitė A.* Kaip jie mus vežė // „Tautų tėvo" karalystėje. P. 98.

[13] LVOA. F. 1771. Ap. 2. B. 157. L. 2. Skelbta: Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 48—49.

7. Užsak. Nr. 5042.

1. Drabužiai, patalynė, baldai, ūkiniai indai ir kitas turtas, kuris priklausė ištremtoms šeimoms, perduodamas ištremtųjų patikėtiniams pagal aprašą arba realizavimo aktą.

Šie patikėtiniai realizavimo lėšas turi perduoti NKGB organams, kurie persiųs ištremtoms šeimoms.

2. Konfiskuojamas šis turtas: įmonės, namai ir kiti statiniai, gyvuliai, grūdų atsargos, žemės ūkio inventorius, mašinos, prekių ir maisto produktų spekuliacinės atsargos, taip pat pianinai, bilijardai, vertingi paveikslai, bibliotekos.

3. Konfiskuojamas visas turtas tų asmenų, kurie pasislėpė nuo ištrėmimo.

4. Visas konfiskuotas turtas (išskyrus gyvulius, žemės ūkio mašinas, statinius ir grūdus) imamas apskaiton, įvertinamas ir perduodamas finansų skyriams, kad realizuotų valstybinės prekybos tinkle.

5. Gyvuliai, žemės ūkio mašinos, žemės ūkio inventorius, grūdai ir pastatai kaime naudojami Žemės ūkio liaudies komisariato nurodymu. Pastatai miestuose perduodami vykdomųjų komitetų žinion.

6. Galutinius duomenis apie konfiskuotą turtą per penkias dienas pateikti LKT komisijai (drg. Leonui).

Apskaitai ir sprendžiant konfiskuoto turto panaudojimo klausimą griežtai vadovautis šiuo nurodymu.

LSSR Liaudies Komisarų Tarybos Pirmininkas
Gedvilas (Parašas)

Lietuvos SSR Valstybės saugumo Liaudies Komisaras
Gladkovas (Parašas)

Lietuvos KP(b) CK sekretorius
Meskupas (Parašas)

1941 m. birželio 17 d.

Saugumiečiai, milicininkai ir sovietiniai aktyvistai nepraleido okupantų valdžios sudarytos progos prisigrobti svetimo turto. Dar per kratas viskas buvo taip išgrobstoma, kad kalbos apie pinigų persiuntimą pardavus paliktus drabužius ar baldus tebuvo paprasta apgaulė, skirta nuraminti būsimiesiems tremtiniams. Aprašytas turtas

(t. y. tas, kurio nebuvo įmanoma nuslėpti) buvo atiduodamas vykdomiesiems komitetams, organizuojamiems kolūkiams, arklių-traktorių nuomojimo punktams, „neturintiems karvių ir vargingųjų valstiečių ūkiams" [14]. Tarp šių valstiečių buvo aktyvių kolaborantų, kurie tapo vietos milicininkais, vykdomųjų komitetų sekretoriais ir pan. Jiems ir atitekdavo tremiamųjų turtas. „Mūsų gyvulius — arklius, karves ir kt.— paėmė Žvingių milicininkas Lazdauskas" [15], „viskas buvo išnešiota, iš varžytinių parduota. Žmonės pasakojo, kad saugumo darbuotojai pardavinėjo suimtųjų turtą" [16],— štai tokie tremtinių atsiminimai.

V. Merkulovas ragino P. Gladkovą, P. Gladkovas — trėmimų vykdymo trejetus. Jau birželio 15 d. vakare turėjo būti surinkti visi tremtiniai, bet kai kurios šeimos slapstėsi ir to nepavyko padaryti. Birželio 16 d. vakare nustatyta, kad trūksta 1413 numatytų ištremti žmonių: 842 nerasta namie, 199 pasislėpė prieš operaciją, 26 pabėgo per operaciją, 145 palikti dėl ligos (jų taip pat dažniausiai nerasdavo namuose), 201 nepaimtas dėl kitų priežasčių [17]. Šiam skirtumui panaikinti birželio 16—18 d. dar buvo surinkta daugiau kaip 2 tūkst. žmonių. Trėmimų vykdymo grupės, nuvežusios tremiamas šeimas į pakrovimo stotis, trejetų vadovams rašydavo raportus apie kiekvieną tremiamą šeimą [18] (žr. 6 dokumentą prieduose). Bet nemažai žmonių pateko į tremtį nė nesudarius bylų, trėmimų vykdymo trejetams stengiantis žūtbūt įvykdyti planą. Bylų dokumentai buvo surašomi atgaline data. Lietuvos SSR NKGB Kontržvalgybos skyriaus 2-ojo poskyrio viršininkas v/s seržantas Popovas respublikos trėmimų operacijos štabo viršininkui mjr. D. Bykovui pranešė, kad Kretingos apskrityje ištremtos 88 šeimos (311 žmonių, iš jų 77 areštuoti). Bet Klebių pakrovimo stoties vyres-

---

[14] LKP(b) Švenčionių apskrities komiteto sekretoriaus 1941 m. birželio 21 d. raštas // LVOA. F. 1771. Ap. 2. B. 157. L. 18; Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 57.

[15] *Makaraitė A.* Kur Vyčegda teka rūsti... P. 18.

[16] *Šapokienė A.* Svetur ir namie... P. 47.

[17] Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. XXXVI.

[18] J. Kutros šeimos ištrėmimo 1941 m. birželio 19 d. raportas // Žr.: Represijų Lietuvoje tyrimo centro archyvas.

nysis Dusikovas *(Dusikov)* „ėmęs iš atvykstančių operatyvinių trejukių bylas ir dėjęs jas į krūvą, netikrindamas, ar operacijos dokumentai įforminti teisingai ir ar pristatyti visi asmenys, įrašyti į bylas [...]. Dusikovui taip reikalą tvarkant 22 bylose trūksta turto sąrašo ir nežinia kam tas turtas yra perduotas. Be to, apskrities skyriaus operatyvinė trejukė tiksliai nežinanti, kiek iš tikrųjų žmonių buvo ešelonu išsiųsta" [19]. Taip buvo daugelyje apskričių, ir tik Sibire priimant tremtinių bylas pamatyta, kad kai kurie atvežti be jokių bylų arba atvežtos bylos be žmonių. Taip tremtyje atsidūrė daugiau žmonių, negu nurodyta P. Gladkovo trėmimų ataskaitose.

Siekiant papildyti lagerius nemokama darbo jėga, I. Serovo instrukcijoje buvo numatyta vyrų atskyrimo nuo šeimos tvarka. Oficialus pretekstas atskirti vyrus nuo žmonų ir vaikų turėjo būti „sanitarinis patikrinimas" [20]. Iš tikrųjų saugumiečiai, kareivių padedami, viską darė kur kas papraščiau: jie išsivesdavo vyrus „tikrinti dokumentų", „tardyti" ar net be jokios dingsties. „Naktimis ėmę vesti iš vagonų vyrus, sako — „patikrinti". Tie net neatsisveikinę su žmonomis, vaikais, nieko nepasiėmę, išeidavo ir — negrįždavo [...]. Taip Naujosios Vilnios stoty buvo atskirti beveik visi vyrai [...]" [21], — prisimena tremtinė A. Makaraitė. Kitų žmonių atsiminimuose atsispindi tokia pat šeimų išskyrimo tragedija: „ [...] liepė tėvui eiti su jais pasirašyti kažkokį aktą. Sakė, kad jis tuoj grįšiąs. Bet tėvo mes daugiau nematėm. Jį perkėlė į kitą ešeloną, neleidę nei daiktų pasiimti, nei su mumis atsisveikinti" [22]; „ [...] matom klaikų vaizdą: vyrai eina su maišais ant pečių, o moterys su vaikais bėga paskui ir verkia. Kareiviai šautuvais jas stumia, bet jos vis tiek eina, veržiasi prie savo vyrų ir šaukia, rauda" [23].

Nepasisekė okupantams „be mažiausios maišaties, triukšmo bei panikos" [24] išvežti tremtinių. Stotyse susirinkdavo tremiamų žmonių giminaičiai ir draugai. Dau-

---

[19] *Merkelis A.* Masinis lietuvių išvežimas į SSSR... P. 44—45.
[20] Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. XXXIV.
[21] *Makaraitė A.* Kur Vyčegda teka rūsti... P. 7.
[22] *Svitkauskas K.* Laimės vaikai... P. 38.
[23] *Šapokienė A.* Svetur ir namie... P. 49.
[24] Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. XXXIV.

giausia jų susirinko Naujojoje Vilnioje, kur birželio 15—19 d. buvo sutelkta daugybė ešelonų su tremtiniais. „Daug žmonių ateidavo iš Vilniaus,— prisimena A. Makaraitė,— gal ir iš kitur atsivijo ešelonus, ieškojo giminių, pažįstamų, klausinėjo, ar nėra vagonuose tokių ir tokių pavardžių" [25].

Daugumai ešelonų iki birželio 19 d. pajudėjus į Sibirą ir šiaurės rajonus, NKGB ėmėsi derinti savo statistikos duomenis, kurie per trėmimus buvo labai supainioti. P. Gladkovas birželio 19 d. išsiuntė ataskaitą, kurią savo suvestinėms panaudojo tuo metu Rygoje buvę trėmimų iš okupuotų Baltijos valstybių koordinatoriai I. Serovas ir V. Abakumovas [26]:

SUVESTINĖ

Apie suimtųjų ir ištremtųjų skaičių

Eil. Nr.	Apskritys	Paimtų žm. sk.		Iš jų		Iš viso
		šeimų	jose žmonių	numatyta suimti	numatyta iškeldinti	
1	2	3	4	5	6	7
1.	*Alytaus*	*166*	*559*	*55*	*504*	*559*
2.	*Biržų*	*237*	*530*	*178*	*352*	*530*
3.	*Kauno*	*62*	*203*	*39*	*164*	*203*
4.	*Kėdainių*	*128*	*378*	*79*	*299*	*378*
5.	*Kretingos*	*94*	*309*	*77*	*232*	*309*
6.	*Lazdijų*	*80*	*321*	*54*	*267*	*321*
7.	*Marijampolės*	*180*	*595*	*105*	*490*	*595*
8.	*Mažeikių*	*90*	*313*	*68*	*245*	*313*
9.	*Panevėžio*	*221*	*603*	*77*	*526*	*603*
10.	*Raseinių*	*251*	*699*	*96*	*603*	*699*
11.	*Rokiškio*	*225*	*811*	*160*	*651*	*811*
12.	*Šakių*	*142*	*458*	*84*	*374*	*458*
13.	*Šiaulių*	*488*	*1 451*	*272*	*1 179*	*1 451*
14.	*Švenčionių*	*133*	*486*	*102*	*384*	*486*
15.	*Tauragės*	*152*	*439*	*229*	*210*	*439*

[25] *Makaraitė A.* Kur Vyčegda teka rūsti... P. 8.
[26] *Pelėkis K.* Genocide... P. 78—79. Skelbta: Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 52—53.

1	2	3	4	5	6	7
16.	*Telšių*	*141*	*450*	*82*	*368*	*450*
17.	*Trakų*	*236*	*686*	*177*	*509*	*686*
18.	*Ukmergės*	*277*	*656*	*213*	*443*	*656*
19.	*Utenos*	*239*	*766*	*213*	*553*	*766*
20.	*Vilkaviškio*	*182*	*565*	*120*	*445*	*565*
21.	*Vilniaus*	*1 238*	*2 085*	*558*	*1 527*	*2 085*
22.	*Zarasų*	*124*	*500*	*144*	*356*	*500*
23.	*Kauno m.*	*642*	*1 849*	*467*	*1 382*	*1 849*
	Iš viso NKGB teikimu:	*5 728*	*15 712*	*3 649*	*12 063*	*15 712*
24.	*Prostitutės*	*437*	*499*	—	*499*	*499*
25.	*Kriminaliniai elementai*	*1 274*	*1 274*	*1 274*	—	*1 274*
	Iš viso NKVD teikimu:	*1 711*	*1 773*	*1 274*	*499*	*1 773*
	Iš viso:	*7 439*	*17 485*	*4 923*	*12 562*	*17 485*

Šie suderinti duomenys turėjo būti lyg ir galutiniai. Jie suskirstyti ir tam tikromis kategorijomis (P. Gladkovo ir Medvedevo ataskaitoje):

SUVESTINĖ

1941 m. birželio 19 d.

Eil. Nr.	Kategorijos	Numatyta suimti	Numatyta ištremti	Suimta	Ištremta	Iš viso
1	2	3	4	5	6	7
1.	*Aktyvūs kontrrevoliucionieriai, antisovietinių baltagvardiečių organizacijų dalyviai:*	*2 044*	*4 715*	*1 706*	*5 447*	*7 153*

1	2	3	4	5	6	7
2.	*Buvę žandarai ir prižiūrėtojai, vadovaujantis kalėjimų personalas, taip pat policininkai, apie kuriuos yra kompromituojančių duomenų:*	*659*	*1 482*	*499*	*1 582*	*2 081*
3.	*Buvę stambūs dvarininkai, fabrikantai ir aukšti buvusio valstybės aparato valdininkai:*	*781*	*2 602*	*910*	*3 165*	*4 075*
4.	*Buvę Lenkijos, Lietuvos, Latvijos ir Estijos baltųjų armijų karininkai, apie kuriuos yra kompromituojančių duomenų:*	*74*	*132*	*104*	*221*	*325*
5.	*Kontrrevoliucinių organizacijų narių, nuteistų aukščiausiąja bausme, šeimų nariai:*	*17*	*90*	*27*	*89*	*116*
6.	*Asmenys, atvykę iš Vokietijos kaip repatriantai, taip pat vokiečiai, užsirašę repatrijuoti į Vokietiją ir neišvykę, apie kuriuos yra kompromituojančių duomenų:*	*65*	*112*	*66*	*129*	*195*
7.	*Pabėgėliai iš buvusios Lenkijos:*	*851*	*1 013*	*337*	*1 430*	*1 767*
	Iš viso NKGB duomenimis:	*4 491*	*10 146*	*3 649*	*12 063*	*15 712*

1	2	3	4	5	6	7
8.	*Prostitutės, užregistruotos policijos organuose ir dabar tebesiverčiančios prostitucija:*	—	*471*	—	*499*	*499*
9.	*Kriminalinis elementas:*	*1 371*	—	*1 274*	—	*1 274*
	Iš viso NKVD duomenimis:	*1 371*	*471*	*1 274*	*499*	*1 773*
	Iš viso:	*5 862*	*10 617*	*4 923*	*12 562*	*17 485*

Šiose ataskaitose viskas sutapo, bet iš tikrųjų tremtinių buvo daugiau.

Čia derėtų prisiminti, kad 1941 m. birželio 11 d. Lietuvoje buvo numatyta suimti 8598, o ištremti — 13 654 žmones. Trėmimai vyko gana sunkiai, todėl šie skaičiai buvo pakoreguoti: numatytų suimti žmonių skaičius sumažėjo iki 5862, o ištremti — iki 10 617. Skaičiai sumažėjo beveik vien dėl to, kad buvo pakeisti numatytų ištremti ir suimti Lenkijos karo pabėgėlių (sumažinta beveik 3 kartus) ir „kriminalinių elementų" (sumažinta beveik perpus) skaičiai. Buvo siekiama represuoti kuo daugiau lietuvių. Tokį pakoreguotą suėmimų planą NKGB ir NKVD įvykdė 83% (lietuvių atžvilgiu NKGB įvykdė 90%, o lenkų pabėgėlių — 39% plano). Visiškai įvykdytas ir gerokai viršytas buvo tik moterų ir vaikų trėmimo planas (NKGB ir NKVD kartu viršijo savo planus 15%; lietuvių šeimų atžvilgiu NKGB viršijo planą 16%, o lenkų pabėgėlių šeimų — net 41%). Taip atrodė oficialioji statistika, kuri iš tikrųjų nebuvo tiksli. Nuo pat 1941 m. istoriografijoje stengiamasi nustatyti tikrąjį tremtinių skaičių ir naudojama įvairi skaičiavimo metodika.

Yra žinomi du Rygoje rasti dokumentai, kuriuose nurodytos trėmimų vietos. Pirmajame dokumente [27] tik planuojama, kad tremtinių bus 21 114. Iš jų į Starobelsko

[27] *Pelėkis K.* Genocide... P. 81—83. Skelbta: Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 50—52.

karo belaisvių lagerį buvo numatyta išvežti 6302 žmones (L. Berijos patvirtintame tremtinių ir suimtųjų įkurdinimo plane buvo numatyta iš Lietuvos čia atgabenti 4450 vyrų, o P. Gladkovo 1941 m. birželio 19 d. ataskaitoje teigiama, kad suimti 3649 vyrai), į Medvežja Goros stotį Karelijoje numatyta nuvežti 1196 žmones (minėtame L. Berijos plane į Usollagą numatyta nugabenti 1288 vadinamuosius kriminalinius elementus, o P. Gladkovo duomenimis — suimti 1274 žmonės). Antrajame dokumente [28], kuriame taip pat nurodytos tremties vietos ir ešelonų važtaraščių numeriai bei vagonų skaičius, yra apskaičiuotas apytikris tremtinių skaičius (vagonų skaičius dauginamas iš 35 — sąlyginio tremtinių skaičiaus kiekviename vagone). Į Starobelsko lagerį išvežtų vyrų skaičius jau kitas — 5075, į Medvežja Gorą — 2355. Akivaizdus šių apskaičiavimų trūkumas yra tas, kad nenurodyta, koks ešelonas vežė tremtinius į Komiją, o į Kazachiją išvežtų tremtinių (moterų su vaikais) skaičius padvigubintas. Palyginus tremtinių išsiuntimo, buvimo kelyje ir atvykimo dokumentus pastebimi aiškūs skirtumai. Štai plačiai žinomame dokumente [29] pažymėta, kad į Barnaulo stotį vežta 1970 žmonių, o kitame dokumente [30] — jau 2481 žmogus (į Lokotės stotį atitinkamai 250 ir 1102, į Kulundos — 150 ir 1372 žmonės). Išvada viena: dokumentai labai supainioti, tarpinės stotys kai kur pažymėtos kaip galutinės. Pavyzdžiui, NKVD dokumentuose nėra pažymėta nė vieno ešelono, iš Lietuvos atvykusio į Krasnojarsko kraštą, bet čia atsidūrė 164 tremtiniai [31]. Dar daugiau painiavos atsirado prasidėjus Sovietų Sąjungos—Vokietijos karui. Tuomet kai kuriems tremtiniams pavyko išsivaduoti. Taip išsilaisvino M. Pranaitienė iš Prienų valsčiaus (į Naująją Vilnią iš Kauno atvyko birželio 18 d.; sprendžiant iš dokumentų, tuomet iš Kauno atvažiavo 5 vagonai su tremtiniais), S. Palevičiūtė iš Utenos apskrities, J. Sadauskaitė iš Raseinių (į Naująją Vil-

28 Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. XXXVII.
29 Lietuvių archyvas. T. 2. P. 18.
30 SSRS NKVD Pervežimų skyriaus 1941 m. birželio 21 d. suvestinė Nr. 6 // Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 58—59.
31 SSRS NKVD Krasnojarsko krašto valdybos viršininko Semionovo *(Semenov)* 1941 m. rugsėjo 17 d. pranešimas V. Černyšovui // Ten pat. P. 81.

nią pateko birželio 18 d.)[32] ir kt. Sunku pasakyti, kiek iš viso tremtinių išsilaisvino, bet jų tikrai buvo keletas šimtų. Visuose dokumentuose gana pastovus tik ešelonų skaičius — ne daugiau kaip 19—21 (Nr. 229—244, 231b ir 232b). Vagonų skaičius svyruoja nuo 577[33] iki 871[34]. Vienodi ir trėmimo maršrutai: į Kulundą (Altajuje) — 59 arba 75 vagonai, į Bijską (Altajuje) — 204 arba 267, į Barnaulą (Altajuje) — 58 arba 59, į Novosibirską (Sibire) — 85 arba 159, į Makat Orenburgą (Kazachijoje) — 24 arba 29, į Babyniną (Tulos sr.) — 7 arba 13, į Medvežja Gorą (Karelijoje) — 54 arba 67, į Starobelską (Ukrainoje) — 86 arba 145 vagonai (pirmajame dokumente nėra Lokotės stoties (Altajuje) — 35 vagonai, Zagainovo (Začajnovo) stoties (Altajuje) — 5 vagonai bei Minsko ir Oršos kryptimis judėjusių dviejų ešelonų su 17 vagonų).

Iš vežamų žmonių buvo kuo žiauriausiai tyčiojamasi. Išvažiavus iš Lietuvos, vagonai buvo atidaromi tik Oršoje, o vietoje instrukcijose numatyto „karšto maisto" duodami du kibirai vandens visam vagonui[35]. „Pusryčiams vėl šaltas ir karštas vanduo, o visa kita iš produktų, pasiimtų iš namų"[36], — prisiminė buvęs tremtinys V. Gustainis (tik ties Uralu pamaitino persūdyta makaronų sriuba). Dėl tokių nepakeliamų sąlygų tremtiniai pradėjo mirti. Ir vis vien, nepaisant visų netekčių, pagal saugumiečių ataskaitas į tremties vietas jų atvykdavo tiek, kiek buvo nustatyta. Vėluodami po 2—4 dienas (kartais ir daugiau), dauguma ešelonų su tremtiniais 1941 m. birželio 30—liepos 9 d. atvyko į tremties vietas. Rugsėjo—spalio mėn. oficialiose SSRS NKVD ataskaitose buvo suskaičiuojami 12 682 tremtiniai lietuviai (be tų, kurie buvo suimti ir išvežti į lagerius). Kadangi iš Lietuvos į Kazachijos SSR Gurjevo sritį išvežtos vadinamosios „prostitutės" (ne daugiau kaip 488)[37] buvo priskirtos prie lat-

[32] *Merkelis A.* Masinis lietuvių išvežimas į SSSR... P. 46—48.
[33] Ten pat. P. 47—52.
[34] Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. XXXVII.
[35] *Makaraitė A.* Kur Vyčegda teka rūsti... P. 10
[36] *Gustainis V.* Be kaltės. P. 59.
[37] Kazachijos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo Bogdanovo *(Bogdanov)* 1941 m. rugsėjo 11 d. raštas V. Černyšovui // Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 74.

vių tremtinių [38], bendras lietuvių tremtinių skaičius buvo 13 170 [39], o pridėjus suimtus žmones — 18 093. Tikrąjį trėmimų mastą padeda atskleisti „Genocido aukų vardynas" [40]. Jame yra suregistruoti 14 595 žinomi 1941 m. birželio 14—18 d. tremtiniai, kurie pasiekė tremties vietas, ir 2957 vyrai, kuriuos tuo metu atskyrė nuo šeimų ir išvežė į lagerius. Palyginus su dokumentais matyti, kad čia tremtinių įrašyta apie 2 tūkst. daugiau, o nuo šeimų atskirtų vyrų — 2 tūkst. mažiau. Vardyno ir GULAG-o duomenimis, žmonės tremties ir kalinimo vietose buvo taip paskirstyti:

5 *lentelė.* **Lietuvių paskirstymas tremties ir kalinimo vietose**

Vieta	Pagal vardyną	GULAG-o 1941 m. rugsėjo 29 d. ataskaitos duomenimis	Skirtumas
Altajaus kr.	7 140	7 462	—322
Komija	1 195	1 549	—354
Tomsko sr.	1 355	3 507[a]	—2 152
Krasnojarsko kr.	290	164	126
Kazachija	279	488[b]	—209
Iš viso:	10 259	13 170[c]	—2 911
Nežinoma	4 336	—	
Iš viso:	14 595	—	

Lentelė sudaryta remiantis: Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. 5—781; SSRS NKVD GULAG-o skyriaus viršininko Kondratovo *(Kondratov)* 1941 m. rugsėjo 29 d. pažyma // Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 84.

[a] Dokumente šie žmonės priskirti Novosibirsko sričiai, iš kurios vėliau buvo sudaryta Tomsko sritis.

[b] Šie tremtiniai (tikslus skaičius nežinomas) dokumente klaidingai priskirti latviams.

[c] Dokumente nurodyti 12 682 žmonės (be Kazachijos).

[38] Ten pat. P. 85.

[39] Galima pažymėti, kad „Lietuvos gyventojų genocido" 1 tome pateiktame vardyne (žr.: P. 785) išvardyti 14 595 tremtiniai (neįskaityti nuo šeimų atskirti vyrai).

[40] Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. 5—781.

Viskas rodo, kad tikrai nežinomos 1,5 tūkst. tremtinių pavardės. Jie dingo be žinios. Jų nėra vardyne, nors GULAG-o statistikoje jie pažymėti. Atsižvelgiant į jau minėtus apskaičiavimus galima teigti, kad tremties vietas pasiekė mažiausiai 600 žmonių daugiau (apie 13 200 žmonių), o buvo tremiama 1000—2000 daugiau (atsižvelgta į pirmųjų tremties dienų netektis ir į tai, kad dalis tremtinių išsilaisvino). Bendras birželio 14—18 d. iš Lietuvos išvežtų žmonių skaičius siektų mažiausiai 18 500. Bet šio skaičiaus patvirtinimo neverta ieškoti NKVD ir NKGB dokumentuose. Anksčiau minėtoje P. Gladkovo ataskaitoje buvo rašoma apie 17 485 žmonių ištrėmimą. Tokiu tariamu ataskaitos tikslumu buvo siekiama pridengti tikrąjį tremtinių skaičių. Be to, viršijus planą turėjo būti kompensuotos visos tremtinių netektys, o į Sibirą atgabenta tiek XX a. vergų, kiek reikėjo. Tai ir buvo padaryta.

Trėmimai privertė tūkstančius žmonių slapstytis. Kai paskutiniai tremtiniai buvo grūdami į vagonus, Utenos apskrityje išvengę tremties 47 vyrai susitelkė į ginkluotą būrį, kuris pradėjo priešintis lietuvių tautos naikintojams[41]. Pirmieji ginkluoto pasipriešinimo židiniai atsirado ir Marijampolės, Rokiškio bei Šiaulių apskrityse.

1941 m. birželio 20 d. P. Gladkovas įsakė[42] persekioti pasislėpusius nuo išvežimo žmones. Buvo ketinama apginkluoti paprastus trėmimų vykdytojus — vietinius kolaborantus ir į kovą su pirmaisiais partizanais pasitelkti pasienio kariuomenės dalinius. Pirmąja didele genocido akcija buvo pradėtas naujas lietuvių tautos naikinimo etapas, kurį nutraukė kilęs Sovietų Sąjungos—Vokietijos karas.

---

[41] LKP(b) Utenos apskrities komiteto sekretoriaus 1941 m. birželio 19 d. pranešimas A. Sniečkui // LVOA. F. 1771. Ap. 2. B. 157. L. 17. Skelbta: Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 54.

[42] Nuo ištrėmimo į SSSR pasislėpusių gaudymas // Ateitis. 1943. Birželio 17.

9. Kalinių ir civilių gyventojų naikinimas pirmosiomis karo dienomis

Karo išvakarėse buvo ruošiamasi naujiems masiniams suėmimams. Lietuvos SSR NKVD Kalėjimų skyriaus viršininko pavaduotojas A. Čečevas 1941 m. birželio 8 d. pateikė tokius duomenis apie kalėjimų talpumą:

7 *lentelė.* **Kalėjimų talpumas 1941 m. birželio 8 d.**

Eil. Nr.	Kalėjimas	Talpumas	Kalinių skaičius	Galimybė laikyti papildomai žmonių
1.	Kauno	1 850	1 970	2 000
2.	Vilniaus	2 300	1 500	6 000
3.	Vilniaus	500	633	400
4.	Panevėžio	650	230	1 000
5.	Šiaulių	850	360	2 000
6.	Marijampolės	500	321	800
7.	Ukmergės	300	150	400
8.	Tauragės	100	62	100
9.	Raseinių	360	142	800
10.	Utenos	150	92	300
11.	Telšių	150	170	130
12.	Švenčionių	200	111	300
	Iš viso:	7 910	5 713	14 230

Lentelė sudaryta remiantis: A. Čečevo 1941 m. birželio 8 d. pažyma // LCVA. F. R-756. Ap. 6. B. 134. L. 7.

Iš šio dokumento matyti, kad į kalėjimus buvo numatyta sugrūsti dukart daugiau žmonių.

Daugybę Lietuvos gyventojų ištrėmę į Sibirą, genocido vykdytojai nenurimo. Buvo sudarinėjami nauji aukų sąrašai. Antai 1941 m. birželio 21 d. 184-osios šaulių divizijos politinis skyrius Pabaltijo karinės apygardos vadovybės prašė leidimo paleisti iš tarnybos 630 lietuvių karių „kaip socialiai svetimą ir priešingą elementą" [1]. Šie

[1] *Raštikis S.* Lietuvos kariuomenės tragedija... P. 208.

kariai iš karto būtų patekę į „antisovietinių elementų" sąrašus.

Kilęs Sovietų Sąjungos—Vokietijos karas sovietiniams okupantams ir juos rėmusiems kolaborantams sutrukdė įgyvendinti lietuvių tautos naikinimo planus. NKVD ir NKGB iš karto susirūpino savo nusikaltimų slėpimu, o ypač kalinių ir archyvų išgabenimu. Labiausiai tuo rūpinosi Lietuvos SSR NKGB Tardymo skyriaus viršininkas E. Rozauskas, kuris su savo pagalbininkais itin pasižymėjo persekiodamas ir kankindamas lietuvius. Birželio 22 d. rytą E. Rozauskas iš vidaus reikalų liaudies komisaro sužinojo, kad evakuoti kalinius patikėta NKVD Kalėjimų skyriaus viršininko pavaduotojui A. Čečevui, bet šis dar nebuvo gavęs nurodymų iš Maskvos. Tuo metu Maskvoje SSRS NKVD Kalėjimų valdyboje, vadovaujant valdybos viršininkui v/s kpt. M. Nikolskiui ir prižiūrint SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojui S. Kruglovui *(Kruglov)*, buvo sudarinėjami kalinių evakavimo planai.

Pirmąją karo dieną SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaku pafrontės vietovėse, taigi ir Lietuvoje, buvo paskelbta karo padėtis. Kitu įsaku nustatyta, kad valstybės saugumo ir gynybos funkcijos pereina karinių apygardų, frontų ir armijų karo taryboms. Visos politinių kalinių bylos perduodamos kariniams tribunolams, kurie tuomet dažniausiai pasmerkdavo kalinius aukščiausiajai bausmei — sušaudymui. Tokia buvo oficialioji politika. Iš tikrųjų visiška laisvė buvo suteikta vietinėms NKVD ir NKGB įstaigoms ir kalinių apsaugos (konvojinės kariuomenės) kariams. NKVD ir NKGB darbuotojai sušaudymą laikė kalinių evakavimo būdu. Dokumentuose tai vadinama evakuacija pagal I kategoriją. V/s kpt. M. Nikolskio ir jo pavaduotojo K. Zilbermano duomenimis (dažniausiai remiamasi 1941 m. birželio 10 d. duomenimis) [2], karo išvakarėse Lietuvos kalėjimuose kalėjo 5900 žmonių.

[2] Yra dokumentų, kuriuose pažymėta, kad 1941 m. birželio 20 d. buvo 5217 kalinių (žr.: Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. XXXVIII), bet ir Lietuvos, ir SSRS NKVD vadovybė rėmėsi tik birželio 10 d. duomenimis, kai buvo kalinama 5900 kalinių, nors birželio 16 d. į lagerius buvo išgabenta 747 kaliniai.

8 lentelė. **Nuteistų ir tardytų kalinių skaičius 1941 m. birželio 10 d.**

Eil. Nr.	Kalėjimas	Kalinių priklausomybė			Nuteisti	Iš viso
		NKGB	NKVD	milicijai, prokuratūrai, teismams		
1.	Kauno Nr. 1	1178	132	321	321	1952
2.	Vilniaus Nr. 2 ir 3	831	281	314	945	2371
3.	Panevėžio Nr. 4	76	14	80	78	248
4.	Šiaulių Nr. 5	93	30	65	94	282
5.	Marijampolės Nr. 6	187	1	41	95	324
6.	Ukmergės Nr. 7	65	28	12	37	142
7.	Tauragės Nr. 8	22	4	10	34	70
8.	Raseinių Nr. 9	59	12	39	32	142
9.	Utenos Nr. 10	55	—	4	43	102
10.	Telšių Nr. 11	76	6	34	46	162
11.	Švenčionių Nr. 12	61	5	13	26	105
	Iš viso:	2703	513	933	1751	5900

Lentelė sudaryta remiantis: RFVA. F. 9414. Ap. lv. B. 10. L. 302—303.

1941 m. birželio 22 d. M. Nikolskis sudarė kalinių evakavimo planą, kuriame numatė išvežti iš Lietuvos visus 5900 kalinių. Į Vologdos srities kalėjimus turėjo būti išvežti 1952 kaliniai iš Kauno, į Gorkio srities kalėjimus — 2901 kalinys iš Vilniaus, Panevėžio ir Šiaulių kalėjimų, į Voronežo srities kalėjimus — 1237 kaliniai iš visų kitų Lietuvos kalėjimų. Šiems pervežimams reikalauta 190 vagonų [3]. Bet Sovietų Sąjungos kariniai pralaimėjimai vertė keisti planus. SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojas V. Černyšovas 1941 m. birželio 22 d. (kai kur nurodoma ir birželio 23 d.) sudarė kitą Lietuvos kalinių evakavimo planą (toliau pateikiamas dokumento vertimas) [4]:

Lietuvos SSR NKVD ir NKGB kalėjimuose laikomų kalinių evakavimo planas

1. Iš kalėjimuose laikomų 5900 kalinių turi būti išvežta 4000, iš jų:

[3] RFVA. F. 9414. Ap. lv. B. 10. L. 301.
[4] Ten pat. L. 14.

a) 2000 kalinių į Vologdos kalėjimą Nr. 1.
b) 2000 kalinių į Gorkio kalėjimą Nr. 1.
2. Reikia 100 vagonų.
3. Karine apsauga pervežimas aprūpintas.

SSRS NKVD komisaro pavaduotojas
Černyšovas

1941 m. birželio 22 d.

Šį kartą nebuvo numatyta išvežti 1900 kalinų. Jie turėjo būti arba paleisti, arba sušaudyti. Tai patvirtina tų pačių evakuacijos organizatorių — V. Černyšovo ir M. Nikolskio 1941 m. liepos 4 d. pranešimas L. Berijai. Jame jie siūlė leisti vietiniams NKVD ir NKGB viršininkams kalinių evakavimo problemą taip išspręsti:

„1. Į užnugarį išvežti tik tardomus kalinius.

2. Moteris su vaikais, nepilnamečius (išskyrus ypač pavojingus nusikaltėlius — diversantus, šnipus, banditus ir pan.) — paleisti.

3. Nuteistus už buitinius, tarnybinius ir kitus nereikšmingus nusikaltimus, taip pat nuteistus pagal 1940 m. birželio 26 ir rugpjūčio 10 d. SSRS AT Prezidiumo įsakus arba tardomus už šiuos nusikaltimus — paleisti.

4. Visiems kitiems kaliniams, taip pat dezertyrams taikyti aukščiausiąją bausmę — sušaudymą" [5].

Iki to laiko šie pasiūlymai jau buvo įgyvendinti evakuojant kalinius iš Vakarų Ukrainos, Vakarų Gudijos, Lietuvos ir Latvijos, todėl galima manyti, kad V. Černyšovo birželio 22—23 d. žodiniai nurodymai dėl Lietuvos kalinių turėjo tokią pat prasmę.

Dar negavęs nurodymų iš Maskvos, Lietuvos SSR NKGB Tardymo skyriaus viršininkas E. Rozauskas kreipėsi į NKGB liaudies komisaro pavaduotoją D. Bykovą ir pasiūlė: „Neturint galimybių evakuoti kalinių iš Kauno kalėjimo Nr. 1, išskirti iš jų pavojingiausius ir prieš atsitraukiant sušaudyti" [6]. Tokių kalinių, E. Rozausko apskaičiavimu, buvo net 400 (kas penktas kalinys). Bet spar-

---

[5] *Kokurin A. I.* Evakuacija zaključennych... S. 5.
[6] E. Rozausko 1941 m. rugsėjo 7 d. raštas A. Sniečkui // LVOA. F. 1771. Ap. 2. B. 167. L. 1.

čiai keičiantis fronto padėčiai okupantai ir kolaborantai buvo priversti bėgti. Birželio 22 d. 20 val. iš Kauno pabėgo aukščiausi sovietų valdžios pareigūnai, o birželio 23 d. 1 val. naktį išvyko ir NKVD vadovybė, kurios žinioje buvo kalėjimai. Kartu ji išsigabeno ir kelias dešimtis kalinių. Toliau pateikiama 1941 m. liepos 19 d. Lietuvos SSR valstybės saugumo liaudies komisaro P. Gladkovo ataskaita padės suprasti, kaip evakuaciją vertino enkavėdistai:

**Išrašas
iš drg. Gladkovo 1941 m. liepos 19 d. ataskaitos**

Suimtieji

Suimtieji daugiausia laikyti bendruosiuose NKVD kalėjimuose: Kaune, Vilniuje, Šiauliuose, vidaus kalėjime Vilniuje ir keletas žmonių — Kauno vidaus kalėjime. Suimtieji taip pat laikyti bendruosiuose kalėjimuose 7—8 apskrityse.

1. Kaunas — laikyta apie 800 žmonių, iš jų daugiau kaip pusė — valstybės sienos pažeidėjai, buvę Lenkijos kariuomenės kariai ir Lietuvos gyventojai, kurie uždarbiavo Vokietijoje.

Išvežta 90 žmonių, iš jų pakeliui 15 žm. (mirtininkų) sušaudyta. Likę 75 žm. buvo konvojinio pulko vedami į užnugarį. Išvežti likusių suimtųjų nebuvo galimybės, nes nebuvo vagonų ir buvo kliūčių dėl bombardavimo.

2. Vilnius (Trakai, Švenčionys). Iš viso suimtųjų — apie 600 žm., kurie laikyti bendrajame NKVD kalėjime ir mūsų vidaus kalėjime. Iš jų išvežta 350 žm., iš jų 120 žm.— iš vidaus kalėjimo. Bendrajame kalėjime laikytus suimtuosius išvežė Lietuvos NKVD Kalėjimų skyrius. Taip pat išvežti laikyti Vilniuje — Trakų ir Švenčionių suimtieji.

3. Šiauliai (Biržai, Raseiniai).

Visi NKGB apskrities skyriaus suimti 28 žm. drg. Gorochovo (Gorochov) išvežti į Šiaulių kalėjimą. Išvežti ir Šiaulių kalėjime laikyti Biržų apskr. ir Raseinių apskrities skyrių suimtieji (40 žm.).

4. Panevėžys (Rokiškis) — visi suimtieji išvežti per Dvinską į užnugarį. Likviduojant būrį [sukilėlių — A. A.] suimta 15 žm., kurie 1941 m. birželio 25 d. sušaudyti eva-

8. Užsak. Nr. 5042.

kuacijos metu. Išvežti 52 Rokiškio apskr. suimtieji, kurie laikyti Panevėžio kalėjime.

5. Zarasai — 4 suimti kaip sukilėliai — sušaudyti. Liko 4 žm. Kiti 16 suimtųjų liko Utenoje neišvežti.

6. Tauragė — kalėjimas sugriautas vokiečių.

7. Kretinga — išvežti nespėjome.

8. Marijampolė (Šakiai, Lazdijai, Vilkaviškis, dalis iš Alytaus) — išvežti nespėjome.

9. Utena — neišvežti [7].

Iš karto galima pastebėti, kad visiškai neminimi Ukmergės ir Telšių kalėjimai. Taip pat šio dokumento paraštėse pieštuku yra pažymėtos labai svarbios pastabos, iš kurių galima sužinoti, kiek kalinių buvo birželio 20 d. ir kiek iš jų išvežta į Sovietų Sąjungos gilumą. Greta pateikiami 1941 m. birželio 10 d. duomenys, kuriais remiantis buvo planuojama likviduoti Lietuvos kalinius.

9 lentelė. **Kalinių išvežimas 1941 m. birželio 22—23 d.**

Eil. Nr.	Kalėjimas	Kalinių skaičius		Išvežta	Atvežta
		birželio 10 d.	birželio 20 d.		
1.	Kauno Nr. 1	1952	2019	90	Nieko neatvežė
2.	Vilniaus	1772	1181		604
3.	Vilniaus	599	498		
4.	Panevėžio	248	271		311
5.	Šiaulių	282	274		315
6.	Marijampolės	324	347	—	Nieko neatvežė
7.	Ukmergės	142	Nėra įrašo	—	—
8.	Tauragės	70	82	—	Nieko neatvežė
9.	Raseinių	142	148	73	Su Šiaulių kalėjimo kaliniais
10.	Utenos	102	109	—	Nieko neatvežė
11.	Telšių	162	Nėra įrašo	—	—
12.	Švenčionių	105	Nėra įrašo		Su Vilniaus kalėjimų kaliniais
	Iš viso:	5900	4929 (be 3 kalėjimų) arba 5217[a]		1230

Lentelė sudaryta remiantis: P. Gladkovo 1941 m. liepos 19 d. ataskaitos išrašas // RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 22. L. 322—323.

[a] Šis skaičius paimtas iš 1941 m. birželio 20 d. žiniaraščio // Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. XXXVIII.

[7] RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 22. L. 322—323.

Iš tikrųjų į rytus išvežta daugiau kalinių. Net NKVD ir NKGB viršininkai tiksliai nežinojo, kiek jų kalėjimuose prigrūsta kalinių ir kiek jų išvežta. Pavyzdžiui, suvestinėse Raseinių kalėjimo kalinių skaičius birželio 10—20 d. nurodomas 142—148, tuo tarpu kalėjimo viršininkas Katkus pranešė, kad „1941 m. birželio 22 d. laikyti 189 kaliniai, iš jų — 85 kontrrevoliucionieriai. Birželio 22 d. 73 kaliniai kontrrevoliucionieriai išvežti į kalėjimą Nr. 7 Panevėžyje. Kiti kaliniai — liko" [8]. P. Gladkovas savo labai neišsamiame ir netiksliame pranešime teigė, kad Raseinių kalėjimo kaliniai išvežti ne į Panevėžį, o į Šiaulius.

Šiaip ar taip, aišku, kad į Rusijos gilumą iki liepos 20 d. buvo nuvežta mažiau negu 25 % Lietuvoje kalintų žmonių.

Vilniaus geležinkelio prekių stotyje kalinius sugrūdo į vagonus NKVD konvojinės kariuomenės 240-ojo pulko kariai. Buvo formuojamas ešelonas, kuriuo norėta išgabenti 1700 kalinių. Iš pradžių ešelonui vadovavo vyr. ltn. Djačkovas *(D'jačkov)*, bet po aviacijos antskrydžio, kai mieste suaktyvėjo lietuvių sukilėliai, ešelono viršininkas su visa apsauga pabėgo (prisidengę Raudonojo Kryžiaus ženklu, išvažiavo sanitariniu traukiniu) ir liko j. serž. Umerenkovo *(Umerenkov)* vadovaujami 3 sargybiniai. Grasindami ginklais, jie privertė stoties budėtoją sėsti į garvežio mašinisto vietą ir važiuoti iš prekių stoties. Kaip tik tuo metu geležinkelininkai atkabino daugumą vagonų, o enkavėdistai išvežė 20 vagonų su kaliniais [9]. Išsilaisvino šimtai kalinių (liudytojų tvirtinimu, daugiau kaip 500) [10].

Vilniaus stotyje mašinistas pabėgo, ir ešelono apsauga, jėga sulaikiusi kitą geležinkelininką, birželio 24 d. 4 val. ryto išvežė daugiau kaip 600 kalinių. Birželio 26 d. ešelonas jau buvo Velikije Lukuose, o liepos 3 d.— Gor-

---

[8] NKVD Jaroslavlio srities valdybos Kalėjimų skyriaus viršininko vyr. ltn. Ševčenkos *(Ševčenko)* 1941 m. rugpjūčio 6 d. pranešimas SSRS NKVD Kalėjimų valdybos viršininkui M. Nikolskiui // RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 22. L. 326.

[9] *Gur'janov A. Z., Kokurin A. I.* Evakuacija tjurem. S. 20—23 (rankraštis saugomas autoriaus archyve).

[10] *Valavičius M.* Enkavedistų replėse // Lietuvių archyvas. T. 3. P. 278.

kyje. Čia atvežti 648 kaliniai (44 — iš Vileikos srities Braclavo areštinės). Pakeliui 2 kaliniai iš Lietuvos mirė [11]. Taip rašoma NKVD dokumentuose. Tikrovė buvo kur kas baisesnė. Šiuo ešelonu buvo išgabenti ir 16 grandinėmis surakintų Lietuvių aktyvistų fronto (toliau — LAF) štabo organizatorių. Grįžęs iš lagerio, vienas jų, V. Nasevičius, papasakojo apie sargybinių žiaurumą ir baisią neapykantą kaliniams, kuriuos tyčiodamiesi žemindavo, niekindavo. „Kelionės metu kaliniams nedavė gerti ištisas šešias paras. Visi nusilpo. Žmonės šlapinosi sau ant pirštų ir braukė per lūpas. Trūko ne tik vandens, bet ir oro. Apie maistą ir kalbos nebuvo. Daug žmonių mirė, du lenkų karininkai išprotėjo. Po šešių parų, privažiavus raistą, traukinys sustojo, ir visiems davė atsigerti [...]" [12]. Ešelonas su 311 kalinių iš Panevėžio kalėjimo liepos 6 d. per Gorbačiovo stotį nuvyko į Čkalovo (dab. Orenburgo) srities Sol Ilecko miestą. Liepos 9 d. Vologdos kalėjime atsidūrė 89 kaliniai iš Švenčionių kalėjimo. Šiaulių kalėjimo 315 kalinių buvo ilgiausiai vežami. Birželio 26 d. atvežti į Leningrado srities Staraja Rusos kalėjimą Nr. 6, jie buvo persiųsti į Gorkio kalėjimą.

Iš Lietuvos išvežti šių kategorijų kaliniai (nėra duomenų apie Šiaulių kalėjimo kalinius):

10 lentelė. **1941 m. birželio 22—24 d. iš Lietuvos išvežtų, tardytų ir nuteistų kalinių skaičius**

Kalėjimas	Tardyti				Nuteisti	Iš viso
	NKGB	NKVD	milicijos	prokuratūros		
Švenčionių (Vologdoje)	22	Nepažymėta	9	4	18	89
Vilniaus (Gorkyje)	417	60	Nepažymėta	Nepažymėta	114	606[a]
Panevėžio (Sol Ilecke)	Nepažymėta	134	49	Nepažymėta	120	311
Iš viso:	439	194	58	4	252	1006

[11] Ešelonų išvykimo ir atvykimo žiniaraštis // RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 9. L. 9, 17, 37; Ešelonų išvykimo ir judėjimo žiniaraštis // Ten pat. L. 55, 56.

[12] *Sadzevičienė-Vabalienė D.* Byla Nr. 34229, arba rekviem Tėvui ir jo draugams // Sukilimas 1941 m. birželio 22—25 d. V., 1994. P. 48.

Lentelė sudaryta remiantis: RFVA. F. 9413. Ap. lv. B. 9. L. 9, 17, 37, 55, 56.

[a] Kai kuriuose dokumentuose — 609. Žr.: *Gur'janov A. Z., Kokurin A. I.* Evakuacija tjurem. S. 20—21.

1941 m. liepos 24 d. duomenimis, SSRS NKVD į rytus evakavo 65 158 kalinius:

11 lentelė. **Kalinių evakavimas prasidėjus karui**

	Išvežtų į rytus kalinių skaičius	Kalinių skaičius 1941 m. birželio 10 d.
Lietuva	1 363	5 900
Latvija[a]	3 705	3 559
Estija[b]	2 493	2 814
Vakarų Ukraina	20 974	23 263

Lentelė sudaryta remiantis: V/s kpt. M. Nikolskio pranešimas apie kalinių evakavimą iš pafrontės // RFVA. F. 9413. Ap. lv. B. 10. L. 92.

[a] 832 latviai išvežti į Novosibirsko sritį, 981 — į Čkalovo srities Sol Ilecko miestą.

[b] Iš tikrųjų estų išvežta daugiau: 2493 — į Kirovo sritį, 368 — į Irkutsko srities Angaros miestą (žr.: Pažyma apie ešelonų su evakuotais kaliniais sudėtį // Ten pat. F. 9413. Ap. lv. B. 9. L. 75, 95).

Jie buvo pasmerkti lėtai mirčiai nuo alinančio darbo sovietiniuose lageriuose. Kitų kalinių likimas buvo dvejopas: vieni išsivadavo, o kiti buvo išžudyti.

Kaip aiškėja iš anksčiau pateiktų dokumentų, pirmiausia buvo numatyta išžudyti kalintus „kontrrevoliucionierius". Kalinio statusas — nuteistas ar tik tardomas — neturėjo reikšmės. Apie žudynes, vykusias Lietuvoje, NKVD dokumentuose yra bene mažiausiai žinių.

P. Gladkovas [13] savo ataskaitose užsiminė tik apie 15 žmonių sušaudymą Panevėžyje, 4 — Zarasuose ir apie

[13] Pabėgęs iš Lietuvos, P. Gladkovas 1941 m. rugpjūčio 27 d. buvo paskirtas Brianско fronto NKVD ypatingojo skyriaus viršininku. Nuo rugsėjo 9 d. jis vadovavo ypatingajam skyriui Karelijos fronte. Vėliau buvo paskirtas SSRS NKVD Ypatingųjų skyrių valdybos 9-ojo skyriaus viršininku. 1943 m. vasario 14 d. jam suteiktas valstybės saugumo komisaro laipsnis. 1943 m. balandžio 23 d. tapo Karinio jūrų laivyno komisariato kontržvalgybos „Smerš" valdybos viršininku. Nuo 1943 m. liepos 24 d.— pakrantės tarnybos generolas majoras (vėliau tapo ir ge-

15 mirtininkų iš Kauno kalėjimo sušaudymą evakuacijos metu. Apie Pravieniškių ir Rainių žudynes NKVD ir NKGB dokumentuose nėra nė užuominos. Tik po egzekucijų likę gyvi kaliniai ir nužudytųjų ekshumavimas galėjo paliudyti NKVD bei NKGB darbuotojų ir vietinių kolaborantų žvėriškumą. Červenės žudynės vienintelės atitiko „I kategorijos evakuacijos" schemą. P. Gladkovo teigimu, iš Kauno kalėjimo 1941 m. birželio 23 d. naktį buvo išvežta 90 kalinių. Liudytojų atsiminimuose minima, kad iš 4-ojo skyriaus buvo išvesta 118 kalinių [14] (kituose atsiminimuose nurodoma, kad buvo išvesta apie 80 [15] ar net 150 kalinių [16]). Maršrutu Karmėlava—Jonava—Ukmergė—Molodečnas—Minskas juos nugabeno į Minsko kalėjimą, Čia buvo atskirti ir sušaudyti mirtininkai ats. plk. S. Rusteika, V. Pranckonienė, kpt. Švarplaitis (nuteistas sušaudyti 1941 m. birželio 18 d.), B. Kantauskas (nuteistas sušaudyti 1941 m. birželio 11 d.) ir kt. Birželio 25 d. visi kiti kaliniai buvo išvaryti iš Minsko kalėjimo kartu su kitais 2 tūkst. kalinių. Ešelonų išvykimo ir judėjimo žiniaraštyje (čia pateikti kalinių evakavimo duomenys) apie šiuos kalinius yra parašyta tik keletas eilučių: „Iš Minsko išvesti pėsčiomis 2 tūkst. kalinių. Atvesti į Červenę, kur apie 500 kalinių kontrrevoliucionierių išvyko pagal I kategoriją" [17] (t. y. buvo sušaudyti). Kalinius lydėjo NKVD konvojinės kariuomenės 42-osios brigados 226-ojo pulko kariai (tai pačiai brigadai priklausė ir Vilniuje dislokuotas 240-asis pulkas). Politiniai ir kriminaliniai kaliniai, lenkai ir rusai, lietuviai ir ukrainiečiai, buvo varomi iš Minsko Mogiliovo link. „Dėl kaitros ir nuovargio silpnesni pradėjo atsilikti, kiti visai negalėjo toliau eiti,— rašė savo memuaruose toje mirties kolonoje ėjęs plk. J. Tumas,— ir komisarai juos dviem pistoletų šūviais

nerolu leitenantu), nuo 1950 m. liepos 27 d.— ypatingojo lagerio „Dubravnyj" valdybos viršininko pavaduotojas (vėliau ir lageryje „Stepnoj" ėjo tas pačias pareigas). Už piktnaudžiavimą valdžia 1953 m. pašalintas iš VKP(b), 1954 m. paleistas į atsargą, o 1955 m. sausio 3 d. jam buvo atimtas karinis laipsnis.

[14] *Valuckas A.* Kolektyvinė tironija. P. 217—222.

[15] *Daunys S.* Prieš vienerius metus // Į laisvę. 1942. Birželio 25.

[16] *Tolis A.* Mirties kolona. P. 7.

[17] Ešelonų išvykimo ir judėjimo žiniaraštis // RFVA. F. 9413. Ap. Iv. B. 9. L. 49.

į pakaušį nušaudavo. [...] Nelaimingų pavargusių žmonių šaudymai tęsėsi visą laiką iki pat Červenės. Mūsų apskaičiavimu, žygio metu enkavėdistai išžudė apie 550—600 žmonių"[18]. Lietuvių kalinių grupė negalinčius paeiti tautiečius plk. J. Petruitį, ats. plk. B. Giedraitį, ats. plk. J. Šarauską, buvusį saugumo darbuotoją P. Lašą ir kitus[19] pakaitomis nešė arba vedė už parankių.

Birželio 26 d. kaliniai buvo toliau varomi be maisto ir vandens. Dabar enkavėdistai šaudė ne tik nusilpusius kalinius. Iš lietuvių buvo išvestas buvęs saugumo valdininkas J. Zdanavičius ir Kauno miesto savivaldybės tarnautojas B. Bikinas[20]. Enkavėdistai juos nužudė dviem šūviais į pakaušį. Plk. J. Tumo liudijimu, „kiek vėliau, tame pačiame miške, enkavėdistai įsakė visoms nėščioms moterims išeiti iš voros į dešinę plento pusę. Po keliolikos minučių girdėjome užpakalyje voros porą salvių iš automatiškų šautuvų"[21].

Birželio 26 d. gerokai sumažėjusi kalinių kolona buvo suvaryta į Červenės kalėjimą. Kaliniai nežinojo, kad tuo metu Baltarusijos SSR NKVD Kalėjimų valdybos viršininkas Stepanovas *(Stepanov)* sprendė jų likimą. Prieš išvykdamas iš Minsko Stepanovas nusiuntė į Maskvą SSRS NKVD Kalėjimų valdybos viršininkui M. Nikolskiui dvi telegramas[22] (čia pateikiamas jų vertimas iš rusų k.):

Telegrama
Červenė Bel 438465439

Maskva SSRS NKVD
Kalėjimų valdyba
Nikolskiui

Pėsčiomis judame iš Minsko į Červenės miestą. Turiu dviejų tūkstančių kilogramų krovinį. Prašau padėti orga-

[18] *Tumas J.* Kelias į Červenę. V., 1990. P. 50—51.
[19] *Tolis A.* Mirties kolona. P. 129.
[20] *Petruitis J.* Kaip jie mus sušaudė. K., 1990. P. 188—189; *Tolis A.* Mirties kolona. P. 130—131; *Tumas J.* Kelias į Červenę. P. 55.
[21] *Tumas J.* Kelias į Červenę. P. 55.
[22] RFVA. F. 9414. Ap. lv. B. 10. L. 62—63.

nizuoti ešeloną atsiunčiant vagonus į Baltarusijos geležinkelio Puchovičių stotį [. . .].
Jei negalima gauti vagonų, duokite nurodymą dėl krovinio.

Stepanovas

Kitoje telegramoje jau nėra sutartinių žodžių („kilogramai" — tai kaliniai), viskas dėstoma atvirai:

Telegrama Nikolskiui
262 63 25 1923
Judu su 2 tūkst. kalinių Minsko—Mogiliovo kryptimi [. . .] Sargyba pavargo. Kaliniams nėra produktų [. . .] [padėkite] Mogiliovo kalėjimui gauti 60 vagonų evakuacijai [. . .]

Stepanovas

Kai kaliniai jau buvo Červenės kalėjime, M. Nikolskis atsiuntė nieko gero kaliniams nežadėjusią telegramą [23]:

Telegrama Červenės kalėjimas Nr. 4
Stepanovui
Vagonų gauti sunku. Numatykite galimybę judėti pėsčiomis. Numatykite maršrutą. Apie galutinį rezultatą telegrafuosiu papildomai.

Nr. 17/14 730
1941 m. birželio 26 d. *v/s kpt. Nikolskis*

Tuo metu Červenės kalėjime enkavėdistai sumažino kalinių — buvo išvesti kriminaliniai nusikaltėliai, kurie įsirašė savanoriais į Raudonąją armiją [24]. Kiti kaliniai turėjo laukti „galutinio sprendimo". Netrukus iš Maskvos buvo gauta telegrama [25]:

---

[23] Ten pat. L. 65.
[24] *Tumas J.* Kelias į Červenę. P. 58; *Petruitis J.* Kaip jie mus sušaudė. P. 196.
[25] RFVA. F. 9413. Ap. lv. B. 10. L. 66.

Telegrama Stepanovui

[Per] Mogiliovą duotas įsakymas blankų, datuotų birželio 26, atsikratyti vietoje. Keturis šimtus vienetų palikti Červenėje, kitus išsiųsti sunkvežimiais [į] Mogiliovą pastarajam padedant.

17/4789
1941 m. birželio 27 d.

Tai jau buvo nuosprendis. Nors telegrama be parašo, nėra abejonės, kad tai — v/s kpt. M. Nikolskio sprendimas, kurį nulėmė SSRS NKVD vadovybė.

Tai „kilogramais", tai „blankais" Stepanovo ir Nikolskio telegramose vadintų kalinių problema turėjo būti nedelsiant išspręsta.

Naktį iš birželio 26-osios į 27-ąją enkavėdistai padalijo kalinius į dvi grupes. Kadangi po vokiečių lėktuvų antskrydžio buvo sunaikinti Minsko kalėjimo raštinėje buvę dokumentai, visi kaliniai buvo apklausti vietoje ir paskirstyti: vieni į kairę, kiti į dešinę. Dauguma lietuvių — plk. B. Giedraitis, plk. J. Petruitis, prof. I. Končius, plk. J. Šarauskas ir kt. — pateko į likviduojamų kalinių grupę (buvo dvi likviduojamų kalinių grupės). Joje buvo 400—750 [26] žmonių, iš jų apie 57 lietuviai [27]. Kitoje grupėje, kuri turėjo likti kalėjime (telegramoje nurodyta palikti 400 „blankų"), neišsamiais duomenimis, buvo apie 26 [28] lietuviai (liudytojų atsiminimai gana prieštaringi, bet šioje grupėje atsidūrė P. Lašas, kuris vėliau grįžo į Lietuvą).

Mirčiai pasmerktų kalinių grupę išvarė iš Červenės kalėjimo Bobruisko link. Išėjus iš miestelio koloną lydėję enkavėdistai pradėjo šaudyti atsiliekančius kalinius, o paskui pamiškėje buvo surengtos visų kalinių žudynės. „Trijų žingsnių atstume nuo mūsų sutratėjo visi kulkosvaidžiai bei šautuvai [...]. Kas bandė atsistoti bėgti, buvo

26 *Tumas J.* Kelias į Červenę. P. 61; *Petruitis J.* Kaip jie mus sušaudė. P. 200.
27 *Petruitis J.* Kaip jie mus sušaudė. P. 216.
28 Ten pat. P. 199.

nukirstas čia pat vietoje",— rašė likęs gyvas plk. J. Petruitis [29]. Sužeistieji buvo pribaigiami šūviu į galvą. Iš Kauno kalėjimo kalinių, kurie buvo išvaryti iš Minsko kalėjimo (apie 100 kalinių, nes 15 ar 17 [30] mirtininkų buvo sušaudyti dar anksčiau), gyvų liko apie 40 (J. Dambrauskas, V. Kaušas, P. Lašas, A. Žebrauskas, P. Žickus, J. Žickus, prof. I. Končius, plk. J. Petruitis, plk. J. Tumas, plk. G. Urbonas, plk. A. Šova, kpt. S. Jasiunskas, kpt. O. Žadvydas ir kt.) [31]. Visi kiti buvo nužudyti. Tarp jų buvo plk. B. Giedraitis, plk. J. Šarauskas, mjr. J. Špokevičius, mjr. V. Opulskis ir dešimtys kitų žymių lietuvių veikėjų ar paprastų ūkininkų, darbininkų ir tarnautojų. Iš Kauno kalėjimo buvo išvežtas ir vienas iš Lietuvos nepriklausomybės akto signatarų K. Bizauskas. Bet ir jis Minsko kalėjimo nepasiekė [32]. Nežinia kokiomis aplinkybėmis jie atsidūrė Gudijoje, Polocko rajone, ir netoli Bigosovo stoties buvo sušaudyti. Kieno iniciatyva ir sprendimu tai buvo padaryta, aiškėja iš toliau pateikiamos pažymos [33] (žr. 7 dokumentą prieduose):

Visiškai slaptai

PAŽYMA

Bizauskui Kaziui, Kazio
kilęs iš RSFSR Pavlovsko m., suimtas 1940.XI. 20
baudž. byla Nr. 1353, arch. Nr. 058616 .

Bizauskas K. K. sušaudytas 1941 m. birželio 26 d. BSSR Polocko rajone netoli Bigosovo st. evakuojant Kauno m. kalėjimo Nr. 1 kalinius, nes nebuvo galimybių toliau pervežti, SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro drg. Berijos nurodymu ir Liet. SSR valstybės saugumo liaudies komi-

---

29 Ten pat. P. 208.

30 Ten pat. P. 139.

31 *Valuckas A.* Kolektyvinė tironija. P. 217—221; *Juršė B.* Červenės dangum užsikloję // *Petruitis J.* Kaip jie mus sušaudė. P. 265—266.

32 *Tumas J.* Kelias į Červenę. P. 41. Čia buvo nužudyti I. Bieliūnas, J. Jablonskis, T. Knyva, S. Valkauskas, J. Vosylius, A. Gedmantas (kitais duomenimis, jis grįžo gyvas). Žr.: Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. 71, 178, 223, 313, 716, 748.

33 K. Bizausko baudžiamoji byla // KGB ADS. B. 1353. L. 16.

saro pav. drg. Bykovo ir Liet. SSR NKVD vidaus ir pasienio kariuomenės karinio tribunolo pirmininko drg. Maslovo (Maslov) sprendimu.

Pagrindas: 1941 m. birželio 26 d. aktas, pasirašytas Liet. SSR NKGB Tardymo skyriaus virš. drg. Rozausko ir jo pavaduotojo drg. Uso (Us), saugomas Liet. SSR NKGB „A" skyriuje.

Liet. SSR NKGB „A" skyriaus virš. pav. valst. saugumo j. ltn.

(Feigelsonas) (Parašas)

Už K. Bizausko ir kitų kartu su juo vežtų kalinių sušaudymą atsakingi visi išvardyti asmenys, nors šias žudynes iki šiol gaubia paslaptis.

Po žudynių birželio 28 d. M. Nikolskis į Červenės kalėjimą nusiuntė telegramą, kurioje pranešė, kad Puchovičių stotyje buvo 50 vagonų [34] kaliniams, bet jokių kalinių Červenėje nebebuvo.

Liepos 5 d. NKVD konvojinės kariuomenės 42-osios brigados vadas pplk. Vaniukovas *(Vanjukov)* Konvojinės kariuomenės valdybai išdėstė savo melagingą Červenės žudynių versiją: „ [...] 1941 m. birželio 24—25 d. naktį 226-ojo pulko sargybos 170 žm. evakavo kalinius iš visų Minsko kalėjimų Berezinos upės link kasti apkasų. Pakeliui, Červenės apylinkėse, sargyba kartu su kaliniais buvo smarkiai bombarduojama iš oro. Baltarusijos SSR NKVD Kalėjimų valdybos viršininko Stepanovo sprendimu, kalintieji už kontrrevoliucinius nusikaltimus buvo sušaudyti, o kiti paleisti. Visa sargyba liepos 3 d. grįžo į dalinį" [35].

NKVD darbuotojams Červenės žudynės tebuvo vienas iš masinių kalinių žudynių epizodų. Apie žudynių mastą galima spręsti iš toliau pateikiamos SSRS NKVD Kalėjimų valdybos 1-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo Volchonskio *(Volchonskij)* 1942 m. sausio 22 d. pažymos.

---

[34] RFVA. F. 9413. Ap. 1v. B. 10. L. 69.

[35] *Gur'janov A. Z., Kokurin A. I.* Evakuacija tjurem. S. 23—24.

12 lentelė. **Evakuojamų kalinių sunaikinimas**

	Ukraina	Gudija	Lietuva
1. Evakuota kalinių	45 569	9 573	1 363
2. Evakuacijos metu:			
a) liko kalėjimuose	3 536	13 953	3 336
b) išleisti į laisvę	4 568		—
c) pabėgo	155	775	—
d) žuvo bombardavimo metu	17	—	—
e) sušaudyti, kai bandė pabėgti	48	—	—
f) išvaduoti sukilėlių	270	76	—
g) sušaudyti kalėjimuose	8 789	530	—
h) sargybos sušaudyti malšinant pasipriešinimą	123	—	—
i) neteisėtai sušaudyti kelyje	55	714	—
j) mirė kelyje	312	—	—

Lentelė sudaryta remiantis: *Kokurin A. I.* Evakuacija zaključennych... S. 23.

Šioje pažymoje priskaičiuota 30 Gudijoje sušaudytų Ašmenos kalėjimo kalinių ir 714 Glubokojės kalėjimo kalinių, sušaudytų pakeliui į Vitebską (šios žudynės panėšėjo į Červenės, bet buvo pripažintos neteisėtomis). Įtrauktos ir Ukrainoje įvykdytos žudynės: Lvove buvo sušaudyti 2464 kaliniai, Drogobyčo srityje — 1001, Stanislavo — 1000, Tarnopolio — 774, Rovno — 230, Volynės — 2104 ir t. t. Visi jie vienaip ar kitaip pateko į NKVD ir NKGB viršininkų ataskaitas. Lietuvoje įvykdytos žudynės jose visai nepaminėtos.

Telšių kalėjime iš 162 kalinių buvo 76 NKGB tardyti kaliniai. Dar birželio 23 d. visus kalinius norėta išvežti. Tuo rūpinosi kalėjimo viršininko pareigas ėjęs politinis vadovas A. Vaitkus. Šis planas žlugo, nes vietiniai komunistų partijos, NKVD ir NKGB vadovai pabėgo iš miesto. Jokių transporto priemonių kaliniams išvežti niekas neskyrė. Iš Telšių pasitraukusiems NKGB darbuotojams kilo sumanymas išžudyti kalinius. Birželio 24 d. rytą kalėjimas jau buvo apsuptas raudonarmiečių, kuriems vadovavo miesto įgulos vadu pasivadinęs Raudonosios armijos mjr. Doncovas *(Doncov)* (?) (galima manyti, kad tai buvo 8-osios armijos 123-iosios divizijos dalinio vadas). Raudonarmiečiams kalėjimo rūsys pasirodė esąs per

mažas egzekucijai vykdyti (Ukrainoje ir Gudijoje beveik visos egzekucijos vyko kalėjimų rūsiuose, nužudytieji ten pat ir buvo užkasami). Toliau parengiamiesiems darbams vadovavo NKGB Kretingos apskrities viršininko pavaduotojas v/s ltn. Jermolajevas *(Ermolaev)*. Rainių miškelyje iškasus duobes, į kalėjimą atvyko NKGB Telšių apskrities skyriaus viršininkas P. Raslanas, jo pavaduotojas v/s ltn. Ždanovas *(Ždanov)*, 8-osios armijos politinio skyriaus darbuotojas Kompanecas *(Kompanec)*. Kartu buvo ir Telšių vykdomojo komiteto pirmininkas D. Rocius. Visi jie (dalyvaujant ir v/s ltn. Jermolajevui) peržiūrėjo bylas ir formaliai patvirtino mirties nuosprendžius. P. Raslanas teigė: „Aš esu įsitikinęs, jog ten nebuvo nė vieno nekalto" [36]. Raudonarmiečiai iš kamerų kalinius vedė į sargybos būstinę. Čia jiems buvo surištos rankos ir užkimštos burnos. Paskui kalinius vieną ant kito suguldė sunkvežimiuose. Jau švintant birželio 25-ajai, mašinos su kaliniais nuvažiavo Luokės link, į Rainių miškelį. Kas vyko toliau, gerai nežinoma. Lietuvoje tai buvo bene vienintelės žudynės, po kurių neliko nė vieno gyvo liudytojo. Liudijo tik egzekucijos vykdytojai. D. Rocius teigė: „Sušaudymą vykdė raudonarmiečiai. Iš mūsų ten buvo: NKGB viršininkas Raslanas Petras, oper. įgaliotinis Galkinas *(Galkin)* ir kalėjimo prižiūrėtojas Pocevičius" [37]. Tik birželio 28 d. suradus ir atkasus duobes paaiškėjo, kad visi žmonės buvo kuo žiauriausiai nukankinti. Kai kuriems jų nupjautos ausys, išbadytos akys, beveik pusei (35) sužaloti lyties organai. Dauguma galutinai nužudyta sutriuškinus galvas arba subadžius durtuvais. Tik 10 kalinių buvo sušaudyti [38]. Dėl sužalojimų 46 lavonai taip ir nebuvo atpažinti. Rainių miškelyje rasti 73 kalinių palaikai. Dar trys mėginę bėgti kaliniai buvo nužudyti ir užkasti ties Džiuginėnais [39].

---

[36] P. Raslano 1942 m. spalio 7 d. paaiškinimas LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui // LVOA. F. 16895. Ap. 2. B. 185. L. 82.

[37] Bėgančiųjų kerštas. P. 159—169; Žemaičių kankiniai. P. 10—15; D. Rociaus 1942 m. spalio 7 d. paaiškinimas A. Sniečkui // LVOA. F. 16895. Ap. 2. B. 185. L. 85.

[38] Bėgančiųjų kerštas. P. 182; *Merkelis A.* Kur ir kaip bolševikai žudė ir kankino lietuvius... P. 84—85.

[39] Žemaičių kankiniai. P. 6.

Net jei NKVD ir NKGB pareigūnai ir neturėjo jokių raštiškų nurodymų, kaip evakuoti kalinius, sovietiniai kariai esant karo padėčiai galėjo padėti likviduoti politinius kalinius. Šiaip ar taip, žudikai įvykdė svarbiausią SSRS NKVD vadovų reikalavimą, kuris galutinai buvo suformuluotas tik po dešimties dienų (1941 m. liepos 4 d. pasiūlymai): nepalikti nė vieno politinio kalinio.

Kita genocido akcija buvo įvykdyta Pravieniškių lageryje. Nuo kitų žudynių ji skyrėsi ne tik masiškumu, bet ir tuo, kad buvo žudomi visi be išimties kaliniai ir netgi jų prižiūrėtojai su šeimomis. Karo pradžioje Pravieniškėse, už trijų eilių spygliuotosios vielos tvoros, kalėjo 444—451 kalinys [40]. Čia buvo kalinami jau nuteisti kaliniai, kurių bausmės laikas buvo neilgas, daugiausia 2—4 metai. Tarp jų buvo 80 internuotų lenkų, 20—30 už įvairius nusikaltimus nuteistų raudonarmiečių. Pravieniškių lageris nuo kitų kalinimo vietų skyrėsi ir tuo, kad čia visi sargybiniai ir prižiūrėtojai buvo lietuviai. Be to, kaliniai turėjo dirbti sunkiausius durpių kasimo darbus. Dėl baisių kalinimo sąlygų kaliniai nuolat mėgindavo bėgti iš lagerio, o jo administracija į tai atsakydavo žiauriausiu teroru [41].

Prasidėjus karui, kalinti raudonarmiečiai buvo apginkluoti ir išvežti (taip buvo elgiamasi ne tik Lietuvoje, bet ir Gudijoje, Ukrainoje). Lagerio sargyba buvo sustiprinta, ir likę kaliniai uždaryti barakuose. Birželio 26 d. į lagerį atvyko raudonarmiečių būrys su šarvuočiu. Likusių gyvų kalinių liudijimu, sušaudymo iniciatorius buvo karui prasidėjus iš lagerio išleistas ltn. Kiseliovas *(Kiselev)* [42] (toje vietoje traukėsi 11-osios armijos 5-oji divizija, ir galima manyti, kad ltn. Kiseliovas atvyko su tos divizijos karių daliniu). Jo kerštu galima paaiškinti prižiūrėtojų ir jų šeimų sušaudymą. Buvo nužudyta 21 lagerio tarnautojas, 6 moterys ir 13 bei 16 metų mergaitės.

Iš barakų į uždarą kiemą išvarytus kalinius raudonarmiečiai išrikiavo ir pradėjo iš kulkosvaidžių bei automatinių šautuvų šaudyti į juos. Šaudė 15—20 minučių. Per

[40] Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. XXXVIII.
[41] *Merkelis A.* Kur ir kaip bolševikai žudė ir kankino lietuvius... P. 97—98.
[42] Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. XXXVIII.

žudynes likusio gyvo K. Gailiaus liudijimu, „kilo neįsivaizduojamai baisus klyksmas, maldavimai ir sužeistųjų dejavimas. [...] Arčiau aukštos spygliuotos tvoros esantieji jau sužeisti, kruvinomis rankomis kabinosi į spygliuotas vielas ir dar kartą pataikyti susmukdavo žemėje" [43]. Tuos, kurie liko gyvi, pribaigė durtuvais ir rankine granata, numesta į sukritusių lavonų ir sužeistųjų krūvą [44]. Kauno miesto komendantūros karininko M. Valeikos 1941 m. birželio 28 d. raporte minima, jog „buvo išžudyta 230 žmonių ir taip pat iššaudyti prižiūrėtojai su šeimomis. Tai dienai maitinimo sąrašuose — 444 žmonės. Reiškia, 214 pabėgo. Jų tarpe 50 sužeistų. Dalis jų evakuojant mirė" [45] (dėl siautusių apsuptų raudonarmiečių greitosios medicinos pagalbos mašina iš Kauno atvyko tik birželio 28 d.). Vadinasi, apie 260 žmonių tapo šios genocido akcijos aukomis (nurodomas ir kitas skaičius — apie 400 žmonių) [46].

Kitose Lietuvos vietose nedidelės kalinių grupės buvo žudomos kartu su civiliais gyventojais. Juos savo iniciatyva žudė ne tik NKVD ir NKGB darbuotojai ar raudonarmiečiai, bet ir sovietiniai bei partiniai aktyvistai. Po keliolika žmonių buvo nužudyta kiekvienoje Lietuvos apskrityje vien tik įtarus, kad jie rėmė partizanus, arba pagal komunistų skundus (žr. toliau pateikiamą lentelę).

13 lentelė. **Lietuvių žudynės 1941 m. birželio 22—30 d.**

Eil. Nr.	Apskritis	Birželio									Iš viso
		22	23	24	25	26	27	28	29	30	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1.	Alytaus	1	2	3	1						7
2.	Biržų			3	10		6	6			25
3.	Kauno m.		8	6							14
4.	Kauno apskr.		13	17	13	21	7	1			72
5.	Kėdainių			1	4		1				6

[43] *Merkelis A.* Kur ir kaip bolševikai žudė ir kankino lietuvius... P. 102.

[44] Ten pat. P. 100—101.

[45] Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. XXXVIII.

[46] *Merkelis A.* Kur ir kaip bolševikai žudė ir kankino lietuvius... P. 103.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
6.	Kretingos	4									4
7.	Lazdijų	7	4								11
8.	Marijampolės	2	14			1					17
9.	Mažeikių		3	13	19	4	5	1			45
10.	Panevėžio		1	4	i9	9					33
11.	Raseinių		1	23	2	2					28
12.	Rokiškio		2	17	16	9	2	1			47
13.	Šakių	3	1	1							5
14.	Šiaulių		9	13	26	40	21				109
15.	Švenčionių										—
16.	Tauragės	10	1	23	4						38
17.	Telšių	3	30	26	19	1					79
18.	Trakų		1	5	17	4	2	1			30
19.	Ukmergės	1	4	19	5	5	7	1	6	1	49
20.	Utenos		3	6	2	3	1	6	4	2	27
21.	Vilkaviškio	6									6
22.	Zarasų			5	11		1			3	20
	Iš viso:	37	97	185	168	99	53	17	10	6	672

Lentelė sudaryta remiantis: Bėgančiųjų kerštas. P. 4—158. Lentelėje pažymėti beveik vien identifikuoti (keleto žuvusiųjų niekas neatpažino) žuvusieji. Nepažymėti tik Telšių kalėjimo ir Pravieniškių lageryje nužudyti kaliniai ir nėra duomenų apie Vilniaus apskrityje vykdytas žudynes.

Iš 672 nužudytų žmonių net 518 nužudė raudonarmiečiai. Rastas šaulio ženklas, iškabinta tautinė ar balta vėliava, radijo klausymasis tapdavo pagrindu paskelbti mirties nuosprendį. Pagaliau bėgę raudonarmiečiai daug gyventojų nužudė mėgindami pagrobti dviračius, arklius, drabužius. Bet dauguma šių žmonių buvo nužudyta kolaborantų (sovietinių ir partinių aktyvistų) tiesioginiu nurodymu kaip nelojalūs ar priešiški sovietų valdžiai asmenys. Antai birželio 22 d. Tauragės apskrities Vainuto valsčiaus Girininkų kaime buvo nukankinta 14 žmonių, Trakų apskrities Kaišiadorių valsčiaus Krušonių kaime — 5, birželio 23 d. Marijampolės apskrities Kazlų Rūdos miestelyje — 21, birželio 23—24 d. Telšių apskrities Plungės valsčiaus Mardosų kaime — 14, birželio 24 d. Kauno Pažaislio miške — 6 (tarp jų buvo penki A. Panemunės Lietuvos Raudonojo Kryžiaus džiovininkų sanatorijos tarnautojai), birželio 25 d. Biržų apskrities Pakumponės miš-

ke — 7, Šiaulių valsčiaus Noreikių kaime — 5, birželio 26 d. Kruonio valsčiaus Lapainios kaime — 7, Šiaulių apskrities Meškuičių valsčiaus Bukmedžio miške — 5 žmonės ir t. t. Iš viso būta beveik keturių dešimčių grupinių žudynių.

Atskirai reikėtų paminėti keletą žudynių, kurios mažai skyrėsi nuo Rainių žudynių. Vienur taip pat buvo žudomi kaliniai arba pirmosiomis karo dienomis suimti žmonės, kitur kaliniai buvo kuo žiauriausiai kankinami. Birželio 25 d. Mažeikių apskrities Sedos miestelio komunistai, raudonarmiečių padedami, kankino 14 tą dieną suimtų lietuvių. Tos pačios dienos vakare iš Sedos juos nuvežė Rupeikių kaimo link. Čia buvo nužudyti K. Brasas, S. Lukošius, A. Mikalauskas, J. Šveikauskas ir kt., iš viso 14 žmonių. Visi buvo suimti, kankinti ir nužudyti kaip prijaučiantieji partizanams [47]. Kovodami su plėšikavusiais ir žudžiusiais raudonarmiečiais, enkavėdistais bei sovietiniais aktyvistais, žuvo nemažai partizanų — birželio 23 d. prasidėjusio sukilimo prieš bolševikus dalyvių. 1942 m. partizanais buvo laikomi žmonės, kurie partizanais tapo prieš įžengiant Vokietijos kariuomenei, savo vardo nesuteršė svetimo turto grobimu ir savo veikla komunistų viešpatavimo laikais nekenkė tautos interesams [48], o 1941 m. partizanu buvo laikomas kiekvienas, atvirai pasipriešinęs bolševikams pirmosiomis karo dienomis. Žuvusių kovose partizanų skaičius nebuvo tiksliai nustatytas. Įvairiuose šaltiniuose nurodoma, kad žuvo 2 tūkst. partizanų, tačiau žinių išliko tik apie 371 žuvimą. Dėl įvairių priežasčių nemažai partizanų aukų nebuvo suregistruota (žr. toliau pateikiamą lentelę).

Ypač žiauriai raudonasis teroras siautėjo ten, kur ėjo pagrindiniai Raudonosios armijos dalinių pasitraukimo keliai (Kaunas—Ukmergė—Utena—Zarasai, Panevėžys—Rokiškis).

1941 m. birželio 23 d. 3 val. nakties iš Kauno bėgusių kolaborantų vadovų (LKT, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo, LKP(b) CK) kolona jau buvo Utenoje. Ją saugojo A. Guzevičiaus vaudovaujamas NKVD pulkas. Prieš

[47] Bėgančiųjų kerštas. P. 62.

[48] Partizanų aprūpinimo klausimas susitvarkys // Savitarpinės pagalbos žinios. 1942. Rugpjūčio 4.

14 lentelė. **Žuvusių partizanų skaičius**

Eil. Nr.	Apskritis	Birželio								Nežinoma data arba žuvę vėliau	Iš viso
		22	23	24	25	26	27	28	29		
1.	Alytaus	1	2	1	1	1					6
2.	Biržų				1			3			4
3.	Kauno m.									162	162
4.	Kauno apskr.		1	3			1			7	12
5.	Kėdainių				1						1
6.	Kretingos								1		1
7.	Lazdijų										—
8.	Marijampolės		6								6
9.	Mažeikių			2	3			3		12	20
10.	Panevėžio		7	5		7	2			18	39
11.	Raseinių										—
12.	Rokiškio			2	7						9
13.	Šakių	1									1
14.	Šiaulių	1	1	5						16	23
15.	Švenčionių			1						18	19
16.	Tauragės										—
17.	Telšių		1		1		1				3
18.	Trakų			1							1
19.	Ukmergės		1							3	4
20.	Utenos		1	6	4		1	2	8	11	33
21.	Vilkaviškio										—
22.	Vilniaus m.									24	24
23.	Zarasų							1		2	3
	Iš viso:	3	20	26	18	8	5	9	9	273	371

Lentelė sudaryta remiantis: Bėgančiųjų kerštas. P. 4—158; Sukilimas. P. 100, 102—103, 119—120, 126; *Brandišauskas* V. Kova dėl Lietuvos valstybingumo atkūrimo (1940 m. birželis—1941 m. rugsėjis) (disertacijos rankraštis). P. 114—116.

Lentelėje pateikiami partizanų aukų duomenys surinkti iš beveik 100 valsčių (pusėje valsčių partizanų aukų neužregistruota). Kadangi provincijoje valsčiui vidutiniškai teko beveik po 2 žuvusius partizanus, bendras žuvusių partizanų skaičius būtų apie 700.

palikdamas Lietuvos teritoriją, šis pulkas kartu su sovietiniais aktyvistais birželio 23—24 d. įvykdė karines baudžiamąsias operacijas Ukmergės, Utenos, Zarasų apskrityse [49].

---

[49] N. Pozdniakovo užrašai apie pirmąsias karo dienas // LVOA. F. 1771. Ap. 2. B. 140. L. 9.

Ukmergės kalėjimo kaliniai dar birželio 23 d. išsilaisvino. Besitraukusiems enkavėdistams pavyko sugauti tik 7 kalinius. Kartu su birželio 22 d. suimtu ūkininku iš Širvintų jie buvo nuvežti iki Zarasų ir prie Zarasų—Daugpilio plento Alėjos miške birželio 24 d. nužudyti.

Zarasų areštinės kieme birželio 23 d. buvo sušaudyti trys politiniai kaliniai: plk. ltn. I. Pašilys, J. Petniūnas, P. Gabriusevičius. Kitiems kaliniams pavyko išsilaisvinti. Birželio 24 d. enkavėdistai iš Zarasų pabėgo, bet kitą dieną grįžo ir dar aršiau siautėjo. Nužudė dar 6 žmones, tarp jų ir buvusį politinį kalinį ats. j. ltn. J. Chmieliauską [50]. Po kelių savaičių P. Gladkovas, rašydamas savo ataskaitą, nepamiršo paminėti, kad Zarasuose sušaudyti 4 suimtieji (ir 4 liko nesušaudyti) [51]. Paminėjo ir 15 žmonių, suimtų likviduojant partizanų būrį, sušaudymą Panevėžyje. Iš tikrųjų čia buvo sušaudyta 19 žmonių. Ne taip kaip kitur, čia liko žudynių liudytojų. Vienas jų papasakojo, kad į egzekucijos vietą atvažiavo „kalėjimo mašina ir sunkvežimis, pilnas ginkluotų kareivių. [...] mašinos sustojusios prie iškastos duobės [...]. Paskui du čekistai atidarę kalėjimo mašiną, į ją įšokę ir iš jos metę į duobę žmones. Į metamuosius iš pistoletų šaudę čekistai ir vyresnieji politrukai. [...] Tą darbą atlikę labai greitai, maždaug per 10—15 minučių" [52]. Žudynės įvyko birželio 25 d. už 300—400 metrų nuo cukraus fabriko. Tarp nužudytųjų buvo 15 kupiškėnų (dar dviejų dėl sužalojimų nepavyko atpažinti) [53], išvakarėse suimtų Kupiškio valsčiuje ir atgabentų į Panevėžį.

Panevėžyje žudynės nesibaigė iki pat Raudonosios armijos pasitraukimo. Birželio 26 d. Panevėžyje, Raudonosios armijos dalinio štabo rūsyje, buvo ypač žiauriai nukankinti dar trys Panevėžio apskrities gydytojai: ats. plk. J. Žemgulys, A. Gudonis, S. Mačiulis. Tame pat rūsyje nukankinta ir ligoninės gailestingoji sesuo Z. Kanevičienė bei dar trys panevėžiečiai [54].

---

[50] Bėgančiųjų kerštas. P. 135—137.
[51] RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 22. L. 323.
[52] Bėgančiųjų kerštas. P. 68.
[53] Ten pat. P. 73—74.
[54] Ten pat. P. 75.

Neaplenkė teroras ir Rokiškio apskrities gyventojų. Vietiniai komunistai, raudonarmiečių padedami, važinėjo po kaimus ir suiminėjo „nepatikimus" lietuvius. Suimtieji buvo grūdami į Rokiškio areštinę, iš kurios 52 kaliniai jau buvo išvežti į Panevėžio kalėjimą [55]. Birželio 23 d. suimti penki vyrai buvo apkaltinti partizanų grupės organizavimu Jūžintų miestelyje ir laikinojo karo lauko teismo nuteisti mirties bausme. Tai buvo vienintelis „karo lauko teismo" sudarymo atvejis Lietuvoje. Nuteistieji birželio 24 d. buvo nuvežti į Papartynės mišką ir ten žiauriai nukankinti. Tik vienas jų buvo nušautas.

Rokiškio apskrities Juodupės valsčiaus vietiniai komunistai suėmė ir vykdomojo komiteto kieme birželio 25—26 d. nukankino 11 lietuvių. Juos surišo po kelis, gerkles užkimšo pakulomis. Nukankintieji buvo nuvežti į mišką ir žvyrduobėje iškastoje duobėje netvarkingai sumesti [56].

Kaip matyti iš jau pateiktų pavyzdžių, komunistai pasinaudojo tuo, kad prasidėjo karas, ir naikino kitokių pažiūrų žmones, buvusių lietuviškų tautinių organizacijų narius. Kas laukė lietuvių, jei Raudonoji armija būtų ilgiau išsilaikiusi okupuotoje Lietuvoje, parodė Estijos pavyzdys. Beveik visi kaliniai iš ten buvo išvežti lėtai mirčiai į Sovietų Sąjungos lagerius, o Tartu kalėjime buvo sušaudyti 205 kaliniai. Bet Talino kalėjimas vis vien buvo pilnas. 1941 m. liepos 4 d. ten buvo 1200 žmonių, kuriuos NKVD ir NKGB suėmė pirmosiomis karo dienomis ir taip pat ketino išgabenti į lagerius [57]. Tuo tarpu Lietuvoje iš 6000 žmonių, kuriuos komunistinė valdžia kalino dvylikoje kalėjimų, devyniuose vidaus kalėjimuose ir Pravieniškių lageryje, pasinaudoję sukilimu ir pereinamojo iš vienos okupacijos į kitą laikotarpio sąmyšiu, išsivadavo apie 4000 [58]. NKVD ir NKGB pareigūnai ir kariai nužudė apie 400 ir išvežė į Rusiją 1365 kalinius.

---

[55] RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 22. L. 323.

[56] Bėgančiųjų kerštas. P. 85.

[57] V/s mjr. Baštakovo *(Baštakov)* 1941 m. liepos 4 d. pranešimas v/s mjr. M. Nikolskiui // RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 22. L. 341; Estijos SSR NKVD Kalėjimų skyriaus 1941 m. liepos 21 d. pranešimas // Ten pat. L. 344.

[58] Kalėjimuose birželio 20 d. kalėjo 5217 žmonių, Pravieniškėse — 444 žmonės. Vidaus kalėjimuose laikytų kalinių skaičius nežinomas (bu-

Taip baigėsi paskutinė ir pati kraupiausia sovietinės okupacijos savaitė. Palikę 1100 nužudytų [59] (be žuvusių partizanų) Lietuvos gyventojų, vieni okupantai užleido vietą kitiems. Pasikeitė teroro ideologija, bet Lietuvos gyventojai tebebuvo naikinami.

10. Lietuvių tautos nuostoliai 1940—1941 m.

1940—1941 m. paliko vieną tragiškiausių pėdsakų Lietuvos istorijoje. Sovietiniai okupantai ir vietiniai kolaborantai naikino viską, kas Lietuvos valstybės buvo sukurta. Lietuvių tautos kultūra, švietimas, ūkis atsidūrė komunistinės ideologijos gniaužtuose. Vietinių kolaborantų sluoksnis nebuvo didelis, bet, su okupantų parama suėmęs visus valdžios (ir prievartos) svertus, galėjo jėga vykdyti Maskvos planus.

Pradėta nuo lietuvių tautos politinio ir karinio elito naikinimo 1940 m. liepos mėn. ir baigta masiniu tam tikrų gyventojų sluoksnių naikinimu 1941 m. birželio mėn. Pasirinkti teroro būdai (įkalinimas, trėmimas) nereiškė, kad žmonės iš karto bus fiziškai sunaikinti, bet jų ateitis buvo aiški — mirtis kalėjimuose, lageriuose, tremtyje.

Vertinant pagal Genocido konvenciją, šiems žmonėms, kad ir kokie buvo jų represavimo būdai, buvo sudarytos nepakeliamos gyvenimo sąlygos. To padarinys — dalinis arba visiškas jų sunaikinimas.

---

vo numatytos vietos 590 kalinių), bet iš atsiminimų ir dokumentų galima nustatyti, kad kalinių buvo apie 340 (apie 300 žmonių kalinta Vilniaus NKGB vidaus kalėjime, keletas dešimčių — Kauno ir Kretingos vidaus kalėjimuose; kitų vidaus kalėjimų kaliniai laikyti artimiausiuose bendruosiuose NKVD kalėjimuose).

[59] Lietuvos savitarpio pagalbos žinių biuras 1941—1942 m. vedė dingusių bei žuvusių Lietuvos gyventojų apskaitą ir nustatė, kad „nuo bolševikų teismo ir nuo karo veiksmų įvairių asmenų" žuvo 839, dingo be žinios 1500 (dalis galėjo būti prievarta evakuoti). Žr.: Savitarpinės pagalbos žinios. 1942. Birželio 19. Vėliau buvo patikslinta, kad dingo 1836 civiliai asmenys.

Tiksliai nėra žinoma, kiek žmonių 1940—1941 m. tapo genocido aukomis, tik surinkti dokumentai ir sudaromi aukų vardynai leido bent iš dalies tai nustatyti. Daugiausia klaidingų išvadų atsirado dėl prieštaringo dokumentų vertinimo. Ypač tai pasakytina apie didžiausios aukų dalies — tremtinių — skaičių. Apie dokumentų netikslumą jau buvo kalbama 8 skyriuje. Dar galima pasakyti, kad NKVD ir NKGB keitė savo dokumentų turinį priklausomai nuo aplinkybių. Trėmimų eiga (pabėgimai, numatytų aukų slapstymasis) pirmiausia pakoregavo planus. Prasidėjęs karas pakeitė ir tremties vietų sąrašą.

15 lentelė. **Ešelonų ir vagonų paskirstymas**

Tremties vieta	Ešelonų skaičius[a]	Tremtinių skaičius	Ešelonų skaičius[b]	Vagonų skaičius	Į N. Vilnią atgabenta vagonų su tremtiniais[c]
Lokotė	1	1 102	1	35	—
Zagainovas	1	948	1	5	—
Kulunda	1	1 372	1	75	59
Barnaulas	2	2 481	1	59	58
Bijskas	3	3 565	4	267	204
Novosibirskas	1	1 530	2	159	85
Babyninas	1	256	1	13	7
Starobelskas	2	2 001	3	145	86
Medvežja Gora	1	813	2	67	54
Makatas	—	—	1	29	24
Komija	—	—	—	—	—
Iš viso:	13	14 068	17	871	577

Lentelė sudaryta remiantis: SSRS NKVD Pervežimų skyriaus 1941 m. birželio 21 d. suvestinė // Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 58—59.

[a] Galima spėti, kad 4 ešelonai jau buvo pasiekę tremties ir kalinimo vietas: Medvežja Gorą (Karelijoje), Makatą (Kazachijoje) ir Starobelską (Ukrainoje). Iš atsiminimų žinoma, kad birželio 19 d. paskyrimo vietą pasiekė ešelonas, į Babynino stotį (Tulos sr.) vežęs suimtus karius (žr.: Norilsko Vyčiai. P. 278);

[b] *Merkelis A.* Masinis lietuvių išvežimas į SSSR... P. 34—39, 49. Minimi dar 2 ešelonai: 5 vagonų — į Minską ir 12 vagonų — į Oršą. Bet tai tebuvo tarpinės stotys. Galima manyti, kad birželio 22 d. į Oršą išvykęs ešelonas tremtinius nuvežė į Krasnojarsko kraštą (žr.: *Senkutė-Pileckienė A.* Oi, ilgi tremties keliai // „Tautų tėvo" karalystėje. P. 84—85). Pirmą kartą važtaraščių lentelė paskelbta 1941 m. Žr.: Į laisvę. 1941. Liepos 25; Lietuvos Raudonojo Kryžiaus žinios. 1941. Liepos 29.

[c] Iš pradžių šiuos vagonus su tremtiniais norėta išsiųsti nurodytomis kryptimis.

Pateikiami sugretinti trijų skirtingų šaltinių duomenys leidžia akivaizdžiai pamatyti visus jų trūkumus (kai kurios šių dokumentų detalės jau aptartos 8 skyriuje). Dokumentai neatspindėjo tikrosios padėties. Ešelonas Nr. 246, vežęs tremtinius į Makatą (Kazachijoje), nepažymėtas nei vykstančiųjų, nei atvykusiųjų sąraše [1]. Pagal A. Merkelio pateiktą važtaraščių lentelę į Začajnovą (iš tikrųjų — Zagainovą) vyko tik 5 vagonai, bet iš kito dokumento aiškėja, kad ta kryptimi buvo vežti 948 tremtiniai. Taigi vagonų turėjo būti daugiau. Kai iš visos Lietuvos vagonai su tremtiniais buvo siunčiami į ešelonų formavimo vietą — Naująją Vilnią, galutinės tremties vietos dar nebuvo visiškai aiškios. Priklausomai nuo to keitėsi ir ešelonų bei vagonų skaičius. Lokotės stotis atsirado tik ešelonų išsiuntimo dokumentuose. Prasidėjęs karas dar kartą pakoregavo tremtinių paskirstymo vietas.

16 lentelė. **Tremtinių vežimas ir įkurdinimas**

Vieta	Tremtinių skaičius		Vardyne suregistruotų tremtinių skaičius[a]
	išvežtų	įkurdintų	
Altajaus kr.	9468	7462	7140
Novosibirsko sr.	1530	3507	1355
Komija	X	1549	1195
Kazachija	X	499	264
Krasnojarsko kr.	X	164	274

Lentelė sudaryta remiantis: SSRS NKVD Pervežimų skyriaus 1941 m. birželio 21 d. suvestinė // Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 58—59; SSRS NKVD GULAG-o skyriaus viršininko Kondratovo 1941 m. spalio 15 d. pranešimas // Ten pat. P. 85; SSRS NKVD Altajaus krašto valdybos viršininko Vološenkos *(Vološenko)* 1941 m. rugsėjo 15 d. pranešimas // Ten pat. P. 75; Komijos ASSR vidaus reikalų liaudies komisaro Kabanovo *(Kabanov)* pranešimas // Ten pat. P. 79; SSRS NKVD Krasnojarsko krašto valdybos viršininko Semionovo 1941 m. rugsėjo 17 d. pranešimas // Ten pat. P. 81; Kazachijos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo Bogdanovo *(Bogdanov)* 1941 m. rugsėjo 11 d. pranešimas // Ten pat. P. 74; Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. 786.

[a] Šie lentelės duomenys šiek tiek patikslinti. Be to, nežinomos 4336 žmonių tremties vietos.

---

[1] Žr.: Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 29, 58—59.

Matyt, dėl prasidėjusio karo 2050 į Lokotės ir Zagainovo stotis (Altajaus kr.) vežtų tremtinių atsidūrė Novosibirsko srityje. Bet tai — tik viena iš prielaidų. Dėl daugelio nežinomų dalykų minimi duomenys nėra nei tikslūs, nei išsamūs. Juos galima tik labai atsargiai palyginti.

1941—1942 m. tremtinių vardynas dar tik buvo pradėtas sudarinėti. Tikslus trėmimų aukų skaičius Lietuvos visuomenei nebuvo žinomas. Mėginant bent apytikriai nustatyti jų skaičių, imtasi sąlyginių skaičiavimų: maksimalus vagonų skaičius (871) daugintas iš tremtinių skaičiaus vagone vidurkio (35). Gautas tremtinių skaičius — 30 485 [2] — buvo laikomas apytikriu, bet istorijos literatūroje tapo neginčijama aksioma.

Tik dabar, sudarius vardinį tremtinių sąrašą, galima kalbėti apie sąlyginai tikslesnį tremtinių skaičių. 8 skyriuje, remiantis tam tikra dokumentų gretinimo ir tikslumo nustatymo metodika, buvo aptartas 1941 m. birželio mėn. trėmimų aukų skaičius. Taip nustatyta, kad tremties vietas pasiekė apie 18 500 žmonių (P. Gladkovo ataskaitoje — tik 17 485 žmonės). Tarp jų buvo ne mažiau kaip 5120 vaikų iki 16 metų. 1/10 tremtinių buvo 60 metų ir vyresni žmonės [3].

Kaip žinoma, dalis vyrų buvo atskirti nuo šeimų ir išvežti į lagerius. NKGB numatė atskirti, suimti ir išvežti į Starobelską (Ukrainoje) 3649 vyrus iš 5728 šeimų, o NKVD savo nuožiūra suėmė ir numatė išvežti į Medvežja Gorą (Karelijoje) 1274 vadinamuosius kriminalinius elementus. Kiek iš tikrųjų jų pateko į lagerius, tikslių duomenų nėra. Iš vardyno sužinome tik apie 2957 nuo šeimų atskirtų vyrų įkalinimą lageriuose, bet galima manyti, kad į juos pateko beveik visi suimti numatyti vyrai. Remiantis dokumentais galima daryti išvadą, kad Lietuvoje 1940—1941 m. buvo įkalinta apie 8500 žmonių.

---

[2] Iš tikrųjų 1941 m. paskelbtoje apytikrio tremtinių skaičiaus lentelėje buvo klaida. Susumavus lentelės duomenis gaunamas kitas skaičius — 30 425. Yra paskelbtas ir kitas skaičius — 34 260. Žr.: *Pelėkis K.* Genocide... P. 93, 234 (čia klaidingai parašyta 24 260).

[3] *Burauskaitė B.* 1939—1941 m. represijos Lietuvoje ir jų aukos knygoje „Lietuvos gyventojų genocidas" // Lietuvos žmonių genocidas nacių ir sovietų okupacijose. P. 28.

8 skyriuje buvo rašoma apie kalinių išgabenimą į Sovietų Sąjungos lagerius dar prieš prasidedant karui. Tuomet keliais etapais buvo išvežta ne mažiau kaip 2200 kalinių. Birželio 23—24 d. iš Lietuvos į naujas kalinimo vietas — Gorkio, Sol Ilecko (dab. Orenburgo sr.), Vologdos kalėjimus buvo išgabenta ne mažiau kaip 1365 kaliniai (iš jų mažiausiai 2 pakeliui mirė). Taip 1941 m. lageriuose atsidūrė apie 3565 žmonės. Dar apie 650 kalinių tapo pačių baisiausių genocido akcijų — masinių žudynių (Rainių, Červenės, Bigosovo, Pravieniškių) aukomis. Tik apie 240—250 kalinių liko gyvi (Pravieniškėse ir Červenėje). Buvo nužudyti 7 Ukmergės ir 4 Zarasų kalėjimo kaliniai. Iš parengto genocido akcijų aukų vardyno galima susidaryti kiek kitokį vaizdą: Lietuvoje buvo kalinti 4575 žmonės [4], iš jų 3193 išvežti į lagerius [5]. Bet 4825 žmonių represavimo būdas nežinomas (tarp jų ir L. Kerulio „Išvežtųjų lietuvių sąraše" užfiksuoti pirmosiomis karo dienomis dingę be žinios žmonės). NKVD dokumentai gerokai papildo vardyno statistiką, bet vis tiek padėti tašką dar anksti. Galima kalbėti tik apie šio mokslinio tyrimo etapo rezultatus.

17 lentelė. **Palyginamieji genocido aukų skaičiai**

		Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. Vardynas	L. Kerulio sudarytas sąrašas[a]	Savitarpio pagalbos žinių biuro sąrašai[a]
1	2	3	4	5
1941 m. birželio 14—19 d. ištremta ir įkalinta žmonių	18 500 (4923 įkalinti)	17 552 (2952 įkalinti)	18 655	18 059
1939 m. rugsėjo—1940 m. birželio mėn. Rytų Lietuvoje suimta ir įkalinta lietuvių	700	—	—	—

[4] Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. 785.
[5] *Burauskaitė B.* 1939—1941 m. represijos Lietuvoje... P. 28.

1	2	3	4	5
1940—1941 m. įkalinta žmonių:	8 500	5 639	—	—
iš jų:				
a) išvežta į lagerius	3 565	3 193	—	3 653
b) nužudyta birželio 23—26 d.	400[b]	—	—	—
c) išsilaisvino birželio 23—26 d.	4 200	—	—	—
Nužudyta 1941 m. birželio 22—30 d. žmonių	700[c]	704[d]	—	—
Sušaudyta ir nužudyta 1940 m. birželio mėn.—1941 m. birželio 21 d. žmonių	70	—	—	—
Žuvusių partizanų	700[e]	—	—	—
Nežinomas represavimo būdas arba dingo be žinios	1 931[f]	4 825	—	449
Iš viso:	31 101	28 728[g]	18 655	22 161

Lentelė sudaryta remiantis: *Burauskaitė B.* 1939—1941 m. represijos Lietuvoje... P. 28—30 (autoriaus patikslinti duomenys); Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. 782.

[a] 18 655 — tai patikslintas skaičius. Pačiame L. Kerulio sąraše yra įrašytos 19 285 pavardės, bet neišvengta pasikartojimų. Be to, į šį skaičių įtrauktas 691 iš kalėjimų išvežtas kalinys. Žr.: Išvežtųjų lietuvių sąrašas. P. 517.

Į Savitarpio pagalbos žinių biuro sąrašus įtraukti ir išvežti kaliniai, ir dingę be žinios žmonės. Žr.: Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. 782.

[b] Žinoma pusė pavardžių.

[c] Žinomos visos pavardės.

[d] Kartu su nužudytais kaliniais, bet žinomos tik 493 pavardės.

[e] Išliko žinių tik apie 371 partizaną.

[f] Čia pažymėti dingę be žinios kariai. Iš jų apie 500 pateko į 16-ąją lietuviškąją šaulių diviziją. Kadangi Hagos konvencija draudė į karines pajėgas mobilizuoti okupuotų kraštų gyventojus, 1931 karį galima laikyti auka. Tik mažuma jų 1945 m. grįžo į Lietuvą.

[g] Represijų Lietuvoje tyrimo centras nustatė dar 1064 kalinių pavardes, todėl bendras žinomų genocido aukų skaičius padidėjo nuo 27 664 iki 28 728.

Skelbiami nauji skaičiai, nors ir pagrįsti dokumentais, taip pat nėra visiškai tikslūs. Nežinoma, kiek kalinių paleista iš kalėjimų, kad repatrijuotų į Vokietiją (1941 m. vasario—kovo mėn.), nėra tiksliai suskaičiuoti pirmosiomis karo dienomis žuvę civiliai asmenys ir partizanai. Beveik kiekvieną skaičių dar galima tikslinti. Aišku, kad apie 23 tūkst. žmonių (tai šiek tiek daugiau negu suregistruota Savitarpio pagalbos žinių biuro sąrašuose) atsidūrė toli nuo Lietuvos kaip tremtiniai ir kaliniai (be 1939—1940 m. Rytų Lietuvoje įkalintų ir ištremtų lietuvių). 1940—1941 m. labiausiai nukentėjo ūkininkai, tarnautojai ir darbininkai. Jie sudarė 60% visų aukų (8203 žmonės) [6]. Vien tai, kad tarp teroro aukų atsidūrė 1187 mokytojai ir 79 kunigai, rodo, jog buvo numatyta planingai naikinti lietuvių kultūrą, švietimą, Bažnyčią. Turėjo išnykti keletas tūkstančių iš Lietuvos visuomenės prievarta išplėštų kultūringiausių, labiausiai apsišvietusių šeimų. Baigti naikinti ir Lietuvos kariuomenės likučiai. 1941 m. birželio 22 d. 29-ajame teritoriniame šaulių korpuse tarnavo 7—8 tūkst. lietuvių karių [7]. Iki tol buvo suimta ne mažiau kaip 834 kariai [8] (į kalėjimus sukišta ir tūkstančiai atsargos karininkų, puskarininkių bei kareivių, bet jie įtraukti į bendrą suimtųjų skaičių). Karo pradžioje daugiau kaip 5500 lietuvių karių ginklu išsilaisvino iš sovietinių karių priežiūros ir liko Lietuvoje. Išsilaisvindami žuvo arba dingo be žinios 120 lietuvių karių [9]. Ir vis dėlto dar 1931 karys vėliau pateko į dingusiųjų be žinios sąrašus. Kai kurie jų buvo nužudyti ne Lietuvoje arba suimti ir nugabenti į lagerius. Kiti žuvo tarnaudami Raudonosios armijos daliniuose, ir tik mažuma jų 1945 m. grįžo į Lietuvą.

Lietuvių tauta, kaip pagrindinė savo nepriklausomos valstybės kūrėja, nukentėjo labiausiai, tačiau ir tautinės mažumos buvo neatskiriama Lietuvos visuomenės dalis. Iš tautinių mažumų sovietinis teroras labiau palietė lenkus ir žydus. Tarp jų buvo nemažai karo pabėgėlių iš

---

[6] Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. 784. Dar 5982 žmonių socialinė padėtis nebuvo žinoma.

[7] *Raštikis* S. Lietuvos kariuomenės tragedija... P. 224.

[8] Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. 784.

[9] *Raštikis* S. Lietuvos kariuomenės tragedija... P. 224—226.

Lenkijos. Tiksliausiai sovietinį terorą patyrusių žmonių tautinė sudėtis atsispindi knygos „Lietuvos gyventojų genocidas" vardyne. Čia, be lietuvių, suregistruota 3924 lenkai, 2052 žydai, 258 rusai, 78 gudai, 40 vokiečių[10]. Vien per 1941 m. birželio 14—18 d. trėmimus ištremta 1430 pabėgėlių iš buvusios Lenkijos ir suimta 337[11] (sunku pasakyti, kiek tarp jų buvo žydų tautybės žmonių, bet per birželio mėn. trėmimus žydų buvo ištremta mažiau negu 1000). Dalis Lietuvoje kalintų karo pabėgėlių lenkų tapo Pravieniškių ir Červenės žudynių aukomis.

Kalbant apie bendrą gyventojų nuostolį kol kas galima pasakyti, kad 1940—1941 m. sovietinio genocido aukomis tapo per 31 tūkst. žmonių[12], iš jų beveik 2 tūkst. žuvo arba buvo nužudyti Lietuvoje (partizanai, kariai ir kaliniai bei civiliai gyventojai). Totalitarinėms valstybėms perkeliant gyventojus, Lietuva neteko dar dešimčių tūkstančių savo žmonių[13]. Prasidėjęs karas nutraukė lietuvių tautos naikinimo akciją. Jos organizatoriai ir dauguma genocido vykdytojų pabėgo į Sovietų Sąjungos gilumą.

---

[10] Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. 782—783. Savitarpio pagalbos žinių biuras nustatė, kad tarp išvežtų 3642 kalinių buvo 2074 lietuviai, 573 lenkai, 82 rusai, 10 gudų, 6 latviai, 6 totoriai, 5 vokiečiai, 4 ukrainiečiai, 2 karaimai. Kitų kalinių tautybė nenustatyta (tarp jų galėjo būti ir žydų).

[11] Ten pat. P. XXXVI.

[12] Istoriko V. S. Vardžio nuomone, 1940—1941 m. buvo išvežta 34 tūkst. žmonių. Žr.: *Vardys V. S.* Stalino teroras Lietuvoje 1940—1941 metais // Išvežtųjų lietuvių sąrašas. P. VIII.

[13] Į Vokietiją repatrijavo 50 142 žmonės, nuo komunistinio teroro į Vokietiją pabėgo apie 1000 žmonių (tiek jų vienijo Lietuvos piliečių sąjunga Vokietijoje). Iš Klaipėdos krašto ir Suvalkų į Lietuvą repatrijavo 11 995 lietuviai (ir dar keletas tūkstančių rusų). Žr.: *Stossun H.* Die umsiedlungen der Deutschen aus Litauen wahrend des zweiten welkrieges. Marburg / Lahn, 1993. P. 69, 70, 106.

LIETUVIŲ NAIKINIMAS LAGERIUOSE IR TREMTYJE 1941—1944 m.

Į lagerius ir tremtį 1939—1941 m. pateko apie 23 tūkst. Lietuvos gyventojų [1]. Tremtinių neskirstė pagal tautybes, visi buvo priskirti „tremtinių iš Lietuvos" kategorijai. Tik prasidėjus karui buvo šiek tiek pakoreguota tremtinių tautinė sudėtis.

Lenkijos vyriausybė (Londone) ir Sovietų Sąjunga 1941 m. liepos 30 d. sudarė sutartį, pagal kurią rugpjūčio 12 d. buvo paskelbta Lenkijos piliečių amnestija. Iš įkalinimo vietų ir tremties buvo paleistas 389 041 buvęs Lenkijos pilietis [2]. Pabėgėliai iš buvusios Lenkijos (lenkai ir žydai), kuriuos suėmė ir ištrėmė kartu su lietuviais, taip pat buvo paleidžiami [3]. Taip sumažėjus lenkų ir žydų tremtinių bei kalinių, nuo 1941 m. rugsėjo mėn. lietuviai jau sudarė didesnę iš Lietuvos išvežtų žmonių dalį negu pirmosiomis trėmimų dienomis. Jų kelias į Golgotą dar tik prasidėjo.

1941 m. birželio 21 d. iš Naujosios Vilnios pajudėjo priešpaskutinis ešelonas su tremtiniais iš Žemaitijos. Galbūt šis ešelonas turėjo važiuoti į Novosibirską, bet prasidėjęs karas jį užklupo Minske, ir judėjimo kryptis buvo pakeista. Per Oršą ir Jaroslavlį tremtiniai buvo nuvežti į Kotlaso miestą (dab. Archangelsko sr.), iš čia barža nu-

[1] Tarp jų buvo apie 4 tūkst. lenkų (iš jų 573 kaliniai), apie 1,3 tūkst. žydų (kalinių skaičius nežinomas, bet, matyt, jų buvo apie 300), apie 500 rusų, gudų, vokiečių, latvių (iš jų 115 kalinių). Savitarpio pagalbos žinių biuro duomenimis, tarp 1941 m. tremtinių buvo net 3328 lenkai, bet galima spėti, kad dėl to meto okupacijos sąlygų į lenkų sąrašus pateko dalis žydų (ypač karo pabėgėlių).

[2] *Kokurin A. I.* Evakuacija zaključennych... S. 6.

[3] Tai gali patvirtinti tezę, kad buvo ištremta daugiau žmonių negu pažymėta dokumentuose. NKVD statistikos duomenis apie tremtinių paskirstymą surinko 1941 m. rugsėjo mėn., kai tremtinių skaičius galėjo būti labai pakitęs.

plukdyti į Komijos ASSR Ust Vymo, Ust Kulomo, Železnodorožno, Kortkeroso, Sysolos ir Syktyvdvinsko (dab. Syktyvkaro) rajonus. Daugiausia tremtinių atsidūrė Syktyvdvinsko, Ust Kulomo ir Kortkeroso rajonuose prie Vyčegdos upės [4]. Jie buvo apgyvendinti barakuose ir paskirstyti dirbti Seriogovo druskos virykloje, plytinėse, medienos ruošimo įmonėse. Tik dirbę tremtiniai gaudavo 400 g duonos per dieną, vaikams ir seneliams teko po 200 g [5]. Tremtinius prižiūrėjo vietinių NKVD skyrių paskirti komendantai.

Nuo sunkaus darbo ir badavimo žmonės pradėjo mirti. Ypač sunku buvo šeimoms su vaikais, kurie neatlaikė jau pirmos žiemos. Negelbėjo nė tai, kad atsivežtas menkas turtelis buvo mainomas į maistą. Kad išgyventų, tremtiniai imdavosi bet kokio sunkaus darbo, rinkdavo žoles ir uogas. Tremtinė A. Makaraitė prisimena, kad iš darbo stipresni parvesdavo nebepaeinančius žmones, o rytą rasdavo juos nebegyvus [6].

1943 m. žiemą Komijos miškuose dirbę tremtiniai vyrai buvo renkami į darbo armijas ir siunčiami į Vorkutos anglių kasyklas. Kiti likę gyvi tremtiniai toliau dirbo už 400 g duonos. Iš 1549 į Komiją išvežtų tremtinių į Lietuvą grįžo 490 [7].

Altajaus krašte tremtinių gyvenimas nebuvo lengvesnis. Atvežtus žmones čia dar kartą apiplėšdavo vietiniai enkavėdistai. Jie susirinkdavo pinigus, fotoaparatus ir kitus vertingesnius daiktus. 7,5 tūkst. Bijske ir Barnaule išlaipintų tremtinių lietuvių pasidalijo statybų ir gamyklų atstovai. Tremtinių prisiminimai apie tenykštį gyvenimą labai įvairūs. Net NKVD savo dokumentuose pažymėjo, kad „specialiųjų tremtinių gyvenimo ir buities sąlygos kiekviename rajone labai skirtingos" [8]. Dauguma tremtinių buvo apgyvendinti bendruose barakuose ir žeminėse, nors juose buvo galima gyventi tik vasarą. Dėl

---

[4] Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. 786; Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 79.
[5] *Makaraitė A.* Kur Vyčegda teka rūsti... P. 9—11.
[6] Ten pat. P. 27.
[7] Žr.: Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. 1—781.
[8] SSRS NKVD Altajaus krašto valdybos viršininko Vološenkos 1941 m. rugsėjo 15 d. pranešimas // Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 77.

antisanitarinių sąlygų, tymų epidemijos, bado sirgo ir mirė vaikai. Tremtinės A. Vederaitės liudijimu, „pradėjo plisti dizenterija ir maliarija. [...] Išgulė pusė žmonių [...]. Mirė daug mažų vaikų. Beveik kasdien ką nors laidojom" [9]. Kitaip ir negalėjo būti. Kelis kartus apiplėšti, likę be jokio savo turto, tremtiniai turėjo tenkintis menku, ne visada duodamu duonos (ji buvo kepama iš prosų miltų ir pelų) daviniu. Tačiau tuo kančios nesibaigė. Jau 1942 m. birželio mėn. beveik pusė lietuvių iš Altajaus krašto buvo išvežti tikrai žūčiai į Jakutijos ASSR. Žinomos ten patekusių 2785 lietuvių pavardės. Po 15 metų ir vėliau į Lietuvą grįžo tik 1157 žmonės [10].

Atvežti lietuviai buvo išskirstyti į Tit Arų salą (Lenos upės žiotyse), Bykovo pusiasalį (prie Laptevų jūros), Janos upės žiotis ir kitur. Tundroje lietuviams išgyventi buvo labai sunku. Tremtinys K. Svitkauskas prisimena, kad „tų maisto produktų, kuriuos mums skyrė pagal korteles, neturėjom už ką nusipirkti. Mes nieko neuždirbdavom. Duonos normą gaudavom, bet ir tai ne visada ją kepdavo. [...] Prasidėjo badas. Mirti pradėjo ne tik seni, bet ir jauni" [11].

Krasnojarsko krašte atsidūrė pirmąją karo dieną iš Vilniaus išvažiavęs paskutinis tremtinių ešelonas (iš Alytaus) [12]. Tremtiniai buvo paskirstyti į kolūkius ir miško darbus. Kaip ir visur, žmones kamavo badas, ligos, nepritekliai. NKVD savo nuožiūra naudojo juos kaip nemokamą darbo jėgą, stengėsi iš jų viską išspausti. Buvę mokytojai, medicinos seserys ir kitų profesijų žmonės turėdavo paruošti po 8 m^3 medienos malkoms, bet jie pajėgdavo padaryti tik ketvirtį šios normos.

Novosibirsko srityje tremtinių lietuvių buvo įkurdinta beveik 4 tūkst., apie 40% jų — vaikai. Visus tremties sunkumus jie turėjo pakelti kartu su suaugusiaisiais. Vyrų tarp tremtinių buvo apie dešimtadalis, daugelis jų — seneliai. Visa šeimos išlaikymo našta teko moterims. Tremtiniai buvo sutelkti šiauriniuose srities rajonuose (Narymo apygardoje), čia jie turėjo dirbti feodalizmo laikų

---

[9] *Vederaitė A.* Kaip jie mus vežė... P. 103.
[10] Žr.: Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. 1—781.
[11] *Svitkauskas K.* Laimės vaikai... P. 41—42.
[12] *Senkutė-Pileckienė A.* Oi, ilgi tremties keliai... P. 84—85.

darbus. Pasak NKVD vadovų, „ūkio kryptys: išrovus kelmus, plėsti pasėlių plotus, miško darbai, žūklė ir medžioklė". Kadangi GULAG-as atsisakė skirti tremtiniams maisto, NKVD Novosibirsko srities valdyba pasiūlė apiplėštiems tremtiniams patiems pirktis duonos [13]. Dėl tokių sunkių gyvenimo sąlygų į Lietuvą grįžo tik 535 žmonės [14]. Daugelio šeimų pavardės liko tik tremtinių sąrašuose.

Daugelis tremtinių neilgai gyvendavo vienoje tremties vietoje. Enkavėdistai ne tik perkeldavo juos į kitas vietas už tūkstančių kilometrų (pavyzdžiui, iš Altajaus į Jakutiją), bet ir dažnai kilnodavo pačiame krašte, srityje ir net rajone. Dėl to tremtinių gyvenimas dar labiau pasunkėdavo, ir visose tremties vietose atsirado daugybė jų kapų. Tuo tarpu GULAG-o Darbo ir specialiųjų tremtinių skyrius net nefiksavo tremtinių skaičiaus kitimo dėl mirties: 85 716 tremtinių, atvežtų iš okupuotų Baltijos valstybių, Vakarų Ukrainos ir Vakarų Gudijos, užfiksuota ir 1941 m. rugsėjo 29 d., ir 1943 m. sausio 26 d.[15] dokumentuose (NKVD duomenimis, tiek jų buvo atvežta). NKVD „rūpestis" tremtiniais turėjo likti nepastebimas. Falsifikuoti dokumentai slėpė tūkstančių žmonių sunaikinimą nepakeliamomis gyvenimo sąlygomis.

Dar sunkesnė buvo iš Lietuvos išvežtų kalinių ir nuo šeimų atskirtų vyrų padėtis. Per vienus okupacijos metus Sovietų Sąjunga savo mirties lagerius papildė net 8500 (apytikris skaičius) Lietuvos gyventojų. Dar apie 700 (apytikris skaičius) Rytų Lietuvos gyventojų į lagerius pateko iki 1940 m. birželio 15 d.

1941 m. birželio 14—19 d. pagal Lietuvos NKVD sąrašus išvežti 1274 žmonės pateko į Bellagą (Karelijoje) ir Oneglagą [16] (Archangelsko sr.). Koks buvo jų likimas,

[13] SSRS NKVD Novosibirsko srities valdybos 1941 m. rugsėjo 10 d. viršininko Kovšuno-Bekmano *(Kovšun-Bekman)* pranešimas // Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 73.

[14] Žr.: Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. 1—781.

[15] Žr.: Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 84, 92.

[16] 1941 m. birželio 14 d. plane lietuvius buvo numatyta išsiųsti į Usollagą, o latvius — į Bellagą ir Oneglagą (žr.: Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 36). 1941 m. spalio 20 d. pažymoje pažymėta kitaip: latvius — į Usollagą, o lietuvius — į Bellagą ir Oneglagą (žr.: Ten pat. P. 90).

beveik nežinoma. Prasidėjus karui, daugelis lagerių (ir minėtieji) buvo likviduojami, o kaliniai šimtus kilometrų pėsčiomis varomi į kitus lagerius. Šimtai kalinių nepasiekė naujų kalinimo vietų ir pakeliui mirė.

Apie nuo šeimų atskirtus vyrus žinių išliko daugiau. Pirmiausia jie pateko į Starobelsko ir Juchnovo (čia kalėjo lietuvių kariai) karo belaisvių lagerius. Prasidėjus karui, iš Starobelsko lagerio lietuviai buvo išskirstyti į įvairius lagerius — Karlagą, Vorkutlagą (Komijos ASSR), Siblagą (Kemerovo sr.), Sevurallagą (tuomet — Sverdlovsko sr.) ir Kraslagą (Krasnojarsko kr., Rešiotų m.). Jų vietas Starobelske užėmė 12 tūkst. iš Vakarų Ukrainos pėsčiomis atvarytų internuotų lenkų karių (2 tūkst. žuvo pakeliui) [17]. Žinoma, kad ne mažiau kaip 2070 vyrų (jų buvo daugiau, bet nustatyta tik tiek pavardžių) [18] atsidūrė Kraslage. Išliko žinių, kad Sverdlovsko srityje (Uralo lageriuose) buvo įkalinti 233 vyrai, Komijoje (Vorkutlage) — 70. Kitur buvo mažiau žmonių arba neišliko jokių žinių apie juos.

Kiek kitaip klostėsi 1941 m. birželio 19 d. Juchnovo lageryje atsidūrusių karių likimas. NKVD dokumentuose nurodyta, jog ešelonas į Babynino stotį (šalia Juchnovo lagerio) vežė 256 žmones, tačiau liudytojai teigia (remiamasi ir įkalintų karių sąrašu), kad lageryje buvo įkalinta apie 340 karių (dar 14 prisidėjo Kraslage). Savitarpio pagalbos žinių biuras nustatė, kad buvo išvežta 426 kariai (kai kurie jų galėjo patekti į kitus ešelonus arba iš pradžių pateko į Vilniaus kalėjimą). Šiaip ar taip, dokumentų painiava padėdavo NKVD nuslėpti tikrąjį genocido aukų skaičių. Prasidėjus karui, Juchnovo lageryje kalinti lietuvių, latvių ir estų kariai (apie 1000 žmonių) buvo išvežti į Sibirą. 1941 m. liepos 15 d. lietuvių kariai buvo nuvežti į Kraslagą. Čia prie jų prisidėjo birželio 8—10 d. į Maskvos F. Dzeržinskio artilerijos karo akademijos tobulinimosi kursus išsiųsti karininkai, suimti jau prasidėjus karui. Tai buvo gen. J. Juodišius, gen. V. Žilys, plk. K. Abaras, plk. ltn. A. Malijonis, plk. L. Rupšys,

[17] *Gur'janov A. Z., Kokurin A. I.* Evakuacija tjurem... S. 47.
[18] Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. 787.

10. Užsak. Nr. 5042.

plk. E. Tallat-Kelpša, mjr. A. Dapkus ir kt.[19] Buvęs kalinys Lietuvos karo aviacijos ltn. A. Navaitis taip prisimena sunkias gyvenimo sąlygas: „[...] gulėjome ant grynų lentų, vienas šonu prie kito šono, naktį versdavomės visi kartu. [...] Kiekvieną dieną mus varydavo Jenisiejaus uostan krauti į baržas plytų, cemento ir kitokių statybinių medžiagų" [20]. Liepos 28 d. į baržą sugrūsti lietuvių karininkai buvo nugabenti į Dudinką. Iš čia rugpjūčio 10 d. jie pateko į Norilsko lagerį (į 7-ąjį lagerio punktą). Naujieji kaliniai čia gavo „lagerininkų drabužius, čiužinio užvalkalą, pagalviukui užvalkalą, antklodę, medinį šaukštą ir tokį pat dubenėlį" [21]. Kaliniai dirbo Norilsko gamyklų rajone. Išsekinti lietuvių kariai greitai pradėjo mirti. 1941 m. spalio mėn. kalinių gretas papildė 29-ojo teritorinio šaulių korpuso 179-osios šaulių divizijos kariai. Apie 60—70 prie Velikije Lukų suimtų lietuvių karių pateko į Norilsko lagerį [22]. Toliau į rytus nuo Norilsko, ties Lamos ežeru, buvo įkalinti į „tobulinimosi kursus" išvežti aukštesnieji karininkai: 14 lietuvių, 13 latvių ir 15 estų. 1940 m. pradėtas Lietuvos kariuomenės naikinimas buvo baigtas Norilsko lageriuose.

Įkalinti lietuviai dar sparčiau buvo naikinami 1942 m. žiemą. Dauguma 1941 m. Sovietų Sąjungos lageriuose ir kalėjimuose įkalintų lietuvių formaliai tebebuvo tardomieji, jiems dar nebuvo pritaikytas joks Sovietų Rusijos BK straipsnis. Šie formalumai atlikti 1941—1942 m. žiemą. Toli nuo tėvynės įkalintų lietuvių kančios dar labiau padidėjo prasidėjus tardymams. Atgaline data sudarytos bylos buvo nusiųstos SSRS NKVD Ypatingajam pasitarimui. Visi kaliniai buvo apkaltinti pagal 58 straipsnio skirsnius ir už akių nuteisti 5—25 metams laisvės atėmimu, kai kuriems paskirta aukščiausioji bausmė — sušau-

---

[19] *Martinionis A.* Lietuvos kariuomenės tragedija. V., 1993. P. 74; *Navaitis A.* Lietuvos kariai Norilsko lageriuose // Norilsko Vyčiai. P. 278—280, 294—295.

[20] *Navaitis A.* Lietuvos kariai Norilsko lageriuose... P. 280.

[21] Ten pat. P. 282.

[22] Kiek iš Lietuvos išvarytų lietuvių karių 1941 m. birželio—spalio mėn. buvo nužudyta raudonarmiečių, žuvo kitomis aplinkybėmis ar buvo suimta, nėra tiksliai žinoma. Bet 16-ojoje lietuviškojoje divizijoje 1942 m. atsidūre tik apie 500 karių iš 29-ojo teritorinio šaulių korpuso. Žr.: *Dobrovolskas J.* Pergalės karių gretose. V., 1985. P. 29.

dymas. Norilske buvo sušaudyti plk. A. Sidabras, plk. ltn. J. Lavinskas, kpt. S. Gromnickas, kpt. B. Salikas, ltn. A. Kvedaras, ltn. A. Levinas, ltn. R. Žikorius, ltn. Bakšys, j. ltn. Jasinskas, j. ltn. Pukys-Pukelevičius, eiliniai K. Bartkevičius, S. Mikalavičius ir A. Švirinas [23]. Iš 604 kalinių, 1941 m. liepos 3 d. patekusių į Gorkio kalėjimą (iš pradžių — į paskirstymo punktą, liepos 15 d. — į kalėjimą), tik 114 buvo nuteisti Lietuvoje. Visi kiti dar buvo tardomi. O juk vien dėl kalinimo sąlygų kaliniai patirdavo daugybę fizinių kančių. Ten kalėjęs K. Umbražiūnas prisimena: „Kamera buvo skirta 27 žmonėms, o joje gulėjo, sėdėjo ir stovėjo 50 kalinių. Naktį žmonės gulėdavo ant gultų ir po gultais, ant takelio prie kampe stovinčio kubilo „parašos", kiti ant jos ir sėdėdavo. Nebuvo jokio patalo. [...] Visus kankino alkis. [...] Kai kurie kaliniai alkį malšindavo sūdytu vandeniu, nuo kurio baisiai ištino" [24]. Po tardymų Maskvos karinės apygardos karinis tribunolas nuteisė mirties bausme gen. št. mjr. V. Bulvičių, kpt. J. Kilių, teisininką ir ats. ltn. A. Kamantauską, ltn. J. Sadzevičių, karo lakūną L. Žemkalnį, mokytoją S. Mockaitį, mokytoją ir rašytoją A. Skripkauską, Pavilnio geležinkelio stoties viršininką J. Gobį. Visi pasmerktieji iki suėmimo mėgino suorganizuoti pasipriešinimą okupantams, už tai jiems ir buvo žiauriai atkeršyta. 1941 m. gruodžio 18 d. jie visi buvo sušaudyti Gorkio kalėjime (žr. 8 dokumentą prieduose) [25]. Aukų vardynai padeda atskleisti NKVD dokumentų nutylėjimus ir melą. Be minėtų lietuvių kalinių, dar buvo sušaudyti: buvęs valstybės kontrolierius Z. Starkus (Sverdlovske), S. Riautas (Sverdlovsko sr.), J. Rėklaitis (Archangelsko sr.), kpt. A. Petruškevičius, A. Paltarokas (Gorkio kalėjime). V. Pliuškevičius-Pliuškonis (Sverdlovsko sr.), D. Virkutienė (Gorkio kalėjime), M. Adlieris (Sol Ilecke) [26] ir kt. Lageriuose nuteisti lietuviai sudarė didelę

[23] *Navaitis A.* Lietuvos kariai Norilsko lageriuose... P. 294—303 (sąrašas gali būti nepilnas, nes kai kurių kalinių likimas nežinomas).

[24] *Sadzevičienė-Vabalienė D.* Byla Nr. 34229... P. 48—49.

[25] V. Bulvičiaus ir kitų baudžiamoji byla // KGB ADS. B. 34229/3. T. 3. L. 487.

[26] Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. 7, 479, 501, 509, 549, 551, 611, 739.

1941—1944 m. nuteistų kalinių dalį. Iš viso 1941—1944 m. SSRS NKVD Ypatingasis pasitarimas nuteisė 96 006 lageriuose įkalintus žmones, iš jų 10 087 — mirties bausme [27]. Lietuvių buvo nuteista apie 5 tūkst., iš jų apie 500 — sušaudyta (apie 500 Lietuvoje įkalintų lenkų atsidūrė tarp paleistų iš lagerių 43 tūkst. lenkų).

Vis dėlto ne visi lietuviai buvo iš karto nuteisti. Kai kurie daugelį metų laukė SSRS NKVD Ypatingojo pasitarimo nuosprendžio. Išskirtinė tapo buvusio Lietuvos Respublikos prezidento A. Stulginskio byla, kurioje buvo kaltinama net 18 žmonių. Visi jie nuo 1941 m. birželio mėn. buvo laikomi Kraslage, bet dauguma nuosprendžio taip ir nesulaukė, nes SSRS MGB Ypatingasis pasitarimas savo bausmes nekaltiems žmonėms paskyrė tik 1952 m. vasario 27 d. Beveik 11 metų iškalintiems žmonėms — A. Stulginskiui, buvusiam teisingumo ministrui S. Šilingui, buvusiam švietimo ministrui J. Tonkūnui, mjr. J. Pranculiui, buvusiam pasienio policininkui P. Vizgirdui, plk. A. Pošiūnui buvo pridėta dar po 25 metus [28]. Net 10 žmonių nesulaukė 1952 m. ir fiktyvios bylos formalaus sudarymo: ltn. M. Vabalas mirė Kansko kalėjime 1942 m. liepos 20 d., plk. P. Dundulis — 1942 m. rugsėjo 2 d., plk. M. Gedgaudas — 1942 m. lapkričio 26 d., prof. I. Tamošaitis — 1943 m. vasario 6 d., buvęs susisiekimo ministras J. Stanišauskas — 1943 m. balandžio 15 d., policininkas A. Šalkauskas — 1943 m. gegužės 31 d., kpt. J. Matelis — 1944 m. gegužės 30 d., mjr. K. Pomarneckas — 1945 m. gegužės 10 d., diplomatas J. Aukštuolis — 1949 m. spalio 28 d., policininkas K. Atkočiūnas — 1949 m. balandžio 6 d.

Kai kurie kaliniai buvo nuteisti kalėti mažiausiam tuo metu laikui (kartais 5—6 metams), tačiau tai reiškė ne laimingą pabaigą, o lėtą mirtį nuo sunkaus darbo, bado ir ligų taip ir nesulaukus kalinimo pabaigos.

---

[27] GULAG-o viršininko v/s III rango komisaro Nasedkino *(Nasedkin)* 1944 m. rugpjūčio 17 d. pranešimas apie GULAG-o darbą 1941—1944 m. // RFVA. F. 9414. Ap. 1. B. 68. L. 35.

[28] Krasnojarsko krašto KGB valdybos vyr. tardytojo kpt. Melnikovo *(Mel'nikov)* 1961 m. rugsėjo 16 d. išvada // KGB ADS. A. Stulginskio baudžiamoji byla. B. 42880/3. T. 5. L. 261—266. 1954 m. birželio 2 d. minėti nuteistieji SSRS Aukščiausiojo Teismo karinės kolegijos sprendimu buvo paleisti.

GULAG-o dokumentuose toks žmonių naikinimas buvo vadinamas:

„a) kalinių izoliavimo stiprinimu ir kova su antisovietinėmis apraiškomis;

b) kalinių fizinės būklės išlaikymu ir visišku darbiniu jų panaudojimu" [29].

Kalinių fizinio naikinimo rezultatai jau 1942 m. buvo ryškūs. NKVD vertinimu, 1940 m. 35,6 % kalinių tiko sunkiam darbui, 25,2 % — vidutiniam, 15,6 % — lengvam ir 23,6 % buvo invalidai. 1942 m. visų šių kategorijų kalinių buvo atitinkamai 19,2 %, 17 %, 38,2 % ir 25,5 % [30].

Į lagerius dažniausiai patekdavo sveiki žmonės. Per vienus ar dvejus metus jie pereidavo visas minėtas kategorijas ir tik retas lageriuose išgyveno 1941—1944 m. Tuomet per 3 metus lageriuose buvo įkalinta daugiau kaip 4 mln. žmonių (karo pradžioje buvo 2,3 mln., 1944 m. liepos 1 d. — 1,2 mln. kalinių) [31], bet daugiau kaip ketvirtadalis atgulė šimtuose GULAG-o lagerių ir kolonijų kapinynų [32]. Kiek tarp jų buvo lietuvių, NKVD dokumentai nenurodo.

1941—1944 m. NKVD ataskaitose lietuvių skaičius tarp lagerių kalinių beveik nesikeitė (pateikiami skaičiai terodo, kiek kalinių buvo lageriuose, be kolonijų).

18 lentelė. **Lietuvių, latvių ir estų skaičius lageriuose 1941—1944 m.**

Tautybė	Metai (sausio 1 d. duomenys)			
	1941	1942	1943	1944
Lietuviai	1 245	3 074	3 125	2 048
Latviai	4 870	7 204	5 008	3 856
Estai	2 781	6 581	4 556	2 933
Iš viso kalinių:	1 500 524	1 415 596	983 974	663 594
Mirė per metus	100 997	248 877	166 967	60 948

Lentelė sudaryta remiantis: Žinios apie kalinių kiekį, judėjimą ir sudėtį // RFVA. F. 9414. Ap. 1. B. 1155. L. 1—2, 11.

[29] V/s III rango komisaro Nasedkino 1944 m. rugpjūčio 17 d. pranešimas apie GULAG-o darbą 1941—1944 m. // RFVA. F. 9414. Ap. 1. B. 68. L. 2.

[30] Ten pat. L. 16.

[31] Ten pat. L. 8.

[32] Buvo 56 dideli lageriai ir 69 kolonijos, juos sudarė 910 mažesnių lagerių (lagerių punktų) ir 424 kolonijos. Žr.: Ten pat. L. 3.

Kita lietuvių dalis buvo įkalinta NKVD kolonijose.

19 lentelė. **Lietuvių, latvių ir estų skaičius kolonijose 1943—1944 m.**

Tautybė	1943 m. sausio 1 d.	1943 m. liepos 1 d.	1944 m. sausio 1 d.	1944 m. liepos 1 d.
Lietuviai	293	453	359	519
Latviai	849	1060	947	969
Estai	869	947	1117	1009
Iš viso kalinių:	469 665			

Lentelė sudaryta remiantis: Žinios apie kalinių kiekį, judėjimą ir sudėtį // RFVA. F. 9414. Ap. 1. B. 1155. L. 47.

Iš karto matyti, kad dokumentai slepia tikrąjį žudynių mastą. 1941 m. sausio—birželio mėn. į NKVD lagerius, kalėjimus ir kolonijas, kur jau kalėjo 1245 lietuviai (1941 m. sausio 1 d. duomenimis), buvo išgabenta ne mažiau kaip 8500 Lietuvos gyventojų. Bet 1942 m. sausio 1 d. lageriuose buvo tik 3074 lietuviai (daugiau kaip 1000 žmonių galėjo būti įkalinta Gorkio ir Sol Ilecko kalėjimuose, o keletas šimtų — kolonijose). Net jei turėsime galvoje Lietuvoje įkalintų lenkų amnestavimą (apie 500 žmonių 1941 m. rugpjūčio—rugsėjo mėn.) ir tai, kad žydai ar kitų tautybių kaliniai iš Lietuvos NKVD ataskaitose atsidūrė atitinkamų tautybių skiltyse (apie 0,5 tūkst. žmonių), vis tiek išeina, kad iš 1941 m. 8700 kalintų lietuvių tautybės žmonių apie 4 tūkst. buvo sunaikinta.

Lietuviai buvo kalinami būtent tuose lageriuose, kur darbai buvo sunkiausi, o mirtingumas — didžiausias (žr. toliau pateikiamą lentelę).

Dauguma šių aukų buvo lietuviai (kartu su latviais ir estais). Minėti lageriai priklausė įvairioms NKVD GULAG-o valdyboms (toliau pateikiamas 1941 m. lagerių sąrašas):

„**NKVD žemės ūkio lageriai** [priklausė tikrajam GULAG-ui — *A. A.*]: Karlagas, Astrachlagas, Vladivostoklagas, Temlagas (Mordovijos ASSR), Starobelsko, Slobodnensko;

Miško pramonės valdybos lageriai: Viatlagas (Kirovo sr.), Ivdellagas (Sverdlovsko sr.), Kargopollagas (Archangelsko sr.), Kraslagas, Kuloilagas, Oneglagas, Sevu-

20 lentelė. **Kalinių mirtingumas 1941 m.**

Eil. Nr.	Lageris	Liepa	% nuo visų kalinių skaičiaus	Rugsėjis	%	Spalis	%	Lapkritis	%	Gruodis	%
1.	Karlagas	160	0,39	139	0,32	190	0,44	267	0,62	326	0,78
2.	Viatlagas	38	0,2	170	0,73	270	1,09	369	1,41	684	2,49
3.	Kraslagas	45	0,27	56	0,28	98	0,48	199	0,93	323	1,46
4.	Usollagas	75	0,26	497	1,26	523	1,34	757	1,96	1105	2,93
5.	Pečerlagas	×	×	×	×	1499	1,3	1541	1,39	1158	1,07
6.	Sevželdorlagas	131	0,2	190	0,31	236	0,41	334	0,59	593	1,08
7.	Vorkutlagas	47	0,16	59	0,18	107	0,35	80	0,26	81	×
8.	Norillagas	12	0,06	12	0,05	31	0,14	80	0,33	71	0,29

Lentelė sudaryta remiantis: Mirtingumas NKVD lageriuose 1941 m. liepos, rugsėjo mėn. // RFVA. F. 9414. Ap. 1. B. 2784. L. 9.

rallagas, Unžlagas (Gorkio, dab. N. Novgorodo sr.), Usollagas (Permės sr.), Ust Vymlagas (Komijos ASSR), Tambovo, kombinatas „B. B.", Birlagas;

Vyriausiosios geležinkelių statybos valdybos lageriai: Bureilagas, N. Amurlagas (Chabarovsko kr.), Južlagas, Viazemlagas, Likovlagas, Sevželdorlagas (Komijos ASSR), Soroklagas, Kolos skyrius, Pečerlagas, Sevdvinlagas, statybos Nr. 105—107;

Vyriausiosios hidroelektrinių statybos valdybos lageriai: Volgolagas, Lužlagas, Opokstrojus, statyba Nr. 201, statyba Nr. 213, Vytegorlagas (Vologdos sr.), Matkožlagas, Vladimiro HES, Mstinsko HES, Kovrovsko HES;

Kuro pramonės valdybos lageriai: Bukačačlagas, Vorkutlagas, Raičillagas, Uchtižemlagas, Gusinozerlagas;

Vyriausiosios kalnų metalurgijos pramonės valdybos lageriai: Norillagas, Džezkazganlagas,887Mončegorlagas, Tyrny-Auzkas, Džidostrojus, Umals;

Specialiųjų statybų valdybos lageriai: Solikambumstrojus, Segežlagas, Jagrinlagas, statyba Nr. 263, Archbumstrojus, Dudožstrojus, Aktiubinlagas, Zamandrovlagas, Gdovlagas, Čerepoveclagas, Chimlagas, Kandalakšstrojus, Jeniseilagas, Tichvinlagas, Bogoslovlagas, Bezymianlagas, Tavdlagas, Builagas, Nerčinsko g-kla, Omsklagas"[33].

[33] Ten pat. B. 2784. L. 9.

Kai kuriuose iš minėtų lagerių mirtingumas buvo toks didelis, kad per metus išmirdavo visi kaliniai. Didžiausias mirtingumas būdavo balandžio—gegužės mėn. Kaliniai mirdavo nuo įvairių ligų, bet daugiausia — iš bado ir nuo sekinančio darbo sukeltos pelagros. Pasak buvusio tremtinio, gerai pažinojusio ir kalinių gyvenimą, A. Šerėno, „lagerių medikai šią ligą apibūdindavo trumpai — trys D: distrofija, diarėja (viduriavimas), demencija (silpnaprotystė)". Nors karo metais tremtiniai maitinosi panašiai kaip kaliniai, bet nuo pelagros mirdavo retai. Jie galėdavo maitintis dilgėlėmis, grybais, uogomis. Kaliniai tokių galimybių neturėjo [34].

GULAG-o dokumentuose labai tiksliai nurodyta, kad dirbę tam tikrų kategorijų kaliniai turėdavo gauti 1469—2725 kalorijas per dieną [35]. Jie turėdavo gauti mėsos, cukraus, kiaušinių, daržovių, kruopų, bet šių produktų jie niekada nė neregėjo. Nors popieriuose būdavo numatyta atvežti kiaulienos, tačiau sandėlius galėdavo užversti „pašvinkusia ryklių mėsa, nuo kurios kildavo nepaliaujamas viduriavimas. Vietoj daržovių — tamsiai žali pašarinių kopūstų lapai; į balandą smulkindavo neskustas, supuvusias ir neplautas bulves". Be to, kalinių produktus vogė sandėlininkai, lagerių viršininkai, sargybiniai ir prižiūrėtojai. Kriminaliniai nusikaltėliai dar labiau sumažindavo politinių kalinių maisto davinį. Paprastas kalinys gaudavo tik trečdalį „popierinių" kalorijų [36]. Melas oficialiuose NKVD dokumentuose buvo būtinas. Enkavėdistai žinojo apie šį „oficialų melą", bet tai jiems padėdavo nuslėpti savo nusikaltimų pėdsakus. Pavyzdys gali būti Kotlaso—Vorkutos geležinkelio Abezės ruožo tiesimas. Nuo 1941 m. gegužės 1 iki 1942 m. spalio 1 d. 247 žmonės (52,22 %) čia mirė nuo pelagros, 108 (22,71 %) — nuo plaučių uždegimo, 35 (7,37 %) — nuo tuberkuliozės ir 36 (7,61 %) — nuo širdies ir kraujagyslių ligų. Dar 24 žmonės mirė nuo kitų 15 ligų [37]. Tiesiant šį geležinkelį, iš vi-

---

[34] A. Šerėno atsiminimų rankraštis. T. 2. P. 3 // Žr.: Represijų Lietuvoje tyrimo centro archyvas.

[35] Ten pat. T. 1. P. 19.

[36] Ten pat. P. 26.

[37] Apskaičiuota pagal 473 mirusių žmonių mirties liudijimus. Žr.: Ten pat. T. 2. P. 25.

so mirė 1533 kaliniai, tarp kurių buvo 64 lietuviai (4,16 %), 20 latvių ir 20 estų [38].

Panašus mirtingumas buvo ir kituose lageriuose. 1942 m. Usollage nuo pelagros mirė 55 %, Sevželdorlage — 40 %, Siblage — 74 %, Sevdvinlage — 93 % visų kalinių, nuo žarnyno ligų daugiausia mirusių Sevželdorlage, Sevdvinlage, Norillage, nuo plaučių uždegimo — Kargopollage (5,9 %), Kraslage (3,5 %), Sevpečlage (7,7 %), Uchtižemlage (2,6 %) [39], nuo turberkuliozės — Kraslage (7,6 %), Siblage (5,6 %), Uchtižemlage (6,3 %). GULAG-o vyriausiasis gydytojas Loidinas *(Lojdin)*, kurio prižiūrimuose lageriuose per metus išmirdavo keletas šimtų tūkstančių žmonių, paaiškino, kad „didelis sergamumas pelagra, didelis mirtingumas daugiausia 20—40 metų kalinių" [40], t. y. stipriausieji ir jauniausieji greičiausiai buvo nuvaromi į kapus. Pirmiausia jie tapdavo invalidais, ir lagerių gydytojai konstatuodavo, kad lageriuose daugiausia miršta invalidai (Kraslage — 65 %, Siblage — 66 %, Temlage — 85 %). Taip Karlage 1941 m. spalio—1942 m. gegužės mėn. mirė 1869 žmonės, iš jų 1526 invalidai [41].

Visuose minėtuose lageriuose buvo nuo kelių dešimčių iki kelių šimtų lietuvių. Iš Lietuvos išvežti kaliniai ir nuo šeimų atskirti vyrai 1941 m. mirties lageriuose buvo paskirstyti taip: 2158 — Krasnojarsko krašte (Kraslage, Norillage), 1069 — Komijoje (Uchtižemlage, Vorkutlage, Sevželdorlage, Ust Vymlage, Intalage), 233 — Sverdlovsko srityje (Sevurallage), 118 — Archangelsko srityje, 107 — Kazachijoje [42] ir t. t. Didelės kalinių dalies nei kalinimo, nei žuvimo vietos nežinomos.

Nedaug lietuvių kalinių 1941—1944 m. buvo laikoma Sovietų Sąjungos kalėjimuose (Gorkio, Sol Ilecko ir kt.), kur mirtingumas buvo gerokai mažesnis. Tačiau per metus kalėjimuose įvairiomis ligomis persirgdavo 21—31 %

[38] Ten pat. P. 27—28.

[39] SSRS NKVD GULAG-o Sanitarijos skyriaus viršininko I rango karo gydytojo Loidino 1942 m. gruodžio mėn. sudaryta kalinių mirtingumo analizė // RFVA. F. 9414. Ap. 1. B. 2784. L. 88—91.

[40] Ten pat. L. 92.

[41] Karlago kalinių mirtingumo per 1941 m. IV ketvirtį ir 1942 m. I ketvirtį analizė // Ten pat. B. 2779. L. 59.

[42] Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1. P. 783.

visų kalinių, ir daugiausia jų mirdavo nuo tuberkuliozės, plaučių uždegimo, vidurių šiltinės, žarnyno ligų ir cingos [43]:

	1941 m.	1943 m.
Tuberkuliozė	30,6 %	21,7 %
Plaučių uždegimas	7,3 %	5,1 %
Žarnyno ligos	6,2 %	3,3 %
Cinga	1,8 %	25,8 %
Vidurių šiltinė	9,14 %	1,18 %

Beje, negalima pamiršti, kad lagerių ir kalėjimų sanitarijos skyriai dažnai surašydavo fiktyvius mirties liudijimus. Taip buvo nuslepiamos tikrosios mirties priežastys (pavyzdžiui, enkavėdistų nukankinti kaliniai) ir siekiama, kad lageris ar kalėjimas labai neviršytų nustatyto mirtingumo vidurkio. Pavyzdžiui, 1941 m. mirtingumo vidurkis kalėjimuose buvo 0,21 %, 1942 m.— 1 %, 1943 m.— 0,8 % [44], bet šie procentai reiškia, kad buvo sunaikinti tūkstančiai žmonių. Ir pirmiausia tai pasakytina apie lietuvius (taip pat latvius ir estus). Mat pagal NKVD nustatytas žmogaus atsparumo formules net penktadalis kalėjimuose mirusių žmonių buvo kalinta mažiau kaip mėnesį [45]. Dauguma mirdavo nepakėlę NKVD kalėjimuose ir vienų metų. O lietuviai patekdavo į kalėjimus būtent tada, kai sąlygos būdavo pačios sunkiausios. 1942 m. kalinių mirtingumas net oficialiuose NKVD dokumentuose pažymėtas dešimteriopai didesnis negu 1940 m. Viename enkavėdistų surašytame akte teigiama: „Kalinių utėlėtumas — 100 %, odos ligomis serga — 50 %, išduodama po 100 g duonos. Didžiausias išsekimas" [46].

1941—1944 m. žuvusių lietuvių kalinių palaidojimo vietos taip ir liko nežinomos. Viename NKVD pranešime nu-

[43] SSRS NKVD Kalėjimų valdybos viršininko M. Nikolskio sudarytos kalinių sergamumo ir mirtingumo 1941—1945 m. apžvalgos // RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 73. L. 55, 100.

[44] Ten pat.

[45] SSRS MVD Kalėjimų valdybos Sanitarijos skyriaus viršininko medicinos plk. Dostovalovo *(Dostovalov)* 1946 m. gegužės 17 d. ataskaita // Ten pat. L. 130.

[46] 1941 m. lapkričio 11 d. aktas // Ten pat. B. 23. L. 83.

rodomas toks kalinių laidojimo būdas: „Visi mirę kaliniai iš ligoninės dviejų sanitarų nešami neštuvais į morgą. [...] Morge lavonai užpilami 20% kalkių tirpalu. [...] Laidojami kaimo kapinėse: be karstų, po keletą lavonų vienoje duobėje. Užpilami 20% kalkių tirpalu. Iš viso 24 kapai, 128 palaidoti žm.— po 5—6 vienoje duobėje" [47]. Žuvę kaliniai iš sausakimšų kamerų ar barakų atsidurdavo ir bendruose kapuose. Enkavėdistai vengė smulkiai aprašyti, kaip išniekinamos jų aukos. Juk dažnai mirusiuosius užkasdavo bet kur arba visai neužkasdavo (šiaurės ir Sibiro lageriuose), ir taip dar kartą būdavo pasityčiojama iš kalinių. Geležinkelių ar gamyklų statybose, akmenų skaldyklose ar miško kirtimuose išsekinti ir mirę kaliniai komunizmo kūrėjams ir enkavėdistams tebuvo darbiniai gyvuliai. NKVD mirties lagerių vietos — tai milžiniški kapinynai, kuriuose 1941—1944 m. atgulė apie 8 tūkst. pirmųjų lietuvių kalinių.

Tai, kad 1944 m. sausio 1 d. lageriuose ir kolonijose kalėjo 2407 lietuviai, dar nereiškė, jog tiek jų išliko nuo 1941 m. Žuvusiųjų vietas užėmė kiti įkalinti lietuviai. SSRS NKVD sričių ir kraštų valdyboms vykdant nacionalistų paieškos planus buvo sudaromos bylos lietuviams tremtiniams. 1944 m. jie sudarė apie 40% visų įkalintų lietuvių. Pasibaigus kalinimo laikui, retas kuris grįžo į Lietuvą. Likę gyvi 1941 m. kaliniai dar papildydavo tremtinių gretas. Ir tik perėjus visą Golgotą į Lietuvą buvo lemta grįžti vos dešimtadaliui pirmųjų kalinių.

---

47 Pranešimas (be autoriaus) S. Kruglovui apie palaidojimą Nr. 11 Totorijos ASSR Vasiljevo k. // Ten pat. B. 73. L. 89.

SOVIETINIS GENOCIDAS 1944—1958 m.

1. Antrosios sovietinės okupacijos pradžia

Dėl Sovietų Sąjungos karinių pralaimėjimų karo pradžioje komunistai ir enkavėdistai buvo priversti palikti Lietuvą, tačiau tiesioginiu VKP(b) CK nurodymu tie patys žmonės, kurie iki 1941 m. birželio 22 d. ir pirmosiomis karo dienomis kalino, kankino, trėmė ir žudė Lietuvos gyventojus, turėjo bent iš dalies išlaikyti Lietuvoje savo nelegalią įtaką. Dėl to į Lietuvą buvo siunčiamos ne itin gausios diversinės grupės, organizuojamas komunistinis pogrindis. Iki pat 1944 m., be epizodinės kovos su naciais, sovietų karinis diversinis skverbimasis apsiribojo Rytų Lietuvos gyventojų terorizavimu.

O pačioje Sovietų Sąjungoje Lietuvos žmonės buvo toliau naikinami, ir ne tik išvežti kaliniai bei tremtiniai. Buvo išvaryta ir apie 2 tūkst. lietuvių karių, kurie 1941—1943 m. žuvo fronte, buvo įkalinti ir išnaikinti lageriuose. Pagal tarptautinę teisę okupuotų šalių gyventojai negalėjo būti mobilizuojami į karines pajėgas, bet Sovietų Sąjunga to nepaisė nuo pat 1940 m., kai, remdamasi savo „jėgos teise", Lietuvos kariuomenės likučius „įvilko" į sovietinį „apvalkalą" ir sukūrė 29-ąjį teritorinį šaulių korpusą. Juo labiau tarptautinės teisės ji nepaisė karo metais. Į 1942 m. formuotą 16-ąją lietuviškąją diviziją buvo siunčiami iš Lietuvos pasitraukę piliečiai (6687 žmonės, iš jų 3717 lietuvių ir 2970 Lietuvos žydų)[1], kurių nemaža dalis nebuvo atviri sovietinio režimo šalininkai (taip galima spręsti iš komunistų ir komjaunuolių skaičiaus divizijoje). Divizijos vado pavaduotojo politikos reikalams J. Macijausko ir ypatingojo skyriaus viršininko J. Bartašiūno pastangomis tais pačiais metais iki 1500 karių (lietuvių ir žydų) buvo išsiųsta į drausmės dali-

[1] *Eringis K.* Lietuvos kariuomenės tragedija. V., 1993. P. 43.

nius [2]. Taigi sovietiniai okupantai kuo ciniškiausiai naudojosi Lietuvos žmonėmis, kad pasiektų savo tikslus, o nepatikimuosius ar nepaklusniuosius baudė.

Antrajai sovietinei okupacijai aktyviau imta ruoštis 1944 m., kai Vokietijos—Sovietų Sąjungos frontas nesulaikomai artėjo prie Lietuvos sienų. Ypač nuosekliai jai ruošėsi NKVD. Nuo 1944 m. kovo mėn. Pavlo-Posade buvo Lietuvos SSR NKGB operatyvinė grupė, kuri rengėsi kartu su pirmaisiais Raudonosios armijos daliniais vėl persikelti į Lietuvą. A. Guzevičius SSRS NKVD aukštojoje mokykloje teoriškai „švietė" būsimuosius lietuvių tautos naikintojus ir daugiausia dėmesio skyrė kovai su Katalikų bažnyčia. Kaip vieną naujesnių darbo metodų A. Guzevičius siūlė dvasininkų kompromitavimą. Jo manymu, tai leis juos suiminėti „nesukuriant naujų krikščionybės kankinių" [3]. Taip su kolaborantų pagalba buvo aptariami būsimieji lietuvių tautos ir kultūros puoselėtojų naikinimo metodai.

Prasidėjus pakartotinei invazijai, 1944 m. liepos 12 d. pasirodė SSRS NKGB 2-osios valdybos viršininko v/s III rango komisaro Fedotovo *(Fedotov)* parengta brošiūrėlė „Pažyma apie Lietuvoje egzistavusias politines partijas, nacionalistines organizacijas, žvalgybos, kontržvalgybos ir policijos agentus" [4]. Ji turėjo padėti lietuvių kalbos nemokėjusiems ir apie Lietuvos visuomeninį-politinį gyvenimą nenutuokusiems NKVD ir NKGB darbuotojams pritaikyti suimtiems žmonėms kaltinimus. Tokį tikslą ir iškėlė SSRS valstybės saugumo liaudies komisaras V. Merkulovas. „Orientavimuisi ir operatyviniam naudojimui pagal SSRS NKGB 1944 m. kovo 3 d. direktyvą Nr. 29 valant iš išvaduotų Lietuvos, Latvijos ir Estijos teritorijų priešo agentūros statytinius ir grobikų vokiečių aktyvius rėmėjus ir agentūriniam-operatyviniam darbui pagal SSRS NKGB 1944 m. balandžio 19 d. direktyvą Nr. 50 su asmenimis, ištremtais ir evakuotais iš Pabaltijo" [5],— teigė

---

[2] Ten pat. P. 44.

[3] A. Guzevičiaus paskaitos „Katalikų dvasininkija ir katalikų politinė veikla Lietuvoje" stenograma // KGB ADS. F. 3. B. 19/123. L. 7.

[4] Ten pat. F. 10. B. 3/4. L. 339—353.

[5] SSRS NKGB v/s I rango komisaro V. Merkulovo 1944 m. rugpjūčio 30 d. raštas Nr. 107 // Ten pat. L. 339.

V. Merkulovas išsiuntinėdamas šią knygelę. Kiekviena nepriklausomoje Lietuvoje veikusi politinė ar visuomeninė organizacija čia įvertinta kaip kontrrevoliucinė. Raudonųjų okupantų tikslai karo metais nė kiek nepasikeitė. Vėl nurodyta, kiek kiekvienos organizacijos narių reikės surasti Lietuvoje: apie 2 tūkst. voldemarininkų, 40 tūkst. jaunalietuvių, 60 tūkst. šaulių, 10 tūkst. savanorių, 8 tūkst. Lietuvių mokytojų tautininkų dr. J. Basanavičiaus vardo sąjungos narių, 30 tūkst. Jaunųjų ūkininkų sąjungos narių [6]. Dabar represijoms vykdyti buvo ir puiki priedanga: karo meto sąlygos.

Pakartotinei okupacijai buvo kur kas aktyviau rengiamasi propagandiniu ir diplomatiniu atžvilgiu. Nors JAV ir Didžioji Britanija buvo įsipareigojusios nepritarti jokiam teritoriniam pasikeitimui, jeigu tauta neturėjo galimybės laisvai pareikšti savo valios, Atlanto chartiją pasirašiusi Sovietų Sąjunga sugebėjo (1943 m. Teherano konferencijoje) išsiderėti tylų sąjungininkų pritarimą pakartotinei okupacijai. Tik šį kartą okupacija buvo pavadinta „išvadavimu".

1944 m. liepos 9—rugpjūčio 10 d. sovietinė kariuomenė, kariaudama su Vokietija, vėl okupavo 2/3 prieškarinės Lietuvos teritorijos. Buvo užimti didžiausi Lietuvos miestai — Vilnius, Kaunas, Šiauliai ir Panevėžys. Raudonosios armijos žengimą Lietuvos teritorijos gilumon lydėjo masiniai gyventojų apiplėšimai, rekvizicijos. Naujasis valstybės saugumo liaudies komisaras A. Guzevičius [7], būdamas Alytaus apskrityje, V. Merkulovui pranešė: „Visoje Alytaus apskrityje matosi apiplėšimų pėdsakai. Plėšti ne tik miesto ir miestelių sandėliai bei parduotuvės, bet ir privatūs butai, ir sodybos" [8]. Marijampolėje ir Vilkaviškyje tokia pat padėtis — nė vienas namas neišvengė apiplėšimo. Vilkaviškio vyskupijos kurijos kanauninko Vizgirdo liudijimu, „naktį į vyskupiją

---

[6] Ten pat. L. 341.

[7] Buvęs vidaus reikalų liaudies komisaras A. Guzevičius 1944 m. liepos mėn. oficialiai paskirtas valstybės saugumo liaudies komisaru.

[8] LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro A. Guzevičiaus 1944 m. rugpjūčio 6 d. pranešimas v/s II rango komisarui I. Serovui apie padėtį Alytaus, Marijampolės ir Vilkaviškio apskrityse. // Ten pat. B. 1/7. L. 22.

įsiveržė raudonarmiečiai ir, aptikę bažnytinio vyno butelį, išgėrė vyną. [...] Mes nežinome ramybės nei dieną, nei naktį: ateina, visur apieško ir atima viską, kas tik jiems patinka" [9].

Apiplėšti sandėliai, parduotuvės ir privatūs butai visur atrodė vienodai — daug sudaužytų baldų, sugadintų daiktų. Anot A. Guzevičiaus, „visur — Alytuje, Marijampolėje ir Vilkaviškyje gyventojai žiūri į mus su baime, apiplėšimai padarė tokį neigiamą įspūdį, kad gyventojai jau pradėjo laukti ko nors blogesnio" [10]. Tas, kad NKGB vadovas važinėjo po Lietuvą ir tyrė padėtį vietoje, dar nereiškė, jog gyventojai bus apsaugoti nuo uniformuotų plėšikų, kurie toliau siautėjo. A. Guzevičiui buvo patikėta vykdyti kitas Maskvos užduotis. Vieno iš lietuvių trėmimo 1941 m. organizatorių v/s II rango komisaro I. Serovo [11] pasiūlymu iš visų NKGB darbuotojų buvo sudarytos keturios operatyvinės grupės: agentūrinė (vadovas — v/s komisaras Suchodolskis *(Suchodol'skij)*), tardymo (v/s plk. Kremianas *(Kremjan)*), informacijos operatyvinė (v/s mjr. Gulovas *(Gulov)*), filtravimo (v/s ltn. Žarikovas *(Žarikov)*) [12]. Per pirmąją veikimo savaitę, 1944 m. liepos 23—30 d., šios grupės Vilniaus apskrityje sulaikė 329 žmones. Visi jie buvo sulaikyti „filtravimui", t. y. dokumentams patikrinti ir asmenybei nustatyti. Toks neapibrėžtumas leido žmones tardyti beveik neribotą laiką.

Dar prieš antrąją Lietuvos okupaciją sovietiniai diversantai, kurie veikė tik Rytų Lietuvos apskrityse, sudarė nepatikimų ir antisovietiškai nusiteikusių lietuvių sąrašus [13]. Tai buvo pagalbinė medžiaga NKGB ir NKVD, kurie vykdė „filtravimą". Pirmiausia buvo ieškoma 1941 m. birželio 23 d. sukilimo dalyvių, šaulių, tautininkų ir kitų lietuviškų organizacijų narių, buvusių policininkų. Kitos

---

[9] Ten pat. L. 24.

[10] Ten pat.

[11] I. Serovas 1944 m. liepos—rugsėjo mėn. buvo Lietuvoje.

[12] Valstybės saugumo liaudies komisaro A. Guzevičiaus 1944 m. rugpjūčio 2 d. ataskaita V. Merkulovui apie padėtį Vilniaus apskrityje // Ten pat. L. 14.

[13] Sąrašuose buvo 1510 žmonių, tarp jų V. Krėvė-Mickevičius, prof. L. Karsavinas, „Lietuvių archyvo" bendradarbiai ir kt. Žr.: Ten pat. F. 6. B. 35/13. L. 38—122.

sektų ir suimamų žmonių kategorijos apibūdintos žodžiais „okupantų rėmėjai", „įvairūs antisovietiniai elementai", „baudėjai", „gestapo agentai". Tai, kad Lietuva buvo okupuota Vokietijos, leido sovietiniams okupantams įtariamųjų kategorijas taikyti visai lietuvių tautai. Kiekvienas lietuvis laikytas potencialiu sovietų valdžios priešu.

NKGB operatyvinės grupės, Vilniaus apskrityje „išfiltravusios" liepos 23—30 d. sulaikytus žmones, 137 iš jų suėmė. Tarp jų buvo 65 1941 m. birželio 23 d. sukilėliai, 20 tautinių organizacijų narių [14].

1944 m. rugpjūčio 1 d. okupacinei administracijai paskelbus 1908—1926 m. gimusių vyrų mobilizaciją, Sovietų Sąjunga dar kartą sulaužė Hagos konvencijos, tarptautinės teisės nuostatas.

Sovietiniai okupantai nepaisė to, kad naciai jėga vertė lietuvius kariauti ir mirti dėl Vokietijos interesų, ir nepraleido progos visus nepriklausomos Lietuvos šalininkus, besipriešinusius okupuotos Lietuvos gyventojų mobilizavimui į Vokietijos karines pajėgas, išvadinti vokiečių agentais (rėmėjais, statytiniais ir t. t.) ir vokiečių bei lietuvių buržuaziniais nacionalistais.

NKVD ir NKGB dar labiau suaktyvėjo. Be to, lietuvių tautai naikinti okupacinė valdžia jau galėjo pasitelkti gausius NKVD kariuomenės dalinius, kurie žengė paskui frontą. Jiems vadovavo L. Berijos pavaduotojas NKVD kariuomenės vyriausiosios valdybos viršininkas A. Apolonovas *(Apolonov)* [15]. Pirmiausia tai buvo SSRS NKVD vidaus kariuomenės 4-oji šaulių divizija, vadovaujama gen. mjr. P. Vetrovo *(Vetrov).* 1943 m. spalio 10 d. suformuota divizija daugiausia „pasidarbavo" tremdama Čečėnijos-Ingušijos ir Krymo gyventojus. Nuo 1944 m. rugpjūčio 1 d. ji veikė Lietuvoje — Vilniaus, Kauno, Šiaulių ir gretimose apskrityse. Čia buvo dislokuoti 25-asis, 298-asis ir 137-asis šaulių pulkai [16].

---

[14] Ten pat. F. 10. B. 1/7. L. 15.

[15] Arkadijus Apolonovas (1907—1978) — gen. plk. (1945), NKVD dirbo nuo 1932 m. Nuo 1941 m. liepos 31 d.— NKVD kariuomenės vyriausiosios valdybos viršininkas. Žr.: RFVA. F. 9401. Ap. 8. B. 79. L. 4.

[16] SSRS NKVD 4-osios šaulių divizijos veikimo 1944 m. rugpjūčio 1—15 d. pažyma // Ten pat. F. 3. B. 7/144. L. 6; 4-osios šaulių divizijos vado gen. mjr. P. Vetrovo 1944 m. rugsėjo 27 d. ataskaita // Ten pat. L. 28—30.

Šiek tiek anksčiau, nuo 1944 m. liepos 23 d., Lietuvoje buvo dislokuoti SSRS NKVD pasienio kariuomenės daliniai. Jie buvo pavaldūs dar vienai institucijai — Lietuvos SSR pasienio apygardos valdybai, vadovaujamai plk. M. Byčkovskio *(Byčkovskij)*. Pasienio būriai (kiekvienas būrys buvo pulko dydžio) didelėje Lietuvos teritorijoje išdėstė savo įgulas — užkardas. Du kartus Raudonosios vėliavos ordinu apdovanotas 23-iasis pasienio būrys įsikūrė Šiaulių priemiestyje, 94-asis pasienio būrys — Marijampolėje, Lenino ordinu apdovanotas 95-asis pasieno būrys — 3 km piečiau Rūdninkų girios, 97-asis pasienio būrys — Kaune [17].

NKVD kariuomenės buvo ir daugiau, bet pirmus mėnesius (iki 1944 m. spalio mėn.), kol frontas ėjo per Lietuvos teritoriją, buvo vengiama masinių baudžiamųjų akcijų.

Tai, kad didžiausias teroro akcijas (suėmimus, kratas ir pan.) vykdė buvusio 16-osios lietuviškosios divizijos ypatingojo skyriaus („Smerš") viršininko J. Bartašiūno vadovaujamas NKVD su frontų užnugario apsaugos NKVD kariuomene, NKVD pasienio kariuomene ir karinių dalinių kontržvalgybos „Smerš" skyriais, rodė tam tikrą okupacinės valdžios veikimo kryptį. Frontų užnugario apsaugos pretekstu teroras buvo nukreiptas prieš visus Lietuvos gyventojus, bet ypač prieš lietuvius. „Valant" užnugarį buvo sulaikomi ir suimami įvairiausi žmonės, nors formaliai NKVD ir „Smerš" tardytojai jiems negalėdavo sudaryti jokios bylos. NKGB, turėjęs suiminėti aktyvius sovietų valdžios priešus, tuo metu buvo NKVD šešėlyje. Iki 1944 m. rugsėjo 1 d. NKGB už priklausymą „lietuviškam nacionalistiniam pogrindžiui" suėmė tik 514 žmonių: NKGB centriniai skyriai — 102, Panevėžio apskrities skyrius — 79, Trakų — 61, Šiaulių — 38, Kauno miesto — 38, Utenos — 34, Švenčionėlių — 31, Rokiškio — 29, Ukmergės — 28, Biržų — 18, Švenčionių — 5, Transporto skyrius — 27 žmones [18]. Tai, kad prie šių suimtųjų

[17] LSSR pasienio apygardos viršininko plk. M. Byčkovskio 1944 m. rugpjūčio 18 d. pranešimas // Ten pat. L. 7—8.

[18] A. Guzevičiaus 1944 m. rugsėjo 4 d. ataskaita SSRS NKGB v/s I rango komisarui V. Merkulovui apie LSSR NKGB agentūrinį ir tardymo darbą tarp lietuvių nacionalistinių organizacijų ir grupių // KGB ADS. F. 10. B. 1/7. L. 34.

11. Užsak. Nr. 5042.

priskirti ir antilietuviškai nusiteikę nacistinių okupantų rėmėjai, ir visai su lietuvių antisovietinio pasipriešinimo judėjimu nesusiję žydų naikinimo dalyviai, rodė didžiulį okupantų norą pačių lietuvių akyse kompromituoti kovotojus dėl nepriklausomos Lietuvos, tačiau konkretaus veiklos plano nei NKVD, nei NKGB tuo metu dar neturėjo.

1944 m. rugsėjo—spalio mėn. NKGB suėmė dar 1166 žmones, ir bendras NKGB suimtų žmonių skaičius padidėjo iki 1680. Dauguma žmonių į NKGB rankas pakliūdavo masinių gaudynių metu, kai su NKVD kariuomenės pagalba buvo apsupami ir tikrinami ištisi valsčiai, miesteliai. Kiekvienas įtartinas žmogus iš pradžių būdavo gabenamas į NKVD kariuomenės dalinių laikinas areštines, įrengtas namų rūsiuose, daržinėse ir kt. Paskui suimtieji būdavo perduodami arba NKVD, arba NKGB žinion. Taip tik į NKGB rankas iki 1944 m. lakpričio 1 d. pateko 5130 žmonių. Kol buvo nustatinėjama sulaikytų žmonių asmenybė, paskui ieškoma preteksto juos suimti (tikrinami numatytų suimti žmonių sąrašai, 1941 m. pabėgusių kalinių sąrašai [19] ir NKGB kartotekos), su jais buvo elgiamasi kaip su paprastais kaliniais. Nenuostabu, kad iš NKGB rūsių kai kurie išeidavo tapę slaptais NKGB bendradarbiais — agentais arba jų pėdsakai visai dingdavo. Iki 1944 m. lapkričio 1 d. iš 5130 sulaikytų ir „perfiltruotų" žmonių 3698 buvo paleisti nesuradus už ką suimti, 157 buvo užverbuoti ir 1041 — suimtas, o kur dingo dar 234 žmonės, tebėra neaišku [20].

Vis dėlto įnirtingiausiai 1944 m. rugpjūčio—lapkričio mėn. Lietuvoje siautėjo visų rūšių NKVD kariuomenė. SSRS NKVD vidaus kariuomenės 4-oji šaulių divizija (prie anksčiau į Lietuvą atvykusių pulkų prisidėjo ir 261-asis šaulių pulkas), vadovaujama gen. P. Vetrovo, iki 1944 m. rugsėjo 27 d. sulaikė 22 600 žmonių, iš jų 16 258 žmones — be dokumentų ir karo padėties pažeidėjų, 2833 vengusius mobilizacijos į okupacinę kariuomenę, 325 pasipriešinimo dalyvius, ir nukovė 59 pavienius žmones

---

[19] Sąrašuose buvo 2577 žmonės. Žr.: Ten pat. F. .6. B. 35/2. L. 1—321.

[20] A. Guzevičiaus suvestinė SSRS valstybės saugumo liaudies komisarui V. Merkulovui apie LSSR NKGB agentūrinį-operatyvinį darbą iki 1944 m. lapkričio 1 d. // Ten pat. F. 10. B. 3/4. L. 189—190.

(tikriausiai bėgusius nuo baudėjų). Pastaruosius, kaip ir pasipriešinimo dalyvius, okupantai savo dokumentuose vadino „banditais". Taip buvo vadinami ir kovotojai dėl Lietuvos nepriklausomybės, ir visos vykdyto teroro aukos. Pradėtas propagandinis karas turėjo padėti nuslėpti genocido padarinius.

Kokių dar žmonių NKVD 4-oji šaulių divizija nužudė, iš ataskaitų sunku nustatyti. Buvo tik pranešta, kad iki 1944 m. rugsėjo 27 d. naudojant karinę jėgą likviduoti 34 būriai po 3—54 žmones, nukauta 70 žmonių, 23 sužeisti ir 685 perduoti NKVD žinion. Visi šie žmonės pavadinti „banditais", bet akivaizdu, kad buvo naikinamos nedidelės nuo mobilizacijos besislapsčiusių vyrų grupės, kurių tik dalis tuo metu dalyvavo ginkluotame pasipriešinime. Visa tai 4-osios šaulių divizijos 4139 kariai (557 karininkai) atliko remdamiesi SSRS NKVD ir III Baltarusijos fronto karo tarybos įsakymais [21].

Gen. mjr. V. Serebriakovo *(Serebrjakov)* vadovaujami I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės daliniai — mjr. Zotovo *(Zotov)* vadovaujamas 33-iasis pasienio pulkas, pplk. Kotovo *(Kotov)* vadovaujamas 31-asis pasienio pulkas, pplk. Afanasjevo *(Afanas'ev)* vadovaujamas 216-asis pasienio pulkas — buvo kur kas mažiau aktyvūs. Jie veikė Šiaurės ir Vakarų Lietuvoje. 1944 m. lapkričio mėn. šie daliniai sulaikė 2549 žmones, tarp kurių buvo 1437 kariai ir 1112 civilių (91 slapstėsi nuo prievartinės mobilizacijos, 252 buvo ginkluoto pasipriešinimo ir 1941 m. sukilimo dalyviai [22]). Visi šie žmonės buvo sugaudyti ir sukišti į kalėjimus: Varnių, Tverų (Telšių apskr.), Papilės, Vabalninko (Biržų apskr.), Vainuto, Švėkšnos, Andrijavo (Tauragės apskr.) ir Darbėnų (Kretingos apskr.) valsčiuose.

SSRS NKVD pasienio kariuomenės Lietuvos apygardos viršininko plk. M. Byčkovskio kontroliuoti daliniai

---

[21] Divizijos vado gen. mjr. P. Vetrovo 1944 m. rugsėjo 27 d. pranešimas LSSR vidaus reikalų liaudies komisarui J. Bartašiūnui // Ten pat. F. 3. B. 7/144. L. 30.

[22] Jie šioje ataskaitoje vadinami baudžiamųjų būrių dalyviais. Žr.: I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės valdybos Žvalgybos skyriaus 1944 m. gruodžio 11 d. pranešimas Nr. 4/001064 // Ten pat. B. 7/151. L. 31—35.

iš pradžių gaudė fronto užnugaryje atsidūrusius vokiečių karius. 94-asis pasienio būrys per pirmąsias tris savaites sulaikė 196 vokiečius, iš kurių 98 buvo vietoje nužudyti [23] (įprastas paaiškinimas — „mėgino pabėgti"). Pasienio būriai veikė gana didelėse teritorijose, dažnai keitė savo dislokavimosi vietą. 1944 m. rugpjūčio 20—30 d. visi pasienio kariuomenės būriai sulaikė 117 žmonių. Labiausiai „pasižymėjo" 97-asis būrys, sulaikęs 80 žmonių. Tarp sulaikytųjų jau buvo 70 lenkų tautybės Lietuvos gyventojų, dar 2 lenkai buvo nužudyti [24].

V/s II rango komisaro I. Serovo ir III Baltarusijos fronto karo tarybos įsakymu 94-asis, 95-asis ir 97-asis pasienio būriai, vadovaujami pplk. Bartnovskio *(Bartnovskij)*, rugsėjo 1—6 d. surengė gaudynes. Per tą savaitę jie sulaikė 820 žmonių (620 besislapsčiusių nuo mobilizacijos vyrų ir 23 vokiečius), buvo nužudytas 21 žmogus, iš jų 18 vokiečių [25]. Kokie dar buvo NKVD kariuomenės veiklos iki 1944 m. gruodžio mėn. padariniai, žinoma mažiau [26]. Bendros ataskaitos ne viską atskleidžia. Toliau pateikiamos dvi Lietuvos SSR NKVD Kovos su banditizmu (toliau — BB) skyriaus viršininko v/s pplk. Slepniovo *(Slepnev)* pasirašytų ataskaitų ištraukos. Pirmojoje ataskaitoje bendri duomenys skirstomi pagal apskritis, antrojoje — pagal penkių dienų laikotarpius. Akivaizdūs neatitikimai (tiesa, pirmojoje ataskaitoje neatsispindi Pasienio apygardos valdybos veikla) dar kartą patvirtina, kad NKVD dokumentai buvo netikslūs.

---

[23] Plk. M. Byčkovskio 1944 m. rugpjūčio 18 d. pranešimas // Ten pat. B. 7/144. L. 7—8.

[24] Plk. M. Byčkovskio 1944 m. rugpjūčio 31 d. informacinis pranešimas apie pasienio būrių veiksmus 1944 m. rugpjūčio 20—30 d. // Ten pat. L. 9—10.

[25] NKVD pasienio kariuomenės Lietuvos apygardos valdybos 1944 m. rugsėjo 13 d. pranešimas Nr. 00244 // Ten pat. L. 13.

[26] 1944 m. rugsėjo 7—20 d. prie minėtų pasienio būrių prisidėjo į Panevėžio apskritį atvykęs 23-iasis pasienio būrys. Visi keturi būriai per dvi savaites sulaikė 1092 žmones, iš jų 881 vengusį mobilizacijos. Nušauti 4 vokiečiai ir 13 vietinių žmonių. Žr.: Plk. M. Byčkovskio 1944 m. rugsėjo 16 ir 23 d. pranešimai Nr. 00302 ir 00307 // Ten pat. L. 18, 23.

21 lentelė. **1944 m. spalio mėn. ataskaitų palyginimas**

	I	II
Likviduota būrių	12	14
Jų dalyvių	78	117
Sulaikyta:	5291	5750
a) dezertyrų	227	169
b) vengiančių mobilizacijos	4840	5434
c) be dokumentų	213	144
d) marodierių	11	3
Suimta:	1179	873
a) dezertyrų	92	82
b) vengiančių mobilizacijos	199	144
Nukauta žmonių	29	39
Legalizuota	31	53
Sulaikyta ir perduota:	3995	3958
a) NKVD	10	25
b) NKGB	63	48
c) milicijai	28	29
d) kariniams komisariatams	1950	2795
e) specialiesiems lageriams	13	22
f) baudžiamosioms kuopoms	13	3
g) paleista	1918	1036
Paimta ginklų:		
a) kulkosvaidžių	36	32
b) automatų	41	28
c) šautuvų	363	379
d) pistoletų ir revolverių	43	57

Lentelė sudaryta remiantis: Pažyma apie ginkluotų būrių likvidavimą ir veiksmus 1944 m. spalio mėn. (be datos ir parašo) // KGB ADS. F. 3. B. 7/111. L. 337—340; 1944 m. lapkričio 11 d. pažyma apie LSSR NKVD agentūrinio-operatyvinio darbo rezultatus ir karines operacijas kovojant su banditizmu // Ten pat. B. 16/96. L. 1—3.

Ataskaitomis remtis reikia labai atsargiai. Galima nustatyti, kada ir kur NKVD kariuomenė smarkiausiai siautėjo. Daugiausia žmonių buvo sulaikyta, nužudyta, išsiųsta į karinius komisariatus spalio 1—5 ir 25—30 d.

Buvo vykdomas L. Berijos ir V. Merkulovo 1944 m. spalio 12 d. įsakymas Nr. 001257/00388 „Dėl antisovietinio pogrindžio ir jo ginkluotų būrių likvidavimo Lietuvos SSR teritorijoje". Smarkiausi baudėjų siautėjimai buvo numatyti Ukmergės, Trakų, Utenos, Vilniaus, Švenčionių ir Panevėžio apskrityse. V/s pplk. Slepniovas parengė, o Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaras J. Barta-

šiūnas patvirtino vadinamųjų karinių čekistinių operacijų planą [27]. Enkavėdistams karinė čekistinė operacija buvo ypatinga karinė operacija, kurioje dalyvaudavo karinių pajėgų daliniai, saugumo operatyviniai darbuotojai ir agentai. Paprastai ji prasidėdavo tam tikros teritorijos blokavimu. Paskui būdavo vykdomos masinės kratos, besislapstančiųjų paieška [28].

Į Ukmergės apskritį buvo nusiųstas Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojas plk. P. Kapralovas *(Kapralov)* su 15 NKVD ir 12 NKGB operatyvinių darbuotojų, taip pat 11 NKVD 4-osios šaulių divizijos štabo viršininko plk. Solianiko *(Soljanik)* vadovaujamų šaulių kuopų. Trakų apskrities Eišiškių, Žiežmarių ir Semeliškių valsčiuose turėjo veikti plk. Gorelkino *(Gorelkin)* vadovaujami 5 NKVD ir NKGB darbuotojai ir 2 NKVD vidaus kariuomenės kuopos. Į Vilniaus apskrities Nemenčinės ir Dieveniškių valsčius buvo nusiųstas BB skyriaus darbuotojas v/s vyr. ltn. Širokovas *(Širokov)* su 14 operatyvinių darbuotojų ir 105 kariais, į Utenos apskritį — v/s pplk. Ivanovas *(Ivanov)* su 4 operatyviniais darbuotojais ir dviem šaulių kuopom. Į Švenčionių ir Panevėžio apskritis nuvyko nedidelės grupės, po 30—40 enkavėdistų. Ukmergės apskritis turėjo būti apsupta iš visų pusių panaudojus visos gen. mjr. P. Vetrovo vadovaujamos 4-osios šaulių divizijos pajėgas. Gen. mjr. M. Byčkovskio vadovaujama NKVD pasienio kariuomenė turėjo organizuoti gaudynes (vadintas „valymu") 22 km pločio pasienio juostoje. NKGB Transporto skyriaus viršininkas v/s pplk. Salminas *(Salmin)*, Lietuvos geležinkelio milicijos viršininkas milicijos pplk. Mazurovas *(Mazurov)* ir NKVD geležinkelių apsaugos kariuomenės 14-osios divizijos vadas gen. mjr. Krylovas *(Krylov)* turėjo organizuoti gaudynes geležinkelių zonose. Baudžiamosios akcijos apėmė visą Lietuvą.

Šį siautėjimą 1944 m. spalio mėn. pirmiausia patyrė Biržų, Utenos, Šakių ir Kauno apskričių gyventojai.

---

[27] Karinių čekistinių priemonių planas likviduojant antisovietinį pogrindį ir jo ginkluotus būrius (patvirtintas 1944 m. spalio 17 d.) // Ten pat. F. 10. B. 3/4. L. 146—149.

[28] Kontrrazvedyvatel'nyj slovar'. Moskva, 1972. S. 193 (visiškai slaptas SSRS KGB leidinys Nr. 10064).

22 *lentelė.* **NKVD 1944 m. spalio mėn. veiksmų padariniai**

	Apskritis					Iš viso Lietuvoje
	Biržų	Utenos	Šakių	Kauno	Vilniaus	
Sulaikyta žmonių:	1457	565	812	570	153	5291
a) dezertyrų	—	15	39	—	13	227
b) vengiančių mobilizacijos	1457	502	770	565	43	4840
Suimta:	130	107	196	43	18	1179
a) dezertyrų	2	33	8	2	—	92
b) vengiančių mobilizacijos	60	2	42	4	—	199
Nukauta žmonių	—	2	—	—	5	29
Legalizuota	—	—	—	—	3	31
Sulaikyta ir perduota:	118	676	716	573	43	3995
a) NKVD	7	—	—	—	—	10
b) NKGB	—	3	—	8	—	63
c) milicijai	4	4	—	—	—	28
d) kariniams komisariatams	89	344	—	565	43	1950
e) paleista	10	322	716	—	—	1918
Paimta ginklų:						
a) kulkosvaidžių	—	10	—	—	—	36
b) automatų	13	11	—	6	—	41
c) šautuvų	95	39	2	49	13	363
d) pistoletų ir revolverių	7	5	—	2	3	43

Lentelė sudaryta remiantis: LSSR NKVD BB skyriaus viršininko v/s pplk. N. Slepniovo 1944 m. spalio mėn. pažyma // KGB ADS. F. 3. B. 7/111. L. 337—340.

Lietuvos SSR NKVD BB skyriaus viršininkai v/s pplk. Slepniovas (iki 1944 m. gruodžio mėn.) ir pplk. A. Gusevas *(Gusev)* (nuo gruodžio mėn.) į Maskvą siuntė netikslias ataskaitas. Lietuvių tauta buvo naikinama, ir visos ataskaitų skiltys žūtbūt turėjo būti užpildytos. Pplk. A. Gusevas savo užduotį Lietuvoje suprato taip: „Demaskavimas ir likvidavimas ginkluotų banditų grupių, kurias sukūrė vokiečių žvalgyba ir kontrrevoliuciniai, nacionalistiniai, buržuaziniai lietuvių ir lenkų centrai [. . .] atskleidimas kontrrevoliucinių pogrindinių junginių, kuriuos įkūrė vokiečiai kovai su sovietų valdžia" [29]. Niekada nebuvo užmirštama paminėti vokiečių, ir net lietuvių nekomunistinės antinacinės rezistencijos organizacijos buvo vadinamos vokiečių įkurtais pogrindiniais junginiais.

[29] LSSR NKVD BB skyriaus viršininko pplk. A. Gusevo 1944 m. gruodžio 3 d. pažyma // KGB ADS. F. 3. B. 16/96. L. 7.

Bet atsiskleidė vokiečių okupacijos metais antinacinio pogrindžio organizacijų formuota lietuvių visuomenės opinija, kurią įtvirtino pirmieji sovietinių okupantų siautėjimai. Iki 1944 m. gruodžio mėn. lietuvių vyrų mobilizacija į Raudonąją armiją sužlugo. 1944 m. lapkričio 11 d. NKVD BB skyrius buvo užregistravęs 18 145 besislapsčiusius nuo mobilizacijos vyrus ir 3185 dezertyrus (mobilizuotus, bet pabėgusius iš karinių komisariatų arba karinių dalinių). Lapkričio 20 d. besislapsčiusių nuo mobilizacijos vyrų užfiksuota jau 33 660, o dezertyrų sumažėjo iki 378 [30]. Kodėl taip atsitiko — neaišku. Gali būti, kad dar viena klastote NKVD norėjo nuslėpti masiško lietuvių dezertyravimo mastą ir dezertyrus priskyrė prie besislapstančiųjų nuo mobilizacijos (iki 1944 m. lapkričio 20 d. sulaikyti 773 dezertyrai). Tuo pat metu užregistruotuose 84 būriuose narių sumažėjo nuo 4500 iki 3915. Dauguma jų tuomet taip pat slapstėsi nuo mobilizacijos, ir vietiniai NKVD skyriai į partizanų skaičių juos įrašydavo dėl savo visuose dokumentuose atsispindėjusios nuostatos: kiekvienas lietuvis, atvirai nepalaikantis okupacinės valdžios, yra „banditas". Tai patvirtina ir šios sąvokos platus vartojimas apibūdinant teroro struktūrų aukas.

Tuo metu, NKVD nuomone, didžiausi ginkluotų partizanų būriai buvo Ukmergės apskrityje — 1200 žmonių (rugsėjo 20 d.— tik 351) [31] ir Telšių apskrityje — 700 žmonių. Kitur partizanų priskaičiuota kur kas mažiau.

Tardymų metu gauta informacija nebūdavo tiksli, bet NKVD, pasinaudodamas ja, plėsdavo įtariamų, sekamų ir suimamų žmonių sąrašus. Taip buvo sudaromas aktyvaus „darbo" įspūdis, o ataskaitose greta suimtųjų skaičiaus įrašius mūšių laukuose surinktų ir gyventojų savanoriškai atiduotų ginklų skaičių buvo galima toliau

---

[30] V/s pplk. N. Slepniovo 1944 m. lapkričio 11 d. pažyma // Ten pat. L. 3; Pplk. A. Gusevo 1944 m. gruodžio 3 d. pažyma // Ten pat. L. 9.

[31] LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo P. Kapralovo 1944 m. rugsėjo 20 d. pranešimas apie operatyvinę padėtį Ukmergės apskrityje // Ten pat. F. 10. B. 1/7. L. 63.

23 lentelė. **Partizanų skaičius ir nuostoliai 1944 m. spalio mėn.**

Eil. Nr.	Apskritis	Partizanų skaičius	Būrių skaičius	Spalio mėn. žuvo partizanų	Nukauta NKVD ir NKGB darbuotojų, karininkų, kareivių, naikinimo batalionų dalyvių
1.	Panevėžio	228	3	3	5
2.	Biržų	243	9	—	1
3.	Vilniaus	300	7	5	4
4.	Trakų	180	6	1	17
5.	Rokiškio	79	7	2	1
6.	Švenčionių	76	2	—	1
7.	Raseinių	67	2	—	—
8.	Seinų	47	0	—	—
9.	Utenos	41	9	2	5
10.	Alytaus	20	1	4	—
11.	Šiaulių	17	3	—	—
12.	Kauno	12	1	—	1
13.	Marijampolės	3	1	—	1
14.	Ukmergės	1200	32	9	14
15.	Telšių	700	1	—	—
	Iš viso:	4213	84	29[a]	49

Lentelė sudaryta remiantis: LSSR NKVD BB skyriaus viršininko v/s pplk. N. Slepniovo 1944 m. spalio mėn. pažyma // KGB ADS. F. 3. B. 7/111. L. 337—340.

[a] Dar 3 žmonės žuvo Zarasų apskrityje.

ramiai persekioti ir naikinti beginklius žmones. Ten, kur partizanų būriai iš tikrųjų veikė, nei NKVD, nei NKGB nepasižymėjo aktyvumu. Pavyzdžiui, Ukmergės ir Trakų apskrityse, kuriose 1944 m. spalio mėn. žuvo 31 okupacinės kariuomenės karys (kitose apskrityse — 18), buvo sulaikyta po 143 žmones (tik besislapstę nuo mobilizacijos vyrai ir dezertyrai).

Partizanai gynė gyventojus nuo baudėjų, išlaisvindavo suimtuosius. 1944 m. rugpjūčio 30 d. Želvoje nesėkmingai buvo mėginta išlaisvinti suimtuosius, rugsėjo 4 d. buvo užpulta Šešuolių milicija, rugsėjo 7 d. Kurkliuose iš areštinės išlaisvinta 12 suimtųjų, naktį iš rugsėjo 3-iosios į 4-ąją užimti Siesikai, rugsėjo 9 d. užpulti Bal-

ninkai, spalio 23 d. — Pagiriai, spalio 23—24 d. pulta Želva [32]. Visa tai vyko Ukmergės apskrityje.

Nuo 1944 m. spalio vidurio Sovietų Sąjunga jau kontroliavo beveik visą Lietuvos teritoriją, išskyrus nedidelį ruožą aplink Klaipėdą. Tūkstančiai žmonių, pasitraukusių į Žemaitiją ir Rytprūsius, turėjo grįžti į savo gyvenamąsias vietas, kur jų laukė kareivių išplėšti ir nuniokoti namai. Ypač nukentėjo Klaipėdos krašto lietuviai. Kaip su jais elgėsi raudonieji okupantai, rodo toliau pateikiamas Priekulės NKVD operatyvinės grupės viršininko vyr. ltn. Kazakovo *(Kazakov)* pranešimas [33] (žr. 9 dokumentą prieduose):

Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisarui — valstybės saugumo komisarui drg. Bartašiūnui

INFORMACINIS PRANEŠIMAS

apie padėtį Memelio krašto Priekulės valsčiaus teritorijoje

Raudonosios armijos daliniams atėjus į Priekulės miestelio rajoną, visi gyventojai, ypač iš pajūrio kaimų, buvo evakuoti 10—15 km nuo kranto.

Be šeimininkų likę ūkiai, kaimai, turtas buvo nepaliesti ir tvarkingi.

Neilgai čia buvusios trofėjinės-ūkinės komandos ir kai kurie kariai visą šį turtą ir ūkius pavertė niekam tinkamais. Namai daugiausia tapo netinkami gyventi, stiklai išmušti, krosnys sugriautos, neišvežti baldai sulaužyti ir sunaikinti vietoje. Daug žemės ūkio inventoriaus sulaužyta ir suvežta į rinkimo punktus kaip metalo laužas.

Daugelis karių ir trofėjinių-ūkinių komandų marodieriauja, prievartauja moteris, plėšikauja ir netgi žudo gyventojus.

Kiekvienas karinis dalinys turi galvijų, daržovių ir grūdų pristatymo planą. Paskirtos specialios komandos, nurodyta, iš kokių išteklių sudaryti šias atsargas, tačiau, užuot organizavusios daržovių derliaus nuėmimą laukuo-

---

[32] J. Bartašiūno ir A. Guzevičiaus 1944 m. spalio 26 d. ataskaita L. Berijai ir V. Merkulovui apie NKVD ir NKGB agentūrinį-operatyvinį darbą likviduojant antisovietinį pogrindį ir ginkluotus būrius // Ten pat. F. 10. B. 3/4. L. 138—139.

[33] Vyr. ltn. Kazakovo 1944 m. gruodžio 24 d. pranešimas LSSR vidaus reikalų liaudies komisarui J. Bartašiūnui // Ten pat. B. 4/1. L. 6—8.

se, šios komandos daugiausia plėšia gyventojus, atima paskutinius gyvulius ir daržovių atsargas. Kariai, komandiruoti tarnybos reikalais, „pakeliui" užvažiuoja į gyvenvietes, prievartauja moteris, atima gyventojų turtą, maistą ir išeina.

Kaimų gyventojus paralyžiuoja dalies karių veiksmai. Pamatę naktį karius, gyventojai bėga iš namų ir slepiasi.

Mano vadovaujama NKVD oper. grupė nustatė keletą taikių gyventojų atžvilgiu įvykdytų karių savivalės faktų.

Protnišken[34] *kaime iš gyventojų Skrabo, Brinkio, Brinkio M., Budriks ir kitų naktį buvo pagrobtos karvės ir 2 arkliai.*

Kareivių grupės su karininkais atvažiuoja į ūkius „nakvynei", naktį atsikelia, šeimininkui uždraudžia išeiti, patys pakrauna į mašinas gyvulius ir išveža.

Iš Grumbeln kaimo gyventojo Macpreni paimtos beveik visos bulvės. Pavakare atvažiavo trys vežimai ir sunkvežimis su kariais, prisikrovė bulvių ir išvažiavo.

Iš Voverišken kaimo gyventojų Mergis Annės, Jekšys Annės trys kariai atėmė maisto atsargas ir drabužius.

Šiuo metu padažnėjo grūdų ir bulvių grobimas iš gyventojų. Trofėjinės-ūkinės komandos, nespėjusios iki šalčių nurinkti daržovių derliaus, ėmėsi trūkumą kompensuoti iš gyventojų atsargų, nepaisydamos jų poreikių.

Anksčiau išvardytų faktų buvo visuose Priekulės miestelio apylinkės kaimuose.

Yra atvejų, kai kariai išprievartauja moteris.

Piaulen kaime spalio mėnesį, grasinant ginklu, buvo išprievartauta mergina Jurgan Elza. Kaltininkai šiuo metu traukiami atsakomybėn.

Š. m. lapkričio mėn. Protnišken kaime užregistruotas atvejis, kai du kariai išprievartavo pilietę Budriks Ievą. Tą dieną vakare į Budriks butą užėjo trys kariai ir pakvietė važiuoti su jais padėti krauti į automobilį bulvių. Atvažiavę į Voverišken kaimo vieną kiemą, vairuotojas ir vienas kareivis nusivedė Budriks į daržinę ir skarele užkimšę burną išprievartavo.

---

[34] Šiame ir toliau pateikiamuose dokumentų, sudėtų į priedus, vertimuose vietovardžiai ir asmenvardžiai rašomi taip, kaip originaluose.

Visus šiuos faktus tirti sunku, nes įeiti į karinius dalinius dažniausiai neįmanoma.
Prašau Jus įsikišti.
1944 12 24
Priekulės m. NKVD oper. grupės viršininkas
vyr. ltn. Kazakovas (Parašas)

Iš vieno kito NKVD darbuotojų pateikto fakto matyti, kaip apskritai elgėsi okupantai. Tokia plėšimų ir prievartos banga nusirito per visą Lietuvą, tik pačių enkavėdistų veiksmai buvo maskuojami tariamais arba tikrais ginkluotais susirėmimais.

Pateiktasis vyr. ltn. Kazakovo pranešimas patvirtina ir tai, kad Klaipėdos kraštas okupantų iš pradžių buvo traktuojamas šiek tiek kitaip — kaip okupuota Vokietijos dalis [35].

Klaipėdos miesto ir apskrities vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas Juozapavičius 1944 m. gruodžio 24 d. taip pat pranešė Lietuvos SSR LKT pirmininkui M. Gedvilui apie padėtį Klaipėdos krašte. Čia gyventojų buvo likę tik Priekulės valsčiuje ir viename Davilių valsčiaus kaime. Po karių plėšikavimo jiems liko tik ketvirtadalis arklių. Kitų įmonių (Priekulės plytinės ir sviesto gamyklos) įrengimai buvo išmontuoti ir išvežti kaip metalo laužas. Žemės ūkio technika (traktoriai, lokomotyvai ir kt.) buvo sprogdinama, o metalas vežamas į metalo laužą. Kariai laužė visus baldus arba vežė juos į trofėjų sandėlį Priekulėje. Paskirti administruoti kolaborantai norėdavo patogiai įsikurti, bet nerasdavo baldų. Priekulės valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas Zimkus, įėjęs į vieną namą, pamatė, kaip kareivis sudaužė gerą veidrodį. Paklaustas, kodėl taip padarė, kareivis atsakė: „Sena griaunam, nauja pastatysim" [36]. Visi daiktai buvo naikinami tuo pretekstu, kad priklausė priešui — vokiečiams. Gyventojai dėl karių siautėjimo ir prievartavimų buvo

---

[35] Čia Raudonosios armijos daliniai internavo ir išsiuntė į NKVD specialiuosius lagerius visus nepasitraukusius 16—50 metų amžiaus vyrus. Žr.: Kaltinamųjų bylų išvada // Ten pat. L. 140—141.

[36] Klaipėdos miesto ir apskrities vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojo Juozapavičiaus 1944 m. gruodžio 24 d. pranešimas // Ten pat. L. 9.

tokie išsigandę, kad nė nemėgino skųstis. Tuo tarpu kariai prievartavo visas moteris, nepaisydami amžiaus ir sveikatos. Kolaborantų pareigūnų tvirtinimu, Klaipėdos krašte neliko nė vienos neapiplėštos šeimos [37].

NKGB operatyvinės grupės Klaipėdos krašte viršininkas v/s kpt. Kuzminas *(Kuz'min)* jau „visiškai slaptai" taip pat informavo savo viršininką A. Guzevičių apie padėtį krašte. Pasak jo, čia dar buvo likę vokiečių, vietos lietuvių, darbams atvežtų lenkų ir iš kitų Lietuvos vietų pasitraukusių lietuvių. Kariai iš karto suėmė visus 17—48 metų amžiaus vyrus. NKGB tarp likusių gyventojų ėmė ieškoti tų, kurie priklausė nacionalsocialistų partijai. Kokie tai buvo suimtieji, aišku iš pačių enkagėbistų tvirtinimo, kad „krašte liko tik seneliai, moterys ir vaikai". Suimtųjų skaičius nėra žinomas. Likę gyventojai buvo mobilizuojami įvairiems darbams. Trys Vilkyčių kaimo moterys 1944 m. gruodžio 1 d. iš tokių darbų karinėje komendantūroje grįžo išprievartautos. Vanagėlių kaime kareivis išprievartavo nepilnametę mergaitę, o Šilutės apskrityje dviejų kareivių prievartą patyrė 70 metų senutė [38].

Kai kurie likę vokiečiai ir lietuviai buvo okupantų be jokio preteksto nušauti. NKVD ir NKGB tik pranešdavo apie padėtį ir nesikišo į karių reikalus. O karinės kontržvalgybos „Smerš" skyriai tokį karių elgesį laikė visiškai normaliu. Šio siautėjimo padariniai baisūs — buvusių Klaipėdos krašto gyventojų liko tik 1%. Žinoma, su Vokietijos kariuomene pasitraukė absoliuti gyventojų dauguma, bet iš jų beveik niekas negrįžo į Klaipėdos kraštą. Jų likimas buvo toks pat tragiškas kaip ir kitų vokiečių karo pabėgėlių. Persekiojami, žudomi ir terorizuojami jie traukėsi į Vokietiją ir visam laikui paliko savo gimtinę.

Iš likusios Lietuvos dalies į Vokietiją pasitraukė ne mažiau kaip 60 tūkst. lietuvių, kurie nenorėjo antrą kartą patekti sovietinių okupantų valdžion. Tarp pasitraukusiųjų buvo keli tūkstančiai 1941 m. išsilaisvinusių kalinių, kurie pirmiausia galėjo vėl pakliūti į kalėjimus. Tie,

---

[37] Ten pat.

[38] LSSR Klaipėdos NKGB operatyvinės grupės viršininko v/s kpt. Kuzmino 1944 m. gruodžio 24 d. pranešimas // Ten pat. L. 11—13.

kurie nepabėgo, iš tikrųjų tapo kaliniais. NKVD sudarė daugiau kaip 2 tūkst. 1941 m. išsilaisvinusių kalinių sąrašus ir dėjo daug pastangų, kad juos surastų. Taip antrą kartą buvo įkalintas ir po kelių mėnesių kalėjime mirė Červenės žudynėse išlikęs gyvas P. Lašas.

Užėmę beveik visą Lietuvą, sovietiniai okupantai 1944 m. pabaigoje parengė naujus lietuvių naikinimo planus.

2. Masinės lietuvių žudynės 1944 m. gruodžio mėn.

Okupantų teroras kas mėnesį smarkėjo. Į kalėjimus buvo grūdami vis nauji kaliniai. Lietuvoje kalintų žmonių skaičiai SSRS NKVD Kalėjimų valdybos suvestinėse atsiranda nuo 1944 m. rugsėjo 1 d. Tą dieną pagrindiniuose Lietuvos kalėjimuose buvo kalinama 811 žmonių. Per kitus tris NKVD ir NKGB aktyvios veiklos mėnesius kalinių padaugėjo iki 3839 (tuo pat metu vietų skaičius, vadinamasis limitas, kalėjimuose padidėjo nuo 5335 iki 6690). Į lagerius buvo siunčiamos pirmos kalinių grupės.

24 lentelė. **Kalinių išvežimas į lagerius 1944 m.**

Išvežimo data		Kalinių skaičius
Rugsėjo	1—10	100
	10—20	148
	20—30	150
Spalio	1—10	4
	10—20	—
	20—31	296
Lapkričio	1—10	—
	10—20	39
	20—30	282
Iš viso:		1019

Lentelė sudaryta remiantis: 1944 m. rugsėjo 1—gruodžio 1 d. suvestinės apie kalinių skaičių SSRS NKVD kalėjimuose // RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 58. L. 194—283.

Tai, kad per rugpjūčio—lapkričio mėn. buvo suimta beveik 5 tūkst. žmonių, iš kurių 1019 iš karto buvo išsiųsti į lagerius, rodė visai kitą teroro mastą negu 1940—1941 m. Tuomet taikos metu vykdytas teroras buvo dangstomas sovietinių įstatymų formalumais (jų dažniausiai niekas nesistengė laikytis). Neginkluotas lietuvių pasipriešinimas tuomet okupantams netrukdė vykdyti užsibrėžtų Lietuvos gyventojų suėmimo planų.

1944 m. lietuviai jau aktyviai priešinosi sovietizacijai: nevykdė privalomųjų žemės ūkio produktų pristatymų valstybei planų, vengė mobilizacijos į Raudonąją armiją ir pagaliau pradėjo ginklu priešintis baudžiamiesiems NKVD kariuomenės antpuoliams. Daugelyje kaimų sovietų valdžia buvo įtvirtinama ir palaikoma tik ginkluota jėga.

1944 m. lapkričio mėn. okupantai labiausiai terorizavo Alytaus, Biržų, Utenos, Kėdainių, Vilniaus, Švenčionių, Ukmergės, Zarasų, Panevėžio, Trakų, Kauno ir Šiaulių apskričių gyventojus. Ir vis dėlto vyrai mobilizacijos vengė, ūkininkai privalomųjų pristatymų nevykdė. NKVD vertinimu, 1944 m. gruodžio 1 d. kai kuriuose Alytaus apskrities valsčiuose sovietų valdžios darbas buvo paralyžiuotas. Biržų apskrityje buvo 2132 besislapstę nuo mobilizacijos vyrai, Kėdainių apskrityje ieškota 877 dezertyrų ir 1459 besislapsčiusių nuo mobilizacijos vyrų, Utenos apskrityje — 170 dezertyrų ir 1852 besislapsčiusiųjų, Vilniaus — 710 besislapsčiusiųjų, Rokiškio — 2 tūkst. besislapsčiusiųjų [1] ir t. t. Ir tokia padėtis buvo po lapkričio mėn. įvykdytos 131 karinės čekistinės operacijos. Tą mėnesį buvo sudarytos vadinamosios operatyvinės grupės, kurioms vadovavo SSRS NKVD BB skyriaus darbuotojai, o į 12 apskričių (jos vadintos „pažeistomis banditizmo", t. y. jose buvo per daug susipratusių lietuvių) nusiųsta po vieną NKVD kariuomenės batalioną. Kova su ginkluotais partizanais persipynė su besislapsčiusių nuo mobilizacijos vyrų žudynėmis. Kiekviena karinė čekistinė operacija paprastai baigdavosi besislaps-

[1] 1944 m. lapkričio mėn. informacinis pranešimas SSRS NKVD BB vyriausiosios valdybos viršininkui Leontjevui *(Leont'ev)* apie kovą su antisovietiniu pogrindžiu // KGB ADS. F. 3. B. 7/111. L. 303, 306—308, 310.

čiusių vyrų sulaikymu arba nužudymu. Didžiausia baudžiamoji akcija įvykdyta 1944 m. lapkričio 20—25 d. Rokiškio apskrities Kamajų ir Obelių valsčiuose. Čia per septynias karines operacijas buvo nužudyti 68 žmonės, iš jų 2 vokiečiai, sulaikyti 244 žmonės. Baudėjai surinko tik 3 kulkosvaidžius, 2 automatus, 7 šautuvus, 2 pistoletus ir 17 granatų. Dauguma lietuvių nužudyti beginkliai. Tas pats vyko ir kitur. Lapkričio 18—22 d. Panevėžio apskrities Raguvos ir Ramygalos valsčiuose buvo sulaikyta 180 vengusių mobilizacijos vyrų, nužudytas 1 partizanas, lapkričio 30 d. Biržų apskrityje nužudyta 18 žmonių, bet paimti tik 2 kulkosvaidžiai [2].

Iš viso 1944 m. lapkričio mėn. buvo nužudyti 265 lietuviai. Nors 90% nužudytųjų neturėjo jokio ginklo, vis tiek jie visi buvo pavadinti banditais ir įtraukti į „likviduotų" partizanų sąrašus [3]. „Likviduotųjų", t. y. nužudytųjų, suimtųjų arba pasidavusiųjų (legalizuotųjų) buvo 831 žmogus (265 nužudyti, 565 paimti gyvi, 1 legalizavosi). NKVD suregistruotų partizanų būrių padaugėjo nuo 84 iki 133 (26 buvo „likviduoti"), jų narių — nuo 4213 iki 4273. Surado net 988 partizanų rėmėjus, iš kurių per mėnesį 110 „likvidavo". Nors, kaip minėta, dauguma besislapsčiusių vyrų buvo beginkliai, enkavėdistai savo ataskaitose greta nužudytų žmonių skaičiaus įrašydavo iš gyventojų surinktų ir surastų ginklų skaičių. Taip buvo sudaromas įspūdis, kad visi ginklai paimti per ginkluotus susirėmimus. Lapkričio mėn. 831 „likviduotam" lietuviui teko 5 sunkieji kulkosvaidžiai, 65 lengvieji kulkosvaidžiai, 61 automatas, 513 šautuvų, 69 pistoletai, 1 minosvaidis, 435 granatos, 43 minos, 11 radijo imtuvų (nuo 1944 m. rugpjūčio mėn. Lietuvoje tai buvo draudžiamas daiktas) ir net 3 motociklai [4]. Iš viso šio arsenalo tik 14 šautuvų, automatų, kulkosvaidžių ir pistoletų teko 312 Obelių ir Kamajų valsčiuose „likviduotų" lietuvių.

Ruošdamasis naujoms karinėms čekistinėms operacijoms, lapkričio mėn. NKVD dukart padaugino savo agen-

[2] Ten pat. L. 313—314.

[3] NKVD visas likviduotas grupes pagal „atspalvį" (t. y. teisinį vertinimą) vadino sukilėlių grupėmis.

[4] Ten pat. L. 316.

tų [5]. Rezidentų padaugėjo nuo 3 iki 6, vidaus agentų — nuo 119 iki 146, maršrutinių agentų — nuo 55 iki 74, informatorių [6] — nuo 1276 iki 2433. Visa Lietuvos teritorija buvo padalyta į devynis operatyvinius sektorius, kuriems vadovavo SSRS NKVD ir NKGB darbuotojai. Jie turėjo koordinuoti NKGB ir NKVD apskričių skyrių darbą slopinant lietuvių nepriklausomybės siekius, kuriuos okupantai įvertino kaip „banditizmą" arba „politinį banditizmą" (dar vadintą „sukiliminiu banditizmu"). Enkavėdistų žodyne tai apibūdinta kaip „ginkluotų būrių (iš dviejų ir daugiau žmonių) kūrimas (dalyvių verbavimas, ginklų įsigijimas ir pan.) iš kontrrevoliucinių, buržuazinių nacionalistinių ir kitų antivyriausybinių elementų ir jų naudojimas egzistuojančiai valdžiai silpninti ir nuversti" [7]. Taip buvo maskuojamas tikrasis NKVD ir NKGB veiksmų tikslas — naikinti Lietuvos nepriklausomybės šalininkus. Tik kolaborantai aktyviai rėmė sovietų valdžios veiksmus. Kadangi vietinių sovietinių aktyvistų sluoksnis buvo labai menkas, beveik visa tauta buvo priskirta „naujosios tvarkos" priešų kategorijai.

Siekdami visą Lietuvą apipinti NKVD ir NKGB struktūrų tinklu, SSRS NKVD ir NKGB 272-uose valsčiuose įsteigė savo poskyrius. Išskirsčius iš kitų Sovietų Sąjungos respublikų atvykusius 205 NKVD ir NKGB darbuotojus, buvo atsikviesta dar 400 žmonių. Kovai su lietuvių ir lenkų ginkluotu ir neginkluotu pasipriešinimu buvo

---

5 Ten pat. L. 317.

6 **Rezidentas** — slaptas neetatinis valstybės saugumo bendradarbis, vadovavęs agentų grupei. Rezidentais buvo verbuojami komunistai ir komjaunuoliai arba gerai užsirekomendavę agentai.

Vidaus agentas — agentas, užverbuotas iš prisipažinusių slapta suimtų įvairių antisovietinių organizacijų ir grupių dalyvių.

Maršrutinis agentas — agentas, užduotis vykdęs važiuodamas numatytais maršrutais. Jo paskirtis — nustatyti antisovietines organizacijas arba sekti atskirus žmones.

Informatorius — slaptas NKVD ir NKGB bendradarbis, rinkęs informaciją apie padėtį įmonėse, įstaigose arba teikęs operatyvią informaciją apie sektus žmones. Šis terminas SSRS MGB įsakymu panaikintas 1952 m. Žr.: Kontrrazvedyvatel'nyj slovar'. S. 9, 195—196, 279—280.

7 Ten pat. P. 34.

12. Užsak. Nr. 5042.

sutelkta dvylika NKVD vidaus ir pasienio kariuomenės pulkų — 16 370 karių [8] (žr. 10 dokumentą prieduose).

Visiškai slaptai

RIKIUOTĖS PRANEŠIMAS

NKVD kariuomenės, įtrauktos į kovą su banditizmu Lietuvos SSR, kiekis

Eil. Nr.	Kariuomenės pavadinimas ir dalinio Nr.	Žmonių skaičius	Pastaba
1	2	3	4
1.	*NKVD vidaus kariuomenė:*		
	a) 4 ŠD — 25 ŠP	*1 137*	
	137 ŠP	*1 008*	
	298 ŠP	*1 182*	
	261 ŠP	*1 032*	
	b) 266 atskirasis	*1 100*	
	c) 3/36 MŠP [9]	*200*	
	Iš viso:	*5 659*	
2.	*Pasienio kariuomenė:*		
	26 PB	*1 100*	
	95 PB	*950*	
	97 PB	*950*	
	man. grupė 94 PB [10]	*110*	
	Iš viso:	*3 110*	
3.	*Užnugario apsaugos NKVD kariuomenė:*		
	a) III Baltarusijos fronto:		
	331 PP	*1 200*	
	86 PP	*1 200*	

[8] SSRS NKVD ir NKGB įgaliotinio Lietuvoje I. Tkačenkos *(Tkačenko)* 1944 m. gruodžio 24 d. pranešimas VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininkui M. Suslovui *(Suslov)* // KGB ADS. F. 10. B. 4/10. L. 15—16.

[9] ŠD — šaulių divizija ŠP — šaulių pulkas; 3/36 MŠP — 36-ojo motorizuotojo šaulių pulko 3-iasis batalionas.

[10] PB — pasienio būrys; man. grupė — manevrinė grupė.

1	2	3	4
	338 PP	*1 500*	
	13 PP	*500*	
	132 PP[11]	*250*	
Iš viso:		*4 750*	
b) I Pabaltijo fronto:			
	33 PP	*700*	
	31 PP	*900*	
	216 PP	*1 000*	
	man. grupė	*130*	
	Mokomoji komanda	*125*	
Iš viso:		*16 370*	

Vadovybės štabo viršininkas
generolas majoras

Golovka (Parašas)

Be minėtų dalinių, Lietuvoje dar buvo dislokuoti 14-osios geležinkelių apsaugos divizijos daliniai, kuriems vadovavo gen. mjr. Krylovas. Jie taip pat turėjo blokuoti prie geležinkelių buvusius valsčius, o prireikus — padėti vykdyti kitų NKVD dalinių operacijas.

Kol frontas kirto Lietuvos teritoriją, NKVD kariuomenės dalinių veiklą koordinavo L. Berijos trečiasis pavaduotojas I. Serovas. Jį pakeitė SSRS NKVD ir NKGB įgaliotinis v/s komisaras I. Tkačenka[12]. Tai buvo enkavėdistas, turėjęs didelę žudynių vykdymo patirtį, labiau žinomas kaip Umanės budelis. Tai jis, būdamas v/s majoras ir Ukrainos SSR valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojas, 1941 m. liepos 20 d. įsakė Umanėje sušaudyti 767 Tarnopolio srities Čiortkovo kalėjimo ka-

[11] PP — pasienio pulkas.

[12] Ivanas Tkačenka (1910—1955) — Ukrainos SSR valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojas (1941), SSRS NKVD Ekonomikos valdybos skyriaus viršininkas, NKVD Stavropolio krašto valdybos viršininkas, nuo 1945 m. liepos 12 d.— generolas leitenantas, 1949 m. lapkričio 17 d. pateko į NKVD rezervą. Paskutinės pareigos — MVD Čeliabinsko srities valdybos viršininko pavaduotojas ir milicijos valdybos viršininkas.

linius. Tai jis 1941 m. rugpjūčio mėn. pasižymėjo tremiant Pavolgio vokiečius. Tokia I. Tkačenkos patirtis buvo nė kiek ne menkesnė negu I. Serovo, kurio domėjimąsi žudynių aukomis išreikšdavo vienintelis klausimas: „Ar visi užkasti ir kas matė?" [13] Vykdyti Maskvos genocido politikos į Lietuvą atvyko ir L. Berijos pirmasis pavaduotojas S. Kruglovas [14]. Už žiauraus tautų naikinimo organizavimą jis jau buvo apdovanotas keliais ordinais: už čečėnų ir ingušų trėmimą 1944 m. kovo 8 d. gavo Suvorovo I laipsnio ordiną, už ukrainiečių naikinimą Rovno ir Lvovo srityse 1944 m. spalio 14 d.— Kutuzovo II laipsnio ordiną, o už Krymo totorių trėmimą — Kutuzovo I laipsnio ordiną.

Su v/s komisarų S. Kruglovo ir I. Tkačenkos žinia buvo sutelktos minėtos NKVD karinės pajėgos, į apskritis siunčiamos vis naujos NKVD ir NKGB darbuotojų grupės. Masinėms baudžiamosioms akcijoms ruoštasi labai nuosekliai. Kad tai buvo būtent baudžiamosios akcijos, patvirtina S. Kruglovo L. Berijai siųsti informaciniai pranešimai. Lietuvių kova dėl nepriklausomybės buvo apibūdinama kaip kolaboravimas su vokiečiais, o antinacinių organizacijų veikimas — kaip antisovietinė veikla. Iki 1944 m. gruodžio mėn. nei NKGB, nei NKVD neturėjo tikslių žinių apie tikrai veikusias lietuvių ginkluoto pasipriešinimo organizacijas. Duomenys apie jų veiklą buvo renkami remiantis ginkluoto pasipriešinimo akcijų statistika ir surastais Lietuvos laisvės armijos (toliau — LLA) dokumentais. S. Kruglovas savo pranešimuose visada pabrėždavo, kad „veikiančiuose būriuose yra vokiečių kariuomenės kadrinių karininkų ir senos vokiečių agentūros iš lietuvių nacionalistų". Rengtą lietuvių tautos naikinimą norėta paversti karo su Vokietija dalimi. Toliau pateikiama S. Kruglovo 1944 m. gruodžio pradžioje rengto plano (juodraščio varianto) dalis [15] (žr. 11 dokumentą prieduose):

---

[13] *Kokurin A.* Evakuacija zaključennych... S. 12—13.

[14] Sergejus Kruglovas (1907—1977) — SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojas, v/s II rango komisaras (1944), 1945 m. gruodžio 29 d.—1956 m.— Sovietų Sąjungos vidaus reikalų ministras. 1953 m. kovo—birželio mėn., L. Berijai ėjus SSRS vidaus reikalų ministro pareigas, vėl buvo pirmasis jo pavaduotojas.

[15] KGB ADS. F. 10. B. 3/4. L. 327—329.

Sėkmingai kovai su antisovietiniu nacionalistiniu pogrindžiu ir jo ginkluotais būriais Lietuvoje pagal SSRS NKVD—NKGB įsakymą Nr. 001257/00388 imuosi šių priemonių:

1. Kariniai daliniai perdislokuoti į labiausiai banditizmo apimtas Lietuvos apskritis (pridedamas karinių dalinių sąrašas ir dislokacijos vieta).

2. NKGB [kitame juodraščio variante — NKGB ir NKVD — A. A.] organams periferijoje sustiprinti į apskričių skyrius nusiųsta centrinio aparato operatyvinių darbuotojų — žm. [kitame juodraščio variante — 140 žm.— A. A.].

3. Į vietas išsiųsta mano parengta direktyva su smulkiais nurodymais, kaip organizuoti kovą su ginkluotais būriais (pridedama direktyvos kopija).

4. Visos Lietuvos apskritys suskirstytos į grupes, po 3—4 apskritis, kur nusiųsti vadovaujantys Lietuvos SSR [kitame juodraščio variante — SSRS — A. A.] NKVD ir NKGB darbuotojai, atsakingi už visas akcijas šiose apskrityse likviduojant būrius.

5. NKVD apskričių skyriuose kuriami naikintojų batalionai, valsčių centruose — naikintojų būriai po 30—40 žm., o kaimuose — naikintojų būrių grupės.

Kartu prašau Jūsų sankcijos šioms priemonėms:

1. Vykdant karines čekistines operacijas, kartu būtina smogti banditų rėmėjų bazei, ir todėl būtų tikslinga ištremti į Sibirą aktyvių būrių dalyvių, Tėvynės išdavikų šeimas ir vokiečių tautybės asmenis.

2. Kad būtų sugriautas nacionalistinis pogrindis, manau, būtų tikslinga Lietuvos SSR Liaudies Komisarų Tarybos vardu kreiptis į nelegaliai gyvenančius banditus su pasiūlymu legalizuotis nustatytu laiku, nurodant, jog priešingu atveju jų šeimos bus ištremtos į Sibirą, o turtas konfiskuotas. Tuo tikslu išspausdinti specialius kreipimosi lapelius ir išplatinti juos Lietuvos kaimuose, valsčiuose.

3. Apieškant miškus ir tikrinant dokumentus, NKVD ir NKGB organai sulaiko daug banditų, nelegalų ir besislapstančiųjų nuo šaukimo, kurie siunčiami į rajonų karinius komisariatus, kur be papildomo filtravimo siun-

čiami į Raudonosios armijos gretas. Šie asmenys dirba ardomąjį darbą Raudonojoje armijoje ir dezertyruoja su ginklais į miškus.

Manyčiau, kad tikslinga rajonų kariniuose komisariatuose organizuoti specialias filtravimo grupes, kurios turi surasti tarp sulaikytų banditų okupantų rėmėjus ir kitą antisovietinį elementą, kuriuos siųsti į NKVD specialiuosius lagerius, o kai kuriuos patraukti į teismą.

4. Už aštuonių kilometrų nuo Kauno formuojamas atsarginis NKVD pulkas, kuris yra SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro rezerve,— prašau Jūsų sankcijos panaudoti pulką banditų būrių likvidavimo operacijose pagal vykdomų priemonių planą.

Kariuomenės perdislokavimas ir visi parengiamieji darbai baigiami š. m. gruodžio 10 d.

Apie operacijos rezultatus sistemingai pranešinėsiu [16].

[Toliau tekste išvardyta 14 priedų — atsišaukimų, LLA įsakymų, kurie išsiųsti su šiuo pranešimu — *A. A.*]

Ne visos numatytos priemonės buvo iš karto įgyvendintos. Masiniai trėmimai buvo nukelti į 1945 m., o nuo 1944 m. liepos mėn. kurtus naikintojų būrius iš viso atsisakyta panaudoti.

Be antilietuviškos akcijos, NKVD ir NKGB rengė kiek kitokio pobūdžio operaciją prieš lenkų tautybės Lietuvos gyventojus. 1944 m. liepos 17 d. III Baltarusijos fronto daliniai internavo ir Medininkų lageryje sutelkė 7924 Armijos Krajovos partizanus. Lietuvos SSR valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojo v/s plk. Rudakovo *(Rudakov)* ir v/s komisaro Rodionovo *(Rodionov)* nuomone, išvengę internavimo apie 1,5 tūkst. Armijos Krajovos partizanų įsikūrė Vilniuje, o apie 7—7,5 tūkst. mobilizuotų žmonių išsiskirstė Rytų Lietuvoje ir Vakarų Gudijoje. NKGB iki 1944 m. gruodžio 1 d. įstengė suimti 295 lenkus ir internuoti 16. Be to, NKGB 2-asis skyrius

---

[16] Kitame juodraščio variante išbraukti punktai apie naikintojų būrių kūrimą, trėmimų ir LKP kreipimosi planavimą. Žr.: Ten pat. L. 311.

lapkričio mėn. sulaikė 109 lenkus filtravimui [17]. Tikėtasi, kad daugelio problemų nebeliks lenkams repatrijavus. Tuo tarpu 1944 m. rugpjūčio—lapkričio mėn. antisovietinis lenkų pogrindis itin suaktyvėjo Vilniaus apskrityje. Antilietuviškus planus rengė pats S. Kruglovas, o „Kovos su lenkų antisovietiniu nacionalistiniu pogrindžiu ir lenkų ginkluotais būriais Lietuvos SSR teritorijoje" [18] planą buvo patikėta parengti v/s plk. Rudakovui ir v/s komisarui Rodionovui. Ne taip kaip lietuviai, kurie boikotavo okupantų vykdytą karinę mobilizaciją, lenkai labai smarkiai nesipriešino. Mobilizacijos planai Vilniaus apskrityje buvo vykdomi. Daug lenkų buvo siunčiami į Z. Berlingo *(Berling)* vadovaujamą lenkų armiją, kariavusią Raudonosios armijos sudėtyje. Rengiant minėtą planą, tai nebuvo užmiršta — Vilniuje, Vilniaus, Trakų, Švenčionių ir Alytaus apskrityse buvo numatytos daugumos 17—45 metų amžiaus vyrų gaudynės. Į Z. Berlingo armiją turėjo būti mobilizuoti ir 35—45 metų amžiaus vyrai. Visuotinio dokumentų tikrinimo metu turėjo būti sulaikyti visi buvę Lenkijos kariuomenės karininkai ir lenkai, kariavę Armijos Krajovos gretose. Be to, planuota ištremti Armijos Krajovos partizanų bei vengusiųjų mobilizacijos į Z. Berlingo armiją šeimas (šis plano punktas nebuvo vykdomas).

Viską suplanavus, perskirsčius NKVD kariuomenę, pradėta vykdyti vieną didžiausių baudžiamųjų akcijų. 1944 m. gruodžio 6 d. v/s II rango komisaras S. Kruglovas išleido kovinį įsakymą Nr. 001 dėl 4-osios šaulių divizijos pulkų perdislokavimo. Iki gruodžio 7 d. 25-asis šaulių pulkas veikė Utenos, 137-asis — Panevėžio, 298-asis — Ukmergės, 261-asis — Šiaulių apskrityje. Tik

[17] 1944 m. gruodžio 5 d. pažyma „Lenkų nacionalistinis pogrindis Lietuvos SSR" // Ten pat. L. 288, 290 (labiau detalizuota I. Tkačenkos 1944 m. gruodžio 24 d. pranešime. Žr.: Ten pat. B. 4/10. T. 1. L. 19). Internuotų Armijos Krajovos partizanų dėl masinių pabėgimų sumažėjo iki 5 tūkst., kiti 1944 m. rugpjūčio 5 d. buvo išvežti į Kalugą, į 361-ąjį atsargos pulką. Rugsėjo mėn. kareiviams atsisakius prisiekti, pulkas buvo išformuotas. Žr.: *Tarka K.* „Vilko" likimas // Kai kurie istorinės tiesos faktai. V., 1993. P. 78.

[18] KGB ADS. F. 10. B. 3/4. L. 285—286 (planas be datos).

gruodžio 6 d. šie pulkai nužudė 12 žmonių [19] ir išvyko į naujas vietas. Gruodžio 9 d. 25-asis šaulių pulkas susitelkė Švenčionėliuose, 137-asis telkėsi Utenoje, 261-ojo 1-asis ir 3-iasis batalionai — Biržuose ir 2-asis batalionas — Rokiškyje, 298-asis šaulių pulkas buvo Ukmergėje [20]. S. Kruglovo parengtas ir valstybės saugumo generalinio komisaro L. Berijos patvirtintas planas NKVD kariams suteikė visišką veiksmų laisvę. Kiekviena vadinamoji karinė čekistinė operacija baigdavosi lietuvių žudynėmis. 137-asis šaulių pulkas vien 1944 m. gruodžio 9—14 d. Utenos apskrityje nužudė 41 žmogų ir sulaikė 188 žmones: 6 km į pietvakarius nuo Tauragnų (Aviniškių apylinkėse) gruodžio 9—10 d. buvo nužudyti 7 žmonės ir 15 sulaikyta, 37 km į šiaurės vakarus nuo Utenos (Andrioniškio, Stanių apylinkėse) 10—12 d. nužudyti 5 (vienas vokietis) ir 11 sulaikyta, 10 km į pietryčius nuo Utenos 11 d. nužudyti 3 ir 13 sulaikyta, Videniškių ir Molėtų apylinkėse 12 d. nužudyti 4 ir 14 sulaikyta, Tauragnų apylinkėse 12 d. nužudyti 5 ir sulaikyti 9, 28 km į šiaurės vakarus nuo Utenos 14 d. nužudyti 5 ir sulaikyti 4 ir t. t. Tomis dienomis enkavėdistai rado tik 4 šautuvus, bet, nors niekas nesipriešino, Vyžuonų apylinkėse sudegino namą. Visos šios genocido akcijos vykdytos vadovaujant pulko vadui pplk. Kalabuchovui *(Kalabuchov)*, gvardijos mjr. Železnovui *(Železnov)*, mjr. Chvostovui *(Chvostov)*, ltn. Malakovui *(Malakov)*, ltn. Sidelnikovui *(Sidel'nikov)*, ltn. Šulgai *(Šulga)*, vyr. ltn. Klepniovui *(Klepnev)* [21].

Plk. Golyševo *(Golyšev)* vadovaujamo 25-ojo šaulių pulko du batalionai gruodžio 11—16 d. Švenčionių apskrityje netgi panaudojo 82 mm minosvaidžius. Gruodžio 11—14 d. Kaltanėnų valsčiuje jie nužudė 11 žmonių, sulaikė 22. Kadangi buvo „surasti" tik 2 šautuvai, ataskai-

[19] 4-osios šaulių divizijos štabo viršininko mjr. Morozovo *(Morozov)* 1944 m. gruodžio 7 d. pranešimas Nr. 1/00294 v/s II rango komisarui S. Kruglovui // Ten pat. F. 3. B. 7/152. L. 5.

[20] 4-osios šaulių divizijos vado pavaduotojo plk. A. Solomatino *(Solomatin)* 1944 m. gruodžio 9 d. pranešmas Nr. 1/00300 // Ten pat. L. 1.

[21] Pplk. Kalabuchovo 1944 m. gruodžio 14 d. ataskaita apie 4-osios šaulių divizijos 137-ojo šaulių pulko operatyvinius karinius veiksmus Utenos apskr. 1944 m. gruodžio 9—14 d. // Ten pat. B. 7/151. L. 23.

toje vaizdžiai aprašytos baudžiamosios akcijos: „ [...] sudeginta keletas banditų susirinkimo vietų; kilus gaisrams, sproginėjo šaudmenys, pelenuose rastos sudegintos ginklų dalys" [22]. Tai, kad okupantai lietuvius laikė „banditais" ir degino jų namus, rodo baisų ciniškumą ir brutalumą, juo labiau kad namai buvo naikinami minosvaidžių ugnimi [23]. Pelenais paverčiant namus turėjo būti pa-

25 lentelė. **NKVD vidaus kariuomenės 4-osios šaulių divizijos 1944 m. gruodžio 13—31 d. nužudytų žmonių skaičius**

Data	Aukų skaičius				
	Utenos apskr. (137-asis š. p.)	Ukmergės (298-asis š. p.)	Švenčionių apskr. (25-asis š. p.)	Biržų apskr. (261-asis š. p.)	Iš viso
Gruodžio 13	12	30	—	4	46
14	22	7	12	—	41
15	6	2	—	—	8
16	2	—	7	—	9
17	1	10	9	11	31
18	15	31	18	2	66
19	—	2	—	17	19
20	2	—	3	9	14
21	5	1	—	1	7
22	1	—	6	—	7
23	1	—	14	—	15
24	—	2	—	1	3
25	—	1	2	12	15
26	—	—	2	—	2
27	3	—	1	11	15
28	33	5	11	1	50
29	12	10	—	2	24
30	2	7	—	5	14
31	—	2	33	—	35
Gruodžio 13—31	117	110	118	76	421

Lentelė sudaryta remiantis: 4-osios šaulių divizijos štabo 1944 m. gruodžio 14—1945 m. sausio 1 d. koviniai pranešimai Nr. 0036—0053, 001 S. Kruglovui // KGB ADS. F. 10. B. 3/4. L. 3—4, 11—22, 24—32, 34—38; B. 7/147. L. 1.

---

[22] 25-ojo šaulių pulko vado pplk. Golyševo pranešimas apie pulko operacijas Švenčionių apskr. 1944 m. gruodžio 11—16 d. // Ten pat. L. 9.

[23] 4-osios šaulių divizijos vado pavaduotojo plk. A. Solomatino 1944 m. gruodžio 14 d. pranešimas Nr. 0037 // Ten pat. B. 7/152. L. 11.

slėpti nusikaltimų pėdsakai. Juk žudynes lydėjo plėšikavimas, o aukos dar buvo kankinamos. Aukų kasdien vis daugėjo.

Tarp 1944 m. gruodžio 13—31 d. 421 nužudyto žmogaus daugiausia buvo besislapsčiusių nuo mobilizacijos vyrų. Iš anksto sužinoję apie NKVD baudėjų atvykimą, visi vyrai bėgdavo slėptis į miškus. Pavyzdžiui, 261-ojo šaulių pulko batalionas, gruodžio 13 d. atvykęs į Gaigalų apylinkes (25 km į pietryčius nuo Biržų), sodybose nerado nė vieno vyro [24]. Bet dauguma vis vien žūdavo ne miškuose, o savo namuose, kai mėgindavo pasislėpti. Toliau pateikiamas vienas 4-osios šaulių divizijos kovinis pranešimas, iš kurio matyti, kaip buvo nuslepiamos žudynių aplinkybės [25] (žr. 12 dokumentą prieduose).

Serija „G"

SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojui v/s 2 rango komisarui drg. Kruglovui

Kovinis pranešimas Nr. 0038. NKVD VK 4-osios div. št. Vilniaus m., Didžioji 23. 1944 12 16. 22.00. Žemėlapis — 200.000 — 42 m.

I. Banditų išpuoliai:

1. NKVD Biržų apskr. sk. duomenimis, 1944 12 15 nenustatytos priklausomybės 40 žmonių ginkluotas būrys užpuolė Dovnianų valsčiaus centrą (0040), 26 km į pietvakarius nuo Biržų, nužudė 7 partinius darbuotojus ir milicininkus, sudegino Pasvalyje (1030), 27 km į pietvakarius nuo Biržų, valsčiaus vykdomojo komiteto pastatą ir keletą kitų namų ir dingo.

Priemonės: 261-ojo ŠP kuopa iš 70 žmonių, vadovaujama leitenanto Krištalio (Krištal') persekioja būrį, kad jį likviduotų.

2. NKVD oper. grupės žiniomis, Latvigalos (2070) apy-

---

[24] NKVD vidaus kariuomenės 4-osios šaulių divizijos štabo kovinis pranešimas (toliau — kovinis pranešimas) Nr. 0037 // Ten pat. B. 7/152. L. 12.

[25] Ten pat. L. 13—14.

linkėse, 6 km šiauriau Papilio, veikia banditų būrys, kurio dydis ir vadas nenustatyti.

Priemonės: 261-ojo ŠP 6-oji ir 7-oji š. kuopos ieško būrio.

II. Divizijos daliniai banditizmo likvidavimo operacijose per parą sunaikino ir paėmė:

1. NKVD Švenčionių apskr. sk. žiniomis:

Naktį į 1944 12 15 25-ojo ŠP du batalionai Ignalinos ir Melegėnų valsčiuose pradėjo būrio paiešką. Operacija tebevyksta.

2. NKVD Utenos apskr. sk. žiniomis:

137-ojo ŠP minosvaidžių kuopos būrys, vadovaujamas kuopos vado vyr. leitenanto Galčinskio (Gal'činskij), 1944 12 14 Utenos (5010) apylinkėse ieškodamas būrio susirėmė su nenustatyto dydžio banditų grupe. Susišaudymo metu nukauta 17 banditų, iš mūsų pusės mirtinai sužeistas vyr. leitenantas Galčinskis, kuris tą pačią dieną mirė.

137-ojo ŠP 8-oji š. kuopa, automatininkų kuopa, minosvaidininkų kuopos būrys, iš viso 92 žmonės, vadovaujami vyr. leitenanto Gvozdovskio (Gvozdovskij), 1944 12 15 Utenos (5010) apylinkėse susirėmimo su banditų grupe metu nukovė 4, paėmė 11 banditų, paėmė 1 automatą, 3 granatas, 500 šovinių. Banditų būstinė — namas, trys daržinės, pirtis — sudeginta. Iš mūsų pusės žuvo automatininkų kuopos raudonarmietis Temkovas (Temkov) N. I.

137-ojo ŠP 1-oji ir 3-ioji kuopos, iš viso 75 žmonės, vadovaujami vyr. leitenanto Makagonovo (Makagonov), 1944 12 15 Jonance (6090) apylinkėse, 10 km į šiaurės vakarus nuo Vižūnų, susirėmimo su būriu metu nukovė 2 banditus, paimta: 5 banditai, 1 šautuvas, 1 pistoletas, 1 granata, 150 vokiškų šautuvų šovinių, sanitarinis krepšys su medikamentais.

3. NKVD Biržų apskr. sk. žiniomis:

1944 12 16 261-ojo ŠP spec. daliniams apieškant miškus ir gyvenvietes į pietryčius nuo Biržų sulaikyti: 2 banditai, 14 vengiančių šaukimo į RA; paimti: 2 šautuvai, 8 šoviniai.

4. NKVD Ukmergės apskr. sk. žiniomis:

298-ojo ŠP 3-iojo š. bataliono daliniai Juškiškių (5060) apylinkėse, 10 km į siaurės vakarus nuo Kovarsko, nukovė 1 banditą, paėmė 1.

298-ojo ŠP 1-asis, 2-asis š. batalionai ir 8-oji š. kuopa vykdo būrių paieškos operaciją Širvintų (0060) rajone, 26 km į pietryčius nuo Ukmergės,— Musninkuose (9060), 32 km piečiau Ukmergės. 1944 12 15 nukauta banditų — 1, paimta: 6 dezertyrai, 6 automatai.

298-ojo ŠP kavalerijos žvalgybos būrys, automatininkų kuopa ieško būrių Siesikų (3040) apylinkėse. Operacija tebevykdoma.

Į Ukmergės šaukimo punktus 1944 12 14 atvyko 133 žmonės, vengę šaukimo į RA.

Iš viso:

Banditų — nukauta	*25*
„ paimta	*19*
Dezertyrų sulaikyta	*6*
Vengiančių įskaitos ir šaukimo į RA:	
sulaikyta	*14*
savanoriškai atvyko	*133*
Iš viso:	*197*
Automatų	*7*
Šautuvų	*3*
Granatų	*4*
Pistoletų	*1*
Šautuvų šovinių	*658*

5. Mūsų nuostoliai: karininkų žuvo — 1;
eilinių žuvo — 1.

Divizijos vado pavaduotojas
pulkininkas

Solomatinas (Parašas)

Laikinasis divizijos štabo viršininkas
majoras

Morozovas (Parašas)

Tai, kad po „kautynių" nebuvo randama nė keleto šovinių, enkavėdistams nerūpėjo. Ir minėtus nuostolius baudėjai patyrė labiau atsitiktinai — juk per 19 dienų divi-

zija neteko tik šioje ataskaitoje minimų karių. Visos kitos karinės čekistinės operacijos baigdavosi be nuostolių (dar 2 kareiviai buvo nušauti per tarpusavio susišaudymus ir 1 žuvo Gudeliuose, piečiau Vilniaus) [26]. Argi galėjo būti nuostolių kovojant su beginkliais žmonėmis, deginant jų namus? Be jau minėtų gruodžio 14 d. Švenčionių apskrities Kaltanėnų valsčiuje sudegintų namų, baudėjai gruodžio 13 d. 16 km piečiau Ukmergės sudegino daržinę, nužudė 8 žmones; 26 km į šiaurės vakarus nuo Ukmergės sudegino daržinę [27]; gruodžio 15 d. Utenos apylinkėse sudegino namą, 3 ūkinius pastatus, pirtį, nužudė 4 žmones [28]; gruodžio 17 d. 6 km į šiaurės rytus nuo Melagėnų (Švenčionių apskr.), Radučių k., sudegino namą, nužudė 7 žmones [29]; gruodžio 17 d. 30 km į pietvakarius nuo Utenos, Klavinių k., sudegino namą, nužudė 13 žmonių [30]; gruodžio 18 d. 10 km į pietryčius nuo Papilio (Biržų apskr.) sudegino vieną ūkį, nužudė 2 žmones [31]; gruodžio 19 d. Kvetkų ir Suvainiškio apylinkėse (30 km į rytus nuo Biržų) sudegino vieną ūkį, nužudė 15 žmonių [32]; gruodžio 20 d. Girsteikių ir Spegių apylinkėse (25 km į pietryčius nuo Biržų) sudegino 2 daržines, nužudė 7 žmones [33]; gruodžio 28 d. Stulių ir Miškiniškių apylinkėse (16—28 km į rytus nuo Utenos) sudegino namą ir daržinę, nužudė ir sudegino 14 žmonių [34].

Šie dešimt atvejų, kai buvo sudeginti pastatai ir nužudyti 77 žmonės, dar neatskleidžia visos tiesos. Savo pranešimuose NKVD kariai galėjo užrašyti, kad sudegintas ne namas, o tvartas ar daržinė, bet visada buvo pažymima: „nužudyti per ginkluotą susirėmimą". Atrodo, kad tik gruodžio 28 d. Utenos apskrityje baudėjai susidūrė su lietuvių partizanais. Dėl ginkluotės pranašumo enkavėdistai galėjo name sudeginti besigynusius žmones, o patys nepatirti jokių nuostolių.

[26] Koviniai pranešimai Nr. 0044, 0046, 0048 // Ten pat. L. 25, 26, 29.
[27] Kovinis pranešimas Nr. 0036 // Ten pat. L. 3.
[28] Kovinis pranešimas Nr. 0038 // Ten pat. L. 13.
[29] Kovinis pranešimas Nr. 0040 // Ten pat. L. 17.
[30] Kovinis pranešimas Nr. 0041 // Ten pat. L. 19.
[31] Ten pat.
[32] Kovinis pranešimas Nr. 0042 // Ten pat. L. 21.
[33] Kovinis pranešimas Nr. 0043 // Ten pat. L. 22.
[34] Kovinis pranešimas Nr. 0051 // Ten pat. L. 34.

Vietiniai NKVD skyriai pagal agentų pranešimus siųsdavo kariuomenės dalinius į vieną ar kitą mišką ieškoti partizanų, bet tokios paieškos dažniausiai buvo nesėkmingos. Iš 4-osios šaulių divizijos 421 nužudyto žmogaus ginklu pasipriešino tik daugiau kaip dešimtadalis. Tai ir buvo lietuvių ginkluoto pasipriešinimo judėjimo pirmieji didesni nuostoliai Rytų Lietuvoje.

I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenė, kuriai vadovavo laikinasis viršininkas pplk. Romanovas *(Romanov)*, SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo v/s II rango komisaro S. Kruglovo įsakymu Žemaitijoje pradėjo vykdyti baudžiamąsias karines

26 lentelė. **I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės veiksmų 1944 m. gruodžio 1—20 d. aukos**

	Apskritis							Iš viso
	Kretingos	Telšių[a]	Mažeikių	Tauragės	Panevėžio	Kėdainių	Raseinių	
Operacijų skaičius	2	4	3	13	1	1	1	25
Nužudyta žmonių	—	19	—	—	2	12	—	33
Suimtųjų skaičius	5	106	29	85	4	20	2	251
iš jų:								
1) perduota NKVD	5	9	25	33	4	3	2	81
2) perduota NKGB		97	1	20				118
Sulaikyta:								
1) dezertyrų	6	25	1	9				41
2) vengiančių mobilizacijos	10	42	32	69			13	166
Paimta:								
1) kulkosvaidžių						2		2
2) automatų					1	5		6
3) šautuvų		4	1			15		21
4) pistoletų		1	1		1			3
5) šovinių		234			800	800		1834

Lentelė sudaryta remiantis: Statistikos duomenys apie antisovietinio pogrindžio ir ginkluotų būrių likvidavimą 1944 m. gruodžio 1—5, 6—10, 11—15, 16—20 d. // KGB ADS. F. 10. B. 3/4. L. 68, 73—74, 83—84, 91—92.

[a] Iš tikrųjų 1944 m. spalio 10—1945 m. sausio 1 d. Telšių apskrityje buvo sulaikytas 1331 žmogus, iš jų 401 suimtas, 868 išsiųsti į karinį komisariatą, 62 paleisti. Buvo nužudyti 29 žmonės. Žr.: NKVD Telšių skyriaus 1945 m. sausio 20 d. ataskaita // Ten pat. B. 4/3. L. 2.

čekistines operacijas: 31-asis pasienio pulkas — Tauragės, 33-iasis — Mažeikių ir Kretingos, 216-asis — Telšių apskrityje. Oficialus tikslas — fronto užnugaryje „išvalyti kontrrevoliucinius nacionalistinius ir kitus priešiškus elementus“ [35] ir įvykdyti numatytas politines ir ekonomines priemones (t. y. mobilizaciją, privalomuosius pristatymus ir pan.). Pplk. Romanovui Alsėdžiuose įkūrus savo štabą, minėti daliniai pradėjo vykdyti kovinį įsakymą Nr. 0025. 1944 m. gruodžio 1—20 d. trys pasienio pulkai terorizavo didelę Lietuvos gyventojų dalį.

Enkavėdistai savo aukų tiksliau neskaičiavo. 26 lentelėje minimose apskrityse nuolat veikė ir kitokio pavaldumo daliniai (pasienio kariuomenės), kurie išžudydavo kur kas daugiau žmonių. Kėdainių apskrityje gruodžio 17 d. per ginkluotą susirėmimą buvo nukauti 23 partizanai ir sudegintos 3 artimiausios sodybos, Raseinių apskrityje tą pačią dieną nužudyti 24 žmonės [36]. Nuo gruodžio 22 d. pplk. Romanovas S. Kruglovui nebepranešinėjo apie lietuvių naikinimą, informavo tik apie gruodžio 22—29 d. sulaikytus 1574 žmones, tarp kurių buvo 902 į sovietinę kariuomenę sugaudyti vyrai [37]. Jų ieškodami, enkavėdistai laužđavosi į butus, išnaršydavo sodybas. Būdavo šaudoma į kiekvieną mėginusį pasislėpti žmogų. Pagal vietinių NKVD ir NKGB skyrių sudarytus partizanų šeimų sąrašus buvo siunčiamos baudėjų grupės, kurių antpuoliai baigdavosi nurodytų sodybų sudeginimu. Teroro organizatorių nuostata buvo tokia: pasipriešinimo dalyvių šeimų ūkiai turi būti sunaikinti (konfiskuoti, išplėšti ir pan.). Lietuvos pasienio apygardos viršininkas gen. mjr. M. Byčkovskis jau 1944 m. spalio 20 d. v/s komisarui J. Bartašiūnui siūlė terorą „pakelti į dar aukštesnį lygį“: imtis „reikiamų represinių priemonių“ partizanų šeimų, jų turto ir partizanų rėmėjų at-

---

[35] I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės štabo 1944 m. gruodžio 7 d. kovinis įsakymas Nr. 0025 // Ten pat. B. 7/151. L. 30.

[36] Pranešimas L. Berijai apie antisovietinio pogrindžio ir ginkluotų būrių likvidavimą 1944 m. gruodžio 17—20 d. // Ten pat. B. 7/120. L. 30.

[37] I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės štabo pranešimai Nr. 15, 16, operatyvinės suvestinės Nr. 0016—0022 // Ten pat. B. 7/151. L. 15, 16, 65—66, 85, 86—89.

žvilgiu [38]. Ėmęsi tokių „reikiamų priemonių", gruodžio 16 d. I Pabaltijo fronto enkavėdistai Grinkiškio (Kėdainių apskr.) apylinkėse sudegino 4 ūkius [39] (104-oji atskiroji manevrinė grupė), gruodžio 24 d. Varnių valsčiuje (Telšių apskr.) nužudė 2 bėgusius žmones ir sudegino 3 ūkius (216-asis pasienio pulkas) [40], gruodžio 26 d. Raseinių ir Telšių apskrityse nušovė 5 bėgusius žmones ir sudegino 5 ūkius (31-asis ir 216-asis pasienio pulkai) [41], gruodžio 29 d. Kėdainių apskrityje nušovė bandžiusius pabėgti tris besislapsčiusius jaunuolius [42] ir t. t. Beje, minėtų įvykių tikrosios aplinkybės tebėra neatskleistos. Visiškai įmanomas ne kartą minėtas ataskaitų klastojimas, kai „bandę pabėgti" žmonės buvo tiesiog sušaudomi arba sudeginami kartu su savo ūkiais. NKVD budeliai ataskaitas rašydavo taip, kaip nustatė genocido organizatoriai — trumpai, miglotai, be to, iškraipydami rusų sunkiai ištariamas aukų pavardes ir vietovių pavadinimus. Visus savo nusikaltimus I Pabaltijo fronto daliniai vykdė dažnai mėtomi iš vienos vietos į kitą. Taip teroras apėmė vis daugiau vietovių. 216-asis pasienio pulkas 1944 m. gruodžio mėn. keliavo iš Varnių į Tverus, iš Tverų į Kražius (Telšių apskr.). Raseinių apskrityje teroras vykdytas ir pagal vietinių komunistų skundus, kurie per LKP(b) CK sekretorių A. Sniečkų pasiekdavo NKVD kariuomenės vadovybę. LKP(b) Raseinių apskrities komiteto sekretorius Zaicas 1944 m. gruodžio 10 d. rašė, kad partizanai ginasi įsitvirtinę sodybose, po kuriomis „įrengti dzotai — kulkosvaidžių lizdai". Taigi su okupantais kovojusius žmones buvo galima naikinti visokiomis priemonėmis. Ir į Betygalos apylinkes buvo siunčiami minosvaidžiais ginkluoti enkavėdistai, o gen. ltn. Stupanovas *(Stupanov)* prašė į Kražių valsčių iš I Pabaltijo fronto permesti tankečių. Bet ir to nepakako. Mi-

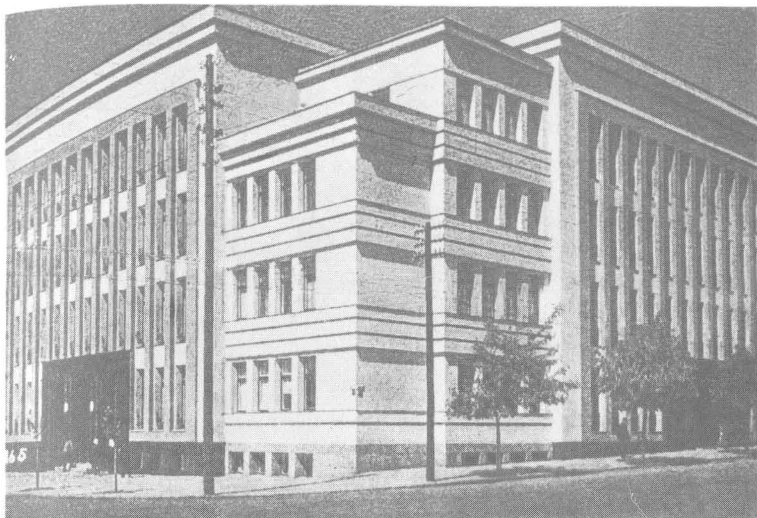
[38] Gen. mjr. M. Byčkovskio 1944 m. spalio 20 d. pranešimas Nr. 5/002536 // Ten pat. B. 7/144. L. 35—36.
[39] Pplk. Romanovo 1944 m. gruodžio 17 d. pranešimas Nr. 9 S. Kruglovui // Ten pat. B. 7/151. L. 3.
[40] I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės operatyvinė suvestinė Nr. 0018 // Ten pat. L. 85.
[41] Operatyvinė suvestinė Nr. 0019 // Ten pat. L. 86.
[42] Operatyvinė suvestinė Nr. 0022 // Ten pat. L. 89.

Okupacinės kariuomenės įžengimas į Lietuvą 1940 m. birželio 15 d. (Eišiškės)

Okupacinės kariuomenės įžengimas į Kauną

NKVD būstinė Kaune (buvę Valstybės saugumo departamento rūmai) 1940—1941 m.

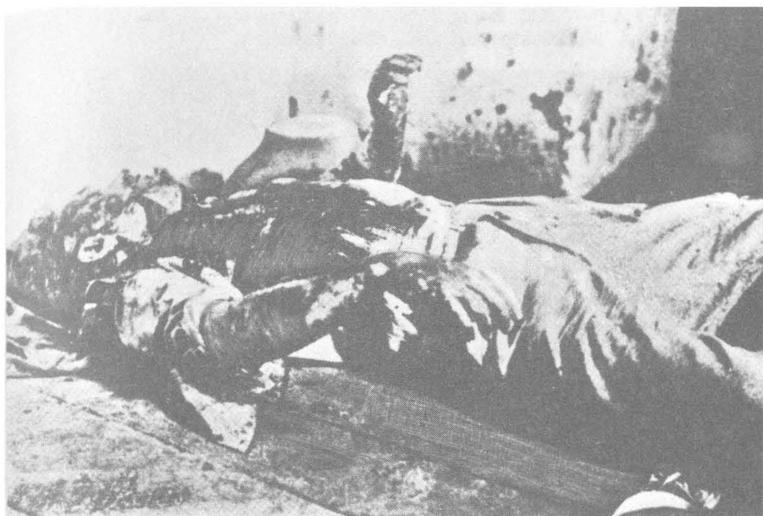
1941 m. birželio 24 d. Rainių miškelyje nužudyti Telšių kalėjimo kaliniai

Rainių miškelyje nukankintas politinis kalinys

1941 m. birželio 26 d. Pravieniškių lageryje nužudytų kalinių kūnai

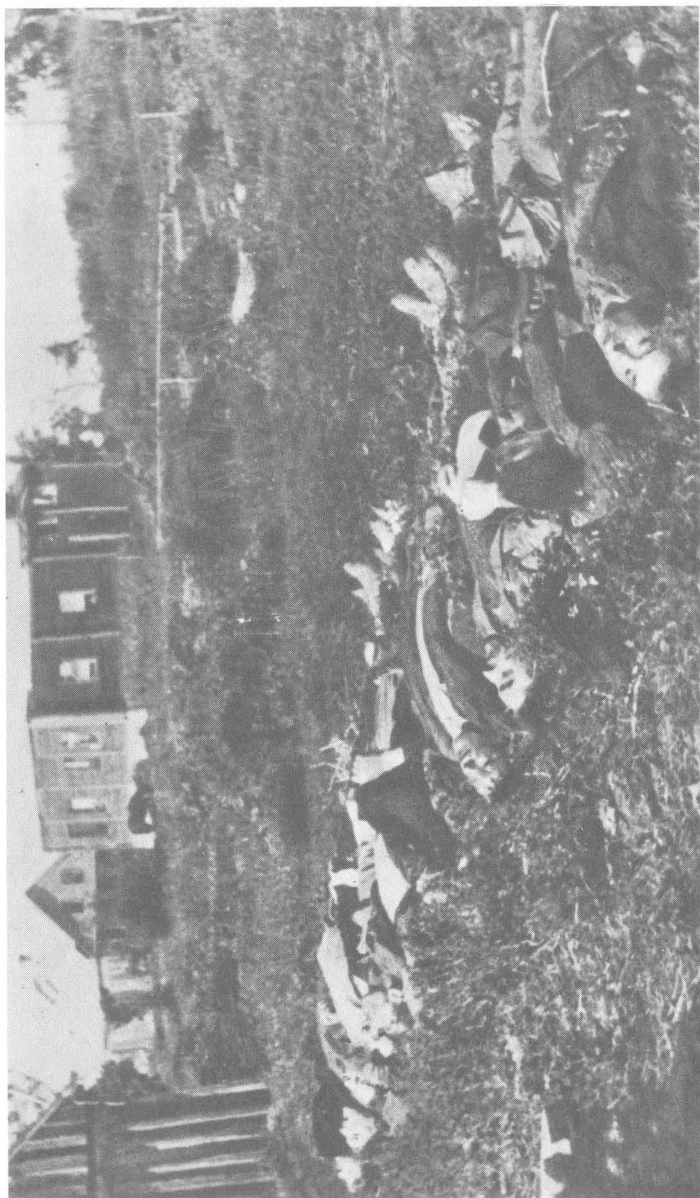

1941 m. birželio 26 d. žvėriškai nukankintas Panevėžio ligoninės direktorius gydytojas J. Žemgulys

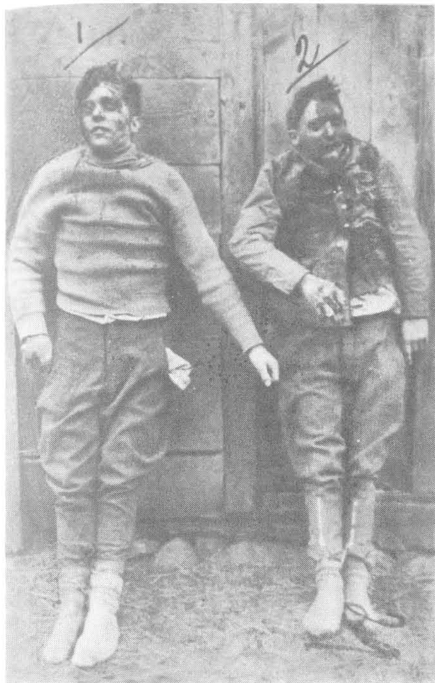

Nežinomas lietuvis, nužudytas plaktuko smūgiu į smilkinį ir užkastas Petrašiūnuose (iki 1941 m. birželio 22 d.)

NKVD—MVD—MGB karinių baudžiamųjų operacijų aukos. Žuvusių partizanų išniekinimas

1945 m. birželio 25 d. Rokiškio apskr. Gudėnų k. enkavėdistų įvykdytos karinės baudžiamosios operacijos aukos, suguldytos Kamajų aikštėje

V. Butvilas ir M. Jakubaitis (Prisikėlimo apygarda)

V. Kadilis, A. Valikonis ir J. Kalvaitis (Vyčio apygarda, Ramygala)

Septyni žuvę partizanai, tarp jų — K. Noreika, A. Bakas ir A. Paliūnas (Betygalos valsč.)

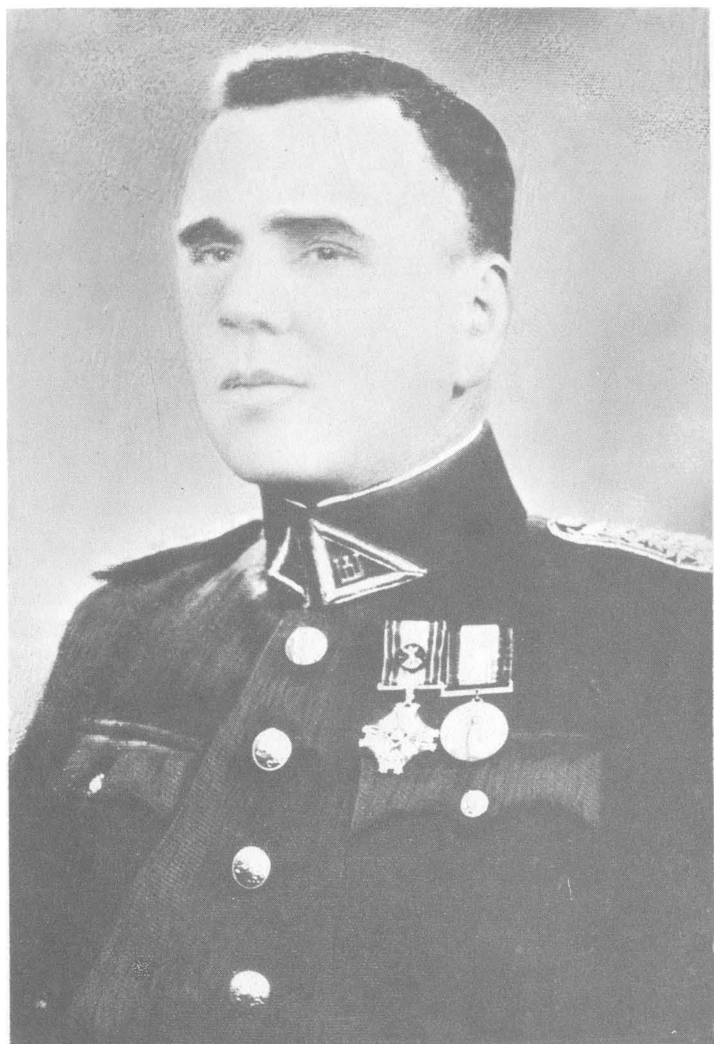
A. Balys ir neatpažintas nužudytas partizanas (Vyčio apygarda, Ramygala)

1949 m. rugsėjo 28 d. žuvęs (Šunkarių miške sunkiai sužeistas nusišovė) „Tauro" apygardos vadas A. Grybinas („Faustas")

B. Morkūnas, V. Mozūra ir V. Guobžas (Utenos apskr., Leliūnų valsč., Trumbatiškių st.)

1945 m. rugsėjo mėn. NKGB vidaus kalėjime nukankintas „Tigro" rinktinės vadas kpt. B. Kaliatka

1950 m. spalio 30 d. nušautas iš baudėjų apsuptos sodybos bėgęs šešiolikmetis A. Marmokas

1952 m. balandžio 19 d. žuvęs „Tauro" apygardos partizanas A. Šulašavičius

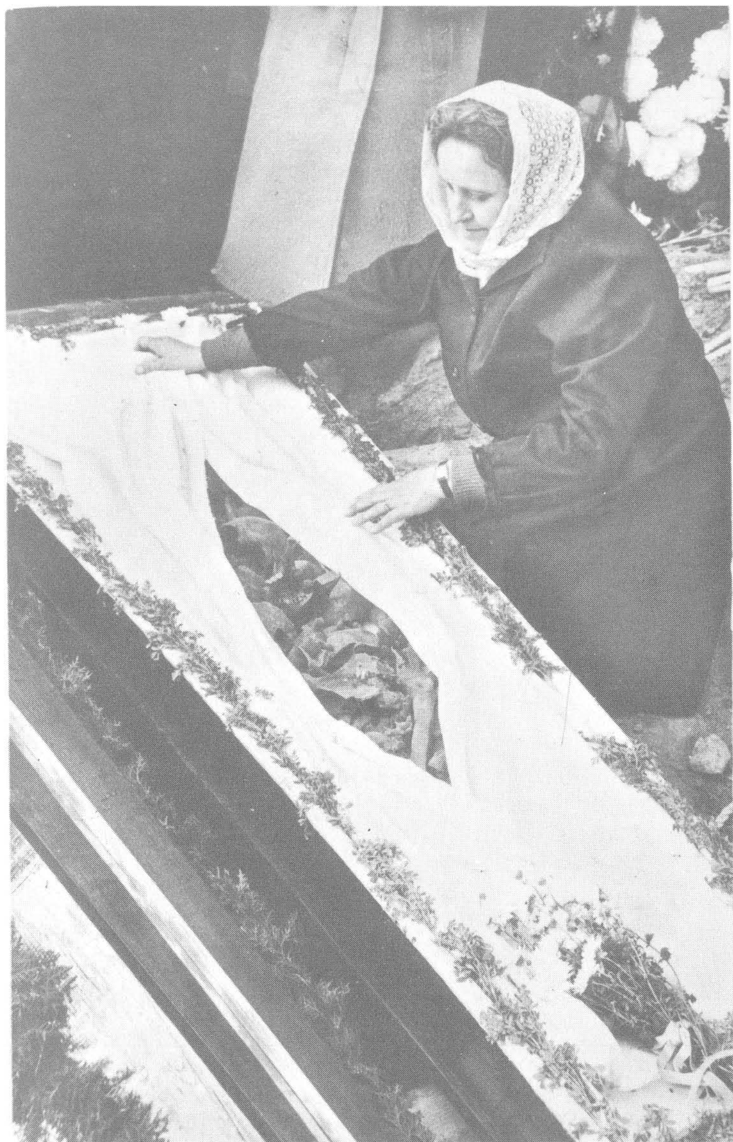
Dainavos apygardos „Dzūkų" rinktinės partizanų atsišaukimas

Algimanto apygardos partizanai

KGB sudaryta 1954 m. Lietuvoje veikusių partizanų išsidėstymo schema

Genocido aukų perlaidojimas (1990 m.)

KGB vidaus kalėjimo (buvęs MGB vidaus kalėjimas) kalinių pasivaikščiojimo užtvarai (1991 m.)

nėtas Zaicas pranešė, kad „savo jėgomis nieko nepadarysim. Prašau išspręsti klausimą dėl koordinuotų veiksmų valant iš apskrities būrius [partizanų — *A. A.*] [...]. Prašau į apskrities centrą atsiųsti arba dislokuoti Raudonosios armijos arba NKVD dalinius, nes jei apskrityje nebus įgulos, mus visus sutriuškins" [43]. Kolaborantai savo atrama laikė tik okupacinę kariuomenę. Prašymai buvo išgirsti, ir 31-ojo pasienio pulko daliniai, kurie terorizuoti gyventojus pradėjo Tauragės apskrityje, gruodžio viduryje buvo nusiųsti į Raseinius ir Šiluvą (čia buvo laikinas apskrities centras). Paskui pulkas keliavo į Krakes (Kėdainių apskr.), vėl į Tauragę, o gruodžio 23—29 d. — iš Krakių į Kelmę ir Kražius (Raseinių apskr.). Vien Raseinių apskrityje paskutinėmis gruodžio dienomis 116-oje baudžiamųjų operacijų buvo nužudyti 109 žmonės, mažuma jų žuvo per ginkluotus susirėmimus su baudėjais (nukauta 11 baudėjų ir saugumiečių). Nors buvo sugaudyti ir išsiųsti į veikiančiąją kariuomenę 656 vyrai, 1945 m. sausio 1 d. apskrityje tebesislapstė ne mažiau kaip 3100 žmonių. Dėl teroro buvo dar smarkiau priešinamasi. Gruodžio 20 d. saugumiečiai Raseinių apskrities partizanų būriams priskyrė 1220 žmonių [44], o sausio 1 d.— 2 tūkst. Ir tai po to, kai siautėjimų metu buvo suimti 347 žmonės ir 2 žmonės iš karto išsiųsti į specialiuosius lagerius [45]. Dar šimtai žmonių buvo laikomi pasienio pulkų žvalgybos skyriuose, kur buvo tardomi ir verbuojami. Pplk. Romanovo nuomone, 33-iasis pasienio pulkas Mažeikių ir Kretingos apskrityje 1944 m. gruodžio 8—16 d. veikė „be rezultatų" [46] (žr. 26 lentelę), nes oficialiose ataskaitose nepažymėta nė vienos aukos. Tuomet 33-iasis pasienio pulkas buvo permestas į Kėdainių apskritį (Šėtą,

---

[43] LKP(b) Raseinių apskrities komiteto informacinis pranešimas LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui // Ten pat. B. 16/6. L. 6.

[44] I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės veikimo 1944 m. gruodžio 16—20 d. statistinė suvestinė // Ten pat. B. 7/151. L. 92.

[45] Raseinių apskrities operatyvinės grupės v/s plk. Sinicyno *(Sinicyn)* statistinė suvestinė apie kovą su antisovietiniu pogrindžiu iki 1945 m. sausio 1 d. // Ten pat. L. 69—71

[46] Pplk. Romanovo 1944 m. gruodžio 16 d. pranešimas S. Kruglovui // Ten pat. L. 2.

13. Užsak. Nr. 5042.

Taujėnus, Grinkiškį)[47], kur nuo gruodžio 12 d. S. Kruglovo papildomu įsakymu 104-oji atskiroji manevrinė grupė su 31-ojo pasienio pulko daliniais (vadovavo NKVD operatyvinės grupės viršininkas v/s plk. Karlinas *(Karlin)* ir pplk. Lomaka *(Lomako)*)[48] itin aktyviai vykdė baudžiamąsias akcijas. 4-osios šaulių divizijos ir I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD dalinių teroras apėmė pusę Lietuvos apskričių. Likusioje Lietuvos dalyje (Šiaulių, Alytaus, Kauno, Vilniaus, Rokiškio, Seinų, Marijampolės, Vilkaviškio, Šakių, Joniškio, Panevėžio, Zarasų, Trakų apskrityse)[49] siautėjo III Baltarusijos fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenė ir Lietuvos pasienio apygardos pasienio apsaugos būriai. Šie daliniai nuo 1944 m. gruodžio 8 d. pradėjo aktyviai vykdyti lietuvių persekiojimo ir naikinimo akcijas, bet apie jų veikimą dokumentų liko labai mažai. O juk šių dalinių kariai buvo Alytaus apskrities Merkinės valsčiaus Klepočių, Ryliškių, Lizdų ir kitų kaimų gyventojų budeliai. Žinoma, kad III Baltarusijos fronto NKVD kariuomenės 13-asis pasienio pulkas veikė Šakių apskrityje, pasienio kariuomenės 95-asis Lenino ordinu apdovanotas pasienio būrys — Panevėžio ir Rokiškio apskrityse[50], 23-iasis du kartus Raudonosios vėliavos ordinu apdovanotas pasienio būrys — Šiaulių apskrityje, 97-asis pasienio būrys — Trakų apskrityje[51], 94-ojo pasienio būrio užkarda — Raseinių apskrityje, SSRS NKVD vidaus kariuomenės 266-asis atskirasis šaulių pulkas — Vilniaus mieste ir apskrityje[52]. Dar penki enkavėdistų pulkai veikė Suvalkijoje, Dzūkijoje arba buvo mėtomi po įvairias Lietuvos dalis. Visur liko kruvinų jų veikimo pėdsakų.

[47] I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės štabo 1944 m. gruodžio 22 d. pranešimas Nr. 13 // Ten pat. L. 5.

[48] I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės štabo kovinis įsakymas Nr. 0026 // Ten pat. L. 11; Pplk. Romanovo 1944 m. gruodžio 16 d. pranešimas S. Kruglovui // Ten pat. L. 2.

[49] Šilutės, Pagėgių ir Klaipėdos apskritys buvo pafrontės ir fronto zonoje ir karinės okupacinės administracijos žinioje.

[50] I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės štabo 1944 m. gruodžio 10 d. kovinis įsakymas Nr. 0026 // Ten pat. L. 11.

[51] NKVD pasienio kariuomenės Lietuvos apygardos 1945 m. sausio 13 d. pranešimas Nr. 00541 // Ten pat. B. 7/148. L. 14.

[52] 4-osios šaulių divizijos vado gen. mjr. P. Vetrovo 1944 m. gruodžio 25 d. kovinis pranešimas Nr. 0047 // Ten pat. B. 7/152. L. 31.

Kai kuriose apskrityse baudžiamąsias akcijas pradėta vykdyti prisidengus vietinių NKVD ir sovietinių organų ultimatumais. NKVD Šiaulių apskrities skyriaus viršininko kpt. Satkausko (lietuviška pavardė taip pat tiko priedangai) 1944 m. gruodžio 15 d. ultimatume buvo reikalaujama per 10 dienų atiduoti ginklus, priešingu atveju „neatidavę, bet žinoję ir nepranešę, bus laikomi priešo pagalbininkais ir baudžiami pagal karo meto įstatymus"[53]. Dėl kiekvieno rasto šovinio ar kokio nors ginklo visa šeima, o dažnai ir visas kaimas patirdavo baisiausią enkavėdistų terorą. Žinoma, ultimatumus skelbę enkavėdistai nė neketino laukti bent vieną dieną. 1944 m. gruodžio 9—31 d. Šiaulių apskrityje siautėjo 1517 NKVD pasienio kariuomenės enkavėdistų, kurie nužudė 56 žmones ir 416 suėmė[54], iš jų tik paskelbus ultimatumą gruodžio 15—20 d. buvo nužudyta 13 ir 100 žmonių suimta[55].

Atsiskleidžia aiškus enkavėdistų melas. Pasienio apygardos viršininkas M. Byčkovskis iš Kauno S. Kruglovui pranešė, kad gruodžio 17—18 d. Vaiguvoje, Šaukėnuose, Kruopiuose, Linkuvoje ir kitur vykdydami gaudynes budėjai sulaikė 60 žmonių, iš kurių 18 nužudė (ne 13, kaip rašoma gruodžio 15—20 d. suvestinėje). Enkavėdistai rado tik 1 kulkosvaidį, bet sudegino 5 namus ir 8 daržines[56]. Kokiomis konkrečiomis aplinkybėmis lietuviai buvo naikinami, iš dokumentų nepaaiškėja. Žinoma, kad gruodžio 17 d. 23-iojo pasienio būrio 2-osios komendantūros kpt. Vlasovo vadovaujami pasieniečiai apsupo ir sudegino eigulio P. Šumskio sodybą. Daugiau apie įvykio aplinkybes taip pat nieko nežinoma, bet 3 žmonės buvo nušauti ir 6 sudeginti[57].

Baudžiamųjų akcijų vykdytojai ir kitose NKVD pasienio kariuomenės veikimo vietose — Panevėžio ir Raseinių apskrityse (tik Trakų apskrityje 97-asis pasienio būrys nebuvo labai aktyvus) — pasižymėjo žiaurumu. 94-ojo

---

53 Ten pat. B. 4/22. L. 95.

54 NKVD Šiaulių apskrities skyriaus 1945 m. sausio 1 d. ataskaita // Ten pat. B. 4/12. VII dalis. L. 25.

55 NKVD Šiaulių apskrities skyriaus 1944 m. gruodžio 15—20 d. veikimo ataskaita // Ten pat. IV dalis. L. 56.

56 1944 m. gruodžio 19 d. suvestinė Nr. 5 // Ten pat. B. 16/6. L. 49.

57 Ten pat. L. 57.

pasienio būrio enkavėdistai, neradę partizanų, žudė sulaikytus žmones. Kas dešimtas į budelių akiratį patekęs lietuvis buvo nužudomas. Gruodžio 18 d. Raseinių apskrityje iš 186 sulaikytų žmonių 25 buvo nužudyti [58], gruodžio 29 d. Panevėžio apskrityje Krumbinų viensėdyje buvo sudeginti 9 žmonės [59] ir t. t. Ši apskritis nuo pat antrosios okupacijos pradžios itin aktyviai priešinosi okupantams. Jie Panevėžio apskritį visada išskirdavo kaip nepatikimą, pasižyminčią antisovietiniu gyventojų nusiteikimu. Kai 1944 m. gruodžio 17 d. įvyko S. Kruglovo operatyvinis pasitarimas su NKVD ir NKGB operatyvinių grupių viršininkais bei NKVD kariuomenės dalinių vadais, 95-asis pasienio būrys Panevėžio apskrityje ėmė dar labiau siautėti. Iki 1944 m. gruodžio 22 d. pagal agentūros ir tardymo duomenis buvo sudaryti suimamųjų sąrašai, į kuriuos pateko 166 žmonės — 1941 m. sukilimo dalyviai, antinacinio pasipriešinimo organizacijų nariai ir partizanų rėmėjai. Nuo gruodžio 16 iki 22 d. enkavėdistai nužudė 43 žmones, sulaikė dar 120 žmonių ir surinko 9 šautuvus bei automatus. Dėl tokio teroro, enkavėdistų kalba vadinto „operatyviniu ir plačiu aiškinamuoju darbu", iš Šimonių miško išėjo 498 nuo mobilizacijos besislapstę vyrai. Taip jie tikėjosi apsaugoti savo šeimas nuo sunaikinimo. Tuo metu iš tikrųjų vietinė NKVD ir NKGB operatyvinė grupė sudarinėjo sąrašus šeimų, kurias baudėjai savo išpuolių metu pirmiausia turėjo terorizuoti [60]. Be to, 95-ojo pasienio būrio vadas plk. Skorodumovas *(Skorodumov)* ketino pats vadovauti „kalėdinei" (gruodžio 23—25 d.) baudžiamajai akcijai Šimonių miške ir apylinkėse. Ruošdamiesi šiai akcijai, baudėjai gruodžio 22 d. Troškūnų valsčiuje Justininkų miške aptiko bunkerį, kuriame rado 3 šautuvus. Vykdant S. Kruglovo nurodymą persekioti 1941 m. sukilimo dalyvius, tuo pretekstu buvo nužudytas Meleikiškių kaimo gyventojas ir sukili-

---

[58] Ten pat. L. 50.

[59] NKVD pasienio kariuomenės Lietuvos apygardos 1944 m. gruodžio 30 d. suvestinė // Ten pat. L. 113.

[60] SSRS NKVD operatyvinės grupės, veikusios Panevėžio apskrityje, viršininko milicijos komisaro Moskovo *(Moskov)* ir 95-ojo pasienio būrio vado plk. Skorodumovo 1944 m. gruodžio 22 d. pranešimas Nr. 278 // Ten pat. L. 76—77.

mo dalyvis Kazys Ševčiūnas. Kartu su juo nužudyta dar 11 žmonių ir sudeginti 4 namai [61].

„Kalėdiniam" terorui ruošėsi visi NKVD darbuotojai. Buvo perdislokuoti NKVD daliniai. III Baltarusijos fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės vadas gen. ltn. I. Liubas (Liubyj) iš Vakarų Gudijos į Kėdainių apskritį permetė 338-ąjį pulką. Kėdainiuose, Krakėse, Josvainiuose, Žeimiuose, Šėtoje, Surviliškyje ir Žokinėje įsitaisė automatininkų kuopos, kurias sustiprino artilerijos baterijos ir minosvaidžių būriai [62]. Į Kauną buvo permestas 132-ojo pasienio pulko batalionas [63].

Šakių apskrityje veikęs III Baltarusijos fronto 13-asis pasienio Vilniaus pulkas jau iki tol buvo spėjęs pasižymėti teroro akcijomis. Toliau pateikiamame gen. ltn. I. Liubo pranešime S. Kruglovui kaip reta atvirai rašoma apie ištisų lietuvių kaimų naikinimą Kauno apskrities Čekiškės valsčiuje, kur šis pulkas taip pat veikė [64] (žr. 13 dokumentą prieduose).

Pranešimas Nr. 5
Vilnius

Vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojui valstybės saugumo 2 rango komisarui drg. Kruglovui

1944 12 19 pranešimo Nr. 4 papildymas

1944 12 17 kratydami Visputų (koordinatės 20—56) sodybas 13-ojo pasienio Vilniaus pulko daliniai dalyvavo ginkluotame susirėmime su banditų grupe iki 30 žmonių, ginkluota dviem rankiniais kulkosvaidžiais. Banditai įsitvirtino sodybose, iš kur apšaudė pasieniečius. Susirėmimo metu nukauta 17, paimti 3 banditai. Sudeginta 15 ūkių. Dalis banditų mažomis grupėmis išsislapstė miške į šiaurės rytus nuo Joteikių (koordinatės 20—56).

---

[61] J. Bartašiūno ir A. Guzevičiaus 1945 m. sausio 6 d. pranešimas SSRS vidaus reikalų liaudies komisarui L. Berijai ir valstybės saugumo liaudies komisarui V. Merkulovui // Ten pat. F. 10. B. 1/7. L. 168.

[62] Gen. ltn. I. Liubo 1944 m. gruodžio 23 d. pranešimas S. Kruglovui // Ten pat. F. 3. B. 16/6. L. 89.

[63] Plk. Grekovo (Grekov) pranešimas v/s II rango komisarui S. Kruglovui // Ten pat. L. 88.

[64] Ten pat. L. 60.

1944 12 18 13-asis pasienio Vilniaus pulkas Jodaičių apylinkėse apsupo būrį iki 50 žmonių (koordinatės 20—48). Būrys bandė prasiveržti, bet minosvaidžių ir automatų ugnis jį išsklaidė. Nukauta 14, paimta 9 banditai. Be to, paimti 3 rėmėjai. Sudeginti 7 ūkiai ir 2 sandėliai su šoviniais ir granatomis. 13-asis pasienio Vilniaus pulkas toliau vykdo paieškas. [Toliau rašoma apie 217-ojo pasienio pulko operaciją Gardino srityje — A. A.]

Pasirašė: III Baltarusijos fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės viršininkas generolas leitenantas Liubas

Perdavė: oper. budėtojas majoras Kublanovskis

Priėmė: LSSR NKVD oper. budėtojo padėjėjas valstybės saugumo leitenantas Postolskis

14.30

1944.XII.20.

Šiame dokumente net nenurodytas paimtų ginklų kiekis, nors savo ataskaitose enkavėdistai niekada neužmiršdavo pasididžiuoti trofėjais. Išvada peršasi savaime: jokių ginkluotų susirėmimų nebuvo. Naikinant lietuvių šeimas, kartu buvo sudeginami visi jų sodybų pastatai. Kaip aiškėja iš kitų dokumentų, tai buvo keršto akcijos dalis. 1944 m. gruodžio 16 d. Čekiškės valsčiuje su partizanais susirėmė kontržvalgybos „Smerš" skyriaus viršininko pavaduotojo v/s kpt. Viniukovo *(Vinjukov)* vadovaujama grupė. Aštuonias valandas trukusiame mūšyje žuvo 3 enkavėdistai, 6 buvo sužeisti. Jau gruodžio 17 d. 13-ojo pasienio pulko batalionas mūšio apylinkėse įvykdė minėtas baudžiamąsias akcijas. Sudeginus pirmąsias 15 sodybų, atvyko pats 13-ojo pasienio pulko vadas mjr. Petrenka *(Petrenko)*. Jo vadovaujami 127 enkavėdistai gruodžio 18—21 d. Butkiškių, Vosbutų, Baukių, Juodaičių kaimuose nužudė 56, sulaikė 68 žmones ir sudegino 29 sodybas. Savo ataskaitoje jis nepamiršo paminėti trofėjų — 1 kulkosvaidžio, 16 šautuvų ir 2 automatų, kuriuos „paėmė" iš 124 sulaikytų ir nužudytų žmonių [65]. Už kiekvieną gruo-

[65] SSRS NKVD ir NKGB operatyvinės grupės, veikusios Kauno apskrityje, viršininko v/s pplk. Terentjevo *(Terent'ev)* 1945 m. sausio 20 d. informacinis pranešimas // Ten pat. B. 7/27. L. 33—34.

džio 16 d. žuvusį enkavėdistą buvo nužudyta po 24 žmones ir sudeginta po 13—14 sodybų. Kauno NKVD ir NKGB operatyvinio sektoriaus viršininkas v/s I rango komisaras Rodionovas, informuodamas V. Merkulovą ir S. Kruglovą, jau pranešė ne apie 29, o 46 sodybų sudeginimą (atitinka tik gruodžio 17—21 d. nužudytų bei sulaikytų žmonių skaičius ir paimtų trofėjų kiekis). Be to, jis informavo apie gruodžio 22 d. 5 km į rytus nuo Vilkijos (Bubių, Ligainių, Padauguvės ir kituose kaimuose) v/s pplk. Terentjevo įvykdytą baudžiamąją operaciją. Čia vėl „pasižymėjo" 13-ojo pasienio pulko kariai: sudegintos 9 sodybos, nušauta 16, sudeginta 4, sulaikyta 11 žmonių [66]. Kaip ir kitose lietuvių naikinimo operacijose, enkavėdistai nepatyrė nuostolių (vėliau išsiųstame pranešime jau atsiranda 1 sužeistasis [67]) ir paėmė ne itin daug trofėjų. Visi kiti ginklai „sudegė" (žr. 14 dokumentą prieduose) [68].

Okupantai, siautėdami per 1944 m. šv. Kalėdas, išžudė šimtus lietuvių. Iš viso 1944 m. gruodžio 20—25 d. per 74 baudžiamąsias akcijas enkavėdistai nužudė 427 ir suėmė 482 žmones. Ypač pagarsėjo Alytaus apskrities Merkinės valsčiaus valstiečių žudynės. Pasak NKVD dokumentų, tuomet Klepočių, Ryliškių, Lizdų ir kituose kaimuose „per dvi dienas trukusius susirėmimus" [69] buvo nukauti 43 ir paimti 23 ginkluoto pasipriešinimo dalyviai. Visa ši ataskaita buvo suklastota. Išvardijus tariamai paimtus trofėjus (kulkosvaidis, automatas, šautuvas, pistoletas ir netgi prieštankinis šautuvas) norėta dar labiau paslėpti beginklių žmonių naikinimo pėdsakus. Skirtingai nuo kitų ataskaitų, šioje nors ir rašoma apie sudegintus namus, bet nenurodomas jų skaičius. Žudikai turėjo ką slėpti. Gruodžio 24 d. (NKVD dokumente nurodyta gruodžio 23 d., bet enkavėdistai siautėjo dvi dienas) kelių kilometrų spinduliu buvo sudeginta iki 48 so-

---

[66] V/s I rango komisaro Rodionovo 1944 m. gruodžio 23 d. pranešimas // Ten pat. B. 16/6. L. 85.

[67] Plk. Grekovo pranešimas S. Kruglovui // Ten pat. L. 88.

[68] Ten pat. L. 85.

[69] SSRS NKVD ir NKGB įgaliotinio Lietuvoje I. Tkačenkos 1944 m. gruodžio 28 d. informacinis pranešimas VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininkui M. Suslovui ir LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui apie antisovietinio pogrindžio ir ginkluoto pasipriešinimo likvidavimą 1944 m. gruodžio 20—25 d. // Ten pat. F. 3. B. 4/10. T. 1. L. 8, 10.

dybų. Kadangi vienkiemiai buvo toli vienas nuo kito, visos žudynių aplinkybės nežinomos. Kai kurie valstiečiai buvo sudeginti savo namuose (palaidota apie 32 žmonės). Prieš degindami sodybas, baudėjai jas išplėšdavo, o gyvulius išvarydavo į Merkinę. Likę gyvi vyrai buvo vietoje kankinami, tardomi ir paskui išvaromi į Merkinę arba Alytų. Klepočių kaime nužudyti 22 žmonės (A. Mikalonis, B. Muzikevičius ir kt.), Lizdų — 10 (iš jų 2 moterys), Ryliškių — 5, Druskininkų, Taručionių, Krikštonių, Pieriškių, Vertelkų kaimuose nužudyta po 1—3 žmones. Iš viso nužudyti 48 žmonės[70]. Liudytojai ne tik teigia buvus daugiau aukų (NKVD dokumentuose — 43 nužudytieji), bet ir nurodo dar kitas žudynių vietas. Gali būti, kad aukų buvo kur kas daugiau. Apie Klepočių ir kitų kaimų gyventojų naikinimą SSRS NKVD ir NKGB įgaliotinis Lietuvoje I. Tkačenka informavo ne tik L. Beriją, bet ir tikrą Maskvos „gubernatorių" Lietuvoje M. Suslovą (VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininką) bei A. Sniečkų.

Kitose Lietuvos vietose gruodžio 23—25 d. baudėjų teroras taip pat baigėsi beginklių žmonių žudynėmis. Gruodžio 23 d. Panevėžio apskrities Vadoklių valsčiuje buvo nužudyta 11 žmonių, suimtas 31 žmogus ir sudeginti 4 namai[71], tos pačios apskrities Troškūnų valsčiuje Gudėnų kaime sudeginti 4 namai su 9 žmonėmis[72]. Ieškoti tikrovės NKVD dokumentuose neverta. Lietuvių žudynės turėjo tilpti į okupacinės administracijos politines-socialines schemas. Ir visi NKGB ir NKVD dokumentai buvo tvarkomi pagal komunistinės-bolševikinės ideologijos reikalavimus bei specifinį teroro sistemos žodyną.

Lietuvių antisovietinio pasipriešinimo dalyviai buvo perpratę tikruosius okupantų tikslus. Pogrindiniame laikraštyje „Laisvės keliais" (pasirašytas Vieningos Lietuvos

---

[70] Antrasis Pirčiupis (atsiminimų rankraštis saugomas autoriaus archyve). P. 16, 17, 20. Dar minimi Bugonių (Merkinės valsč.), Dubrių, Fermos ir Vabalių (Alovės valsč.) kaimai. Tuo metu Alytaus apskrityje buvo sudeginta ne mažiau kaip 70 sodybų. Žr.: *Grunskis E.* Kas degino Klepočius // Pasaulis. 1990. Nr. 24. P. 17.

[71] KGB ADS. F. 10. B. 4/10. T. 1. L. 11.

[72] NKVD ir NKGB Panevėžio operatyvinio sektoriaus 1944 m. gruodžio 27 d. pranešimas S. Kruglovui, J. Bartašiūnui ir A. Guzevičiui // Ten pat. F. 3. B. 16/6. L. 130.

sąjūdžio) jau 1945 m. vasario 12 d. buvo rašoma: „[...] puikiai atsimename 1940—1941 m. kontrrevoliucionieriaus ir liaudies priešo sąvokas. Viena iš šių sąvokų apkaltintas žmogus buvo pasmerktas kalėjimui, Sibirui arba mirčiai. Šios sąvokos pasidarė mums per daug gerai pažįstamos, todėl bolševikai [...] visus lietuvius, trokštančius atstatyti laisvą ir nepriklausomą Lietuvą, apšaukė lietuviškai vokiškais nacionalistais, fašistų pakalikais ir hitlerininkų bernais. [...] Mes niekada nesilankstėme prieš rudąjį fašizmą. Mes vedėme griežtą gyvųjų tautos jėgų išsaugojimo kovą" [73].

Lietuvių tauta dėl okupantų 1944 m. gruodžio mėn. įvykdytų genocido akcijų patyrė didžiulių nuostolių, kurie atsispindi toliau pateikiamoje lentelėje.

27 lentelė. **Sovietinio genocido 1944 m. spalio—gruodžio mėn. aukos**

Data	Nužudyta žmonių	Baudėjų trofėjų skaičius			
		kulkosvaidžių	automatų	šautuvų	pistoletų
Spalis	39	36	41	363	43
Lapkritis	265	70	61	513	69
Gruodžio 1—10	311				
10—16	370	37	45	188	44
17—20	557	14	34	157	7
20—25	427	16	25	167	33
25—30	391				
Iš viso gruodžio mėn.:	2056	125	200	873	145
Iš viso:	2238	395	600	4884	516

Lentelė sudaryta remiantis: 1944 m. lapkričio 11 d. pažyma apie LSSR NKVD agentūrinio-operatyvinio darbo rezultatus ir karines operacijas kovojant su ginkluotu pasipriešinimu // KGB ADS. F. 10. B. 16/96. L. 1—3; Pranešimas SSRS NKVD BB valdybos viršininkui v/s III rango komisarui A. Leontjevui apie kovą su antisovietiniu pogrindžiu ir ginkluotu pasipriešinimu 1944 m. lapkričio mėn. // Ten pat. L. 316; SSRS NKVD ir NKGB įgaliotinio Lietuvoje I. Tkačenkos 1944 m. gruodžio 24 d. pranešimas M. Suslovui // Ten pat. F. 10. B. 4/10. T. 1. L. 15—22; Informacinis pranešimas apie antisovietinio pogrindžio ir ginkluoto pasipriešinimo likvidavimą 1944 m. gruodžio 17—20 d. // Ten pat. F. 3. B. 7/120. L. 29—31; Informacinis pranešimas apie BB skyriaus darbą 1944 m. // Ten pat. L. 165—184; 1944 m. gruodžio 28 d. I. Tkačenkos informacinis pranešimas apie antisovietinio pogrindžio ir ginkluoto pasipriešinimo likvidavimą 1944 m. gruodžio 20—25 d. // Ten pat. F. 10. B. 4/10. T. 1. L. 8—14.

[73] Ten pat. B. 4/20. V dalis. L. 148.

Kaip teigiama NKVD ataskaitose, 1944 m. spalio, lapkričio ir gruodžio mėn. buvo nužudyta 2360 žmonių. NKVD vidaus kariuomenės 4-oji šaulių divizija iki 1944 m. rugsėjo 27 d. dar buvo nužudžiusi 129 žmones. Taigi, nors ir negalutiniais duomenimis, okupantų aukų buvo 2489 (99% jų — lietuviai). Tik apie dešimtadalis šių žmonių žuvo ginkluoto pasipriešinimo dalyvių gretose su ginklu rankose kovodami dėl Lietuvos nepriklausomybės, visi kiti buvo nužudyti, nukankinti, sudeginti. Vien gruodžio 17—21 d. Čekiškės (Kauno apskr.) ir gruodžio 24—25 d. Merkinės (Alytaus apskr.) valsčiuose buvo sudegintos 94 sodybos ir nužudytas 121 žmogus, ir tai rodo, kokio masto buvo tapęs okupantų teroras. Lietuvių tautos naikinimo akcijas galima apibūdinti tik vienu žodžiu: genocidas.

Ir šio genocido pėdsakus okupantai slėpė labai kruopščiai. Keisdami teroro aukų skaičius, enkavėdistai klastojo ataskaitas. Vienas melas buvo maskuojamas kitu melu. Pavyzdžiui, siekiant parodyti, kad lietuviai naujiesiems okupantams ir jų įgyvendinamai politikai priešinosi vykdydami hitlerininkų valią, prie nužudytų civilių gyventojų buvo priskirti fronto užnugaryje nukauti 198 vokiečių kareiviai ir karininkai (iš jų 165 nukauti iki lapkričio 20 d.). Jie buvo arba pabėgę iš karo belaisvių lagerių, arba slapstėsi atsilikę nuo savo dalinių. 1944 m. tie vokiečiai su lietuvių partizanais dažniausiai jokių ryšių nepalaikė. Tai aiškėja ir iš įvairių NKVD dalinių ataskaitų. Tačiau okupantų propagandai ir nereikėjo jokių faktų. NKVD aukų skaičius, pridėjus nukautus vokiečius, „padidintas" iki 2436, nors, kaip minėta, vien lietuvių buvo nužudyta daugiau.

Nurodydami tariamų trofėjų skaičių, enkavėdistai visiškai susipainiojo. V. Merkulovas ir S. Kruglovas J. Stalinui ir L. Berijai pranešė, kad iki 1944 m. gruodžio 20 d. vien šautuvų iš lietuvių ginkluoto pasipriešinimo dalyvių paimta 5815 [74], o galutinėje ataskaitoje rašoma apie 4884 šautuvus [75]. Viskas priklausė nuo lietuvių tautos genocido organizatorių užgaidų. Kovodami su lietuvių ginkluo-

[74] I. Tkačenkos 1944 m. gruodžio 24 d. pranešimas // Ten pat. F. 10. B. 4/10. T. 1. L. 21.

[75] Pranešimas apie LSSR NKVD BB skyriaus darbą 1944 m. // Ten pat. F. 3. B. 7/120. L. 172.

tu pasipriešinimu, okupantai iš tikrųjų nepaėmė nė tų 873 šautuvų, kurie įrašyti 1944 m. gruodžio mėn. suvestinėje, bet daugiau kaip du tūkstančiai beginklių žmonių buvo nužudyti.

Dar daugiau Lietuvos gyventojų pateko į NKVD dalinių, NKVD ir NKGB apskričių ir valsčių skyrių areštines, NKVD kalėjimus. SSRS NKVD ir NKGB įgaliotinio Lietuvoje I. Tkačenkos duomenimis, 1944 m. liepos mėn.— gruodžio 10 d. Lietuvoje buvo suimti 4302 žmonės, gruodžio 10—20 d.— 4290 žmonių. Pasak okupantų, tarp šių 8592 suimtųjų (1854 suimti Vilniuje) buvo 2186 lenkų antisovietinio pogrindžio dalyviai ir Armijos Krajovos partizanai, 3883 lietuvių ginkluoto pasipriešinimo dalyviai ir rėmėjai, 817 lietuvių neginkluoto antisovietinio pogrindžio dalyvių ir t. t. 1944 m. gruodžio mėn. buvo suimta tūkstančiai lenkų [76], ir tuo, Sovietų Sąjungos emisaro I. Tkačenkos nuomone, buvo siekiama priversti lenkus repatrijuoti į Lenkiją [77]. Kartu tikėtasi nustatyti buvusius Armijos Krajovos dalyvius, kad šie netrukdytų įgyvendinti Maskvos marionečių — Lenkų nacionalinio išsivadavimo komiteto planų. I. Tkačenka netgi pasiūlė paleisti internuotą Armijos Krajovos pplk. A. Kšižanovskį (*Krzyżanowski*; „Vilk") ir leisti Gardine formuoti lenkų diviziją. Į diviziją susirinkę buvę Armijos Krajovos partizanai turėjo būti išvežti į Balstogę „apginkluoti", o paskui turėjo arba būti internuoti, arba stoti į lenkų dalinius, kariavusius Raudonojoje armijoje [78].

Suimtų žmonių skaičius nuolat kito ir buvo keičiamas [79]. 1944 m. liepos—gruodžio mėn. NKVD suėmė 6180 žmonių ir NKGB — 6238 žmones, iš viso kalėjimuose at-

---

[76] NKVD pasų skyriaus duomenimis, 1944 m. gruodžio 1 d. Vilniuje gyveno 106 500 žmonių, iš jų 7958 lietuviai ir 84 990 lenkų. Visoje Lietuvoje lenkų suregistruota 218 205. Žr.: Ten pat. F. 10. B. 4/1. L. 274.

[77] Ten pat. L. 20.

[78] Ten pat. L. 19.

[79] Pranešimas apie antisovietinio pogrindžio ir ginkluoto pasipriešinimo likvidavimą LSSR 1944 m. gruodžio 17—20 d. // Ten pat. B. 7/120. L. 31. Nurodomi jau mažesni skaičiai negu anksčiau minėti I. Tkačenkos pateiktieji.

sidūrė 12 418 žmonių [80]. Po metų vidaus reikalų ir valstybės saugumo liaudies komisarai J. Bartašiūnas ir D. Jefimovas *(Efimov)* patikslino: 1944 m. suimta 13 167 žmonės, iš jų 3602 lenkų antisovietinio pogrindžio dalyviai, 3324 lietuvių ginkluoto pasipriešinimo dalyviai ir jų rėmėjai, 1160 lietuvių neginkluoto antisovietinio pogrindžio dalyvių, 1097 besislapstę nuo karinės mobilizacijos vyrai ir t. t. NKVD suėmė 6127 žmones, NKGB — 7040 žmonių (3822 lenkus, 2980 lietuvių, 238 kitų tautybių žmones). Nors 1944 m., be suimtųjų, dar apie 40 tūkst. žmonių buvo laikinai patekę į NKVD ir NKGB skyrių areštines ar baudėjų „filtravimo grupes", „patikslintoje" saugumiečių ataskaitoje liko tik 24 780 sulaikytų žmonių, iš jų 680 buvo paleista ir 24 100 prievarta mobilizuota į kariuomenę [81] (LKP(b) Centro Komitetui nusiųstuose dokumentuose prievarta mobilizuotų žmonių skaičius sumažintas iki 19 249) [82].

1944 m. gruodžio mėn. kalinių padaugėjo nuo 3839 iki 9578, dar 1338 kaliniai (gruodžio 1—10 d.— 59, gruodžio 10—20 d.— 260) rugsėjo—gruodžio mėn. buvo išgabenti į GULAG-o lagerius [83]. Kaip Lietuvos kalėjimuose (tik pagrindiniuose) daugėjo kalinių ir kokia buvo jų sudėtis, matyti iš toliau pateikiamos lentelės.

Nors Lietuvoje buvo suimta ne mažiau kaip 13 167 žmonės, į kalėjimus pateko 10 916 žmonių. Kur dingo 2251 žmogus? Galima manyti, kad dalis jų buvo sušaudyti, kiti pateko į Lietuvoje įsteigtus GULAG-o lagerius, o kai kurie — nužudyti tardant.

Matyti, kad ypač sunkiai derinti savo dokumentus sekėsi NKGB: suimti 6238 žmonės, o kalėjimuose 1945 m.

---

[80] LSSR vidaus reikalų ir valstybės saugumo liaudies komisarų A. Guzevičiaus ir J. Bartašiūno 1945 m. sausio 5 d. informacinis pranešimas L. Berijai ir V. Merkulovui apie suimtųjų skaičių // Ten pat. F. 10. B. 4/10. T. 1. L. 34—35.

[81] 1945 m. gruodžio mėn. pažyma apie NKVD ir NKGB kovą su nacionalistiniu pogrindžiu ir jo ginkluotais būriais nuo 1944 m. liepos mėn. iki 1945 m. gruodžio 1 d. // Ten pat. F. 3. B. 41/131. L. 9—10.

[82] 1945 m. sausio 17 d. LSSR NKVD BB skyriaus viršininko v/s pplk. Gusevo pranešimas // LVOA. F. 1771. Ap. 8. B. 188. L. 9.

[83] NKVD kalėjimų 1944 m. rugsėjo—gruodžio mėn. kalinių skaičių suvestinės //RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 58. L. 283—284; B. 63. L. 3—4.

28 lentelė. **1944 m. tardytų ir nuteistų kalinių skaičius**

Data		Kalėjimų talpumas	Kalinių skaičius	Tardytų kalinių priklausomybė				Nuteistų kalinių skaičius	Nuteistųjų mirties bausme skaičius
				NKGB	„Smerš“	NKVD	milicijai, prokuratūrai, teismams		
1944 m.									
Rugsėjo	1	5 335	811	289	31	70	52	335	31
	10	6 070	1 089	370	24	119	103	398	50
	20		1 309	449	51	155	140	426	70
Spalio	1		1 641	544	97	194	236	475	71
	10	6 570	2 171	674	79	249	419	629	79
	20		2 577	809	79	311	263	838	98
Lapkričio	1		2 997	980	175	249	483	898	135
	10		3 285	1 102	234	278	585	838	159
	20		3 595	1 170	228	377	673	879	152
Gruodžio	1	6 690	3 839	1 153	213	485	906	795	175
	10	6 892	4 444	1 267	214	533	1 036	1 063	215
	20		6 018	2 248	120	1 017	1 129	1 167	225
1945 m.									
Sausio	1	6 790	9 578	2 227	167	4 246	1 190	1 384	253

Lentelė sudaryta remiantis: NKVD kalėjimų 1944 m. rugsėjo—gruodžio mėn. kalinių skaičių suvestinės // RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 58. L. 104—284; B. 63. L. 3—4.

sausio 1 d. kalėjo tik 2227 NKGB tardyti kaliniai. Be to, yra net trys dokumentai, kuriuose pateikiami vis kiti 1944 m. NKGB suimtų žmonių skaičiai. Vienur rašoma apie 8993 sulaikytus ir suimtus žmones [84], kitur — apie 4051 suimtą žmogų (1944 liepos mėn.—gruodžio 24 d. NKGB Transporto skyrius suėmė 429, 2-asis skyrius — 302, Kauno apskrities skyrius — 374, Ukmergės — 240, Vilniaus — 216, Panevėžio — 180, Šiaulių — 172 žmones, kitų apskričių skyriai suėmė 21 — 169 žmones) [85] arba net 7040 suimtųjų [86]. Žinoma, kad visi į NKGB rankas patekę žmonės iš pradžių buvo laikomi „sulaikytaisiais", o atlikus numatytus formalumus (atgaline data išrašius suėmimo orderį) tapdavo „suimtaisiais". Ir vis dėlto tiksliai sužinoti, kiek buvo suimtųjų, neįmanoma. Pakankamai pagrįsta būtų viena išvada: suimtųjų buvo ne 10 916, ne 12 418 ir net ne 13 167. Jų buvo dar daugiau. Kai kurie suimtieji buvo kalinami vietinių NKGB skyrių areštinėse arba nužudyti tardant. 1944 m. gruodžio mėn. pradėjus masiškai naikinti lietuvius ir mėginant nuslėpti nusikaltimų pėdsakus buvo supainiotos visos NKVD ir NKGB ataskaitos. Vien tai, kad, dokumentų duomenimis, 1944 m. gruodžio 10—20 d. buvo suimta 4290 žmonių, o kalėjimuose oficialiai kalinių padaugėjo nuo 4444 iki 6018 (t. y. 1574 žmonėmis), rodė mėginimus nuslėpti tikrąjį įkalintų žmonių skaičių. Kalėjimuose kalintų žmonių skaičiai atspindi tik dalį tiesos. Niekur neliko dokumentų, iš kurių būtų galima sužinoti, kiekgi žmonių buvo sukimšta į NKVD ir NKGB pastatų rūsius („vidaus kalėjimus"). Kaip ir didžiuosiuose kalėjimuose, čia žmonės daugybę mėnesių buvo kalinami, tardomi ir kankinami.

Tokiu teroru NKVD ir NKGB mėgino palaužti lietuvių tautos pasipriešinimą okupacinei Sovietų Sąjungos poli-

---

[84] A. Guzevičiaus 1945 m. balandžio 7 d. pažyma apie iki 1945 m. balandžio 1 d. sulaikytus ir suimtus žmones // KGB ADS. F. 10. B. 4/1. L. 125—126.

[85] A. Guzevičiaus 1944 m. sausio 8 d. pranešimas VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininkui M. Suslovui // Ten pat. L. 30; 1944 m. gruodžio 24 d. pažyma apie LSSR NKGB suimtų žmonių skaičių iki 1944 m. gruodžio 25 d. // Ten pat. L. 23.

[86] 1945 m. gruodžio mėn. pažyma apie NKVD ir NKGB kovą su nac. pogrindžiu ir ginkluotais būriais nuo 1944 m. liepos mėn. iki 1945 m. gruodžio 1 d. // Ten pat. F. 3. B. 41/131. L. 9—10.

tikai. Siekta, kad lietuviai savanoriškai sutiktų būti apiplėšti (privalomieji pristatymai) ir, nors jų valstybė ir neteko nepriklausomybės, eitų mirti okupacinės kariuomenės gretose. Bet šios politikos rezultatai nebuvo tokie, kokių tikėjosi Sovietų Sąjungos politinė ir karinė vadovybė. 1944 m. liepos 28—rugsėjo 1 d. buvo mobilizuoti 20 154 žmonės, rugsėjo mėn.— 18 456, spalio — 9614, lapkričio — 7651, gruodžio mėn.— 10 264 žmonės [87] (iš viso 66 139 žmonės, kai kurie iš karto pabėgo). Nors ir buvo griebtasi baisaus teroro, tačiau lietuviai neplūdo į karinius komisariatus. Tarp 63 061 iki 1944 m. gruodžio 15 d. mobilizuoto Lietuvos gyventojo buvo 42 558 lietuviai, 11 259 lenkai [88] ir 9244 kitų tautybių žmonės. Iš lietuvių net 24 100 buvo sugaudyti NKVD kariuomenės dalinių ir prievarta atvaryti į karinius komisariatus. Jau mobilizuoti, į karinius dalinius išsiųsti lietuviai vėl bėgo į Lietuvą. Tik dabar jie patekdavo į oficialiai ieškomų „dezertyrų" kategoriją (iki 1945 m. sausio 1 d. buvo sulaikyti 1275 „dezertyrai", o sausio 1 d. ieškota dar 1732 iš kariuomenės pabėgusių vyrų) [89]. Kad ir ką darė nuo mirties bėgę lietuviai, jie visada buvo okupantų priešai. Fronte galėjo žūti nuo vokiečių kulkų, o užnugaryje — nuo NKVD baudėjų rankos. Okupantų nedomino į kariuomenę sugaudytų vyrų mirtis.

1944 m. vasarą ir rudenį lietuviai pateko į Smolensko srities Jarcevo miškus, kur buvo formuojami 50-osios atsargos divizijos 251-asis, 252-asis ir 253-iasis atsargos pulkai. 1944 m. gruodžio mėn. šie pulkai jau buvo Pabradėje, Ukmergėje ir Jašiūnuose. Visą savo nepasitenkinimą lietuvių kariai išreikšdavo laiškuose giminaičiams. Vilniaus karo cenzūros punktas pranešinėjo, kad lietuviai, tarnaujantys Ukmergėje, „skundžiasi [. . .] nepatenkinamu maistu, duonos stoka, blogomis kareivinių sąlygomis ir utėlių

---

[87] 1945 m. kovo 21 d. pažyma apie LSSR karinio komisariato mobilizacinį darbą // LVOA. F. 1771. Ap. 8. B. 188. L. 43.

[88] Lenkų patriotų sąjunga iki 1945 m. vasario 10 d. užregistravo 16 753 savanorius į lenkų armiją, faktiškai buvo išsiųsti 17 505 žmonės. Žr.: A. Guzevičiaus ir J. Bartašiūno 1945 m. vasario 10 d. pranešimas L. Berijai ir V. Merkulovui // Ten pat. F. 10. B. 4/1. L. 148.

[89] LVOA. F. 1771. Ap. 8. B. 188. L. 9.

atsiradimu" [90]. V. Vačys savo laiške rašė: „[...] milinė atstoja visą patalynę. Dabar aprašysiu, kaip mus maitina: duonos gauname 500 gramų ir 1,5 litro sriubos per dieną, šaukštelį cukraus ir 20 gramų žuvies, arba pusę silkės, bet žuvies būna dukart per savaitę. Kai mūsų žmonės grįš į Lietuvą, jų nepažins, visi labai sublogę. Vienas kito negalime pažinti. Daug iš mūsų serga ir miršta. Per dieną miršta po 2 ir po 3 žmones. Kiaules geriau maitina už mus, jeigu mus maitintų taip, kaip Lietuvoje kiaules, tai mes būtumėm patenkinti. Nelaimingas tas žmogus, kuris į kariuomenę pakliuvo. Daug kas nusižudė" [91]. Lietuviai, kurie nemirė nuo bado ir ligų, nenusižudė ir nepabėgo, buvo išsiųsti į Rytprūsiuose ir Kurše kariavusius dalinius [92]. Į mirtį fronte juos lydėjo ginkluota rusų karių sargyba. „Jauni vyrai eina mirti išbalusiais ir pageltonavusiais veidais, patys nežinodami už ką" [93],— savo laiške rašė mobilizuotas A. Piliūnas.

1944 m. liepos—gruodžio mėn. okupantų vykdyto genocido padariniai lietuvių tautai ir apskritai Lietuvos gyventojams buvo tragiški:

Sulaikyta žmonių	53 000
iš jų:	
suimta	13 169 [94]
mobilizuota	24 100
Iš viso mobilizuota žmonių	63 061 [95]
Nužudyta žmonių	2 489

Iš viso apie 100 tūkst. Lietuvos gyventojų teko patirti vienokią ar kitokią okupantų prievartą. Visa tai tėra minimalūs žinomi teroro padariniai. 1945 m. į Lietuvos istoriją buvo įrašyta ne mažiau tragiškų puslapių.

---

[90] LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojo v/s plk. Rudakovo 1944 m. gruodžio 14 d. pranešimas LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui // KGB ADS. F. 10. B. 4/1. L. 150.

[91] Ten pat. L. 150—151.

[92] *Dobrovolskas J.* Pergalės karių gretose. P. 73.

[93] KGB ADS. F. 10. B. 4/1. L. 151.

[94] Iš jų 1944 m. 1338 išsiųsti į lagerius ir apie 250 nuteista mirties bausme. 1/3 suimtųjų buvo lenkai.

[95] Iš jų apie 40 tūkst. lietuvių išsiųsta į frontą. Kiti pabėgo arba žuvo.

3. 1945-ieji — didžiojo teroro metai

1945 m. lietuviai buvo toliau naikinami. Kaip ir anksčiau, beginklių žmonių žudynės glaudžiai persipynė su ginkluoto pasipriešinimo dalyvių persekiojimu ir naikinimu. 1944 m. iš okupantų teroro aukų apytikriai 1/10 buvo ginkluotos rezistencijos dalyviai, o jau 1945 m. šis santykis pasikeitė. Po 1944 m. gruodžio mėn. žudynių lietuvių ginkluotas pasipriešinimas dar labiau suaktyvėjo, tapo organizuotesnis. Tuo tarpu Sovietų Sąjunga 1945 m. sausio pabaigoje užėmė Klaipėdą ir ėmė kontroliuoti visą Lietuvos teritoriją.

Okupuotos Lietuvos gyventojams 1941 m. rugpjūčio 14 d. V. Čerčilio *(Churchill)* ir F. Ruzvelto *(Roosevelt)* pasirašyta Atlanto chartija buvo gerai žinoma iš antinacinių rezistencinių organizacijų spaudos. Tikėtasi, kad jos principai pasibaigus karui bus taikomi ir Lietuvoje. Tačiau Sovietų Sąjunga neketino laikytis Atlanto chartijos pagrindinio principo: „Atstatyti suverenias teises ir savarankiškumą tų tautų, kurios jų neteko per prievartą" [1]. Prisidėdama prie chartijos, SSRS patikslino, kad minėtų principų praktinis taikymas turi būti suderintas su vienos ar kitos šalies reikmėmis ir istoriniais ypatumais. Tais „istoriniais ypatumais" norėta nuslėpti buvusios Rusijos imperijos ribų atstatymą ir išplėtimą. JAV nuo 1932 m. nuosekliai laikėsi Stimsono doktrinos, t. y. prievartinio kitos valstybės teritorijos užėmimo ir aneksavimo nepripažinimo politikos [2].

Karo metu Baltijos šalių okupacija tebebuvo tarptautinė problema, bet 1944 m. JAV valstybės departamentas priėmė memorandumą, kuriame buvo galutinai suformuotas Jungtinių Valstijų diplomatijos požiūris į Baltijos šalių okupaciją daugeliui metų į priekį: nepaversti šios prob-

[1] *Vares P., Osipova O.* Pochiščenie Evropy ili Baltijskij vopros v meždunarodnych otnošenijach XX veka. Tallin, 1992. S. 235.

[2] *Hough W. I. H.* The annextion of the Baltic states and its effect on the development of law prohibiting forcible seizure of territory // Journal of International and Comparative Law. Vol. 6. 1985. N. 2. P. 327.

14. Užsak. Nr. 5042.

lemos rimtu JAV ir SSRS prieštaravimu ir vengti teisiškai pripažinti SSRS okupacijos padarinius ar morališkai pritarti jiems. Pagal šią nuostatą JAV savo iniciatyva Baltijos valstybių klausimo nekėlė. Tokios nuostatos laikėsi ir kitos Vakarų valstybės. 1945 m. vasario mėn. Jaltos konferencijoje priimtoje deklaracijoje patvirtinta, kad susigrąžinti suverenitetą galės tik tos šalys, iš kurių „agresyvios nacijos prievarta atėmė suverenitetą" [3]. Sovietų Sąjungai, kaip nugalėtojų bloko narei, šis principas nebuvo taikomas. Nė viena didžioji Vakarų valstybė neįgijo kokių nors naujų teritorijų, o SSRS priverstinėmis sutartimis įtvirtino 1940 m. okupuotų teritorijų kontrolę (su Suomija ir Rumunija), nustatė naujas sienas (su Lenkija) arba dėl „istorinių ypatumų" apsiribojo reokupacija (Baltijos valstybėse) be jokių tarptautinių sutarčių. Nugalėtojos teise Potsdamo konferencijoje ji išsireikalavo laikinam administravimui ir šiaurinę Rytprūsių dalį.

Lietuvoje sovietiniai okupantai toliau elgėsi pagal savo nuostatas ir visuomenės „rūšiavimo" bei naikinimo planus.

Šiaurinė Mažosios Lietuvos dalis — Klaipėdos kraštas turėjo tapti okupantų naujų eksperimentų poligonu. Dėl karo veiksmų ir Raudonosios armijos karių vykdytų žudynių Klaipėdos, Šilutės ir Pagėgių apskrityse vietos gyventojų beveik nebebuvo likę.

1945 m. vasario 1 d. Šilutės apskrityje buvo 2477 gyventojai, kuriuos nuolat plėšė Raudonosios armijos paruošų kuopos ir batalionai. Šilutėje įsikūrusi NKVD operatyvinė grupė per pirmuosius du mėnesius (1944 m. gruodžio 1 — 1945 m. vasario 1 d.) gavo neapsikentusių gyventojų 42 pareiškimus apie plėšikavimą ir siautėjimus, bet nelabai kreipė į juos dėmesį. Argi galėjo būti kitaip, jei pats NKVD operatyvinės grupės viršininkas ltn. Nikitinas *(Nikitin)* plėšikavo su dezertyrais [4], kartu su kontržvalgybos „Smerš" skyriumi tikrino likusius gyventojus (1944 m. gruodžio 28 d.— Šilutėje, 1945 m. kovo 20—24 d.— Klaipėdos, Šilutės ir Pagėgių apskrityse), ren-

---

[3] *Vares P., Osipova O.* Pochiščenie Evropy... S. 248.

[4] V/s kpt. Zacharovo *(Zacharov)* 1945 m. kovo 20 d. pranešimas // KGB ADS. F. 3. B. 7/23. L. 12.

gė vyrų gaudynes. Nuo sausio 25 d., išvykus „Smerš" skyriui, NKVD skyrius Šilutėje liko vienvaldis teroro vykdytojas. Pasitelkęs iš Tauragės apskrities atsiųstą stribų grupę, NKVD skyrius stengėsi neleisti apskrityje apsigyventi grįžusiems vokiečių tautybės gyventojams, bet greitai turėjo konstatuoti: „ [...] apskritis visuose valsčiuose apgyvendinta nepatikimais žmonėmis" [5].

1945 m. kovo mėn. Šilutėje apsilankius M. Suslovui ir A. Sniečkui, NKVD apskrities skyriaus viršininkas v/s kpt. S. Zacharovas juos informavo apie padėtį apskrityje. Vietos gyventojus jis laikė „lietuviais, kurie moka keletą lietuviškų žodžių; o suaugę ir darbingi [...] šeimų nariai — Vokietijoje. Kai kurie — vokiečių kariuomenėje, kiti pabėgo su vokiečiais ir visi turi buitinių ryšių su vokiečiais. [...] Visi save laiko lietuviais ir neturi tautybę patvirtinančių dokumentų, bet iš tikrųjų yra vokiečiai" [6]. Nė vienas vietos gyventojas neturėjo būti priimtas į darbą vietinėje administracijoje (uždrausta dar I Pabaltijo fronto karo tarybos), o kiekvienas vokietis turėjo būti ištremtas [7]. Vietos gyventojų diskriminavimą turėjo įtvirtinti 1945 m. kovo 23 d. LKP(b) CK nutarimu „Dėl Klaipėdos krašto apgyvendinimo" numatytas 13 tūkst. šeimų perkėlimas iš kitų Lietuvos apskričių [8]. Neaišku, iš kur tos perkeliamos šeimos turėjo atsirasti. Atrodo, kad tai buvo Klaipėdos krašto kolonizavimo priedanga. Bet okupantų teroro genami Tauragės, Telšių, Kretingos ir kitų apskričių lietuviai be jokių leidimų apsigyveno ištuštėjusiame krašte. Okupantų planai apgyvendinti kraštą „patikimais" žmonėmis žlugo. NKVD turėjo konstatuoti, kad, nepaisant LKP(b) CK nurodymų atrinkti visapusiškai patikrintus, nesusijusius su ginkluotu pasipriešinimu asmenis ir šeimas, kurios savanoriškai persikeltų į buvusį Klaipėdos kraštą, tarp persikėlėlių „yra asmenų,

[5] NKVD Šilutės operatyvinės grupės viršininko ltn. Nikitino 1945 m. vasario 3 d. pranešimas // Ten pat. L. 9—11.

[6] Ten pat. L. 12.

[7] Ten pat.

[8] Greitai šis skaičius sumažėjo iki 9,6 tūkst., nors iki 1945 m. lapkričio 15 d. buvo apgyvendinta apie 5,3 tūkst. šeimų. Žr.: *Kairiūkštytė N.* Klaipėdos krašto repatriantai ir jų padėtis 1945—1950 m. // Lituanistica. 1991. Nr. 2. P. 35.

padedančių pasipriešinimo dalyviams"[9]. 1945 m. gruodžio mėn. Šilutės apskrityje buvo 13 tūkst. gyventojų, apie 30% jų — vietiniai klaipėdiečiai (apie 1—1,8 tūkst. žmonių repatrijavo iš SSRS okupacinės zonos Vokietijoje), tų pačių metų liepos mėn. Pagėgių apskrityje — 12 985 gyventojai, iš jų 985 — klaipėdiečiai[10]. Visame krašte, kuriame 1939 m. gyveno 152 tūkst. žmonių, buvo tik apie 6 tūkst. vietos gyventojų[11]. Kiti 140 tūkst. žmonių tapo karo pabėgėliais ir visam laikui turėjo įsikurti Vokietijoje arba buvo puolančios sovietinės kariuomenės išžudyti.

Klaipėdos, Šilutės ir Pagėgių apskrityse 1945 m. pavasarį taip pat pradėjo veikti NKVD pasienio kariuomenė. Krašte kol kas nebuvo aktyvaus ginkluoto pasipriešinimo, todėl vietos gyventojai buvo kaltinami buvusių vokiečių karių (tarp jų ir buvusių klaipėdiečių) aktyviu slėpimu. Šia dingstimi NKVD (NKGB pradėjo veiklą tik 1945 m. liepos mėn.) 95-asis pasienio būrys, padedamas milicininkų ir naikintojų būrių, terorizavo gyventojus. Baudžiamosios operacijos ir naktinės gaudynės — patikrinimai baigdavosi tik gyventojų apiplėšimu, ginklų surinkimu iš buvusių kautynių vietų ir buvusių vokiečių karių gaudynėmis (vien Šilutės apskrityje sulaikyta ir į karo belaisvių lagerius išsiųsta apie 700 buvusių vokiečių karių)[12]. Bet taip buvo tik 1945 m. Vėliau okupantų teroras dar pasmarkėjo.

Prasidėjusi repatriacija į Lenkiją pirmiausia palietė Rytų Lietuvos gyventojus. Iki 1945 m. kovo 30 d. repatrijuoti užsiregistravo 221 261 žmogus (386 lietuviai, 531 žydas), iš kurių 10 722 išvažiavo[13]. Daugelį išvykti skatino nesiliovęs NKVD ir NKGB teroras. Iki 1945 m. gegužės

---

[9] NKVD Šilutės apskrities skyriaus operatyvinis-agentūrinis darbas 1945 m. gegužės mėn. // Ten pat. L. 33—35.

[10] NKVD Pagėgių apskrities viršininko kpt. Kripaičio 1945 m. rugpjūčio 4 d. ataskaita // Ten pat. B. 7/18. L. 18.

[11] Į Klaipėdos kraštą 1945 m. grįžo (repatrijavo) apie 4,7 tūkst. žmonių. Iki 1950 m. iš Vokietijos į Klaipėdos kraštą grįžo apie 8 tūkst. žmonių: Žr.: *Kairiūkštytė N.* Klaipėdos krašto repatriantai... P. 36, 45.

[12] Kpt. Zacharovo parengta NKVD 1945 m. veiklos Šilutės apskrityje ataskaita // KGB ADS. F. 3. B. 7/23. L. 64.

[13] 1945 m. kovo 30 d. pažyma apie išvažiuojančiųjų į Lenkiją registravimą // Ten pat. B. 7/111. L. 73.

15 d. NKGB suėmė 9289 lenkus, o NKVD iki birželio 1 d.— 1120 lenkų. Dar 6533 lenkai buvo sulaikyti ir išsiųsti į filtravimo lagerius. Ir jau rugsėjo 20 d. repatrijuoti užsiregistravo 334 007 žmonės, iš kurių iki birželio 1 d. išvažiavo 29 051 [14], o iki rugsėjo 25 d.— 54 733 žmonės [15]. Važiavo ne tik lenkai. Vengdami okupantų persekiojimo, lietuviai pasivadindavo lenkais, registruodavosi ir išvažiuodavo (nors oficialiai užsiregistravo tik 1228 lietuviai, iš tikrųjų jų buvo kur kas daugiau). Išvykti susirengė vos ne visi Vilniaus gyventojai. Ištuštėjo ištisi kaimai.

I. Tkačenka lenkų klausimą laikė beveik išspręstu ir nuo 1944 m. gruodžio mėn. nebesiuntė į Maskvą pranešimų apie jų ginkluoto pasipriešinimo veiklą [16]. Iš tikrųjų lenkų pogrindžio vadovybė dėl gruodžio mėn. suėmimų nusprendė nutraukti kovą su sovietine administracija. Sausio—vasario mėn. NKVD surengė kelias karines operacijas prieš ginkluotus Armijos Krajovos būrius. 1945 m. sausio 3—8 d. Rūdninkų girioje enkavėdistai nukovė 132 ir sulaikė 1143 žmones (585 žmonės slapstėsi nuo mobilizacijos į Raudonąją armiją). Visi nužudytieji buvo priskirti kpt. J. Borisevičiaus *(Borysewicz;* „Krysia") būriui, nors toje pačioje ataskaitoje rašoma apie 105 Armijos Krajovos partizanų sunaikinimą sausio 7 d. mūšyje [17]. Kaip ir visoje Lietuvoje, kiekvienas enkavėdistų nužudytas žmogus buvo priskiriamas prie partizanų. Sausio—vasario mėn. kitose karinėse operacijose NKVD nukovė 80 Armijos Krajovos partizanų iš V. Turoneko *(Turonek;* „Tur"), M. Fedorovičiaus *(Fedorowicz;* „Orlič") ir

[14] J. Bartašiūno pranešimas (be datos) SSRS NKVD BB vyriausiosios valdybos viršininkui A. Leontjevui // Ten pat. B. 20/163. T. 2. L. 174.

[15] A. Guzevičiaus pranešimas SSRS NKGB 2-osios valdybos viršininkui Fedotovui apie lenkų repatrijavimą iš LSSR // Ten pat. F. 10. B. 3/7. L. 390.

[16] Tik pasikeitus konjunktūrai 1945 m. vasario 6 d. V. Merkulovas ir B. Kobulovas *(Kobulov)* buvo informuoti apie gruodžio mėn. įvykusius lenkų pogrindžio „166 išpuolius". Žr.: Ten pat. B. 4/1. L. 195.

[17] J. Bartašiūno pranešimas L. Berijai apie NKVD kovą su pogrindžiu ir ginkluotu pasipriešinimu 1945 m. sausio mėn. // Ten pat. B. 7/120. L. 134—135.

kitų būrių ir 260 žmonių sulaikė [18]. Armijos Krajovos Vilniaus apygardos komendantu buvęs pplk. S. Heilmanas (*Heilman;* „Vilenčiuk") 1945 m. vasario antrojoje pusėje išleido įsakymą dėl Armijos Krajovos būrių paleidimo ir jų partizanų permetimo į Lenkiją [19]. Tačiau lenkų ginkluoti būriai tebeveikė. NKVD duomenimis, kovo 1 d. Vilniaus, Trakų ir Švenčionių apskrityse dar buvo 9 būriai (1200—1300 žmonių).

Prieš Armiją Krajovą NKVD veikė kitokiais metodais negu prieš lietuvių ginkluotą pasipriešinimą. Vilniuje veikusi Lenkų patriotų sąjunga su NKVD susitarė organizuoti Armijos Krajovos partizanų legalizavimą (t. y. savarankišką atvykimą į NKVD skyrius, ginklų atidavimą). Ir 1945 m. kovo mėn. iš kalėjimų buvo paleidžiami kai kurie Armijos Krajovos vadai, turėję skatinti legalizaciją. Balandžio mėn. NKVD į Armijos Krajovos būrius taip nusiuntė 21 žmogų. Jos vadai Lietuvoje manė, jog reikia legalizuotis, kad Armijos Krajovos branduolys būtų išsaugotas ir permestas į Lenkiją. Nuo kovo 8 iki gegužės 1 d. legalizavosi 309 jos dalyviai (I. Lisovskio (*Lisowski;* „Korsaž")) būrio 104 partizanai, „Orlič" būrio 75 ir t. t.). NKVD netgi leido 47 buvusiems Armijos Krajovos partizanams vykti į lenkų armiją [20]. Lenkų ginkluoti daliniai tebeveikė Vilniaus apskrities Dieveniškių, Rudaminos, Riešės, Nemenčinės, Maišiagalos valsčiuose, Trakų apskrities Rūdiškių, Eišiškių ir Valkininkų valsčiuose, Švenčionių apskrities Pabradės valsčiuje. Kovai su jais NKVD metė 33-iąjį pasienio pulką. Kol Armijos Krajovos likučiai buvo naikinami pasitelkus karinę jėgą, iki 1945 m. rugpjūčio 5 d. veikusi pogrindinė fiktyvių dokumentų gamybos grupė („Kuznia") [21] aprūpindavo dokumentais į Lenkiją vykusius Armijos Krajovos partizanus. Kovo—liepos mėn. taip į Lenkiją buvo per-

---

[18] J. Bartašiūno ir LSSR NKVD BB skyriaus viršininko Gusevo 1945 m. gegužės 14 d. pranešimas A. Leontjevui // Ten pat. L. 232.

[19] Gen. ltn. I. Tkačenkos 1945 m. rugsėjo 18 d. pranešimas L. Berijai ir V. Merkulovui // Ten pat. F. 10. B. 3/7. L. 362.

[20] J. Bartašiūno ir Gusevo 1945 m. gegužės 14 d. pranešimas // Ten pat. F. 3. B. 7/120. L. 233—234.

[21] Gen. ltn. I. Tkačenkos pranešimas L. Berijai // Ten pat. F. 10. B. 3/7. L. 182.

mesta apie 4 tūkst. buvusių Armijos Krajovos partizanų [22]. Vien Vilniaus lenkų repatriacijos komisijos narė A. Vaisenihof *(Vaisennihof)* užrašė repatrijuoti 3920 nelegaliai gyvenusių žmonių, iš kurių 2450 išvažiavo [23].

Birželio—rugsėjo mėn. surengtose karinėse operacijose prieš Armiją Krajovą NKVD nukovė 52 partizanus ir suėmė 370. Tuo metu atėjo legalizuotis 3988 nelegaliai gyvenę lenkai (iš jų 55 buvo suimti) [24]. Tai buvo paskutinės didžiausios NKVD ir NKGB akcijos, nukreiptos prieš Rytų Lietuvos gyventojus. Nuo 1944 m. liepos mėn. iki 1945 m. gruodžio 1 d. NKGB suėmė 10 384 ir NKVD — 1743 lenkus (23% visų Lietuvoje suimtų žmonių). Tuo pat metu legalizuotis į NKVD skyrius atėjo apie 5 tūkst. lenkų (apie 12% visų atėjusių legalizuotis žmonių), iš kurių tik 1% buvo suimti. NKVD kariai nukovė apie 300 lenkų — Armijos Krajovos partizanų (2,5% visų Lietuvoje nužudytų žmonių). 1944—1945 m. buvo tuo ypatingi, kad okupantų vykdytas teroras palietė ne tik lietuvius, bet ir lenkus. Iki 1945 m. pabaigos į Lenkiją išvyko 73,5 tūkst. lenkų [25], o iki gyventojų perkėlimo pabaigos (1946 m. lapkričio 1 d.) iš Lietuvos išvyko 171 158 žmonės [26]. Okupuotą tėvynę paliko ir ne mažiau kaip 8 tūkst. lietuvių.

Nuo 1945 m. birželio 1 d. įvažiavimas į Lietuvą visiems SSRS piliečiams buvo laisvas. Repatrijavus lenkams ir evakavus bei išnaikinus senuosius Klaipėdos krašto gyventojus, buvo atvertas kelias į Lietuvą atvykėliams iš Sovietų Sąjungos (pirmiausia rusams ir gudams). Tik dėl aktyvaus lietuvių ginkluoto pasipriešinimo Lietuvos kolonizavimas apsiribojo miestais ir Vilniaus apskritimi.

1944 m. gruodžio mėn. prisidengiant besislapstančių nuo mobilizacijos vyrų gaudymu pradėtas masinis lietuvių naikinimas nebebuvo nutrauktas. Pagal genocido planavimą ir mastą 1945 m. galima suskirstyti į tris laikotarpius:

---

[22] Gen. ltn. I. Tkačenkos ir gen. mjr. D. Jefimovo 1945 m. rugsėjo mėn. pranešimas apie Armiją Krajovą // Ten pat.

[23] Ten pat. L. 392.

[24] Ten pat. L. 420.

[25] *Kairiūkštytė N.* Vilniaus krašto gyventojų sudėties pokyčiai 1939—1946 m. // Lietuvos Rytai. V., 1993. P. 291.

[26] Lenkų šaltiniuose nurodomas didesnis skaičius — 197 156 žmonės (kai kurie išvyko kitais keliais arba nelegaliai). Žr.: Ten pat. P. 292.

1. Sausio—gegužės mėn. Teroras vykdytas pagal S. Kruglovo gruodžio mėn. patvirtintą planą. Karas dar nebuvo pasibaigęs, vyko mobilizacija į Raudonąją armiją.

2. Birželio—rugpjūčio mėn. NKVD dalinių skaičius maksimalus. Mobilizacija buvo nutraukta, vyko masinis besislapsčiusiųjų legalizavimas. Teroras vykdytas pagal B. Kobulovo ir A. Apolonovo planus.

3. Rugsėjo—gruodžio mėn. Dalis NKVD kariuomenės buvo perkelta į Rytprūsius. Sumažėjo suimtų ir nužudytų žmonių. Baigėsi masinis legalizavimas.

1945 m. sausio—gegužės mėn. enkavėdistų teroras ir tai, kad artėjo karo pabaiga, skatino be ginklo besipriešinusius ir dėl įvairių priežasčių besislapsčiusius žmones stoti į ginkluotos rezistencijos dalyvių gretas. Kiek buvo rezistencijos dalyvių, stengėsi nustatyti ir NKVD, bet jo apskaičiavimai labai netikslūs ir prieštaringi: 1944 m. gruodžio 1 d. suskaičiavo 4273 partizanus [27], 1945 m. sausio 1 d.— 7536 partizanus ir 179 būrius [28], vasario 1 d.— 3358 partizanus ir 130 būrių (tarp jų 20 būrių, kuriuose buvo 930 lenkų partizanų) [29], gegužės 25 d.— 6246 partizanus ir 142 būrius (tarp jų 1198 lenkus iš 11 būrių) [30].

Ar iš tikrųjų tuo metu lietuvių ginkluotai rezistencijai buvo smogti tokie smūgiai, kad taip keitėsi partizanų skaičiai? Ar ir vėl melagingos ataskaitos slėpė NKVD ir NKGB vykdytas žudynes?

Kai kuriais atžvilgiais teroro mastas tuo metu pranoko net gruodžio mėn. siautėjimus. Sausio—gegužės mėn. per 3432 karines baudžiamąsias (vadintas karinėmis čekistinėmis) operacijas buvo nužudyta 5214 žmonių. Dar 38 143 žmonės buvo sulaikyti [31] ir 8896 atėjo į NKVD skyrius legalizuotis. Iš 47 039 į NKVD ir NKGB rankas patekusių žmonių 23 213 buvo suimti. Tik 2915 žmonių iš atėjusiųjų

---

[27] Informacinis pranešimas SSRS NKVD BB vyriausiosios valdybos viršininkui Leontjevui // KGB ADS. F. 3. B. 7/111. L. 316.

[28] NKVD 1944 m. veiklos ataskaita // Ten pat. B. 7/120. L. 180.

[29] Pažyma apie 1945 m. vasario 1 d. veikiančius būrius // Ten pat. B. 16/96. L. 6.

[30] Pažyma apie kovą su antisovietiniu pogrindžiu ir jo ginkluotais būriais iki 1945 m. gegužės 25 d. // Ten pat. L. 25.

[31] Šis skaičius sumažintas. Vien NKVD sausio 1—gegužės 25 d. sulaikė 29 038 žmones, o NKGB sausio 1—vasario 10 d.— 13 910 žmonių. Žr.: Ten pat. L. 23; F. 10. B. 4/10. T. 1. L. 34; T. 3. L. 188.

legalizuotis buvo paleisti į laisvę, visi kiti buvo arba suimti, arba išsiųsti į karinius komisariatus. Iš viso prievarta į Raudonąją armiją buvo išsiųsti 20 462 žmonės [32]. Ten jie pakeitė sausio mėn. pradėto puolimo metu žuvusius lietuvius. Kaip ir 1944 m., pusė lietuvių buvo mobilizuoti jėga — sulaikyti baudėjų ir išsiųsti į karinius komisariatus. 1945 m. iki Vokietijos kapituliacijos iš viso buvo mobilizuota apie 42 tūkst. žmonių (sausio mėn.— 17 496 žmonės, vasario — 9079, kovo mėn.— 7260 žmonių) [33]. Baigiamosiose karo operacijose buvo daug lietuvių aukų. Nors tikslus žuvusiųjų skaičius nežinomas, bet spėjama, kad žuvo apie 25 tūkst. į sovietinę kariuomenę patekusių lietuvių [34].

Kadangi buvo suimta daug žmonių, nuo 1945 m. vasario mėn. J. Bartašiūnas ir A. Guzevičius savo bendrose ataskaitose, siųstose L. Berijai ir V. Merkulovui, suimtuosius pradėjo vadinti dar ir „sulaikytaisiais". Tai turėjo reikšti lyg ir tam tikrą trumpalaikį įkalinimą. Iš tikrųjų „suimtų" ir „sulaikytų" žmonių padėtis niekuo nesiskyrė. Tai patvirtina viena nepasirašyta NKVD veiklos 1944 m. liepos mėn.— 1945 m. gegužės 25 d. ataskaita. Vien NKVD sulaikė 35 218 žmonių, iš kurių 12 904 suėmė (4668 „dezertyrus" ir besislapsčiusius nuo mobilizacijos vyrus, 3257 partizanus ir jų rėmėjus). Į SSRS NKVD specialiuosius lagerius buvo išsiųsti 3785 žmonės, iš kurių 1953 turėjo

[32] J. Bartašiūno ir D. Jefimovo pažyma apie NKVD ir NKGB darbą nuo 1944 m. liepos mėn. iki 1945 m. gruodžio 1 d. // Ten pat. B. 41/131. L. 9—10.

[33] 1945 m. kovo 21 d. pažyma apie LSSR mobilizacinį darbą // LVOA. F. 1771. Ap. 8. B. 188. L. 43, 60. 1944—1945 m. Lietuvoje buvo mobilizuoti 108 378 žmonės, iš jų apie 82 tūkst. lietuvių. Į karinius komisariatus jėga atvesdinti 44 562 žmonės. Į karinius dalinius (ir frontą) pateko apie 70 tūkst. lietuvių (kiti neišsiųsti iš karinių komisariatų ir pabėgo).

[34] Žr.: *Eringis K.* Lietuvos kariuomenės tragedija. P. 55. Čia kalbama apie 1942—1945 m. Raudonojoje armijoje žuvusius Lietuvos gyventojus. Kiti autoriai nurodo, kad tik 30 tūkst. Lietuvoje mobilizuotų lietuvių pateko į frontą. Žr.: *Dobrovolskas J.* Pergalės karių gretose. P. 73.

„sulaikytųjų" statusą [35]. Jų turtas buvo konfiskuojamas ir išdalijamas NKVD ir NKGB darbuotojams.

NKVD visus savo suimtuosius skirstė į 10 kategorijų: „banditai", „antisovietiniai elementai", „banditų rėmėjai", „vengiantys šaukimo į Raudonąją armiją", „išdavikai", „lietuvių nacionalistinio pogrindžio dalyviai", „lenkų nacionalistinio pogrindžio dalyviai", „vokiečių žvalgybos agentai", „vokiečių parašiutininkai", „Raudonosios armijos dezertyrai". Pirmoms keturioms kategorijoms priklausė apie 90% suimtųjų. Labai dažnai juos visus enkavėdistai ir saugumiečiai vadindavo tiesiog „banditais", tuo pabrėždami pasyvaus ir aktyvaus lietuvių pasipriešinimo „nusikalstamą pobūdį". Tokias sąvokas okupantai savo propaganda mėgino primesti ir visiems Lietuvos gyventojams.

NKGB savo suimtus žmones skirstė į 6 grupes: „priešo žvalgybos ir kontržvalgybos organų agentai", „priešo žvalgybos ir kontržvalgybos organų oficialūs darbuotojai", „lietuvių kontrrevoliucinio nacionalistinio pogrindžio dalyviai", „lenkų kontrrevoliucinio nacionalistinio pogrindžio dalyviai", „išdavikai", „tėvynės išdavikai", „vokiečių statytiniai ir rėmėjai", „įvairūs antisovietiniai elementai". Kad ir kaip NKVD ir NKGB vadino savo suimtus ir tardomus žmones, esminio skirtumo tarp abiejų struktūrų nebuvo, tik NKVD priklausė išimtinė teisė organizuoti karines baudžiamąsias operacijas, o NKGB ypač daug dėmesio skyrė lenkams. 1945 m. sausio—gegužės mėn. jie sudarė ne mažiau kaip 50% suimtųjų.

Daug žmonių buvo suimta ar nužudyta, tačiau NKVD ir NKGB tik dalį savo aukų sugebėjo identifikuoti (nors tikslumas abejotinas) kaip labiausiai žinomos lietuvių rezistencinės organizacijos narius. A. Guzevičiaus duomenimis, iki 1945 m. sausio 26 d. NKGB ir NKVD (be „Smerš" skyrių) suėmė 753 ir nukovė 659 LLA dalyvius [36].

---

[35] Dar 16 627 sulaikyti žmonės buvo išsiųsti į Raudonąją armiją, 1564 perduoti tardyti kontržvalgybos „Smerš" skyriui, NKGB ir kitiems NKVD organams. Paleisti 1358 žmonės ir 812 tebebuvo tardomi ieškant preteksto „suimti". Žr.: KGB ADS. F. 3. B. 16/96. L. 23.

[36] A. Guzevičiaus pranešimas Nr. 6228 SSRS NKGB 2-ajai valdybai // Ten pat. F. 10. B. 4/1. T. 1. L. 78.

NKVD kariuomenė nepakeitė savo taktikos. Per masines gaudynes, apieškant miškus, taip pat kariniams patruliams patruliuojant miestuose ir keliuose buvo sulaikoma tūkstančiai žmonių, nors sausio mėn. lietuvių ginkluotos rezistencijos aktyvumas [37] gerokai sumažėjo (tai priklausė nuo objektyvių aplinkybių). Pradėta slėpti ir didėjusius NKVD, NKGB bei NKVD kariuomenės nuostolius. 1944 m. gruodžio 24 d. I. Tkačenka VKP(b) Lietuvos biuro vadovui M. Suslovui pranešė apie 194 žuvusius enkavėdistus ir saugumiečius. Iki gruodžio pabaigos šių žuvusiųjų padaugėjo iki 203 (nežinomi gruodžio 25—31 d. nuostoliai), bet galutinėse ataskaitose jau buvo rašoma apie 145 žuvusiuosius [38]. Kodėl taip buvo daroma, galima tik spėlioti. Gal norėta pagal komunistinės ideologijos schemą lietuvių išsivaduojamąją kovą pateikti kaip „klasių kovą", todėl pranešant apie partizanų įvykdytus sovietinių pareigūnų ir NKVD bei NKGB agentų užpuolimus buvo prirašoma nebūtų detalių, o galutinėse ataskaitose buvo nurodomas didesnis žuvusių civilių gyventojų skaičius. Vien 1944 m. gruodžio mėn. partizanų akcijų metu nukautų kolaborantų skaičius buvo padidintas mažiausiai 150 (iki 582). Todėl okupacinei administracijai, tiesioginiams teroro vykdytojams lietuvių partizanų pa-

---

[37] Ten pat. F. 3. B. 7/120. L. 136.

„Aktyvumą" galima apibūdinti pagal NKVD užregistruotus rezistentų veiksmus: miestelių užėmimą, kalinių išvadavimą, NKVD ir NKGB darbuotojų bei karių užpuolimą ir t. t. 1944 m. liepos 15—spalio 1 d. buvo 78 rezistentų akcijos, spalio mėn.— 160, lapkričio mėn.— 231, gruodžio 1—25 d.— 136, sausio mėn.— 96 (1945 m. gegužės 31 d. pažymoje šis skaičius padidintas iki 238. Žr.: Ten pat. B. 16/96. L. 19). Žr.: Ten pat. B. 16/96. L. 4; B. 7/111. L. 300; B. 7/120. L. 137; F. 10. B. 4/10. T. 1. L. 12, 21. Galutinėje 1944 m. ataskaitoje, siekiant pabrėžti kovos su ginkluota rezistencija „aktyvumą", gruodžio mėn. partizanų akcijų skaičius buvo padidintas pustrečio karto (iki 288—302). Žr.: Ten pat. F. 3. B. 7/120. L. 137, 166. Klastojimo liudijimas yra VKP(b) CK Lietuvos biuro dokumentuose. Ten rašoma, kad lapkričio, gruodžio ir vasario mėn. buvo tik po 100—107 partizanų išpuolius. Žr.: Rusijos naujausios istorijos archyvinių dokumentų saugojimo ir tyrimo centras (toliau — RNIADSTC). F. 597. Ap. 1. B. 7. L. 75.

[38] 1944 m. liepos 15—spalio 1 d. buvo nukauti 73 NKVD darbuotojai ir kariai, spalio mėn.— dar 43 (nežinomi nuostoliai, patirti karinių operacijų metu), lapkričio mėn.— ne mažiau kaip 36. Žr.: Ten pat. B. 16/96. L. 4; F. 10. B. 4/10. T. 1. L. 22.

daryti nuostoliai pakito: NKVD ir NKGB pareigūnų ir karių dalis sumažėjo nuo 33 iki 20% [39].

Oficialiais duomenimis (šiame dokumente įrašyti ir sumažinti 1944 m. skaičiai), per pirmuosius penkis 1945 m. mėnesius karinių baudžiamųjų operacijų ir partizanų antpuolių metu buvo nukauta 226 ir sužeista 121 NKVD ir NKGB darbuotojas ir NKVD karys (sausio mėn. nukauti 42, vasario — 66, kovo — 46, balandžio — 45, gegužės mėn.— 27) [40]. Tačiau kovose su partizanais patirti nuostoliai buvo kur kas didesni, ir tai rodytų karininkų nesugebėjimą vadovauti, todėl buvo įprasta slėpti nuostolius. Tai patvirtina 1945 m. kovo 11 d. netoli Kiauneliškio stotelės (Švenčionių apskr.) ir gegužės 16 d. Kalniškėse (Alytaus apskr., Simno valsč.) įvykusių mūšių aprašymai. Abiem atvejais partizanai buvo gerai įsitvirtinę, pagal pozicinio karo taisykles. Kiauneliškio mūšyje Labanoro girios partizanų įtvirtintus bunkerius puolė NKVD 4-osios šaulių divizijos baudėjai. Divizijos vadas gen. mjr. P. Vetrovas ir štabo viršininkas pplk. Klimovas *(Klimov)* informavo v/s komisarą Rodionovą apie 78 partizanų nukovimą. Nepamiršta pridėti, kad tarp nukautųjų buvo 6 vokiečiai [41] (mat tik „vokiečiai" enkavėdistams galėjo padaryti daugiau nuostolių). Mūšio metu į enkavėdistų rankas pateko 2 belaisviai, 7 kulkosvaidžiai, 47 šautuvai, 7 automatai, 2 pistoletai ir 6 tūkst. šovinių. Tarp trofėjų buvo ir Lietuvos valstybinė vėliava. Mūšyje dalyvavę

---

[39] 1944 m. Armijos Krajovos partizanų antpuolių metu žuvo 6 NKVD darbuotojai, 9 NKVD kariai, 31 sovietinis ir partinis darbuotojas, 52 kiti žmonės. NKVD baudžiamųjų operacijų metu Armijos Krajovos partizanai nukovė 1 enkavėdistą. Galima apskaičiuoti, kad iš visų per jos antpuolius nukautųjų tik 15% buvo NKVD ir NKGB darbuotojai ir kariai. Iš lietuvių partizanų nukautų okupacinės administracijos pareigūnų 50% buvo NKVD ir NKGB darbuotojai ir kariai.

[40] Karinių baudžiamųjų operacijų metu dar žuvo 172 naikintojų batalionų dalyviai ir 30 sovietinės administracijos darbuotojų. Žr.: LSSR NKVD BB skyriaus viršininko v/s plk. Gusevo 1945 m. gegužės 31 d. pažyma apie karinių čekistinių operacijų metu patirtus nuostolius // Ten pat. F. 3. B. 16/96. L. 17; J. Bartašiūno 1945 m. gegužės 31 d. pažyma apie užregistruotų partizanų išpuolių metu patirtus nuostolius // Ten pat. L. 20.

[41] Vėlesnėse pažymose nukautų partizanų skaičius padidėjo iki 83, o vokiečių — iki 7. Žr.: LSSR MVD BB valdybos viršininko pavaduotojo plk. Sinicyno 1946 m. gegužės 10 d. pažyma // Ten pat. B. 41/131. L. 29.

pplk. Kalabuchovo vadovaujami 137-ojo šaulių pulko du batalionai ir 25-ojo šaulių pulko batalionas pranešė apie tokius savo nuostolius: 5 žuvusieji ir 12 sužeistųjų [42]. Žinoma, jėgos buvo nelygios — vienam partizanui teko apie 15 enkavėdistų. Puolančiuosius rėmė minosvaidžių ugnis. Liudijama, kad „priešai savo lavonus krovė į geležinkelio vagonus" [43].

Kalniškės mūšyje J. Neifalto („Lakūno") vadovaujamo būrio 80 partizanų buvo dar geriau įsitvirtinę. Juos puolė mjr. K. Jacenkos *(Jacenko)* vadovaujamas NKVD kariuomenės 220-asis pasienio pulkas. Mūšyje žuvo 44 partizanai [44], kuriuos enkavėdistai suguldė Simno aikštėje, o paskui užkasė vienoje duobėje už Simno kapinių. Mūšio vietoje rastas 1 minosvaidis, 45 šautuvai, 2 automatai, 10 kulkosvaidžių, 8 pistoletai, 9650 šovinių [45]. Baudėjai patyrė daug nuostolių. J. Neifaltui su dalimi būrio pavyko pralaužti gerokai pranašesnių jėgų apsupimą, o 220-asis pasienio pulkas nebeturėjo jėgų juos persekioti. Oficialioje mjr. K. Jacenkos ataskaitoje rašoma, kad buvo patirti menki nuostoliai: 4 žuvę ir 7 sužeisti pasieniečiai [46].

Okupantų teroro pagrindinei vykdytojai NKVD kariuomenei buvo vis atkakliau priešinamasi, ji patyrė vis daugiau nuostolių, todėl į pagalbą buvo pasitelkti reguliarieji sovietinės kariuomenės daliniai. 1945 m. kovo 27 d. Baltarusijos ir Lietuvos karinės apygardos vadas gen. ltn. Ševaldinas *(Ševal'din)*, apygardos karo tarybos narys artilerijos gen. mjr. Novikovas *(Novikov)* ir apygardos štabo viršininkas gen. mjr. Subotinas *(Subotin)* įsakė reguliariosios kariuomenės daliniams dalyvauti antipartizaninėse operacijose [47] (žr. 15 dokumentą prieduose):

---

[42] 1945 m. kovo 12 d. operatyvinė suvestinė Nr. 0076 // Ten pat. B. 7/147. L. 131—132.

[43] *Šiukščius A.* Labanoro girios partizanai // Lietuvos aidas. 1995. Sausio 12.

[44] Plk. Sinicyno 1946 m. gegužės 10 d. pažymoje nurodoma, kad žuvo 62 partizanai, iš jų 4 vokiečiai, paimti į nelaisvę 9. Žr.: KGB ADS. F. 3. B. 41/131. L. 30.

[45] Ten pat.

[46] *Grunskis E.* Kalniškės mūšis // Lietuvos paminklai. 1990. Nr. 1. P. 14.

[47] KGB ADS. F. 3. B. 7/144. L. 211—212.

Slaptai
Egz. Nr. 7

Įsakymas

Baltarusijos ir Lietuvos karinės apygardos kariuomenei

1945 m. kovo 27 d. Nr. 058 Minskas

Turinys: Apie kovos su banditizmu apygardos teritorijoje priemones

Pastaruoju metu apygardos teritorijoje, ypač Baltarusijos vakarinėse srityse ir Lietuvos SSR teritorijoje, vis dažniau ginkluoti būriai užpuola ir karinius objektus, ir pavienius karius.

Junginių, dalinių vadų, įgulų viršininkų, miestų komendantų, sričių, apskričių, rajonų ir miestų karinių komisariatų prevencinės priemonės ir kova su tuo reiškiniu toli gražu nėra pakankamos. Ypač prastai organizuota įvairių karinių dalinių ir įstaigų tarpusavio sąveika įgulose ir gyvenvietėse.

Kai kurių karinių dalinių, komandų, įstaigų veiksmai vykdant paieškas, gaudynes visiškai pakriki ir nesuderinti su vietiniais NKVD organais — neduoda jokių rezultatų.

Su rajonais, kuriuos prižiūri pasienio kariuomenė, įgulų viršininkai, miestų komendantai taip pat neturi reikiamo ryšio ir sąveikos. Nėra objektų gynybos ir kovos planų, jei pasirodytų ginkluoti būriai.

Įsakau:

1. Junginių, dalinių vadams, įgulų viršininkams, miestų komendantams, respublikų, sričių, apskričių, rajonų ir miestų karinių komisariatų kariniams komisarams imtis visų būtinų kovos ir su grupiniu, ir su individualiu banditizmu priemonių.

2. Visuose kariniuose daliniuose, įstaigose ir kariniuose objektuose smarkiai sustiprinti gynybos ir apsaugos tarnybą. Kiekviename iš jų turėti konkretų ir prevencinių, ir gynybinių veiksmų planą.

3. Įgulų viršininkams, miestų komendantams, junginių ir dalinių vadams — nuo savo dislokacijos vietos išvalyti minimalią 10 kilometrų zoną ir nuolat ją stebėti. Kad būtų surasti banditiški elementai, dezertyrai, sistemingai ir organizuotai ne rečiau kaip 2 kartus per mėnesį vykdyti

gaudynes, šiuo tikslu pasitelkti kuo daugiausia karinių dalinių ir įstaigų, suderinti savo planus su partiniais, sovietiniais ir NKVD organais. Nuolatinėje parengtyje laikyti ginkluotą komandą (dalinį), galinčią greitai pasirodyti ir veikti ten, kur prireiks.

4. Baltarusijos SSR vakarinių sričių kariniams komisarams ir Lietuvos SSR respublikos komisarui, įgulų viršininkams ir miestų komendantams šiose srityse ir respublikoje užmegzti su pasienio kariuomene ryšį ir sąveiką, kurios plane turi būti numatyta bendra kova su banditų veiksmais.

5. Apygardos junginių ir dalinių vadams apie šio įsakymo vykdymą pranešti iki balandžio 15 d. Apie darbą ir jo rezultatus Karo Tarybai pranešinėti kiekvieno mėnesio 1 ir 15 dieną.

Respublikos (Lietuvos SSR) ir sričių kariniams komisarams apie šio įsakymo vykdymą ir kokių imtasi priemonių visoje srityje ir respublikoje pranešti iki 45.IV.15 ir vėliau pranešinėti du kartus per mėnesį — 1 ir 15 d.

Pranešimuose turi būti nurodyta: trumpas priemonių planas, su kuo ir kaip organizuota sąveika, kada ir kas vyko ar vykdė gaudynes, paiešką ir kokie buvo rezultatai.

Ypatingais atvejais, be dviejų mėnesio suvestinių, informuoti atskirai.

(Parašas)
BLKA kariuomenės vadas
generolas leitenantas
Ševaldinas

(Parašas)
BLKA Karo Tarybos narys
artilerijos generolas
majoras
Novikovas

(Parašas) BLKA štabo viršininkas
generolas majoras Subotinas

Tikra: Lietuvos SSR NKVD sekretoriato viršininkas valstybės saugumo papulkininkis Dolbnia (Parašas)

1945 m. pavasarį reguliarioji kariuomenė pradėjo dalyvauti gaudynėse, paieškose, bet aktyviau ėmė reikštis tik 1945 m. vasarą ir vėliau vykdant sovietines politines akcijas („rinkimus"). Reguliariosios kariuomenės vaidmuo

nepasikeitė — ji kaip buvo, taip ir liko „antruoju ešelonu", NKVD, NKGB ir sovietinės administracijos atrama.

Kur kas aktyviau veikė Gynybos liaudies komisariato žinioje buvę kontržvalgybos „Smerš" skyriai. Jų buvo kiekviename kariniame dalinyje ir junginyje. Terorizuoti lietuvius „Smerš" skyriai pradėjo 1944 m., vos įžengus pirmiesiems Raudonosios armijos daliniams. Net A. Guzevičius 1944 m. rugsėjo mėn. v/s II rango komisarui I. Serovui turėjo pranešti, kad III Baltarusijos fronto gen. ltn. Zelenino *(Zelenin)* vadovaujamas „Smerš" skyrius, nederinęs ir NKGB kartotekoje nepatikrinęs, suėmė daug žmonių. Kai kurie po kelių dienų buvo paleisti, bet kiti tebebuvo kalinami. Pavyzdžiui, buvo suimta septyniasdešimtmetė F. Bortkevičienė, prof. T. Ivanauskas, prof. J. Gruodis ir kt. Buvo suimti ir NKGB sekti bei užverbuoti žmonės. Tarp jų buvo ir vėliau tarp lietuvių pabėgėlių veikęs agentas „Donbas" [48]. Į NKGB reikalavimą derinti veiksmus tuo metu niekas nekreipė dėmesio. Kaip ir NKGB, taip ir kontržvalgybos „Smerš" skyriai, suimdami taikius gyventojus, vykdė savo užduotis ir planus. Tik atsitiktinai 1945 m. vasario mėn. paaiškėjo Kaune kontržvalgybininkų suimtų lietuvių likimas. Vežami lietuviai išmetė iš vagono į penkrublinį banknotą suvyniotą žinutę: „Keturiasdešimt Kaune sulaikytų lietuvių, 1945 m. vasario 8 d. atvežtų į Instrerburgo m. [49] (Rytų Prūsija), vasario 15—16 d. kartu su vokiečiais vežamų į Rusiją, prašo pranešti lietuvių visuomenei ir Vilijampolės vaikų namų Kaune tarnautojams apie šiuos žmones: Šlipaitį J., J. Kniukštą, J. Sabaitį, Blekaitį, Saunorį, Dambrauską, Vitkauską, J. Labutį, Leimoną, Meštavičių, Girnių, K. Kamarauską [...]" [50].

Kiek kontržvalgybos „Smerš" skyriai išgabeno iš Lietuvos žmonių, nėra tiksliai žinoma. Tokios informacijos neturėjo net NKGB, bet iš jo susirašinėjimo galima spręsti, kad 1945 m. pradžioje iš Kauno buvo išvežta 200—500 žmonių.

---

48 Ten pat. F. 10. B. 1/7. L. 52.

49 Taip parašyta originale. Turi būti Įsrutis.

50 LSSR NKGB 2-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo v/s mjr. D. Todeso 1945 m. kovo 8 d. pranešimas // Ten pat. B. 3/9. L. 97.

1945 m. sausio—gegužės mėn. įvykusias baudžiamąsias operacijas NKVD vadovybė laikė reikšmingiausiu metų laimėjimu. Į 1946 m. sudarytą būdingiausių operacijų sąrašą buvo įrašytos 7 operacijos, iš jų 6 — minėto laikotarpio. Tai buvo anksčiau minėti Kalniškės ir Kiauneliškio mūšiai bei didžiulės, kelias dienas trukusios baudžiamosios operacijos: Rokiškio apskrityje (sausio 8—12 d.) [51], Panevėžio apskrityje ties Troškūnais (vasario 9 d.), Ožigų miške (kovo 27 d.) ir Alytaus apskrityje (kovo 28—31 d.). Kai kada teroro mastas pranoko net gruodžio mėn. siautėjimus (žr. toliau pateikiamą lentelę).

29 lentelė. **1945 m. sausio—gegužės mėn. NKVD ir NKGB suimtų žmonių ir karinių baudžiamųjų operacijų aukų skaičius**

Data	Suimta žmonių			Karinių baudžiamųjų operacijų	Jų metu		Legalizavosi
	NKVD	NKGB	iš viso		nužudyta	sulaikyta	
Sausio 1—5	1 498	707	2 205	86	238	230	222
Sausio 15—20	1 162	754	1 916	103	228	538	3
Sausio 25—31	671	996	1 667	57	82	378	23
Sausis	5 445	6 528	11 973	552	1 207[a]	×	×
Vasario 1—5	475	858	1 333	42	181	249	2
Vasario 5—10	657	286	943	63	228	296	3
Vasaris					1 301		
Kovas[b]	1 871	×	×	887	1 030	1 191	223
Balandis—gegužės 15					1 613		
Sausis—gegužė[c]	38 143	11 947	50 090	3 432	5 214	38 143	8 896

Lentelė sudaryta remiantis J. Bartašiūno ir A. Guzevičiaus penkiadienėmis ir mėnesio ataskaitomis L. Berijai ir V. Merkulovui // KGB ADS. F. 3. B. 7/120. L. 131; B. 7/111. L. 334—336; F. 10. B. 4/10. T. 1. L. 34—36, 66—68, 134—136, 163—166, 188—190. V/s plk. Gusevas vasario 1—5 d. ataskaitoje rašė apie 181 nukautą partizaną, o J. Bartašiūnas ir A. Guzevičius savo ataskaitose šį skaičių sumažino iki 139. Žr.: Ten pat. F. 3. B. 7/120. L. 107; F. 10. B. 4/1. T. 3. L. 165; RNIADSTC. F. 597. Ap. 1. B. 7. L. 9, 74.

[a] Yra kitas sausio mėn. nužudytų žmonių skaičius — 1252.

[b] NKVD suimtų žmonių skaičius apytikris.

[c] Į NKVD suimtų žmonių skaičių įrašyti ir „sulaikytieji" (tarp jų ir išsiųstieji į Raudonąją armiją). Į NKGB suimtų žmonių skaičių „sulaikytieji" neįrašyti (nežinomas jų skaičius). Į NKVD ir NKGB rankas patekusių žmonių bendras skaičius siekė apie 60 tūkst.

[51] Dokumente nurodyta klaidinga data — sausio 15—20 d. Žr.: Ten pat. F. 3. B. 41/131. L. 29.

15. Užsak. Nr. 5042.

Didžiausia ir žiauriausia 1945 m. baudžiamoji operacija įvykdyta Rokiškio apskrityje. Sausio 6—12 d. du NKVD pulkai ir pasienio kariuomenės būrys gaudynes ir miškų apieškojimą surengė Juodupės, Skapiškio, Obelių, Panemunio, Rokiškio ir Pandėlio valsčiuose. Kiekvienas karinis dalinys turėjo vertėjus ir gerai pažįstančius vietoves vedlius. NKVD iš anksto sudarė suimtinų žmonių sąrašus. Vietiniai naikintojų būriai visas geležinkelio stotis uždarė ir tikrino pravažiuojančius keleivius.

Prieš baudžiamąją akciją 4-osios šaulių divizijos 261-asis šaulių pulkas (666 kariai) iš Biržų apskrities perėjo į šiaurinę Rokiškio apskrities dalį. Čėdasuose įsikūrė štabas. 137-asis šaulių pulkas (510 karių) iš Utenos atžygiavo į Rokiškį. Pakeliui sausio 7 d. Vešeikiuose (22 km į šiaurės rytus nuo Utenos) mjr. Železnovo vadovaujamas batalionas sudegino 1 ir nužudė 3 žmones [52].

P. Vetrovo baudėjų veiksmai buvo tokie:

30 lentelė. **4-osios šaulių divizijos karinės baudžiamosios operacijos Rokiškio apskrityje 1945 m. sausio 8—12 d.**

Data ir NKVD pulkas	Vieta	Nužudyta žmonių	Sulaikyta žmonių	Paimta ginklų
1	2	3	4	5
Sausio 8 d.	Kriaunos	19	20	2 kulkosvaidžiai
137-asis š. p.				3 automatai
				8 šautuvai
	Dauliūnai	1	19	
261-asis š. p.	Čeičiai	22	19	3 šautuvai
Sausio 9 d.	Mičiūnai		46	
137-asis š. p.	Rokiškio apskr.	5	52	1 šautuvas
261-asis š. p.	Čeičiai	2	2	1 kulkosvaidis
				2 šautuvai
Sausio 10 d.	Kurkliečiai		8	
261-asis š. p.	Kukiai	1	4	
	Čeičiai, Raišiai	54		2 kulkosvaidžiai
				3 automatai
				13 šautuvų
137-asis š. p.	12 km piečiau Rokiškio	3	38	

[52] 1945 m. sausio 8 d. kovinis pranešimas Nr. 008 // Ten pat. B. 7/147. L. 19.

1	2	3	4	5
Sausio 11 d.	Lengėnai	8	8	1 šautuvas
261-asis š. p.	Žiobiškis	2	6	
137-asis š. p.	Ulitėlė	2	7	6 šautuvai
Sausio 12 d. 261-asis š. p.	Žiobiškis	3		
Iš viso:		122	229	5 kulkosvaidžiai 6 automatai 34 šautuvai

Lentelė sudaryta remiantis: 1945 m. sausio 10—12 d. 4-osios šaulių divizijos koviniai pranešimai Nr. 0010—0012 // RNIADSTC. F. 597. Ap. 1. B. 7. L. 25, 29—32.

Po lietuvių partizanų susirėmimų su NKVD kariuomene enkavėdistai šaudydavo kiekvieną bėgusį ar jiems atrodžiusį įtartiną žmogų. 4-osios šaulių divizijos koviniuose pranešimuose įvykiai buvo aprašomi gerokai iškreiptai. Šiaip ar taip, P. Vetrovo baudėjai nepatyrė jokių nuostolių. Toje pačioje operacijoje dalyvavęs pasienio apygardai priklausęs 95-asis Lenino ordino pasienio būrys į Rokiškio apskritį įžengė iš Panevėžio apskrities. Per daug nedetalizuodami, vidaus reikalų liaudies komisarui J. Bartašiūnui pasieniečiai pranešė tik apie tris susirėmimus sausio 5, 9 ir 10 d.: per pirmąjį ties Miliūnais nukovė 16 partizanų, per antrąjį vienuolika valandų trukusį mūšį — 54 partizanus. Pažūsėlių apylinkėse (Skapiškio valsč.) žuvo dar 13 partizanų. Visuose mūšiuose pasieniečiai patyrė nuostolių (3 žuvo ir 3 buvo sunkiai sužeisti) [53]. Iš viso 95-asis pasienio būrys iki sausio 15 d. Rokiškio apskrityje nužudė 108 žmones, iš kurių 25 žuvimo aplinkybės nežinomos. Reikia manyti, kad jie tiesiog buvo nužudyti. Tai patvirtina ir pasienio apygardos vadovybės pranešimas apie sausio 10—15 d. Rokiškio apskrityje nužudytus 16 žmonių, nors „kovinių susirėmimų nebuvo" [54]. Tai tik vienas šių įvykių aspektas, kuris vienaip

[53] NKVD pasienio kariuomenės Lietuvos apygardos valdybos 1945 m. sausio 13 d. pranešimas Nr. 00541 // KGB ADS. F. 3. B. 7/148. L. 15.

[54] NKVD pasienio kariuomenės Lietuvos apygardos valdybos 1945 m. sausio 17 d. pranešimas Nr. 00555 // Ten pat. L. 7—8.

ar kitaip atsispindėjo NKVD struktūrų pradiniuose dokumentuose. Iš viso buvo nužudyta 230 žmonių, iš kurių apie 60% galima identifikuoti kaip mūšiuose žuvusius partizanus. Bet J. Bartašiūnas ir NKVD BB skyriaus viršininkas Gusevas SSRS BB vyriausiosios valdybos viršininkui A. Leontjevui pranešė apie 283 žmonių nužudymą. Kur ir kaip žuvo dar pusšimtis žmonių, nėra žinoma. Šioje ataskaitoje jau rašoma apie Juodupės valsčiuje sutriuškintą beveik 200 partizanų būrį, iš kurio 131 buvo nukautas, o kiti „išsibėgiojo". Tame pačiame valsčiuje „sutriuškintas Kulpicko būrys", nukauti 39 žmonės [55]. Įvairiomis aplinkybėmis nužudyti žmonės (tai matyti ir iš 4-osios šaulių divizijos kovinių pranešimų) enkavėdistų ataskaitose sujungti į būrius.

Lietuvių partizanai patyrė mažesnių nuostolių, negu enkavėdistai mėgino pavaizduoti. Tai nereiškia, kad ginkluota rezistencija tuo metu nebuvo aktyvi. Jau buvo gerai ginkluotų būrių, sutelktos pirmosios rinktinės. Tiesiog NKVD kariuomenei kur kas lengviau buvo žudyti beginklius žmones (taip pat ir besislapsčiusius). Kova su ginkluota rezistencija nebuvo lengvas pasivaikščiojimas, ir tai įrodydavo kiekvienas NKVD karių susirėmimas su partizanais.

NKVD vidaus kariuomenės 4-osios šaulių divizijos pulkai beveik kas mėnesį keitė savo dislokacijos vietą, jie buvo mėtomi iš vienos apskrities į kitą. 25-asis šaulių pulkas 1945 m. sausio 1 d. iš Švenčionių žygiavo į Rūdninkų girią (Vilniaus apskr.), sausio 12 d.— vėl atgal į Švenčionis, Švenčionėlius ir Pabradę. 137-asis šaulių pulkas sausio 6—12 d. iš Utenos apskrities buvo išvykęs į Rokiškio apskritį, sausio 15—16 d.— į Panevėžio (Šimonių girią). 261-asis šaulių pulkas iš Biržų apskrities sausio 6—13 d. žygiavo į Rokiškio apskritį, 298-asis šaulių pulkas veikė Kauno apskrityje. 1945 m. sausio 20 d. J. Bartašiūno įsakymu Nr. 005 diviziją pradėta perdislokuoti. Iki sausio

---

[55] Šioje ataskaitoje buvo nepaprastai daug nesutapimų su pirminiais pranešimais. Kai kurių mūšių metu nukautų partizanų skaičius sumažintas. Pavyzdžiui, Pažūsėlių apylinkėse nukautų partizanų skaičius sumažintas nuo 13 iki 10. Žr.: 1945 m. vasario 20 d. spec. pranešimas apie karinę čekistinę operaciją Rokiškio apskrityje // Ten pat. B. 7/111. L. 42—45.

24 d. pulkai įsikūrė naujose vietose: 25-asis šaulių pulkas — Trakų apskrityje (Trakuose, Žasliuose, Žiežmariuose, Rūdiškėse, Eišiškėse, Ganušiškėse; vienas batalionas liko Švenčionyse), 137-ojo šaulių pulko daliniai išsidėstė Utenoje (Molėtuose, Aluntoje, Kuktiškyje), Tauragnuose (Utenos apskr.), Degučiuose (Zarasų apskr.), Ukmergėje, Siesikuose, Širvintose (Ukmergės apskr.), 261-asis šaulių pulkas persikėlė į Panevėžį ir Šiaulius (vienas batalionas liko Biržuose ir viena kuopa perkelta į Rokiškį), 298-asis susitelkė Kaune ir Alytuje [56].

Toliau pateikiama 4-osios šaulių divizijos kiekvienos 1945 m. sausio—kovo mėn. dienos veiksmų suvestinė:

31 lentelė. **4-osios šaulių divizijos 1944 m. sausio—kovo mėn. baudžiamųjų operacijų metu nužudyti partizanai ir beginkliai žmonės**

Data	25-asis š. p.	137-asis š. p.	261-asis š. p.	298-asis š. p.	Iš viso
1	2	3	4	5	6
Sausio 1			5	5	10
3		9	9		18
4			1		1
5		2	7		9
6	2			1	3
7	11	4			15
8	1	20	22		43
9		5	2		7
10		3	55	2	60
11	10	2	10	11	33
12				36	39
13				27	27
14	3			2	5
15				6	6
16		3			3
17			8		8
18				4	4
19			18	1	19
20		2	1		3
21		3	1	7	11
22		1			1
25	3	1			4
26	22	1			23

[56] 4-osios šaulių divizijos 1945 m. sausio 24 d. operatyvinė suvestinė Nr. 0024 // Ten pat. B. 7/147. L. 50.

1	2	3	4	5	6
27	3			1	4
28	8	5			13
29			4		4
30	4	3			7
31	13		1		14
Vasario 1		2			2
2	3				3
3	6		35	24	65
4	8	3			11
5	26		3		29
6	2				2
7	81	6	3		90
9		6	2	15	23
10	5	1	77		83
11	1			3	4
12	1	1			2
13	1				1
14	4				4
15	11	2	1	9	23
16				5	5
17	6	2			8
18		30	39	1	70
19	12	2			14
20		1			1
21		4			4
22	1				1
23			46	1	47
24		4	4		8
26		3		3	6
27		4			4
28	6			39	45
Kovo 2		1	6	37	44
4	1				1
6		2			2
8	2				2
9			1		1
10			2	3	5
11	10				10
12		78	8		86
13		1	7		8
14	4				4
15	1	3			4
16	1				1
17	18			4	22
18		2			2
19	12	2			14
21			5	1	6

1	2	3	4	5	6
22			5		5
24	2	3			5
27		2			2
28		6	121	1	128
29			1	30	31
30			31	22	53
31		3		8	11
Iš viso:	305	238	544	309	1396

Lentelė sudaryta remiantis: 4-osios šaulių divizijos 1945 m. sausio 1—balandžio 1 d. kovinės operatyvinės suvestinės // KGB ADS. F. 3. B. 7/147. L. 1—167.

Baudžiamosioms operacijoms 4-oji šaulių divizija buvo sutelkusi 2729 karius [57]. Jų veiksmai dažnai buvo suplanuojami kaip didžiulės karinės operacijos. Šiuo atžvilgiu išskirtinas 261-ojo šaulių pulko 1945 m. kovo 27 d. suorganizuotas Ožigų ir Staroliškių miškų (Panevėžio apskr., Pušaloto valsč.) partizanų puolimas [58]. 800 gerai ginkluotų NKVD karių turėjo sunaikinti ltn. P. Blėkos vadovaujamą būrį. Šešias valandas trukęs mūšis buvo smulkiai aprašytas įvairiose ataskaitose. Įdomu tai, kad rašoma tik apie 75 partizanų žuvimą, nors iš viso žuvo 121. Į nelaisvę pateko 18 partizanų, iš jų 5 buvo sužeisti (enkavėdistų nuostoliai — 14 žuvusiųjų ir sužeistųjų). Mūšių vietose surinkta 30 šautuvų, 5 automatai ir 7 kulkosvaidžiai [59]. Nors v/s komisarai D. Rodionovas ir P. Kapralovas apie „pergalę" skubėjo pranešti L. Berijai, atrodo, kad vykstant tikram mūšiui baudėjai žudė ir partizanus rėmusius pamiškės sodybų gyventojus, besislapsčiusius vyrus. Ir kitą dieną vėl tikrinant mūšio vietą čia buvo sugauti 3 beginkliai vyrai, kurie buvo pavadinti „dezer-

[57] 1945 m. sausio 7 d. žinios apie 4-osios šaulių divizijos karius // Ten pat. L. 16.

[58] 261-ojo šaulių pulko 1945 m. kovo 25 d. kovinis įsakymas Nr. 0010 // Ten pat. B. 7/144. L. 193.

[59] 1945 m. kovo 27 d. mūšio aprašymas // Ten pat. L. 187—189.

tyrais"[60]. Į bendrą nužudytų žmonių skaičių buvo įrašyti vasario 7 ir kovo 30 d. partizanų patirti nuostoliai. NKVD kariai tada „skaičiavo pagal pėdsakus sniege", nes partizanai pasiėmė žuvusiuosius.

Vasario 7 d. rytą 25-ojo šaulių pulko vyr. ltn. P. Gluchovo *(Gluchov)* vadovaujama kuopa Miguicionių kaime (Trakų apskr., Onuškio valsč.) mėgino organizuoti besislapstančiųjų gaudynes, o susidūrė su partizanais. „Susitikimas buvo atsitiktinis, abiem pusėm netikėtas,— rašo savo atsiminimuose V. Vičkačka.— [...] Pakilę iš miego partizanai bėgo iš namų užimti pozicijų ir tuo metu labiausiai nukentėjo [...]. Smarkus mūšis vyko apie 15 minučių. Kareiviai, neatlaikę ugnies, bandė trauktis, tačiau dauguma jų (16 žmonių) žuvo [...]. Miguicionyse tada žuvo devyni partizanai, du sunkiai ir du lengvai sužeisti"[61]. Partizanai žuvusiuosius išvežė į Voniškių (kitur — Vąniškių) kaimą. 4-osios šaulių divizijos vadovybė šį įvykį „matė" kiek kitaip: „7 val. trukusio mūšio metu nukauta (pagal požymius) apie 50 banditų. [...] atsitraukdami su savimi vežimuose nusivežė ir žuvusiuosius. Migucianų gyventojai pasitraukė kartu, mūšio metu kaimas sudegė"[62]. Tik po poros savaičių į Maskvą SSRS NKVD kovos su ginkluotu pasipriešinimu vyriausiajam koordinatoriui A. Leontjevui nusiųstas mūšio aprašymas visiškai atitinka V. Vičkačkos pasakojimą. Pranešime nurodyta, kad pirmasis mūšis truko 15 min., ir po kelių valandų atvykę NKVD daliniai į kaimą įžengė be mūšio[63]. Suprantama, kad kuopa, netekusi net 17 žmonių[64] (žuvo ir kuopos vadas), penkis kartus padidino partizanų nuostolius. Pasitraukusių partizanų persekioti buvo mestos septynios 25-ojo, 298-ojo ir 266-ojo šaulių pulkų kuopos. Gaudynėms vadovavo pats P. Vetrovo pavaduotojas plk. Solomatinas. Nepaisant visų jų pastangų, partizanai sėkmingai

[60] 4-osios šaulių divizijos 1945 m. kovo 30 d. operatyvinė suvestinė Nr. 0093 // Ten pat. B. 7/147. L. 164.

[61] *Vičkačka* V. Ir tokių aukų nepamirškime // Tremtinys. 1993. Nr. 24.

[62] 4-osios šaulių divizijos 1945 m. vasario 8 d. operatyvinė suvestinė Nr. 0041 // KGB ADS. F. 3. B. 7/147. L. 19.

[63] Ten pat. B. 7/120. L. 193—194.

[64] Pirmojoje ataskaitoje buvo nurodyta tik 11 žuvusiųjų, vėliau — 15. Tik A. Leontjevui nurodytas tikrasis žuvusiųjų skaičius.

pasitraukė iš apsuptų Žilinų ir Burbonių miškų. Keršydami baudėjai sudegino visą Miguicionių kaimą ir dalį kaimo vyrų sušaudė. Jie papildė nukautų partizanų sąrašą.

Kitas pavyzdys. 1945 m. kovo 30 d. grįždami iš baudžiamosios operacijos 261-ojo šaulių pulko kariai ties Joniškėliu (43 km į pietvakarius nuo Biržų) susidūrė su partizanais. Iš puolusių enkavėdistų 3 žuvo ir 12 buvo sužeisti. Partizanų nuostoliai buvo nežinomi, bet ataskaitoje įrašė, kad nukauta 30 partizanų [65].

Turint galvoje šiuos pavyzdžius galima abejoti NKVD ataskaitų tikslumu ir tariamu enkavėdistų „mokėjimu" kovoti su partizanais patiems nepatiriant jokių nuostolių. Sausio—kovo mėn. 4-oji šaulių divizija 19 mūšių neteko 50 karių ir 46 buvo sužeisti. Partizanų žuvo apie 500. Kitomis NKVD divizijos aukomis derėtų laikyti nužudytus beginklius gyventojus. Šių genocido akcijų pagrindiniai organizatoriai ir vykdytojai buvo 4-osios šaulių divizijos vadas gen. mjr. P. Vetrovas, jo pavaduotojas plk. Solomatinas, operatyvinio skyriaus viršininkas (baudžiamųjų operacijų planuotojas) mjr. Morozovas, divizijos štabo viršininkas pplk. Klimovas, 25-ojo šaulių pulko vadas pplk. Golyševas, 298-ojo šaulių pulko vadas pplk. Gricajevas *(Gricaev)*, 261-ojo šaulių pulko vadas pplk. Zakurdajevas *(Zakurdaev)*, 261-ojo šaulių pulko štabo viršininkas mjr. Glekovas *(Glekov)*, 137-ojo šaulių pulko vadas pplk. Kalabuchovas, 137-ojo šaulių pulko štabo viršininkas mjr. Borozdinas *(Borozdin)* ir jų vadovaujami enkavėdistai.

Kiti nė kiek ne menkesni genocido vykdytojai buvo Lietuvos pasienio apygardos, Leningrado fronto, I Pabaltijo fronto ir III Baltarusijos fronto užnugario apsaugos NKVD pajėgos. Daugiausia žinių išliko tik apie dalies šių karinių pajėgų veikimą.

Iki 1945 m. sausio 23 d. gen. mjr. M. Byčkovskio vadovaujami būriai buvo išmėtyti po visą Lietuvą: 23-iasis pasienio būrys veikė Šiaulių apskrityje, 95-asis — Panevėžio (sausio 7—15 d. buvo Rokiškio apskrityje), 94-asis —

[65] 4-osios šaulių divizijos 1945 m. kovo 31 d. operatyvinis pranešimas Nr. 0094 // Ten pat. B. 7/147. L. 166.

Raseinių, Marijampolės ir Lazdijų apskrityse, 97-asis — Trakų apskrityje. Šie pulko dydžio daliniai aktyviai dalyvavo visose karinėse baudžiamosiose operacijose, kurios buvo organizuojamos minėtose apskrityse. Net pats pasienio apygardos viršininkas M. Byčkovskis dalyvavo Šimonių girios „puolime" (sausio 14 d. 95-ojo pasienio būrio ir 137-ojo šaulių pulko bendra operacija)[66], bet su partizanais nesusirėmė. Daugiau pasižymėta gaudant vyrus lietuvius ir žudant beginklius žmones.

32 lentelė. **Lietuvos pasienio apygardos NKVD kariuomenės veiksmų aukos**

1945 m. sausio 1—22 d.	Sulaikyta žmonių	Iš jų		Nužudyta žmonių
		vengusių mobilizacijos	partizanų rėmėjų	
Šiaulių apskr.	684	396	5	24
Panevėžio „	189	95	25	46
Rokiškio „	233	99	57	106
Trakų „	371	128	53	156
Raseinių „	115	75	23	4
Iš viso:	1592	793	163	336

Lentelė sudaryta remiantis: NKVD pasienio kariuomenės Lietuvos apygardos valdybos 1945 m. sausio 13, 17 ir 26 d. pranešimai Nr. 00541, 00555, 00576 // KGB ADS. F. 3. B. 7/148. L. 7—8, 14—15, 17—19.

Iš nurodytų 336 nužudytų žmonių apie 1/3 buvo nušauti, kai „mėgino pasislėpti" (sausio 1—22 d. ataskaitos patvirtinta, kad mažiausiai 61 žmogus buvo nužudytas ne per ginkluotus susirėmimus[67]). Kai kurie žmonės buvo sudeginti gyvi. Sausio 10—15 d. ataskaitoje paskutinį kartą pažymėta, kad Šiaulių ir Rokiškio apskrityse sudeginti 4 namai ir 2 daržinės[68]. Vėliau apie pastatų deginimą nebeužsimenama. Tai tapo privaloma baudžiamosioms operacijoms.

Sausio 23 d. Šiaulių, Panevėžio ir Trakų apskritis perdavus 4-osios šaulių divizijos vadinamajam operatyviniam aptarnavimui, pasienio kariuomenė šias teritorijas paliko.

[66] 4-osios šaulių divizijos 1945 m. sausio 15 d. operatyvinė suvestinė Nr. 0016 // Ten pat. L. 38.
[67] Žr.: Ten pat. B. 7/148. L. 18, 19.
[68] Ten pat. L. 7.

Jai buvo įsakyta įsitvirtinti vakariniuose Lietuvos pakraščiuose. 23-iasis pasienio būrys perkeliamas į Kretingos apskritį, 95-asis — į Tauragės ir Raseinių apskritis, 97-asis — į Marijampolės (vakarinę dalį), Vilkaviškio ir Šakių, 94-asis — į Lazdijų, Alytaus (vakarinę dalį) ir Marijampolės (rytinę dalį) apskritis.

Aktyvėjant lietuvių ginkluotam rezistenciniam judėjimui, gen. mjr. M. Byčkovskis kovo 27 d. iš visų dalinių rezervų suformavo jungtinį baudžiamąjį būrį, kuris turėjo pradėti ilgalaikę operaciją. Būryje buvo sutelkti 803 pasieniečiai. Jie turėjo Alytaus (vakarinėje dalyje), Lazdijų, Marijampolės ir Šakių apskrityse atlikdami masines kratas ir gaudynes sulaikyti vengusius tarnybos Raudonojoje armijoje vyrus ir su agentūros pagalba likviduoti bet kokį ginkluotą pasipriešinimą. Iki gegužės 5 d. jungtinio būrio veiksmams vadovavo 94-ojo pasienio būrio vadas plk. Kiričenka *(Kiričenko)*, o gegužės 6—18 d.— 97-ojo pasienio būrio viršininkas plk. Gorškovas *(Gorškov)* [69].

Kiekvieną pasieniečių sulaikytą žmogų tardydavo baudžiamojo būrio operatyvinė grupė. Ypač žiauriai buvo tardomi į nelaisvę patekę partizanai. Kazlų Rūdos valsčiuje paimtas į nelaisvę sužeistas partizanas buvo tardomas tol, kol mirė. „Gauti smulkesnių parodymų iš Malinausko nepavyko, nes jis, turėdamas sunkų sužeidimą, greitai mirė" [70],— apgailestavo enkavėdistai.

Jungtinis NKVD pasienio būrys vykdė terorą didelėje Užnemunės dalyje. Kaip ir kitur Lietuvoje, padariniai čia buvo labai tragiški.

Apie pusė nužudytų žmonių buvo ginkluotoje kovoje žuvę partizanai — buvę Lietuvos kariuomenės karininkai ir kareiviai, šauliai, policininkai ir visi kiti dėl nepriklausomos Lietuvos kovoję žmonės, sąmoningai pasirinkę ginkluotą kovą. Nors jie tapo kariais-partizanais, tačiau juos galima laikyti okupantų genocido akcijų aukomis. Daug jų ne tik žuvo mūšiuose, bet ir buvo nukankinti per tardymus, sudeginti sodybose kartu su savo rėmėjais.

---

[69] Gen. mjr. M. Byčkovskio 1945 m. birželio 6 d. pranešimas apie jungtinio būrio veiklą // Ten pat. B. 7/144. L. 240.

[70] Ten pat. L. 242.

33 lentelė. **NKVD jungtinio pasienio būrio 1945 m. kovo 27—gegužės 13 d. veiksmų aukos**

	Apskritis				Iš viso
	Alytaus	Lazdijų	Marijampolės	Šakių	
Nužudyta žmonių	64	15	298	79	456
Sulaikyta žmonių	182	400	582	55	1219
iš jų:					
a) vengusių mobilizacijos	115	284	326	22	747
b) partizanų rėmėjų	17	61	98	16	192

Lentelė sudaryta remiantis: Gen. mjr. M. Byčkovskio 1945 m. birželio 6 d. pranešimas apie jungtinio būrio veiklą // KGB ADS. F. 3. B. 7/144. L. 240.

Nužudytieji buvo rodomi vietos gyventojams, kad juos „atpažintų". Jungtinis (patys enkavėdistai tokius dalinius vadino ir „aktyviojo durtuvo" būriais [71]) pasienio būrys nužudė apie 250 beginklių žmonių, kurie, anot enkavėdistų, „mėgino nebaudžiami pabėgti nuo persekiojusių pasieniečių ir pasislėpti įvairiose slaptavietėse, naudodamiesi giminaičių ir kitų priešiškų elementų parama" [72]. Visos šių žudynių aplinkybės nežinomos, nes NKVD darbuotojai ir kariai visada turėjo pasiaiškinimą: „nušautas, kai mėgino pabėgti". Ypač gausu tokių pavyzdžių I Pabaltijo fronto NKVD kariuomenės dalinių 31-ojo, 33-iojo, 216-ojo ir 338-ojo pasienio pulkų veikloje. 1945 m. sausio 18 d. 33-iasis pasienio pulkas Mažeikių apylinkėse nušovė 2 „mėginusius pabėgti" žmones, 31-asis pasienio pulkas Kražių apylinkėse nušovė dar vieną žmogų, sausio 19 d. Raseinių apskrityje nušovė žmogų, kuris „mėgino pabėgti sulaikymo metu". Tą pačią dieną buvo nušautas ir vestas tardyti sulaikytas žmogus [73]. Tardė pulkų žvalgybos sky-

[71] Lietuvos pasienio apygardos kontržvalgybos „Smerš" skyriaus viršininko plk. Borisovo 1944 m. gruodžio mėn. pranešimas J. Bartašiūnui // VRMA. F. 18. Ap. 1. B. 7. L. 77.

[72] Gen. mjr. M. Byčkovskio 1945 m. birželio 6 d. pranešimas apie jungtinio būrio veiklą // KGB ADS. F. 3. B. 7/144. L 247.

[73] I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės štabo 1945 m. sausio 21 d. operatyvinė suvestinė Nr. 0037 // Ten pat. B. 7/144. L. 161.

riai, savo veiksmus vadinę „filtravimu". Viename iš laikinų 31-ojo pasienio pulko kalėjimų 1945 m. sausio 11 d. pasikorė žmogus, kurio rankos buvo sukaustytos antrankiais [74]. Nežinoma, kas jis buvo, bet šis atvejis rodo, ką iš tikrųjų reiškė „filtravimas".

Baigiantis karui su Vokietija, buvo nutraukta ir Lietuvos vyrų mobilizacija. Tai savaime skatino su ginkluotu pasipriešinimu nesusijusius vyrus nebesislapstyti. NKVD nusprendė pasinaudoti tokiomis aplinkybėmis ir paraginti besislapsčiusius vyrus legalizuotis. Legalizacija buvo būtina ruošiantis kitokioms genocido akcijoms (trėmimams). Tikėtasi, kad tai bus smūgis lietuvių rezistencijai. Juk kiekvienas, atėjęs legalizuotis, NKVD skyriuose pirmiausia buvo ištardomas. Tardymo, šantažo palaužti žmonės buvo verbuojami ir siunčiami ginkluotų partizanų būrių ardyti.

Iki 1945 m. birželio 1 d. legalizuotis į NKVD skyrius atėjo 8896 žmonės, bet dauguma arba buvo išsiųsti į kariuomenę, arba suimti. Naują politinę liniją rengė M. Suslovo vadovaujamas VKP(b) CK Lietuvos biuras. Gegužės 24 d. biuro posėdyje buvo svarstytos kovos su lietuvių ginkluota rezistencija stiprinimo priemonės. Pasitarti susirinko pagrindiniai lietuvių tautos genocido organizatoriai J. Bartašiūnas, A. Guzevičius, P. Vetrovas, I. Tkačenka, M. Byčkovskis, A. Sniečkus, M. Gedvilas, M. Suslovas, K. Liaudis (tuo metu — LKP(b) CK sekretorius, vėliau — Lietuvos SSR KGB pirmininkas), Pirogovas *(Pirogov)* (NKVD kariuomenės karinis prokuroras), F. Kovaliovas *(Kovalev)* (M. Suslovo pavaduotojas), J. Paleckis, K. Preikšas ir dar keletas partinių veikėjų. Pasitarime buvo nutarta masiniu tiražu išleisti J. Bartašiūno propagandinę brošiūrėlę „Visiems laikams baigti su lietuviškai vokiškaisiais nacionalistais", kurioje vidaus reikalų liaudies komisaras grasino: „ [...] visus tuos, kurie artimiausiu laiku neprisistatys kalčių išpažinti ir toliau tęs savo banditišką veiklą,— jie privers imtis išsemiamų priemonių ne tik prieš juos, bet ir prieš jų tėvus ir gimines, vienokia ar kitokia forma teikiančius jiems pagalbą" [75]. Patys gra-

---

[74] Ten pat.

[75] *Bartašiūnas J.* Visiems laikams baigti su lietuviškai vokiškaisiais nacionalistais. V., 1945. P. 12.

sinimai nebuvo nauji. Jau beveik metus buvo persekiojamos pasipriešinimo dalyvių šeimos, atimamas visas jų turtas. Dar kartą L. Berijos buvo paprašyta atsiųsti į Lietuvą daugiau NKVD kariuomenės dalinių ir iš kiekvienos apskrities ištremti po 50—60 šeimų. Tremti Lietuvos gyventojus jau buvo pradėta 1945 m. balandžio mėn., bet tai neapėmė visos Lietuvos. Tuomet į Tadžikiją buvo ištremta apie 1000 (nurodomi ir kiti skaičiai) vokiečių ir lietuvių [76]. Sumanyta ir viena naujiena — NKVD karinio tribunolo pirmininkas Chaliavinas *(Chaljavin)*, NKVD kariuomenės prokuroras Pirogovas, J. Bartašiūnas ir A. Guzevičius turėjo organizuoti atvirus parodomuosius propagandinius teismo procesus. Tikėtasi, kad visos pasiūlytos priemonės padės pasiekti Maskvoje iškeltą svarbiausią tikslą: „Per patį trumpiausią laiką atskleisti ir likviduoti pogrindines nacionalistines organizacijas [. . .]" [77].

Iki 1945 m. vasario mėn., kai aktyviausiai buvo vykdomos vyrų gaudynės, masinės kratos, suėmimai ir lietuvių žudynės, Lietuvoje buvo sutelkta 17 įvairaus pavaldumo NKVD kariuomenės pulkų [78]. Tokios pajėgos savo dydžiu atitiko keturias NKVD divizijas. Kai Raudonosios armijos fronto junginiai paliko Lietuvą, kartu išvyko ir užnugario apsaugai skirti NKVD daliniai. NKVD pulkų Lietuvoje perpus sumažėjo. Tuomet M. Suslovas ir jo vadovaujamas biuras ėmė prašyti padidinti teroro politiką įgyvendinančias pajėgas. Prašymai buvo išgirsti.

Po M. Suslovo vadovaujamo biuro gegužės 24 d. posėdžio į Lietuvą atvyko SSRS valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojas v/s II rango komisaras B. Kobulovas ir vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojas gen. plk. A. Apolonovas. Jie perdavė L. Berijos nurodymą per 2—3 savaites „išvalyti iš Lietuvos antisovietinį

---

[76] Žr.: *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 10; *Tarasonis V., Bajoriūnas A., Gediminskas D.* Lietuvos tremtiniai Tadžikijoje. V., 1992. P. 20, 24.

[77] VKP(b) CK Lietuvos biuro 1945 m. gegužės 24 d. posėdžio protokolas Nr. 5 // RNIADSTC. F. 597. Ap. 1. B. 1. L. 108—110.

[78] M. Suslovo 1945 m. liepos mėn. ataskaita J. Stalinui (projektas) // Ten pat. B. 2. L. 19.

nacionalistinį elementą" [79]. Pradėta rengti naujus lietuvių naikinimo planus. Pirmiausia imta rūpintis NKVD, NKGB ir NKVD karinių dalinių optimalia sąveika. Dėl to Lietuvos teritorija buvo suskirstyta į septynis operatyvinius sektorius. Sektoriai egzistavo ir anksčiau, bet jie buvo reikalingi tik NKVD ir NKGB veiksmams derinti. Nuo 1945 m. birželio 1 d. sektorių viršininkams tapo pavaldūs ne tik vietiniai NKVD ir NKGB organai, bet ir sektoriuje dislokuota NKVD kariuomenė. Operatyvinių sektorių viršininkais buvo paskirti pasižymėję genocido akcijų organizatoriai ir vykdytojai:

1) Klaipėdos (kai kada vadintas Memelio) — plk. Skorodumovas, buvęs 95-ojo pasienio būrio vadas; jo žinioje atsidūrė Klaipėdos, Šilutės, Pagėgių, Kretingos ir Tauragės apskritys;

2) Marijampolės (Šakių, Vilkaviškio, Lazdijų, Marijampolės apskr.) — pasienio apygardos viršininkas gen. mjr. M. Byčkovskis;

3) Šiaulių (Telšių, Mažeikių, Šiaulių, vėliau — Joniškio apskr.) — kontržvalgybos „Smerš" skyriaus viršininkas gvardijos plk. Kurovas *(Kurov)*;

4) Panevėžio (Biržų, Rokiškio, Panevėžio apskr.) — SSRS NKVD BB vyriausiosios valdybos skyriaus viršininkas v/s pplk. Karlinas;

5) Kauno (Kauno, Raseinių ir Kėdainių apskr.) — Lietuvos SSR valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojas v/s plk. Veselovas *(Veselov)*;

6) Utenos (Utenos, Zarasų, Švenčionių, Ukmergės apskr.) — Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojas v/s komisaras P. Kapralovas;

7) Vilniaus (Vilniaus, Trakų, Alytaus apskr.) — Lietuvos SSR valstybės saugumo 2-osios valdybos viršininkas v/s pplk. Rudyka *(Rudyko)* [80].

---

[79] *Starkauskas J.* Buvusio LTSR KGB archyvo 18-ojo fondo dokumentų rinkinys // Laisvės kovų archyvas. 1994. Nr. 11. P. 103.

Bogdanas Kobulovas (1904—1953) — gen. plk. (1945). 1937 m. teroro Gruzijoje organizatorius. 1939 m. vadovavo SSRS NKVD Slaptajam politiniam skyriui. 1953 m. — SSRS vidaus reikalų ministro L. Berijos pavaduotojas. 1953 m. suimtas ir gruodžio 23 d. sušaudytas.

[80] Sektorių ir jų viršininkų 1945 m. birželio 5 d. sąrašas // KGB ADS. F. 10. B. 2/28. L. 1.

Į kiekvieną sektorių buvo atsiųsti kariniai prokurorai (kpt. Ogurcovas *(Ogurcov)*, pplk. Borodinas *(Borodin)*, plk. Beliajevas *(Beljaev)* ir kt.), organizuotos karinio tribunolo sesijos [81]. Suimtieji turėdavo būti atgabenti į atitinkamo sektoriaus kalėjimą. Iki tol dauguma suimtųjų buvo siunčiami į Vilnių ir iš ten, sulaukę nuosprendžio, etapais vežami į Sovietų Sąjungos kalėjimus ir lagerius. Nuo 1945 m. vasaros beveik iš kiekvieno Lietuvos kalėjimo kaliniai turėjo pradėti plūsti į lagerius.

Sutvarkę formalumus, B. Kobulovas ir A. Apolonovas išvažiavo į Maskvą. Į Lietuvą operatyvinių sektorių viršininkų žinion dar buvo permesta NKVD kariuomenės: Leningrado fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės 12-asis, 130-asis ir 217-asis pasienio pulkai, III Baltarusijos fronto 13-asis, 86-asis ir 132-asis pasienio pulkai ir kiti daliniai. Karines baudžiamąsias operacijas jie turėjo vykdyti kartu su tam tikrose teritorijose nuo 1944 m. dislokuotais daliniais: NKVD vidaus kariuomenės 266-uoju šaulių pulku, 4-ąja šaulių divizija ir pasienio kariuomenės pasienio būriais. Karinėms operacijoms buvo skirti lėktuvai PO-2. Jie turėjo vykdyti karo žvalgybą ir kulkosvaidžių ugnimi paremti karines akcijas [82].

Pirma didelė karinė operacija buvo įvykdyta Utenos operatyviniame sektoriuje. Birželio pradžioje atvykusi papildoma kariuomenė — 12-asis, 130-asis ir 217-asis pasienio pulkai — buvo įgulomis išskirstyta visuose valsčiuose. Iki tol čia veikęs 137-asis šaulių pulkas pasižymėjo žiauriomis karinėmis baudžiamosiomis akcijomis. Balandžio—birželio mėn. vien Utenos apskrityje jis nužudė 441 žmogų, daugelį iš jų sudegino. Su agentų pagalba buvo sunaikintos didelės partizanų grupės. Pavyzdžiui, agentų „Ipalis" ir „Vladas" duomenimis, gegužės 28 d. Aluntos valsčiaus Zabijakų kaime buvo apsuptas Ivanausko būrys. Baudėjai padegė namą, dvi daržines ir tris pirtis. Į bandžiusius pabėgti žmones buvo šaudoma. Iš viso nu-

---

[81] LSSR NKVD kariuomenės karinio prokuroro justicijos mjr. S. Grimovičiaus 1945 m. liepos mėn. raštas // Ten pat. F. 6. B. 1/21. L. 40.

[82] Gen. mjr. Golovkos *(Golovko)* 1945 m. birželio 21 d. raštas dėl aviacinės žvalgybos // Laisvės kovų archyvas. Nr. 11. P. 107.

šauta 14 žmonių, gyvi sudeginti 27 [83] (balandžio 8 d. Skiemonių valsčiaus Romeikių kaime 22 buvo nukauti ir 6 sudeginti, gegužės 15 d. Utenos valsčiaus Gaižiūnų miške — 17 nukauta ir 3 sudeginti [84] ir t. t.).

Birželio 15— liepos 5 d. Utenos operatyviniame sektoriuje nauji NKVD daliniai neįstengė iš esmės pakeisti situacijos ir sunaikinti ginkluoto pasipriešinimo. Buvo nukauta 291 partizanas: 183 žuvo kovodami su 137-ojo šaulių pulko kariais, 47 — su 217-ojo pasienio pulko, 36 — su 130-ojo pasienio pulko ir 25 — su 12-ojo pasienio pulko kariais [85].

III Baltarusijos fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės viršininko gen. ltn. Liubo vadovaujami daliniai veikė Panevėžio ir gretimose apskrityse, 132-asis pasienio pulkas — Rokiškio apskrities Obelių ir Panemunės valsčiuose, 86-asis pasienio pulkas — Panevėžio apskrities Kupiškio, Troškūnų, Šimonių, Viešintų valsčiuose, 13-asis pasienio pulkas — Biržų apskrities Kuprių, Vabalninko valsčiuose. Šių dalinių aukomis kasdien tapdavo 7—17 žmonių [86].

Buvo pasitelkti ir reguliariosios kariuomenės daliniai. Panevėžio apskrities Smilgių valsčiuje gaudynes surengė tankų kariuomenės automatininkų kuopa [87] (birželio 24 d.), Lazdijų apskrityje — tankų korpuso kariai ir t. t. Bet specialiai neapmokyti kariai tik sulaikydavo kiekvieną įtartiną žmogų, o kovoti su ginkluotais partizanų būriais jie netiko. Kariai tik plėšikaudavo — atimdavo iš gyventojų laikrodžius, dviračius ir kitus brangesnius daiktus.

Ginkluotas pasipriešinimas tebebuvo aktyvus. Visi Maskvos planai greitai sunaikinti lietuvių pasipriešinimą okupantams žlugo nepaisant kuo žiauriausio teroro — en-

---

[83] NKVD Utenos skyriaus viršininko kpt. Česnokovo *(Česnokov)* 1945 m. gegužės 29 d. spec. pranešimas // KGB ADS. F. 3. B. 7/104. T. 1. L. 178.

[84] Kpt. Česnokovo 1945 m. balandžio 9 ir gegužės 15 d. spec. pranešimai // Ten pat. L. 101, 162.

[85] V/s kpt. Kokino *(Kokin)* 1945 m. liepos 5 d. pažyma // Ten pat. F. 18. B. 4/17. L. 162.

[86] Gen. ltn. Liubo ir pplk. Karlino 1945 m. liepos 16—17, 20 d. operatyvinės suvestinės // Ten pat. F. 3. B. 7/140. L. 79, 80.

[87] NKVD Panevėžio apskrities skyriaus viršininko v/s mjr. Bogomolovo *(Bogomolov)* 1945 m. birželio 26 d. pažyma // Ten pat. L. 11.

16. Užsak. Nr. 5042.

kavėdistų aukų skaičius vėl persirito per tūkstantį. Visoje Lietuvoje NKVD pajėgos 1945 m. birželio mėn. nužudė 1135 žmones.

B. Kobulovui ir A. Apolonovui ataskaitos buvo siunčiamos kasdien. Galėdami tiesiogiai prisidėti prie karinių baudžiamųjų operacijų planavimo (jie tvirtindavo apskrityse vykdytas operacijas) ir kontrolės, jie skatino didinti žudynių mastą. Kai tik per vieną penkiadienį fiziškai sunaikintų žmonių (birželio 20—25 d. buvo nužudyti 335, birželio 25—30 d.— 237 žmonės) [88] sumažėjo, B. Kobulovas ir A. Apolonovas nedelsiant operatyvinių sektorių darbą įvertino nepatenkinamai [89] (žr. 16 dokumentą prieduose):

Visiškai slaptai
Iš Maskvos

Visiems NKVD ir NKGB oper. sektorių viršininkams, NKVD vidaus, pasienio ir užnugario apsaugos kariuomenių viršininkams, NKVD ir NKGB apskričių skyrių viršininkams, NKVD kariuomenės pulkų vadams

NKVD ir NKGB operatyviniai sektoriai ir Lietuvoje dislokuota NKVD kariuomenė penktą birželio mėnesio penkiadienį ir ypač birželio 25 ir 26 d. dirbo nepatenkinamai.

Per nurodytas dvi dienas banditų išpuolių metu respublikoje nužudyta, sužeista ir išsivesta — 31 žmogus, tuo tarpu banditų nukauta tik — 47.

Ypač prastai dirba Kauno, Panevėžio, Marijampolės ir Tauragės oper. sektoriai ir generolo Azyrovo [90] bei pulkininko Romanovo [91] vadovaujamos kariuomenės daliniai.

---

[88] I. Tkačenkos 1945 m. birželio 20—25 d. ataskaita A. Apolonovui ir B. Kobulovui // Ten pat. F. 10. B. 2/29. L. 70; I. Tkačenkos, B. Kobulovo ir A. Apolonovo 1945 m. liepos 6 d. pranešimas L. Berijai // Ten pat. L. 173.

[89] Ten pat. B. 2/28. L. 14—15. Tą patį dokumentą (su vertimo klaidomis) žr.: Laisvės kovų archyvas. Nr. 11. P. 108.

[90] Gen. mjr. Azyrovas *(Azyrov)* buvo Leningrado fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės vadas.

[91] Plk. Romanovas buvo I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės vadas.

Per penkias dienas Kauno sektoriuje nužudyta 25 ir suimta 11 banditų, Marijampolės atitinkamai 9 ir 11, Tauragės — 9 ir 22.

Likviduojant nacionalistinį pogrindį, šiuose sektoriuose per penkias dienas taip pat nieko nepadaryta.

Toks požiūris į Jums pavestą darbą toliau nebus toleruojamas.

Oper. sektorių ir NKVD ir NKGB apskričių skyrių viršininkus, NKVD kariuomenės viršininkus ir pulkų vadus įspėjame, jog jie asmeniškai atsako už tai, kad draugo Berijos užduotys nevykdomos tiksliai ir laiku.

Siūlome pagal duotus Jums nurodymus nedelsiant sustiprinti darbą triuškinant būrius, likviduojant banditus, surandant pogrindinius centrus ir represuojant nacionalistinio pogrindžio dalyvius.

Organizuokite darbą taip, kad kiekvienas operatyvinis darbuotojas, kiekvienas kariuomenės dalinys kiekvieną dieną turėtų konkrečias užduotis, kurių vykdymą Jūs ir Jūsų pavaduotojai privalo asmeniškai kasdien kontroliuoti.

Apie rezultatus informuoti kiekvieną dieną.

SSRS valstybės saugumo
liaudies komisaro pav.
valstybės saugumo
2 rango komisaras
(Kobulovas)

SSRS vidaus reikalų
liaudies komisaro pav.
generolas pulkininkas
(Apolonovas)

1945 m. birželio 28 d.
Nr. 1023

Tikra: Tkačenka (Parašas)

1945 m. liepos pradžioje B. Kobulovas ir A. Apolonovas vėl atvyko į Lietuvą, kad patys vadovautų karinėms baudžiamosioms operacijoms ir organizuotų didelį partizanų rėmėjų šeimų trėmimą.

Didelė operacija pirmiausia buvo suplanuota ir įvykdyta Kauno operatyviniame sektoriuje. I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės viršininko plk. Romanovo vadovaujami 31-asis, 33-iasis ir 220-asis pasienio pulkai liepos 1—13 d. masines kratas atlikti ir miškus

apieškoti turėjo penkiuose valsčiuose: liepos 1—2 d.— Kėdainių apskrities Josvainių valsčiuje, liepos 2 d.— Kauno apskrities Rumšiškių ir Panemunės valsčiuose, liepos 3—11 d.— Čekiškės valsčiuje, liepos 11—13 d.— Veliuonos valsčiuje (Burbinės miške) [92]. Tuo metu Kauno apskrityje NKVD buvo užregistravęs 12 būrių, 291 partizaną ir 819 besislapsčiusių vyrų, Raseinių — 250 partizanų, Kėdainių — 450 partizanų [93]. Vien į Veliuonos valsčių, kuriame, NKVD duomenimis, veikė 15 partizanų, buvo mesta 1500 enkavėdistų. Šimteriopa persvara turėjo garantuoti baudžiamosios operacijos sėkmę. NKVD ir NKGB skyriai iš anksto parengė suimtinų ir sulaikytinų žmonių sąrašą, ir operacija buvo pradėta.

Viskas daryta pagal planą. Kiekvienas numatytas rajonas buvo blokuojamas ir tikrinamas du kartus (su 3—5 dienų pertrauka) arba 2—3 „bangomis" (ešelonais). Kiekvienoje apskrityje buvo blokuojama po 5—10 rajonų. Kiekvienas sulaikytas žmogus iš pradžių buvo tikrinamas NKVD batalionuose, o paskui — pulkų štabuose buvusių „filtravimo" grupių. Jau minėta, ką toks „filtravimas" sulaikytam žmogui reiškė.

Per Kauno apskritį persirito didžiausia suėmimų banga. Pagal sąrašus buvo suimti 168 ir sulaikyti 255 žmonės. Labiausiai nukentėjo Vilkijos (85 suimti ir sulaikyti žmonės), Panemunės (146 žmonės), Jonavos (50 žmonių), Čekiškės (45 žmonės) valsčiai [94]. Nė vienas iš suimamų žmonių nesipriešino, nes priešingu atveju juos būtų sušaudę vietoje. Bet enkavėdistų nuo žudynių nesulaikė ir nesipriešinusios aukos. Akivaizdus pavyzdys — Burbinės miško tragedija. Žudynės vėl buvo pridengtos „oficialiomis" suklastotomis ataskaitomis. Sodybos ir gyvų žmonių sudeginimas buvo pateisintas tradicinėmis enkavėdistų frazėmis: „Priartėjusi prie Ulinsko namo operatyvinė grupė sutikta automatų ir šautuvų ugnimi. Mūšio metu 8 banditai, įsitvirtinę name, buvo nukauti. Namas sudegė. Trofėjai — automatas, pistoletas, granata. Kiti ginklai sudegė

[92] Kauno operatyvinio sektoriaus 1945 m. liepos mėn. veiksmų planas // Ten pat. F. 18. B. 2/81. L. 14.

[93] Pažymos apie Kauno, Raseinių ir Kėdainių apskrityse veikiančius partizanus ir besislapstančius vyrus // Ten pat. L. 5, 111, 129.

[94] 1945 m. liepos 16 d. pažyma // Ten pat. L. 107.

name"[95]. Ūkininką Ulinską, jo žmoną Liuciją, sūnus — dvidešimt dvejų metų mokytoją Vladą, dvidešimtmetį klieriką Vytautą, trylikametę dukrą Birutę, pas juos piemenavusį dvylikametį Albertą Montvydą, atvarytus kaimynus K. Masaitį ir K. Marcinkų gyvus sudegino, jei kas bandė bėgti iš liepsnų — sušaudė[96]. Pažymą apie tariamos partizanų grupės sunaikinimą pasirašė NKVD Kauno apskrities skyriaus viršininkas mjr. Kerinas *(Kerin)*. Jis pasirašė ir pažymą apie liepos 16 d. sunaikintą partizanų grupę. Pasak jo, 298-ojo šaulių pulko ir Kauno apskrities NKVD operatyvinė karinė grupė iš sulaikyto V. Adomavičiaus sužinojo apie besislapstančią partizanų grupę. „Susišaudymo metu 6 banditai nukauti, paimti 2 šautuvai ir 1000 šovinių. Tarp žuvusių nustatyti du: Jonas Mockaitis ir Stasys Kučinskas — Kauno apskrities Veliuonos valsčiaus gyventojai." Tikrai, šie žmonės žuvo, bet paimti po vieną iš namų: V. Adomavičių išsivežė enkavėdistai, S. Kučinską — stribai, J. Mockaitį nuo nėščios žmonos atplėšė kareiviai ir stribai. Juos žvėriškai nukankino: į Mockaičio akis įkaltos vinys, Adomavičiaus galva ir rankos buvo atskirai...[97] O ataskaitoje teigiama, kad V. Adomavičius buvo tik „sulaikytas".

Beginklių žmonių (ir vaikų) žudynės turėjo paslėpti enkavėdistų nesugebėjimą greitai susidoroti su lietuvių ginkluotu pasipriešinimu. Didžiosios kovos apygardos vado J. Misiūno („Žalio Velnio") įsakyme buvo rašoma: „Priešas negali sunaikinti mūsų [...], o nukauna pakliuvusį po ranka žmogų ir veža į miestelį parodyti žmonėms, kad nukautas banditas"[98].

Liepos 15—20 d. staiga padidėjęs nukautų „banditų" skaičius (nužudyti 352 žmonės) turėjo patenkinti ir A. Apolonovą su B. Kobulovu. Šiomis 1945 m. vasaros dienomis teroras smarkiausiai siautėjo. B. Kobulovas ir A. Apolonovas patvirtino naują planą, pavadintą „Operatyviniu smūgiu lietuvių pogrindžio banditų junginiams, priešo

---

[95] *Anušauskas A.* Pokaris ir KGB klastotės (Dar kartą apie žudynes Burbinės miške) // Kauno diena. 1994. Lapkričio 14.

[96] *Garbaravičienė B.* Tik retorinis prierašas... // Ten pat.

[97] Ten pat.

[98] LLA Didžiosios kovos rinktinės 1945 m. rugpjūčio 24 d. įsakymas // KGB ADS. F. 3. B. 5/1. T. 2. L. 122.

agentams, išdavikams, vokiečių statytiniams, banditų rėmėjams ir vengiantiems šaukimo į RKKA" [99]. Tačiau pagrindinis smūgis buvo skirtas lietuvių ūkininkams. Visoje Lietuvoje vėl prasidėjo planuoti suėmimai ir žudynės. Vien Kauno operatyvinio sektoriaus teritorijoje buvo numatyta „likviduoti" (t. y. nužudyti arba suimti) 1714 žmonių, sulaikyti, o „pasipriešinimo atveju — likviduoti" dar 1749 žmones [100]. Į 13 numatytų „kovinių ruožų" vėl išvedamos visos sektoriuje dislokuotos NKVD karinės pajėgos: Kauno apskrityje — 33-iasis pasienio pulkas ir 298-asis šaulių pulkas, Kėdainių — 220-asis pasienio pulkas, Raseinių — 31-asis pasienio pulkas [101]. Vykdydami minėtą planą, šie pulkai per dvi savaites sulaikė 516 žmonių ir nužudė 121 žmogų. Labiausiai žudynėmis pagarsėjo P. Vetrovo divizijos 298-asis šaulių pulkas [102]. NKVD ataskaitose atsirado specialus nužudytų žmonių apibūdinimas: „pavienis banditas". Birželio—liepos mėn. Kauno apskrityje nužudyta 150 žmonių iš grupių (dauguma jų buvo ginkluotos rezistencijos dalyviai) ir 83 pavieniai žmonės, Kėdainių apskrityje atitinkamai 49 ir 67, Raseinių — 22 ir 26 [103]. Galima tvirtinti, kad ir tie nužudyti 176 „pavieniai" žmonės yra tik maža to meto fizinio genocido aukų dalis. Kaip minėta, falsifikavimo nevengta ir nurodant „grupinių" žudynių aukas. Net kontržvalgybos „Smerš" skyriai turėjo konstatuoti, kad „kai kurie [karininkai —*A. A.*], bandydami pridengti neveiklumą kovoje su banditizmu, imasi žudyti taikius gyventojus" [104]. Ne taikūs gyventojai rūpėjo „Smerš" skyrių tardytojams, o enkavėdistų nesugebėjimas kovoti su ginkluotu pasipriešinimu ir slėpti

---

99 Ten pat. F. 18. B. 2/81. L. 161.

100 Ten pat. L. 162.

101 1945 m. liepos 20 d. lietuvių nacionalistinio pogrindžio likvidavimo planas (Kauno operatyvinis sektorius) // Ten pat. L. 166—167. 31-asis, 33-iasis ir 220-asis pasienio pulkai priklausė I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenei.

102 I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės viršininko plk. Romanovo 1945 m. rugpjūčio 5 d. ataskaita // Ten pat. L. 159.

103 Kauno operatyvinio sektoriaus 1945 m. birželio 1—rugpjūčio 20 d. veikimo pažyma // Ten pat. B. 2/62. L. 98, 104, 107.

104 NKVD kontržvalgybos „Smerš" skyriaus pranešimas // VRMA. F. 18. Ap. 1. B. 7. L. 25.

vykdomų nusikaltimų pėdsakus. Buvo gerai žinoma NKVD karininkų ir kareivių nuostata: „visi lietuviai — priešai" [105]. NKGB „V" (pašto kontrolės) skyrius, cenzūruodamas karių susirašinėjimą, tas nuotaikas dar geriau žinojo. „Jūs manote, kad karas baigėsi,— rašė savo laiške I. Barsukovas *(Barsukov),*— mūsų su banditais karas tebevyksta. Dabar nemiegam nei dieną, nei naktį [...]. Jie, niekšai, keturis draugus nužudė, bet mes juos visus sunaikinsim [...]" [106]. Enkavėdistas A. Perepelica savo laiške rašė: „Čia daug gaujų, reikia saugotis [...]. Neseniai radome jų lizdą, susprogdinome juos kartu su namu, ten jų buvo apie šimtas [...]" [107]. Ir pati aukščiausia vadovybė savo pavaldinių veiksmus teisino L. Berijos mėgta patarle: „Mišką kertant, skiedros lekia" [108]. Štai keletas pavyzdžių. Liepos 8 d. pas Kretingos apskrities Kulių įgulos vadą kpt. Vlasovą atėjo legalizuotis Janauskas. Kpt. Vlasovas jį sumušė, kankino. Sužalojęs galvą ir sulaužęs ranką, kpt. Vlasovas išsivedė savo auką į mišką „pasiimti ginklo". Kai „ginklą atidavė", kapitonas šūviu į pakaušį Janauską nužudė [109].

Liepos 31 d. 217-ojo pasienio pulko karių grupė pasirodė Švendrių kaime (apskritis nenurodyta). Pagal vietos enkavėdistų pranešimą čia turėjo būti du bunkeriai, tačiau nieko nerado. Tada ltn. S. Diatlovas *(Djatlov)* viename name pistoleto rankena ėmė mušti senyvą namo šeimininką, jo sūnų. Surišo rankas šeimininko žmonai ir sergančiai šešiolikmetei dukrai ir išvedė jas į kiemą. Tuomet šaukdamas „Šildykitės, slavai!" uždegė tvartą su gyvuliais. Atėjęs ltn. A. Lipinas *(Lipin)* įsakė užkalti namo langus ir jame uždaryti šeimininko šeimą. Pats ltn. A. Lipinas benzinu apipylė namo grindis ir padegė. Kai iš degančio namo išėjo besižegnojanti motina su dukra, ltn. Lipinas įsakė joms grįžti. Jos neklausė, tada leitenantas pats šovė į jas, bet nepataikė. Vienas kareivis nužudė

---

[105] „Smerš" 1945 m. liepos 20 d. spec. pranešimas apie Klaipėdos operatyvinį sektorių // Ten pat. L. 23.

[106] NKGB „V" skyriaus 1945 m. rugpjūčio mėn. ataskaita // KGB ADS. F. 10. B. 3/7. L. 350.

[107] Ten pat. L. 275.

[108] VRMA. F. 18. Ap. 1. B. 7. L. 19.

[109] Ten pat.

motiną, o ltn. Lipinas pasivijo bėgančią merginą ir iš arti nušovė ją. Paskui įsakė kareiviams nužudytąsias pro langus įmesti į namą. Po to iš degančio namo išbėgo tėvas su vyresniuoju sūnumi. Sūnus tamsoje pabėgo, o jo sužeistas tėvas šliaužė rugiuose, slėpdamasis nuo baudėjų. Enkavėdistai jį surado ir taip pat nušovė [110]. Šių žudynių dalyvis V. Strekalovas *(Strekalov)* aiškino: „Kai išaušo, aš, Diatlovas ir dar vienas kareivis nuėjome į sudegintą namą paimti naktį nušautos kiaulės ir 2 avių bei senio lavono įrodymui, kad sunaikinta banditų grupė. [...] Sudegintame name ant krosnies pamačiau paauglio, kuris sudegė gyvas, lavoną. Po to paėmėme kiaulę, avis ir grįžome į užkardą" [111]. Po žudynių 217-ojo pasienio pulko 1945 m. rugpjūčio 1 d. operatyviniame pranešime atsirado įrašas: „Švendrių k. bandito Klimaičio name rastas bunkeris, į kurį įmestos 3 granatos. Trys nukauti, o namas sudegė. Gaisro metu sproginėjo šoviniai, granatos [...]. Bandito Lijskio name rastas bunkeris, kuriame slapstėsi Lijskis. Į bunkerį įmesta granata F-1. Sprogimo metu užsidegė namas. Gaisro metu sproginėjo šoviniai ir granatos. Gaisravietėje rasti trys apdegę lavonai ir vokiškas šautuvas. [...] Iš viso nukauti 4 žm., sudeginti — 5 žm., sudeginti — 2 namai ir 1 daržinė, sugriauta bunkerių — 2" [112].

Rugpjūčio 15 d. Žaslių valsčiaus Puriškių kaime 266-ojo šaulių pulko vyr. ltn. Isakovo *(Isakov)* ir j. ltn. Šuliakovo *(Šuljakov)* vadovaujami kariai surinko 6 vietos gyventojus, išvedė juos į mišką ir 4 sušaudė. Dviem pasisekė pabėgti. Po sušaudymo buvo surašyti fiktyvūs dokumentai. Už šias žudynes j. ltn. Šuliakovas nubaustas administracine nuobauda [113].

NKVD ir NKGB nepasisekus greitai palaužti lietuvių ginkluoto pasipriešinimo, buvo rastas pasiteisinimas: „Ne tie žudyti". Visiškai slaptai tik Maskvos vietininkui Lie-

---

[110] Leningrado fronto užnugario apsaugos kontržvalgybos „Smerš" skyriaus 1945 m. rugsėjo 13 d. pranešimas Nr. 1649 // Ten pat. L. 10; V. Strekalovo tardymo protokolas // Ten pat. L. 13—14.

[111] Ten pat. L. 14.

[112] 217-ojo šaulių pulko 1945 m. rugpjūčio 1 d. operatyvinis pranešimas Nr. 00174 // Ten pat. L. 12.

[113] Ten pat. L. 26.

tuvoje M. Suslovui buvo pranešta, kad per aštuonis 1945 m. mėnesius (neišsamiais duomenimis) „neteisėtai nužudyti" buvo 132 žmonės, sužeistas 41 žmogus, sumušta 167 žmonės, apiplėšta 300 šeimų [114]. Tai — tik dalis tiesos. 50 % visų kriminalinių nusikaltimų įvykdydavo Raudonosios armijos kariai ir dezertyrai [115], o Klaipėdos krašte nebebuvo nė vienos neapiplėštos šeimos [116]. Tačiau visi šie faktai nekeitė NKVD ir NKGB galutinių ataskaitų. Ką dvidešimt NKVD pulkų (t. y. penkios NKVD divizijos) tuo metu padarė Lietuvoje, sunku net apibūdinti. Liepa lietuvių tautai tapo pačiu tragiškiausiu 1945 m. mėnesiu. Buvo nužudyti 1436 žmonės. NKVD negalėjo apsieiti be žuvusiųjų išniekinimo — jų guldymo miestelių aikštėse ir kitokių patyčių. Tai buvo pateisinama siekiamu tikslu: „Legalizavimui teigiamos įtakos turi nužudytų banditų atpažinimo praktika" [117]. Toliau pateikiama 1945 m. birželio—gruodžio mėn. NKVD ir NKGB veikimo suvestinė:

34 lentelė. **Lietuvių naikinimas 1945 m. birželio—gruodžio mėn.**

Data		Nužudyta žmonių	Suimta žmonių	Atėjo legalizuotis žmonių
1		2	3	4
Birželio	1—10	138	270	apie 700
	11—15	217	741	750
	16—20	208	1 646	apie 1 500
	21—25	335	466	2 339
	26—30	237	574	3 586
Liepos	1—5	181	525	1 849
	6—10	180	510	2 083
	11—15	248	650	1 763
	16—20	352	633	1 107

[114] Pranešimas apie NKVD ir NKGB kariuomenės pažeidimus // RNIDSTC. F. 597. Ap. 1. B. 17. L. 125.

Po metų šie skaičiai buvo pakeisti: 46 nužudyti ir 32 sumušti ar sužeisti. Žr.: S. Grimovičiaus 1946 m. birželio 21 d. pranešimas A. Sniečkui //LVOA. F. 1771. Ap. 8. B. 179. L. 151.

[115] J. Bartašiūno 1945 m. vasario 5 d. ataskaita // VRMA. F. 18. Ap. 1. B. 7. L. 45.

[116] V. Juozapavičiaus 1944 m. gruodžio 24 d. pranešimas M. Gedvilui // Ten pat. B. 7. L. 40.

[117] 1945 m. rugpjūčio 28 d. pranešimas M. Suslovui // KGB ADS. F. 10. B. 4/10. T. 1. L. 241.

1	2	3	4
21—25	163	489	1 835
26—31	312	667	1 995
Rugpjūčio 1—5	207	466	2 227
6—10	139	519	1 769
11—15	78	613	1 703
16—20	75	554	1 278
21—31	211	1 057	2 984
Rugsėjo 1—5	56	303	703
6—10	78	421	682
11—15	78	401	619
16—20	71	287	397
21—25	80	304	381
26—30	53	336	560
Spalio 1—5	61	273	253
6—10	53	194	252
11—15	24	254	230
16—20	31	223	111
21—25	30	257	49
26—31	39	215	60
Lapkričio 1—5	29	278	84
6—10	59	199	72
11—15	19	180	142
16—20	36	232	96
21—25	49	224	59
26—30	55	223	65
Gruodžio 1—5	39	199	69
6—10	58	178	73
11—15	74	204	72
16—20	75	290	55
21—25	59	246	59
26—31	38	269	67

Iš viso	Nužudyta žmonių	Suimta žmonių	Atėjo legalizuotis žmonių
Birželio mėn.	1 135	3 697	8 871
Liepos mėn.	1 436	3 474	10 632
Rugpjūčio mėn.	710	3 209	9 961
Rugsėjo mėn.	416	2 052	3 342
Spalio mėn.	238	1 416	955
Lapkričio mėn.	247	1 336	518
Gruodžio mėn.	343	1 386	395
Iš viso:	4 525	16 570	34 674

Lentelė sudaryta remiantis: B. Kobulovo, A. Apolonovo ir I. Tkačenkos 1945 m. birželio 17 d. ataskaita L. Berijai // KGB ADS. F. 10. B. 2/29. L. 26—27; 1945 m. birželio 20—25 d. ataskaita // Ten pat. L.

70; B. Kobulovo, A. Apolonovo ir I. Tkačenkos 1945 m. liepos 6 d. pranešimas L. Berijai // Ten pat. L. 123; 1945 m. liepos 20—1946 m. sausio 1 d. LSSR NKVD ir NKGB darbo penkiadienės ataskaitos // Ten pat. B. 3/7. L. 113, 281, 411; B. 2/29. L. 155, 172, 186, 194, 207, 210, 218, 228, 236, 245, 260, 267, 274, 279, 286, 292, 299, 308, 315, 322, 331, 337, 345, 351, 355, 362, 367.

[a] Penkiadienėse ataskaitose užfiksuoti ne visi suimtieji, nes metinėje ataskaitoje to laikotarpio suimtųjų nurodyta 2762 žmonėmis daugiau (be 1945 m. gruodžio mėn. duomenų). Žr.: Pažyma apie NKVD ir NKGB veiklos rezultatus nuo 1944 m. liepos mėn. iki 1945 m. gruodžio 1 d. // Ten pat. F. 3. B. 41/131. L. 9—10.

Pateiktas netikslus nužudytų ir legalizuotų žmonių skaičius. Kitose ataskaitose pažymėta: lapkričio mėn suimta 1430 žmonių, nužudyta 249 žmonės (pridėti 2 nušauti besislapstę vyrai), atėjo legalizuotis 538 žmonės, gruodžio mėn. suimti 1496 žmonės, nužudytas 351 žmogus (pridėti 3 nušauti parašiutininkai ir 5 besislapstę vyrai), atėjo legalizuotis 519 žmonių. Žr.: Pplk. Burylino *(Burylin)* 1946 m. vasario 2 d. pažyma // Ten pat. B. 16/96. L. 56.

Nuo rugpjūčio vidurio NKVD ir NKGB aktyvumas akivaizdžiai pradėjo blėsti. Kautynės su partizanų būriais rodė, kad lietuvių pasipriešinimo pajėgumas nesusilpnėjo. Pasikeitė tik jų taktika — dideli būriai pasidalijo į mažesnius, atvirų antpuolių sumažėjo. Visoje Lietuvoje partizanai ieškojo tarpusavio ryšių, vienijosi į organizuotus ir drausmingus junginius (rinktines, apygardas). Apsupti partizanai nevengdavo ir atvirų kautynių su kur kas pranašesniais NKVD daliniais. Vienas ryškesnių pavyzdžių — 1945 m. rugpjūčio 5—9 d. Žuvinto ežero salose (Alytaus apskr., Simno valsč.) įvykusios kautynės. Apie 70 partizanų apsupo trys NKVD pulkai: 86-asis bei 132-asis pasienio pulkai ir 94-asis pasienio būrys. Minosvaidžių ir kulkosvaidžių ugnimi buvo sunaikinta didelė partizanų būrio dalis. Į nelaisvę pateko tik 5 partizanai [118].

S. Kruglovui, M. Suslovui ir kitų kraštų gyventojų genocido organizatoriams rekomendavus, valstybės saugumo generalinis komisaras L. Berija 1945 m. birželio 16 d.

[118] Generolų pulkininkų B. Kobulovo, A. Apolonovo ir gen. ltn. I. Tkačenkos 1945 m. rugpjūčio 16 d. pranešimas L. Berijai // Ten pat. F. 10. B. 2/29. L. 187; *Grunskis E.* Lietuvos kariuomenės tradicija // Karo archyvas. T. 13. P. 281.

pasirašė nutarimą „Dėl buržuazinių nacionalistų gaujų vadeivų ir aktyvių dalyvių šeimų ištrėmimo iš Pabaltijo respublikų, Ukrainos ir Gudijos"[119].

NKVD nuo pat 1944 m. pabaigos tvarkė nepatikimų ar „antisovietinių" šeimų apskaitą. Pagal ją iš anksto buvo planuojami areštai, kitos represinės priemonės (ūkių konfiskavimas, kratos ir pan.). Į 1945 m. gegužės 31 d. apskaitą pateko (neišsamiais duomenimis) 9603 šeimos ir 31 696 žmonės. Juos pirmiausia buvo numatyta ištremti.

Toliau pateikiama sektų šeimų pasiskirstymo pagal apskritis lentelė:

35 lentelė. **NKVD suregistruotų ir sektų žmonių skaičius**

Eil. Nr.	Apskritis	Ginkluotos rezistencijos dalyvių ir rėmėjų šeimų		Iš viso	
		šeimų	jose žmonių	šeimų	jose žmonių
1.	Alytaus	149	436	784	2 619
2.	Biržų	185	750	499	2 035
3.	Vilniaus	124	424	302	987
4.	Vilkaviškio	X	X	189	643
5.	Zarasų	X	X	208	950
6.	Kretingos	39	115	304	1 186
7.	Kėdainių	104	322	179	546
8.	Kauno	46	163	285	1 016
9.	Marijampolės	118	443	391	1 310
10.	Mažeikių	623	1 683	644	1 854
11.	Panevėžio	1 352	4 109	2 220	6 588
12.	Rokiškio	549	1 594	867	2 590
13.	Raseinių	X	X	X	X
14.	Seinų	19	42	132	344
15.	Tauragės			79	268
16.	Telšių	663	2 420	1 102	4 164
17.	Trakų	X	X	X	X
18.	Ukmergės	173	633	657	2 519
19.	Utenos	57	230	140	551
20.	Šakių	X	X	X	X
21.	Švenčionių	115	283	270	646
22.	Šiaulių	235	840	362	1 280
	Iš viso:	4 551	14 507	9 603	31 696

Lentelė sudaryta remiantis: J. Bartašiūno 1945 m. gegužės 31 d. pažyma // KGB ADS. F. 3. B. 16/96. L. 12.

[119] *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 10.

Tarp sekamųjų buvo 420 lenkų šeimų (1254 žmonės). Kas mėnesį į apskaitą buvo įrašomos vis naujos šeimos. Alytaus apskrityje jų padaugėjo iki 1526 (4898 žmonės) [120].

Operatyvinių sektorių viršininkams buvo įsakyta visoms sekamoms šeimoms parengti bylas. Baigus parengiamuosius darbus, B. Kobulovas ir A. Apolonovas pasirašė trėmimų instrukciją. Kaip ir 1941 m., žmonės buvo apiplėšiami, o visas jų turtas konfiskuojamas. Dabar trėmimai vyko atskirose Lietuvos dalyse (pagal NKVD operatyvinius sektorius) skirtingu laiku, kai kuriose apskrityse — net po du kartus. Liepos 24 d. iš Kauno apskrities ištremtos 65 šeimos, 214 žmonių (planuota ištremti 66 šeimas, 240 žmonių), Raseinių apskrityje — 41 šeima, 169 žmonės (planuota 40 šeimų, 165 žmonės), Kėdainių — 32 šeimos, 101 žmogus (planuota 31 šeima, 112 žmonių) [121]. Rugpjūčio 15 d. iš Alytaus ir Trakų apskričių ištremtos 148 šeimos, 493 žmonės [122] ir t. t. Liepos 17— rugsėjo 3 d. į Komijos ASSR ir Molotovo (dab. Permės) sritį ištremtos 1204 šeimos, 4479 žmonės [123].

Generolai pulkininkai B. Kobulovas ir A. Apolonovas iki 1945 m. rugpjūčio pabaigos, būdami Lietuvoje, patys organizavo ir kontroliavo karinių baudžiamųjų operacijų bei trėmimų vykdymą. Bet nepriklausomai nuo jų įsakymų rugpjūčio viduryje baudėjų aukų pradėjo mažėti. Maskvoje netruko tai pastebėti ir ėmėsi priemonių, kad būtų suaktyvinta visų NKVD ir NKGB skyrių bei NKVD kariuomenės veikla. Gen. ltn. I. Tkačenkos nuomone, „tokių gėdingų mūsų kariuomenės ir organų darbo rezultatų, kaip per pirmąsias penkias rugsėjo mėn. dienas,

[120] Duomenys apie Alytaus apskrities kontrrevoliucines šeimas // KGB ADS. F. 3. B. 16/6. L. 156.

[121] 1945 m. rugpjūčio 5 d. ataskaita apie NKVD Kauno operatyvinio sektoriaus kovos su ginkluotu pasipriešinimu rezultatus // Ten pat. F. 18. B. 2/81. L. 160, 163. Vėliau tremtinių skaičius ataskaitose padidėjo: Kauno apskrityje — 69 šeimos, 222 žmonės, Kėdainių — 32 šeimos, 119 žmonių, Raseinių — 44 šeimos, 185 žmonės. Žr.: Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 121.

[122] B. Kobulovo, A. Apolonovo ir I. Tkačenkos 1945 m. rugpjūčio 16 d. ataskaita // KGB ADS. F. 10. B. 2/29. L. 188.

[123] *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 10. Tikslesnis tremtinių skaičius pateikiamas 44 lentelėje.

dar nebuvo nuo pat respublikos išvadavimo nuo vokiečių. Dvidešimt pulkų per penkias dienas nukovė tik 56 ir suėmė 158 banditus [...]"[124]. Per kitas tris savaites NKVD kariuomenė dar aktyviai veikė, bet lietuvių fizinio naikinimo organizatoriai buvo priversti ieškoti naujų metodų. 1945 m. rugsėjo—spalio mėn. NKVD kariuomenės dalinių Lietuvoje sumažėjo perpus: kai kurie buvo vėl išvesti į Rytprūsius, kiti išformuoti visuotinės demobilizacijos metu. NKVD savo karinė jėga jau nebegalėjo vykdyti baudžiamųjų operacijų, kurios apimtų ištisus Lietuvos regionus. Po visą Lietuvą išdėstytos mažesnės ar didesnės NKVD kariuomenės įgulos ėmėsi vykdyti naujus L. Berijos nurodymus, reiškusius perėjimą prie naujos taktikos: „Likviduojant lietuvių nacionalistinį pogrindį ir jo ginkluotus būrius, karines čekistines operacijas vykdyti tik pagal konkrečius agentūros duomenis apie būrių buvimo vietas, gausumą, vadovus, apsiginklavimą"[125]. NKVD taip pat turėjo reaguoti į kiekvieną partizanų antpuolį. „Važiuoti į visas įvykių vietas ir negrįžti tol, kol nusikaltėliai, įvykdę nusikaltimą, nebus sunaikinti arba areštuoti",— savo įsakyme reikalavo ir B. Kobulovas[126]. Tai reiškė, kad Maskvoje buvo suprasta: lietuvių ginkluoto pasipriešinimo greito sunaikinimo planas žlugo. Už tai atsakyti turėjo operatyvinių sektorių viršininkai, ir į gen. mjr. M. Byčkovskio vietą buvo paskirtas plk. Anciferovas *(Anciferov)*, į plk. Skorodumovo — plk. Medvedevas *(Medvedev)*, į plk. Veselovo — plk. Jegorovas *(Egorov)*, į pplk. Karlino — pplk. Golovliovas *(Golovlev)*. 1945 m. rugpjūčio mėn. buvo atleistas ir Lietuvos SSR valstybės saugumo liaudies komisaras A. Guzevičius. Naujas genocido politikos gaires nužymėjo ir M. Suslovas. 1945 m. spalio 17 d. VKP(b) CK Lietuvos biuras uždraudė apskrityse savarankiškai konfiskuoti susektų partizanų šeimų ūkius. Buvo numatyta jų turtą konfiskuoti

---

124 Gen. ltn. I. Tkačenkos 1945 m. rugsėjo 8 d. aplinkraštis // Laisvės kovų archyvas. Nr. 11. P. 111—112.

125 L. Berijos 1945 m. spalio 12 d. direktyviniai nurodymai Nr. 497 // Ten pat. P. 115.

126 Ten pat. P. 112.

būsimų masinių trėmimų metu[127]. Didžiųjų trėmimų planavimo mechanizmas pradėjo veikti. I. Tkačenka dar patikslino, kad ūkius konfiskuoti jis leis, jeigu visi suaugę šeimos nariai iki tol bus suimti[128]. NKVD pradėta „žemės reforma" turėjo būti toliau vykdoma. 1945 m. liepos mėn. M. Suslovas savo pranešime J. Stalinui rašė apie 30 899 ūkių (t. y. 10% visų ūkių) visišką ar dalinį konfiskavimą[129]. Tarp jų buvo 4055 suimtų „liaudies priešų" ūkiai[130]. Taip aktyviai NKVD talkinant buvo vykdyta vadinamoji žemės reforma ir iš valstiečių atimta (iki 1945 m. spalio 20 d.) ne mažiau kaip 615 617 ha žemės[131]. Daugiausia nukentėjo tos apskritys, kur lietuvių ginkluotas pasipriešinimas reiškėsi aktyviausiai: Panevėžio apskrityje buvo konfiskuota 57 573 ha, Šiaulių — 38 641 ha, Ukmergės — 46 884 ha, Švenčionių — 25 980 ha, Biržų — 44 664 ha žemės[132] ir t. t. NKVD įskaitoje liko 2182 partizanų šeimos, kurių visas turtas buvo konfiskuotas. Buvo numatyta per naują organizuojamą trėmimą jas pirmiausia ištremti.

1945 m. rudenį dar labiau buvo stengiamasi vaizduoti, kad lietuvių tautos naikinimas yra „klasių kova". Lietuvoje, kurioje 1945 m. birželio 1 d. tebuvo 1200 lietuvių tautybės komunistų[133], tai sunkiai sekėsi. Vadinamieji atviri procesai, kurie, M. Suslovo supratimu, turėjo labai aiškiai parodyti sovietų valdžios galybę, negalėjo vykti be vertėjų pagalbos[134]. Žlugo mėginimas NKVD ir NKGB organus papildyti tūkstančiu 16-osios lietuviškosios divizijos „patikrintų kareivių, karininkų ir „Smerš" darbuo-

---

[127] I. Tkačenkos 1945 m. spalio 19 d. pranešimas operatyvinių sektorių viršininkams // KGB ADS. F. 10. B. 2/28. L. 50.

[128] Ten pat.

[129] RNIDSTC. F. 597. Ap. 1. B. 2. L. 19.

[130] Vėlesnėse ataskaitose šis skaičius sumažėjo iki 2424. Žr.: KGB ADS. F. 10. B. 2/28. L. 257.

[131] Tai sumažinti duomenys, neapimantys visų kategorijų konfiskuotų ūkių („likusių be šeimininkų", „vokiečių kolonistų" ir pan.).

[132] 1945 m. spalio 20 d. duomenys apie konfiskuotus ūkius // Ten pat. L. 257—258.

[133] M. Suslovo 1945 m. liepos mėn. pranešimas Stalinui (projektas) // RNIDSTC. F. 597. Ap. 1. B. 2. L. 5.

[134] M. Suslovo ataskaita VKP(b) CK apie 1945 m. rugpjūčio 15 d. nutarimo vykdymą // Ten pat. L. 75.

tojų"[135]. „Sulietuvinimas" nepavyko, nes buvo atsiųsti beveik vien mažaraščiai demobilizuoti rusai. Spalio 15 d. M. Suslovas vėl prašė VKP(b) CK atsiųsti į Lietuvą 470 operatyvinių darbuotojų „iš centrinių ir rytinių šalies sričių"[136]. Jie turėjo sukurti NKVD valsčių poskyrius ir NKGB operatyvinius punktus. Sukarinti batalionai, iki 1945 m. rudens vadinti „istrebitelių" — naikintojų būriais, buvo pavadinti „liaudies gynėjais". Kad šie „gynėjai" (žmonių vadinti stribais ir kitokiomis pravardėmis) geriau dirbtų, jiems buvo duota kariška apranga, mokami atlyginimai. Vis dėlto dauguma stribų buvo demobilizuoti Raudonosios armijos kareiviai, persikėlėliai iš Rusijos ir pan. Nors jų būriams vadovavo NKVD ir NKGB darbuotojai, NKVD kariuomenės operacijose naikintojų būriams tekdavo antraeilis vaidmuo, jie dažnai buvo panaudojami tik kaip vedliai. Pagrindinė jų paskirtis nuo pat pradžių buvo aktyvių vietinių kolaborantų apsauga.

Lietuvių tautos naikinimui suaktyvinti buvo pasinaudota 1946 m. vasario mėn. organizuotais Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos „rinkimais". Šiuo pretekstu gen. ltn. I. Tkačenka gavo papildomų NKVD ir NKGB darbuotojų pajėgų. Į kiekvieną operatyvinį sektorių 1945 m. gruodžio 10—20 d. buvo nusiųsta po 100—130 žmonių, iš kurių pusė turėjo likti dirbti nuolat (kiti buvo atsiųsti į Lietuvą trims mėnesiams)[137]. Atvykėliai trumpai buvo suaktyvinę terorą, bet didelių pokyčių neįvyko. 1945 m. pabaigoje teroras įgijo tokias formas, kurios išsilaikė net iki 1953 m:

1) daugiau suiminėjama ne karinių baudžiamųjų operacijų metu, o pagal agentų pranešimus;

2) tik trėmimų metu konfiskuojamas suimtųjų šeimų turtas;

3) pasikeitus lietuvių ginkluotos rezistencijos taktikai (dideli būriai buvo išskaidyti į mažas grupes, dažniau buvo puolamos ne NKVD ir NKGB būstinės, valsčių centrai, o kolaborantai ir sovietinio saugumo agentai), NKVD

---

[135] VKP(b) CK Lietuvos biuro 1945 m. gegužės 24 d. protokolas Nr. 5. // Ten pat. B. 1. L. 110.

[136] Ten pat. L. 142.

[137] I. Tkačenkos 1945 m. gruodžio 3 d. aplinkraštis Nr. 63 // KGB ADS. F. 10. B. 2/28. L. 53.

daliniai siųsdavo į pasalas ir slapukus mažesnes, gerai ginkluotas karių grupes.

1945 m. sovietinis genocidas palietė dešimtis tūkstančių Lietuvos gyventojų. Yra žinoma viena neišsami generolų J. Bartašiūno ir D. Jefimovo ataskaita, kurioje rašoma apie šimtą tūkstančių į NKVD ir NKGB rankas patekusių žmonių[138] (žr. 17 dokumentą prieduose).

Visiškai slaptai

PAŽYMA

apie NKVD ir NKGB organų kovos su nac. pogrindžiu ir jo ginkluotais būriais Lietuvos SSR teritorijoje rezultatus nuo 1944 metų liepos iki 1945 m. gruodžio 1 d.

	1944 m.	1945 m.			Iš viso
		nuo I.1 iki VI.1	nuo VI.1 iki IX.1	nuo IX.1 iki XII.1	
1	2	3	4	5	6
Įvykdyta operacijų	*914*	*3 432*	*2 776*	*2 276*	*9 398*
Likviduota antisovietinio pogrindžio organizacijų ir grupių	*205*	*550*	*187*	*125*	*1 067*
Likviduota banditų grupių	*151*	*345*	*236*	*107*	*839*
Iš viso nukauta ..	*2 446*	*5 214*	*3 301*	*909*	*11 870*
iš jų:					
a) banditų	*2 436*	*5 106*	*3 281*	*901*	*11 724*
b) įvairaus kontrrevoliucinio elemento	*10*	*108*	*20*	*8*	*146*
Iš viso sulaikyta ir atėjo legalizuotis	*38 232*	*47 039*	*39 369*	*12 838*	*137 478*
iš jų:					
a) sulaikyta	*37 982*	*38 143*	*10 638*	*7 307*	*94 071*
b) atėjo legalizuotis	*250*	*8 896*	*28 731*	*5 530*	*43 407*

[138] Ten pat. F. 3. B. 41/131. L. 11—12.

17. Užsak. Nr. 5042.

1	2	3	4	5	6
Iš sulaikytų ir atėjusių legalizuotis:					
suimta	*13 167*	*23 214*	*7 858*	*4 849*	*49 087*
iš jų:					
a) lietuvių pogrindžio dalyvių ..	*1 160*	*879*	*1 055*	*1 190*	*4 284*
b) lenkų pogrindžio dalyvių ..	*3 602*	*4 119*	*310*	*107*	*8 138*
c) priešo žvalgybos ir kontržvalgybos organų agentų	*520*	*508*	*96*	*66*	*1 190*
d) priešo žvalgybos organų oficialių darbuotojų	*26*	*156*	*16*	*26*	*224*
e) Tėvynės išdavikų, vokiečių statytinių ir rėmėjų	*2 819*	*3 930*	*1 050*	*774*	*8 573*
f) banditų junginių dalyvių ir rėmėjų	*3 324*	*7 427*	*4 255*	*2 261*	*17 267*
g) dezertyrų	*282*	*637*	*305*	*65*	*1 289*
h) vengiančių tarnybos	*1 097*	*3 802*	*220*	*25*	*5 144*
i) įvairaus antisovietinio elemento	*337*	*1 755*	*551*	*335*	*2 978*
Suimtųjų tautinė sudėtis (NKGB organų duomenimis):					
a) lietuvių	*2 980*	*5 925*	*2 259*	*2 037*	*13 201*
b) lenkų	*3 822*	*5 847*	*594*	*121*	*10 384*
c) kitų tautybių ..	*238*	*175*	*123*	*55*	*591*
Pastaba: NKVD organų suimti žmonės tautybėmis nepaskirstyti	*6 127*	*11 266*	*4 882*	*2 636*	*24 911*

1	2	3	4	5	6
Iš atėjusių legalizuotis — legalizuota	285	2 915	27 386	5 558	36 144
iš jų:					
a) banditų	285	1 307	3 202	1 465	6 259
b) dezertyrų	—	37	1 852	534	2 423
c) vengiančių tarnybos	—	1 550	22 274	3 537	27 361
d) įvairaus antisovietinio elemento	—	21	58	22	101
Iš sulaikytų ir atėjusių legalizuotis:					
a) nusiųsta į rajonų karinius komisariatus, įgulų viršininkams ir į dalinius	24 100	20 462	1 941	171	46 674
b) perduota kitiems organams	—	256	6	17	279
c) paleista	680	193	2 178	2 243	5 294
Iš suimtųjų					49 087
a) nuteista					14 444
iš jų:					
mirties bausme					407
katorgos darbams					1 923
įvairiam laikui					12 114
b) paleista					7 420
c) išvežta į NKVD lagerius					16 804

Pastaba: Įvykdytos operacijos, nukauti banditai ir legalizavimas nuo Lietuvos išvadavimo momento, nuo 1944 m. liepos iki 1945 m. birželio 1 d., — NKVD organų duomenimis.

Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaras generolas majoras (Bartašiūnas)

Lietuvos SSR valstybės saugumo liaudies komisaras generolas majoras (Jefimovas)

1945 metų gruodžio mėn. „—"
Vilniaus m.

Apskaičiavus kartu su gruodžio mėn. duomenimis, bendras 1945 m. NKVD ir NKGB nužudytų žmonių skaičius siektų 9767, suimtų — 37 306, atėjusių legalizuotis — 43 552. Beveik kiekvienas skaičius būdavo tikslinamas, kol galų gale suimtųjų skaičius buvo sumažintas net triskart — iki 12 425 [139]. 1953 m. sausio 25 d. mjr. P. Raslanas, rašydamas ataskaitą apie MVD veiklą Lietuvoje, suimtųjų skaičių padidino iki 19 973 [140]. Priklausomai nuo politinės konjunktūros buvo mėginta nuslėpti tikrąjį 1944—1945 m. teroro mastą. Nužudytų žmonių skaičius nemažintas. Visose vėlesnėse ataskaitosę buvo rašoma apie 9777 nužudytus „ginkluotus nacionalistus" [141]. Iš tikrųjų taip buvo slepiami žudynių pėdsakai ir patys genocido vykdytojai. Nagrinėjant NKVD kariuomenės dalinių pranešimus aiškėja, kad 1945 m. į žuvusių partizanų skaičių buvo įrašyta ne mažiau kaip 3 tūkst. nužudytų beginklių žmonių (4-oji šaulių divizija sausio—kovo mėn. nužudė apie 900 beginklių žmonių, jungtinis pasienio kariuomenės būrys kovo 28—gegužės 18 d. — apie 270 beginklių žmonių, pasienio būriai sausio 1—22 d.— apie 110 žmonių ir t. t.). Tai patvirtina ir statistikos duomenų suvestinė, kuri buvo „užmiršta" ir vėlesnėse suvestinėse ja nebuvo remiamasi:

36 lentelė. **1945 m. žuvusių ir suimtų žmonių pasiskirstymas pagal apskritis**

Eil. Nr.	Apskritis	Nužudyta: partizanų	Nužudyta: pavienių žmonių	Nužudyta: pogrindžio org. dalyvių	Nužudyta: parašiutininkų	Nužudyta: priešo agentų	Nužudyta: vokiečų statytinių	Suimta žmonių	Išsiųsta į spec. lagerius	Surengta karinių baudžiamųjų operacijų
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	Alytaus	795	48		3			1 040	402	204
2.	Biržų	531	62					612	205	573
3.	Vilniaus	297	14					763	230	362

[139] LSSR MVD BB valdybos viršininko pavaduotojo pplk. B. Burylino 1946 m. rugsėjo 18 d. pažyma // Ten pat. L. 113—114.

[140] Ten pat. B. 56/43. T. 3. L. 1. Yra dar viena P. Kapralovo 1946 m. pažyma, kurioje teigiama, kad 9073 žmonės buvo nužudyti ir 19 612 — suimta. Žr.: Ten pat. B. 41/131. L. 20—21.

[141] Ten pat.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
4.	Vilkaviškio	21	—					205	23	68
5.	Joniškio	25	9					151	—	209
6.	Kėdainių	330	57					845	43	674
7.	Kretingos	75	16	1		4		448	653	180
8.	Klaipėdos	—	1					134	16	23
9.	Kauno	254	115					1 070	88	520
10.	Lazdijų	170	46				2	651	1	623
11.	Marijampolės	538	94		1		1	627	9	118
12.	Mažeikių	99	14				6	317	240	260
13.	Panevėžio	825	32		17			980	375	211
14.	Pagėgių	—	—			4		49	—	16
15.	Raseinių	150	38					1 076	295	783
16.	Rokiškio	472	129				1	753	284	413
17.	Trakų	854	—	1				1 289	707	809
18.	Tauragės	73	21				2	477	202	211
19.	Telšių	135	54	1				781	450	245
20.	Ukmergės	693	54		6			1 064	109	356
21.	Utenos	981	—					572	64	453
22.	Šiaulių	395	96					1 011	142	406
23.	Šakių	181	21					633	26	136
24.	Švenčionių	350	—				5	469	15	372
25.	Šilutės	—	1					38	10	11
26.	Zarasų	87	123					674	45	571
	NKVD BB skyrius	5	—					174	106	—
	NKGB	191	35					463	345	—
	Iš viso:	8 527	1 080	3	27	8	17	17 366	5 085	8 807

Lentelė sudaryta remiantis: 1945 m. kovos su nacionalistiniu pogrindžiu statistikos duomenų suvestinė // KGB. ADS. F. 10. B. 16/96. L. 39—40.

[a] LSSR MVD BB valdybos viršininko pavaduotojo 1946 m. rugsėjo 18 d. pažyma apie karines čekistines operacijas 1944—1946 m. liepos mėn. // Ten pat. B. 41/131. L. 127.

Ši ataskaita nebuvo nei išsami, nei tiksli, bet ji atskleidžia kiekvienoje Lietuvos apskrityje vykdyto genocido mastą. Labiausiai 1944—1945 m. nukentėjo Utenos apskritis — nužudyti 1187 žmonės, Ukmergės apskrityje nužudyti 1066 žmonės, Panevėžio — 1056, Alytaus — 1002, Trakų — 863, Rokiškio — 780, Biržų — 720 žmonių [142]. Per

[142] Panaudoti v/s plk. Gusevo NKVD 1944 m. veiklos ataskaitos duomenys. Žr.: Ten pat. B. 7/111. L. 341. 1944—1945 m. 1/10 nužudytų žmonių nepriskirti jokiai konkrečiai apskričiai.

pusantrų metų buvo fiziškai sunaikinti 12 266 žmonės, iš jų apie 5 tūkst. ginkluotame pasipriešinime nedalyvavusių, beginklių. Sudeginta šimtai sodybų, o jų ugnyje žuvo keletas šimtų žmonių.

Toliau apžvelgiami NKVD ir NKGB 1944—1945 m. vykdyto genocido padariniai:

37 lentelė. **1944—1945 m. vykdyto genocido padariniai (pagal oficialius dokumentus)**

	NKVD	NKGB	Iš viso
Suimta	28 175	24 176	52 351
iš jų:			
a) ginkluoto pasipriešinimo dalyvių ir rėmėjų	15 218	3 419	18 637
b) pogrindžio dalyvių	2 049		13 386
1. Lenkų pogrindžio		7 705	
2. Lietuvių pogrindžio		3 632	
Tarp suimtųjų:			
lenkų	1 743	10 384	12 127
lietuvių	26 432	13 201	39 633
kitų tautybių		591	591
Išsiųsta į NKVD spec. lagerius	5 973[a]	12 691	18 664[b]
Atiduota teismams	5 248	4 744	9 992
iš jų:			
a) kontrrevoliucionierių	3 278	—	—
b) dezertyrų	196	—	—
c) vengusių tarnybos	1 774	—	—
Nuteista	2 916	3 403	6 320
iš jų:			
a) mirties bausme	152	255	407
b) katorgai	167	650	817
c) įvairiam laikui	2 597	2 498	5 095

Lentelė sudaryta remiantis: Pplk. B. Burylino 1945 m. lapkričio mėn. pažyma apie NKVD kovą su ginkluotu pasipriešinimu // KGB ADS. F. 10. B. 41/131. L. 5—6; LSSR NKGB „A" skyriaus viršininko pplk. Charčenkos *(Charčenko)* 1945 m. lapkričio 30 d. pažyma apie NKGB suimtųjų skaičių // Ten pat. L. 15—16; LSSR NKVD 1-ojo spec. skyriaus 3-iojo poskyrio viršininko kpt. A. Kudinkino *(Kudinkin)* 1945 m. gruodžio 14 d. pažyma // Ten pat. L. 14. NKVD duomenys apima 1944 m. liepos 15—1945 m. lapkričio 1 d., o NKGB — iki 1945 m. lapkričio 30 d.; NKVD ir NKGB duomenys apie nuteistuosius apima laikotarpį iki 1945 m. gruodžio 1 d.

[a] Be 1945 m. gruodžio mėn., kai NKVD į lagerius išsiuntė 847 žmones. Žr.: 1945 m. gruodžio 1—1946 m. gegužės 1 d. suimtų žmonių skaičiaus pažyma // Ten pat. L. 19.

[b] Tai tik suimtieji (jiems išrašytas suėmimo orderis ir atlikti kiti formalumai). Sulaikyti žmonės neatlikus jokių formalumų buvo siunčiami į filtravimo lagerius. NKVD per 1945 m. pirmąjį pusmetį į šiuos lagerius išvežė 6487 žmones. Žr.: LSSR MVD 1-ojo spec. skyriaus viršininko mjr. Lysenkos *(Lysenko)* 1946 m. rugpjūčio 13 d. pažyma // Ten pat. L. 87.

Šie duomenys taip pat nėra išsamūs ir patikimi, bet iš jų paaiškėja, kad į specialiuosius lagerius buvo išsiųsta ne 16 804, o 18 637 žmonės ir suimta buvo ne 49 087, o ne mažiau kaip 52 351 žmogus (iki 1945 m. gruodžio 1 d.).

Sunku nustatyti naikinimo padarinių „keitimo" ribas ir kol kas galima kalbėti apie tokią 1944—1945 m. vykdyto genocido žalą lietuvių tautai ir visiems Lietuvos gyventojams:

38 lentelė. **1944—1945 m. vykdyto genocido padariniai**

	1944 m.	1945 m.	Iš viso
1	2	3	4
Sulaikyta žmonių	53 000	80 000	133 000
Atėjo legalizuotis žmonių	250	43 552	43 802
Iš sulaikytų ir atėjusių legalizuotis:			
mobilizuota į Raudonąją armiją	24 100	22 574	46 674
išsiųsta į filtravimo lagerius		6 533	6 533[c]
legalizuota[a]	285	35 859	36 144
suimta[b]	13 167	41 000	54 167
Iš suimtųjų:			
paleista[a]	680	6 740	7 420
išsiųsta į lagerius	1 338	31 323	32 661[d]
mirė, nukankinta kalėjimuose[a]			490
nuteista mirties bausme[e]	253	468	721
kalinta Lietuvoje 1945 12 01			9 801
perduota kariniams komisariatams			1 338
Nužudyta, žuvo partizanų kovose	2 489	9 777	12 266
Mobilizuota į Raudonąją armiją	63 061	45 317	108 378
iš jų lietuvių[f]	42 558	39 000	82 000
Išsiųsta lietuvių į Raudonąją armiją iki karo pabaigos	40 000	30 000	70 000

1	2	3	4
Grįžo į Lietuvą po demobilizacijos iki 1946 m. lapkričio 25 d.[g]			42 898
iš jų lietuvių			30 000
Žuvo fronte[h]			25 000
Ištremta žmonių			5 479[i]

[a] Iki 1945 m. gruodžio 1 d.

[b] Pridėtas 1945 m. lapkričio—gruodžio mėn. NKVD suimtų žmonių skaičius ir NKGB gruodžio mėn. suimtų žmonių skaičius (apie 2 tūkst. žmonių).

[c] Tik lenkų (lietuvių skaičius nežinomas). Žr.: J. Bartašiūno pranešimas A. Leontjevui (be datos) // KGB ADS. F. 3. B. 20/163. T. 2. L. 174.

[d] Išvežtų į lagerius žmonių skaičius nustatytas pagal tokius dokumentus: LSSR NKVD Kalėjimų skyriaus 1945 m. gruodžio 24 d. pažyma (be parašo) // Ten pat. L. 17; Plk. B. Burylino 1945 m. lapkričio mėn. ir pplk. Charčenkos 1945 m. lapkričio 30 d. pažymos // Ten pat. L. 6, 16; Kalinių skaičiaus statistinės suvestinės // RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 63. L. 265—284; B. 71. L. 1 (nežinomas „Smerš" išvežtų žmonių skaičius).

[e] Žr.: Kalinių skaičiaus statistikos duomenys (1945 m. sausio 1 d.) // Ten pat. B. 63. L. 3—4; M. Suslovo 1946 m. pranešimas G. Malenkovui *(Malenkov)* // RNIDSTC. F. 597. Ap. 1. B. 24. L. 8; 1945 m. duomenys apima tik NKVD karinių tribunolų pagal 58 straipsnį nuteistus žmones. Nuosprendis buvo pakeistas 252 žmonėms, kiti buvo sušaudyti.

[f] Lietuviai išskiriami iš kitų tautybių, nes buvo prievarta mobilizuojami. Daugiau kaip 16 tūkst. lenkų iš anksto Lenkų patriotų sąjungoje užsiregistravo savanoriais į lenkų armiją ir mobilizuoti į Lietuvą negrįžo (buvo ir išimčių).

[g] Žr.: LVOA. F. 1771. Ap. 9. B. 244. L. 20; B. 243. L. 97. Lietuvių skaičius apskaičiuotas pagal 1945 m. birželio 23—1946 m. vasario 8 d. demobilizuotųjų sudėtį (lietuvių tuomet grįžo 20 151 iš 28 891).

[h] Dar apie 15 tūkst. šaukiamojo amžiaus mobilizuotų lietuvių buvo palikti ilgiau tarnauti. Bet tai — apytikris skaičius.

[i] Oficialiuose LSSR NKVD dokumentuose nurodytas skaičius. Tikslesnis tremtinių skaičius pateikiamas 44 lentelėje.

Tai, kad pusantrų okupacijos metų Lietuvai atsiėjo apie 13,2 tūkst. jos žmonių gyvybių (buvo nužudyta, nukankinta, sušaudyta, žuvo kovose) ir apie 25 tūkst. lietuvių buvo priversti kariauti ir mirti frontuose, rodė didžiulį lietuvių tautos naikinimo mastą. Daugiau kaip 200 tūkst. žmonių patyrė vienokią ar kitokią okupantų prievartą (buvo įkalinti, mobilizuoti, priversti slapstytis

ir t. t.), iš jų apie 60 tūkst. buvo ilgam įkalinti [143], ištremti ir taip pateko į genocido vykdytojų gniaužtus. Jų laukė dar ilga kova dėl išgyvenimo lageriuose ir tremtyje.

4. Pasipriešinimo dalyvių persekiojimas, naikinimas ir MVD bei MGB nusikaltimų slėpimas

1946—1953 m. karinės baudžiamosios operacijos

Nuo 1946 m. pradžios, nors partizanų sumažėjo (sausio 1 d. NKVD turėjo žinių apie 2997 partizanus) [1], NKVD (nuo 1946 m. kovo mėn.— Vidaus reikalų ministerija — MVD) dar labiau suaktyvino savo kovą su ginkluota rezistencija. Dabar daugiau dėmesio buvo skiriama antipartizaninės kovos organizavimui atsižvelgiant į vietos sąlygas. Pasak enkavėdistų, tos sąlygos buvo: istorines šaknis turintis didžiulis nacionalizmas; fanatiškas religingumas; individualus valstiečių ūkininkavimas [2]. Dėl šių sąlygų lietuvių pasipriešinimas buvo sunkiai įveikiamas, tik jas pakeitusi arba smurtu panaikinusi Sovietų Sąjunga galėjo visiškai įsigalėti Lietuvoje. Bet ką tai reiškė lietuvių tautai? „Tautos tapatybę lemia ne tik odos spalva,— rašė nacistinio ir komunistinio genocido tyrėjas D. Jasaitis.— Ją apsprendžia kalba, istorija, kultūra, tikyba, civilizacija, žemės, kurioje ji gyvena. Tai tokie

[143] Į šį skaičių neįtraukti už kriminalinius nusikaltimus suimti žmonės. Tarp jų buvo daug rusų karių (iki 50%). 1944 m. buvo suimti 1109 žmonės (iš jų 620 atiduota teismui, 50 paleista tardymo metu ar išteisinta teismo), 1945 m. suimta 5480 žmonių (4097 atiduoti teismui, 1397 paleisti tardymo metu, išteisinti arba amnestuoti). Iš visų atiduotų teismui žmonių apie 1/10 buvo kaltinami ir pagal BK 59-3 bei 193-10[a] straipsnius (partizanai ir vengusieji mobilizacijos). Žr.: Mjr. Lysenkos 1946 m. liepos 5 d. pažyma apie 1944 m. liepos 1—1946 m. liepos 1 d. milicijos suimtus žmones // KGB ADS. F. 3. B. 41/131. L. 79.

[1] LSSR NKVD BB skyriaus viršininko pplk. B. Burylino 1946 m. vasario 2 d. pažyma // KGB ADS. F. 3. B. 16/96. L. 54—55.

[2] RNIDSTC. F. 597. Ap. 1. B. 24. L. 166.

svarbesni tautinės tapatybės elementai, kilę iš tautos prigimties ir susiformavę per ilgus laiko tarpus. Kas juos smurtiškai naikina, tas vykdo genocidą" [3]. Kaip tik tai lietuvių tauta patyrė 1944—1945 m., ir tokia pat genocido politika buvo vykdoma vėliau. Žinoma, karinio partizanų naikinimo plano neatsisakyta, bet buvo pasirenkami vis rafinuotesni metodai.

1945 m. pavasarį, kai lietuviai dar tikėjosi su Vakarų šalių parama greitai vėl iškovoti nepriklausomybę, ginkluotuose lietuvių partizanų daliniuose vienu metu buvo apie 15 tūkst. žmonių. Atkartodami buvusios Lietuvos kariuomenės struktūrą, jie organizavosi į batalionus, kuopas, skyrius. Vadovavo lietuvių karininkai (nuo leitenantų iki pulkininkų imtinai): plk. L. Butkevičius, plk. ltn. J. Vitkus, mjr. Z. Drunga, mjr. S. Staniškis, kpt. D. Jėčys, kpt. J. Žemaitis, atsargos j. ltn. A. Ramanauskas ir kt. Net nedideli partizanų būriai nevengė pulti sukarintų dalinių (stribų) ir NKVD kariuomenės įgulų gintų valsčių centrų, rengti pasalų mažesnėms enkavėdistų grupėms ir pan. Dėl žiaurių baudžiamųjų dalinių akcijų, dalies partizanų legalizavimosi ir nesulaukus jokios tarptautinės paramos kovotojų dėl Lietuvos nepriklausomybės gretos išretėjo. Pasikeitė ir ginkluotų būrių veikimo taktika: palyginti gausius būrius (po 40—200 partizanų) pakeitė mažesnės, įvairiuose bunkeriuose besislapsčiusios ginkluotos grupės. Kai reikėdavo, jos vėl susijungdavo į didesnius būrius. Dėl šių aplinkybių pasikeitė ir NKVD (MVD) baudžiamųjų dalinių taktika. Bet tai įvyko ne iš karto.

1946 m. rengiantis inscenizuoti Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos rinkimus, visa NKVD kariuomenė ir reguliarieji sovietinės kariuomenės daliniai buvo išskirstyti po kaimus ir miestelius „saugoti" rinkimų apylinkių. Sovietiniai rinkimai ir tegalėjo vykti karių prižiūrimi. Juos kontroliavo Lietuvos SSR NKVD kariuomenės operatyvinis štabas. Žinodamas, kad susidurs su aktyviu ir pasyviu lietuvių pasipriešinimu, M. Suslovo vadovaujamas biuras nusprendė iš rinkėjų išbraukti visas suregistruotas partizanų, nužudytų ir suimtų žmonių šeimas, pa-

---

[3] *Jasaitis D.* Nacionalsocialistinis ir komunistinis genocidas Lietuvoje // Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai. Roma, 1969. T. 6. P. 399.

siturinčių valstiečių (vadintų „buožėmis"), netekusių dalies ar visos žemės (dėl sovietinės „žemės reformos"), bei užsirašiusiųjų repatrijuoti į Lenkiją šeimas [4]. Apie 300 tūkst. žmonių išankstinis nušalinimas nuo „dalyvavimo rinkimuose" rodė, kokio didelio lietuvių pasipriešinimo buvo tikimasi. Ir vis vien, kad ir kokių priemonių buvo imtasi, kruopščiai rengtas rinkimų rezultatų falsifikavimas žlugo. 1946 m. vasario 10 d. net pagal 4-osios šaulių divizijos vado gen. mjr. P. Vetrovo (tą dieną jis vadovavo visai Lietuvoje veikusiai NKVD kariuomenei) ir gen. mjr. Pankino pranešimą iki sutemstant Alytaus apskrityje „balsavo" 17%, Lazdijų — 21%, Marijampolės — 45%, Kretingos — 43% „rinkėjų" [5] ir t. t. Šie fiktyvūs skaičiai buvo taisomi iki pat vidurnakčio. Bet Alytaus ir Lazdijų apskrityse „išspausti" ir „prirašyti" daugiau negu 32 ir 38% neįstengė nė enkavėdistai [6]. Buvo daug valsčių, kuriuose NKVD nepriverté apsilankyti rinkimų apylinkėse nė vieno žmogaus [7]. Galutinai falsifikuoti „rinkimų" rezultatus baigė A. Sniečkus su savo pagalbininkais. Jie parašė, kad „rinkimus" boikotavusiose apskrityse buvo 66—80% „dalyvavusių rinkimuose" žmonių [8]. Maskva buvo informuota, jog rinkimuose „dalyvavo" 91,78% „rinkėjų" (su enkavėdistais, kariais ir kitais panašiais Lietuvos „gyventojais"). NKVD ir NKGB dar kartą turėjo progą įsitikinti, kuriose Lietuvos apskrityse lietuvių tautinis pasipriešinimas yra aktyviausias. Tai buvo daugiau negu 2/3 visų Lietuvos apskričių: Alytaus, Lazdijų, Marijampolės, Kretingos, Vilkaviškio, Tauragės, Mažeikių, Raseinių, Kauno ir kt. Iš karto po sovietinių rinkimų P. Vetrovo divizijos pulkai pradėjo karines baudžiamąsias operacijas: 298-asis šaulių pulkas (kartu su sovietinės kariuomenės daliniu) — Vaišvydavos miške

[4] 1945 m. lapkričio 10 d. nutarimas // RNIDSTC. F. 597. Ap. 1. B. 1. L. 141.

[5] LSSR NKVD kariuomenės operatyvinio štabo suvestinė Nr. 0013 // KGB ADS. F. 3. B. 7/152. L. 51.

[6] Suvestinė Nr. 0015 // Ten pat. L. 53.

[7] LKP CK 1947 m. kovo mėn. ataskaita „Dėl 1945 m. spalio 5 d. VKP(b) CK nutarimo vykdymo" // LVOA. F. 1771. Ap. 9. B. 242. L. 47.

[8] Ten pat.

(Kauno apskr.), 25-asis šaulių pulkas — Ožigų miške (Panevėžio apskr.) [9] ir t. t.

Naują genocido bangą sukėlė gen. mjr. J. Bartašiūno 1946 m. vasario 15 d. įsakymas. Savo turiniu jis labiau panėšėjo į ultimatumą: „ [...] Banditų ir buržuazinių nacionalistų organizacijų dalyvių, nepasidavusių Vidaus Reikalų Liaudies Komisariato įstaigoms, šeimas suimti ir ištremti. [...] Asmenis, neatidavusius ginklų ir nepranešusius apie jų turimus bunkerius bei slėptuves, suimti ir teisti kaip banditus. [...] Visus tuos, kurie, žinodami bunkerių bei slėptuvių buvimo vietas, nepranešė apie tai Vidaus Reikalų Komisariato įstaigoms, suimti ir teisti kaip banditų pagelbininkus" [10] (žr. 18 dokumentą prieduose). Šis ultimatumas buvo išleistas net 160 tūkst. egz. tiražu. Jis buvo ne tik išklijuotas turgaus aikštėse, bet ir įteiktas partizanų šeimoms, jų giminaičiams. Tai buvo naujo lietuvių pasipriešinimo naikinimo plano vienas svarbiausių elementų.

J. Bartašiūnas, įvertinęs padėtį Lietuvoje kaip „įtemptą" [11], numatė imtis tokių priemonių:

„1. Lietuvos SSR NKVD kovos su banditizmu skyrių reorganizuoti į valdybą.

2. NKVD apskričių skyriuose sukurti tardymo poskyrius ir grupes [...].

3. NKVD kovos su banditizmu skyriaus darbuotojais papildyti NKVD apskričių ir valsčių skyrius.

4. Su tikslu paskatinti ginkluotų būrių irimą ir tuo pat metu jų dalyvius paskatinti legalizuotis — išleisti LSSR NKVD l. komisaro įsakymą, kuriuo kviesti legalizuotis ir įspėti, jog neatėjus, bus represuoti nac. pogrindžio ir jo ginkluotų būrių dalyviai ir aktyvūs pagalbininkai.

5. Ištremti dalį aktyvių banditų ir nac. pogrindžio dalyvių šeimų [...].

6. Kiekviename NKVD apskrities skyriuje sukurtų melagingų būrių ir specialių grupių pagalba vykdyti opera-

[9] 4-osios šaulių divizijos 1946 m. vasario 13 d. operatyvinė suvestinė Nr. 0036 // KGB ADS. F. 3. B. 7/152. L. 58.

[10] Ten pat. B. 15/22. L. 3.

[11] J. Bartašiūno 1945 m. kovo mėn. pažyma apie NKVD kovą su tautiniu pogrindžiu ir jo ginkluotais būriais // Ten pat. B. 41/131. L. 38.

tyvines priemones išaiškinant aktyvius nac. pogrindžio dalyvius ir jų rėmėjus. Paeiliui vykdyti šias priemones: kombinacijas [12] ir represijas" [13].

Šį planą patvirtinus, genocido vykdytojai suaktyvėjo. Viskas buvo įgyvendinta — NKVD BB skyrius virto valdyba, ir specialios agentų grupės aktyviai įsitraukė į žudynes (apie tai — kitame skyriuje). NKVD vykdė naują užduotį — iki pavasario jis turėjo galutinai palaužti lietuvių ginkluotą pasipriešinimą [14].

Dar vasario 2 d., prieš „rinkimus", sudarius tremtinių šeimų sąrašą, buvo numatyta ištremti 573 šeimas (1866 žmones). Net 409 šeimos jau nebeturėjo turto [15] — jų ūkiai buvo konfiskuoti 1945 m. Trėmimams pasirengus, iš karto po J. Bartašiūno įsakymo paskelbimo vasario 18—21 d. buvo ištremta 501 šeima (kitos pasislėpė), į Sibirą išgabenti 2082 žmonės [16]. Trečdalis šių tremtinių buvo vaikai, tapę NKVD įkaitais. Genocido organizatoriai tikėjosi, kad ištrėmus partizanų šeimas, o ypač vaikus, ginkluoto pasipriešinimo dalyviai pradės masiškai pasidavinėti. Bet rezistencijos pajėgumas nesusilpnėjo. 1946 m. sausio 1 d. NKVD BB skyrius suregistravo 2997 partizanus [17], vasario 20 d.— 3243 [18], balandžio 20 d.— 3121 [19] partizaną (iš tikrųjų rezistencijos dalyvių buvo daugiau). Nuo vasario 15 iki kovo 20 d. į NKVD skyrius atėjo tik 115 žmonių (iš jų 73 partizanai, atidavę 20 kulkosvaidžių, automatų ir šautuvų) [20]. Žlugus NKVD planui trėmimais nusilpninti ginkluotą pasipriešinimą, imtasi griežtinti jau įprastas karines baudžiamąsias operacijas. Masinių kratų

[12] Tai buvo vadinamoji agentūrinė kombinacija, kai partizanais apsimetę NKVD agentai tardydavo ir žudydavo rezistencijos dalyvius.

[13] Ten pat. L. 39.

[14] Ten pat. L. 38.

[15] 1946 m. vasario 2 d. pplk. B. Burylino pažyma // Ten pat. B. 16/96. L. 50.

[16] 1946 m. liepos 15 d. J. Bartašiūno pažyma // Ten pat. B. 41/131. L. 76.

[17] 1946 m. vasario 2 d. pplk. B. Burylino pažyma // Ten pat. B. 16/96. L. 55.

[18] Ten pat. B. 41/131. L. 38.

[19] 1946 m. gegužės 4 d. plk. Sinicyno pažyma // Ten pat. L. 25.

[20] LSSR vidaus reikalų ministro pavaduotojo gen. mjr. P. Kapralovo 1946 m. kovo 27 d. pranešimas SSRS NKVD BB vyriausiosios valdybos viršininkui A. Leontjevui // Ten pat. B. 15/22. L. 11.

ir paieškų taktikoje atsirado naujas elementas — persekiojimas. 1946 m. kovo 26 d. J. Bartašiūnas įsakė ieškoti partizanų ir juos persekioti bet kokiomis vietos, dienos ir nakties sąlygomis. Po susirėmimų su partizanais arba partizanų antpuolių iš valsčių centrų buvo iškviečiamos papildomos karinės pajėgos ir pradedamas persekiojimas. Kad atsiplėštų nuo persekiotojų, partizanams reikėdavo ne tik gerai pažinti vietovę, bet ir įveikti po keliasdešimt kilometrų. Partizanus aktyviai persekioti turėjo visoje Lietuvoje tankiai išdėstytos NKVD (MVD) kariuomenės įgulos. Buvo atsiųsta daugiau NKVD kariuomenės pulkų ir 1946 m. kovo 26 d. gen. mjr. J. Bartašiūno įsakymu (ir gen. ltn. I. Tkačenkos nurodymu) nustatyta, kaip NKVD kariuomenės įgulos turi galutinai išsidėstyti visoje Lietuvos teritorijoje:

1) 25-asis šaulių pulkas — Panevėžyje, įgulos — Subačiuje, Ramygaloje, Šeduvoje, Šimonyse, Raguvoje, Krakėse, Baisogaloje, Rozalime, Pušalote, Kupiškyje, Viešintose, Troškūnuose, Surviliškyje, Grinkiškyje;

2) 285-asis šaulių pulkas — Biržuose, įgulos — Rokiškyje, Skapiškyje, Vaškuose, Pasvalyje, Vabalninke, Kamajuose, Obeliuose, Krinčine, Pabiržėje, Salamiestyje, Jūžintuose;

3) 137-asis šaulių pulkas — Utenoje, įgulos — Vyžuonose, Zarasuose, Švenčionyse, Užpaliuose, Tauragnuose, Saldutiškyje, Dusetose, Salake, Dūkšte, Daugėliškyje, Adutiškyje, Deveikiuose, Daugėliuose, Kuktiškyje, Antalieptėje, Degučiuose, Rimšėnuose, Kaltinėnuose, Mielagėnuose, Tverečiuje;

4) 262-asis šaulių pulkas — Ukmergėje, įgulos — Paželvyje, Taujėnuose, Vepriuose, Molėtuose, Anykščiuose, Alantoje, Giedraičiuose, Musninkuose, Gelvonuose, Šėtoje, Siesikuose, Kavarske, Kurkliuose, Žemaitkiemyje, Paneriuose, Jonavoje, Žeimiuose, Pagiriuose, Lėne;

5) 261-asis šaulių pulkas — Vilniuje, įgulos — Trakuose, Valkininkuose, Žasliuose, Semeliškėse, Žiežmariuose, Rumšiškėse;

6) 34-asis motorizuotasis šaulių pulkas — Alytuje, įgulos — Butrimonyse, Varėnoje, Seirijuose, Onuškyje, Marcinkonyse, Merkinėje, Jiezne, Aukštadvaryje, Dauguose,

Druskininkuose, Miroslave, Simne, Stakliškėse, Alovėje, Kriokialaukyje;

7) 298-asis šaulių pulkas — Kaune, įgulos — Raseiniuose, Kėdainiuose, Kruonyje, Šiluvoje, Jurbarke, Ariogaloje, Krakėse, Josvainiuose, Čekiškėje, Vandžiogaloje, Rumšiškėse, Garliavoje, Kelmėje, Nemakščiuose, Viduklėje, Betygaloje, Girkalnyje, Šimkaičiuose, Gudžiūnuose, Pernaravoje, Seredžiuje, Babtuose, Zapyškyje, Panemunyje, Pakaunėje;

8) 273-iasis šaulių pulkas [21] — Tauragėje, įgulos — Šilutėje, Kretingoje, Telšiuose, Eržvilke, Šimkaičiuose, Laukuvoje, Švėkšnoje, Gaurėje, Darbėnuose, Endriejave, Gargžduose, Plungėje, Žarėnuose, Batakiuose, Vainute, Naujamiestyje, Judrėnuose, Kvėdarnoje, Kartenoje, Salantuose, Alsėdžiuose, Laukuvoje, Varniuose;

9) 32-asis šaulių pulkas — Šiauliuose, įgulos — Ginkūnuose, Mažeikiuose, Joniškyje, Židikuose, Sedoje, Papilyje, Gruzdžiuose, Šiaulėnuose, Užventyje, Žagarėje, Krakėse, Linkuvoje, Ylakiuose, Tirkšliuose, Akmenėje, Kruopiuose, Kuršėnuose, Padubysyje, Lygumose, Pakruojyje, Skaistgiriuose;

10) 94-asis pasienio būrys — Marijampolėje, įgulos — Igliškėliuose, Sasnavoje, Kamšuose, Veiveriuose, Prienuose, Balbieriškyje, Gudeliuose, Liudvinave, Lazdijuose, Šventežeryje, Veisiejuose, Leipalingyje;

11) 113-asis pasienio būrys — Vilkaviškyje, įgulos — Šakiuose, Pilviškiuose, Keturvalakiuose, Kybartuose, Kazlų Rūdoje, Gelgaudiškyje, Lekėčiuose, Jankuose, Griškabūdyje, Barzduose, Lukšiuose, Sintautuose, Gižuose, Kalvarijoje, Kunigiškiuose, Gražiškiuose, Vištytyje, Pajevonyse;

12) 112-asis pasienio būrys (mažesnė dalis) — Žibikuose, įgulos — Kukoruose, Ramoniškiuose, Rašyšiuose, Jurgaičiuose [22].

Šiuose 165 miesteliuose ir miestuose buvo įkurdintos vidutiniškai po 150 enkavėdistų turėjusios įgulos. Iš jų sudėties išskirtos mažesnės grupės buvo išdėstytos kai-

[21] Pulkas priklausė 63-iajai šaulių divizijai. Žr.: LVOA. F. 1771. Ap. 9. B. 264. L. 96.

[22] J. Bartašiūno 1946 m. kovo 26 d. įsakymas Nr. 0026 // Laisvės kovų archyvas. 1992. Nr. 5. P. 117—119.

muose. Tik devyni NKVD pulkai išsidėstė 217 įgulų. Kaip rašė J. Bartašiūnas, ši MVD kariuomenė buvo dažnai permetinėjama iš vienos vietos į kitą, bet „dabartinėse dislokacijos vietose bus visą laiką" [23]. Tremtinių ešelonus lydėjęs SSRS MVD konvojinės kariuomenės 240-asis pulkas buvo išdėstytas 23 įgulose (štabas Vilniuje). Tokios pat paskirties 132-asis Minsko Raudonosios žvaigždės ordino pulkas buvo įkurdintas Kaune [24]. NKVD geležinkelių apsaugos kariuomenės 14-osios divizijos 211-asis pulkas (įkurtas Kaune) galėjo šarvuotu traukiniu greitai permetinėti iš vienos vietos į kitą nedidelius antipartizaninius dalinius. Visos šios pajėgos turėjo per trumpą laiką sunaikinti Lietuvos partizanus.

Vasario 15 d. J. Bartašiūno įsakymas „kariuomenei ir liaudies gynėjų būriams tuojau imtis griežtų priemonių" buvo pradėtas vykdyti. Visi išvardyti miesteliai (ir ne tik jie) tapo genocido vykdytojų atramos punktais. Iš jų jie vykdavo į karines baudžiamąsias operacijas. Ir į šiuos miestelius, bažnytkaimius suveždavo nukautų partizanų, kitų nužudytų žmonių kūnus, kad jie būtų viešai ir brutaliai išniekinti. Prie NKVD (MVD) būstinių „atpažinti "numesti kūnai ilgai gulėdavo, kol enkavėdistai ieškodavo, o suradę suimdavo ar ištremdavo nužudytų ar mūšyje žuvusių partizanų šeimas. Šios gyventojų gąsdinimo, moralinio teroro akcijos būdavo patikimos stribams, kurie karinėse baudžiamosiose operacijose atlikdavo antraeilį vaidmenį. Tačiau jie labai uoliai vykdydavo kitas užduotis — niekindavo nužudytų žmonių lavonus, o išniekinę sumesdavo juos į šulinius, žvyrduobes ar slapta užkasdavo prie NKVD būstinių [25]. Vien Jiezno būstinės kieme buvo užkasta iki 200 nužudytų žmonių [26]. Stribai buvo nepakeičiami ir vykdant lietuvių trėmimus, saugant so-

---

[23] J. Bartašiūno 1946 m. balandžio 17 d. pranešimas A. Sniečkui // LVOA. F. 1771. Ap. 9. B. 264. L. 96.

[24] 1947 m. abu pulkai buvo sujungti į vieną dalinį — konvojinės kariuomenės 48-osios divizijos 132-ąjį pulką. 1951 m. birželio mėn. šis pulkas buvo pertvarkytas į 22-ąjį atskirąjį konvojinės apsaugos dalinį. Žr.: *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 12.

[25] *Pabikauskas V.* Raudonoji šmėkla // Laisvės kovų archyvas. 1993. Nr. 8. P. 99, 100, 103.

[26] *Pečeliūnienė L.* Jie nebuvo palaidoti // Lietuvos aidas. 1990. Spalio 23.

vietinius ir komunistinius veikėjus. Genocidiniais ir kriminaliniais nusikaltimais „liaudies gynėjai" prilygo MVD ir MGB darbuotojams. Vien Grinkiškio stribų būrio vado J. Rapolo įsakymu Karolynės kaime buvo išžudyta visa šeima. Vienas stribas prisiminė: „Visus suvertėm į šulinį ir užlyginome. [...] Vienas vaikas, matyt, peršautas buvo, nes judėjo rankutės ir kojytės. Rapolas tėškė jį šalin ir sukomandavo — užkast!" To paties J. Rapolo įsakymu buvo sudegintos „Petrėčių iš Auksučių, Zakurkų ir Gulbinų sodybos, Mingilų iš Auksučių, Žiogų iš Dirsaičių sodybos [...]" [27].

Lietuvoje buvo mažai vietovių, kur stribai nebūtų ko nors apiplėšę, išprievartavę ar nužudę. MVD ir MGB [28] niekada neįstengė visiškai sukomplektuoti stribų būrių. 1946 m. vietoje numatytų 11 tūkst. žmonių juose tarnavo 8342. Nepadėjo nė tai, kad žmonių buvo atsiunčiama iš Sovietų Sąjungos gilumos.

39 lentelė. **Stribų („liaudies gynėjų") sudėties kitimas**

	1946 01 15	1949 04 15	1950 02 01	1950 06 01	1952 10	1953 02 15	1954 01 01
Stribų skaičius	8342	7319	7142	6129	5111	4466	2000
iš jų:							
komunistų ir komjaunuolių		3054	3714	3095	2697	2326	
lietuvių		4909		3169		2971	
vietinių rusų		983		1338		1250[b]	
iš SSRS atvykusių rusų		1274[a]					
lenkų		154		143		120	
kitų tautybių				142		125	
Apginkluotų kolaborantų ir kolonistų skaičius	5050	7606	8218	7664[c]		4866	

Lentelė sudaryta remiantis: Pplk. B. Burylino 1946 m. vasario 1 d. pažyma // KGB ADS. F. 3. B. 16/96. L. 48; Gen. mjr. P. Kapralovo 1949 m. balandžio 16, 1950 m. vasario 25, liepos 29 d. pranešimai // Ten pat. F. 10. B. 5/30. L. 268—269; Ten pat. B. 5/51. L. 187, 326; Pranešimas

[27] *Pabikauskas V.* Raudonoji šmėkla... P. 99, 100.

[28] 1947 m. sukarinti stribų būriai iš MVD perėjo MGB žinion. Tuomet jie buvo aprengti karinėmis uniformomis (be skiriamųjų ženklų ir laipsnių). Kartu įsigaliojo kariniai statutai.

18. Užsak. Nr. 5042.

SSRS vidaus reikalų ministrui gen. plk. S. Kruglovui // Ten pat. F. 3. B. 56/43. T. 2. L. 299; LSSR valstybės saugumo ministro gen. mjr. P. Kondakovo *(Kondakov)* 1953 m. vasario 28 d. pažyma // Ten pat. F. 10. B. 13/1. L. 237; 1952 m. lapkričio 12—20 d. pažymos // Ten pat. F. 3. B. 49/6. T. 2. L. 98—106, 110.

[a] Kartu su kitų tautybių žmonėmis. Jų skaičius iki 1952 m. nedaug keitėsi.

[b] Kartu su atvykusiais iš SSRS rusais. Iki tol rusai visada sudarė apie trečdalį stribų, o kai kuriuose valsčiuose — pusę jų ir daugiau.

[c] 1950 m. gruodžio 1 d. jų buvo 5975. Žr.: Gen. mjr. P. Kapralovo 1950 m. gruodžio mėn. pranešimas // Ten pat. F. 10. B. 5/49. L. 329.

Į aktyvių MGB pagalbininkų būrius gausiau rinkosi tik vietiniai beraščiai ir mažaraščiai mėgėjai lengvai pasipelnyti ir girtuokliai. Jie sunkiai derino savo polinkius ir tarnybą MGB, todėl kasmet naikintojų būriai buvo atnaujinami 25—50%. „Atnaujinimai" nekeitė stribų būrių sudėties, ir 1952 m. dėl įvairių priežasčių iš jų pasitraukė 3145 žmonės[29]. Tarp likusių 5111 buvo 337 beraščiai, 1214 mažaraščių (baigusių pradinės mokyklos vieną arba dvi klases) ir 2433 turėjo pradinį ir nebaigtą pradinį išsilavinimą (pradinėse mokyklose buvo baigę tris arba keturias klases). MGB darbuotojai nė nemėgino toliau aiškintis stribų sudėties ir parašė, kad 809 baigė „daugiau kaip 5 klases" [30].

Kaip minėta, naikintojų, arba stribų, būriai atliko apsaugos funkcijas, jie aktyviai dalyvavo tik beginklių žmonių žudynėse ir kitose genocido akcijose. MGB 1949 m. spalio mėn. 2-N valdyboje įsteigė 3-iąjį skyrių, kuris turėjo aktyviau panaudoti stribus prieš lietuvių tautos rezistenciją. Nors už nukautus partizanus jiems buvo mokamos premijos, bet 1951 m. iš 1148 suimtų ir žuvusių partizanų stribai nukovė arba suėmė tik 66 [31]. Lietuvių rezistentai dažniau patys puldavo stribus ir iki 1948 m.

[29] Pplk. Pendiurino *(Pendjurin)* 1953 m. vasario 19 d. pažyma // KGB ADS. F. 3. B. 49/6. T. 2. L. 191.

[30] 1945 m. lapkričio 12—20 d. pažyma // Ten pat. L. 98—106, 110. Kadangi mažai kas norėjo tarnauti stribų būriuose, 1951—1953 m. MGB verbavo aštuoniolikmečius vaikinus, kuriuos paskui išsiųsdavo į sovietinę kariuomenę. Tuomet apie 25% stribų buvo 18—21 m. amžiaus.

[31] Gen. mjr. P. Kapralovo 1952 m. sausio 10 d. pranešimas A. Sniečkui // Ten pat. B. 56/29. L. 12, 24.

nukovė 855 iš jų, išsivedė 152 ir sužeidė 415 (236 negrįžo į rikiuotę)[32]. Tik gerai ginkluota ir apmokyta MGB kariuomenė galėjo kovoti su lietuvių rezistencija.

Genocido akcijose dalyvavę stribai buvo patikimiausia sovietų valdžios atrama, ir 1944—1953 m. aukštesnes pareigas išsitarnavo 4872 stribai (3535 buvo priimti į MGB ir MVD)[33]. Taip buvo kompensuojami sovietinei administracijai lietuvių partizanų padaryti nuostoliai. Bet ir nusilpus lietuvių ginkluotai rezistencijai norinčiųjų tarnauti stribų būriuose nedaugėjo[34].

Karinės baudžiamosios pajėgos iki 1953 m. iš esmės išliko tokios pat kaip ir 1946 m., tik keitėsi jų pavaldumas ir struktūra. 1946 m. pavasarį buvo likviduoti operatyviniai sektoriai, nes jau nebetiko naujiems MVD planams įgyvendinti. Kiekvienai apskričiai ar valsčiui priskirtas MVD kariuomenės dalinys tapo tiesiogiai atsakingas už lietuvių pasipriešinimo nuslopinimą toje teritorijoje.

1946 m. gegužės mėn. VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininkas V. Ščerbakovas *(Ščerbakov)*[35] į Maskvą A. Ždanovui *(Ždanov)* pranešė apie „silpną MGB ir MVD darbą". Jis rašė: „MVD ir MGB neveda puolamosios kovos, neturi geros agentūros. Net 50% MVD kareivių nenaudojami karinėse operacijose [...]. Girtavimas, marodieriavimas, chuliganizmas, revoliucinio teisingumo pažeidimas (neteisėti areštai, suimtųjų mušimas ir t. t.) [...] tapo dažnu reiškiniu [...] Savo neveiklumą ir baimę dengia neteisėtais areštais [...]"[36]. V. Ščerbakovui buvo nesvarbu,

---

32 Iš viso tuomet žuvo 912 stribų (iš jų 57 nusižudė ar girtaudami vienas kitą nušovė), 1944 m. žuvo 5 (sužeisti 3, išvesti 2), 1945 m.— 581 (sužeisti 203, išvesti 136), 1946 m.— 212 (sužeisti 158, išvesta 13), 1947 m.— 114 (sužeistas 51, išvestas 1). Šie skaičiai nėra tikslūs. Žr.: Vyr. ltn. Sinicyno 1948 m. sausio 26 d. pažyma // Ten pat. B. 41/135. T. 1. L. 6.

33 Pplk. Pendiurino 1953 m. vasario 19 d. pažyma // Ten pat. B. 49/6. T. 2. L. 192.

34 Iki 1954 m., kai „liaudies gynėjų" — stribų būriai buvo paleisti, juose tarnavo apie 17 tūkst. žmonių. Už aktyvų dalyvavimą lietuvių tautos genocide jie paskelbti Sovietų Sąjungos—Vokietijos karo „veteranais".

35 1946 m. kovo mėn. jis pakeitė šias pareigas ėjusį M. Suslovą.

36 RNIDSTC. F. 597. Ap. 1. B. 24. L. 17—22. Suslicką

ar visiems suimtiems žmonėms iškeltos bylos, ar jie buvo nukankinti. Rūpėjo įvykdyti Maskvos užsakymą — bet kokia kaina likviduoti lietuvių pasipriešinimo judėjimą. Dar vienas planas — sunaikinti partizanus iki 1946 m. pavasario — liko neįgyvendintas. Teko ieškoti kaltininkų. Neigiamas MGB ir MVD darbo vertinimas tebuvo genocido organizatorių tarpusavio pasistumdymas.

1946 m. MVD pajėgas papildė dar trys šaulių pulkai — 108-asis (Alytaus apskr.), 259-asis ir 353-iasis (Kupiškio apskr.). SSRS MVD Lietuvoje sutelkė apie 20 tūkst. gerai ginkluotų vidaus kariuomenės karių (apie 50% priklausė gen. P. Vetrovo vadovaujamai 4-ajai šaulių divizijai). MVD buvo planuojamos didžiulės karinės baudžiamosios operacijos, vienu metu apimdavusios visą Lietuvos teritoriją. Pavyzdžiui, 1946 m. rugsėjo 1—30 d. buvo surengta operacija, kurioje turėjo dalyvauti 11 šaulių pulkų ir motorizuotasis pulkas [37]. Pirmąsias penkias dienas kuopų įgulos vykdė nedideles karines operacijas žvalgydamos apylinkes, kitas penkias dienas 50—100 baudėjų būriai surengė didesnius reidus. Numatytas masinis MVD kariuomenės siautėjimas įvyko rugsėjo 11—25 d., kai visa kariuomenė turėjo ieškoti partizanų. MVD BB valdyba didžiausias pajėgas sutelkė Panevėžio ir Ukmergės apskrityse (rugsėjo 22—25 d. Taujėnų, Pagirių, Troškūnų, Anykščių, Traupio apylinkėse) ir Švenčionių miškuose (rugsėjo 26—29 d.). Čia net trys pulkai,— 25-asis, 262-asis ir 353-iasis (Švenčionyse 25-ąjį pulką pakeitė 137-asis šaulių pulkas),— vadovaujami gen. mjr. Golovkos, ieškojo partizanų. Tokios didelės karinės operacijos okupacinei valdžiai neduodavo laukiamų rezultatų. Mažomis grupėmis veikę partizanai lengviau išvengdavo susirėmimų su baudėjais. MVD taip ir nepasisekė sunaikinti lietuvių ginkluotos rezistencijos būrių. 1947 m. sausio 21 d. vidaus kariuomenė, BB valdyba, stribų („liaudies gynėjų") būriai perėjo MGB žinion.

Okupantų teroro ir genocido akcijų aukomis 1946 m. vėl tapo tūkstančiai žmonių.

---

37 1946 m. rugsėjo 1—30 d. karinės čekistinės operacijos planas // LVOA. F. 1771. Ap. 9. B. 265. L. 79—83.

40 lentelė. **1946 m. Lietuvoje nužudyti ir suimti žmonės (tik MVD duomenimis)**

	Mėnesiai[a]							Iš viso
	I	II	III	IV	V	VI	VIII	
Karinių baudžiamųjų operacijų skaičius	1 131	850	1 071	1 125	628		2 848	15 811[b]
Nužudyta žmonių	267	224	183	137	143	210	119	2 143[c]
Operacijų metu sulaikyta žmonių	2 073[d]	800	702	779	553			
Suimta žmonių	408	633	670	788	620		346	7 353
Atėjo legalizuotis	283	115	206	25	12		74	1 055
Išsiųsta į MVD lagerius	167	331	266	256				
MVD susektų partizanų skaičius[e]	2 997	3 386	3 127	3 121	3 150	3 217	3 216	

Lentelė sudaryta remiantis: Mjr. Figurino *(Figurin)* 1947 m. vasario 1 d. pažyma apie MVD veiklą 1946 m. // KGB ADS. F. 3. B. 41/131. L. 165—166; Gen. mjr. P. Kapralovo 1946 m. birželio 9 d. pažyma apie MVD veiklą 1946 m. sausio 1—birželio 8 d. // Ten pat. L. 51; Gen. mjr. J. Bartašiūno 1946 m. rugsėjo mėn. pažyma // Ten pat. B. 16/96. L. 131.

[a] Liepos mėn. duomenų nerasta.

[b] MVD ataskaitose operacijų skaičius nėra pastovus: sausio mėn. įvykdyta 417 operacijų, o vasario — 1044. Žr.: Pplk. B. Burylino 1946 m. vasario 28 d. pažymos // Ten pat. L. 56, 87.

[c] Vasario mėn. ataskaitoje rašoma apie operacijų metu nukautus 254 partizanus ir pavienius žmones, bet visose kitose ataskaitose nurodomas skaičius 224. Žr.: Ten pat. L. 87. Tas pats ir gegužės mėn. ataskaitoje — ten rašoma apie 149 nukautus partizanus. Žr.: Gen. mjr. J. Bartašiūno 1946 m. birželio mėn. pažyma // Ten pat. B. 41/131. L. 59—60.

[d] Yra rašoma ir apie 1570 žmonių. Žr.: Ten pat. B. 16/96. L. 56.

[e] Gen. mjr. J. Bartašiūno 1946 m. rugpjūčio 14 d. pažyma // Ten pat. B. 41/131. L. 100—101.

Iš lentelės matyti, kad MVD sunkiai sekėsi derinti savo ataskaitas, ypač suimtų ir sulaikytų žmonių skaičių jose. Kaip minėta, į MVD darbuotojų rankas patekusių žmonių statusas kalėjimuose taip keisdavosi: „sulaikytas — suimtas (tardomas) — nuteistas". Todėl visada sulaikytų žmonių skaičius keleriopai viršydavo suimtų žmonių skaičių. O štai 1946 m. balandžio—gegužės mėn. ataskaitose buvo priešingai: suimtų žmonių daugiau negu sulaikytų. Ir metinė ataskaita buvo sudaryta remiantis pasirinktiniais duomenimis. Joje suimtų žmonių skaičius sumažėjo iki 7353, nors vien per pirmuosius penkis mėnesius buvo sulaikyti 4907 žmonės[38]. Šie MVD darbuotojų pasirašyti alternatyvūs dokumentai neleidžia nustatyti tikslaus įkalintų žmonių skaičiaus. 1953 m. P. Raslanas nurodė, kad MVD ir MGB 1946 m. suėmė 10 760[39] žmonių. P. Kapralovas kitoje ataskaitoje pateikė dar vieną skaičių — 11 141 suimtas žmogus[40], iš jų 3056 buvo partizanai, 2067 — partizanų rėmėjai, 3676 — pogrindžio organizacijų dalyviai ir 2342 — „antisovietiškai" nusiteikę žmonės. Ir vis dėlto šiai ataskaitai stigo tikslumo. Per metus į GULAG-o lagerius buvo išgabenti 16 182 žmonės. Nuo 1946 m. sausio 1 iki gruodžio 20 d. Lietuvoje kalinių padaugėjo (tik kalėjimuose) nuo 6276 iki 11 413. Dar 5153 žmonės buvo paleisti iš kalėjimų[41]. Taigi per visus 1946 m. kalėjimuose ir lageriuose atsidūrė ne mažiau kaip 26 472 žmonės, o iš viso buvo sulaikyta apie 40 tūkst.[42] Vykdant J. Bartašiūno 1946 m. vasario 15 d. įsakymą, vien patikėjusių pažadais ir 1945 m. atėjusių legalizuotis žmonių buvo suimta ne mažiau kaip 5526. Laisvėje likusių su NKVD (MVD) leidimais gyvenusių žmonių sumažėjo nuo 36 144 (1944—1945 m. tiek buvo legalizuota) iki

[38] Ir šiam skaičiui MVD ataskaitose galima rasti alternatyvą: „sulaikyti 4669". Žr.: KGB ADS. F. 3. B. 41/131. L. 59.

[39] 1953 m. spalio 25 d. pažyma // Ten pat. B. 56/43. T. 3. L. 1.

[40] Gen. mjr. P. Kapralovas 1948 m. kovo 25 d. pažyma // Ten pat. B. 41/135. T. 1. L. 109.

[41] 1946 m. kalinių sudėties judėjimo statistika // RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 71. L. 1—284.

[42] Tai apytikris skaičius, nustatytas pagal 1946 m. sausio—balandžio mėn. sulaikytų ir suimtų žmonių santykį. Tada 57% sulaikytų žmonių buvo suimami.

31 674 (1946 m. rugpjūčio 15 d.[43]). Labiausiai buvo persekiojami buvę partizanai. Apie pusė jų (dauguma iš Alytaus, Kauno, Trakų ir Šakių apskričių) atsidūrė kalėjimuose (ten pat įkalinta ir apie 10% legalizuotų „dezertyrų", ir apie 8% legalizuotų „vengusiųjų mobilizacijos"). Kiti vėl buvo priversti slapstytis, keltis gyventi į miestus, išvykti iš Lietuvos (į Latviją, Karaliaučiaus sritį) arba stoti į rezistencijos kovotojų gretas. Lietuvos kaimuose liko gyventi tik 18 933 legalizavęsi žmonės [44]. Enkavėdistams jie ir toliau buvo „antisovietiniai elementai, nusikaltėliai ir banditai", t. y. pirmieji kandidatai į suimtinų ar tremtinų žmonių sąrašus.

Nuo 1947 m. valstybės saugumo ministras gen. mjr. D. Jefimovas stengėsi įgyvendinti tai, ko nepavyko padaryti J. Bartašiūnui. NKVD (MVD) kariuomenė, 1944—1946 m. nužudžiusi ar mūšiuose nukovusi net 14 409 žmones, surengusi 25 488 karines baudžiamąsias operacijas, beveik visas lietuvių rezistencijos naikinimo funkcijas perleido MGB. Vietoje BB valdybos atsirado MGB 2-N valdyba. MGB visas savo jėgas sutelkė rezistencijai naikinti. Iš MVD buvo perimamos tik tos bylos, kuriose tardyti žmonės buvo kaltinami pagal BK 58 straipsnį [45]. Anksčiau MVD ir MGB suėmimų formalumus tvarkydavo su apskričių ir miestų prokurorais bei karo prokurorais, o nuo 1947 m. vasario mėn. MGB buvo priskirta dešimt MVD (MGB) kariuomenės karo prokurorų [46].

1947—1951 m. MGB karinės pajėgos, vadintos vidaus kariuomene, Lietuvoje sumažėjo trečdaliu (apsaugos kariuomenės — konvojinės ir geležinkelių apsaugos — nemažėjo) — iki aštuonių pulkų.

---

[43] Gen. mjr. J. Bartašiūno 1946 m. rugpjūčio 14 d. pažyma // KGB ADS. F. 3. B. 41/131. L. 93. 1952 m. buvo likę tik 8938 legalizavęsi žmonės. Žr.: P. Kapralovo 1952 m. sausio mėn. pranešimas SSRS valstybės saugumo ministrui S. Ignatjevui *(Ignat'ev)* // Ten pat. B. 56/28. L. 11—25.

[44] J. Bartašiūno 1946 m. birželio 10 d. pranešimas A. Sniečkui // LVOA. F. 1771. Ap. 9. B. 264. L. 178—179.

[45] LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo plk. A. Leonovo *(Leonov)* 1947 m. kovo 31 d. įsakymas // KGB ADS. F. 6. B. 1/32. L. 25.

[46] Plk. A. Leonovo 1947 m. vasario 19 d. raštas MGB „A" skyriaus viršininkui // Ten pat. L. 17—18.

Tuometinę MGB kariuomenės veiklą apibūdino 137-ojo šaulių pulko (veikė Utenos, Kupiškio, Švenčionių, Zarasų, Rokiškio, Biržų apskrityse) štabo viršininkas mjr. Vlasovas *(Vlasov)* savo laiške J. Stalinui ir VKP(b) CK bei SSRS MGB: „[...] Kovoje su nac. pogrindžiu ir jo ginkluotais būriais naudojami metodai nebuvo visiškai rezultatyvūs, nes:

[...] vykdyta ne konkretaus objekto (banditų grupės) paieška, o teritorinė paieška — „gal ką nors rasime". Po banditų antpuolių atsakomieji veiksmai apsiriboja tik įvykdžiusių antpuolį banditų karine paieška.

Operatyvinės priemonės, tokios kaip areštai, ryšininkų, rėmėjų ir kito antisovietinio elemento sulaikymas, beveik nevykdomos [...]. Todėl operatyvinis viršininkas, vykstantis į banditų antpuolio vietą, nenaudoja visų represinių priemonių.

Sovietų valdžia taip pat nesiima reikiamų represinių priemonių prieš kaltų [...] banditų, jų rėmėjų ir ryšininkų ūkius [...]"[47].

Siūlymas stiprinti terorą nebuvo naujas: 1944 m. tai siūlė v/s komisaras S. Kruglovas, vėliau tą patį kartojo I. Tkačenka, M. Suslovas, A. Apolonovas ir kiti genocido organizatoriai. Savo siūlymus jie ir įgyvendino teroro bei genocido masto tiesiogiai nesiedami su lietuvių partizanų antpuoliais. Siūlant po partizanų antpuolių masiškai suiminėti kiekvieną įtartiną žmogų, matyt, buvo tikimasi gyventojams parodyti, kad jei „nebūtų pasipriešinimo, nebūtų ir teroro". Iš tikrųjų MGB ir MVD vykdytas teroras turėjo kur kas toliau siekusių tikslų negu vien slopinti pasipriešinimą. Visiškas Lietuvos pavergimas ir sovietizavimas, visuomenės pertvarkymas pagal komunistinius principus negalėjo būti įvykdytas be prievartos, teroro, diktatūros. Ir mjr. Vlasovo propaguotas teroro vykdymo būdas buvo tik vienas iš daugelio. Teroras, genocidas neaplenkė nė vienos Lietuvos dalies nepriklausomai nuo ten besipriešinusių lietuvių rezistentų aktyvumo.

---

47 Vlasovo 1947 m. rugsėjo 20 d. laiškas // Ten pat. F. 3. B. 41/140. L. 2—3.

41 lentelė. **1946—1949 m. žuvusių partizanų skaičius**

Eil. Nr.	MVD ir MGB skyriai	1946 m. sausis—gegužė	1947	1948 m. sausis—gegužė	1949	Iš viso
1	2	3	4	5	6	7
1.	Alytaus	78	107	47	60	292
2.	Anykščių	—	1	10	33	44
3.	Biržų	69	35	6	34	144
4.	Joniškio	9	5	4	17	35
5.	Jurbarko	—	—	2	16	18
6.	Kauno m.	1	12	3	—	16
7.	Kauno apskr.	69	60	16	79	224
8.	Kaišiadorių	—	35	—	8	33
9.	Kalvarijos	—	—	—	11	11
10.	Kelmės	—	6	10	13	29
11.	Kėdainių	14	36	13	30	93
12.	Klaipėdos	1	8	8	15	32
13.	Kretingos	10	82	38	33	163
14.	Kupiškio	—	49	23	51	123
15.	Kuršėnų	—	4	2	27	33
16.	Lazdijų	16	45	33	65	159
17.	Marijampolės	70	110	31	27	238
18.	Mažeikių	8	28	4	22	62
19.	Pagėgių	—	1	—	—	1
20.	Panevėžio	116	138	43	68	365
21.	Pasvalio	—	—	1	5	6
22.	Plungės	—	2	5	19	26
23.	Prienų	—	39	26	16	81
24.	Radviliškio	—	—	14	27	41
25.	Raseinių	23	67	19	37	146
26.	Rokiškio	35	51	14	25	125
27.	Rietavo	—	—	—	9	9
28.	Trakų	30	9	1	28	68
29.	Tauragės	27	89	17	41	174
30.	Telšių	5	70	18	36	129
31.	Širvintų	—	—	—	10	10
32.	Šakių	27	50	16	26	119
33.	Šiaulių	32	53	5	31	121
34.	Šilutės	—	3	1	8	12
35.	Švenčionių	25	32	12	15	84
36.	Ukmergės	129	81	33	61	304
37.	Utenos	52	75	17	56	200
38.	Varėnos	—	82	23	74	179
39.	Vilkijos				8	8
40.	Vilniaus m.	—	1	—	—	1
41.	Vilniaus apskr.	2	2	—	2	6
42.	Vilkaviškio	13	55	13	8	89
43.	Zarasų	29	16	4	8	59

1	2	3	4	5	6	7
44.	BB valdyba 2-N valdyba	—	1	—	33	34
45.	MGB	53	—	—	—	53
	Iš viso:	943	1540	532	1192	4207

Lentelė sudaryta remiantis: Kpt. Ščerbakovo 1946 m. birželio mėn. pažyma // KGB ADS. F. 6. B. 41/131. L. 67; Mjr. Figurino 1948 m. kovo 30 d. pažyma // Ten pat. B. 41/135. T. 1. L. 138—139; Kpt. Ščerbakovo 1948 m. birželio 8—18 d. pažymos // Ten pat. L. 206—215; Mjr. Ščerbakovo 1950 m. sausio 30 d. pažyma // Ten pat. B. 41/140. L. 111—112. Šie skaičiai nėra išsamūs. Pvz., ikikarinio dydžio Tauragės ir Raseinių apskr. 1944—1949 m. žuvo 1149 žmonės (pagal dokumentus), tuo tarpu šiose vietose surinkta apie 1500 žuvusių partizanų pavardžių. Žr.: *Dambrauskas* V. Ko nusipelnė Lietuvos partizanai // Lietuvos aidas. 1995. Gegužės 18.

Tai tik dalis iš 6010 žmonių, kuriuos MVD ir MGB nužudė 1946—1949 m. Net 40% lietuvių tautos aukų buvo išguldyta Panevėžio, Ukmergės, Alytaus, Marijampolės, Kauno ir Utenos apskričių miestelių ir bažnytkaimių aikštėse. Ne taip kaip 1944—1945 m., kai veikė Armijos Krajovos partizanai ir apie 2—3% žuvusiųjų sudarė lenkai, dabar žuvusieji buvo tik lietuvių partizanai. 1946—1949 m. veikusių partizanų dėl patirtų nuostolių nuolat mažėjo. MVD ir MGB susektų partizanų skaičius: 1946 m. vasario 1 d.— 3386, 1947 m. sausio 1 d.— 2698 [48] (be to, dar buvo susekti 277 „pavieniai partizanai" ir 1561 partizanų rėmėjas [49]), 1948 m. sausio 1 d.— 1944 [50], 1949 m. vasario 1 d.— 1770 [51].

Partizanų gretas nuolat papildydavo nauji kovotojai, ir tai leido išlaikyti rezistencijos branduolį, tačiau patirti nuostoliai atsiliepė. Ypač mažėjo patirtį turinčių vadų. 1946 m. žuvo „A" (Dainavos) apygardos steigėjas plk. ltn. J. Vitkus („Kazimieraitis"), „Tauro" apygardos vadas mjr. Z. Drunga („Mykolas Jonas"), MGB suėmė „Žemai-

[48] Mjr. Figurino 1947 m. vasario 1 d. pažyma // Ten pat. B. 41/131. L. 167—168.

[49] Kpt. Ščerbakovo 1948 m. sausio 21 d. pažyma // Ten pat. B. 41/135. T. 1. L. 17.

[50] Gen mjr. P. Kapralovo 1948 m. sausio 30 d. pažyma // Ten pat. L. 34.

[51] Plk. Počkajaus *(Počkaj)* 1949 m. vasario mėn. pažyma // Ten pat. B. 41/150. T. 1. L. 66.

čių" apygardos vadą kpt. J. Semašką („Liepa"), Didžiosios kovos apygardos vadą J. Misiūną. 1947 m. žuvo Dainavos apygardos vadas kpt. D. Jėčys („Ąžuolis"), „Žemaičių" apygardos vadas kpt. K. Antanavičius („Tauras"), į MGB rankas pateko Lietuvos rezistencijos vyriausiosios vadovybės organizatoriai (Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio prezidiumas) V. Seliokas, kpt. E. Akelis [52]. 1948 m. žuvo „Tauro" apygardos vadas ltn. A. Baltūsis („Žvejys") [53], Vyčio apygardos vadas ltn. D. Vaitelis („Briedis") [54], „Tauro" apygardos vadas ltn. J. Aleščikas („Rymantas"). 1949 m. ginkluota Lietuvos rezistencija ne tik galutinai susivienijo į Lietuvos laisvės kovos sąjūdį (toliau — LLKS) ir turėjo bendrą vadovybę, bet ir dėl MGB agentų išdavysčių patyrė labai skaudžių nuostolių. 1949 m. kovo 24 d. žuvo Vytauto apygardos vadas V. Kaulinis („Miškinis") [55], rugpjūčio 13 d.— Prisikėlimo apygardos štabo viršininkas V. Šniuolis, rugsėjo 9 d.— Vakarų srities vadas kpt. A. Milaševičius („Ruonis") [56], rugsėjo 28 d.— „Tauro" apygardos vadas A. Grybinas („Faustas") [57], spalio 28 d.— Algimanto apygardos vadas A. Slučka („Šarūnas") [58], gruodžio 30 d.— Didžiosios kovos apygardos vadas A. Markūnas („Plienas") [59]. 1949 m. iš 1192 žuvusių partizanų net 318 į kovą buvo įsitraukę nuo 1944 m., 195 — nuo 1945 m., 101 — nuo 1946 m., 153 — nuo 1947 m., 192 — nuo 1948 m., 60 — nuo 1949 m. (apie 173 žuvusius partizanus MGB neturėjo žinių) [60]. Patyrusių, ilgai kovojusių partizanų netektis padarė rezistenciją įvairių MGB antipartizaninių akcijų labiau pažeidžiamą. Laisvės kovotojų jėgas sekino jų rėmėjų šeimų masiniai trėmimai: 1947 m. lapkričio—gruodžio mėn.

---

52 Ten pat. B. 41/135. T. 1. L. 21—22, 25.

53 Ten pat. B. 41/139. L. 15—16.

54 Kpt. Ščerbakovo 1948 m. spalio 8 d. pažyma // Ten pat. L. 53.

55 Kpt. Ščerbakovo 1949 m. balandžio 19 d. pranešimas // Ten pat. B. 41/140. L. 36—37.

56 Gen. mjr. P. Kapralovo 1949 m. rugsėjo 10 d. pažyma // Ten pat. F. 10. B. 5/51. L. 37—38.

57 Ten pat. F. 3. B. 41/140. L. 89.

58 Ten pat. L. 92.

59 Ten pat. L. 108.

60 Mjr. Ščerbakovo 1950 m. sausio 30 d. pažyma // Ten pat. L. 111—112.

kymu MGB žinion buvo perduota milicija (5573 milicininkai), pasienio kariuomenė, visa MVD agentūra (12 132 agentai ir informatoriai) [73].

Visos MGB pajėgos 1950 m. balandžio—birželio mėn. nukovė 72 partizanų dalinių vadus (balandžio mėn.— 14, gegužės — 26, birželio — 32) [74], 114 paprastų partizanų (balandžio mėn.— 35, gegužės — 38, birželio — 41) [75] ir suėmė 876 žmones. Kažkelintas mėginimas likviduoti lietuvių rezistenciją nebuvo sėkmingas. Ypač dažnai pradėta naudotis vadinamosiomis karinėmis čekistinėmis grupėmis. Tai buvo 10—100 gerai ginkluotų MGB kareivių ir darbuotojų turėjusios grupės, kurios, palaikydamos su įgulomis radijo ryšį, kelioms dienoms išeidavo ieškoti partizanų. Slapta judėdamos, apeidamos kaimus, šios grupės susitikdavo su agentais ir jų padedamos naikindavo nedideles partizanų grupes. Gavus žinių (tardant ryšininkus, suimtus partizanus) apie partizanų junginių štabus ar didesnes grupes, į pagalbą būtinai būdavo pasikviečiama papildomai karinių pajėgų. Taip pat elgtasi ir sutikus 6 partizanų ar didesnes jų grupes [76]. Pavyzdžiui, MGB kariuomenė 1950 m. birželio 16 d. Tauragės apskrities Gaurės valsčiuje nukovė 11 partizanų (J. Stoškų („Ričardą"), I. Mockų, R. Marcinkų ir kt.) [77], birželio 23 d. Varėnos apskrities Merkinės valsčiuje bunkeryje žuvo Dainavos apygardos vadas L. Baliukevičius („Dzūkas") ir dar 3 partizanai. Dėl išdavysčių liepos 5 d. Panevėžio rajone žuvo 4 partizanai, tarp jų — Vyčio apygardos vadas A. Smetona („Žygaudas", „Ramūnas"). Liepos 22 d. žuvo aukščiausios LLKS vadovybės narys L. Grigonis („Užpalis") ir 4 partizanai [78]. LLKS vadovybės narių tarpusa-

[73] 1950 m. vasario 7 d. perdavimo-priėmimo aktas // Ten pat. F. 10. B. 7/2. L. 2—5.

[74] 1950 m. balandžio—liepos mėn. pažymos apie partizanų vadų likvidavimą // Ten pat. F. 3. B. 41/142. L. 18, 21, 27, 32.

[75] 1950 m. balandžio—birželio mėn. pažymos apie MGB darbą // Ten pat. F. 10. B. 5/51. L. 182—183, 192—193, 234—235.

[76] MGB Klaipėdos valdybos viršininko pavaduotojo pplk. Vukolovo *(Vukolov)* 1950 m. rugpjūčio 23 d. pranešimas gen. mjr. P. Kapralovui // Ten pat. F. 3. B. 40/23. L. 38.

[77] Gen. mjr. P. Kapralovo 1950 m. liepos 6 d. pranešimas A. Sniečkui // Ten pat. F. 10. B. 5/50. L. 75.

[78] P. Kapralovo 1950 m. rugsėjo 19 d. pranešimas LKP(b) CK sekretoriui A. Trofimovui *(Trofimov)* // Ten pat. L. 161—162.

vio ryšiams buvo labai pakenkta. LLKS vadovo J. Žemaičio ir apygardų bei sričių vadų korespondencija keliaudavo po keletą mėnesių.

Tai MGB pasiekė šešerius metus kariavusi su lietuvių rezistencija. Vien 4-oji šaulių divizija 1950 m. birželio mėn. išsiuntė 391 karinę čekistinę grupę (17 716 kareivių ir karininkų), liepos mėn.— 243 grupes (17 133 kareivius), rugpjūčio 1—23 d.— 112 grupių (10 210 kareivių) [79].

MGB divizijos ir pulkai nuolat rengdavo antipartizaninėse akcijose dalyvavusių kareivių ir karininkų pasitarimus, kuriuose buvo aptariami nauji partizanų naikinimo būdai ir dalijamasi įgyta patirtimi. 1950 m. rugsėjo 1 d. 298-ąjame šaulių pulke lietuvių tautos genocido vykdytojai sutarė akylai sekti civilių gyventojų grupių judėjimą (pavyzdžiui, kai jie eina į bažnyčią) ir prireikus visus guldyti ant žemės ir tikrinti [80]. 353-iojo šaulių pulko kareivis Lešakovas *(Lešakov)* siūlė karinėms čekistinėms grupėms judėti tik naktį, kad būtų išlaikytas visiškas slaptumas [81], o MGB vadovybė apibendrino, kad „kovoje visi metodai geri" [82]. Ir svarbiausia — „gerai žinoti visus partizanų rėmėjų ūkius". Kadangi kiekvienas MGB karinis dalinys turėjo sunaikinti tik tam tikrą partizanų dalinį, jų rėmėjų ir partizanų giminaičių sodybos visada tapdavo pirmuoju MGB kareivių taikiniu. Gyventojų terorizavimu, nuolatinėmis kratomis, įtariamųjų suėmimais, tardymais stengtasi slopinti bet kokį rezistencijos rėmimą. Net ir tokį, apie kurį informavo MGB 353-iojo pulko kareivis: „Dieną apie kariuomenės pasirodymą partizanams praneša paaugliai, kurie pievose ties viensėdžiais gano gyvulius" [83]. Tai vertė karines čekistines grupes keisti veiksmų taktiką, judėti naktimis, vengti visokių neplanuotų susitikimų su vietos gyventojais.

---

[79] LSSR MGB 2-N valdybos poskyrio viršininko pavaduotojo mjr. Vasiljevo *(Vasil'ev)* 1950 m. rugpjūčio 31 d. pažyma // Ten pat. F. 3. B. 41/92. L. 8.

[80] 1950 m. rugsėjo 1 d. išrašas iš 298-ojo šaulių pulko tarnybos meistrų pasitarimo // Ten pat. L. 59—62.

[81] 353-iojo šaulių pulko tarnybos pirmūnų sąskrydžio 1950 m. rugsėjo 7 d. protokolas Nr. 1 // Ten pat. L. 137.

[82] Ten pat. L. 219.

[83] Ten pat. L. 136.

1950 m. rugpjūčio 19—25 d. abiejų MGB divizijų daliniai buvo šiek tiek pastumti iš vienos vietos į kitą — prisitaikyta prie naujo Lietuvos administracinio padalijimo, nes liepos 10 d. buvo sukurtos 4 sritys ir 87 rajonai. 34-asis šaulių pulkas išsidėstė 11 įgulų (Dzūkijoje), 298-asis — 9 įgulose (Vidurio Lietuvoje), 353-iasis — 9 įgulose (Suvalkijoje). Net 261-ajam šaulių pulkui, kuris iki tol į antipartizanines operacijas siųsdavo tik vieną kuopą, buvo skirtas visas rytinis Lietuvos pakraštys — nuo Ignalinos iki Šalčininkų [84]. Divizijos kas mėnesį surengdavo po 15—20 didelių karinių operacijų, kuriose dalyvaudavo po 100—500 karių. Vien plk. Mazanašvilio vadovaujama 2-oji šaulių divizija 1950 m. liepos—rugsėjo mėn. surengė 65 dideles operacijas, kuriose dalyvavo net 20 032 kareiviai ir karininkai. Masiškas miškų apieškojimas, sodybose atliekamos kratos, gyventojų apiplėšimai tebuvo žmonių terorizavimo priemonės. Vietos gyventojų remiami partizanai iš anksto sužinodavo apie kariuomenės telkimą ir pasitraukdavo iš pavojingų vietų, todėl iš minėtų 65 didelių antipartizaninių operacijų net 54-iose MGB kariuomenė nesusidūrė nė su vienu partizanu. Kitose buvo nukauta ir paimta į nelaisvę 16 kovotojų dėl laisvės [85].

Nors SSRS ir Lietuvos SSR MGB nuolat ragino ir reikalavo, kariuomenė neįstengė 1950 m. nuslopinti lietuvių ginkluotos rezistencijos, bet ji aktyviai prisidėjo prie nuolatinių lietuvių trėmimų, masinių suėmimų. 1950 m. balandžio 14, rugsėjo 1, 2 ir 19 d. buvo ištremta 360 šeimų (1355 žmonės) [86]. Kiekvienas, mėginęs pabėgti ir taip išvengti tremties, buvo persekiojamas ir pavijus nužudomas. Antai 1950 m. rugsėjo 1 d. trėmimų metu 32-ojo šaulių pulko kariai nužudė vieną bėglį [87], kuris nebepateko į ištremtų žmonių sąrašus. Ši emgėbistų auka nepateko ir į jokias galutines suvestines.

---

[84] 4-osios šaulių divizijos vado gen. mjr. P. Vetrovo 1950 m. rugpjūčio 19 d. kovinis įsakymas Nr. 001 // Ten pat. L. 5—6.

[85] 2-osios šaulių divizijos vado 1950 m. rugsėjo mėn. pranešimas gen. mjr. P. Kapralovui // Ten pat. B. 33/4. L. 132.

[86] *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 18.

[87] 2-osios šaulių divizijos operatyvinė suvestinė // Ten pat. B. 40/23. L. 81.

1950 m. Lietuvoje žuvo 635 partizanai (karinėse operacijose 123 emgėbistai žuvo arba buvo sužeisti), buvo suimta 3110 žmonių [88]. Tokie buvo oficialūs MGB siautėjimų padariniai. Iš tikrųjų per tuos metus iš Lietuvos kalėjimų į lagerius buvo išvežti 12 194 kaliniai, kalėjimuose mirė 32, pasibaigus kalinimo laikui buvo paleisti 2434 kaliniai. Bet kalėjimuose kalinių sumažėjo nuo 5797 iki 5435 [89]. Nesunku suskaičiuoti, kad Lietuvoje per metus buvo įkalinti 8327 žmonės. Tokiu „tikslumu" slapta siekta sumažinti lietuvių tautos genocido aukų skaičių.

1951 m. MGB teroras dar labiau pasmarkėjo. Kariuomenės pulkų nesumažėjo, bet pulkų išsidėstymas 1951 m. balandžio 14 d. pasikeitė: 4-osios šaulių divizijos 353-iojo pulko įgulos iš Suvalkijos buvo permestos į Šiaulius, Kelmę, Panevėžį, Biržus, Ramygalą, Krakes (iki tol čia buvo 2-osios šaulių divizijos 25-ojo šaulių pulko įgulos), į Suvalkiją ir Raseinių, Jurbarko, Ariogalos apylinkes persikėlė 298-asis pulkas, Aluntoje, Utenoje, Anykščiuose, Kavarske, Ukmergėje išsidėstė 261-ojo šaulių pulko kariai, iki tol ramiai saugoję Turniškių ir Valakampių vilas. 4-osios šaulių divizijos 35 įgulos buvo išsidėsčiusios didesnėje Lietuvos teritorijos dalyje. Prireikus visos divizijos pajėgos buvo metamos net į vieno partizanų vado paiešką. 1951 m. vasario 23 d. 4-oji šaulių divizija suformavo divizijos vado pavaduotojo gen. mjr. Pankino vadovaujamą jungtinį būrį (813 kareivių ir karininkų), kuris buvo mestas J. Lukšos („Skirmanto") paieškai. Gegužės 9 d. būryje jau buvo 2316 kareivių. Visi jie iki gegužės 25 d. naršė po Kazlų Rūdos mišką, paskui buvo permesti į Kėdainių rajoną [90], bet J. Lukšos taip ir nesugavo. Tokio masto gaudynės buvo pakartotos ir vasarą. Nuo birželio 20 iki liepos 4 d. Balbieriškio miške (Prienų r.) 34-asis ir 298-asis šaulių pulkai (1275 kareiviai) mėgino sunaikinti A. Ramanauską („Vanagą") ir J. Lukšą

[88] Plk. Leonovo 1951 m. kovo 2 d. pažyma // Ten pat. F. 10. B. 5/51. L. 76.

[89] 4-osios šaulių divizijos vado 1951 m. balandžio 14 d. įsakymas Nr. 00104 // KGB ADS. F. 3. B. 47/7. T. 1. L. 208.

[90] 4-osios šaulių divizijos 1951 m. vasario 23 d. įsakymas Nr. 0054 // Ten pat. L. 236; 4-osios šaulių divizijos 1951 m. gegužės 9 d. operatyvinė suvestinė Nr. 00129 // Ten pat. L. 279.

19. Užsak. Nr. 5042.

(„Skirmantą")[91]. Taip buvo vykdomas 4-osios šaulių divizijos vado plk. Babincevo *(Babincev)* 1951 m. birželio 23 d. įsakymas[92]: kiekvienam pulkui buvo įsakyta surasti ir sunaikinti po 2—5 partizanų vadus. Ir 34-asis šaulių pulkas ėmėsi ieškoti J. Lukšos, A. Ramanausko, S. Staniškio („Lito"), J. Gegužio („Diemedžio") ir „Varpo". Prieš vieną ar du žmones mestos tūkstantinės pajėgos be MGB agentų pagalbos buvo bevertės.

Nuo 1951 m. didelės karinės operacijos pasitelkiant iki pustrečio tūkstančio karių buvo rengiamos vis rečiau. Pagrindiniu antipartizaninių operacijų koviniu vienetu tapo karinės čekistinės grupės. Dėl partizanų netekčių rezistencijos dalyvių liko vis mažiau. Kol lietuvių ginkluotas pasipriešinimas turėjo pakankamai jėgų, okupacinė valdžia kaimuose tebuvo nominali, ir tik dideli MVD ir MGB kareivių būriai galėjo vykdyti genocido planus. Nuo 1950 m. ir ypač nuo 1951 m. partizanus persekioję ir gyventojus terorizavę MGB kariniai būriai galėjo veikti ir nedidelėmis grupėmis.

1951 m. MGB karinės pajėgos pasikeitė. SSRS MGB įsakymu MGB vidaus kariuomenė nuo 1951 m. rugpjūčio 17 d. tapo MGB vidaus apsauga, o divizijos — vidaus apsaugos 1-uoju skyriumi. Pulkai buvo pavadinti būriais: 32-asis šaulių pulkas tapo 4-uoju būriu, 34-asis — 5-uoju, 261-asis — 6-uoju, 298-asis — 7-uoju, 353-iasis — 8-uoju būriu[93] ir t. t. Batalionai, kuopos buvo pavadinti divizionais ir komandomis. Nepasikeitė tik vadai, karininkai ir kareiviai.

Kitaip pasivadinę lietuvių tautos naikintojai toliau vykdė genocido akcijas. 1951—1952 m. įvyko 8 didesni ir mažesni trėmimai ir į Sibirą buvo išvežta daugiau kaip 23 tūkst. žmonių. 4133 žmonės[94] (1090 šeimų) buvo apkaltinti partizanų rėmimu ir ištremti kaip įkaitai „atsakant į teroristinius aktus", o visi kiti ištremti dėl kitų prie-

---

[91] 4-osios šaulių divizijos 1951 m. birželio 20 d. operatyvinė suvestinė Nr. 0017 // Ten pat. T. 2. L. 32.

[92] 4-osios šaulių divizijos 1951 m. birželio 23 d. įsakymas Nr. 00501 // Ten pat. L. 59—60.

[93] 4-osios šaulių divizijos 1951 m. rugpjūčio 17 d. operatyvinė suvestinė Nr. 00229 // Ten pat. L. 180.

[94] 1952 m. rugpjūčio 22 d. pažyma apie tremtinių skaičių (1951 m. rugpjūčio 1—1952 m. rugpjūčio 1 d.) // Ten pat. B. 56/28. L. 194—195.

žasčių, dažniausiai sovietinės administracijos pavadinti „buožėmis". Šios genocido akcijos įvykdytos glaudžiai bendradarbiaujant MGB ir LKP(b) CK. Jeigu šių akcijų rezultatai nepatenkindavo LKP(b) CK, vietiniams MGB skyrių viršininkams buvo priekaištaujama taip, kaip 1951 m. rugpjūčio 28 d. plk. Zacharovas *(Zacharov)* sakė MGB Varėnos skyriaus viršininkui mjr. Vasiljevui *(Vasil'ev)*: „ [. . .] smūgių buožėms ir kitam elementui nebuvo smogta, t. y. nevykdote Lietuvos KP(b) CK ir LSSR MGB nurodymų [. . .]" [95].

Sovietų Sąjungos MGB į Lietuvą siuntė vis naujus emgėbistus. 1952 m. pradžioje Lietuvoje dirbo 150 antipartizaninės ir antinacionalistinės kovos „specialistų" iš SSRS MGB. Čia nuolat lankėsi SSRS MGB vadovai, ministro pavaduotojai gen. mjr. Pitovranovas *(Pitovranov)*, gen. ltn. Jedunovas *(Edunov)*, gen. mjr. Kondakovas (šie generolai buvo atvykę 1951 m. rugsėjo—gruodžio mėn.) [96]. Jie turėjo padėti įgyvendinti naują planą, kurį 1951 m. gruodžio 19 d. emgėbistų pasitarime paskelbė gen. mjr. Kapralovas: „ [. . .] per 2—3 mėn. likviduoti nacionalistinį pogrindį [. . .]" [97]. VKP(b) CK ankstesnį MGB darbą Lietuvoje įvertino nepatenkinamai. Tačiau naujasis planas taip pat sužlugo.

Šiek tiek pasikeitė MGB antipartizaniniai veiksmai. Kiekvieno LLKS apygardų ir sričių štabo ieškojo specialios MGB darbuotojų grupės. Kiekvieno partizanų būrio paieškai buvo sudarytos atskiros karinės čekistinės grupės. Tose Lietuvos vietose, kuriose išliko rezistencijos kovotojų branduolys, buvo sutelkta daugiau MGB kariuomenės įgulų. Taip buvo padaryta Daugų, Dusetų, Kavarsko, Smelių, Žiežmarių, Kazlų Rūdos, Kalvarijos, Raseinių, Jurbarko, Priekulės, Skuodo, Šilalės, Dotnuvos, Joniškėlio, Pandėlio, Tytuvėnų ir kai kuriuose kituose rajonuose [98]. MGB kariuomenės nuo 1950 m. šiek tiek sumažėjo,

---

95 MGB Vilniaus srities rajonų skyrių viršininkų 1951 m. rugpjūčio 28 d. pasitarimo protokolas // Ten pat. B. 5/2. L. 27.
96 Ten pat. L. 36, 38.
97 Ten pat. L. 47.
98 Gen. mjr. P. Kapralovo 1952 m. sausio mėn. pranešimas SSRS valstybės saugumo ministrui S. Ignatjevui // Ten pat. B. 56/28. L. 12—14.

todėl stengtasi į antipartizanines operacijas įtraukti kitose genocido akcijose aktyviai dalyvavusius stribus. 1951 m. rugpjūčio 1—1953 m. vasario 15 d. stribų būriai surengė tūkstančius operacijų ir nukovė arba paėmė į nelaisvę 334 partizanus. Tai buvo tik penktadalis partizanų patirtų nuostolių [99]. Ne stribai smogė paskutinius lemiamus smūgius LLKS. 1951—1952 m. ir 1953 m. sausio—kovo mėn. emgėbistai Lietuvoje nukovė ir paėmė į nelaisvę 1935 ginkluotos rezistencijos dalyvius. Jų sumažėjo nuo 1000 (1952 m. sausio 1 d.) iki 250 (1953 m. kovo mėn.) [100]. 28 rajonuose partizanų nebebuvo ir tik 18 rajonų dar kovojo po 3—20 partizanų [101]. Tokioms nedidelėms pasipriešinimo pajėgoms persekioti ir naikinti nebereikėjo didelės MGB kariuomenės.

1953 m. karinės įgulos į karines operacijas vykdavo tik pagal agentų pranešimus. Tais metais į rezistencijos kovotojų gretas įsiskverbę MGB agentai ir provokacinės agentų smogikų grupės daugiausia prisidėjo prie lietuvių ginkluoto pasipriešinimo naikinimo.

Kokie buvo MVD ir MGB 1947—1953 m. karinių baudžiamųjų operacijų padariniai, matyti iš toliau pateikiamos lentelės.

42 lentelė. **1947—1953 m. genocido akcijų padariniai ir partizanų skaičius**

Data	Žuvo partizanų	Paimta į nelaisvę	Iš viso suimta žmonių	MGB susektų partizanų skaičius
1	2	3	4	5
1947 m.	1540	1501	6416/6412	
Vasaris	182	130		2975
Gegužė	109	196		
Spalis	131	106		
Lapkritis	94	64		
Gruodis	132	59		

[99] Ten pat. L. 14.

[100] LSSR vidaus reikalų ministro gen. ltn. P. Kondakovo 1953 m. kovo 21 d. pranešimas SSRS vidaus reikalų ministro pavaduotojui gen. mjr. B. Kobulovui // Ten pat. B. 56/43. T. 1. L. 37.

[101] P. Kondakovo 1953 m. balandžio 13 d. pranešimas L. Berijai // Ten pat. T. 2. L. 2.

1	2	3	4	5
1948 m.	1135	1338	4481/4360	
Sausis	89			1944
Vasaris	148			
Kovas	105/106[a]			
Balandis	68/70[b]			
Gegužė	123			
1949 m.	1192	994	4499/4531	
Sausis	123/88[c]	9		
Vasaris	119/59[d]	15		1770
Balandis	47	3		
Gegužė	50	16		
Birželis	62	18		
1950 m.	635	409	3407/3110	
Sausis	79			
Vasaris	58			
Kovas	50			
Balandis	49			
Gegužė	64			
Birželis	73			
Rugpjūtis	50			
Rugsėjis	59			
Gruodis	28			
1951 m.	590	548	3396/3437[e]	
Sausis	68			
Vasaris	57			
Kovas	95			
Balandis	50			
Gegužė	53			
Birželis	35			
Liepa	34			
Rugpjūtis	24			
Rugsėjis	38			
Spalis	47			
Lapkritis	33			
Gruodis	56			
1952 m.	457	175	1131	780
Sausis	44/45	21		
Vasaris	48/44	23		
Kovas	38	22		
Balandis	53/49[f]	19/24		
Gegužė	52	16		
Birželis	40	12/11		
Liepa	46	13		
Rugpjūtis	14	11		
Rugsėjis	36	7		
Spalis	39	9		

1	2	3	4	5
Lapkritis	22	12		
Gruodžio 1—15 d.	8	4		
1953 m.	198	116	951	336
Sausis	28	15		
Vasaris	42	21		
Kovas	34	27		250
Balandis,	30	10		
Gegužė	7	10		
Birželis	13	7		175
Liepa	7			
Rugpjūtis	10	9		
Rugsėjis	7	7		127
Spalis	13			
Lapkritis—gruodis	7	11		
Iš viso 1947—1953 m.	5747	5081	24 281/23 932	

Lentelė sudaryta remiantis: Mjr. Figurino 1947 m. vasario 1 ir gruodžio 9 d. pažymos // KGB ADS. F. 3. B. 41/135. T. 1. L. 168; Gen. mjr. D. Jefimovo 1947 m. birželio 19 d. pranešimas A. Sniečkui // Ten pat. F. 10. B. 2/3. L. 223; Gen. mjr. P. Kapralovo 1948 m. sausio 30 d. pažyma // Ten pat. F. 3. B. 41/135. T. 1. L. 20; Kpt. Ščerbakovo 1948 m. kovo 29, balandžio 19, gegužės 25, rugsėjo 29, birželio 8—18 d. pažymos // Ten pat. L. 206—215; B. 41/140. L. 16—18, 30—31, 33—38, 40—47, 65—72; 1949 m. vasario mėn. plk. Počkajaus sudarytas partizanų apygardų, rinktinių ir būrių sąrašas // Ten pat. B. 41/150. T. 1. L. 66; 1949 m. gegužės 31 d. kpt. Ščerbakovo sudarytas apygardų, rinktinių ir būrių sąrašas // Ten pat. L. 237; Gen. mjr. P. Kapralovo 1950 m. vasario 15, kovo, balandžio, gegužės mėn., birželio 6, liepos 11, rugsėjo 19, spalio 14, 1951 m. sausio 17 d. pažymos // Ten pat. F. 10. B. 5/51. L. 58, 104, 119, 183, 193, 235; B. 5/51 (306). L. 189, 202, 227; Gen. mjr. P. Kapralovo 1952 m. sausio 10 d. pažyma // Ten pat. F. 3. B. 56/29. L. 9—11; Gen. mjr. P. Kondakovo 1952 m. gruodžio ir rugsėjo mėn. pažymos // Ten pat. L. 118; Gen. mjr. P. Kondakovo 1953 m. kovo 13 ir gegužės 11 d. pažymos // Ten pat. B. 56/43. T. 1. L. 14, 76; LSSR vidaus reikalų ministro pplk. J. Vildžiūno 1953 m. birželio 30 d. pranešimas SSRS vidaus reikalų ministrui gen. plk. S. Kruglovui // Ten pat. L. 206—207; Mjr. P. Raslano 1953 m. spalio 28 d. pažyma // Ten pat. T. 3. L. 5; Pplk. Vildžiūno 1953 m. rugsėjo 3 d., spalio mėn. operatyvinės suvestinės // Ten pat. T. 1. L. 217—220; LSSR vidaus reikalų ministro K. Liaudžio 1954 m. sausio 4 d. pranešimas gen. plk. S. Kruglovui // Ten pat. T. 2. L. 256, 268; Mjr. P. Raslano 1953 m. birželio 10 d. pranešimas plk. Cholevai // Ten pat. T. 1. L. 82.

[a] Dokumentuose pateikiami du skirtingi skaičiai. Žr.: Kpt. Ščerbakovo 1948 m. birželio 8—18 d. pažymos // Ten pat. F. 3. B. 41/135.

T. 1. L. 206—215; Plk. Počkajaus 1948 m. gegužės 4 d. pažyma // Ten pat. L. 148.

[b] Ten pat.

[c] Kpt. Ščerbakovo pažyma (be datos) ir 1949 m. kovo 29 d. pažyma // Ten pat. B. 41/140. L. 7, 18.

[d] Kpt. Ščerbakovo 1949 m. kovo 29 d. pažymos // Ten pat. L. 24, 32.

[e] Dvi pažymos, sudarytos gen. mjr. P. Kondakovo (1952 m. gruodžio mėn.) ir mjr. P. Raslano (1953 m. spalio 25 d.), pateikia skirtingus suimtųjų skaičius. Žr.: Ten pat. B. 56/28. L. 264—265; B. 56/43. T. 3. L. 1—2.

[f] Gen. mjr. P. Kondakovo 1952 m. rugsėjo ir gruodžio mėn. pažymose pateikiami skirtingi žuvusių ir paimtų į nelaisvę partizanų skaičiai. Žr.: Ten pat. B. 56/28. L. 260; B. 56/29. L. 118.

Visi šie iš daugybės dokumentų surinkti duomenys ne visada sutampa. Nuolat buvo keičiami suimtų žmonių skaičiai, o žuvusių partizanų skaičiai keitėsi įrašant nužudytus beginklius žmones (juos vadindavo „pavieniais banditais"). Taip buvo daroma ir 1944—1946 m., tik daug didesniu mastu. Apytikrį 1944—1945 m. nužudytų beginklių žmonių skaičių dar buvo įmanoma nustatyti, o 1946—1953 m. karinių baudžiamųjų, arba karinių čekistinių, operacijų aukų skaičiaus taip išskirti neįmanoma. Todėl iš 20 156 žmonių, kuriuos 1944—1953 m. NKVD (MVD) ir MGB nužudė ir pavadino partizanais (dokumentuose niekinamai pavadinti „banditais"), apie 5 tūkst. buvo beginkliai žmonės *.

Dokumentais pagrįsta išvada galėtų būti viena: 1944—1953 m. NKVD (MVD) ir MGB vykdytos karinės baudžiamosios operacijos (nesvarbu, kas jas vykdė — divizijos, pulkai, kuopos, komandos ar karinės čekistinės grupės) buvo pagrindinis lietuvių žudymo būdas. MVD, MGB ir jų kariuomenė buvo pagrindinė visų genocido akcijų (trėmimų, suėmimų ir pan.) vykdytoja.

---

* Kadangi daug partizanų ir beginklių žmonių aukų liko nežinomos, o jų skaičius MVD ir MGB mėgino klastoti, tai minėtos aukos — 20 tūkst. ir 5 tūkst.— bus skaičiuojamos atskirai.

Žudynių įrankis — MGB agentūra

Pirmieji pasiūlymai pasinaudoti lietuvių rezistenciniu judėjimu ir organizuoti specialias slaptas teroristines grupes buvo pateikti jau 1944 m. Kelis mėnesius valstybės saugumo liaudies komisaru išbuvęs A. Guzevičius Sovietų Sąjungos valstybės saugumo liaudies komisaro V. Merkulovo prašė leisti organizuoti provokacinius partizanų būrius. Bet kova su lietuvių ginkluotu pasipriešinimu buvo NKVD žinioje, todėl V. Merkulovas pasiūlė šį sumanymą įgyvendinti Lietuvos SSR NKVD [102].

Šis pasiūlymas ne iš karto buvo įgyvendintas. Iš pradžių NKVD labai pasikliovė savo kariniu pranašumu ir mėgino kiekvieną pasipriešinimą slopinti karine jėga. Neįstengiant įvykdyti iš Maskvos nuolat gaunamos užduoties („likviduoti antisovietinį judėjimą"), buvo prisimintas ir A. Guzevičiaus pasiūlymas. Kadangi provokaciniai būriai ir jų veiksmai buvo kontroliuojami aukščiausios NKVD ir NKGB vadovybės, v/s II rango komisaras B. Kobulovas 1945 m. birželio 12 d. įsakė be jo žinios ir sankcijos melagingų (provokacinių) būrių nekurti. Tai galėjo sutrukdyti vykdyti numatytas „specialias priemones" [103].

„Specialios priemonės" — tai trijų karinių provokacinių (juos vadino „operatyviniais") būrių sudarymas. Po B. Kobulovo įsakymo paskelbimo praėjus dienai, į Panevėžio, Kauno ir Šiaulių apskritis buvo išsiųsti pplk. Mirkovskio *(Mirkovskij)*, vyr. ltn. Šichovo *(Šichov)* ir mjr. Viktorovo *(Viktorov)* vadovaujami būriai, kiekviename iš jų buvo po 110—128 ginkluotus provokatorius [104]. Apgaule įgiję kai kurių vietos gyventojų pasitikėjimą, provokatoriai (apsimetę vlasovininkais, dezertyrais) suėmė ir nužudė dešimtis žmonių. Pplk. Mirkovskio būrys Panevėžio apskrityje suėmė 16 žmonių (tarp jų — A. Birbilą)

---

[102] V. Merkulovo 1944 m. spalio 4 d. raštas A. Guzevičiui // Ten pat. F. 10. B. 3/4 (358). L. 105.

[103] Įsakymas operatyvinių sektorių viršininkams // Ten pat. B. 2/28 (353). L. 10.

[104] *Šadžius H.* 1944—1945 metai: sovietinė prievartos mašina prieš ginkluotą pogrindį Lietuvoje // Lietuvos rytas. 1994. Kovo 19.

ir nužudė 21 žmogų. Kas buvo tie nužudytieji — neaišku. Žinoma tik viena nužudyto žmogaus pavardė — J. Novickas [105]. Paskui pplk. Mirkovskio provokacinis būrys buvo perkeltas į kitą vietą. Liepos 11 d. Marijampolės apskrities Kazlų Rūdos valsčiuje jis sunaikino „Ožkos" rinktinės štabą, į nelaisvę paėmė štabo viršininką N. Stankūną, J. Juodžbalį, K. Brunzą, K. Naudžių ir dar 4 partizanus. Žuvo vienuolika štabo apsaugos būrio kovotojų.

Kitas SSRS NKGB specialus provokacinis būrys, vadovaujamas vyr. ltn. Šichovo, į pagalbą pasikvietęs NKVD karinį dalinį, liepos 11 d. Kauno apskrities Seredžiaus valsčiuje nužudė 24 žmones. Visi jie buvo pavadinti ginkluoto pasipriešinimo dalyviais, bet turėjo tik 14 šautuvų, automatų ir kulkosvaidžių. Šių žudynių aplinkybių provokatoriai detaliau nenurodė. Tarp žuvusiųjų buvo L. Puodžius (dokumento originale — „Podes"), A. Orintas, P. Losius (ar Losys) [106].

Specialiai neparuošti provokatoriai veikė trumpai — 1945 m. rugpjūčio mėn. šių didelių provokacinių būrių jau nebebuvo. Visos tokio pobūdžio iniciatyvos buvo perleistos NKVD ir NKGB operatyviniams sektoriams ir apskričių skyriams.

NKVD ir NKGB agentams buvo viskas leidžiama. Jie galėjo, vaizduodami „pasipriešinimą", žudyti paprastus beginklius žmones arba enkavėdistų įsakymu pasalūniškai žudyti partizanų vadus (net kartu su šeimomis). 1945 m. liepos mėn. smogikų grupes kūrė NKVD kariuomenės daliniai. Labiausiai tam tiko jau beveik sunaikinto lenkų ginkluoto pasipriešinimo dalyviai. 31-asis šaulių pulkas Rūdninkų girioje sudarė agentų smogikų grupę iš buvusių Armijos Krajovos partizanų („Mucha", „Tuman" ir „Bužin"). Jie turėjo sulaikyti arba sunaikinti Armijos Krajovos būrių vadus „Mazepą", „Porembą", „Assą" [107].

---

[105] B. Kobulovo, A. Apolonovo ir I. Tkačenkos 1945 m. liepos 6 d. pranešimas L. Berijai // KGB ADS. F. 10. B. 2/29 (356). L. 125.

[106] Gen. ltn. I. Tkačenkos 1945 m. liepos 22 d. pranešimas L. Berijai ir V. Merkulovui // Ten pat. L. 135.

[107] I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės vado plk. Romanovo 1945 m. liepos 25 d. pranešimas // Ten pat. F. 18. B. 1. L. 48—50.

Agentai smogikai vienoje vietoje galėjo veikti labai trumpai ir slaptai. Ir, kaip matyti iš dokumentų, daugiau laisvės jie turėjo tik tose vietose, kur rezistencinis judėjimas jau buvo silpnas. 1945 m. agentų smogikų grupės buvo naudojamos ir gyventojams provokuoti. Apsimetusius partizanais agentus imdavo remti gyventojai, o karinių baudžiamųjų operacijų metu šie gyventojai būdavo suimami. Pavyzdžiui, NKGB agentui „Pen" („Kelmas") Maišiagalos valsčiuje įstojus į lenkų partizanų būrį, būrio ryšiams nustatyti buvo sudaryta agentų smogikų grupė, kuriai vadovavo buvęs Armijos Krajovos „Lepiko" būrio partizanas agentas žudikas „Rekin"—„Rulka". Grupė ėjo nustatytu maršrutu Riešės, Maišiagalos, Pabradės valsčiais ir ieškojo lenkų pogrindžio dalyvių (vien Riešės valsčiuje rado 10 jų). Remdamasi agentų smogikų grupės informacija, 1945 m. rupjūčio 27—29 d. NKVD surengė karinę operaciją ir suėmė 8 žmones [108]. Plačiai naudoti specialias grupes pradėta 1946 m. Vidaus reikalų liaudies komisaras J. Bartašiūnas vasario 15 d. įsakyme pasiūlė: „Kiekviename NKVD apskrities skyriuje su sukurtų melagingų būrių ir specialiųjų grupių pagalba vykdyti operatyvines priemones nustatant aktyvius nac. pogrindžio dalyvius ir jų rėmėjus" [109]. Nustatyti turėjo padėti „kombinacijos" (provokavimas, įsiskverbimas į partizanų būrių ryšių kanalus). Paskui būtinai turėjo vykti „represijos", t. y. suėmimas, tardymas arba tiesiog fizinis naikinimas.

Iš pradžių, taikant Ukrainos NKVD įgytą patirtį, tokiam darbui buvo parinkta tik stribų. 1946 m. balandžio mėn. MVD Utenos, Mažeikių, Zarasų, Telšių, Panevėžio, Švenčionių ir Joniškio skyriai turėjo 11 specialiųjų grupių, kuriose buvo 89 stribai [110]. 1946 m. gegužės 1 d. Lietuvoje pasirodė iš Ukrainos atvykęs mjr. A. Sokolovas *(Sokolov)*, kuris organizavo šių grupių darbą. 1946 m. sausį Ternopolio srityje (Ukraina) jo nurodymu du smogikai buvo sulaikę kunigą Nedilskį *(Nedil'skij)* ir, užrišę

[108] Ten pat. B. 4/4. T. 3. III dalis. L. 276.
[109] Ten pat. F. 3. B. 41/131. L. 39.
[110] *Gaškaitė N.* Žmonės be Dievo: NKVD agentai smogikai // Laisvės kovų archyvas. 1994. Nr. 11. P. 125.

jam akis, atvedę į specialiosios grupės štabą. Čia dvi paras Nedilskis buvo tardytas ir kankintas, o nieko iš jo nepešus buvo apiplėštas ir paleistas. Gal dėl to, kad paliko gyvą liudytoją, mjr. A Sokolovas ir buvo atsiųstas į Lietuvą pasidalyti Ukrainoje įgyta „patirtimi", o SSRS vidaus reikalų ministro pavaduotojas gen. ltn V. Riasnojus *(Rjasnoj)* J. Bartašiūnui įsakė vadovauti smogikų organizatoriaus veiksmams [111]. Kadangi stribai plėšikaudami ir vogdami greitai išsiduodavo, mjr. A. Sokolovas pasiūlė daugiau pasinaudoti savo draugus išdavusiais partizanais. 1946 m. rugpjūčio mėn. jau veikė MVD BB valdybai pavaldi specialioji grupė. Joje, be 15 stribų, buvo ir 5 išdavikai partizanai [112].

Pirmoji jų užduotis buvo sunaikinti „Geležinio vilko" būrio vadą Joną Dambrauską („Siaubą"). 1946 m. rugpjūčio pradžioje mjr. A. Sokolovo vadovaujama speciali grupė, pasivadinusi „Tigro" būriu (vadas — smogikas „Vanagas"), tariamai „Žalio Velnio" nurodymu ieškojo ryšio su „Siaubu". Smogikai įsikūrė Trakų apskrities Onuškio valsčiaus Somnikų kaimo apylinkėse, bunkeryje. Miško pakraštyje įsikūrė inžinerijos kariuomenės uniformomis persirengę MVD kariai. Kad užsitarnautų partizanų rėmėjo A. Survilos (Radviliškių kaimo gyventojo) pasitikėjimą, smogikai inscenizavo kelių „inžinerijos kariuomenės" karių nuginklavimą ir sumušimą (A. Survilos namuose). Rugpjūčio 19 d. smogikai sulaikė P. Žilionį, kuris buvo atvestas į bunkerį ir ištardytas. Matyt, patikėjęs smogikais, žmogus pasakė „Siaubo" būrio rėmėjų ir ryšininkų pavardes. Taip pat buvo ištardyti Grendavės kaimo gyventojai S. Radzevičius ir J. Orlauskas. Ryšininkai nebuvo liečiami tol, kol nebuvo užmegztas ryšys su „Siaubu". Rugsėjo 2 d. naktį į susitikimą su J. Dambrausku („Siaubu") atėjo agentai smogikai: „Koršun" („Vanagas"), buvęs Lietuvos kariuomenės kapitonas „Lesnoj" („Miškinis") ir „Ugor" („Ungurys"). Grendavės kaimo gyventojo Petro Blažonio sodyboje susitiko smogikai ir keturi partizanai. Kai J. Dambrausko apsauga išėjo, smogikas „Vanagas" „Siaubą" ir jo pavaduotoją S. Legeta-

[111] Gen. ltn. V. Riasnojaus 1946 m. birželio 28 d. įsakymas Nr. 1/10514 // KGB ADS. F. 3. B. 22/9. L. 11.

[112] *Gaškaitė N.* Žmonės be Dievo... P. 124, 126.

vičių („Aušrą") nušovė [113]. Kitas specialiosios grupės narys, Ukrainoje sadizmu pasižymėjęs smogikas (iki tol — UPA (Ukrainos sukilėlių armijos) partizanas) M. Žaba („Kruk") [114], sušaudė kitus du partizanus ir šeimininkų Blažonių šeimą: P. Blažonį, Z. Blažonienę ir jų vaikus — aštuoniolikmetį K. Blažonį ir septyniolikmetę M. Blažonytę. Gyva liko tik smogikų nepastebėta keturiolikmetė A. Blažonytė. Siekiant paslėpti nusikaltimo pėdsakus, buvo organizuota karinė baudžiamoji operacija ir visi nužudytieji pavadinti „banditais". O specialioji grupė veikė toliau. Ji sulaikė „Siaubo" ryšininką S. Karužą („Klevą"), atsivedė jį į bunkerį ir apkaltinusi „išdavyste" pradėjo tardyti. Apie tolesnius agentų smogikų veiksmus nežinoma, bet Maskvoje šios žudynės buvo labai gerai įvertintos. SSRS MVD BB vyriausiosios valdybos viršininko pavaduotojas gen. mjr. Prošinas *(Prošin)* patarė tokias specialiųjų grupių operacijas prieš partizanų junginių štabus ir aktyviausius partizanus rengti dažniau [115].

Mjr. A. Sokolovas tiksliai vykdė nurodymus. Į Grendavės kaime smogikų įvykdytą akciją buvo panašios ir vėliau agentų smogikų grupių surengtos žudynės, kiti jų veiksmai. Stengdamiesi susisiekti su partizanais, jie slapta ištardydavo jų ryšininkus ar rėmėjus. Liudytojus, galėjusius trukdyti smogikų veiklai, nužudydavo. Partizanų grupės, į kurias įsiskverbdavo agentai smogikai, buvo išžudomos.

1948 m. kovo mėn. MGB 2-N valdybos ypatingojo būrio 21 agentui smogikui imta mokėti stribų („liaudies gynėjų") algą. Be to, kad būtų dar labiau užmaskuoti, kiekvienas smogikas gavo raudonarmiečio knygelę ir asmens dokumentus kita pavarde. Smogikai turėjo atrodyti kaip kokio nors karinio dalinio kariai ir jaustis saugiai. Toliau pateikiamas tuo metu buvusių agentų smogikų sąrašas [116] (žr. 19 dokumentą prieduose):

---

[113] Gen. mjr. J. Bartašiūno 1946 m. rugsėjo 9 d. specialus pranešimas gen. ltn. V. Riasnojui // KGB ADS. F. 3. B. 22/9. L. 1—4.

[114] LSSR MGB specialiosios grupės dalyvių sąrašas (1948 m. kovo 15 d.) // Ten pat. B. 33/4. L. 1.

[115] Gen. mjr. Prošino 1946 m. rugsėjo 18 d. raštas gen. mjr. J. Bartašiūnui // Ten pat. B. 22/9. L. 10.

[116] Ten pat. B. 33/4. L. 1.

Visiškai slaptai

LSSR MGB specialiosios grupės asmeninės sudėties sąrašas

Eil. Nr.	Pavardė, vardas, tėvavardis	Gimimo metai	Gimimo vieta	Slapyvardis	Asmens bylos Nr.
1	2	3	4	5	6
1.	*Vilkas Jonas, Jono*	*1908*	*Mažeikių apskr.*	*„Barzda"*	*27 218*
2.	*Monstys Pranas, Prano*	*1928*	*Telšių apskr.*	*„Serbentas"*	*30 014*
3.	*Chainauskas Antanas, Leopoldo*	*1922*	*Biržų apskr.*	*„Šalna"*	*28 242*
4.	*Molokovas Dmitrijus Makejevičius*	*1928*	*Zarasų apskr.*	*„Molčanov"*	*22 013*
5.	*Šaltis Alfonsas, Kazio*	*1927*	*Zarasų apskr.*	*„Šalyj"*	*22 016*
6.	*Vikonis Vladas, Juozo*	*1906*	*Rokiškio apskr.*	*„Uosis"*	*34 617*
7.	*Uzela Vilius. Broniaus*	*1926*	*Joniškio apskr.*	*„Karklas"*	*33 467*
8.	*Jakutis Petras, Zigmo*	*1925*	*Panevėžio apskr.*	*„Gegutė"*	*29 785*
9.	*Lopušniakas Vasilijus Petrov.*	*1927*	*USSR Tarnopolio sr.*	*„Junak"*	*22 017*
10.	*Bervingė Julius Robertovičius*	*1921*	*Marijampolės apskr.*	*„Keršias"*	*33 533*
11.	*Žaba Michailas Fiodorovičius*	*1918*	*Užkarpatės Ukraina*	*„Kruk"*	*22 009*
12.	*Janušavičius Jurgis, Stasio*	*1912*	*Leningradas*	*„Sakalas"*	*33 298*
13.	*Vaitkus Kazys, Jurgio*	*1924*	*Panevėžio apskr.*	*„Aušrelė"*	*29 784*
14.	*Kušiūnas Benadas, Juozo*	*1919*	*Kauno apskr.*	*„Bijūnas"*	*28 136*
15.	*Ostinas Rudolfas*	*1924*	*Saaras (Vokietija)*	*„Kirvis"*	*29 761*

1	2	3	4	5	6
16.	*Balita Juozas, Vlado*	*1920*	*Marijampolė*	*„Ąžuolas"*	*33 666*
17.	*Venigeris Klausas, Makso*			*„Perkūnas"*	*40 207*
18.	*Danilevičius*			*„Žaibas"*	*37 821*
19.	*Janušaitis*			*„Matrosas"*	*37 018*
20.	*Grigaliūnas*			*„Valis"*	*31 223*
21.	*Begeileinas*			*„Klevas"*	*37 228*

1948.III.15.

Kas galėjo tapti agentais smogikais? Tai — legalizuoti ir sulaikyti partizanai, kurie „savo parodymais ir dalyvaudami juos vykdant susikompromitavo prieš pogrindį". Tai — iš buvusių partizanų užverbuoti „vidaus agentai", kurie saugumui išdavė daug žmonių ir taip susikompromitavo [117].

Agentų smogikų panaudojimas MGB buvo įvertintas kaip „labiausiai pasiteisinęs labai konspiratyvaus pogrindžio likvidavimo metodas" [118], ir 1948 m. vasarą buvo sudaryta dar viena smogikų grupė. Pirmajai toliau vadovavo mjr. A. Sokolovas, o viršila buvo jo parankinis M. Žaba („Kruk"). Antrosios grupės vadu buvo numatytas (apie paskyrimą nežinoma) mjr. Pivčenka *(Pivčenko)* [119].

Kiek agentai smogikai nužudė beginklių žmonių ar partizanų, nėra žinoma. Nuo 1946 m. jų aukos skaičiuojamos dešimtimis. 1948 m birželio 23 d. Kauno apskrityje šeši smogikai nužudė A. Grumado („Viesulo") vadovaujamos „Tauro" apygardos septynis partizanus, liepos 12—13 d. Kretingos apskrityje — aštuonis „Žemaičių" apy-

---

[117] Gen. mjr. P. Kapralovo 1946 m. vasario 6 d. įsakymas (projektas) // Ten pat. L. 53.

[118] Ten pat.

[119] Plk. Sinicyno raportas gen. mjr. P. Kapralovui // Ten pat. L. 33, 35.

gardos partizanus [120]. Už pastaruosius smogikai gavo 500—1500 rb premijas.

1948 m. rugpjūčio 12 d. Žiežmarių valsčiaus Pavuolių kaime buvo nužudyti trys partizanai ir du vietos gyventojai, 1951 m. balandžio 10 d. Utenos apskrityje — 7 partizanai ir namų šeimininkai [121]. Priklausomai nuo žudynių aplinkybių aukos buvo priskiriamos prie mūšiuose nukautų partizanų arba agentų padaryti nusikaltimai priskiriami partizanams. Tai leido kompromituoti rezistencijos dalyvius, kurstyti įtarumą, trukdyti skirtingų vietų partizanams palaikyti ryšius.

Visa specialiųjų grupių vykdyta „speciali veikla" (partizanų, jų rėmėjų ir jų liudytojų žudynės) turėjo likti visiška paslaptis. „Apie tai turi žinoti tik tie darbuotojai,— rašė savo nurodymuose plk. Počkajus,— kurie su SG [specialiosiomis grupėmis — *A. A.*] dirba betarpiškai [. . .]. SG darbas neturi būti afišuojamas. Mums reikia ją kaip reikiant užšifruoti ir jokiuose dokumentuose neminėti, kad tai netaptų žinoma kitiems darbuotojams" [122].

Rezistencijos dalyviai buvo naikinami ir pasitelkus kitokius agentus. Ypač daug nuostolių padarė „vidaus agentai", kurie įsiskverbdavo į rezistencines organizacijas. 1947 m. MGB pagal agentų pranešimus suėmė 852 žmones ir nukovė 35 partizanus. Vien Kauno mieste buvo suimti 162 žmonės. 2-N valdybos žinioje buvę agentai išdavė 316 žmonių. Pavyzdžiui, agentūrinėje byloje „Vakarai-Cerberiai" rašoma apie su J. Markulio („Erelio") ir kitų agentų pagalba 178 suimtus žmones ir 18 nužudytų partizanų [123]. Ir tai dar ne viskas. Galima sakyti, kad nuo 1947 m. pasipriešinimo dalyviai ypač daug nuostolių patyrė dėl agentų ir MGB kariuomenės sąveikos. 1949 m. Kretingos apskrityje pagal agento „Vingraičio" pranešimą MGB nukovė 7 partizanus. Toje pačioje apskri-

---

[120] Valstybės saugumo ministro D. Jefimovo 1948 m. birželio 30 d. įsakymas (projektas) // Ten pat. L. 67; 1948 m. liepos mėn. įsakymas // Ten pat. L. 68; *Gaškaitė N.* Žmonės be Dievo... P. 127.

[121] *Gaškaitė N.* Žmonės be Dievo... P. 128—129.

[122] *Starkauskas J.* Agentų smogikų grupių veiklos bruožai // Laisvės kovų archyvas. 1994. Nr. 12. P. 238.

[123] Vyr. ltn. Kureros *(Kurero)* 1948 m. sausio 28 d. pažyma // KGB ADS. F. 3. B. 41/135. T. 1. L. 9—10.

tyje dėl agento „Sakalo" išdavystės žuvo 6 partizanai [124]. Į „Šešupės" („Žaliosios") rinktinės štabą įsiskverbęs agentas „Obelinskas" užėmė štabo viršininko pareigas. Dėl jo išdavysčių 1949 m. sausio 25 d. buvo likviduotas rinktinės štabas ir žuvo 7 partizanai, kovo 4 d. — 7, kovo 12 d. — 5 ir balandžio mėn. — dar 3 partizanai. Net dėl 22 ginkluotos rezistencijos dalyvių mirties kaltas agentas užsitarnavo vietą specialiojoje grupėje [125]. Tokie agentai ir buvo svarbiausia MGB atrama.

Visų rūšių MGB agentų 1949 m. vasario 25 d. buvo 26 206. Tik pradėjus aiškintis, kaip dirba tokia gausybė agentų, pasirodydavo, kad dauguma jų tebuvo formaliai, dėl skaičiaus įrašyti į agentūros tinklą. Pasikeitus MGB vadovybės nuostatoms, šie agentai buvo pavadinti „balastu" ir 1951—1952 m. pašalinti iš agentūros tinklo. Iš 23 162 agentų (1952 m. sausio 1 d.) liko 8181 (1953 m. gegužės 15 d.) [126]. Partizanų būriuose 1952 m. pradžioje buvo tik 23 „vidaus agentai". Būtent jie tiesiogiai padėjo agentams smogikams naikinti tikruosius partizanus.

1951 m. rugpjūčio 1—1952 m. sausio 15 d. 2-N valdybos ir MGB sričių valdybų šešios specialiosios grupės (78 smogikai) įvykdė 99 agentūros kombinacijas, kurių metu 43 partizanai buvo nužudyti (iš viso Lietuvoje tuo metu žuvo 205 partizanai) ir 16 suimta [127]. Tuo metu vidaus agentams ir smogikams buvo įsakyta partizanų vadus paimti gyvus ir tik blogiausiu atveju juos nužudyti. Partizanai gyvi nepasiduodavo, todėl buvo naudojamos „specialios priemonės". Taip buvo vadinami įvairūs migdomieji vaistai ir jų naudojimo būdai, injekcijos, nervus paralyžiuojančios dujos ir pan. (MGB buvo užšifravusi

[124] Plk. Počkajaus 1949 m. kovo 12 d. pranešimas SSRS MGB 2-osios vyriausiosios valdybos 2-N skyriaus viršininko pavaduotojui plk. Doncovui *(Doncov)* // Ten pat. B. 36/9. L. 55.

[125] LSSR MGB 2-N valdybos 2-ojo skyriaus viršininko pplk. Firurino 1949 m. birželio 9 d. pranešimas SSRS MGB 2-osios vyriausiosios valdybos 2-N skyriaus viršininko pavaduotojui pplk. Prudkai *(Prudko)* // Ten pat. L. 94—95.

[126] LSSR MVD 2-N valdybos viršininko pplk. Župikovo *(Župikov)* 1953 m. gegužės 21 d. pažyma // Ten pat. B. 56/45. L. 192—193.

[127] Gen. mjr. P. Kapralovo 1952 m. sausio mėn. pranešimas SSRS valstybės saugumo ministrui S. Ignatjevui ir jo pavaduotojui gen. ltn. L. Canavai *(Canava)* // Ten pat. B. 56/28. L. 15, 18.

jų pavadinimus: preparatas „7/22-A", „22", „Neptun-22" ir pan.). 2-N valdybos agentas „Bimba" su MGB laboratorijose paruoštu preparatu „7/22-A" nesėkmingai mėgino sulaikyti Vytauto apygardos vadus B. Kalytį („Siaubą") ir Kemeklį. Į MGB rankas pateko tik partizanas „Klajūnas". Tuomet nusidriekė ištisa išdavysčių grandinė. „Klajūnas" išdavė „Lubiną" ir „Tarzaną". Šis buvo paimtas gyvas ir 1951 m. lapkričio mėn. išdavė du partizanus. Gruodžio 20 d. su smogikų pagalba „Tarzanas" sulaikė B. Kalytį ir Urbaną („Liepą"). B. Kalytis išdavė savo kovos draugus. Buvo nukauti 6 partizanai. Po šių išdavysčių B. Kalytis tapo agentu smogiku „Ramojumi" (iš viso jis išdavė 35 partizanus).

Per 1951 m. antrąjį pusmetį pasinaudojus „specialiomis priemonėmis" buvo suimti 38 partizanai ir nužudyta 10. Be migdomųjų vaistų, agentai vartodavo ir nuodus arba, perėmus partizanų susirašinėjimo kanalą, vadams būdavo nusiunčiamas užminuotas paketas[128].

Kasmet dėl MGB agentų provokatorių veikimo būdavo sukompromituojami (kaip išdavikai) ir žūdavo keletas partizanų. Pavyzdžiui, 1950 m. spalio 21 d. Plungės rajono Judeikių kaimo apylinkėse žuvo 3 partizanai, o V. Šakiniui pavyko pabėgti, bet dėl MGB agentų veikimo jį sušaudė patys rezistencijos dalyviai[129]. 1951 m. antrąjį pusmetį sukompromituoti ir apšmeižti žuvo dar 4 partizanai[130]. Visos priemonės tiko rezistencijos dalyviams naikinti. Ir vis dėlto valstybės saugumo ministras P. Kapralovas nebuvo patenkintas. Jis žinojo apie agentų smogikų plėšikavimus, kankinimus „be reikalo" ir partizanų ar jų rėmėjų žudynes, tuo tarpu, jo nuomone, „teisingai organizavus darbą, būtų galima juos paimti gyvus"[131]. Dar daugiau apie smogikų žiaurumą pasakoma ltn. Rimkevičiaus raporte: „ [...] kartu su kovinėmis savybėmis drg. Sokolovas ugdė per didelį smogikų žiaurumą. Kalba, kad „laikai įvairūs, ir metodai įvairūs". Taip, bet šaudyti

[128] Ten pat. L. 19—20, 22.

[129] Plk. Leonovo 1950 m. lapkričio 16—18 d. pranešimas SSRS MGB 2-osios vyriausiosios valdybos viršininkui gen. mjr. Pitovranovui // Ten pat. F. 10. B. 5/49. L. 83—84.

[130] Ten pat. B. 56/28. L. 24.

[131] Ten pat. L. 19.

20. Užsak. Nr. 5042.

senukus, moteris, kankinti tardomuosius įkaitinta geležimi tam būtinybės nebuvo, o jei ir buvo, tai reikėjo smogikams paaiškinti, kad tai ne metodas, o išskirtinis atvejis. [...] Aš manau, kad kartą reikia nuspręsti: kada, kokiais atvejais leistinos fizinio poveikio priemonės ir kokios apimties; ką ir kada reikia imti iš gaujų rėmėjų; ar galimi nereikalingų liudininkų sušaudymai; jei ne, tai ką su jais daryti; ar galima šauti į banditą be perspėjimo, kokiu atveju šauti į bėgantį areštuotąjį (juk jis bėga nuo „banditų"?!)" [132]. Tačiau varžyti smogikų veiksmų nebuvo imtasi, nes ir toliau „visos priemonės tiko". Tik 1952 m. buvo paskelbta direktyva „Dėl konspiracijos laikymosi vykdant agentūrines, specialias ir karines priemones" [133]. Žudynių ir kitų genocido akcijų slaptumas turėjo būti garantuotas.

1952 m. pirmąjį pusmetį agentų smogikų grupės (su 25 slapta suimtų partizanų pagalba) sulaikė arba nužudė apie 100 partizanų [134]. Organizuotos agentūrinės kombinacijos sukuriant MGB kontroliuojamus LLKS sričių, apygardų ir rinktinių štabus (Šiaurės rytų Lietuvos srities, Vytauto, Dainavos apygardų, Vytauto rinktinės). Šie „štabai" turėjo užmegzti ryšį su partizanų grupėmis ir nukreipti jas į MGB vidaus apsaugos pasalas arba smogikų rankas. Toks rezistencijos dalyvių naikinimo būdas sovietiniams saugumiečiams pasirodė esąs labai efektyvus, todėl 1953 m. balandžio mėn. jau veikė iš agentų ir paimtų į nelaisvę bei „operatyviai naudojamų" (t. y. dar saugumiečių prižiūrimų) buvusių partizanų sudaryti keturių rinktinių (Lukšos, Vaižganto, „Tigro", „Liūto"), trijų apygardų (Vyčio, Vytauto, Dainavos) ir srities (Šiaurės rytų) štabai. Buvo net agentų smogikų sulaikyto LLKS Tarybos nario J. Kimšto („Žalgirio", „Žygūno") vadovaujama LLKS Tarybos III sekcija [135]. Su šių MGB kontroliuojamų darinių pagalba 1953 m. pradžioje buvo suimta ir nužudyta 60 partizanų. Dar su 70 partizanų buvo užmegzti ryšiai

---

[132] *Gaškaitė N.* Žmonės be Dievo... P. 131.

[133] Gen. mjr. P. Kondakovo 1952 m. liepos 14 d. pranešimas A. Sniečkui // KGB ADS. F. 3. B. 56/29. L. 65.

[134] Ten pat. L. 64.

[135] LSSR vidaus reikalų ministro gen. mjr. P. Kondakovo 1953 m. balandžio 13 d. pranešimas L. Berijai // Ten pat. B. 56/43. T. 2. L. 3.

ir ruoštasi juos sunaikinti. Kai suimtų ir „operatyviai panaudotų" partizanų paslaugos nebebūdavo reikalingos, juos uždarydavo kalėjimuose kaip paprastus kalinius. Taip atsitiko buvusiam „Tauro" apygardos vadui J. Jankauskui („Demonui"). Jis buvo vėl suimtas ir sušaudytas. Bijodami tokio likimo, kai kurie agentai nusižudydavo (kaip Didžiosios kovos apygardos štabo visuomeninės dalies viršininkas P. Puodžiūnas („Mokytojas"), išdavęs 17 partizanų [136]) arba bandydavo nusižudyti (kaip J. Kimštas, 1952 m. išdavęs 5 partizanus). Ne visi į išdavystes įsipainioję ir MGB agentais tapę žmonės pasirinko tokį kelią. Kai kurie nenutraukė išdavysčių ir žudynių grandinės. 1952—1953 m. iš 80 agentų smogikų [137] (kitais duomenimis — 90 [138]) išsiskyrė smogikas Janušaitis („Matrosas"). Jis su savo vadovaujamomis smogikų grupėmis nužudė 72 rezistencijos dalyvius [139].

Specialiųjų grupių veiksmai 1952—1953 m. sandūroje buvo ypač aktyvūs:

1. 1952 m. gruodžio 12 d. MGB agentai „Aras" ir „Garsas" (jis formaliai dar nebuvo užverbuotas) nušovė keturis partizanus: V. Stanaitį („Aidą"), P. Kučinską („Tylą"), L. Kazlauską („Bijūną"), J. Vitkauską [140].

2. Gruodžio 24 d. Rietavo rajone MGB užverbuoti agentai „Eglė" ir „Mėta" (vyras ir žmona) nušovė du partizanus: S. Kentrą („Dagilį") ir P. Gedvilą [141].

3. 1953 m. sausio 2 d. Druskininkų rajone agentas „Perkūnas" nužudė partizaną A. Gorbatauską „Beržą".

4. Sausio 30 d. Troškūnų rajone smogikai nušovė partizaną Vėžį („Eimutį") ir paėmė į nelaisvę K. Riaubą („Kazoką").

5. Sausio 31 d. agentai smogikai „Aleksas" ir „Vasaris" su agentų „Mokytojo" ir „Žemaičio" pagalba Smelių

---

[136] Ten pat. B. 56/45. L. 187; *Gaškaitė N.* Žmonės be Dievo... P. 134.

[137] 1953 m. gegužės 21 d. pplk. Župikovo pažyma // Ten pat. B. 56/45. L. 179.

[138] *Gaškaitė N.* Žmonės be Dievo... P. 126.

[139] KGB ADS. F. 3. B. 56/45. L. 180.

[140] Gen. mjr. P. Kondakovo 1953 m. sausio 14 d. pranešimas LKP(b) CK sekretoriui V. Aronovui *(Aronov)* // Ten pat. F. 10. B. 13/1 (378). L. 126—127.

[141] Gen. mjr. P. Kondakovo 1953 m. sausio 26 d. pranešimas gen. ltn. S. Ogolcovui *(Ogol'cov)* // Ten pat. B. 13/6 (383). L. 42—43.

rajone nužudė 3 partizanus, tarp jų — B. Šinkūną („Daugirdą")[142].

6. Vasario 14 d. agentai smogikai, pasinaudodami suimtu partizanu K. Riauba („Kazoku"), Panevėžio rajone nušovė S. Šidlauską („Savanorį"), V. Bielį („Dragūną") ir suėmė Blinkevičių („Sakalą").

7. Vasario 28 d. Panevėžio rajone agentai smogikai nužudė Č. Salogubą („Konkurentą"), V. Trasimavičių („Anūką", „Medelį") ir paėmė į nelaisvę G. Štaruolį („Plieną")[143].

8. Kovo 13 d. penki agentai smogikai su paimto į nelaisvę ir užverbuoto L. Juškos („Kariūno") pagalba Tytuvėnų rajone suėmė V. Šniuolį („Girėną", „Vitvytį") ir J. Valantiną („Granitą")[144].

9. Gegužės 22 d. šeši agentai Troškūnų rajone suėmė J. Kadžonį („Bėdą") ir M. Gedziūnaitę („Sesutę").

10. Gegužės 24 d. buvęs partizanas Narbutas („Rolandas"), tapęs agentu „Vaidila", su trijų agentų smogikų pagalba sulaikė J. Palubecką („Simą"). Savaitę tardytas, vidaus reikalų ministrui J. Vildžiūnui pažadėjus, kad išduoti asmenys liks gyvi, J. Palubeckas atvedė prie Jurbarko rajone Šimkaičių miške buvusio bunkerio. Čia, panaudojus „specialias priemones" (migdomąsias dujas), į MVD rankas pateko LLKS Tarybos prezidiumo pirmininkas J. Žemaitis, E. Palubeckytė ir M. Žiliūtė.

11. Birželio 14 d. Ramygalos rajone agentai nužudė R. Garucką („Sanitarą") ir P. Kraujalį („Čičinską").

12. Birželio 17 d. Ramygalos rajone penki agentai nužudė M. Smetoną („Komendantą") ir sulaikė V. Dargužį („Žvirblį")[145].

---

[142] Gen. mjr. P. Kondakovo 1953 m. vasario 7 d. pažyma // Ten pat. F. 3. B. 56/43. T. 1. L. 8, 10.

[143] Gen. mjr. P. Kondakovo 1953 m. kovo 4 d. pranešimas gen. ltn. V. Riasnojui // Ten pat. L. 17—18.

[144] Gen. mjr. P. Kondakovo 1953 m. kovo 24 d. pranešimas L. Berijai // Ten pat. F. 10. B. 13/6 (383). L. 216—217.

[145] Pranešimas SSRS vidaus reikalų ministro pavaduotojui gen. plk. S. Kruglovui (be datos ir parašo) // Ten pat. F. 3. B. 56/43. T. 1. L. 168—170.

13. Birželio 19 d. Tytuvėnų rajone trys agentai nušovė Kęstučio apygardos vadą P. Morkūną („Rimantą") ir S. Zinkevičių („Algimantą")[146].

14. Liepos 13 d. Biržų rajone keturi agentai nušovė „Pilėnų" rajono štabo narį A. Valentą („Milžiną")[147].

15. Rugpjūčio 5 d. Jurbarko rajone keturi agentai nušovė Vaidoto rinktinės vadą E. Pranskevičių („Vasarį") ir B. Kregždę („Bijūną")[148].

Tai tik maža MGB ir MVD agentų smogikų aukų dalis. Nors 1953 m. kovo mėn., po J. Stalino mirties, MGB buvo sujungta su MVD, agentų smogikų naudojimo pobūdis nė kiek nepasikeitė. Jie ir toliau klastingai žudė ar suiminėjo partizanus bei jų rėmėjus. Visokiomis priemonėmis su lietuvių ginkluota rezistencija kovojusi MGB 2-N valdyba buvo reorganizuota į MVD 4-ąją valdybą. Dėl L. Berijos nuostatos į vadovaujančius postus skirti ne rusų tautybės saugumiečius valdybai vadovauti ėmė Rainių budelis mjr. P. Raslanas. Jam tapo pavaldūs ir agentai smogikai. 1953 m. panaikinus MVD sričių valdybas, jų žinioje buvusios specialiosios agentų grupės perėjo MVD Kauno, Klaipėdos ir Šiaulių miestų skyriams, o metų pabaigoje 50 agentų smogikų buvo sutelkta Vilniuje. Jie per paskutinius du 1953 m. mėnesius nužudė arba suėmė 13 partizanų ir padarė tai, ko neįstengė MVD kariuomenė (tuo pačiu metu karinėse operacijose buvo nukauti arba paimti į nelaisvę 3 partizanai)[149]. MVD 1954 m. sausio 1 d. duomenimis, ginkluotos rezistencijos dalyvių sumažėjo iki 122. Pusė jų slapstėsi Šilalės, Obelių, Biržų, Pandėlio, Kėdainių, Smelių, Ukmergės, Prienų, Priekulės, Plungės, Tauragės ir Kelmės rajonuose[150].

1954—1959 m. agentai smogikai atsidūrė KGB žinioje ir jais toliau buvo naudojamasi naikinant išlikusius par-

---

146 Pplk. J. Vildžiūno 1953 m. birželio 24 d. pranešimas gen. plk. S. Kruglovui // Ten pat. L. 177, 178, 180.

147 Pranešimas SSRS MVD 4-osios valdybos viršininkui gen. ltn. Charitonovui *(Charitonov)* (be datos ir parašo) // Ten pat. L. 193.

148 Plk. J. Vildžiūno 1953 m. rugpjūčio 17 d. pranešimas gen. ltn. Charitonovui // Ten pat. L. 209.

149 LSSR vidaus reikalų ministro K. Liaudžio 1954 m. sausio 4 d. pranešimas SSRS vidaus reikalų ministrui gen. plk. S. Kruglovui // Ten pat. T. 2. L. 256.

150 Ten pat. L. 268—269.

tizanus. Tiesa, pačių smogikų sumažėjo nuo 35 (1954 m.), iki 13 (1959 m.). Žudikai, kuriuos atleido iš specialiųjų grupių, už MGB ir MVD įsakymų vykdytas žudynes ir kankinimus gavo dideles pinigines premijas [151]. Likusiems specialiųjų grupių smogikams SSRS MVD nuo 1954 m. sausio 16 d. uždraudė tardomiems žmonėms taikyti „įstatymų nenumatytas priemones" [152], t. y. juos kankinti. Kaip agentai smogikai vykdė šį nurodymą, nėra žinoma. Bent jau KGB darbuotojai neatsisakė šių metodų ir 1956 m. (tai patvirtina vieno iš rezistencijos vadų A. Ramanausko kankinimas).

Nuo 1956 m. pradžios iki 1957 m. birželio 10 d. Lietuvoje KGB nužudžius ar suėmus 17 partizanų [153], dar veikė penkiolika paskutinių ginkluotos rezistencijos dalyvių. Ir tik 1959 m. smogikams nušovus vienus iš paskutinių partizanų P. Ožėlį („Jaunutį") ir F. Urboną („Algirdą") [154] buvo atsisakyta agentų smogikų paslaugų. Likę keli nesusekti partizanai nebekėlė sovietinei sistemai tokios grėsmės kaip ankstesniais metais.

Kiek iš viso 1945—1959 m. NKVD—NKGB—MVD—KGB agentai ar agentai smogikai nužudė ar kankino (tardė) ir nukankino rezistencijos dalyvių, jų rėmėjų ar kitų beginklių žmonių, nėra tiksliai žinoma. Manoma, kad specialiųjų grupių smogikai, apsimetę partizanais arba tiesiog siekdami bet kokia kaina išplėšti parodymus, tardė ne mažiau kaip tūkstantį žmonių [155]. Remiantis išlikusiais dokumentais galima nustatyti, kad agentai smogikai nužudė apie 300 žmonių. Bet tai — tik partizanų patirti nuostoliai. Kiek žmonių smogikai nužudė partizanų vardu, nėra žinoma.

Agentų smogikų veikimas MGB kovojant su rezistencija turėjo ne mažesnę reikšmę negu kokio nors didelio kariuomenės dalinio veikla. Būtent specialiosios grupės leido kompromituoti rezistenciją — priskirti jai visus smo-

---

[151] Pranešimas SSRS vidaus reikalų ministrui gen. plk. S. Kruglovui // Ten pat. L. 303.

[152] *Gaškaitė N.* Žmonės be Dievo... P. 126, 134.

[153] LSSR KGB pirmininko K. Liaudžio pranešimas A. Sniečkui // KGB ADS. F. 10. B. 18/1. L. 16.

[154] *Gaškaitė N.* Žmonės be Dievo... P. 135.

[155] Ten pat. P. 132.

gikų ir saugumiečių nusikaltimus. Kiekvienas nužudymas ar plėšimas buvo priskiriamas partizanams. Taip buvo siekiama dviejų tikslų: paslėpti MGB įvykdytų nusikaltimų pėdsakus ir pasinaudoti galimybe iš karto arba ateityje (jau nuslopinus rezistenciją) formuoti neigiamą partizanų įvaizdį.

5. Masiniai trėmimai

Vos tik prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai ir kilus pasyviam bei aktyviam lietuvių tautos pasipriešinimui, NKVD, NKGB ir sovietinės prokuratūros vadovai mėgino pagrįsti masinių trėmimų būtinybę. Pirmiausia dėmesys buvo sutelktas į tas priemones, kurios turėjo padėti užgniaužti karinės mobilizacijos boikotą. Kiekvienas be ginklo ar su ginklu besislapstęs vyras buvo paskelbtas esąs „banditas", o jų šeimos — „banditų šeimomis". 1944 m. spalio 20 d. pasienio apygardos viršininkas gen. mjr. M. Byčkovskis, pasiūlęs terorą „pakelti į aukštesnį lygį" ir imtis reikiamų „represinių priemonių banditų šeimų" atžvilgiu, netrukus sulaukė pritarėjų. Teroro organizatoriai ir vykdytojai siuntė į Maskvą prašymus sankcionuoti trėmimų pradžią. Vienas pirmųjų savo nuomonę išsakė Lietuvos SSR laikinasis prokuroras F. Girka *(Girko)*: „Esant dabartinei padėčiai, reikalingos energingos, ryžtingos priemonės — bauginimo ir negailestingo slopinimo priemonės [...], kad būtų represuojami aktyvių banditų šeimų nariai [...]" [1].

Kaip ir 1941 m., buvo pradėta registruoti „antisovietinius elementus", tačiau 1944 m. gruodžio 4 d. atvykęs čečėnų, ingušų ir Krymo totorių „problemos" sprendimo specialistas S. Kruglovas ragino kol kas naudoti kitas „negailestingo slopinimo priemones". L. Berijai jis siūlė sankcionuoti „ginkluotų būrių aktyvių dalyvių, tėvynės

[1] F. Girkos 1944 m. lapkričio 13 d. raštas SSRS prokurorui K. Goršeninui *(Goršenin)* ir LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui // LVOA. F. 1771. Ap. 7. B. 92. L. 42. (Dalis šio dokumento buvo skelbta. Žr.: Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 94.)

išdavikų ir vokiečių tautybės asmenų trėmimą", tačiau kol kas tūkstančiai žmonių buvo suimami, fiziškai naikinami, o partizanų šeimų ir jų rėmėjų ūkiai konfiskuojami. Be to, tebevyko karas, ir dėl to dar nebuvo atėjęs palankus metas masiniams trėmimams, kurie galėjo sukelti tik dar didesnį lietuvių pasipriešinimą sovietinės kariuomenės užnugaryje.

Pirmiausia ketinta ištremti Lietuvoje gyvenusius vokiečius. Kadangi visi Sovietų Sąjungos vokiečiai dar 1941 m. buvo išvežti į Sibirą ir Kazachiją, 1944 m. gruodžio 16 d. pradėta ruoštis ištremti visus Lietuvos vokiečius — „nesvarbu, kokia jų visuomeninė padėtis, veikla, amžius ir lytis" [2]. Numatyta iškeldinti ir visus su vokiečių šeimomis susijusius ne vokiečių tautybės asmenis — žmonas, vyrus, augintinius, giminaičius. Taip į tremtinių sąrašus pateko turėję giminaičių Vokietijoje, dėstę vokiečių kalbą, liuteronų tikybos žmonės [3].

Prieš pat karo pabaigą, 1945 m. balandžio viduryje, keturiolikoje Lietuvos apskričių pradėta gaudyti tremiamas šeimas. Pats trėmimų būdas mažai skyrėsi nuo 1941 m. taikytųjų: tos pačios apgaulingos NKVD ir NKGB instrukcijos, ta pati savivalė ir prievarta. Visas tremtinių turtas atimamas, leidžiama pasiimti ribotai maisto ir drabužių. Visą pasirengimą trėmimams kontroliavo Lietuvos SSR NKVD Kalėjimų skyriaus viršininkas v/s plk. A. Čečevas.

1945 m. balandžio pabaigoje Marijampolės, Kretingos, Šiaulių ir Tauragės stotyse surinkti tremtiniai buvo išgabenti į Kauną. Iš čia gegužės 3 d. jų ešelonas pajudėjo į šiaurę, į Komijos ASSR. Gegužės 9 d. pasiekęs Vologdą, ešelonas pasuko į pietus. Tik birželio mėn. tremtiniai buvo atvežti į tremties vietą — Tadžikiją (Vachšo upės slėnį) [4]. Oficialiais duomenimis, ten atsidūrė 854 žmonės (219 vyrų, 372 moterys ir 263 vaikai), nors buvo pasirengta ištremti ir ištremta ne mažiau kaip tūkstantis

---

[2] J. Bartašiūno ir A. Guzevičiaus 1944 m. gruodžio 16 d. įsakymas // Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 96.

[3] *Tarasonis V., Bajoriūnas A., Gediminskas D.* Lietuvos tremtiniai Tadžikijoje. P. 15.

[4] Ten pat. P. 17, 21; *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 10.

žmonių (tarp jų buvo 313 vaikų). Viename dokumente ir rašoma apie išvežtus 1048 žmones [5]. Tik už šimtą tūkstančių rublių (tiek sumokėta ešelono viršininkui už kelionės išlaidas) visą dešimtmetį medvilnės plantacijos buvo aprūpintos nemokama darbo jėga. Šie tremtiniai buvo priskirti prie vokiečių tremtinių, ir vėlesnėse MVD, MGB ar KGB ataskaitose rašant apie tremtinius iš Lietuvos jie niekada nebuvo minimi.

1945 m. gegužės 24 d. VKP(b) CK Lietuvos biuro posėdyje, kuriam vadovavo M. Suslovas, buvo nuspręsta prašyti L. Berijos pritarimo masiniam trėmimui — po 50—60 šeimų iš kiekvienos apskrities — organizuoti. Tuo metu NKVD sudarytuose „antisovietinių" šeimų sąrašuose buvo įrašytos (neišsamiais duomenimis) 9603 šeimos (31 696 žmonės). Iš jų buvo parenkami kandidatai į naujus tremtinius. Jų bylas sudarinėjo NKVD BB skyriaus viršininkas pplk. Burylinas. Kai parengiamasis darbas buvo baigtas, į Vilnių atvykę generolai pulkininkai B. Kobulovas ir A. Apolonovas atsivežė L. Berijos leidimą tremti žmones ir pasirašė trėmimų instrukciją. Patys trėmimai truko net pusantro mėnesio ir buvo priderinti prie kovos su lietuvių rezistencija bei besislapsčiusių vyrų legalizavimosi. Kai kurios šeimos laikinai nebuvo ištremtos besislapsčiusiems vyrams atėjus į NKVD skyrius legalizuotis. Vietoje šių šeimų buvo ištremtos kitos — iš papildomų sąrašų.

Trėmimams vykdyti ir jų apsaugai buvo pasitelkti visi NKVD kariuomenės daliniai ir stribai. Jie suformavo penkeriopas kovines grupes: trėmimų vykdymo, tremtinių sodybų apsupimo (jas vadino operacijos objekto priedangos grupėmis), tremtinių išvežimo kelio iki geležinkelio stoties apsaugos (jas vadino tremtinių evakuacijos trasos apsaugos grupėmis), geležinkelio stočių (vadinamųjų surinkimo punktų) ir tremtinių ešelonų apsaugos [6]. Trėmimus vykdė NKVD ir NKGB darbuotojai ir NKVD kariuomenės (visų rūšių) kareiviai (iš viso po 4 žmones

---

[5] *Kairiūkštytė N.* Lietuvos vokiečiai — pirmieji pokario metų tremtiniai // Lietuvos istorijos metraštis. V., 1993. P. 98.

[6] NKVD ir NKGB Kauno operatyvinio sektoriaus viršininko plk. Vesełovo 1945 m. liepos 8 d. planas // VRMA. F. 139. Ap. 1. B. 6. L. 2—3.

kiekvienoje grupėje). 50—70% apsupimo, kelių ir geležinkelio stočių apsaugos grupių narių buvo stribai. Pačius tremtinių ešelonus jau saugojo tik NKVD kariuomenė (geležinkelių apsaugos 211-asis pulkas).

Liepos 17 d. iš Alytaus, Vilniaus, Trakų, Utenos, Švenčionių, Zarasų ir Ukmergės apskričių buvo ištremtos 383 šeimos — 1392 žmonės (galutinėje ataskaitoje šeimų skaičius sumažėjo iki 382, o tremtinių — iki 1389) [7].

Liepos 24 d. iš Biržų, Kauno, Kėdainių, Mažeikių, Panevėžio, Raseinių, Telšių, Šiaulių ir Rokiškio apskričių buvo ištremtos 365 šeimos — 1294 žmonės (galutinėje ataskaitoje šeimų skaičius padidėjo iki 366, o tremtinių — iki 1343) [8].

Trėmimai vyko ir rugpjūčio 15 d. (Alytaus, Trakų apskr.), ir rugpjūčio 30—31 d. (Biržų, Rokiškio ir kitose apskrityse). Rugsėjo 1—3 d. iš Panevėžio ir Švenčionių apskričių ištrėmus 152 žmones, trėmimai buvo nutraukti.

Pirmą kartą enkavėdistai sulaukė tam tikro pasipriešinimo. Liepos 24 d. Šiaulių apskrityje vykdant trėmimus per susirėmimus žuvo 14 partizanų ir vienas enkavėdistas. Pakruojo valsčiaus Beržinių kaime buvo sudegintas tremtinio ūkis, o Šiaulių valsčiaus Pataniškių kaime nušautas mėginęs pabėgti J. Šiksnys [9]. Į kiekvieną bėgusį žmogų šaudę enkavėdistai Biržų apskrityje nužudė 13—14 metų piemenaitę, esą palaikytą tremiamojo šeimos nare [10].

Dabar prie tremtinių sąrašų sudarymo ir trėmimų vykdymo aktyviai prisidėjo vietiniai kolaborantai — stribai, LKP(b) apskričių komitetų pirmieji sekretoriai, vykdomųjų komitetų pirmininkai, LKT įgaliotiniai. Pastarųjų didžiausias rūpestis buvo organizuoti tremtinių apiplėšimą ir panaudoti iš jų atimtą turtą (gyvulius, grūdus ir kt.), tačiau ir jie kartu su NKVD kariais stotyse tikrindavo tremtinių sąrašus.

Šiems trėmimams būdinga tai, kad žmonės buvo tremiami kaip partizanų šeimų nariai ir rėmėjai, o jų ūkiai

---

[7] Pranešimas L. Berijai, V. Merkulovui, B. Kobulovui, M. Suslovui ir A. Sniečkui apie trėmimų eigą Utenos ir Vilniaus operatyviniuose sektoriuose // KGB ADS. F. 10. B. 3/7. L. 98.

[8] Ten pat. L. 121.

[9] Ten pat. L. 122.

[10] Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 117.

(ne visi) dar iki trėmimų buvo konfiskuoti. Tad ko vertas demagogiškas leidimas „pasiimti iki 1,5 tonos daiktų" ir LKT įgaliotinio K. Didžiulio stebėjimasis, kad „visos iškeldinamos šeimos dažniausiai turėjo labai mažai daiktų ir produktų, todėl mažai ir pasiėmė" [11]. Komunistiniai veikėjai puikiai žinojo ir suprato, kokiam likimui pasmerkia šiuos žmones.

Kiek iš viso žmonių 1945 m. buvo ištremta, matyti iš toliau pateikiamo dokumento [12] (žr. 20 dokumentą prieduose):

Visiškai slaptai

PAŽYMA

apie už Lietuvos SSR ribų ištremtų banditų šeimų kiekį

Apskritys	Liepa		Rugpjūtis		Rugsėjis		Iš viso 1945 m.	
	šeimų skaičius	šeimų narių	šeimų skaičius	šeimų narių	šeimų skaičius	šeimų narių	šeimų skaičius	šeimų narių
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. *Alytaus*	*88*	*317*	*103*	*374*	—	—	*191*	*691*
2. *Biržų*	*24*	*72*	*12*	*48*	—	—	*36*	*120*
3. *Vilniaus*	*33*	*127*	—	—	—	—	*33*	*127*
4. *Zarasų*	*42*	*148*	*12*	*34*	—	—	*54*	*182*
5. *Kauno*	*69*	*222*	—	—	—	—	*69*	*222*
6. *Kėdainių*	*29*	*101*	*3*	*18*	—	—	*32*	*119*
7. *Mažeikių*	*39*	*139*	—	—	—	—	*39*	*139*
8. *Panevėžio*	*52*	*189*	—	—	*31*	*103*	*83*	*292*
9. *Raseinių*	*41*	*168*	*3*	*17*	—	—	*44*	*185*
10. *Telšių*	*29*	*107*	—	—	—	—	*29*	*107*
11. *Trakų*	*44*	*180*	*33*	*115*	—	—	*77*	*295*
12. *Ukmergės*	*55*	*204*	*16*	*62*	—	—	*71*	*266*
13. *Utenos*	*47*	*162*	*7*	*20*	—	—	*54*	*182*
14. *Šiaulių*	*53*	*179*	—	—	—	—	*53*	*179*
15. *Švenčionių*	*73*	*251*	—	—	*14*	*49*	*87*	*300*
16. *Kretingos*	—	—	*24*	*88*	—	—	*24*	*88*

[11] Ten pat. P. 108.
[12] KGB ADS. F. 10. B. 13/1. L. 49.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
17. Lazdijų	—	—	*32*	*134*	—	—	*32*	*134*
18. Marijampolės	—	—	*77*	*396*	—	—	*77*	*396*
19. Rokiškio	*30*	*166*	*17*	*86*	—	—	*47*	*252*
20. Joniškio	—	—	*2*	*7*	—	—	*2*	*7*
21. Tauragės	—	—	*30*	*76*	—	—	*30*	*76*
22. Šakių	—	—	*40*	*120*	—	—	*40*	*120*
Iš viso:	*748*	*2732*	*411*	*1595*	*45*	*152*	*1204*	*4479*

Lietuvos SSR NKVD BB skyriaus viršininkas papulkininkis (Burylinas) (Parašas)

1946 m. vasario 2 d.

Šis dokumentas taip pat nėra labai tikslus. Kaip visada, enkavėdistai nežinojo, kiek žmonių iš tikrųjų ištremta. Viename dokumente nurodoma, kad liepos 17 d. iš Kėdainių apskrities buvo ištremtos 32 šeimos, kitame — 29, vienur pažymėta, kad iš Raseinių apskrities ištremti 168 žmonės, o kitur — 169. Vienur rašoma, kad rugpjūčio 15 d. iš Alytaus ir Trakų apskričių buvo ištremtos 148 šeimos ir 493 žmonės, o anksčiau pateiktame dokumente jau nurodytos 136 šeimos ir 489 tremtiniai. Pagal kitus dokumentus ištremtų šeimų skaičių galima padidinti 26, o tremtinių — 5 [13].

Į NKVD ataskaitą nepateko ne tik vokiečių, bet ir pavienių šeimų trėmimas. Remiantis SSRS NKVD 1945 m. birželio 16 d. sprendimu Nr. 326 (dokumentas vadinamas „telegrafiniu sprendimu"), į Komijos ASSR, Molotovo (dab. Permės) ir Sverdlovsko sritis iš viso buvo ištremta 6320 žmonių (be vokiečių) [14].

[13] Matyt, NKVD dokumentų tikslumas tėra 98%. Žr.: Ten pat. F. 18. B. 2/81. L. 160, 163; F. 10. B. 2/29. L. 188. Yra ir kitokių dokumentų nesutapimų: Vilniaus apskrityje ištremta ne 33, o 35 šeimos, Švenčionių — ne 73, o 75. Žr.: Gen. mjr. P. Kapralovo 1950 m. rugpjūčio 3 d. pažyma // Ten pat. B. 5/51 (306). L. 42—13.

[14] SSRS MGB pranešimas apie darbą su specialiaisiais tremtiniais 1950 m. // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 641. L. 367.

Tik dėl to, kad labiau paplitusi teroro forma buvo lietuvių įkalinimas ir siuntimas į lagerius (byloms sudaryti), vėl tremti žmones pradėta 1946 m. pradžioje. Iki tol vyko parengiamieji darbai. Vasario 2 d. visose apskrityse iš trėmimams pasiūlytų 907 šeimų buvo atrinktos 573 šeimos (1305 suaugusieji ir 561 vaikas). Kaip ir 1945 m., daugelis šių šeimų jau nebeturėjo jokio turto, jų ūkiai buvo konfiskuoti.

Kai trėmimams jau buvo pasirengta, 1946 m. vasario 15 d. vidaus reikalų liaudies komisaras gen. mjr. J. Bartašiūnas paskelbė pirmą ir paskutinį viešą įsakymą: „Banditų ir buržuazinių nacionalistinių dalyvių, nepasidavusių Vidaus Reikalų liaudies Komisariato įstaigoms, šeimas suimti ir ištremti [...]" [15].

NKVD kuo glaudžiausiai bendradarbiavo su LSSR LKT ir LKP(b) CK. Vieni ruošėsi surinkti ir išvežti tremtinius, kiti — konfiskuoti ir išdalyti paliktą turtą.

1946 m. vasario 18—21 d. trėmimai buvo organizuoti keturiose apskrityse — Alytaus, Marijampolės, Lazdijų ir Tauragės. Čia pasiūlytų ištremti šeimų sąrašai per dvi savaites (vasario 2—17 d.) buvo tris keturis kartus padidinti. Iš viso į ešelonus buvo sugrūstos 424 šeimos (1713 žmonių) [16]. Įskaitant ir pavienių šeimų trėmimus, 1946 m. buvo ištremta 501 šeima (2082 žmonės) [17] ir 16 182 žmonės išvežti į lagerius.

1946—1947 m. Lietuvoje buvo vykdomi nedidelio masto trėmimai, masiškai buvo išvežami tik įkalinti žmonės. Jokių dokumentų, kad lietuviai buvo tremiami (iki 1947 m. pabaigos) į kitas vietas, išskyrus Molotovo (Permės), Sverdlovsko ir Tiumenės sritis ir Komijos ASSR bei Tadžikijos SSR, nepavyko rasti. O šiose tremties vie-

---

[15] Ten pat. F. 3. B. 15/22. L. 3.

[16] Alytaus apskrityje — 149 šeimos, 647 žmonės, Marijampolės — atitinkamai 114 ir 425, Lazdijų — 66 ir 277, Tauragės — 95 ir 364. Žr.: J. Bartašiūno 1946 m. vasario 23 d. pranešimas SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojui V. Riasnojui ir BB vyriausiosios valdybos viršininkui A. Leontjevui // Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 128.

[17] SSRS MVD 1-osios vyriausiosios valdybos 8-ojo skyriaus viršininko gen. ltn. Žukovo *(Žukov)* 1953 m. balandžio 14 d. pažyma // KGB ADS. F. 3. B. 56/43. T. 1. L. 247.

tose 1948 m. vasario 1 d. buvo (be 1947—1948 m. žiemą ištremtų žmonių) 1715 lietuvių šeimų (5201 žmogus) [18].

SSRS vidaus reikalų ministras S. Kruglovas direktyvą Nr. 5672 ir įsakymą Nr. 001164 dėl lietuvių partizanų ir kitų „antisovietinių elementų" šeimų bylų sudarymo (trėmimams) pasirašė 1946 m. gruodžio 10 ir 18 d.[19], bet tikrai masiškai tremti žmones pradėta 1947 m., kai daugelį MVD funkcijų perėmė MGB.

1947 m. rugsėjo 29 d. SSRS Ministrų Taryba priėmė nutarimą dėl surastų partizanų ir jų rėmėjų šeimų ištrėmimo į tolimuosius SSRS rajonus. Vykdant šį nutarimą, SSRS valstybės saugumo ministras gen. plk. V. Abakumovas 1947 m. spalio 16 d. pasirašė potvarkį dėl minėtų šeimų ištrėmimo. Nekantrių balsų girdėjosi ir LKP(b) CK biure. Gruodžio 12 d. biuras nutarė, kad Lietuvoje, atsakant į partizanų antpuolius, rezistencijos rėmėjų atžvilgiu „represinės priemonės (ištrėmimai) naudojamos neryžtingai". Tą pačią dieną prasidėjo masiniai trėmimai.

1947 m. gruodžio mėn. buvo ištremta 736 šeimos (2782 žmonės) [20], 1948 m. sausio—vasario mėn.— 284 šeimos (1134 žmonės) [21]. Nukentėjo visos Lietuvos apskritys. Iš kiekvienos buvo ištremta po 129—363 žmones [22]. Iki 1948 m. balandžio 15 d. ištremtų šeimų padaugėjo iki 1022, o tremtinių — iki 3938 [23]. Iki 1948 m. didžiojo trėmimo per pustrečių metų buvo ištremta 12 340 žmonių (visose 1945—1952 m. trėmimų suvestinėse šis skaičius ne didesnis kaip 10 499). Nors trėmimų pretekstas buvo kova su pasipriešinimo judėjimu, jo rėmėjais, vėlesniuose dokumentuose iš šių tremtinių buvo išskirti 3785 (1945 m.— 1678, 1947—1948 m.— 2107) vadinamieji buožės [24]. Peršasi išvada, kad

---

[18] RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 435. L. 55. Kiti tremtiniai jau buvo mirę. SSRS MVD pažymoje apie specialiųjų tremtinių vaikų iki 16 metų gimstamumą ir mirtingumą priskaičiuota 880 mirę ir 46 tremtyje gimę lietuvių vaikai. Žr.: Ten pat. B. 436. L. 65—66.

[19] Ten pat. B. 641. L. 367.

[20] Gen. mjr. P. Kapralovo 1948 m. sausio 30 d. pažyma // Ten pat. F. 3. B. 41/135. T. 1. L. 21.

[21] Ten pat. L. 122.

[22] Pažyma apie operatyvinę padėtį ir MGB darbą 1947 m. lapkričio 25—1948 m. sausio 19 d. // Ten pat. L. 87.

[23] *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 11.

[24] Gen. ltn. Žukovo 1953 m. balandžio 14 d. pažyma // KGB ADS. F. 3. B. 56/43. T. 1. L. 247.

1947—1948 m. dauguma žmonių buvo atrinkti ištremti ne dėl to, kad jie rėmė rezistenciją, o diegiant komunistinės ideologijos postulatą „likviduoti buožiją kaip klasę" (t. y. pasiturinčius valstiečius [25]). Šių valstiečių nuosavybės ir darbo suvokimas buvo nesuderinamas su komunistinėmis dogmomis. Toks tremtinių atrinkimo principas įsigalėjo 1948—1951 m., kai Lietuvoje buvo vykdoma komunistinė žemės ūkio reforma — prievartinė kolektyvizacija, o lietuvių rezistencija nebebuvo tokia pajėgi kaip pirmaisiais metais. Lietuvoje buvo padaryta tai, kas Sovietų Sąjungoje buvo įgyvendinta dar 1930—1933 m.

1948—1951 m. didžiausi lietuvių trėmimai įvykdyti vadovaujantis SSRS Ministrų Tarybos nutarimais: 1948 m. vasario 21 d. Nr. 447—160—ss, 1949 m. sausio 29 d. Nr. 390—138—ss, 1951 m. rugsėjo 5 d. Nr. 3309—1568—ss [26]. Pirmieji du trėmimai oficialiai buvo nukreipti prieš surastų partizanų ir besislapsčiusių žmonių, žuvusių partizanų ir nuteistųjų šeimas, taip pat prieš rezistencijos rėmėjus (pagal komunistinę ideologiją antisovietinio pasipriešinimo rėmėjai galėjo būti tik „buožės"). 1951 m. trėmimai buvo nukreipti prieš kolektyvizacijos bangą atlaikiusius ir savo individualių ūkių neatsisakiusius valstiečius bei „prieš kolūkius veikiančius buožes" [27]. Marionetinė Lietuvos SSR Ministrų Taryba ir vietinis MGB filialas savo instrukcijose ir įsakymuose detalizuodavo visus SSRS Ministrų Tarybos ir MGB nutarimus. Sprendimus dėl vadinamųjų buožių trėmimo galutinai tvirtindavo Lietuvos SSR Ministrų Taryba, o dėl partizanų ir jų rėmėjų šeimų trėmimo — SSRS MGB Ypatingasis pasitarimas.

Trėmimų parengimu, tremtinų žmonių bylų sudarymu užsiėmė MGB apskričių (rajonų) skyriai, o būsimųjų tremtinių sąrašus tvirtindavo LKP(b) apskričių komitetų sekretoriai ir vykdomųjų komitetų pirmininkai. Išskirtiniai buvo 1951 m. trėmimai, kai sąrašus sudarydavo vietinės sovietinės ir partinės įstaigos.

---

[25] Tai tik formalus sovietinio termino vertimas, nes „buožėmis" vadindavo visus, kuriuos tremdavo (ir neturtingus ūkininkus).

[26] RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 641. L. 367—368. Skelbta: Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 155, 303, 392.

[27] *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 18.

Pasirengimas didiesiems trėmimams buvo slepiamas. Juos vykdydavo MGB ir MVD vidaus (4-oji šaulių divizija, o vėliau ir 2-oji), pasienio, geležinkelių apsaugos (211-asis pulkas) kariuomenės, padedamos milicijos ir stribų. Buvo pasitelkiama ir papildomai pajėgų iš Rusijos ir Gudijos, čia atsiųsdavo po 2,5 tūkst. ir daugiau MGB darbuotojų [28]. Vien 1948 m. gegužės mėn. trėmimams vykdyti buvo sutelkta 30 118 MGB, MVD darbuotojų, kareivių, karininkų ir stribų. Jiems padėjo 11 446 partiniai ir sovietiniai aktyvistai [29]. Iš Maskvos atvykdavo SSRS MGB įgaliotiniai: 1948 m. gegužės mėn.— SSRS valstybės saugumo ministro pavaduotojas gen. ltn. S. Ogolcovas kartu su SSRS MGB 2-osios vyriausiosios valdybos operatyvine grupe — pplk. Starožuku *(Starožuk)*, pplk. Labutinu *(Labutin)*, mjr. Brindu *(Brind)* [30], 1949 m. kovo ir 1951 m. rugsėjo—spalio mėn.— SSRS MGB 2-osios vyriausiosios valdybos viršininko pavaduotojas gen. ltn. J. Jedunovas [31]. Su jų pagalba šios genocido akcijos buvo kruopščiai suplanuotos ir kontroliuojamos.

Kaip dėl 1945—1949 m. trėmimų nukentėjo Lietuva, matyti iš toliau pateikiamos suvestinės.

43 lentelė. **1945—1949 m. tremtinių pasiskirstymas pagal apskritis**

Eil. Nr.	Apskritis	1945 07—09	1946 02	1947 12—1948 02	1948 05	1949 03—04	Iš viso
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Alytaus	691	647	345	1 367	595	3 645
2.	Anykščių	—	—	—	751	620	1 371
3.	Biržų	120	—	—	1 175	1 229	2 524
4.	Joniškio	7	—	—	1 278	1 018	2 303
5.	Jurbarko	—	—	—	501	278	779
6.	Kalvarijos	—	—	—	—	577	577
7.	Kaišiadorių	—	—	—	633	416	1 049

[28] Ten pat. P. 18.

[29] SSRS valstybės saugumo ministro pavaduotojo S. Ogolcovo ir LSSR valstybės saugumo ministro D. Jefimovo 1948 m. gegužės mėn. pranešimas SSRS valstybės saugumo ministrui V. Abakumovui // Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 210.

[30] Gen. mjr. P. Kapralovo 1948 m. birželio 12 d. pranešimas gen. ltn. S. Ogolcovui // KGB ADS. F. 3. B. 36/9. L. 16.

[31] *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 15.

1	2	3	4	5	6	7	8
8.	Kauno	222	—	—	2 190	1 012	3 424
9.	Kelmės	—	—	—	698	569	1 267
10.	Kėdainių	119	—	—	1 250	631	2 000
11.	Klaipėdos	—	—	—	919	1 062	1 981
12.	Kretingos	88	—	364	1 850	1 425	3 727
13.	Kupiškio	—	—	246	1 196	524	1 966
14.	Kuršėnų	—	—	227	632	692	1 551
15.	Lazdijų	134	277	218	1 530	911	3 070
16.	Marijampolės	396	425	165	1 295	671	2 952
17.	Mažeikių	139	—	—	1 438	1 699	3 276
18.	Pagėgių	—	—	—	206	291	497
19.	Panevėžio	292	—	267	2 019	1 181	3 759
20.	Pasvalio	—	—	130	845	1 237	2 212
21.	Plungės	—	—	247	1 095	879	2 221
22.	Prienų	—	—	—	1 019	675	1 694
23.	Radviliškio	—	—	159	913	1 097	2 169
24.	Raseinių	185	—	165	940	486	1 776
25.	Rokiškio	252	—	217	1 145	1 278	2 892
26.	Šakių	120	—	144	925	1 247	2 436
27.	Šiaulių	179	—	222	1 623	1 412	3 436
28.	Šilutės	—	—	—	517	251	768
29.	Širvintų	—	—	—	—	688	688
30.	Švenčionių	300	—	—	702	764	1 766
31.	Tauragės	76	364	181	1 291	734	2 646
32.	Telšių	107	—	135	1 200	576	2 018
33.	Trakų	295	—	—	394	604	1 293
34.	Ukmergės	266	—	34	1 617	925	2 842
35.	Utenos	182	—	—	1 101	526	1 809
36.	Varėnos	—	—	315	979	427	1 721
37.	Vilkaviškio	—	—	157	1 333	552	2 042
38.	Vilkijos	—	—	—	—	344	344
39.	Vilniaus	127	—	—	624	773	1 524
40.	Zarasų	182	—	—	571	915	1 668
	Iš viso:	4 479	1 713	3 938	39 766	31 588	81 484

Lentelė sudaryta remiantis pirminiais dokumentais, neatspindinčiais galutinių trėmimų padarinių: LSSR NKVD 1945 m. rugsėjo mėn. pažyma // Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 121; Gen. mjr. J. Bartašiūno 1946 m. vasario 23 d. pranešimas // Ten pat. L. 129; Mjr. Grišino *(Grišin)* 1948 m. balandžio mėn. pažyma // Ten pat. L. 158; Gen. ltn. J. Jedunovo 1948 m. rugpjūčio mėn. pažyma // Ten pat. L. 297—299; Gen. mjr. P. Kapralovo 1949 m. balandžio 16 d. pažymos apie 1949 m. pagrindinį ir papildomą trėmimą // KGB ADS. F. 10. B. 5/30 (280). L. 259—263.

Visi trėmimai buvo tragiškai panašūs dėl nežmoniškumo. 1948 m. trėmimų operacija, koduotai pavadinta

21. Užsak. Nr. 5042.

„Vesna" („Pavasaris"), vyko gegužės 22—23 d. Maskvos planuose buvo numatyta į Jakutiją (vėliau pakeista — į Buriatijos-Mongolijos ASSR) ir Krasnojarsko kraštą ištremti 12 134 šeimas, t. y. 48 tūkst. žmonių [32]. MGB ir jų pagalbininkams gegužės 22 d. pavyko surinkti ir sugaudyti 27 023 žmones. Iki gegužės 23 d. 14 val. ešelonuose jau buvo sugrūstos 10 665 šeimos, t. y. 36 932 žmonės (10 615 vaikų, 14 888 moterys, 11 429 vyrai). Laikinai pasislėpti pavyko 11 068 žmonėms [33]. Vykdydama trėmimų planą, MGB pagal dažnai neraštingų vietos aktyvistų sudarytus papildomus sąrašus surinko dar keletą tūkstančių žmonių. Net negalinčios paeiti 95 ir 112 metų amžiaus senelės buvo atneštos su neštuvais [34]. Sibirui reikėjo nemokamos darbo jėgos, todėl šios senelės liko neištremtos. Bet tai — tik išimtis. Nesurinkus sąrašuose įrašytų šeimų, į ešelonus buvo gabenamos saugumiečių ir kolaborantų iniciatyva atrinktos šeimos. Net sąrašus dažnai sudarydavo stotyse, jau atvežus šeimas [35]. Veždavo visus žmones, kuriuos tik rasdavo apsuptose sodybose: vaikus be tėvų, tėvus be vaikų. Labai aktualus atrodė gen. ltn. S. Ogolcovo pasiūlymas: „Leisti priimti į perkeldinamųjų ešelonus lietuvius, kurie pateiks pareiškimus savo noru išvykti iš Lietuvos kartu su perkeldinamaisiais" [36]. Buvusi tremtinė A. Jakštienė prisimena: „Chodosevičienės vyras — kalinys. Kai vaikus atvežė į vagoną, jos nebuvo namie. Grįžusi į namus, neberado vaikų. Pati atėjo prašyti, kad leistų važiuoti su jais" [37].

Kai ešelonai pajudėjo į tremties vietas, juose jau buvo sugrūsta 40 002 žmonės [38] (kitais duomenimis — 39 766

---

[32] J. Bartašiūno ir SSRS MVD konvojinės kariuomenės valdybos viršininko V. Bočkovo *(Bočkov)* 1948 m. gegužės 18 d. pranešimas SSRS vidaus reikalų ministrui S. Kruglovui // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 427. L. 1—2. Dokumentas ištisai paskelbtas: Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 178.

[33] Gen. ltn. V. Bočkovo ir gen. mjr. J. Bartašiūno telegramos S. Kruglovui // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 427. L. 60.

[34] 1948 m. liepos 2 d. pažyma apie tremtinių ešelonų formavimą ir išvykimą // Ten pat. L. 71.

[35] Ten pat. L. 70.

[36] Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 179.

[37] *Jakštienė A.* Sibiro taigoje // „Tautų tėvo" karalystėje. P. 136.

[38] *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 16.

žmonės: 10 897 vaikai, 16 499 moterys ir 12 370 vyrų)[39]. 8679 šių tremtinių šeimų nariai nebuvo sugauti ir liko Lietuvoje (7184 žmones MGB numatė būtinai ištremti[40]). MGB ir MVD darbuotojai, kareiviai ir stribai mėginusius pabėgti žmones šaudė. Taip buvo nušauti 5 žmonės[41]. Dar vienas iš Kauno tremtas žmogus, septyniasdešimtmetis Ivanauskas, gegužės 22 d. puolė į šulinį ir nuskendo[42].

Kiekviename į tremties vietas išvykusiame ešelone buvo vežama po 304—443 šeimas, 915—1656 žmones (tarp jų buvo po 280—586 vaikus). Dar vežami gyvuliniuose vagonuose tremtiniai pradėjo mirti. Kiekviename ešelone taip ir nepasiekę tremties vietų mirė po 1—5 žmones. Iš Kaišiadorių stoties į Jarcevo stotį (Krasnojarsko kr.) išsiųstame ešelone Nr. 97914 iš 915 žmonių mirė 5. Šio ešelono viršininkas kpt. Komarovas *(Komarov)* Mogiliovo srities Kričevo stotyje nušovė bėgusį tremtinį Rekevičių. Iš 25 852 į tremties vietas vežtų žmonių (apie kitų vežimą duomenų nerasta) pakeliui 23 mirė („mirusį išnešdavo ir palikdavo pakelėje"[43]), 35 susirgo (buvo palikti pakelės stotyse), 27 atsiliko nuo ešelono (kartais atsilikdavo ir vaikai) ir 8 žmonės pabėgo. Dalis tremtinių buvo išvežti be jokių maisto atsargų (daugiausia miestuose sugaudyti žmonės). Viso savo turto netekę žmonės buvo dar kartą apiplėšti. Sargybiniai grobė skurdžias tremtinių maisto atsargas, kurių pagal MGB instrukcijas turėjo „užtekti 45 dienoms", atimdavo lašinius, mėsą[44]. Visą kelią iš žmonių buvo tyčiojamasi. Kartais duodavo „sušvinkusios kopūstų sriubos ir retkarčiais stotyse leisdavo prisipilti virinto vandens"[45]. O Marijinsko stotyje

---

[39] Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 208—209.

[40] *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 16.

[41] A. Sniečkaus 1948 m. birželio mėn. pranešimas VKP(b) CK sekretoriui A. Ždanovui // Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 259.

[42] Gen. ltn. Bočkovo ir gen. mjr. J. Bartašiūno 1948 m. gegužės 23 d. 10 val. telegrama // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 427. L. 62.

[43] *Jakštienė A.* Sibiro taigoje... P. 139.

[44] J. ltn. Bolotovo *(Bolotov)* 1948 m. liepos 2 d. pažyma apie ešelonų formavimą ir išvykimą // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 427. L. 69—73. (Šio dokumento mažesnė dalis (ešelonų lentelė) skelbta: Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 266—267.) Apie kitų 15 tūkst. tremtinių vežimo aplinkybes detaliau nėra žinoma.

[45] *Žitkevičienė L.* Sugrįžimas // „Tautų tėvo" karalystėje. P. 120.

vyr. ltn. Griaznovas *(Grjaznov)* visiškai uždraudė duoti tremtiniams maisto. Kitos stoties viršininkas v/s ltn. Kolotilinas *(Kolotilin)* už ešelono praleidimą reikalavo jam palikti penkias merginas [46].

Taip tremtiniai ir buvo vežami po keletą savaičių. Vienas ešelonas su tremtiniais 1948 m. birželio 1 d. patyrė katastrofą. Žuvo 19 tremtinių ir 57 buvo sužeisti. Žuvusieji palaidoti ten pat — Jumatovo stotyje (23 km nuo Ufos). Kiti tremtiniai po mėnesio pasiekė savo tremties vietą — Igarką [47]. Negalutiniais duomenimis, tremiant ir vežant į tremties vietas žuvo ne mažiau kaip 50 lietuvių.

Antras didelis trėmimas — MGB kodinė operacija „Priboj" („Bangų mūša") vyko 1949 m. kovo 25—28 d. Tuo pat metu trėmimai buvo organizuoti Latvijoje ir Estijoje. Iš Lietuvos planuota ištremti 8500 šeimų (25 500 žmonių).

Šį kartą Lietuvoje planai buvo iš karto viršyti. 13 785 MVD ir MGB darbuotojai, kareiviai ir karininkai, 7166 stribai ir 9500 sovietinių bei partinių aktyvistų, sudarę trėmimų vykdymo grupes (kiekvienoje grupėje buvo po vieną MGB ar MVD darbuotoją, 2 kareivius, 2 stribus ir 3 sovietinius bei partinius aktyvistus), iki kovo 31 d. į gyvulinius vagonus sugrūdo ir išsiuntė 8765 šeimas (28 981 žmogų — 8357 vaikus, 11 541 moterį, 9083 vyrus) [48]. Tremiant buvo nušauti 5 žmonės.

Lietuvos gyventojai jau buvo matę ne vieną masinį žmonių trėmimą, todėl iš anksto pagal daugelį požymių (atvykus naujoms saugumiečių grupėms, tuštiems ešelonams ir pan.) nuspėdavo, kad artėja nauja genocido akcija. Įkalintų ar ištremtų žmonių giminaičiai nenakvodavo namuose, slapstydavosi patys ir mėgindavo slėpti

---

[46] RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 427. L. 75.

[47] Mjr. Mordvinenkos *(Mordvinenko)* 1948 m. rugpjūčio mėn. pranešimas // Ten pat. P. 161.

[48] Plk. Jefremovo *(Efremov)* 1949 m. balandžio 3 d. pranešimas SSRS vidaus reikalų ministro pavaduotojui gen. ltn. V. Riasnojui // Ten pat. B. 475. L. 157; Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 337—338. Patikslintais duomenimis, buvo ištremta 29 180 žmonių (8817 šeimų) Žr.: Gen. mjr. P. Kapralovo 1949 m. balandžio 16 d. pažyma // KGB ADS. F. 10. B. 5/30 (280). L. 259.

savo vaikus. Per pirmąją trėmimų bangą MGB nepasisekė rasti 3236 šeimų ir 3912 pavienių žmonių. Iš viso 1949 m. kovo mėn. trėmimo išvengė 13 777 žmonės [49]. Vietoje jų 5235 žmonės [50] buvo surinkti pagal MGB ir sovietinių bei partinių aktyvistų sudarytus papildomus sąrašus. Pavyzdys galėtų būti Tauragės apskritis, kurioje trėmimų išvengė daugiau kaip pusė žmonių.

„Popierinės" instrukcijos dėl tremtinių maitinimo, aprūpinimo medicinos pagalba turėjo slėpti trėmimų nežmoniškumą. Pakeliui į tremties vietas mirė ne mažiau kaip 50 žmonių, tarp jų — daug kūdikių.

Balandžio 10—20 d. buvo organizuotos trėmimo išvengusių šeimų gaudynės ir Gubernijos (Šiauliuose) stotyje suformuoti dar du ešelonai su tremiamais žmonėmis. Juos SSRS vidaus reikalų ministro pavaduotojas V. Riasnojus vertino kaip „ypač pavojingą kontingentą, kuriam vagonai turi būti įrengti kaip kaliniams" [51]. Taip buvo išgabenti 2927 žmonės (680 vaikų, 926 moterys ir 1321 vyras), skirti Bodaibo tresto „Lenzoloto" [52] (patikslintais duomenimis, iš viso buvo išvežta 3090 žmonių [53]) aukso kasykloms.

Per 1949 m. kovo—balandžio mėn. trėmimus iš Lietuvos buvo išgabentos 9598 šeimos (31 917 žmonių) [54]. Nesunku pamatyti, kad genocido organizatoriams buvo pateikiami netikslūs tremtinių skaičiai — remtasi negalutiniais apskaičiavimais. Minimalus tremtinių skaičius turėtų būti 32 270 ar 32 735 [55]. Šia genocido akcija buvo pasiek-

---

[49] *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 18.

[50] Plk. M. Zacharovo *(Zacharov)* 1945 m. balandžio 5 d. pažyma // Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 358—359.

[51] V. Riasnojaus 1949 m. balandžio 15 d. raštas // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 475. L. 202.

[52] V. Riasnojaus raštas MVD Irkutsko valdybos viršininkui M. Došlovui *(Došlov)* // Ten pat. L. 198.

[53] *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 18.

[54] S. Kruglovo 1949 m. gegužės 9 d. pranešimas J. Stalinui, V. Molotovui, L. Berijai, G. Malenkovui // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 475. L. 228. (Dokumentas skelbtas: Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 386—388. Čia nurodyta kita išsiuntimo data.)

[55] Gen. ltn. Žukovo 1953 m. balandžio 14 d. pažyma // KGB ADS. F. 3. B. 56/43. T. 1. L. 247.

ta tai, ko nesugebėta padaryti kitokiu teroru: prasidėjo „audringa kolektyvizacija" ir daugėjo komjaunuolių [56]. Paaiškėjo, kaip galima išvengti Sibiro: reikėjo „savo noru" atsisakyti ūkių (kolektyvizuotis), o jaunimui — įsitikinimų.

Nuo 1949 m. birželio iki 1952 m. rugpjūčio mėn. Lietuvoje MGB organizavo keletą didesnių ir mažesnių trėmimo akcijų: 1949 m. birželio 6, liepos 7, 1950 m. balandžio 14, rugsėjo 1—2, 19, 1951 m. kovo 31—balandžio 1, rugsėjo 19—20, spalio 2—3, lapkričio 30, 1952 m. sausio 23, rugpjūčio 6 d.[57] Šiems trėmimams būdinga tai, kad prie sąrašų sudarymo ypač aktyviai prisidėjo sovietiniai ir partiniai aktyvistai: įvairaus rango LKP(b) sekretoriai, komitetų nariai, vykdomųjų komitetų pirmininkai ir sekretoriai ir kt. Didžioji šių „aktyvistų" dauguma buvo atvykę iš Rusijos. Teroras vis smarkėjo. 1951 m. rudenį masiniai trėmimai įvykdyti tik Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje jų nebuvo.

Vykdydama SSRS Ministrų Tarybos 1951 m. rugsėjo 5 d. nutarimą „Dėl buožių ir jų šeimų iškeldinimo iš Lietuvos SSR", MGB surašė „buožių" šeimas. Lietuvoje tokių valstiečių šeimų buvo rasta 4215 (14 950 žmonių), iš jų pusė (2258 šeimos) [58] jau buvo atsisakiusios savo turto ir įstojusios į kolūkius. Iš viso į trėmimų sąrašus buvo įrašyta 5001 šeima. Kaip ir anksčiau, MGB sudarė 3600 „operatyvinių grupių" trėmimams vykdyti. Buvo pasitelkti 15 088 MGB darbuotojai, kareiviai, karininkai, milicininkai ir stribai, 8 tūkst. sovietinių komunistinių aktyvistų [59]. Trėmimo akcija pavadinta „Osen" („Ruduo").

1951 m. spalio 2 d. iki vidurnakčio visoje Lietuvoje buvo paimtos 3992 šeimos (15 041 žmogus [60]). Dar tūks-

---

[56] Pažyma apie papildomą operaciją „Priboj" // VRMA. F. 135. Ap. 7. B. 170. L. 22.

[57] 1952 m. rugpjūčio 22 d. pažyma apie 1951 m. rugpjūčio mėn.— 1952 m. rugpjūčio 1 d. trėmimus // KGB ADS. F. 3. B. 56/28. L. 194—195.

[58] LSSR v/s komisaro P. Kapralovo 1951 m. rugsėjo 6 d. pažyma // VRMA. F. 135. Ap. 71. B. 328. L. 30.

[59] Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 398.

[60] Pažyma apie trėmimo eigą // VRMA. F.135. Ap. 7. B. 328. L. 130.

tantis žmonių surinkta spalio 3 d., ir kai jau buvo surinkta 16 150 žmonių (5278 vaikai, 5777 moterys ir 5090 vyrų), ešelonai išvyko į tremties vietas Krasnojarsko krašte. Liko neištremti 2395 žmonės, kurių emgėbistai nerado gyvenamosiose vietose (iš jų 121 jau buvo miręs, 13 anksčiau ištremta, 91 suimtas, 53 pabėgo trėmimo metu) [61].

Tremties vietų nepasiekė 39 vaikai [62]. Jų mirtys paženklino visą lietuvių kelią į Sibirą.

Kiek žmonių ir kada tapo šių genocido akcijų — trėmimų aukomis, matyti iš 44 lentelės. Joje pateikiami duomenys tik apie 111 990 žmonių ištrėmimą 1945—1952 m. (MGB šį skaičių sumažino iki 106 037 [63], paskui KGB — iki 108 362 [64]). Bet ir šis skaičius nėra galutinis, jis neapima dar keleto nedidelių trėmimų aukų. Pavyzdžiui, pažymėti 1952 m. tik 2668 tremtiniai, o iš tikrųjų per metus buvo ištremta ne mažiau kaip 2934 žmonės [65]. Bendras minimalus 1945—1952 m. tremtinių skaičius turėjo siekti apie 118 tūkst.[66] Dar daugiau lietuvių buvo išvežta į GULAG-o lagerius ir kolonijas, bet apie tai — kitame skyriuje.

Lietuviai visada sudarė didelę komunistinio genocido aukų dalį. 1946—1952 m. į tremties vietas Sovietų Sąjungoje buvo išsiųsti 676 835 žmonės [67], kurie MVD ir MGB dokumentuose pavadinti „specialiai perkeltais asmenimis". Beveik kas šeštas tremtinys buvo lietuvis, o kai kuriais metais lietuviai sudarydavo net pusę visų tremtinių (žr. 45 lentelę).

---

[61] P. Kapralovo 1951 m. gruodžio 7 d. pažyma // Ten pat. L. 275.

[62] Žr.: Mjr. Turovo *(Turov)* 1954 m. balandžio 29 d. pažyma // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 641. L. 282. Čia moterų skaičius padidintas 100, o vaikų sumažintas 100.

[63] Ten pat. F. 3. B. 56/28. L. 264.

[64] Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. P. 424.

[65] Ten pat.

[66] Lietuvos Respublikos VRM yra žinių tik apie 113 tūkst. 1945—1952 m. ištremtų žmonių.

[67] Šis skaičius nėra tikslus, nes visiškai nebuvo atsižvelgta į nedidelių trėmimų aukas.

44 lentelė. **Didžiausi trėmimai ir jų aukų skaičius**

Eil. Nr.	Kieno nutarimu, įsakymu	Trėmimų data	Pirminiuose MVD ir MGB dokumentuose nurodytas skaičius	Vėlesniuose MGB, MVD, KGB dokumentuose nurodytas skaičius	Ištremtų vaikų skaičius	Tremties vieta
1	2	3	4	5	6	7
1.	Lietuvos SSR NKVD 1945 m. balandžio 18 d. įsakymas Nr. 4/0174	1945 04 20—05 03	1 048	854 Nepridėta prie lietuvių tremtinių skaičiaus	313	Stalinabado sr. (Tadžikijos SSR)
2.	SSRS NKVD 1945 m. birželio 16 d. nutarimas Nr. 328	1945 07 17—09 03	6 320	4 479	×	Komijos ASSR, Molotovo ir Sverdlovsko sr.
3.	„	1946 02 18—21	2 082	2 082	576[a]	Sverdlovsko sr.
4.	SSRS MT 1947 m. rugsėjo 29 d. nutarimas	1947 12	2 782	2 782	×	Tomsko, Tiumenės sr., Komijos ASSR
5.	„	1948 01—02	1 156	1 134	×	Tomsko sr., Krasnojarsko kr.
6.	SSRS MT 1948 m. vasario 21 d. nutarimas Nr. 447—160	1948 05 22—27 „Vesna"	40 002	39 482	11 066[b]	Krasnojarsko kr., Irkutsko sr., Buriatijos-Mongolijos ASSR
7.	SSRS MT 1949 m. sausio 29 d. nutarimas Nr. 390—138	1949 03 25—28 „Priboj"	29 180	28 981	8 357	Irkutsko sr., Krasnojarsko kr.
8.	„	1949 04 10—20	3 090	2 927	680	Irkutsko sr.
9.	„	1949 06 06	apie 500	×	×	„
10.	„	1949 07 07	279	×	×	„
11.	„	1950 04 14, 09 1—2, 09 19	1 355	761	×	Altajaus ir Chabarovsko kr.

1	2	3	4	5	6	7
12.	SSRS MT 1951 m. vasario 13 d. nutarimas Nr. 377—190, SSRS MT 1951 m. kovo 3 d. nutarimas Nr. 667—339	1951 03 31—04 01	433	×	×	Irkutsko ir Tomsko sr.
13.	SSRS MT 1951 m. rugsėjo 5 d. nutarimas Nr. 3309—1568—vs	1951 09 20—21	3 807[c]	2 987	1 255	Irkutsko sr.
14.	"	1951 10 2—3 „Osen"	16 150	16 109	5 278	Krasnojarsko kr.
15.	"	1951 10 3[d]	335	×	73	"
16.	SSRS MT 1951 m. rugsėjo 5 d. nutarimas Nr. 3309—1568—vs	1951 11 30	452	×	×	Altajaus kr.
17.	"	1952 01 23	2 195[e]	1 844	519	Krasnojarsko kr.
18.	"	1952 07 6—7[f]	465	×	×	×
19.	SSRS MGB Ypatingojo pasitarimo sprendimu	1952 08 5—6	359	×	×	Krasnojarsko kr.
	Iš viso:		111 990	104 422	28 117[g]	

Lentelė sudaryta remiantis anksčiau minėtais dokumentais iš KGB ADS, RFVA ir VRMA archyvų ir šiais dokumentais: Gen. mjr. P. Kondakovo 1952 m. gruodžio mėn. pažyma // KGB ADS. F. 3. B. 56/28. L. 264; 1952 m. rugpjūčio 22 d. pažyma apie tremtinių skaičių // Ten pat. L. 194—195.

[a] Tiek vaikų buvo tarp 1644 tremtinių.

[b] Šio trėmimo metu išvežtų vaikų skaičius buvo mažinamas iki 10 897.

[c] RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 642. L. 282.

[d] Kitame dokumente yra paminėtas tik 88 šeimų (306 žmonių — 111 vyrų, 122 moterų, 73 vaikų) ištrėmimas. Žr.: Gen. mjr. P. Kapralovo 1950 m. spalio 3 d. pranešimas A. Sniečkui // KGB ADS. F. 10. B. 5/51 (306). L. 205.

[e] RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 642. L. 284.

[f] KGB ADS. F. 10. B. 9/2 (329). L. 37.

[g] Nežinomas 14 874 tremtinių amžius. Vaikai nebuvo atskirai išskiriami, bet žinant, kad jie sudarė apie 30% visų tremtinių, bendras ištremtų lietuvių vaikų skaičius būtų daugiau kaip 32 tūkst.

45 lentelė. **Lietuvių tremtinių dalis tarp visų SSRS ištremtų žmonių**

Metai	SSRS ištremta žmonių	Lietuvių tremtinių skaičius	Lietuvių dalis (%)
1946—1947	255 198	8 402[a]	3,2
1948	89 261	43 940	49,2
1949	221 231	33 500[b]	15,1
1950	43 063[c]	1 355	3
1951	45 483[d]	21 177	46,5
1952	22 599[e]	2 934	13
	676 835	111 308	16,4

Lentelė sudaryta remiantis anksčiau minėtais šaltiniais, taip pat žr.: Mjr. Turovo 1953 m. balandžio 29 d. pažyma // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 641. L. 270. Apie 1945 m. SSRS ištremtus žmones trūksta duomenų.

[a] Į šį skaičių neįtraukti 1947 m. gruodžio mėn. tremtiniai. MVD ir MGB dokumentuose jie dažniausiai priskiriami prie 1948 m. tremtinių.

[b] Žr.: *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 18.

[c] Į šį skaičių lietuviai tremtiniai visai nebuvo įtraukti.

[d] Dokumente yra ir kitas skaičius — 33 979. Žr.: RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 641. L. 282.

[e] Į šį skaičių įtraukti tik 1952 m. sausio mėn. ištremti 2195 lietuviai. Žr.: Ten pat. L. 284.

Čia vertėtų priminti, kad okupuotos Lietuvos gyventojų buvo 75 kartus mažiau negu visos Sovietų Sąjungos. 1941—1950 m. SSRS iš tremties buvo paleidžiami rusai, kuriuos kaip „buožes" ištrėmė 1930—1933 m. (paleista 864 tūkst. žmonių). Lietuvių atžvilgiu vykdyta kitokia politika: jie buvo pavadinti „buožėmis" (net 3/4 visų tremtinių taikytas šis komunistinis epitetas) ir išvežti į vietas, kur gyvenimo sąlygos buvo daug sunkesnės. Būtent pokario tremtinių vaikai, sulaukę 16 metų, buvo įrašomi į tremtinių sąrašus, tremtiniams ir jų vaikams buvo taikytas (tik tam tikrų tautybių tremtiniams) SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1948 m. lapkričio 26 d. drakoniškas įsakas dėl pabėgusių tremtinių baudimo (20 metų katorgos), o paskui buvo panaikinti trėmimo terminai, ir tremtiniai turėjo amžinai likti Sibire.

6. Lietuvos gyventojų naikinimas kalėjimuose, lageriuose ir tremtyje

Kalinimas Lietuvoje. Tardymo metodai. Mirtininkai

Prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai, per 1944 m. antrąjį pusmetį Lietuva buvo apraizgyta kalėjimų, areštinių, kolonijų, lagerių tinklu.

NKVD (MVD) ir MGB bendruosiuose bei vidaus kalėjimuose kalinių laikymo sąlygos buvo baisios. Stengiantis nuslėpti, kad suimti žmonės yra slapta kankinami, vidaus kalėjimai buvo įrengiami NKVD (MVD) ir MGB skyrių rūsiuose. Šaltose, drėgnose, sausakimšai kalinių prigrūstose kamerose trūkdavo oro. Nuo 1945 m. sausio 1 d. kalėjimuose oficialiai buvo 6790, o vidaus kalėjimuose — 1290 (1949 m. vasario 20 d. duomenimis) vietų [1]. Nepriklausomos Lietuvos laikais statytuose kalėjimuose didindami sąlyginį vietų skaičių ar kitaip prastindami kalinių laikymo sąlygas, enkavėdistai siekė fiziškai ir psichiškai palaužti juos. Lietuvoje NKVD ir NKGB įkalintiems žmonėms sudarytos sąlygos buvo baisios net palyginti su Sovietų Sąjungos kalėjimais. 1945 m. Sovietų Sąjungoje buvo 5 specialiosios paskirties, 494 bendrieji ir 2 centriniai vidaus kalėjimai, 2 kalėjimai-ligoninės [2]. 12 Lietuvos kalėjimų sudarė tik mažą visų kalėjimų dalį [3], bet čia mirdavo, žūdavo ar būdavo nukankinama daugiausia žmonių. 1945 m. visos Sovietų Sąjungos kalėjimuose mirė 6834 kaliniai [4], o Lietuvoje — 490 kalinių. Epidemijos, psichinės ligos, savižudybės tapo gana įpras-

---

[1] LSSR MGB Kalėjimų skyriaus viršininko pplk. Zinovjevo *(Zinov'-ev)* 1949 m. vasario 21 d. pažyma // KGB ADS. F. 10. B. 7/1. L. 49.

[2] 1945 m. birželio mėn. pažyma apie SSRS NKVD veikiančius kalėjimus // RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 62. L. 37.

[3] 1945 m. kovo mėn. buvo uždarytas Vilniaus kalėjimas Nr. 2., o birželio 10 d. Klaipėdoje atidarytas kalėjimas Nr. 2. 1946 m. gegužės mėn. buvo uždarytas Telšių kalėjimas Nr. 11, 1948 m. rugpjūčio 1 d.— Ukmergės, 1952 m. gegužės 1 d.— Raseinių kalėjimas.

[4] MVD Kalėjimų skyriaus sanitarijos skyriaus viršininko medicinos tarnybos plk. Dostovalovo 1946 m. gegužės 17 d. pažyma // Ten pat. B. 73. L. 130.

tos. Kiek žmonių žuvo didžiuosiuose kalėjimuose 1946—1947 m., nėra tiksliai žinoma. Toliau pateikiami kalinių mirtingumo 1948—1952 m. duomenys.

46 lentelė. **Kalinių mirtingumas kalėjimuose 1948—1952 m.**

Mėnuo	1948 m.	1949 m.	1950 m.	1951 m.	1952 m.
Sausis	12	3	5	6	2
Vasaris	14	4	3	4	5
Kovas	7	2	3	—	3
Balandis	9	6	—	4	2
Gegužė	9	4	1	3	2
Birželis	9	5	4	3	2
Liepa	8	8	2	2	1
Rugpjūtis	5	7	—	1	—
Rugsėjis	6	4	6	2	1
Spalis	2	3	3	6	1
Lapkritis	6	—	3	1	3
Gruodis	8	—	2	1	—
Iš viso:	95	46	32	33	22

Lentelė sudaryta remiantis: 1948—1952 m. MVD kalėjimų kalinių skaičiaus suvestinės // RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 90. L. 1—185; B. 100. L. 1—188; B. 118. L. 1—327. Ir šiais skaičiais buvo manipuliuota. 1948—1949 m. pažymoje apie Lietuvoje mirusius kalinius rašoma apie 83 kalinius, mirusius 1948 m., ir 43 kalinius, mirusius 1949 m. Žr.: Ten pat. B. 92. L. 5, 10, 17, 22, 28, 35, 41, 47, 54, 61, 68, 77, 82, 87—129.

1944—1945 ir 1948—1952 m. bendruosiuose kalėjimuose LSSR NKVD (MVD) ir MGB aukomis tapo 718 žmonių[5]. Mirusiojo artimieji gaudavo mirties liudijimą, o apie palaidojimo vietą jiems nepranešdavo. Manoma, kad Vilniaus kalėjimuose mirę kaliniai buvo vežami į Antakalnio kapinių patvorį: „[...] laidojimai prasidėjo po karo. Viskas buvo daroma slapta ir tamsoje. Dengtos mašinos atvažiuodavo nuo Šilo gatvės naktį, dar prieš šviesą. [...] Lavonus laidodavo be karstų, duobes užkasdavo nuteistieji [...]“ [6]. MVD ir MGB aukos turėjo dingti be pėdsakų.

---

[5] Pagal MVD dokumentus 1948 m. vidutinis kalinių mirtingumas Lietuvoje siekė 0,5%. Vadinasi, 1946—1947 m. iš daugiau kaip 40 tūkst. įkalintų žmonių galėjo žūti apie 200. Tai būtų spėjamas skaičius, nes patvirtinančių dokumentų nerasta. KGB ADS išliko 765 mirusių kalinių bylos (nutrauktos iki teismo).

[6] *Liutkevičienė I.* Vilniaus Antakalnio kapinės: ar bus atskleista politinių kalinių laidojimo paslaptis? // Lietuvos rytas. 1992. Balandžio 14.

Kiek kalinių žuvo vidaus kalėjimuose, visiškai nežinoma, bet kur aukos buvo kalinamos, tardomos ir kankinamos, vietos gyventojai gerai žinojo. Tokius vidaus kalėjimus, kaip Tauragės Šubartinė, pereidavo tūkstančiai žmonių. Vien 1944—1945 m. buvo sulaikyta ir suimta 133 tūkst. žmonių. Vieni būdavo sulaikomi ir tardomi kelias dienas ar mėnesius, kiti taip ir neišvysdavo laisvės.

Artėjant Sovietų Sąjungos—Vokietijos karo pabaigai, dvylikoje kalėjimų kalinių buvo daugiausia per visus 1944—1953 m.— 16 591 [7] (1945 m. vasario 1 d. duomenys).

Priklausomai nuo karinių baudžiamųjų operacijų rezultatų pilnėjo regioniniai kalėjimai. Į vieno kalinio vietą buvo sugrūdama po 3, 6, 9 arba 13 žmonių.

47 lentelė. **Kalėjimų talpumas ir didžiausias kalinių skaičius 1945 m.**

Eil. Nr.	Kalėjimas	Oficialus talpumas		Didžiausias kalinių skaičius 1945 m.
		1940 m.	1945 m.	
1.	Vilniaus (Lukiškės)	675	3250	vasario 1 d.— 8786
2.	Vilniaus	200	600	vasario 10 d.— 1871
3.	Kauno	850	1850	balandžio 1 d.— 3440
4.	Panevėžio	320	635	birželio 20 d.— 1087
5.	Šiaulių	300	735	liepos 1 d.— 1046
6.	Marijampolės	250	500	balandžio 20 d.— 2280
7.	Ukmergės	215	300	balandžio 10 d.— 259
8.	Šilutės	—	225	balandžio 10 d.— 474
9.	Raseinių	100	375	birželio 20 d.— 493
10.	Utenos	85	150	gegužės 1 d.— 555
11.	Telšių	100	120	vasario 10 d.— 580
12.	Švenčionių	200	200	gegužės 1 d.— 686
		3295[a]	8940[b]	

Lentelė sudaryta remiantis: 1945 m. NKVD kalėjimų pripildymo sąsiuvinis // RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 62. L. 68—70.

[a] Be Tauragės kalėjimo, kuris buvo sugriautas prasidėjus SSRS—Vokietijos karui. 1945 m. jį pakeitė Šilutės kalėjimas.

[b] Toks kalėjimų talpumas nustatytas 1945 m. gruodžio mėn. Iki tol jis buvo 6790—7765 žmonės. Žr.: Ten pat. B. 63. L. 3—4, 283—284.

[7] Dar keli tūkstančiai žmonių buvo laikomi vidaus kalėjimuose. Nors tikslus tokių kalinių skaičius nežinomas, bet vidutiniškai jų būdavo 25% didžiųjų kalėjimų kalinių. Žr.: SSRS NKVD kalėjimų kalinių skaičiaus 1945 m. suvestinė // RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 63. L. 27—28.

Net tuomet, kai 1945 m. liepos mėn. Sovietų Sąjungos kalėjimuose iš 263 817 kalinių 110 555 buvo amnestuoti [8], Lietuvoje kalinių skaičius nesikeitė. Genocido politika buvo Lietuvos sovietizavimo, pavergimo politikos kertinis akmuo. Kalinių padaugėjo nuo 10 881 (liepos 1 d.) iki 11 959 (rugpjūčio 1 d.), tuo pačiu metu į lagerius buvo išvežti 762 kaliniai [9].

Okupuotose Baltijos valstybėse Sovietų Sąjungos vykdyta žmonių naikinimo politika buvo beveik vienoda, tik Lietuvoje įvyko itin daug karinių baudžiamųjų operacijų, areštų ir trėmimų. Tą patį galima pasakyti net palyginus su tokiu regionu kaip Vakarų Ukraina, kurioje antisovietinis pasipriešinimas buvo ypač smarkus.

48 lentelė. **Kalinių skaičius Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, Ukrainoje 1945—1952 m.**

Metai	Visuose SSRS kalėjimuose kalinta žmonių	Lietuvoje	Latvijoje	Estijoje	Ukrainoje
1945 m. sausis	275 510	9 578	3 193	4 218	54 294
		16 591	8 801	9 036	56 940[a]
1946 m. sausis	×	6 276	6 120	6 631	51 285
		11 413	6 731	6 773	64 090[b]
1947 m. sausis	293 135	9 618	5 725	3 307	55 116
		12 751	6 707	3 879	77 310[c]
1948 m. sausio 1 d.	280 374	10 568	5 444	3 139	53 002
1949 m. sausio 1 d.	231 047	6 197	5 375	3 395	51 224
1950 m. sausio 1 d.	198 744	5 797	4 821	3 608	36 500
1951 m. sausio 1 d.	164 079	5 331	3 978	3 549	30 885
1952 m. sausio 1 d.	152 614	5 226	3 772	2 985	25 318
1952 m. gruodžio 1 d.	150 916	3 699	2 507	1 630	29 842

Lentelė sudaryta remiantis: SSRS NKVD kalėjimų kalinių skaičiaus suvestinė // RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 63. L. 3—4, 27—28, 283—284; 1945—1952 m. MVD kalėjimų pripildymo sąsiuviniai // Ten pat. B. 62. L. 67—70, 97, 103, 178—179, 208, 212, 216, 254—255, 266, 272;

[8] 1945 m. liepos 7 d. S. Kruglovo pažyma // Ten pat. B. 62. L. 108.
[9] 1945 m. NKVD kalėjimų pripildymo sąsiuvinis // Ten pat. L. 68—70.

B. 79. L. 3, 12—196; B. 91. L. 1, 33, 64, 96, 102, 104, 123, 144, 151, 174, 186, 194, 201, 204, 244, 250.

[a] Didžiausi 1945 m. kalinių skaičiai: Lietuvoje — vasario 1 d., Latvijoje — kovo 20 d., Estijoje — lapkričio 20 d., Ukrainoje (Vakarų Ukrainoje buvo kalinama 33 — 66% visų kalinių) — balandžio 10 d. Žr.: Ten pat. B. 63. L. 27—28; B. 62. L. 67, 97, 103.

[b] Didžiausi 1946 m. kalinių skaičiai: Lietuvoje — gruodžio 20 d., Latvijoje — vasario 20 d., Estijoje — sausio 10 d., Ukrainoje — balandžio 10 d. Žr.: Ten pat. L. 178—179, 208—212.

[c] Didžiausi 1947 m. kalinių skaičiai: Lietuvoje — liepos 1 d., Latvijoje — gegužės 1 d., Estijoje — gegužės 15 d., Ukrainoje — rugpjūčio 15 d. Žr.: Ten pat. L. 254—255, 266, 272.

Kasmet tūkstančiai ir dešimtys tūkstančių kalinių iš Lietuvos buvo siunčiami į GULAG-o lagerius. Kaliniai buvo vežami etapais — iš kalėjimo į kalėjimą arba tiesiai į numatytą lagerį. Didžiausi etapai buvo 1945 m.: vasario 1—10 d. buvo išvežti 2603 kaliniai, vasario 10—20 d.— 2503, birželio 20—30 d.— 2552, rugpjūčio 1—10 d.— 2528, lapkričio 20—30 d.— 2436 kaliniai. Iš viso 1945—1952 m. buvo 54 etapai, tuomet iš Lietuvos buvo išvežta 1000 ir daugiau kalinių. Etapus lydėjo sargybos ir kriminalinių nusikaltėlių patyčios bei plėšikavimas. „Realiais šeimininkais kai kuriuose kalėjimuose kol kas yra ne administracija, o įkalinti recidyvistai“ [10],— pripažino ir vienas iš SSRS MVD Kalėjimų skyriaus vadovų plk. Iljinas *(Il'in)*. Viską išgyvenusių politinių kalinių liudijimu, kriminalinių nusikaltėlių siautėjimai buvo sąmoningai skatinami ir nukreipiami prieš politinius kalinius. Buvęs kalinys A. Stabingis prisimena: „Išvesti iš kalėjimo kiemo, staugiančių šunų lydimi, apstoti sargybinių su paruoštais šauti ginklais [...] pajudėjome [...] geležinkelio stoties link. [...] Geležinkelio stotyje buvome suklupdyti ant kelių prie ilgo sąstato gyvulinių vagonų. Paskui pagal skaitomą sąrašą mus sugrūdo po 40 žmonių į vagonus [...]. Kaip vėliau sužinojome, kituose vagonuose žmonės buvo žiauriai apiplėšti, nes juose buvo po 3—4 rusų banditus, kurie atimdavo iš lietuvių daiktus, turimą maistą. Daiktus per langelį atiduodavo sargybiniams, kurie juos iš-

[10] LSSR MVD kalėjimų darbuotojų 1950 m. rugsėjo 5—7 d. pasitarimo protokolas // Ten pat. B. 105. L. 75.

keisdavo į samagoną su gyventojais ir jo dalį duodavo kriminaliniams kaliniams [...]"[11]. Kito buvusio kalinio A. Statkevičiaus liudijimu, „kas dieną sargybiniai, įėję į vagoną, mušdavo medinėmis „šlėgomis". Kriminaliniai vagone plėšikavo: išrengdavo žmones, atimdavo drabužius ir gaunamą maistą"[12]. Tokios vežimo tvarkos aprašymo jokiuose NKVD (MVD) dokumentuose neaptiktume. Gerai parengtos instrukcijos slėpė enkavėdistų ir jiems „socialiai artimų" kriminalinių nusikaltėlių nusikaltimus.

1945 m. iš Lietuvos išvežti sulaikyti ir suimti žmonės pateko į dvejopus lagerius — SSRS NKVD specialiuosius patikrinimo ir filtravimo lagerius ir GULAG-o lagerius. Pirmuosiuose buvo laikomi per karines baudžiamąsias operacijas, gaudynes arba pagal sąrašus sulaikyti žmonės. Jiems bylos nebuvo sudaromos, kaip nemokama darbo jėga jie dirbdavo specialiose NKVD statybose, šachtose. Jeigu likdavo gyvi, po 1 ar 3 metų juos paleisdavo. 1945 m. į tokius lagerius iš Lietuvos buvo išsiųsti 6487 žmonės. Dažniausiai buvo vežami į Jelgavos (Latvijoje) PFL Nr. 266 (PFL — patikrinimo ir filtravimo lageris), Medvežja Goros (Karelijoje) PFL Nr. 0313, Bresto (Gudijoje) PFL Nr. 284[13], Archangelsko ir Kalinino (dab. Tverės) sritis ir kt. Į GULAG-o lagerius taip pat buvo siunčiami žmonės, kuriems bylos nebuvo sudarytos, bet oficialiai jie jau buvo priskirti suimtųjų kategorijai. Tai buvo per karines baudžiamąsias operacijas suimti kaimų gyventojai, kuriuos įtardavo remiant rezistenciją. Jie negalėjo suteikti enkavėdistams jokių žinių apie pasipriešinimo judėjimo dalyvius. Kad sumažėtų Lietuvoje laikomų kalinių (ir jų pabėgimo galimybės) ir būtų galima pasinaudoti jų darbo jėga, tokie kaliniai „byloms sudaryti" buvo siunčiami į GULAG-o lagerius. Tokį kalinių išsiuntimą patvirtinantis dokumentas yra P. Kapralovo šifruota telegrama[14] (žr. 21 dokumentą prieduose):

---

[11] *Stabingis A.* Tryliktas vagonas. P. 7, 11.

[12] *Statkevičius A.* Okupantų ir kolaborantų valdomoje Lietuvoje // Laisvės kovų archyvas. 1992. Nr. 5. P. 106.

[13] *Grunskis E.* Lietuvos gyventojų deportacijos... P. 9.

[14] KGB ADS. F. 18. B. 4/5. L. 227.

Šifruota telegrama

NKVD ir NKGB Zarasų, Švenčionių, Ukmergės, Utenos viršininkams

Nedelsiant parenkite dokumentus ir etapuokite į lagerius toliau tardyti tuos kalinius, kurie nekelia operatyvinio susidomėjimo

Nr. 416 *Kapralovas*

Lietuvos SSR Vidaus Reikalų Liaudies Komisaro Pavaduotojas
Generolas Majoras
(Kapralovas)

1945 m. lapkričio mėn.

Anksčiau ar vėliau šiuos kalinius lagerių „operatyviniai čekistiniai skyriai" ištardydavo, o SSRS MVD ar MGB Ypatingasis pasitarimas jiems paskirdavo po 10 ar 25 metus [15].

Kiek 1944—1952 m. iš Lietuvos kalėjimų į GULAG-o lagerius buvo išvežta žmonių, matyti iš toliau pateikiamos lentelės.

49 lentelė. **Į GULAG-o lagerius išvežtų kalinių skaičius**

Metai	Išvežta kalinių
1944	1 338
1945	32 661[a]
1946	16 182
1947	19 324
1948	20 837
1949	14 948
1950	12 194
1951	12 763
1952[b]	12 332
Iš viso:	142 579

[15] Jų bylos nebuvo grąžinamos į LSSR KGB archyvą ir likdavo kalinimo vietose. Dauguma buvo įkalinta Komijos ASSR Sevdvinlage, nuo 1946 m. spalio mėn.— Sevželdorlage. Žr.: MGB Archangelsko srities valdybos viršininko plk. Brezgino *(Brezgin)* 1946 m. gruodžio 16 d. raštas LSSR valstybės saugumo ministrui gen. mjr. D. Jefimovui // Ten pat. F. 6. B. 1/21. L. 69.

22. Užsak. Nr. 5042.

Lentelė sudaryta remiantis: 1944—1952 m. SSRS MVD kalėjimų kalinių suvestinės // RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 58. L. 104—284; B. 63. L. 3—284; B. 71. L. 1—284; B. 79. L. 4—196; B. 90. L. 1—185; B. 100. L. 1—188; B. 118. L. 1—327.

[a] Suvestinėje yra žinių tik apie 26 584 išvežtus kalinius. Lentelėje pateiktas skaičius nustatytas pagal kitus anksčiau minėtus dokumentus. Žr.: KGB ADS. F. 3. B. 41/131. L. 6, 16—17.

[b] Iki 1952 m. gruodžio 1 d.

Dalis šių kalinių pateko ir į Lietuvoje įsteigtą GULAG-o filialą — Vilniaus lagerio skyrių Nr. 1 [jis buvo suskirstytas į lagerio punktus *(LP — lagernyj punkt (rus.))*: Rasų lageris LP-1, Danilevičiaus ir Gudų gatvėse įsikūręs moterų lageris LP-2, Riešėje įsikūręs žemės ūkio lageris „Liubovo LP-3"], Pravieniškių lagerį (lagerio skyrius Nr. 2), Šilutės (Macikų) lagerį (lagerio skyrius Nr. 3 ir Rusnės LP-5), Klaipėdos ir Akmenės pataisos darbų kolonijas (Nr. 4 ir 9), Vilniaus persiuntimo kalėjimą (į lagerius siunčiamų kalinių sutelkimo vieta) ir kalėjimo ligoninę. Šie lageriai ir kolonijos Lietuvoje buvo įsteigti 1944—1951 m.

50 lentelė. **GULAG-o lageriai Lietuvoje**

Eil. Nr.	Pavadinimas	Įsteigimo (atkūrimo) metai	Talpumas	Laikyta kalinių	Iš jų teistų pagal 58 str.
1.	Rasų	1944 08 01	200	471	2
2.	LP-2	1951 06 14	200	240	—
3.	Riešės	1951 06 14	200	81	—
4.	Pravieniškių	1944 08 01	500	488	—
5.	Šilutės	1946	2314	2935	218
6.	Rusnės salos	1951 11 29	200	95	—
7.	Klaipėdos	1951 06 14	500	325	—
8.	Akmenės	1947	650	473	—
9.	Persiuntimo kalėjimas	1946	1090	890	150
10.	Kalėjimo ligoninė	1949	176	165	5
	Iš viso:		6030	6163[a]	375

Lentelė sudaryta remiantis: LSSR MVD Pataisos darbų kolonijų skyriaus 1952 m. kovo 1 d. sąrašas // RFVA. F. 9414. Ap. 1. B. 534. L. 1.

[a] 1952 m. kovo—balandžio mėn. kalinių skaičius.

Oficialiai šie lageriai buvo skirti kriminaliniams nusikaltėliams, bet, kaip matyti, į juos patekdavo ir nubaustų už „kontrrevoliucinius nusikaltimus" žmonių. Tikrų kriminalinių nusikaltėlių-recidyvistų buvo tik 287 [16], o visi kiti buvo teisti už vadinamuosius buitinius nusikaltimus, valstybinių mokesčių nemokėjimą, pyliavų nevykdymą. Tarp kalinių buvo daug moterų — 2026 (1952 m. balandžio 1 d. duomenys) [17]. Išskirtinis buvo Šilutės lageris, kuriame 1946—1952 m. kalėjo 1000—3000 kalinių. Šį lagerį 1939 m. pastatė vokiečiai ir jame kalino karo belaisvius. 1944—1946 m. rusai čia taip pat laikė karo belaisvius — pačius vokiečius. Nuo 1946 m. čia jau buvo kalinami Lietuvoje nuteisti žmonės. Šioje nedidelėje 160×180 m teritorijoje tilpo visi sovietinio lagerio atributai: barakai, sanitarijos dalis, karceris („izoliatorius") ir kt. Nedidelis lageris (1946 m. jame kalėjo apie 1000 kalinių, iš jų trečdalis — lietuviai) [18] pamažu virto didele mirtį nešančia GULAG-o dalimi. Už trijų metrų aukščio dviejų eilių spygliuotosios vielos tvoros (tarp tvorų — spiralė „Bruno") nuo bado, ligų, sunkaus darbo mirė šimtai žmonių.

Lagerių medikai turėjo teisę „diagnozuoti" tik tuberkuliozę, plaučių uždegimą ir panašias ligas. Taip buvo nuslepiamos tikrosios mirties priežastys.

Kadangi lageryje kalėjo šimtai ir tūkstančiai moterų (1952 m. balandžio 1 d. buvo kalinamos 1086 moterys), buvo įsteigtas su jomis kartu kalintų (kalėjime ar lageryje gimusių) vaikų barakas. 1952 m. liepos 16 d. šiame šimto vietų vaikų barake buvo 156 vaikai. 1949—1952 m. lageryje su įkalintomis moterimis buvo 620 vaikų, iš kurių 194 ten ir gimė [19]. Jie taip pat papildydavo lagerio aukų skaičių.

Yra žinomas tik 1948—1955 m. šiame lageryje žuvusių kalinių skaičius.

---

[16] LSSR MVD PDK skyriaus 1952 m. liepos 1 d. pažyma // Ten pat. B. 415. L. 27. 1952 m. liepos 1 d. Lietuvos lageriuose ir kolonijose buvo kalinami 1833 žmonės, nuteisti kalėti iki 3 metų, 1218 žmonių — iki 5 metų, 2800 žmonių — iki 10 metų.

[17] Dar buvo 58 nepilnamečiai.

[18] *Antanaitis B.* Žodžiai iš pragaro. P. 69.

[19] Žr.: 1949—1952 m. Šilutės lageryje gimusių vaikų registracijos žurnalas // VRMA. F. 11. Ap. 2. B. 12. L. 1.

51 lentelė. **Šilutės lageryje 1948—1955 m. žuvę kaliniai**

Metai	Žuvusių kalinių skaičius	Mirusių vaikų skaičius
1948	84	—
1949	61	24
1950	70	23
1951	48	10
1952	58	9
1953	35	2
1954	8	2
1955	1	—
Iš viso:	365[a]	70[b]

Lentelė sudaryta remiantis: 1948 m. sausio 6—1952 m. gruodžio 13 d. mirusių kalinių registracijos žurnalas Nr. 2 // VRMA. F. 11. Ap. 2. B. 9; 1950 m. sausio 20—1955 m. sausio 20 d. mirusių kalinių registracijos žurnalas // Ten pat. B. 10; 1949 m. sausio 13—1954 m. rugpjūčio 17 d. atskirame lagerio punkte Nr. 3 mirusių vaikų registracijos žurnalas Nr. 3 // Ten pat. B. 13.

[a] Iš 365 mirusių kalinių buvo 312 lietuvių (85%). Iš jų: 37 teisti pagal 58 straipsnį, 153 — pagal 1948 m. balandžio 7 d. įsaką, 166 — pagal 1947 m. birželio 4 d. įsaką. Tarp žuvusių kalinių 119 buvo 60—82 metų amžiaus.

[b] Iš 70 mirusių kalinių vaikų buvo 44 lietuviai (62%).

Lagerio kapuose buvo užkasta (sunku tai pavadinti laidojimu) kur kas daugiau žuvusių kalinių. Kaip galima suprasti iš dokumentuose pateikiamo kapų numeravimo, vien 1947 m. lageryje žuvo 124 kaliniai [20]. 1954 m. rugpjūčio 17 d. lageryje mirus 72 dienas išgyvenusiai Daliai Pušauskaitei ir 1955 m. sausio 20 d. mirus šešiasdešimtmečiui Jokūbui Janavičiui, baigiamas Lietuvoje įkurto gulaginio Šilutės lagerio aukų sąrašas. Jame jau buvo įrašyta ne mažiau kaip 559 pavardės.

Visi be išimties kaliniai susidurdavo su NKVD (MVD) ir MGB tardytojais. Sovietinėje teroro vykdymo sistemoje itin daug dėmesio buvo skiriama suimtų žmonių tardymui. Tardymo metodų arsenale kankinimai buvo pag-

[20] Visi kalinių kapai turėjo sąlyginius numerius: nuo A-1 iki K-37 (pagal rusišką raidyną) buvo: A, B, V, G, D, E, Ž, Z, I, K, kiekviena raide numeruota po 50 kapų (A-1... A-50 ir t. t.). 1948 m. kapų numeracija prasideda Nr. V-25. Žr.: Ten pat. B. 9.

rindinis metodas, kuriuo sovietiniai saugumiečiai ne tik išgaudavo reikalingų žinių kryptingai prievartai vykdyti, bet ir moraliai palauždavo tardomuosius.

1944—1953 m. Sovietų Sąjungos vidaus reikalų ir saugumo tarnybos sudarė organizuotą teroro vykdymo sistemą. Joje nieko neturėjo būti daroma be leidimo. Kankinimo naudojimas tardymo metu buvo įslaptintas, negalėjo likti jokių dokumentų apie tai. Vis dėlto liko tarnybinių tyrimų medžiagos apie kankinimus. Oficialiai kankinimai vadinti „fizinio poveikio priemonėmis", „aktyviu tardymu" ir pan.

Gana dažnai kankinti žmonės buvo nužudomi. Antai 1945 m. NKVD Ukmergės apskrities skyriaus viršininkas kpt. Zacharovas *(Zacharov)* įsakė nueiti į karinio komisariato šaukiamąjį punktą, surinkti įtartinus asmenis ir atvesti juos. Atvedė P. Dobužinską, kurį Zacharovas ėmė tardyti reikalaudamas prisipažinti priklausius ginkluotam būriui. Neišgavęs jokio prisipažinimo, pradėjo P. Dobužinską kankinti — peiliu pjaustė nugarą ir krūtinę. Kai nusibodo — nušovė [21]. Tokie atvejai nebuvo reti. Tuomet NKVD ir NKGB turėjo mažai informacijos apie pasipriešinimo organizacijas ir stengdavosi jos išpešti net iš atsitiktinai į jų rankas patekusių žmonių. Toks buvo ir šeliolikmetės O. Prilauskaitės nukankinimo atvejis. 1945 m. liepos 4 d. NKVD pasieniečių sulaikyta mergina buvo ištardyta pasieniečių žvalgybos skyriuje ir perduota NKVD Eržvilko valsčiaus skyriaus viršininkui Močialovui *(Močjalov)*. Šis O. Prilauskaitę liepos 4—5 d. taip dažnai mušė, kad mirtinai nukankino ją. Paskui kartu su felčeriu surašė fiktyvų mirties liudijimą, kuriame teigė, kad Prilauskaitė mirė nuo „širdies smūgio" [22].

Nors NKVD, NKGB ir kontržvalgybos „Smerš" tardymo skyrių (ir ne tik jų) darbuotojams kankinimai buvo įprastas tardymo metodas, bet tik vienas kitas atvejis iškildavo viešumon. Buvo vadinamieji nesankcionuoti ir sankcionuoti kankinimai. „Sankcionuoti" kankinimai — tai tie, kuriems buvo duodami MVD ar MGB vadovų lei-

---

[21] LVOA. F. 1771. Ap. 8. B. 183. L. 118.

[22] Išrašas iš 1945 m. liepos 14 d. Lietuvos pasienio apygardos NKVD kontržvalgybos „Smerš" skyriaus viršininko v/s plk. Borisovo *(Borisov)* pranešimo // KGB ADS. F. 3. B. 7/148. L. 175.

dimai, o „nesankcionuoti" — kankinimai be leidimų, jų taikyti nebuvo būtino reikalo. Jų griebdavosi tuomet, kai tardomasis būdavo suimtas oficialiai, tardymo nereikėdavo skubiai atlikti, o gaunama informacija neturėjo didelės reikšmės kovojant su rezistencija. „Nesankcionuoti" kankinimai, kai būdavo išgaunama, saugumiečių manymu, bevertė informacija, MVD ir MGB buvo vertinami kaip nemokėjimas dirbti, o už tai buvo baudžiami net teroro vykdymo sistemos darbuotojai. Štai būdingas atvejis. 1946 m. gegužės mėn. karinis tribunolas nuteisė MVD Joniškio skyriaus darbuotojus I. Sulajevą *(Sulaev)* ir P. Isajevą *(Isaev)*. Jie buvo nubausti ne už tai, kad 1946 m. kovo 13 d. tris valandas gumine lazda mušė tardomąjį Kuliavą, kuris kitą dieną mirė, ir ne už tai, kad vertėjo padedami gumine lazda mušė Geležiūtę [23]: MVD darbuotojai buvo nubausti už tai, kad naudodami kankinimus nesudarė jokios bylos.

Kas gi naudojosi MVD ir MGB ministrų ir jų pavaduotojų leidimais taikyti „fizinio poveikio priemones"? 1944 m.—1946 m. kovo 15 d. tokia instancija buvo NKVD BB skyrius. Iki 1946 m. kovo 15 d. šio skyriaus viršininkui pplk. B. Burylinui reikėdavo prašyti ministro arba jo pavaduotojo leidimo taikyti kankinimus („aktyvaus tardymo priemones"). Padėtis pasikeitė NKVD reorganizavus į Vidaus reikalų ministeriją (MVD). 1946 m. kovo 15 d. SSRS NKVD įsakymu Nr. 00216 minėtas skyrius buvo reorganizuotas į valdybą. Valdyba suvienijo Lietuvos SSR MVD Tardymo ir Kovos su banditizmu skyrius [jie tapo atitinkamai 2-uoju (Tardymo) ir 1-uoju skyriumi]. MVD BB valdybos viršininkas tuomet tapo ir ministro pavaduotoju, kuris turėjo teisę sankcionuoti kankinimų — „fizinio poveikio priemonių" — taikymą. Šias pareigas ėjo gen. mjr. P. Kapralovas. Jo pavaduotojais nuo 1946 m. balandžio 1 d. buvo paskirti plk. J. Sinicynas (buvęs NKVD BB skyriaus viršininkas) ir pplk. B. Burylinas (buvęs NKVD BB skyriaus viršininkas). Tie ginkluoto pasipriešinimo dalyviai, kurie patekdavo į šios valdybos tardytojų rankas, susidurdavo su 1-ojo skyriaus viršininku pplk. V. Vasiljevu *(Vasil'ev)*, jo pavaduotojais

[23] LVOA. F. 1771. Ap. 9. B. 269. L. 49.

M. Smirnovu *(Smirnov)* ir I. Glazunovu-Eismontu *(Glazunov-Ejsmont)* (visi trys buvo NKVD BB skyriaus viršininko pavaduotojai), 2-ojo skyriaus viršininko pavaduotoju A. Guliajevu *(Guljaev)* ir kitais enkavėdistais [24].

Antipartizanines akcijas vykdžiusios okupacinės kariuomenės karininkų arsenale taip pat buvo belaisvių tardymas kankinant. Mat antipartizaninių karinių operacijų metu paimtus belaisvius jie turėdavo nedelsiant ištardyti vietoje, kad gautas žinias galėtų panaudoti prieš kitus partizanus. Jeigu tardomi belaisviai partizanai nepalūždavo, juos buvo galima nukankinti ir įrašyti į žuvusių partizanų sąrašą.

Galima sakyti, kad nežmoniškų metodų griebdavosi visi teroro vykdytojai ir jų talkininkai. MVD kariuomenės karinis prokuroras S. Grimovičius *(Grimovič)* formaliai prižiūrėjo tardymą, o iš tikrųjų vien rašė kaltinamuosius aktus „specialaus teismingumo" byloms. Kova su okupantais buvo vadinama „tėvynės išdavimu, šnipinėjimu, teroro aktų ir diversijų vykdymu". Nors „nagrinėjant" daugumą „specialaus teismingumo" bylų nebuvo apsieita be tardomųjų mušimo ir kankinimo, vis dėlto 1948 m. nepavyko baigti nė ketvirtadalio bylų (1949 m. buvo nebaigta 10% jų, 1950 — 7,1%) [25]. Nei LKP(b) CK, nei MVD ir MGB vadovybės tokia padėtis nepatenkino. 1948—1950 m. aktyviai tebeveikė antisovietinio pasipriešinimo organizacijos, o MVD ir MGB darbuotojai buvo priversti vėl tardyti tuos pačius tardomuosius. Bet totalitarinio režimo prievartos aparato veikla buvo taip sutvarkyta, kad tūkstančiai žmonių į kalėjimus patekdavo vien dėl neatsargiai ištarto žodžio, o būdavo tardomi kaip aktyviausi pasipriešinimo organizatoriai. MVD kariuomenės karinis prokuroras S. Grimovičius 1951 m. kovo 8 d. buvo priverstas pažymėti:

„ [...] daugelis „prisipažįstančių" parodymų [...] gauta naudojant fizinio poveikio priemones. MGB Tauragės skyriaus virš. mjr. Teriochinas *(Terechin)*, tardytojas kpt. Bežka *(Bežko)*, vertėjas — Morozovas [...] ne kartą mušė suimtus už priklausymą kontrrevoliucinei nacionalis-

---

[24] Ten pat. B. 264. L. 131.

[25] Karinio prokuroro S. Grimovičiaus 1951 m. kovo 8 d. pranešimas // Ten pat. Ap. 108. B. 2. L. 192.

tinei organizacijai „Raketa". Tuos suimtuosius, kurie neprisipažindavo, po 7—12 parų laikydavo karceryje. Fizinio poveikio priemonės naudotos Liubčenkos, Barono ir kt. atžvilgiu. Neteisėtai suimta 12 piliečių: MGB Marijampolės skyriaus viršininko pavaduotojas kpt. Plevaka *(Plevako)* naudojo fizinio poveikio priemones Gavėnaitei, kuri po tardymo nusižudė [...]" [26].

Pusė 1951 m. suimtų žmonių iš pradžių buvo sulaikyti ir priversti „prisipažinti", o paskui pagal tuos „prisipažinimus" suimti [27], t. y. „prisipažįstančiųjų" parodymai atstodavo kitus įkalčius, ir kankinimus naudojusių MVD ir MGB darbuotojų laukė paaukštinimas tarnyboje arba apdovanojimai. Kalinių skundai buvo atmetami kaip „šmeižikiški" [28]. Pagaliau retas kalinys išdrįsdavo skųstis, nes galėdavo vėl patekti į tų pačių tardytojų rankas „papildomam tardymui". Kartais ir karinis tribunolas nuspręsdavo, kad MVD ir MGB nepakankamai padirbėjo ir trūksta „prisipažinimų", tuomet bylos vėl keliaudavo pas MVD ir MGB tardytojus. Tik nedaugelis tokių kaltinamųjų išvengdavo pakartotinių tardymų ir būdavo paleidžiami „neįrodžius kaltinimo arba nesant nusikaltimo sudėties". 1945—1953 m. 2893 žmonės išvengė pakartotinių kaltinimų pagal BK 58 straipsnį ir išėjo iš kalėjimų [29].

Apie kankinimus tardant komunistinė Lietuvos SSR vadovybė kuo puikiausiai žinojo, bet tik suėmus L. Beriją 1953 m. vasarą A. Sniečkus lyg niekur nieko pasidomėjo kai kuriomis kankinimų smulkmenomis. 1953 m. rugpjūčio 8 d. MVD pasienio kariuomenės karinis prokuroras justicijos plk. S. Grimovičius pateikė tokią informaciją:

„Kaip LKP(b) CK žinoma, buvusioje SSRS valstybės saugumo ministerijoje buvo specialūs nurodymai, kuriais remiantis kai kuriais atvejais tardant suimtus už valstybi-

---

26 Ten pat. L. 194.

27 D. Kondakovo 1953 m. sausio 26 d. ataskaita SSRS valstybės saugumo ministrui S. Ignatjevui // KGB ADS. F. 10. B. 13/6. L. 61.

28 Gen. mjr. P. Kapralovo 1950 m. gegužės 9 d. pranešimas A. Sniečkui // Ten pat. F. 10. B. 5/51 (302). L. 235.

29 Karinio prokuroro S. Grimovičiaus 1953 m. gegužės 30 d. raštas LKP(b) CK Administracinio skyriaus vedėjui Bylinskui // LVOA. F. 1771. Ap. 133. B. 57. L. 222.

nius nusikaltimus žmones buvo leidžiama naudoti fizinio poveikio priemones.

Remdamiesi šiais nurodymais, buvęs valstybės saugumo ministras generolas majoras Kondakovas ir jo pavaduotojas plk. Počkajus tardymo darbuotojams duodavo leidimą suimtųjų atžvilgiu naudoti „aktyvaus tardymo priemones" " [30].

Tik 1953 m. sausio—kovo mėn. valstybės saugumo ministras ir jo pavaduotojas leido plk. Čelnakovui *(Čelnakov)*, pplk. Marakuševui *(Marakušev)*, plk. Jarockiui *(Jarockij)*, plk. Pachomičevui *(Pachomičev)* ir jiems pavaldiems darbuotojams kankinti 7 suimtuosius: I. Prapuolenį, V. Česnauskaitę, K. Diržį, J. Cibulskį ir kt. Taip tardytas K. Diržys kankintojams pasakė, kad „jei jūs mane ir toliau mušite, tai aš pasakysiu, kad į organizaciją „Aušros tėvūnija" užverbavau visus Panevėžio miesto gyventojus" [31]. Suimtas J. Cibulskis nurodė, kad jį Panevėžyje „mušė guminiu rimbu, o Vilniuje papulkininkis mušė gumine lazda" [32].

Kokios buvo kankinimo priemonės, karinių prokurorų nedomino. Iš minėto S. Grimovičiaus rašto aiškiai matyti, kad buvo priekaištaujama ne dėl kankinimų, o dėl bereikalingo jų naudojimo.

1954 m. sukurto Valstybės saugumo komiteto (KGB) tardymo arsenale nebebuvo „sankcionuotų" fizinių kankinimų, bet liko visi kiti provokacijomis, grasinimais ir šantažu paremti tardymo metodai, o išimtiniais atvejais — ir oficialiai „nesankcionuoti" kankinimai. Teroro sistema tebefunkcionavo. MVD ir MGB išugdyti kankintojai tebedirbo KGB. Tardymo srityje kadaise „gerai padirbėjęs" plk. Čelnakovas ir kiti užėmė atitinkamas pareigas ir KGB. Į jų rankas 1956 m. spalio 12 d. patekęs paskutinis partizanų ginkluotųjų pajėgų vadas LLKS Tarybos prezidiumo pirmininko pavaduotojas A. Ramanauskas iki lapkričio 11 d. buvo gydomas kalėjimo ligoninėje dėl „ban-

30 MVD pasienio kariuomenės karinio prokuroro S. Grimovičiaus 1953 m. rugpjūčio 8 d. raštas A. Sniečkui // Ten pat. L. 135, 136.

31 Ten pat. L. 178.

32 Ten pat.

dymo nusižudyti" [33]. Iš tikrųjų pirmosiomis sulaikymo valandomis jis buvo žiauriausiai kankintas: „ [...] ant voko pastebėtos 6 durtinės žaizdos, pagal diametrą padarytos plonu laidu ar vinimi, siekiančios akį; daugybė mėlynių pilvo srityje; kairės rankos 3-io piršto pjautinė žaizda [...]. Ant lytinių organų pastebėta [...] nėra abiejų kiaušinėlių, sėklidžių kanalėlių [...]" [34]. Visus A. Ramanausko tardymo protokolus vizavęs plk. Čelnakovas, iki tol ne kartą „pasižymėjęs" kankindamas kalinius, išmanė savo darbą.

Baigiant tardymo metodų aprašymą galima padaryti tokią išvadą: kankinimai pagal SSRS MVD ir MGB instrukcijas plačiai naudoti tardant kaltintus „valstybiniais nusikaltimais" žmones, t. y. už aktyvų ar pasyvų pasipriešinimą okupacinei valdžiai. Tardydami sulaikytus ir suimtus žmones, nežmoniškus metodus naudojo NKVD—MVD—MGB centrinių (dažniausiai BB, 2-N, Tardymo ir kt.) skyrių, apskričių (rajonų) ir valsčių skyrių darbuotojai, NKVD—MVD—MGB kariuomenės dalinių žvalgybos ir kontržvalgybos „Smerš" skyrių karininkai. Vykdydami įsakymus arba savo iniciatyva kankindavo ir milicininkai, MVD, MGB vertėjai bei stribai (naikintojai, „liaudies gynėjai").

Kiek ir kada buvo tardoma, kiek tardomų ar nuteistų kalinių buvo išvežtà į lagerius, matyti iš toliau pateikiamos lentelės.

---

33 1956 m. gruodžio 7 d. nutarimas dėl tardymo ir suėmimo pratęsimo // A. Ramanausko baudžiamoji byla. B. 44618/3. T. 7. L. 452.

34 1956 m. spalio 15 d. aktas // Laisvės kovų archyvas. 1993. Nr. 9. P. 188—189.

52 lentelė. **1945—1952 m. tardytų, nuteistų ir išvežtų į lagerius kalinių skaičius**

Data	Kalinių skaičius	Tardytų kalinių priklausomybė[a]			Mirtininkų skaičius	Teistųjų skaičius	Išvežta į lageriusb
		NKGB	„Smerš"	NKVD			
1945 m.							
Sausio 1	9 578	2 227	167	4 246	253	1 384	—
Vasario 1	16 591	9 056	209	3 352	330	1 466	955
Kovo 1	14 985	5 678	88	4 421	289	2 474	5 139
Balandžio 1	13 960	3 320	392	4 143	133	3 400	1 891
Gegužės 1	15 001	2 958	698	3 590	158	3 870	736
Birželio 1	13 434	2 230	75	3 725	160	3 187	3 090
Liepos 1	10 881	×	×	×	127	2 474	4 527
Rugpjūčio 1	11 959	1 883	116	2 555	130	3 353	762
Rugsėjo 1	10 145	1 534	×	2 847	87	2 643	2 907
Spalio 1	9 693	1 319	×	2 650	86	2 168	933
Lapkričio 1	8 387	925	61	1 839	81	2 158	2 593
Gruodžio 1	6 325	699	58	1 299	×	1 800	3 584
1946 m.							
Sausio 1	6 276	698	45	1 466	89	1 702	1 197
Vasario 1	7 937	973	57	1 436	94	2 473	167
Kovo 1	7 153	1 329	75	1 657	67	1 737	2 817
Balandžio 1[c]	7 744	1 438	64	1 798	40	1 839	937
Gegužės 1	8 504	1 303	66	1 653	53	2 341	1 524
Birželio 1	7 737	1 030	147	1 615	53	1 852	2 098
Liepos 1	7 402	955	63	1 619	64	1 274	2 109
Rugpjūčio 1	8 750	780	42	1 192	55	2 717	400
Rugsėjo 1	8 693	679	29	1 049	55	2 987	986
Spalio 1	9 603	675	28	1 206	64	3 755	1 011
Lapkričio 1	10 100	690	32	1 124	74	4 443	747
Gruodžio 1	10 554	762	42	1 176	65	4 508	1 237

[a] Čia nenurodyti tardyti kaliniai, priklausę milicijai, prokuratūrai, kariniam tribunolui, Ypatingajam pasitarimui.

[b] Kiekvieną mėnesį išvežamų kalinių skaičiai (iki nurodyto mėnesio pirmos dienos).

[c] Nuo 1946 m. kovo mėn. tardyti kaliniai priklausė MGB ir MVD.

Data	Kalinių skaičius	MGB tardytų kalinių skaičius	Mirtininkų skaičius	Teistųjų skaičius	Išvežta į lagerius
1	2	3	4	5	6
1947 m.					
Sausio 1	9 618	638	68	3 466	2 149
Vasario 1	10 593	755	53	4 254	956
Kovo 1	11 032	1 217	38	4 435	875
Balandžio 1	11 851	1 710	47	4 790	1 156
Gegužės 1	12 108	2 170	50	4 563	1 979
Birželio 1	11 856	2 290	—	4 536	1 695
Liepos 1	12 751	2 328	—	5 182	1 089
Rugpjūčio 1	12 512	2 601	—	4 153	1 990
Rugsėjo 1	12 522	2 614	—	3 986	1 885
Spalio 1	11 407	2 279	—	3 799	2 156
Lapkričio 1	11 955	2 000	—	3 692	2 117
Gruodžio 1	10 833	1 930	—	4 015	2 221
1948 m.					
Sausio 1	10 568	1 747	—	4 020	1 141
Vasario 1	9 728	1 484	—	3 343	2 047
Kovo 1	9 920	—	—	—	1 609
Balandžio 1	9 661	1 282	—	4 046	1 782
Gegužės 1	9 468	1 126	—	3 926	1 705
Birželio 1	8 634	860	—	4 249	2 016
Liepos 1	7 930	729	—	3 756	2 331
Rugpjūčio 1	7 262	698	—	3 450	2 012
Rugsėjo 1	6 505	577	—	3 166	2 343
Spalio 1	6 053	520	—	2 922	1 718
Lapkričio 1	5 766	558	—	2 877	1 159
Gruodžio 1	5 757	494	—	2 962	1 116
1949 m.					
Sausio 1	6 157	478	—	3 258	999
Vasario 1	6 862	362	—	3 682	713
Kovo 1	8 093	505	—	4 686	288
Balandžio 1	8 225	544	—	4 828	1 157
Gegužės 1	7 670	513	—	4 375	1 677
Birželio 1	6 755	384	—	3 493	1 889
Liepos 1	6 392	354	—	3 159	1 442
Rugpjūčio 1	6 257	337	—	3 252	1 251
Rugsėjo 1	5 971	337	—	2 870	1 540
Spalio 1	6 020	369	—	2 942	1 379
Lapkričio 1	5 733	357	—	2 772	1 284
Gruodžio 1	5 970	498	—	2 743	941
1950 m.					
Sausio 1	5 797	548	—	2 406	1 387
Vasario 1	6 203	456	—	2 691	1 287
Kovo 1	6 313	375	—	2 659	987
Balandžio 1	6 679	309	—	2 792	1 088

1	2	3	4	5	6
Gegužės 1	6 492	311	—	2 775	1 101
Birželio 1	6 321	262	—	2 801	790
Liepos 1	6 387	273	—	2 785	813
Rugpjūčio 1	6 360	×	—	2 776	1 069
Rugsėjo 1	6 406	×	—	2 856	1 048
Spalio 1	6 184	×	—	3 109	1 017
Lapkričio 1	5 832	×	—	2 765	1 113
Gruodžio 1	5 435	353	—	2 656	1 120
1951 m.					
Sausio 1	5 331	324	25	2 590	761
Vasario 1	5 191	×	52	×	1 058
Kovo 1	5 262	×	54	×	838
Balandžio 1	5 249	×	52	×	1 152
Gegužės 1	5 756	×	53	×	867
Birželio 1	5 570	×	30	×	1 079
Liepos 1	5 853	×	21	×	1 048
Rugpjūčio 1	5 755	×	20	×	1 080
Rugsėjo 1	5 937	×	30	2 852	1 005
Spalio 1	5 950	×	37	3 061	1 100
Lapkričio 1	5 601	362	25	2 873	1 359
Gruodžio 1	5 322	342	29	2 744	1 117
1952 m.					
Sausio 1	5 226	305	31	2 602	1 060
Vasario 1	5 279	×	43	×	1 003
Kovo 1	5 667	×	49	3 062	927
Balandžio 1	5 387	110	58	3 055	1 261
Gegužės 1	5 374	×	38	×	1 026
Birželio 1	5 125	×	40	3 305	1 114
Liepos 1	4 736	63	34	3 086	1 347
Rugpjūčio 1	4 423	34	34	2 979	1 163
Rugsėjo 1	4 088	×	16	×	1 292
Spalio 1	3 848	×	13	2 501	1 152
Lapkričio 1	3 908	6	13	2 587	985
Gruodžio 1	3 699	10	6		1 062

Lentelė sudaryta remiantis: 1945—1952 m. SSRS MVD kalėjimų kalinių skaičiaus suvestinės // RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 63. L. 3—284; B. 71. L. 1—284; B. 79. L. 4—196; B. 90. L. 1—185; B. 100. L. 1—188; B. 118. L. 1—327. Dėl spartaus kalinių skaičiaus kitimo kituose šaltiniuose jų skaičius nurodomas 50—150 žmonių didesnis arba mažesnis.

MGB, sutelkusi savo rankose teroro vykdymą, tardydavo beveik visus kalinius, bet į minėtas ataskaitas įrašydavo tik mažesnę tardytų kalinių dalį. Apskričių (rajonų, sričių) ir valsčių areštinėse (vidaus kalėjimuose) ištardyti kaliniai sudarius bylas būdavo siunčiami tiesiai į bendruosius NKVD kalėjimus. Čia laukdami Ypatingojo

pasitarimo arba karinio tribunolo nuosprendžio formaliai jie nebepriklausė MGB. Bet tik formaliai.

Kiek iš viso žmonių Lietuvoje buvo įkalinta ir tardyta, galima nustatyti pasinaudojus duomenimis apie iš kalėjimų paleistus žmones. Kadangi suėmimų mastas buvo labai didelis, į kalėjimus patekdavo žmonių, kurių net MGB neturėdavo kuo apkaltinti ir negalėdavo nusiųsti jų bylų Ypatingajam pasitarimui (čia atsidurdavo bylos, sudarytos pagal agentų pranešimus, sekimo duomenis, sulaikytų ir ištardytų žmonių prisipažinimus ir pan.). Tokius suimtuosius anksčiau ar vėliau paleisdavo (jeigu jie išgyvendavo) arba, pritaikę kitus BK straipsnius („už kriminalinius nusikaltimus"), skirdavo nedideles bausmes (iki 5 metų). Tokios buvo pagrindinės paleidžiamų žmonių kategorijos.

53 lentelė. **1944—1952 m. iš kalėjimų paleistų žmonių skaičius**

Metai	Paleista žmonių
1944	680
1945	6 740
1946	5 153
1947	4 892
1948	4 014
1949	2 579
1950	2 434
1951	1 736
1952[a]	1 498
Iš viso:	29 726

Lentelė sudaryta remiantis: 1945—1952 m. SSRS MVD kalėjimų kalinių skaičiaus suvestinės // RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 63. L. 3—284; B. 71. L. 1—284; B. 79. L. 4—196; B. 90. L. 1—185; B. 100. L. 1—188; B. 118. L.1—327; LSSR prokuroro G. Bacharovo *(Bacharov)* raštas VKP(b) CK instruktoriui Kulikovui *(Kulikov)* // LVOA. F. 1771. Ap. 108. B. 21. L. 6.

[a] Iki 1952 m. gruodžio 1 d.

Žinoma, tam tikrą antisovietiniais nusikaltimais nekaltintų suimtųjų dalį sudarė ir tikri kriminaliniai nusikaltėliai, bet jų neįmanoma išskirti iš visų suimtųjų [35]. Kita

[35] Toks supainiojimas buvo labai pravartus MVD ir MGB slepiant tikrąjį genocido mastą.

[36] Autoriaus apskaičiavimais, jie galėjo sudaryti apie 10%.

vertus, jie niekada nesudarė daugumos [36]. 1951 m. tarp sovietinių teismų pagal „kriminalinius straipsnius" nuteistų 12 764 žmonių buvo 199 žmogžudžiai, 115 plėšikų, 1827 asmeninio turto vagys. Kiti buvo nuteisti priklausomai nuo konjunktūros ir sukelto vajaus („kova su spekuliacija, chuliganizmu, pasų režimo pažeidėjais, kolūkinės nuosavybės grobstytojais" ir pan.). Ir 1951 m. buvo nuteisti 4332 „valstybinės nuosavybės grobstytojai", 1005 spekuliantai, 925 chuliganai, 123 pasų režimo pažeidėjai [37] ir pan.

Negalutiniais duomenimis, 1944—1952 m. MVD suėmė (be rezistencijos dalyvių, jų rėmėjų ir kitų, apkaltintų kontrrevoliucine ar antisovietine veikla) dar apie 80 tūkst. žmonių [38]. Bendras NKVD—MVD—MGB suimtų žmonių (ir vėliau išsiųstų į lagerius arba paleistų, 1952 m. gruodžio 1 d. kalėjusių kalėjimuose, mirusių, nukankintų ar sušaudytų) skaičius būtų apie 186 tūkst.

Kita į NKVD—MVD—MGB areštines ar vidaus kalėjimus patekusių žmonių kategorija — „sulaikytieji". Su jais buvo elgiamasi kaip su suimtaisiais [39], bet jų likimas kitoks, ir jie nepateko į MGB 1947—1953 m. ataskaitas. 46 674 sulaikyti vyrai 1944—1945 m. buvo mobilizuoti į sovietinę kariuomenę ir išsiųsti į frontą. Dauguma kitų (vėliau nepriskirtų „suimtųjų" kategorijai ir nežuvusių vidaus kalėjimuose) ilgiau ar trumpiau kalinti išėjo į laisvę. Pavyko nustatyti apytikrį 1944—1946 m. sulaikytų žmonių skaičių — jų buvo apie 96 tūkst. (kartu su suimtaisiais — apie 174 tūkst.). Nuo 1947 m. visas kovos su lietuvių rezistencija pajėgas sutelkusi MGB ataskaitas pakeitė ir sulaikytų (ištardytų ir paleistų) žmonių nebeskaičiavo. Matyt, iš viso į NKVD (MVD) ir NKGB (MGB) dar-

[37] LVOA. F. 1771. Ap. 133. B. 50. L. 107.

[38] 1944—1946 m. liepos 1 d. MVD suėmė 11 102 žmones, iš jų 1254— už mobilizacijos vengimą ir dezertyravimą; 1947 m. suėmė apie 19 187 žmones, 1948 m.— 18 228, 1949 m.— 14 670, 1950 m.— 14 136, 1951 m.— 12 764. Tai neišsamūs duomenys, apimantys tik patrauktus baudžiamojon atsakomybėn arba nuteistus (pagal kriminalinius straipsnius) žmones. Žr.: Ten pat. Ap. 108. B. 21. L. 125. Mjr. Lysenkos 1946 m. liepos 5 d. pažyma // KGB ADS. F. 3. B. 41/131. L. 79.

[39] Tą patvirtina ir LSSR NKGB „A" skyriaus viršininko pplk. Charčenkos 1945 m. spalio 2 d. instrukcija „Apie areštų ir sulaikymų tvarką". Žr.: Ten pat. F. 6. B. 40/2. L. 15—17.

buotojų (ir tardytojų) rankas 1944—1952 m. pateko ir buvo „sulaikyta" ne mažiau kaip 282 tūkst. žmonių.

Be tardymo, buvo dar viena sovietinio saugumo veiklos „sritis" — sulaikytų ir suimtų žmonių bei jų šeimų plėšimas. Suimtųjų, kurie buvo kaltinami pagal BK straipsnius, numatančius turto konfiskavimą, turtas būdavo areštuojamas. Kariniam tribunolui ar ypatingajam pasitarimui priėmus nuosprendį, šis turtas iš karto būdavo konfiskuojamas. Taip buvo nustatyta SSRS NKVD įsakymuose ir Sovietų Sąjungos baudžiamojo proceso kodekse. Okupuotoje Lietuvoje, ypač 1944—1945 m., NKVD ir NKGB įvedė kitas taisykles. Tūkstančiai žmonių buvo sulaikyta ir išsiųsta į NKVD filtravimo ir patikrinimo lagerius, dar daugiau žmonių suimta ir įkalinta GULAG-o lageriuose. Jų turtas atsidūrė NKVD ir NKGB žinioje, ir šių įstaigų darbuotojai jį (taip pat ir butus Vilniuje) paimdavo „laikinai naudoti". Net SSRS NKGB „A" skyriaus viršininkas gen. mjr. Gercovskis *(Gercovskij)* 1945 m. balandžio mėn. tai pavadino grobstymu [40]. Turėtas galvoje tik išsiųstųjų į filtravimo lagerius turto plėšimas. Šiaip jau nė vienas NKGB viršininkas nevengė pasinaudoti į jų rankas patekusių ir nužudytų žmonių turtu. Ir gen. mjr. Gercovskis iš Lietuvos SSR MGB gavo dovaną — „už kontrrevoliucinį nusikaltimą" sušaudytam žmogui priklausiusią 36 tomų enciklopediją italų kalba [41]. Kalėjimuose mirusių nukankintų ar sušaudytų žmonių turtą, kaip likusį be šeimininkų, pirmiausia pasidalydavo genocido vykdytojai. Tokiu atveju nereikėdavo pasisavinto turto maskuoti „laikinu naudojimu". Toliau pateikiamas vienas iš dokumentų, liudijančių apie saugumiečių kaupto turto šaltinius [42] (žr. 22 dokumentą prieduose):

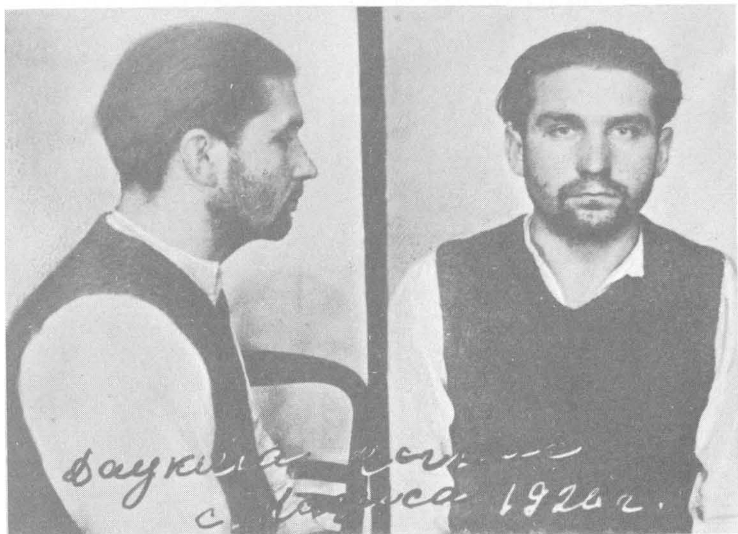
PAŽYMA

Turtas, kuris priklausė kalėjime mirusiam suimtajam, liko be šeimininko ir buvo saugomas:

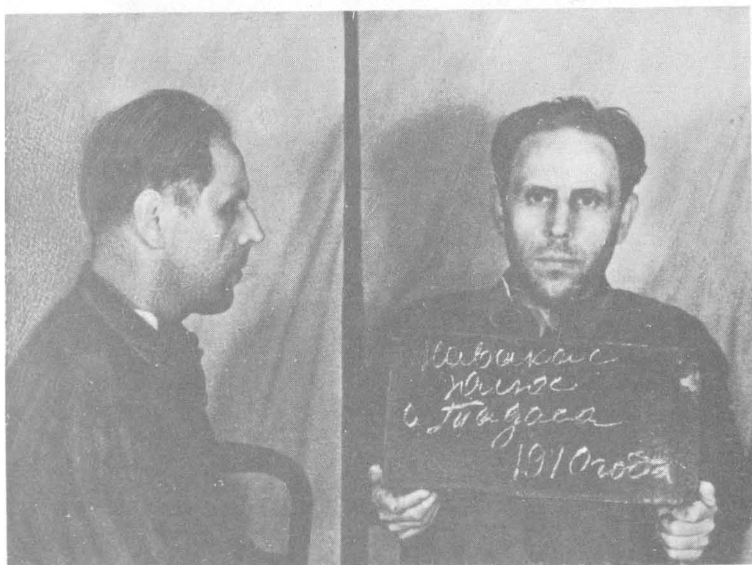
[40] 1945 m. balandžio mėn. raštas Nr. 11/21—15467 // KGB ADS. F. 6. B. 40/2. L. 9.

[41] LSSR MGB „A" skyriaus viršininko pplk. Grišino 1948 m. gegužės 8 d. raštas // Ten pat. B. 40/3. L. 24.

[42] Ten pat. L. 26.

1953 m. sušaudytas mokytojas I. Daukša, buvęs Vyčio apygardos „Žaliosios" rinktinės štabo viršininku

1953 m. sušaudytas mokytojas J. Navakas, buvęs Vyčio apygardos „Žaliosios" rinktinės štabo nariu

1962 m. sušaudytas 1958 m. legalizavęsis Vytauto apygardos „Lokio" rinktinės partizanas J. Streikus

Tuskulėnuose rastas sušaudyto kalinio medaliukas

Duobė, kurioje buvo užkasti 154 mirtininkai. Tuskulėnai (atkasta 1994 m.)

E. Miškinienės šeima, ištremta 1949 m. kovo 29 d. (Irkutsko sr., Tulunsko r.)

Žvejų brigada veža žuvis (Norilskas, 1948 m.)

S. Graužinienės šeima, ištremta 1945 m. (Permės sr., Kudimkovo r.)

1941 m. tremtiniai Jakutijoje

Miško darbuose (Irkutsko sr., Sliudiankos r., Kačergatas)

Lietuviai tremtiniai (Tomsko sr., Asino r., Tunguskij Boras)

Miško kirtavietėje (Irkutsko sr., 1951 m.)

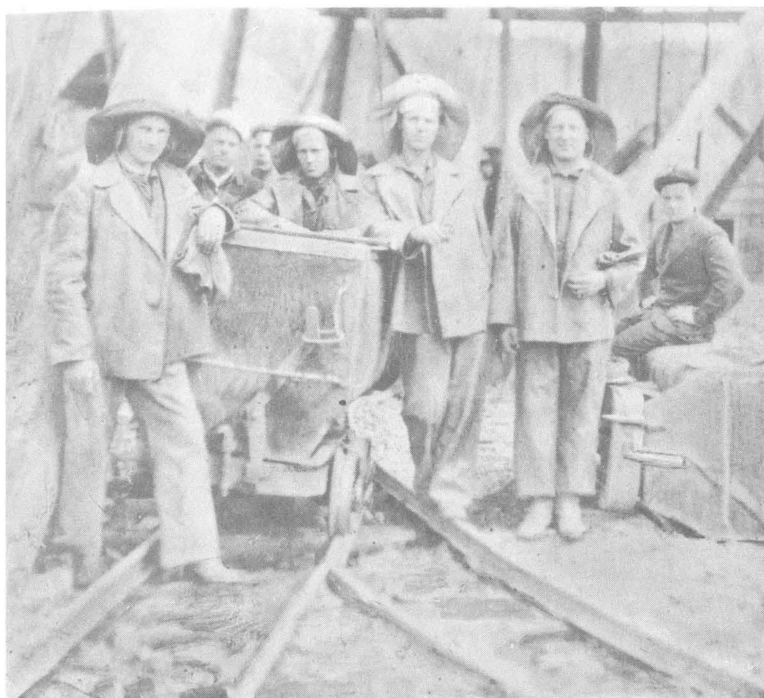
Tremtiniai plukdo medieną (vietovė nežinoma, 1949 m.)

Tremtinių barakai Jakutijoje

Tremtinių vaikai prie mokyklos (Jakutija, Žedajaus miškų ūkis)

Lietuviai Irkutsko srityje (Bodaibo r., Aleksandrovo gyv.)

1948 m. tremtiniai Buriatijoje-Mongolijoje tiesia geležinkelį

Mokytojas A. Krasauskas atsisveikina su žmona (Krasnojarsko kr., 1955 m.)

Lietuvio Kaminsko laidotuvės Vorkutoje 1956 m. (matyti šachta Nr. 7, lagerio dalis)

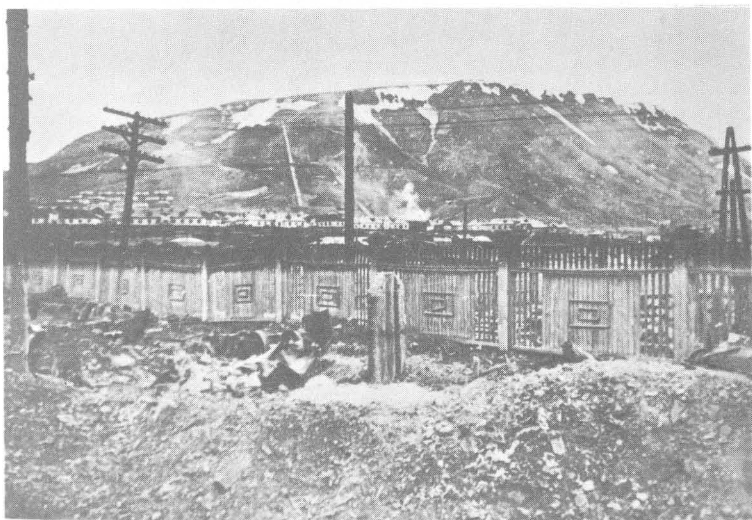
Lietuvių kapinėse (Buriatija-Mongolija, Zaigrajevo r., Chandagatajaus miškų ūkis, apie 1954 m.)

Grįžimas į Lietuvą (Irkutsko sr., Čeremchovas, 1958 m.)

Kalinys V. Rekašius Vorkutos šachtoje Nr. 9--10 (iki 1953 m.)

Norilskas, Šmito kalnas. Tolumoje matyti 7-osios moterų zonos barakai (1956 m.)

Intos lageris Komijoje

Lagerio liekanos

J. Rutkauskienė prie tėvo kapo Abezės invalidų lagerio kapinėse (1955 m.)

Džezkazgano lageris Kazachijoje (1956 m.)

1. Pas LSSR MGB ypatingosios inspekcijos virš. papulkininkį Malcevą (Mal'cev) buvę baldai parduoti kaip likę be šeimininko ir pinigai perduoti valstybei.

2. Pas LSSR MGB „A" sk. darbuotoją majorą drg. Pobedonoscevą (Pobedonoscev) buvęs fortepijonas realizuotas [išbraukta — „laikinai saugotas" — A. A.]

3. Drabužiai yra komendantūros sandėlyje.

(Parašas)

Genocido vykdymo grandinę baigdavo specialūs teismai: kariniai tribunolai ir ypatingieji pasitarimai. 1944—1953 m. NKVD kariuomenės kariniai tribunolai nuosprendžius paskelbė ne mažiau kaip 29 052 žmonėms (16 763 bylos), o NKVD—MVD ir MGB ypatingieji pasitarimai — ne mažiau kaip 15 887 žmonėms (9892 bylos) [43]. Dauguma buvo baudžiama pagal Rusijos SFSR BK 58 straipsnio pirmąją dalį („tėvynės išdavimas"). Nuo 1944 m. liepos iki 1946 m. birželio mėn. pplk. Chaliavino vadovaujamas karinis tribunolas [44] pagal BK 58-1a straipsnį nubaudė 8268 žmones: 3678 partizanus, 1117 jų rėmėjų, 1800 tautinio pogrindžio organizacijų dalyvių. Šiems Lietuvos patriotams buvo skiriamos pačios griežčiausios bausmės: mirties bausmė, katorgos darbai (25 metai). Iš 4927 žmonių, kurie 1945 m. sausio—rugsėjo mėn. pateko į NKVD kariuomenės karinius tribunolus (pagal 58-1a straipsnį), tik 48 kaliniams buvo paskirtos mažiausios bausmės — po 5 metus kalėti lageriuose [45]. Užtai per visus metus 468 politiniams kaliniams buvo paskirtos mirties bausmės. Pirmasis Maskvos į Lietuvą atsiųstas valdytojas M. Suslovas tuo

---

[43] Duomenys neišsamūs. Peržiūrėta tik 37 518 bylų (57 342 žmonių), iš kurių 10 863 bylos (12 403 žmonių) buvo nutrauktos iki teismo arba sustabdytos (autoriaus apskaičiavimai).

[44] NKVD—MVD karinio tribunolo nariai buvo: A. Rumiancevas *(Rumjancev)*, M. Svirinas *(Svirin)*, D. Čiursinas *(Čursin)*, A. Titiajevas *(Titjaev)*, A. Lebedevas *(Lebedev)*, I. Lopatinas *(Lopatin)* ir I. Fiodorovas *(Fedorov)*. Žr.: LVOA. F. 1771. Ap. 9. B. 269. L. 5.

[45] 348 politiniams kaliniams buvo paskirta bausmė kalėti 5—10 metų, 3018 — 10 metų, o 1157 buvo pasmerkti katorgos darbams. Žr.: Karinio tribunolo pirmininko Chaliavino ataskaita // RNIDSTC. F. 597. Ap. 1. B. 17. L. 113.

23. Užsak. Nr. 5042.

nepasitenkino. Jo nuomone, „atsižvelgiant į politinę padėtį, šios baudžiamosios politikos [...] anaiptol negalima laikyti griežta — greičiau atvirkščiai" [46].

Politinių kalinių žudymas buvo vienas iš lietuvių fizinio naikinimo būdų. Lietuvos kalėjimuose jau 1944 m. rugsėjo 1 d. buvo 31 mirtininkas, 1945 m. sausio 20 d.— 331. Galima manyti, kad būtent tada buvo pradėta šaudyti dideles pasmerktųjų grupes. Nuosprendžius vykdė „specialioji grupė" (taip vadinta dokumentuose [47]). NKGB Vilniaus vidaus kalėjimo rūsyje, specialioje kameroje, šaudyta tik po vieną mirtininką. Dažniausiai buvo žudoma šūviu į galvą (pakaušį). Antruoju — „kontroliniu" — šūviu jau gulinti auka būdavo visiškai pribaigiama [48]. Vienas iš budelių buvo 1944 m. liepos mėn. iš Kurgano srities atsiųstas ir NKGB vidaus kalėjimo viršininku paskirtas V. Dolgirevas *(Dolgirev)* [49]. Sušaudytų kalinių lavonai buvo vežami į NKVD žinioje buvusį Tuskulėnų dvarą dešiniajame Neries krante. Čia dvylikos sekcijų garaže sušaudyti žmonės ir buvo užkasami. Į vieną duobę (4×2 m dydžio, 4 m gylio) buvo sumestos net 154, į kitą — 89, į trečią — 48 enkavėdistų aukos [50].

Nuo 1945 m. sausio 20 iki balandžio 1 d. mirtininkų Lietuvos kalėjimuose sumažėjo nuo 331 iki 133. 1946 m. sausio 1 d. jų buvo 86, o 1947 m. gegužės 15 d. — 48 [51].

---

46 M. Suslovo 1946 m. pradžios pranešimas G. Malenkovui // Ten pat. B. 24. L. 8.

47 Po kiekvieno mirties nuosprendžio įvykdymo likdavo dokumentai, kurie vėliau atsidūrė KGB archyve. Vien apie 1944—1947 m. sušaudymus buvo 19 bylų (1944 m.— 1 byla, 1945 m.— 12 bylų, 1946 m.— 5 bylos, 1947 m.— 1 byla). Žr.: V/s pplk. P. Grišino ir pplk. M. Jefimovo *(Efimov)* 1953 m. balandžio 3 d. pasirašytas aktas // KGB ADS. F. 6. B. 62/1. L. 6.

48 *Urbanavičius V.* Tuskulėnai — kagėbistų kruvinų nusikaltimų liudininkas // Kardas. 1995. Nr. 1—2. P. 46.

49 *Simanaitis E.* Vilniaus budelis profesionalas // Tremtinys. 1995. Nr. 3.

50 1994 m. iš viso garaže rastos 32 duobės, kuriose buvo 593 sušaudytų žmonių palaikai. Žr.: *Urbanavičius V.* Tuskulėnai... P. 38—39, 46.

51 1945 m. sausio 1 d. buvo 253 mirtininkai, o sausio—kovo mėn. mirties bausmė paskirta dar 195 kaliniams (191 nuteistas pagal 58 straipsnį). Taigi mirtininkų balandžio 1 d. turėjo būti 448. Net jei SSRS Aukščiausiojo Teismo Karinė kolegija kai kuriems mirtininkams mirties bausmę pakeitė katorgos darbais, iki 1945 m. balandžio 1 d. buvo sušaudyta apie 200—300 kalinių. 1945 m. balandžio—birželio mėn. mir-

1947 m. gegužės 26 d. Sovietų Sąjungoje panaikinus mirties bausmę, trejus metus kaliniai nebuvo šaudomi, bet 1950 m. vėl buvo imta fiziškai naikinti „kontrrevoliucionierius" nelaukiant, kol tai padarys lageriai. Nuo sausio 12 d. „tėvynės išdavikai, šnipai ir diversantai" vėl buvo šaudomi. 1950 m. spalio — 1953 m. birželio mėn. Lietuvoje mirties bausmė buvo paskirta ne mažiau kaip 250 žmonių [52]. Nuo 1952 m. rugpjūčio mėn. pasmerkti sušaudyti kaliniai buvo vežami į Maskvos Butyrkų kalėjimą. Čia 1954 m. lapkričio 26 d. buvo sušaudytas visos Lietuvos partizanų vadas, LLKS Tarybos prezidiumo pirmininkas, partizanų generolas J. Žemaitis [53]. Jis buvo jau postalininės epochos auka. 1953 m. panaikinus ypatinguosius pasitarimus, MGB kariuomenės ar pasienio kariuomenės karinius tribunolus pakeitus Pabaltijo karinės apygardos kariniu tribunolu, Lietuvos patriotų fizinis naikinimas nesibaigė. Tebegaliojo ir 58 straipsnis. J. Žemaitis kariniame tribunole taikliai apibūdino jo esmę: „Aš kovojau su sovietų valdžia, kurią laikau neteisinga, o teismas yra sovietų valdžios organas ir nagrinėdamas mano bylą negali būti objektyvus — jis bus prieš mane [...]" [54].

Viena iš „chruščiovinio atšilimo" apraiškų buvo ir ta, kad į paskutinių Lietuvos partizanų naikinimą „teisminiu būdu" buvo įtraukti aktyviai kolaboravę lietuviai. 1957 m. rugsėjo 25 d. J. Žemaičio pavaduotojui A. Ramanauskui bausmę paskyrė Lietuvos SSR Aukščiausiasis Teismas (tei-

ties bausmė buvo paskirta dar 103 politiniams kaliniams. Liepos 1 d. turėjo būti 236 mirtininkai, o buvo 127. 1945 m. liepos—rugsėjo mėn. mirties bausmė paskirta 76 kaliniams (72 — pagal 58 straipsnį). Spalio 1 d. turėjo būti 199 mirtininkai, o buvo 86. Toks mirtininkų skaičiaus sumažėjimas tegali reikšti arba tai, kad jie buvo sušaudyti, arba sušaudymas buvo pakeistas katorga. Anksčiau minėtame M. Suslovo pranešime kalbama apie 252 mirtininkų bausmės pakeitimą ir 216 sušaudymą. Visiems karinis tribunolas bausmę paskyrė 1945 m. Apie 1944 m. mirtininkus net neužsimenama. Galima manyti, kad jie buvo sušaudyti. Žr.: RNIDSTC. F. 597. Ap. 1. B. 17. L. 113; RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 58. L. 194—197; B. 63. L. 3—4, 19—236; B. 71. L. 1—284; B. 79. L. 3—196.

52 *Gaškaitė N.* Lietuvos okupacija: suėmimai ir kalėjimai // Lietuvos aidas. 1994. Birželio 17.

53 Pažyma apie mirties bausmės įvykdymą // KGB ADS. J. Žemaičio asmens byla. B. 33960/3. L. 269.

54 Pabaltijo karinės apygardos karinio tribunolo 1954 m. birželio 2 d. protokolas // Ten pat. T. 13. L. 333.

sėjas — Deksnys, tarėjai — Olševskis, Vaškelis). Be abejo, teismo farsas tebuvo propagandinis triukas. Viskas buvo numatyta iš anksto. Nuosprendis pažodžiui atkartojo „kaltinamąją išvadą" — „kaltė įrodyta, nes jis išdavė tėvynę" [55]. Toliau viskas vyko pagal naujas sovietines taisykles: Lietuvos SSR Aukščiausiojo Teismo pirmininkas, vienas iš pokario trėmimų vykdymo koordinatorių K. Didžiulis LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkui J. Paleckiui perdavė malonės prašymą, o šis „malonės" nesuteikė, ir po savaitės, 1957 m. lapkričio 29 d., A. Ramanauskas buvo sušaudytas [56].

Sušaudyti partizanų vadai nebuvo paskutiniai mirčiai pasmerktų ir nužudytų patriotų sąraše, bet kiek žmonių 1944—1947 ir 1950—1958 m. buvo sušaudyta, tiksliai pasakyti negalima. Manoma, kad iš viso buvo nužudyta apie 1000 žmonių [57] (mirties bausmė buvo paskirta daugiau kaip tūkstančiui žmonių ir kai kuriems iš jų pakeista 25 katorgos metais).

Žinoma viena sušaudytųjų užkasimo vieta — Tuskulėnai (Vilniuje), bet kiek tokių vietų buvo iš viso — nežinia. NKVD ir MGB-KGB stropiai sergėjo šią paslaptį. Už sušaudytų žmonių užkasimo vietų priežiūrą buvo atsakingas Lietuvos SSR MGB „A" skyriaus viršininkas. Atsiradus KGB, tai perėjo KGB Archyvinio apskaitos skyriaus viršininko žinion [58].

Kiekvienas NKVD ir MGB—KGB darbuotojas buvo pasirašęs atitinkamą įsipareigojimą saugoti paslaptį: „Aš,

---

[55] 1957 m. rugsėjo 25 d. teismo posėdžio protokolas // Ten pat. A. Ramanausko byla. B. 44618. T. 7. L. 612.

[56] LSSR KGB vidaus kalėjimo viršininko Petrausko 1958 m. balandžio 25 d. pažyma // Ten pat. L. 637.

[57] 1953 m. sausio 15 d. MGB archyve buvo 579 žmonių, nubaustų mirtimi, bylos. Neišsamiais duomenimis, 1950 m. spalio—1953 m. birželio mėn. mirties bausmė buvo paskirta 250 žmonių. Žr.: *Gaškaitė N.* Lietuvos okupacija... // Lietuvos aidas. 1994. Birželio 17.

[58] 1953—1954 m. sušaudytųjų užkasimo vietas prižiūrėjo v/s pplk. P. Grišinas (iki 1953 m. balandžio 3 d.), MVD vidaus tarnybos 1-ojo spec. skyriaus viršininkas pplk. M. Jefimovas (iki 1953 m. gegužės 17 d.), MVD 1-ojo spec. skyriaus, paskui — KGB Archyvinio apskaitos skyriaus viršininkas ltn. Vaigauskas (iki 1954 m. rugsėjo 8 d.), pplk. Mylnikovas *(Myl'nikov)*. Žr.: 1953 m. balandžio 3, gegužės 17, 1954 m. rugsėjo 8 d. spec. grupės bylų perdavimo aktai // KGB ADS. F. 6. B. 62/1. L. 4—11, 15—18.

žemiau pasirašęs, būdamas tarnyboje, arba atleistas iš tarnybos, įsipareigoju saugoti griežčiausioje paslaptyje visas žinias ir duomenis apie NKVD ir jo organų darbą, jokiomis priemonėmis neskelbti ir nieko nepasakoti net savo artimiausiems giminaičiams ir draugams [...]" [59]. Sovietinių saugumiečių tylėjimo įžadai, kaip ir ant sušaudytų ar kitaip nužudytų žmonių lavonų beriamos kalkės ar pilama sieros rūgštis, turėjo visam laikui paslėpti nusikaltimų pėdsakus.

Lietuviai lageriuose

1944—1952 m. į NKVD—MVD lagerius ir kolonijas iš Lietuvos buvo išvežti 142 579 kaliniai [60], absoliuti jų dauguma buvo lietuviai. Ir SSRS MVD dokumentuose kaliniai skirstomi pagal tautybes, o ne pagal suėmimo vietas. Kasmet lageriuose lietuvių vis daugėjo, bet GULAG-o statistika atskleidžia ne tiek tai, kiek lietuvių buvo kalinta, kiek jų naikinimo mastą.

54 lentelė. **Lietuvių skaičius lageriuose 1944—1948 m. ir iš Lietuvos išvežti kaliniai**

	Metai (sausio 1 d. duomenys)			
	1945	1946	1947	1948
Lietuvių skaičius				
a) lageriuose	1 805	11 361	15 328	19 250
b) kolonijose	332	1 418[a]	×	×
Iš Lietuvos į lagerius išvežtų žmonių skaičius	32 661[b]	16 182	19 323	20 837

[59] NKVD darbuotojo 1944 m. rugpjūčio 4 d. įsipareigojimas // Žr.: Represijų Lietuvoje tyrimo centro archyvas.

[60] Sovietiniai okupantai Lietuvą laikė neatskiriama Sovietų Sąjungos dalimi ir iš Lietuvos išvežtų kalinių neskirstė į Lietuvos ir SSRS gyventojus. Lietuvoje buvo kalinami iš Rusijos ar Gudijos kilę kriminaliniai nusikaltėliai. Kiek jų buvo iš viso, tikslių duomenų nėra. Autoriaus nuomone, tarp nepolitinių kalinių jų buvo ne daugiau kaip 10% (iš Lietuvos į SSRS lagerius tokių kalinių iš viso išvežta apie 60 tūkst.). Bet MVD ir MGB dokumentai nėra tikslūs, ir čia nurodomas kalinių skaičius yra iš laikotarpio iki 1952 m. gruodžio 1 d.

Lentelė sudaryta remiantis: Žinios apie kalinių skaičių, sudėtį ir paskirstymą 1938—1948 m. // RFVA. F. 9414. Ap. 1. B. 1155. L. 11, 49.

[a] 1946 m. liepos 1 d. kolonijose buvo įkalinti jau 3099 lietuviai, latvių tuomet jose buvo 7069, estų — 5626.

[b] Kaip minėta, 1944—1945 m. tarp suimtųjų buvo apie 20% lenkų, kurie taip pat pateko į lagerius, bet dokumentuose įrašyti į bendrą lenkų tautybės kalinių skiltį.

1946 m. sausio 1 d. GULAG-o lageriuose turėjo kalėti apie 26 tūkst. lietuvių, o buvo likę tik 12 779, 1947 m. atitinkamai apie 28 tūkst. ir 18 tūkst.[61], 1948 m.— apie 36 tūkst. ir 22 tūkst.[62] Nesunku apskaičiuoti, kad 1945—1947 m. GULAG-o lageriuose dingo apie 37 tūkst. lietuvių. Dauguma liko amžinai gulėti šimtuose lagerių kapinynų. Oficialioji GULAG-o statistika rodė, kad kalinių mirtingumas lageriuose gerokai sumažėjo: 1941—1944 m. juose mirė 577 789 kaliniai (7—20% kasmet) [63], o 1945—1947 m.— 97 670 kalinių (3—6% kasmet: 1945 m.— 43 848, 1946 m.— 18 154, 1947 m.— 35 668) [64]. Atrodo, kad pasibaigus Sovietų Sąjungos—Vokietijos karui kas trečias GULAG-o lageriuose sunaikintas žmogus buvo lietuvis arba kalinių mirtingumo statistika buvo gerokai pataisyta.

Lageriuose vėl įkalinti lietuviai nežinojo, kad jų padėtis „geresnė" negu 1941 m. kalinių. Lietuviai buvo kalinami pačiomis sunkiausiomis sąlygomis. GULAG-o viršininkas gen. ltn. Nasedkinas 1945 m. pasiūlė: „Kalinius, teistus už kontrrevoliucinius nusikaltimus — tėvynės išdavimą, terorizmą, šnipinėjimą, diversijas, dalyvavimą trockininkų, dešiniųjų, fašistų, nacionalistų ir kt. organizacijose [...] užsienio piliečius [...], taip pat ne kartą teistus žudikus, vagis ir chuliganus, turinčius 1 ir 2 fizinio darbo kategorijas — siųsti tik į tolimų vietų lagerius [...]" [65]. Dauguma lietuvių kaip tik ir buvo kalinami už

[61] Nežinant tikslaus kolonijose kalėjusių lietuvių skaičiaus, šis skaičius yra tik spėjamas. Galima manyti, kad 1947 m. sausio 1 d. kolonijose lietuvių buvo kalinta ne mažiau kaip 1946 m. liepos 1 d.— 3099 žmonės.

[62] Šis skaičius taip pat apytikris.

[63] Be mirusių kolonijose ir sušaudytų lageriuose žmonių.

[64] RFVA. F. 9414. Ap. 1. B. 1155. L. 1—2.

[65] GULAG-o viršininko gen. ltn. Nasedkino 1945 m. gruodžio 12 d. įsakymas // Ten pat. B. 2522. L. 106.

„kontrrevoliucinius nusikaltimus", todėl tokie GULAG-o viršininko pasiūlymai jiems turėjo skaudžių padarinių. Kalint kartu su kriminaliniais nusikaltėliais, jų ir taip sunkios gyvenimo sąlygos tapo tiesiog nepakeliamos. Kaliniai visiškai priklausė nuo lagerio viršininko, MGB operatyvinio įgaliotinio, lagerio politinio skyriaus viršininko, prižiūrėtojų, sargybinių valios. Kartu su kriminaliniais nusikaltėliais (dažniausiai ėjusiais barakų seniūnų ir pan. pareigas) jie tyčiodavosi iš politinių kalinių, atimdavo iš jų giminaičių atsiųstus siuntinius, atsivežtus drabužius, o dažnai ir nužudydavo. Už „nacionalisto", „fašisto" ar dar kitaip vadinto politinio kalinio nužudymą bausmės buvo nedidelės (arba kaltininkas likdavo visai nenubaustas). Įkalintiems lietuviams 1945—1948 m. šiuo atžvilgiu buvo ypač sunkūs.

Lageriai nebuvo paprastos kalinių laikymo vietos. Čia žmogus turėdavo patirti gausybę fizinių ir moralinių kančių. Pasak buvusio tremtinio ir kalinio, „sovietinių lagerių tikslas — iš žmogaus padaryti vergą, nuolankų ir paklusnų didelei ir pačiai mažiausiai valdžiai, nesugebantį mąstyti, priešintis prievartai ir savivalei" [66]. Tiems, kurių nepalauždavo, būdavo taikoma daugiau baudžiamųjų priemonių: karceriai [67], sustiprintojo režimo barakai (vadinamieji BUR-ai, baudos izoliatoriai) [68], lagerių teismų papildomi nuosprendžiai. Daugiausia šių priemonių griebdavosi lagerių operatyviniai įgaliotiniai (kaliniai juos vadino „kūmais"), kurių žinioje buvo visi lagerių informatoriai (skundikai).

Buvo ir vadinamieji gydymo punktai — OP *(Ozdorovitel'nyj punkt (rus.))*. Juose medikų ir aptarnaujančio personalo pareigas daugiausia ėjo patys kaliniai. Kai ku-

---

[66] *Šerėnas A.* Atsiminimai. T. 3. L. 23.

[67] Į karcerius kalinius sodindavo kelioms paroms (ilgesniam laikui — rečiau) už menkus nusižengimus (lagerio prižiūrėtojų, sargybinių supratimu). Tai buvo dar viena kankinimo priemonė, nes karcerių patalpos buvo pačios įvairiausios — duobės su vandeniu, namai be stogų ir pan. Iš karcerių į darbą nevesdavo.

[68] Į BUR-ą patekdavo atsisakę eiti į darbą, rengęsi pabėgti, tardyti ir pan. kaliniai. Tai buvo tikras lagerio kalėjimas, kuriame kaliniai buvo laikomi ištisus mėnesius ir verčiami dirbti (kitur — nedirbdavo). Žr.: Ten pat. L. 24; *Lakickas K.* Kalinys Z-311. P. 160, 161; *Antanaitis B.* Žodžiai iš pragaro. P. 115.

riems kaliniams šie medikai išgelbėjo gyvybę, bet OP paskirtis buvo kita. Čia buvo laikomi nepagydomi ligonys, sirgę distrofija, skorbutu („cinga"), pelagra, t. y. tie, „kurių pasturgaliuose rasdavo atsikišusius kaulus su kabančiais odos maišeliais" [69]. Jie jau buvo netinkami darbui, priskiriami prie IV fizinės grupės arba invalidų. 1948 m. iš Pečželdorlago, kuriame kalėjo nemažai 1945 m. be bylų atvežtų lietuvių, 14 tūkst. kalinių buvo nusiųsti į „gydymo punktus", ir ten dauguma mirė [70]. Sekinantis darbas ir menkas „maisto" davinys anksčiau ar vėliau silpnuosius nuvarydavo į „gydymo punktus" ir į kapus. Kaip liudija buvę lagerių kaliniai, „į lagerio virtuvę iš karinių sandėlių ar prekybos bazių buvo siunčiami apgedę, apipuvę, o kartais ir visai supuvę maisto produktai" [71]. Visa tai slėpė NKVD (MVD) lagerių dokumentai, kuriuose daug rašoma apie kiekvienam kaliniui skiriamas „kalorijas" arba į lagerius siunčiamą mėsą, žalumynus ar net sviestą. Dokumentų melas turėjo pridengti tūkstančių žmonių išnaikinimą lageriuose. Ir nenuostabu, kad tokiu melu patiki kai kurie istorikai. GULAG-o lagerių istorijos tyrėjas V. Zemskovas rašo, kad „1944 metais GULAG-o lagerių kalinių maitinimo normos padidintos: duonos — 12%, kruopų — 24%, mėsos ir žuvies — 40%, riebalų — 28% ir daržovių — 22%. [...] Ir net po šių priemonių tokio maisto kaloringumas liko 30% mažesnis negu prieškarinių maisto davinių" [72]. Ignoruojant buvusių kalinių atsiminimus, galima padaryti ir dar klaidingesnių išvadų.

Mirę kaliniai būdavo paprasčiausiai užkasami. GULAG-o dokumentuose buvo reikalaujama mirusį kalinį laidoti karste, su apatiniais rūbais, ant dešinės kojos didžiojo piršto pririšti numerį, o į kapą įkalti kuolelį su kapo numeriu [73], tačiau tokio ritualo niekas nesilaikė. Mirusiuosius sumesdavo į duobes kaip pakliuvo, be rūbų ir be karstų. Prieš tai prižiūrėtojas kiekvienam lavo-

---

[69] *Antanaitis B.* Žodžiai iš pragaro. P. 100.
[70] *Šerėnas A.* Atsiminimai. T. 1. P. 16.
[71] *Lakickas K.* Kalinys Z-311. P. 142.
[72] *Zemskov V. N.* GULAG // Sociologičeskie issledovanija. 1991. No 6. S. 22.
[73] *Šerėnas A.* Atsiminimai. T. 3. P. 165.

nui plaktuku padaužydavo galvą arba ilga yla durdavo į širdį [74]. Tai buvo lyg budelių „kontrolinis šūvis" į smilkinį, nes turėjo būti įsitikinta, kad kalinys tikrai yra miręs.

Saugumiečių skatinamos politinių kalinių žudynės, mirtis nuo ligų nebuvo vienintelė priežastis, dėl kurios kaliniai nebeišvysdavo laisvės. Dirbdami sunkiausiomis gamtos sąlygomis, tiesdami kelius ar geležinkelius pelkynuose, statydami naftos perdirbimo, chemijos ar kitokias gamyklas, dirbdami rūdynuose ir šachtose, žūdavo daugybė kalinių. Ypač pavojingas buvo kalinių šachtininkų darbas. Vorkutos ir kitose šachtose dirbo ir daug lietuvių. Metano sprogimai, griūtys ne vieną jų nuvarė į kapus.

Politinių kalinių arba nuteistų „už kontrrevoliucinius nusikaltimus" nuolat daugėjo. 1941 m. NKVD lageriuose buvo kalinama 420 293 „kontrrevoliucionieriai", arba 28,7% visų kalinių, 1945 m. jų padaugėjo iki 41,2%, o 1946 m.— net iki 59,5% (333 883 kaliniai). Iki 1948 m. šių kalinių daug žuvo, be to, dėl 1947 m. birželio 4 d. įsako [75] padaugėjus kalinių, nubaustų nedidelėmis bausmėmis (pagal vadinamuosius buitinius straipsnius nuteisti kaliniai), buvo pasistengta politinius kalinius sutelkti atskiruose lageriuose. Nors ir iki tol lageriuose kaliniai buvo sparčiai sekinami fiziškai ir naikinami, ypatinguosiuose lageriuose politinių kalinių kalinimo sąlygos turėjo dar labiau pasunkėti. Nuo 1943 m. balandžio 22 d. „tėvynės išdavikams" įvesti katorgos darbai nebepatenkino teroro organizatorių [76].

1948 m. buvo pradėta steigti ypatinguosius lagerius. Kalintus lietuvius GULAG-o sistemos pertvarkymas pa-

---

[74] Ten pat.

[75] 1947 m. birželio 4 d. įsakas „Dėl baudžiamosios atsakomybės už valstybinės ir visuomeninės nuosavybės grobstymą". Pagal šį įsaką buvo nubausta ypač daug lietuvių, kurie priešinosi prievartiniam kolūkių steigimui, privačios nuosavybės nusavinimui.

[76] Katorgos darbai organizuoti Vorkutos ir Šiaurės rytų lageriuose. Katorgininkams buvo nustatyta ilgesnė darbo diena, jie dirbo sunkiausius požeminius darbus anglių ir urano šachtose, taip pat aukso kasyklose. Žr.: *Zemskov V. N.* GULAG // Sociologičeskie issledovanija. 1991. No 6. S. 24.

lietė pirmiausia. Palyginti su kitų tautybių kaliniais, lietuviai daugiausia buvo laikomi lageriuose — net 83,2% visų įkalintų lietuvių (kiti buvo kolonijose, laikytose lengvesnio, vadinamojo bendrojo režimo kalinimo vietomis, nors pagal kalinių mirtingumą jos nedaug atsiliko nuo lagerių) [77]. Taip buvo dėl to, kad dauguma lietuvių buvo politiniai kaliniai. Būtent lageriuose laikyta net 82,1% nuteistų už „kontrrevoliucinius nusikaltimus" lietuvių kalinių (kolonijose — tik 17,9%) [78].

1948 m. sausio 27 d. VKP(b) CK apsvarstė SSRS valstybės saugumo ministro V. Abakumovo ir vidaus reikalų ministro S. Kruglovo ypatingųjų lagerių ir kalėjimų organizavimo projektą. 1948 m. vasario 21 d. Sovietų Sąjungos Ministrų Tarybos atitinkamu nutarimu imta steigti ypatingojo režimo lagerius. Visi darbingi „ypač pavojingi valstybiniai nusikaltėliai", t. y. politiniai kaliniai, per 1948 m. turėjo būti sutelkti šiuose lageriuose. Pamažu buvo įsteigta dvylika ypatingųjų lagerių: lageris Nr. 1 „Mineralnyj" (Komijos ASSR, Intoje ir Abezėje), lageris Nr. 2 „Gornyj" (Norilske), lageris Nr. 3 „Dubravnyj" (Mordovijos ASSR, Temnikovo m. apylinkėse), lageris Nr. 4 „Stepnoj" (Kazachijos SSR, Karagandos sr.), lageris Nr. 5 „Beregovoj" (Kolymoje) [79], lageris Nr. 6 „Rečnoj" (Komijos ASSR, Vorkutoje), lageris Nr. 7 „Ozernyj" (Irkutsko sr.) [80], lageris Nr. 8 „Pesčianyj" (Karagandos sr.), lageris Nr. 9 „Lugovoj" (Karagandos sr.), lageris Nr. 10 „Kamyšovyj" (Kemerovo sr.), lageris Nr. 11 „Dalnij" (Kazachijos SSR, Pavlodaro sr.), lageris Nr. 12 „Vodorazdel-

---

[77] Lageriuose kalinta 81,5% GULAG-o kalinių lenkų, 76% latvių, 73,9% estų, 71,6% ukrainiečių ir t. t. Tik 56% rusų buvo kalinama lageriuose, visi kiti — kolonijose. Vidutiniškai 60,7% GULAG-o kalinių laikyti lageriuose ir 39,3% — kolonijose (1951 m. duomenimis). Žr.: *Zemskov* V. N. GULAG // Sociologičeskie issledovanija. 1991. No 7. S. 8—9.

[78] 54,3% nuteistų už kriminalinius nusikaltimus kalinių laikyta lageriuose ir 45,7% — kolonijose. Reikia atsižvelgti ir į tai, kad apie 60% tokių „kriminalinių nusikaltėlių" buvo nuteista pagal minėtą 1947 m. birželio 4 d. įsaką, taip pat už pabėgimus iš tremties vietų ir pan. Žr.: Ten pat. P. 9.

[79] Lageriai Nr. 1—5 įsteigti 1948 m. gegužės 10 d.

[80] Lageriai Nr. 6 ir 7 įsteigti 1948 m. gruodžio 7 d.

nyj" (Komijoje)[81]. Kiekviename lageryje turėjo kalėti po 5—35 tūkst. kalinių. Specialios komisijos atrinkinėjo kandidatus į šiuos lagerius. Kaip minėta, 1944—1953 m. iš Lietuvos į lagerius buvo išsiųsta daugiau kaip 80 tūkst. politinių kalinių. Tai — 1944 m.—1953 m. balandžio 1 d. suimti 59 249 žmonės[82] ir 20 017 žmonių, 1944—1945 m. išvežtų į lagerius „byloms sudaryti" (tuomet į lagerius buvo išvežta 32 661 žmogus, iš kurių 12 644 jau buvo nuteisti kaliniai[83] ir, matyt, pateko tarp pirmųjų). Ne visi lietuviai pateko į ypatinguosius lagerius, bet vis dėlto jų buvo dauguma (žr. 55 lentelę).

Ypatinguosiuose lageriuose buvo įvestas dar griežtesnis režimas: uždrausta trumpinti bausmės laiką, sustiprinta apsauga (kai kur atsirado sargybos bokštelių su kulkosvaidžiais), barakų languose įrengtos grotos, uždrausta išeiti iš barakų, per metus leista išsiųsti tik po 2 laiškus (tik rusų kalba, lietuviškai parašyti buvo naikinami)[84], ant kalinio drabužių buvo užrašomi numeriai (pavyzdžiui, A-110 ir pan.) ir t. t. Visi ypatingųjų lagerių kaliniai oficialiai buvo paversti katorgininkais. Objektyvių aplinkybių verčiami (dėl nesugebėjimo dirbti kai kurių darbų), lagerių viršininkai vėliau šiek tiek pakeitė režimą (leido

---

[81] Lageris Nr. 8 įsteigtas 1949 m. rugsėjo 5 d., Nr. 9 — 1949 m. spalio 10 d., Nr. 10 — 1951 m. balandžio 30 d., Nr. 11 — 1952 m. balandžio 24 d., Nr. 12 — 1952 m. spalio 25 d. Žr.: *Kokurin A. I.* Vosstanie v Steplage // Otečestvennye archivy. 1994. No 4. S. 34—35.

[82] Ne visiems suimtiems žmonėms buvo skiriamos bausmės ir ne visi jie buvo išsiunčiami į lagerius, bet ir šie suimtųjų skaičiai gerokai sumažinti (ypač 1944—1946 m.). Pagal formalias suėmimo priežastis MGB savo suimtuosius (36 261 žmogų) suskirstė taip: 20 624 žmonės suimti už ginkluotą pasipriešinimą (dokumentuose — „už sukilimą ir politinį banditizmą"), 9454 — „už išdavimą ir vokiškųjų okupantų rėmimą" (tai — vokiečių okupaciją išgyvenę žmonės, ne vienas buvo antinacinės rezistencijos dalyvis, 1941 m. birželio 23 d. sukilimo dalyviai), 2032 — „už antisovietinę agitaciją", 1825 — „už terorą", 300 — „už šnipinėjimą", 156 — „už perėjimą priešo pusėn", visi kiti — „už diversijas, kenkimą, sabotažą, bėgimą į užsienį" ir t. t. Žr.: Plk. Počkajaus 1953 m. gegužės 5 d. pažyma // KGB ADS. F. 6. B. 25/187. L. 55—56. Dėl tų pačių priežasčių MVD suėmė 22 988 žmones (taip pat sumažinti duomenys). Žr.: Pplk. Jefimovo 1953 m. balandžio 24 d. pažyma // Ten pat. L. 42.

[83] Iki 1945 m. gruodžio 1 d. bausmės buvo paskirtos 14 444 žmonėms (Žr.: Ten pat. F. 3. B. 41/131. L. 11—12). Lietuvos kalėjimuose buvo likę tik 1800 „nuteistų" kalinių.

[84] *Stabingis A.* Tryliktas vagonas. P. 102.

55 lentelė. **Lietuvių, latvių ir estų kalinimas ypatinguosiuose lageriuose 1951—1952 m.**

Ypatingojo lagerio Nr.	Kalinių skaičius	1951 m.		1952 m.	
		sausio 1 d.	balandžio 1 d.	sausio 1 d.	gruodžio 31 d.
1	2	3	4	5	6
Nr. 1	Iš viso	32 913		34 498	27 787
	iš jų:				
	lietuvių	3 600	3 950	4 072	3 778
	latvių	1 741		1 949	1 690
	estų	1 326		1 609	1 673
Nr. 2	Iš viso	15 082		20 218	20 167
	iš jų:				
	lietuvių	963	1 104	1 267	1 367
	latvių	1 139		1 298	1 150
	estų	605		1 001	993
Nr. 3	Iš viso	23 541		25 616	20 680
	iš jų:				
	lietuvių	1 377	1 496	1 683	1 552
	latvių	1 365		1 368	1 112
	estų	1 241		1 317	1 200
Nr. 4	Iš viso	18 572		23 089	20 869
	iš jų:				
	lietuvių	2 078	2 228	2 456	2 654
	latvių	825		1 070	1 057
	estų	518		763	869
Nr. 5	Iš viso	24 870		31 989	24 431
	iš jų:				
	lietuvių	2 043	2 089	2 537	2 189
	latvių	1 203		1 336	1 037
	estų	878		1 100	786
Nr. 6	Iš viso	15 954		35 459	35 451
	iš jų:				
	lietuvių	2 196	4 198	4 347	4 348
	latvių	835		1 884	1 968
	estų	808		1 923	2 038
Nr. 7	Iš viso	30 393		37 093	31 225
	iš jų:				
	lietuvių	2 224	2 441	2 518	2 353
	latvių	1 443		1 661	1 696
	estų	979		1 246	1 191

1	2	3	4	5	6
Nr. 8	Iš viso	21 170		39 612	29 905
	iš jų:				
	lietuvių	1 849	2 453	2 914	2 521
	latvių	998		1 739	1 584
	estų	669		1 317	1 390
Nr. 9	Iš viso	10 040		×	×
	iš jų:				
	lietuvių	729	836	×	×
	latvių	573		×	×
	estų	509		×	×
Nr. 10	Iš viso	—		10 750	8 122
	iš jų:				
	lietuvių	—		842	741
	latvių	—		336	254
	estų	—		78	110
Nr. 11	Iš viso	—		×	2 742
	iš jų:				
	lietuvių	—		×	179
	latvių	—		×	204
	estų	—		×	136
Iš viso kalinių ypatinguosiuose lageriuose		192 535	×	258 323	221 379
	iš jų:				
	lietuvių	17 059	20 858[a]	22 636	21 628
	latvių	10 122	×	12 641	11 751
	estų	7 533	×	10 354	10 386

Lentelė sudaryta remiantis: Kalinių skaičius MVD kolonijose ir lageriuose // RFVA. F. 9414. Ap. 1. B. 1356. L. 21, 64, 155—160; B. 1385. L. 1—11.

[a] Toks skaičius nurodytas dokumente, bet lagerių kalinių bendras skaičius yra 63 mažesnis.

kaliniams išeiti iš barakų[85] ir pan.), bet kaliniai tebebuvo sekinami ir išnaudojami sunkiausiuose ir pavojingiausiuose darbuose. Pavyzdžiui, lagerio „Rečnoj" (tai buvo ne vienas didelis lageris, bet 12 mažesnių) kaliniai (1952 m. 12,2% jų buvo lietuviai) dirbo septyniose Vorkutos šachtose[86]. Rūdynuose, šachtose, akmenų skaldyk-

[85] *Šerėnas A.* Atsiminimai. T. 1. P. 94; T. 3. P. 227.
[86] Ten pat. P. 226.

lose — visur buvo naudojamas nemokamas šių kalinių darbas. Amžius ir lytis neturėjo reikšmės. Kaip ir bendruosiuose lageriuose, čia išsekintus kalinius tikrindavo „medicinos komisijos", kurių pagrindinis tikslas buvo nustatyti kalinių darbingumą. „Išsirikiavę nuogi klipatos,— prisimena buvęs Norilsko lagerio kalinys B. Balaika,— iš lėto slinkdavo pro tokią komisiją, o darbingumas būdavo nustatomas, sugnybiant sėdmenų raumenis. Jeigu jų dar bent kiek būdavo, vadinasi, „trudosposoben" [darbingas — *A. A.*]." [87].

Kokia buvo visų ypatingųjų lagerių kalinių sudėtis, matyti iš toliau pateikiamos lentelės.

56 lentelė. **Ypatingieji lageriai 1952 m. gruodžio mėn.**

	Minlagas Nr. 1	Gorlagas Nr. 2	Dubravlagas Nr. 3	Steplagas Nr. 4	Lageris „Beregovoj" Nr. 5
1	2	3	4	5	6
Kalinių skaičius	27 787	20 167	20 680	20 869	24 431
iš jų:					
mirė per mėn.	29	13	27	11	21
nuteisti kalėti:					
25 m.	8 531	4 285	5 574	7 411	7 322
20 „	422	2 338	313	1 665	2 063
11—15 „	3 334	2 621	531	1 405	2 162
6—10 „	15 194	10 765	13 833	9 868	12 831
iki 5 „	187	152	274	505	53
Tautinė sudėtis					
ukrainiečiai	10 060	10 803	8 889	9 580	12 712
rusai	6 125	3 121	3 812	2 565	3 651
lietuviai	3 778	1 367	1 552	2 654	2 189
latviai	1 690	1 150	1 112	1 057	1 037
estai	1 673	993	1 200	869	786
Vyrų	22 286	17 092	13 365	17 082	19 871
Moterų	5 499	3 075	7 315	3 787	4 560
Amžius					
18—25 m.	8 074	6 330	9 998	6 208	9 583
26—45 „	13 304	12 561	9 119	12 683	14 695
46—60 „	5 601	1 269	5 088	1 922	150
per 60 „	806	7	1 385	56	3

[87] *Balaika B.* Vieną poliarinę dieną // Tremtinys. 1991. Nr. 16.

1	2	3	4	5	6
Užsienio piliečių	840	704	1 288	688	708
iš jų:					
JAV	—	—	1	—	—
Anglijos	1	—	—	—	—
Prancūzijos	5	2	4	1	—
Vokietijos	292	101	303	123	57
Lenkijos	73	91	89	45	94
Vengrijos	128	96	306	191	139
Japonijos	28	85	7	44	27
Kalinami kaip nacionalistai,					
iš jų:					
ukrainiečiai	6 929	8 310	4 448	7 365	9 117
lietuviai	2 422	923	1 064	2 075	1 516
latviai	278	280	278	615	272
estai	272	200	239	539	222

	Rečlagas Nr. 6	Ozerlagas Nr. 7	Lageris „Pesčianyj" Nr. 8	Lageris „Kamyšovyj" Nr. 10	Lageris „Dalnij" Nr. 11
Kalinių skaičius	35 451	31 225	29 905	8 122	2 742
iš jų:					
mirė per mėn.	19	59	30	4	3
nuteisti kalėti:					
25 m.	10 639	7 843	7 467	4 261	830
20 „	6 010	3 096	1 678	273	41
11—15 „	7 032	3 141	3 230	155	68
6—10 „	11 655	16 781	17 335	3 479	1 788
iki 5 „	101	333	110	12	15
Tautinė sudėtis					
ukrainiečiai	14 336	9 787	12 710	3 757	1 022
rusai	5 648	6 630	5 475	2 186	507
lietuviai	4 348	2 353	2 521	741	179
latviai	1 968	1 696	1 584	254	204
estai	2 038	1 191	1 390	110	136
Vyrų	31 731	23 855	25 408	8 122	2 742
Moterų	3 720	7 370	4 497	—	—
Amžius					
18—25 m.	2 829	4 611	4 207	2 030	319
26—45 „	24 293	13 628	15 690	4 329	1 849
46—60 „	6 849	10 285	7 871	1 783	551
per 60 „	479	2 701	2 136	40	23

1	2	3	4	5	6
Užsienio piliečių	2 992	4 748	1 170	11	108
iš jų:					
JAV	3	—	1	—	—
Anglijos	1	1	—	—	—
Prancūzijos	18	7	2	—	—
Vokietijos	1 881	1 165	210	2	15
Lenkijos	137	209	82	2	5
Vengrijos	151	414	218	1	28
Japonijos	11	267	34	—	6
Kalinami kaip nacionalistai,					
iš jų:					
ukrainiečiai	8 945	4 373	6 995	3 365	654
lietuviai	2 815	936	1 651	472	115
latviai	964	693	361	249	75
estai	1 433	639	538	85	47

Lentelė sudaryta remiantis: 1952 m. gruodžio mėn. statistikos duomenys apie ypač pavojingus valstybinius nusikaltėlius, laikomus MVD ypatinguosiuose lageriuose // RFVA. F. 9414. Ap. 1. B. 1385. L. 1—11.

Tai, kad tarp ypatingųjų lagerių kalinių lietuviai sudarė trečią ar net antrą (Steplage) pagal dydį kalinių tautinę grupę, rodė tam tikrą teroro kryptingumą. Lietuviai, latviai, estai ir ukrainiečiai, šiuose lageriuose kartu sudarę apie 60 % visų kalinių, buvo įkalinti dėl kitų priežasčių negu rusų ir kitų tautybių kaliniai. Rusai — tai daugiausia vokiečių nelaisvėje buvę karininkai ir kareiviai, kai kurie jų tarnavo generolo A. Vlasovo *(Vlasov)* armijoje — ROA *(Russkaja osvoboditel'naja armija (rus.)* — Rusijos išsivadavimo armija). Sovietų Sąjungos okupuotų Baltijos valstybių gyventojai dažniau buvo įkalinami dėl savo aktyvios antisovietinės, išsivaduojamosios kovos ir antibaltiškos okupantų nuostatos. Jas patvirtintų ir tai, kad tarp minėtų lagerių kalinių buvo gausi „socialiai pavojingų" kalinių kategorija. Tai — buvę Lietuvos, Latvijos ir Estijos karininkai, ministrai, valdininkai, kunigai, pastoriai, mokytojai ir kitų labiausiai išsilavinusių sluoksnių atstovai, kurie nebuvo priskirti prie sukilėlių (partizanų), antisovietinių organizacijų dalyvių ar tiesiog nacionalistų. Kad ir kokios buvo įkalini-

mo priežastys, šiuose lageriuose buvo naikinta Lietuvos inteligentija, patys aktyviausi ar labiau pasižymėję savo valstybės patriotai. Tarp žuvusių ar iš šių lagerių į Lietuvą pakirsta sveikata grįžusių žmonių buvo generolas J. Juodišius (mirė 1950 m. gruodžio 17 d. Abezės lageryje) [88], prof. A. Žvironas (kalintas Abezės lageryje, mirė 1954 m. spalio 6 d. Vilniaus tuberkuliozės institute) [89], prof. L. Karsavinas (žuvo lageryje) ir daug kitų iškiliausių lietuvių visuomenės asmenybių.

Bendruosiuose lageriuose likę lietuviai gyveno tokiomis pat sunkiomis sąlygomis. Vien statybos Nr. 501 pavyzdys daug ką rodo. Taip buvo užšifruota geležinkelio Čiumas (šiauriau Abezės) — Labytnangis statyba. Kaliniai šią statybą vadino „mirusiu keliu". Pagal visą numatyto geležinkelio ilgį (142 km) miškatundrėje buvo išmėtytos 45 kalinių kolonos. Manoma, kad tarp 30—35 tūkst. kalinių čia buvo ir apie 1200 lietuvių. Dėl itin sunkių sąlygų 1948 m. statyboje Nr. 501 kilo vienas pirmųjų kalinių sukilimų, kurį žiauriai numalšino kariuomenė [90]. Ir 1952 m. geležinkelio statyboje dar dirbo 13 499 kaliniai, tarp kurių buvo 344 lietuviai [91]. Nežinoma, kiek lietuvių žuvo statant šį „mirusį kelią".

Visuose Sovietų Sąjungos bendruosiuose lageriuose buvo lietuvių kalinių, daugiausia — 1951—1952 m. 57 lentelėje pateikiami duomenys nėra išsamūs, nes iš jų, paimtų kartu su ypatingųjų lagerių duomenimis, sužinome tik apie 60% GULAG-o lageriuose kalintų lietuvių. Pagaliau kai kuriuose lageriuose buvo daugiau lietuvių, bet jie dėl nežinomų priežasčių pažymėti atskirai nuo visų kalinių (gal tai „gydymo punktuose" ar „naujokų karantine" buvę kaliniai) [92].

---

[88] *Šerėnas A.* Atsiminimai. T. 2. P. 202.

[89] *Žvironas A.* Vilniaus kalėjimuose ir Pečioroje. Utena, 1992. P. 5.

[90] *Šerėnas A.* Atsiminimai. T. 3. P. 237.

[91] 1951 m. ir 1952 m. sausio 1 d. MVD lagerių kalinių skaičius // RFVA. F. 9414. Ap. 1. B. 1356. L. 155—160.

[92] Ypatinguosiuose lageriuose 1951 m. sausio 1 d. atskirai surašyti 1354 lietuviai: Rečlage — 1125, Gorlage — 149, Minlage — 16, Ozerlage — 27, lageryje „Beregovoj" — 37. Kituose lageriuose atskirai surašyti 597 lietuviai: Vorkutlage — 410, Norillage — 103, Siblage — 68, Karlage — 7, statyboje Nr. 501 — 9. Žr.: Ten pat. L. 21.

57 lentelė. **Lietuviai, latviai, estai GULAG-o bendrojo ir sustiprintojo režimo lageriuose 1951—1952 m.**

Eil. Nr.	Lageris	Bendras kalinių skaičius 1952 m.	Lietuvių		Latvių		Estų	
			1951 m.	1952 m.	1951 m.	1952 m.	1951 m.	1952 m.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Karlagas (Kazachija)	42 296	738	354	492	373	326	201
2.	Siblagas (Kemerovo sr.)	32 586	472	470	295	283	190	141
3.	Volgolagas	16 035	101	96	123	105	155	135
4.	Borsko	×	2	×	4	×	10	×
5.	Ustvymlagas (Komija)	21 862	598	516	408	412	116	130
6.	Kargopollagas (Archangelsko sr.)	23 305	626	461	552	416	1 010	939
7.	Unžlagas (Gorkio sr.)	29 282	585	589	43	54	50	83
8.	Viatlagas (Kirovo sr.)	29 760	125	156	601	763	138	209
9.	Usollagas (Permės sr.)	21 453	163	168	248	256	424	358
10.	Ivdellagas (Sverdlovsko sr.)	22 346	336	360	391	441	223	106
11.	Sevurallagas (Sverdlovsko sr.)	21 621	157	46	27	28	233	235
12.	Vosturallagas (Sverdlovsko sr.)	20 314	416	302	488	439	92	55
13.	Kraslagas (Krasnojarsko sr.)	26 481	661	715	294	356	423	361
14.	Nyroblagas (Permės sr.)	24 810	580	520	271	244	262	455
15.	Sevkuzbaslagas (Kemerovo sr.)	17 520	108	80	90	82	19	18
16.	Južkuzbaslagas	23 539	42	43	78	69	203	166
17.	Kizellagas (Permės sr.)	17 170	414	373	109	70	169	130
18.	Norillagas (Krasnojarsko sr.)	68 084	728	1 117	520	879	493	570
19.	G-kla Nr. 169		12	×	9	×	4	×
20.	Vorkutlagas (Komija)	41 677	783	1 045	199	871	521	674
21.	Uchtižemlagas (Komija)	33 544	1 701	1 079	503	442	369	256
22.	Vertsillagas	1 754	3	4	2	1	—	2
23.	Komb. Nr. 9 (Kaliningrado m.)	1 348	8	60	7	7	12	9

1	2	3	4	5	6	7	8	9
24.	Komb. „Apatit"	10 446	344	404	229	267	198	347
25.	Komb. Nr. 16 (Irkutsko sr.)	58 768	34	52	32	46	19	24
26.	„ Nr. 560 (Maskva)	13 190	26	24	16	27	16	40
27.	„ Nr. 313	15 844	38	37	20	20	32	22
28.	„ Nr. 258 (Leningradas)	6 350	189	49	146	9	526	235
29.	„ Nr. 352 (Maskvos sr.)	10 442	41	23	32	8	4	82
30.	„ Nr. 620	1 590	—	—	—	1	1	1
31.	„ Nr. 247	5 617	3	1	8	2	5	3
32.	„ Nr. 585	7 874	9	8	30	24	5	—
33.	„ Nr. 940 (Dneprodzeržinskio m.)	9 142	—	3	4	6	1	1
34.	„ Nr. 665	2 928	—	—	2	1	3	—
35.	„ Nr. 384 (Kirovo sr.)	5 735	5	3	3	1	2	2
36.	Geležies rūdynų statyba	15 103	26	18	29	17	9	20
37.	Statyba Nr. 514	8 278	8	5	5	5	16	14
38.	„ Nr. 18 (Baškirija)	25 840	4	16	10	231	2	301
39.	„ Nr. 600	15 753	1	18	1	17	15	18
40.	„ Nr. 601	22 238	11	11	15	23	14	32
41.	Saratovlagas (Saratovas)	4 153	2	1	6	6	3	4
42.	Omskstrojus (Omskas)	6 685	2	7	11	11	8	10
43.	Kalačiovo	59 114	14	608	20	234	12	509
44.	Cimliansko (Rostovo sr.)	47 285	417	245	307	168	13	79
45.	Varnavsko (Gorkio sr.)	6 264	12	304	75	69	5	4
46.	Vytegorsko (Vologdos sr.)	13 594	363	784	25	218	2	37
47.	Kuibyševo (Kuibyševo m.)	×	343	×	171	×	8	×
48.	Drėkinimo kanalų tiesimas	5 515	4	11	6	10	4	6
49.	Aktiubinsko	13 664	10	325	7	10	7	13
50.	Sachalino (Ochos m.)	12 355	17	18	15	14	11	8
51.	Kurganstrojus	4 227	3	3	12	14	—	—
52.	Sevvostlagas (Magadanas)	167 737	11	1 091	12	941	24	876
53.	Statyba Nr. 17	—	3	—	9	—	167	—

1	2	3	4	5	6	7	8	9
54.	Baženovsko (Asbesto m.)	7 644	9	131	3	96	2	1
55.	Belrečlagas (Murmansko sr.)	4 847	×	60		249		86
56.	Statyba Nr. 621 (Piatigorsko m.)	1 869	×	—		1		1
57.	„ Nr. 612	2 025	×	—		3		4
58.	„ Nr. 442 (Kalugos sr.)	2 252	×	2		1		1
59.	„ Nr. 565	32 589	×	26		145		168
60.	Černogorsko (Vologdos sr.)	6 183	×	17		19		23
61.	Araličevstrojus	3 902	×	2		—		1
62.	Molotovstrojus (Permės m.)	4 846	×	27		218		5
63.	Markovo	6 430	—	2		7		1
64.	N. Amurlagas (Chabarovsko kr.) Komsomolsko m.	32 998	533[a]	571		122		57
65.	Angarlagas (Irkutsko sr., Zajarsko k.)	26 858	425[a]	381		119		36
66.	Pečiorlagas (Komija, Pečioros m.)	38 926	1 525[a]	1 278		584		618
67.	Statyba Nr. 501 (Komija, Abezė)	13 499	678[a]	344		151		62
68.	„ Nr. 503 (Krasnojarsko kr.)	14 191	519[a]	290		225		11
69.	„ Nr. 505 (Buriatija)	22 200	160[a]	163		114		116
70.	„ Nr. 506 (Sachalino sr.)	12 533	×	81		74		22
71.	„ Nr. 507 (Chabarovsko kr.)	10 114	×	335		463		224
72.	„ Nr. 508 (Chabarovsko kr.)	14 599	×	508		41		95
73.	„ Nr. 509	805	×	5		7		151
74.	„ Nr. 511 (Murmansko sr.)	5 105	×	277		25		40
75.	Kunejevsko (Stavropolio m.)	24 985	×	334		266		7
76.	Karakumlagas	7 925	×	1		2		2
77.	Jenisejstrojus	22 353	×	62		183		203

1	2	3	4	5	6	7	8	9
78.	Kelių statyba Nr. 1	4 370	X	—		3		1
79.	„ „ Nr. 2	2 524	X	3		—		—
80.	„ „ Nr. 3	3 815	X	22		6		11
81.	„ „ Nr. 4	2 099	X	1		63		3
	Iš viso:		15 148	17 546	7 015	9 087	6 576	9 871

Lentelė sudaryta remiantis: 1951 m. ir 1952 m. sausio 1 d. MVD lagerių kalinių skaičiai // RFVA. F. 9414. Ap. 1. B. 1356. L. 21, 155—160.
[a] N. Amurlago, Angarlago, Pečiorlago, statybų Nr. 501—505 lageriuose kalintų lietuvių skaičius 1951 m. balandžio 1 d. žr.: Ten pat. L. 64.

Pagal oficialią GULAG-o statistiką nuo 1945 m. sausio 1 iki 1952 m. sausio 1 d. lageriuose lietuvių padaugėjo 22 kartus, latvių ir estų — po 7 kartus [93]. Nė viena tauta nepatyrė tokių sovietinės totalitarinės sistemos smūgių. Žinoma, absoliučiais dydžiais mažų Baltijos tautų kalinių buvo mažiau negu ukrainiečių ar gudų (šių tautų kalinių 1945—1951 m. padaugėjo 4 kartus), bet mažesnėms tautoms demografiniai, kultūriniai, ūkiniai ir kitokie padariniai buvo kur kas skaudesni.

Iš toliau pateikiamos lentelės matyti, kaip tik per vienerius metus padaugėjo lietuvių, latvių ir estų kalinių.

58 lentelė. **Lietuvių, latvių ir estų lagerių kalinių skaičiaus kitimas 1951 m.**

	1951 m.			1952 m.
	sausio 1 d.	liepos 1 d.	spalio 1 d.	sausio 1 d.
Lietuvių	43 016	43 433	44 285	47 124
a) lageriuose	35 777	36 696	37 476	40 124
b) kolonijose	7 243	6 737	6 809	6 936
Latvių	28 520	28 939	30 313	30 321
a) lageriuose	21 689	23 024	24 365	24 823
b) kolonijose	6 831	5 915	5 946	5 498
Estų	24 618	25 657	26 139	26 678
a) lageriuose	18 185	19 033	19 437	20 242
b) kolonijose	6 433	6 624	6 702	6 436

Lentelė sudaryta remiantis: MVD kolonijų ir lagerių kalinių skaičius // RFVA. F. 9414. Ap. 1. B. 1356. L. 4, 78, 110, 139.

[93] *Zemskov V. N.* GULAG // Sociologičeskie issledovanija. 1991. No 6. S. 26; RFVA. F. 9414. Ap. 1. B. 1356. L. 139.

1951 m. iš Lietuvos kalėjimų į GULAG-o lagerius buvo išsiųsti 12 763 kaliniai [94], bet lietuvių juose padaugėjo tik 4108 (kolonijose 307 sumažėjo). Nežinoma, kiek kalinių tuo metu buvo „etape" (t. y. dar tik keliavo į numatytus lagerius). Kaliniai labai dažnai buvo kilnojami iš lagerio į lagerį, „etape" jie vėl būdavo apiplėšiami, netekdavo būtiniausių daiktų. 1951 m. kai kuriuose lageriuose lietuvių kalinių sumažėjo 4055 (iš jų 2070 — ypatinguosiuose lageriuose), o kituose padaugėjo 5989 (iš jų 3653 — ypatinguosiuose lageriuose). Kalinių mažėjo ir dėl mirtingumo (per metus tuo metu lageriuose mirdavo vidutiniškai 1,2% kalinių). Lietuviai buvo kalinami pačiomis sunkiausiomis sąlygomis, todėl ir naikinami sparčiau. Vien 1951 m. sausio—kovo mėn. devyniuose ypatinguosiuose lageriuose mirė 669 kaliniai (Ozerlage — 164, Steplage — 124, lageryje „Dubravnyj" — 94, Minlage — 92, lageryje „Beregovoj" — 70, Gorlage — 36, Rečlage — 39, lageryje „Lugovoj" — 35, lageryje „Pesčianyj" — 13) [95], kurių apie dešimtadalis galėjo būti lietuviai. Kaip galima spręsti iš pavienių dokumentų, ir 1953 m. kalinių naikinimo tempas nė kiek nesulėtėjo. 1953 m. birželio mėn., jau po J. Stalino mirties, ypatinguosiuose lageriuose mirė 181 kalinys. Išsamesnių duomenų apie įkalintų lietuvių mirtingumą šiuo metu nerasta.

Reikėtų paminėti ir tai, kad lietuviai buvo kalinami MGB ypatinguosiuose kalėjimuose. Mažai žinių turima apie Aleksandrovsko (Irkutsko sr.) ir Verchne Uralsko (Celiabinsko sr.) kalėjimuose kalintus lietuvius. Pirmajame 1952 m. gruodžio mėn. iš 414 kalinių buvo 10 lietuvių, o antrajame iš 508 kalinių — 21 lietuvis. Įdomu tai, kad dauguma kalinių buvo kaltinti „šnipinėjimu" (daugiausia Jungtinėms Valstijoms) ir net šeši įkalinti lietuviai buvo kaltinti šnipinėjimu Lietuvos naudai.

MGB Vladimiro ypatingajame kalėjime 1952 m. gruodžio mėn. iš 391 kalinio buvo 26 lietuviai [96]. Anksčiau

---

[94] Kaip minėta, nelietuviai sudarydavo mažą išsiunčiamų kalinių dalį ir patekdavo į kitų tautybių kalinių statistiką.

[95] Ten pat. L. 40. Rečlage lietuvių buvo 20,8%, Minlage ir Steplage — 11%, kituose lageriuose — 7—8%.

[96] Pažyma apie ypatingų valstybinių nusikaltėlių laikymą // RFVA. F. 9414. Ap. 1. B. 1385. L. 13—15.

jų buvo daugiau, bet dėl mirčių ir „etapų" į lagerius sumažėjo. Šiame kalėjime kalėjo vyskupas Mečislovas Reinys, vyskupas Teofilis Matulionis, kariuomenės vyriausiasis kapelionas V. Mironas, kanauninkas P. Janulaitis, prelatas Laukaitis, kunigas V. Šauklys [97], buvęs Lietuvos prezidentas Aleksandras Stulginskis, buvęs ministras pirmininkas Antanas Merkys, jo sūnus ir žmona, buvęs teisingumo ministras ir Valstybės Tarybos narys Stasys Šilingas, buvęs švietimo ministras prof. Juozas Tonkūnas, buvęs užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys, jo žmona ir kt. Kalėjo ir buvęs Latvijos krašto apsaugos ministras gen. J. Baluodis *(Balodis)* su žmona bei užsienio reikalų ministras V. Munteris su žmona ir buvusio Estijos kariuomenės vado generolo J. Laidonerio žmona [98]. Žodžiu, MGB Vladimiro ypatingajame kalėjime buvo sutelkti Lietuvos politikai, Bažnyčios hierarchai, kurie 1940 ar 1944 m. nepaliko Lietuvos.

Mirus J. Stalinui, 1953 m. kovo 27 d. L. Berijos iniciatyva buvo paskelbtas SSRS Aukščiausiosios Tarybos įsakas „Dėl amnestijos". Pagal jį iš GULAG-o lagerių buvo paleista 1,2 mln. kalinių [99], daugiausia nuteistų už kriminalinius ir vadinamuosius buitinius nusikaltimus. Nors buvo numatyta paleisti ir politinius kalinius, nuteistus 5 metams laisvės atėmimu, dauguma lietuvių toliau kalėjo GULAG-o lageriuose. Tiesa, pats GULAG-as trumpam buvo atsidūręs Sovietų Sąjungos teisingumo ministerijos (1953 m. kovo 5 d.—1954 m. vasario mėn.), o ypatingieji lageriai — MVD Kalėjimų valdybos žinioje. Dėl tokių pertvarkymų niekas nepasikeitė. Kaliniai tebemirė nuo ligų, sunkaus darbo ar buvo sargybos nužudomi. Pavyzdžiui, Gorlage (Norilskas) 1953 m. gegužės 25 d. apsauga nušovė du kalinius ir 7 sužeidė [100]. Keliuose ypatinguosiuose lageriuose vienas po kito kilo kalinių sukilimai (visada prasidėdavę streiku), kurių dalyviai reikalavo ele-

---

[97] *Šauklys V.* Lietuviai Vladimiro kalėjime // Tremtinys. 1993. Nr. 19.

[98] *Urbšys J.* Atsiminimai. K., 1990. P. 127.

[99] *Zemskov V. N.* GULAG // Sociologičeskie issledovanija. 1991. No 7. S. 14.

[100] SSRS MVD Kalėjimų valdybos viršininko plk. M. Kuznecovo *(Kuznecov)* 1953 m. gegužės 27 d. pažyma // RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 158. L. 6.

mentarių teisių (lengvesnio režimo, medicinos pagalbos, ištirti kalinių nužudymo atvejus ir pan.). Šiuos sukilimus galima vertinti ir kaip kalinių protestą prieš nesiliovusį žmonių naikinimą lageriuose. Tiesą sakant, antisovietinių šūkių buvo vengiama, kad nebūtų visuotinio kalinių naikinimo. Lietuviai aktyviai dalyvavo visuose kalinių sukilimuose.

Toliau pateikiami duomenys apie ypatinguosiuose lageriuose kalintų lietuvių skaičių.

59 lentelė. **1953 m. birželio mėn. (prieš prasidedant sukilimams) ypatinguosiuose lageriuose kalintų lietuvių, latvių ir estų skaičius**

Eil. Nr.	Lageris	Lietuvių	Latvių	Estų	Iš viso kalinių
1.	Minlagas	3 755	1 670	1 662	26 910
2.	Gorlagas	1 339	1 127	978	19 545
3.	„Dubravnyj"	1 494	1 045	1 107	19 301
4.	Steplagas	2 637	1 034	849	20 321
5.	„Beregovoj"	2 047	953	706	22 416
6.	Rečlagas	4 554	2 130	2 132	38 642
7.	Ozerlagas	2 246	1 653	1 143	29 936
8.	„Pesčianyj"	2 387	1 474	1 273	26 658
9.	„Kamyšovyj"	708	417	310	6 989
10.	„Dalnij"	174	201	129	2 563
	Iš viso[a]:	21 341[b]	11 523	10 289	213 281

Lentelė sudaryta remiantis: RFVA. F. 9414. Ap. 1. B. 1385. L. 214, 215, 217—219, 221—223, 225—226.

[a] Nėra žinių apie lagerį Nr. 9 „Lugovoj".

[b] Atskirai surašyti dar 66 lietuviai.

1953 m. gegužės 26 d. Gorlage (Norilskas) 6782 kaliniai atsisakė eiti į darbą (streikavo du lagerių skyriai). Kai lagerių administracijai apgaule ar pažadais pavyko įkalbėti dalį kalinių nutraukti streiką, sustreikavo kitų lagerių (Gorlage buvo šeši lagerių skyriai-lageriai) kaliniai. Neramumams malšinti liepos 9 d. Gorlago viršininkas gen. mjr. Cariovas *(Carev)*, gen. ltn. Sirotkinas *(Sirotkin)*, plk. M. Kuznecovas *(Kuznecov)*, plk. Kiseliovas *(Kiselev)* parengė planą [101] ir rugpjūčio 4 d. su MVD kariuomenės

[101] 1953 m. liepos 9 d. Gorlago 3-iojo lagerio skyriaus kalinių neramumų likvidavimo planas // Ten pat. F. 9413. Ap. 1. B. 158. L. 10, 68.

pagalba jį įgyvendino. Buvusio kalinio B. Balaikos liudijimu, buvo sušaudyti 104 kaliniai ir lengvai sužeista apie 200 kalinių. Tarp žuvusiųjų buvo lietuviai Einoris ir Zakaras. Apie šimtas sukilimo aktyvistų buvo išvežta į Kalargono kalėjimą, pramintą *jama smerti* [102] („mirties duobė" — *rus.*). Tuo pačiu metu vykęs Rečlago (Vorkutos) kalinių sukilimas taip pat buvo žiauriai numalšintas. Rečlago viršininko gen. mjr. Dereviankos vadovaujama MVD kariuomenė nužudė 62 kalinius ir sužeidė daugiau kaip 300 kalinių. Žuvo 10 lietuvių — M. Čekavičius, A. Kazanas ir kt. Apie 30 lietuvių buvo sužeista [103].

Po 1953 m. Norilsko ir Vorkutos kalinių sukilimų iš karto didesnių ar mažesnių kalinių streikų bei kitokio pobūdžio protesto akcijų kilo ir kituose lageriuose. Vienur kaliniai išsikovojo buities ir priverčiamojo darbo sąlygų pagerinimą (nuo barakų langų buvo nuimtos grotos, panaikinti asmeniniai numeriai, šachtose pagerinta techninio saugumo kontrolė [104] ir pan.), kitur sukilimų kilo ir 1954 m.

Žymiausias sukilimas 1954 m. įvyko Steplage, kuriam 1948—1954 m. vadovavo buvęs Lietuvos SSR NKVD Kalėjimų skyriaus viršininkas plk. A. Čečevas ir buvęs valstybės saugumo liaudies komisaras gen. ltn. P. Gladkovas (ėjo lagerio valdybos viršininko pavaduotojo pareigas) [105]. Ypatingųjų lagerių kalinių sukilimai, įvykę dar iki Steplago sukilimo, privertė Sovietų Sąjungos MVD bent sąlyginai pakeisti jų kalinimo režimą. 1954 m. balandžio 6 d. visuose ypatinguosiuose lageriuose buvo įvestas toks pat režimas kaip ir bendruosiuose. Tačiau 1954 m. gegužės 17 d. viename iš šešių Steplago skyrių (Kengire) malšinant kalinių neramumus buvo nušauta 18 ir sužeista 70 kalinių [106]. Sukilę kaliniai (tik politiniai, nes kriminaliniai buvo tučtuojau išvežti iš lagerio) pareikalavo sutrumpinti bausmės laiką, paleisti šeimas iš tremties, įvesti 8 val. darbo dieną ir. t. t. Kai kuriuos reikalavimus pa-

---

[102] *Balaika B.* Vieną poliarinę dieną // Tremtinys. 1991. Nr. 16.
[103] *Antanaitis B.* Žodžiai iš pragaro. P. 193.
[104] Ten pat. P. 197.
[105] A. Čečevas ir P. Gladkovas 1954 m. iš MVD paleisti į atsargą.
[106] Vosstanie v Steplage (iš dokumentų publikacijų) // Otečestvennye archivy. 1994. No 4. S. 37—38.

gerinti buitį SSRS MVD GULAG-o viršininkas gen. ltn. I. Dolgichas *(Dolgich)* sutiko patenkinti, bet vakarų ukrainiečių ir lietuvių vadovaujami kaliniai (tarp 5597 Kengiro kalinių buvo apie 3 tūkst. ukrainiečių ir 700 lietuvių) toliau priešinosi. Dėl kalinių sukilimo nutrūko gamyklų (sodrinimo, plytų, gelžbetonio ir kt.) ir elektrinės statybos [107], todėl Sovietų Sąjungos vidaus reikalų ministras, vienas iš lietuvių tautos naikinimo organizatorių S. Kruglovas birželio 24 d. leido sukilimui malšinti panaudoti tankus, tarnybinius šunis ir kt. Sukilimas buvo malšinamas pagal visas sovietines taisykles, netgi atsižvelgiant į tariamą „daugumos kalinių prašymą" [108]. Į lagerio zoną įsiveržę tankai ir kareiviai nužudė ne mažiau kaip 35 kalinius, o vienas sukilusių kalinių komiteto narys E. Slučenkovas *(Slučenkov)* buvo nubaustas mirties bausme ir sušaudytas [109].

Kalinių sukilimai vertė Sovietų Sąjungos teroro vykdymo struktūras atsisakyti kai kurių darbo metodų. 1954 m. liepos 10 d. ypatingieji lageriai buvo paversti bendraisiais [110] (šis įsakymas buvo lėtai įgyvendinamas), ir per visus kalinimo metus itin sunkiomis sąlygomis gyvenusius kalinius buvo imta paleidinėti į „laisvę". Ta „laisvė" reiškė, kad jie turėjo likti gyventi nurodytose Sovietų Sąjungos vietovėse arba vykti į šeimų tremties vietas. Iš Vladimiro kalėjimo 1954 m. rugpjūčio 27 d. paleistas J. Urbšys rašė: „Paleido, bet į savo kraštą grįžti neleido. [...] Gyvenk kaip nori — svetimam mieste, plikas kaip tilvikas, dvasiškai ir fiziškai nualintas, be pastogės" [111]. Kiti kaliniai tiesiai iš kalėjimų ir lagerių patekdavo į ligonines ar invalidų namus (vyskupas T. Matulionis buvo nuvežtas į invalidų namus prie Dubravlago [112], buvęs ministras pirmininkas A. Merkys — į Vladimiro ligoninę, vėliau — į invalidų namus [113] ir t. t.).

---

107 Ten pat. P. 42—44, 50—51, 55.
108 Ten pat. P. 62.
109 Ten pat. P. 43, 63.
110 Ten pat. P. 35.
111 *Urbšys J.* Atsiminimai. P. 128—129.
112 *Gaškaitė N.* Tebūnie Dievo valia // Naujasis dienovidis. 1994. Sausio 21.
113 A. Merkys 1955 m. kovo 5 d. mirė Mielienkų (Vladimiro sr.) invalidų namuose. Žr.: *Urbšys J.* Atsiminimai. P. 130.

1954 m. iš GULAG-o lagerių buvo paleidžiami tapę nedarbingi kaliniai arba tie, kurių bausmės laikas baigėsi [114], o 1955—1956 m. dauguma kalinių buvo paleista formaliai peržiūrėjus jų bylas.

1940—1953 m. įkalinti lietuviai taip pat pateko į šią režimo „liberalizavimo" bangą. Tiesa, toks „liberalizmas" turėjo J. Stalino „asmens kulto" kritika persiėmusių lietuvių tautos genocido organizatorių griežtai nubrėžtas ribas: iš pradžių „išlaisvintiesiems" buvo draudžiama išvykti iš nustatytos teritorijos arba jie buvo siunčiami į tremtį, o panaikinus šiuos apribojimus jiems buvo uždrausta grįžti į Lietuvą. Nepraleista progos dar kartą pasityčioti iš aukų ir pridengti tikrąsias lietuvių naikinimo priežastis. 1955 m. rugsėjo 17 d. Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl Sovietų Sąjungos piliečių, bendradarbiavusių su okupantais Didžiojo tėvynės karo metu, amnestijos" buvo pritaikytas ir dėl Lietuvos nepriklausomybės kovojusiems ir įkalintiems rezistencijos dalyviams.

KGB duomenimis, į Lietuvą iš tremties ir lagerių 1955—1956 m. grįžo per 17 tūkst. žmonių (vėliau rašyta apie 20 tūkst.), kalėjusių už ypač pavojingus „kontrrevoliucinius nusikaltimus" [115]. Vengrijos ir Lenkijos įvykiai paskatino Lietuvos komunistinę viršūnę imtis papildomų priemonių prieš grįžtančius buvusius kalinius. A. Sniečkus 1956 m. lapkričio 16 d. prašė Sovietų Sąjungos komunistų partijos CK uždrausti apsigyventi Lietuvoje ir gretimose teritorijose „teistiems už kontrrevoliucinius nusikaltimus", nes apie 8 tūkst. žmonių „savavališkai sugrįžo į Lietuvą" [116]. Kadangi Lietuvos SSR KGB sekė visus grįžtančius sovietinio teroro ir naikinimo sistemos liudytojus, LKP CK sekretorius B. Šarkovas *(Šarkov)* pa-

---

[114] Lietuvoje sudaryta speciali komisija 1954 m. peržiūrėjo 2131 bylą (4990 žmonių). Visiškai „reabilituoti" buvo 338 žmonės, sutrumpintas kalinimo laikas 1565 žmonėms, amnestuotas 671 žmogus. Kitų kalinių bylas buvo atsisakyta peržiūrėti. Žr.: Komisijos byloms peržiūrėti pirmininko G. Bacharovo 1954 m. gruodžio 6 d. pranešimas A. Sniečkui // LVOA. F. 1771. Ap. 192. B. 26. L. 29—30.

[115] LSSR KGB pirmininko K. Liaudžio 1957 m. balandžio 30 d. ataskaita // Ten pat. Ap. 190. B. 11. L. 13.

[116] Ten pat. B. 10. L. 101, 108.

siūlė padauginti saugumiečių — nuo 1073[117] iki 1195[118]. Jie turėjo garantuoti, kad pro sudaromą draudimų ir apribojimų sieną neprasmuks nė vienas buvęs kalinys ar tremtinys, o jau įsikūrusiems (ir įsikursiantiems) Lietuvoje bus sudarytos nepakeliamos gyvenimo sąlygos. 1957 m. sausio 14 d. Sovietų Sąjungos MVD sprendimu Kaunas buvo pavadintas „miestu su ypatingu pasų režimu, kuriame draudžiama gyventi kalintiems pagal Sovietų Rusijos 58 str. ir 193-24 str. („už kontrrevoliucinius nusikaltimus") bei 59-3 str. („už banditizmą")". Tuo metu mieste jau gyveno 226 žmonės[119], kuriuos šis sprendimas lietė. Jų gyvenimo ir darbo (ar įsidarbinimo) sąlygos labai pablogėjo, bet KGB dar aktyviau ėmė juos persekioti 1957 m. sausio 21 d. J. Paleckiui pasirašius įsaką. Juo paskelbta, kad „buvusiems buržuazinės Lietuvos vyriausybės, politinių partijų vadovams, aktyviems lietuvių nacionalistinio pogrindžio dalyviams, nuteistiems už Tėvynės išdavimą, teroro ir diversijos aktus, o taip pat asmenims, nuteistiems už banditizmą ir atlikusiems bausmes, uždrausti grįžti į Lietuvos SSR"[120]. Tiems, kurie vis dėlto grįžtų, buvo numatyta nauja bausmė — 5 metai tremties. Šis įsakas šiek tiek pristabdė lietuvių grįžimą, todėl Latvijoje ir Karaliaučiaus srityje didėjo lietuviškos buvusių kalinių bendruomenės. Tuo metu KGB jau buvo susekęs 40 į Lietuvą grįžusių buvusių politinių kalinių, kurie vėl pradėjo rezistencinę veiklą arba nepasiduodavo saugumiečių šantažui. KGB nuomone, „jie per anksti paleisti" ir turėjo būti grąžinti „atlikti visą bausmę"[121].

Vienas iš lietuvių genocido organizatorių vidaus reikalų ministras A. Gailevičius (1940—1941 m. buvo NKVD, vėliau — NKGB skyriaus viršininkas, 1948—1953 m.— valstybės saugumo ministro pavaduotojas) pasiūlė J. Paleckio įsaką taikyti atgaline data ir organizuoti naują iki 1957 m sausio 21 d. į Lietuvą grįžusių buvusių politinių kalinių trėmimą (tai pavadino „administraciniu pašalini-

[117] 1956 m. spalio 12 d. LSSR KGB sumažintas 248 etatais. Žr.: KGB 1956 m. spalio 12 d. etatai // Ten pat. Ap. 193. B. 13. L. 15.
[118] 1956 m. gruodžio 25 d. raštas // Ten pat. Ap. 190. B. 10. L. 131.
[119] Ten pat. Ap. 193. B. 27. L. 113.
[120] Ten pat. Ap. 194. B. 11. L. 78.
[121] Ten pat. Ap. 190. B. 11. L. 41.

mu"). Tokia akcija būtų palietusi dešimtis tūkstančių žmonių ir sukėlusi naują pasipriešinimo bangą, todėl iš Maskvos valdyti kolaborantai turėjo susilaikyti nuo savo iniciatyvų įgyvendinimo. A. Gailevičiaus pasiūlymas buvo išbrauktas iš LKP CK biuro svarstytinų klausimų sąrašo[122]. Komunistai ir kitokiais būdais stengėsi sovietiniuose kalėjimuose ir lageriuose išgyvenusius žmones savo tėvynėje paversti trečiarūšiais. Ypač kentėjo tie, kurie nebegalėjo patys užsidirbti pragyvenimui. Buvę nepriklausomos Lietuvos policininkai, prokurorai, tardytojai, ministrai, valdininkai ir kiti savo valstybei ištikimai tarnavę žmonės liko be pensijų[123]. Neturėdami pragyvenimo šaltinių, turto, darbo ar gyvenamosios vietos ir saugumiečių nuolat persekiojami, jie dažnai būdavo priverčiami išvykti iš Lietuvos. Panašiai buvo persekiojami ir į Lietuvą grįžę tremtiniai.

Lietuviai tremtyje

Didžiulėje teritorijoje, nuo Komijos iki Jakutijos ir Tadžikijos, į NKVD (MVD) specialiųjų komendantūrų priežiūrą pateko ne mažiau kaip 118 tūkst. žmonių, 1945—1952 m. prievarta išvežtų iš Lietuvos. Nors jų padėtis iš esmės buvo vienoda, bet NKVD (MVD) dokumentuose tremtiniai buvo skirstomi į tris kategorijas:

1) išsiųstieji (*vyslannye* — rus.), t. y. išvežti NKGB ir NKVD, teismų sprendimais;

2) prievarta apgyvendintieji (*ssyl'no-poselency* — rus.), t. y. išsiųsti į tremtį pasibaigus kalinimo laikui lageriuose ir kalėjimuose;

3) specialiai apgyvendintieji (*specposelency* — rus.),

---

122 A. Gailevičiaus 1958 m. balandžio 12 d. raštas A. Sniečkui // Ten pat. Ap. 194. B. 11. L. 76.

123 LSSR Ministrų Tarybos 1957 m. rugsėjo 4 d. nutarimas Nr. 451 „Sąrašas pareigūnų, kurių tarnyba prie buržuazinių vyriausybių neįskaitoma į darbo stažą gaunant pensijas" // Ten pat. Ap. 193. B. 27. L. 40.

t. y. ištremti vyriausybės sprendimu, dažnai tik kaip tam tikros tautybės žmonės [124].

Lietuviai daugiausia priklausė „specialiai apgyvendintų" (1941 m. tremtiniai) [125] ir „prievarta apgyvendintų" tremtinių kategorijoms. Pagal Sovietų Sąjungos vyriausybės 1945 m. sausio 8 d. nutarimą Nr. 35 „Specialiųjų tremtinių teisinė padėtis" [126] tremtiniai negalėjo palikti tremties vietų ir turėjo reguliariai registruotis specialiosiose komendantūrose. Minėtas LKT nutarimas demagogiškai skelbė, kad tremtiniai „naudojosi visomis teisėmis, išskyrus laisvo gyvenamosios vietos pasirinkimo" [127]. Be to, jie buvo priskirti prie kokios nors miško kirtavietės, pramonės įmonės arba turėjo dirbti visokius kitokius darbus.

Į ypač sunkią padėtį pateko pirmieji pokario tremtiniai. 1945 m. birželio mėn. į Tadžikiją atvežti tremtiniai buvo išskirstyti po Vachšo upės slėnio kolūkius. Dėl alinančio darbo medvilnės laukuose, ligų (maliarijos ir kt.) ir bado per pirmuosius dvejus metus dauguma šių tremtinių mirė. Jie buvo priskirti prie vokiečių, todėl apie jų likimą išliko labai mažai žinių. Ištisomis šeimomis išmirdavę tremtiniai būdavo tik išbraukiami iš NKVD specialiųjų komendantūrų sąrašų. Negalutiniais duomenimis, 1945 m. Tadžikijoje mirė apie 300 tremtinių iš Lietuvos, 1946 m.— 280, 1947 m.— 80, 1948 m.— 30, 1949 m.— 20. Buvę tremtiniai prisimena: „Mirusiems nebuvo net skuduro ar maišo apvynioti, ką jau čia apie lentas karstui. Dažnai tik marlės skarytę ant galvos užrišdavo [...]" [128].

Didelis tremtinių mirtingumas nelabai rūpėjo enkavėdistams, jei tai netrukdė vykdyti tremtinių darbo jėgos panaudojimo planų. Juk 1945—1946 m. į Komiją, Molotovo, Sverdlovsko ir Tiumenės sritis išvežti lietuviai tu-

---

124 Įskaitos kategorijų nuostatai // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 615. L. 196—199.

125 1952 m. jie buvo priskirti prievarta apgyvendintų tremtinių kategorijai. Žr.: *Zemskov V. N.* Černye dyry istorii // Raduga. 1990. No 9. S. 56.

126 Pplk. V. Alidino *(Alidin)* 1954 m. kovo 13 d. pažyma apie specialiųjų tremtinių teisinę padėtį // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 836. L. 215.

127 Ten pat. L. 216.

128 *Tarasonis V., Bajoriūnas A., Gediminskas D.* Lietuvos tremtiniai Tadžikijoje. P. 15—17.

rėjo dirbti pačius sunkiausius darbus — miško kirtimo ir plukdymo[129]. Ir tai jie darė neapmokyti, nepasirengę. Seni ir ligoti tremtiniai nepajėgė dirbti ir pamažu išmirė.

Daugiavaikės šeimos negalėjo išmaitinti visų vaikų. Žmonės gelbėjosi kaip išmanydami, ir pirmiausia jie bėgdavo atgal į Lietuvą. 1948 m. vasario 1 d. iš 8402 lietuvių tremtinių[130] (1945 m. vasaros ir 1946 m. vasario mėn. trėmimų) buvo likęs tik 5201 žmogus. Tarp žuvusiųjų buvo 880 vaikų: 142 mirė 1945 m., 351 — 1946 m., 387 — 1947 m.[131] Palyginti su kitų tautybių tremtiniais, lietuviai dažniausiai pabėgdavo: 1945—1947 m. iš 908 Komijoje buvusių tremtinių lietuvių (1948 m. vasario 1 d. duomenys) pabėgo 113 (44 buvo sulaikyti), iš Molotovo srities 2438 tremtinių pabėgo 599 (204 sulaikyti), iš Sverdlovsko srities 1402 tremtinių — 253 (114 sulaikyta), iš Tiumenės srities 453 tremtinių — 11 (1 sulaikytas). Bandančių grįžti į tėvynę lietuvių laukė specialūs tremtinių gaudymo būriai, o Lietuvoje juos nuolat persekiojo MGB. Pagauti tremtiniai būdavo nuteisiami trejiems metams „pataisos darbų" lageriuose arba grąžinami į tremties vietas. Kartais pabėgusios šeimos buvo išskiriamos — tėvai įkalinami, o vaikai išvežami į buvusią tremties vietą. Tačiau visa tai neatbaidė vis bandžiusių grįžti į tėvynę tremtinių. Ir 1948 m. vasario 1 d. MGB vis dar ieškojo 603 lietuvių, t. y. 11,78% 1945—1948 m. tremtinių lietuvių (tuo pačiu metu buvo ieškoma 3,28% ukrainiečių, 2,06% rusų (vlasovininkų) tremtinių)[132].

Nuo 1948 m., prasidėjus masiniams lietuvių trėmimams, tremtinių padėtį dar labiau suvaržė ir reglamentavo SSRS vyriausybės nutarimai (1948 m. vasario 21 d. „Apie tremtį, prievartinį ir specialųjį perkėlimą", lapkričio 24 d.— „Apie prievarta apgyvendintuosius") ir MVD bei MGB

[129] *Racėnas R.* Komių žemėje. K., 1995. P. 44.

[130] NKVD (MVD) dokumentuose rašoma tik apie 6402 lietuvių ištrėmimą.

[131] Pažyma apie specialiųjų tremtinių vaikų iki 16 m. amžiaus gimstamumą ir mirtingumą // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 436. L. 65—66. Rusų istorikas V. Zemskovas savo straipsnyje vaikų mirtingumo duomenis pateikia kaip visų tremtinių mirtingumo duomenis. Žr. *Zemskov V. N.* Černye dyry istorii // Raduga. 1990. No 9. S. 56.

[132] Plk. Šijano *(Šijan)* 1948 m. kovo 8 d. pažyma // Ten pat; RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 435. L. 6, 9—11.

įsakymai (MVD 1948 m. kovo 8 d. įsakymas Nr. 00246, MVD gruodžio 7 d. įsakymas Nr. 001145 ir MGB 1950 m. lapkričio 16 d. įsakymas Nr. 00552)[133]. Tremtinių teisinė padėtis buvo tokia:

1) tremtiniai neturėjo teisės be MVD leidimo išvažiuoti iš tremties vietos;

2) pasuose milicija darė žymas apie gyvenamosios vietos apribojimą (tremties rajonu), bet pasai buvo atimti ir išduoti tik 1955 m.;

3) ne rečiau kaip kartą per mėnesį tremtiniai buvo kontroliuojami, suaugusieji privalėjo registruotis specialiosiose komendantūrose, kurios turėjo teisę reikalauti dažniau registruotis priklausomai nuo tremtinio „pavojingumo", „aprūpinimo darbu ir gyvenamuoju plotu"; komendantai patys ar per prižiūrėtojus ne rečiau kaip du kartus per mėnesį turėjo patikrinti suaugusius tremtinius jų gyvenamosiose vietose;

4) Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1948 m. lapkričio 25 d. įsaku „Dėl baudžiamosios atsakomybės už pabėgimą iš tremties vietų" kiekvienas pagautas bėglys buvo baudžiamas 20 metų katorgos (oficialiai įsakas lietė tik karo metais ištremtus čečėnus, vokiečius, Krymo totorius ir kitų tautybių tremtinius, bet jis buvo pritaikytas ir lietuviams, latviams, estams bei ukrainiečiams);

5) Sovietų Sąjungos Ministrų Tarybos 1948 m. birželio 3 d. sprendimu kiekvienas tremtinys už „darbo vengimą" galėjo būti įkalintas[134].

Lietuvių tautos genocido organizatorių nuostatas ypač aiškiai atskleidė jų požiūris į tremtinių vaikus. 1945—1952 m. į tremtį išvežta daugiau kaip 32 tūkst. lietuvių vaikų. Kaip teigiama MVD dokumentuose, buvo nurodymas „ištremti visus nurodytų tautybių [Kaukazo tautų, Pavolgio vokiečių — *A. A.*] asmenis, tarp jų ir vaikus. Analogiški nurodymai duoti ir vėlesniuose vyriausybės sprendimuose"[135]. Tremties vietose šeimų galvoms buvo sudaromos „šeimos įskaitos kortelės", į kurias įrašydavo

[133] Ten pat. B. 836. L. 215.
[134] Ten pat. L. 215—216.
[135] Pplk. V. Alidino 1954 m. kovo 13 d. pažyma „Apie specialiųjų tremtinių vaikus" // Ten pat. B. 836. L. 217.

visus šeimos narius (nepriklausomai nuo amžiaus). Į šią įskaitą buvo įrašomi ir tremtyje gimę vaikai. Kai jiems sukakdavo šešiolika metų, būdavo pradedamos asmeninės įskaitos bylos kaip ir visiems suaugusiems tremtiniams. Taigi ir jauno, ir seno padėtis buvo vienoda. Bet tremtinius vienijo ne tik giminystės ryšiai. Lietuvių, latvių ar estų tautybė dokumentuose nebuvo nurodoma ir tik iš enkavėdistų požiūrio į vaikus aiškiai matėsi jų antilietuviškos, antilatviškos bei antiestiškos nuostatos. Naikinti tremtyje buvo pasmerkti tik tam tikrų tautybių žmonės. Kadangi vaiko tautybė buvo nustatoma pagal tėvo tautybę, tai buvo numatyta galimybė tremtiniais paversti ir ką tik gimusius vaikus. 1946 m. sausio 6 d. SSRS NKVD Specialiųjų tremtinių skyriaus viršininkas savo atsakyme NKVD Molotovo srities valdybos Specialiųjų tremtinių skyriaus viršininkui paaiškino, kad į „tremtinių įskaitą reikia įrašyti vaikus, kurie gimė tremtinių vyrų ir netremtinių moterų šeimose. Į įskaitą neįrašyti vaikų, gimusių tremtinių moterų ir netremtinių vyrų šeimose"[136].

Ėmus griežtinti tremtinių laikymo režimą, 1949 m. rugsėjo mėn. buvo dar labiau sukonkretinta prieš lietuvius ir kitas „nepatikimas" tautas (čečėnus, latvius, estus ir kt.) nukreipta politika. Sovietų Sąjungos vidaus reikalų ministras S. Kruglovas ir generalinis prokuroras Safonovas nustatė tremtinių vaikų (nuo 16 metų) įrašymo bendron tremtinių įskaiton (t. y. amžinai tremčiai) tvarką. Mišriose tremtinių ir netremtinių šeimose gimę ir sulaukę 16 metų amžiaus vaikai gavo teisę pasirinkti tėvo arba motinos tautybę. Vaikai, pasirinkdavę tėvo tremtinio ar motinos tremtinės tautybę, buvo įrašomi į tremtinių įskaitą, o vaikai, pasirinkę netremtinių tautybę,— neįrašomi[137]. Taip buvo skatinamas nutautėjimas. Jaunoji karta, atsisakiusi savo tautybės, kalbos, kultūros, galėjo išvengti tėvų likimo. Tuo tarpu lyg ir tokio pat likimo žmonių — rusų tremtinių (vadintų „vlasovininkais" ir „ukaznikais") vaikai į tremtinių įskaitą visiškai nebuvo įrašomi. Lietuvius, tarp kurių mišrių šeimų nebuvo daug, labiau lietė

---

[136] Ten pat. B. 388. L. 175.
[137] Ten pat. L. 176—177.

minėto įsakymo dvyliktas punktas: „Pabėgę iš tremties vietų šešiolikos metų nesulaukę vaikai, juos suradus, bus siunčiami į tėvų tremties vietas. Jeigu tėvų nebebūtų [t. y. jeigu jie tremtyje mirtų — *A. A.*], surastus nepilnamečius tremtinių vaikus siųsti į vaikų namus"[138]. Šešiolikmečiai ir vyresni bėgliai buvo baudžiami 20 metų katorgos, o kad nebūtų norinčių slapstyti tremtinių vaikus, numatyta 5 metams atimti laisvę tremtinių ir jų vaikų globotojams (ar tiems žmonėms, kurie padės įsikurti gimtinėje). Šiuo atžvilgiu lietuvių tremtinių slapstytojai buvo sulyginti su rezistencijos dalyvių rėmėjais, kurie taip pat už partizanų slapstymą buvo grūdami į kalėjimus ir lagerius.

Kad neliktų jokios galimybės lietuvių vaikams išvengti tremties (net atsisakant tėvų tautybės), 1953 m. vasario 16 d. paskutinį kartą buvo papildytas 1949 m. įsakymas: „Vaikai, kurių tėvai yra iki gyvos galvos ištremti specialieji tremtiniai, kad ir kokią pasirinktų tautybę, sulaukę 16 metų turi būti įrašyti į tremtinių įskaitą"[139]. Taip dėl nuosekliai vykdytos genocido politikos tremtyje buvo numarinta 4071 lietuvių vaikas (1945—1950 m.), o tremtinių gretas papildė 689 Sibire gimę (1945—1950 m.) lietuvių vaikai.

Lietuviai tremtiniai nuo pat 1941 m. buvo apgyvendinami pačiuose atšiauriausiuose kraštuose. Kaip keitėsi lietuvių tremtinių skaičius įvairiose tremties vietose, matyti iš toliau pateikiamos 60 lentelės.

Į Irkutsko sritį ir Krasnojarsko kraštą 1948—1951 m. pateko apie 80 % visų lietuvių tremtinių (šiuose kraštuose 1953 m. lietuviai sudarė atitinkamai 42 ir 26 % visų tremtinių). Pagal susiklosčiusią tremtinių paskirstymo tvarką daugiausia jų patekdavo į miško kirtavietes ir medienos apdorojimo įmones. Kaip teigiama dokumentuose, 1949 m. sausio 1 d. iš 24 725 dirbusių suaugusių tremtinių 22 025 dirbo „miško ir popieriaus pramonės ministerijos" įmonėse. Tai buvo sunkiausias, daug jėgų atimdavęs darbas, ir moterys jį dirbo kartu su vyrais. 1948 m. į Krasnojarsko kraštą ištremtas G. Almonaitis prisimena: „ [. . .] visi

[138] Ten pat. L. 178.
[139] SSRS MGB 9-osios valdybos 2-ojo skyriaus viršininko v/s plk. Krotkovo *(Krotkov)* 1953 m. vasario 16 d. raštas // Ten pat. B. 615. L. 22.

60 lentelė. **1945—1959 m. ištremtų lietuvių paskirstymas tremties vietose**

Vieta	1948 m. vasario 1 d.	1949 m. sausio 1 d.	1953 m. sausio 1 d.	1957 m. liepos 1 d.	1959 m. sausio 1 d.
Buriatija-Mongolija	—	3 987	3 828	1 874	212
Kazachija	—	—	4	430	212
Komija	908	864	721	1 083	334
Jakutija	—	—	80	17	—
Krasnojarsko kr.	—	23 233	39 963	20 929	1 794
Chabarovsko kr.	—	—	748	239	—
Irkutsko sr.	—	11 385	38 355	20 023	1 403
Kemerovo sr.	—	87	116	71	—
Molotovo (dab. Permės) sr.	2 438	2 324	2 021	926	258
Omsko sr.	—	2 428	×	×	390
Sverdlovsko sr.	1 402	1 343	1 314	640	—
Tiumenės sr.	453	1 227	1 195	748	—
Novosibirsko sr.[a]	—	2 492	3	38	—
Tomsko sr.[a]	—	—	9 627	3 880	—
Iš viso:	5 201	46 942	98 286[b]	52 217[c]	4 907[d]
Bendras Sovietų Sąjungos tremtinių skaičius	2 260 536[e]	2 300 233	2 753 356	178 363	49 416
Lietuvių dalis (%)		2,04	3,5	29,2	9,9

Lentelė sudaryta remiantis: Plk. Šijano 1948 m. kovo 8 d. pažyma // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 435. L. 6, 9—11, 38; Duomenys apie Sovietų Sąjungos tremtinius // Ten pat. B. 488. L. 4—7; Tremtinių skaičiaus 1953 m. sausio 1 d. duomenys // Ten pat. B. 641. L. 10, 13, 17, 24—25, 31—32, 36—39, 41, 44, 47, 51, 53, 55, 58, 61, 66—67, 84; 1957 m. liepos 1 d. pažyma apie tremtinių skaičių ir paskirstymą // Ten pat. B. 949. L. 10; 1959 m. sausio 1 d. pažyma apie tremtinių skaičių ir paskirstymą // Ten pat. B. 976. L. 192.

[a] Tremtinių paskirstymas kito ir keičiantis administraciniam suskirstymui.

[b] Yra žinių tik apie 18 097 tremtinius, kuriuos iš Lietuvos išvežė 1951—1952 m. Tuo tarpu kituose MVD dokumentuose nurodoma, kad 1951 m. rugpjūčio—1953 m. sausio mėn. buvo išvežta 22 113 žmonių. Žr.: Ten pat. B. 642. L. 6. Į bendrą tremtinių skaičių neįtraukti kituose kraštuose buvę 9 žmonės ir 305 GULAG-o lageriams priklausę tremtiniai (iš jų 293 priklausė Jenisejstrojui). Žr.: Ten pat. B. 641. L. 13, 17.

[c] Į šį skaičių įtraukta 215 tremtinių, buvusių Magadano srityje, ir dar keliasdešimt žmonių iš kitų kraštų.

[d] Lentelėje pažymėtos tik 4603 žmonių tremties vietos.

[e] Tiek tremtinių buvo 1948 m. kovo 8 d.

darbai gana sunkūs, normos labai didelės. Viską teko dirbti rankomis. [...] Senesnieji buvo paskirti prie įvairių pagalbinių darbų"[140].

Sunkus darbas, nepritekliai, badas vertė ir 1948 m. tremtinius ieškoti išsigelbėjimo slapstantis tėvynėje. Iki 1949 m. iš tremties vietų pabėgo 1722 lietuviai (1948 m. sausio—spalio mėn. bėgo 424 tremtiniai), iš kurių 1070 buvo sulaikyti. 600 bėglių buvo įkalinti lageriuose, 470 grąžinti į tremties vietas. Bėglių medžioklė niekada nenutrūko. Kas mėnesį Lietuvoje MGB susekdavo ir suimdavo keliasdešimt bėglių. Iki 1949 m. masinių trėmimų buvo sulaikyta dar 219 bėglių (1949 m. sausio—kovo mėn.)[141]. Tremtinių kontrolei ir terorizavimui sustiprinti Buriatijoje-Mongolijoje, Irkutsko srityje ir Krasnojarsko krašte buvo steigiamos naujos specialiosios komendantūros (kiekvienoje buvo komendantas, jo padėjėjas ir po 2—4 prižiūrėtojus)[142]. Komendantai ne tik tvarkė tremtinių apskaitą, bet ir galėjo suimti kiekvieną, įtariamą antisovietine veikla. Lietuviai dėl to ypač kentėjo. Nors 1949 m. sausio—kovo mėn. jie sudarė tik 2% visų Sovietų Sąjungos tremtinių, bet iš 4285 suimtų tremtinių lietuvių buvo 250, arba 5,8%. Dar 919 lietuvių tremtinių buvo įkalinta. Taip persekioti lietuviai Sibire buvo pamažu naikinami. Jų mirtingumas buvo dukart didesnis negu kitų tautybių tremtinių: iš 11 479 tremtyje numarintų žmonių 482, arba 4,2%, buvo lietuviai (1949 m. sausio—kovo mėn.)[143]. Ir nenuostabu. Net saugumiečių dokumentuose teigiama, kad „tremtiniai Krasnojarsko krašte, perduoti Igarkos miško kombinatui, apgyvendinti netinkamose patalpose — stogai kiauri, langai be stiklų, baldų [t. y. geležinių lovų — *A. A.*], ir patalynės nėra. Miega ant žemės. Buvo susirgimų vidurių šiltine ir dizenterija su mirties atvejais. Dėl prastų gyvenimo ir buities sąlygų lietuvių pa-

---

[140] *Almonaitis G.* Grąžinkite man gyvenimą. K., 1992. P. 119—120.

[141] Pažyma apie pabėgusius ir sulaikytus tremtinius // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 488. L. 13, 23—24.

[142] Specialieji tremtiniai ir specialiųjų komendantūrų etatai // Ten pat. L. 25.

[143] Lietuviai 1949 m. sausio—kovo mėn. mirdavo 3 kartus dažniau negu ukrainiečiai, 13 kartų dažniau negu Kazachijoje laikyti lenkai. Žr.: 1949 m. I ketvirčio pažyma apie tremtinių skaičių ir judėjimą // Ten pat. L. 39.

bėgimų daugėja"[144]. Neturėtų stebinti tai, kad šiuos žodžius parašęs saugumietis nė vienu žodžiu neužsiminė apie tūkstančius per metus išmirštančių lietuvių, kad gyvenimo sąlygos buvo nepakenčiamos ne tik Igarkoje. Buvusių tremtinių liudijimais, į barakus ir vietos gyventojų apleistų namų kambarėlius buvo sugrūdama po keletą šeimų, dešimtis žmonių[145]. „Barakai be stogų, be langų, be krosnių, pilni šiukšlių, buitinių liekanų, skudurų [...]", „[...] mes gavome 12 m² kambarį [šešiems žmonėms — *A. A.*], kuriame vietiniai gyventojai laikė ožkas"[146] ir t. t. Tokių tremtinių prisiminimų yra daugybė. Sunku nustatyti, kiek išmirė tokiomis nepakeliamomis sąlygomis laikytų žmonių. MVD ataskaitose daugybė vienas kitam prieštaraujančių skaičių, ypač dokumentuose iki 1949 m. Dažnai iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos ištremti žmonės buvo priskiriami vienai apskaitos kategorijai, neskirstant į tautybes. Mirusių tremtinių skaičius buvo mažinamas, nes į tremtį atsiųstos pavienių trėmimų aukos buvo priskiriamos prie anksčiau didžiųjų deportacijų metu išvežtų žmonių.

Toliau pateikiamoje lentelėje surinkti tremtinių skaičiaus ir jų mirtingumo 1948—1957 m. duomenys.

61 lentelė. **Tremtinių skaičius ir mirtingumas pagal surastus dokumentus**

Data	Tremtinių skaičius (nurodyto laikotarpio paskutinę dieną)	Iš jų			Tremtyje	
		ieškoma pabėgusių	įkalinta	suimta	gimė	mirė
1	2	3	4	5	6	7
1948 m. sausis—kovas	8 668	826	295	44	3	76
1948 m. balandis—birželis	48 150	881	294	32	14	85
1949 m. sausis—kovas	46 456	715	919	250	113	482
1949 m. balandis—birželis	45 158[a]	639	925	84	55	312

144 Plk. Šijano 1948 m. lapkričio mėn. pažyma // Ten pat. B. 436. L. 2.

145 *Almonaitis G.* Grąžinkite man gyvenimą. P. 118.

146 *Jakštienė A.* Sibiro taigoje // „Taulų tėvo" karalystėje. P. 140—141; *Martišius J.* Dešimt tremties metų // Ten pat. P. 175.

1	2	3	4	5	6	7
1949 m. liepa—rugsėjis	45 989[a]	563	906	36	41	216
1951—1952 m.		×	×	×	×	2 153[b]
1951—1952 m.	18 463[c]	×	×	×	×	158
1952 m. sausis—birželis	×	167	832	128	469	513[d]
1953 m. liepa—gruodis	98 286	157	817	48	340	492[e]
1954 m.	74 573	158	561	100	—	727[f]
1956 m.	59 663	370	308	75	—	512
1957 m.	35 295	286	277	37	—	534

Lentelė sudaryta remiantis: 1949 m. I, II ir III ketvirčių, 1952 m. I ir II pusmečių pažymos apie tremtinių skaičių ir judėjimą // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 488. L. 16, 39, 82; B. 436. L. 155—156, 166; 1948 m. I ir II ketvirčių pažymos apie tremtinių skaičių ir judėjimą // Ten pat. B. 435. L. 67, 98; 1953 m. sausio 1 d. tremtinių skaičiaus duomenys // Ten pat. B. 641. L. 10—11; B. 642. L. 13; 1954, 1956 ir 1957 m. pažymos apie tremtinių skaičių // Ten pat. B. 836. L. 283; B. 949. L. 6, 60.

[a] Be 1949 m. tremtinių.

[b] Lietuviai įtraukti į bendrą „pabaltijiečių" kategoriją. Išvestinis skaičius. „Pabaltijiečių" tais metais mirė 3713, o lietuviai sudarė 58% visų šios kategorijos tremtinių.

[c] Tik 1951 m. tremtiniai (neišsamūs duomenys).

[d] Be 1951—1952 m. tremtinių. Tarp mirusiųjų — 72 vaikai.

[e] Tarp mirusiųjų — 111 vaikų (33 — iš 1951 m. trėmimo).

[f] Nuo 1954 m. vidurio nei vaikų skaičius, nei jų mirtys nebefiksuojamos.

Nėra žinių apie 1945—1947 m., 1948 m. liepos—gruodžio mėn., 1949 m. spalio mėn.—1951 m., 1953, 1955 ir 1958 m. tremtinių mirtingumą, neišsamūs 1948 m. sausio—birželio, 1949 m. sausio—rugsėjo, 1952 m. sausio—birželio mėn., 1954, 1956 ir 1957 m. duomenys. MVD specialiosios komendantūros skaičiuodavo tik darbo jėgos netektis. Mirę vaikai ne visada buvo skaičiuojami. Remiantis turimais MVD ir MGB dokumentais galima nustatyti, kad iš 118 tūkst. 1945—1952 m. tremtinių 1953 m. sausio 1 d. buvo likę 98 286 žmonės. Taigi tremtinių sumažėjo 20 tūkst.[147] Iš tremties kaip „neteisingai ištremti" (kai ku-

[147] Tai patvirtina MVD dokumentai. Pvz., 1945—1948 m. ištremta 49 331 žmogus, o 1950 m. liepos 1 d. jų buvo 45 299. Žr.: SSRS MGB pažyma apie darbą tarp tremtinių // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 641. L. 367. 1951 m. sausio mėn. iš Lietuvos išvežta 22 113 žmonių (iš jų 8339

rie kolaborantų giminaičiai ir kt.) buvo paleisti keli šimtai žmonių (pvz., 1949 m. sausio—rugsėjo mėn. paleisti 163 žmonės). Dar apie tūkstantis tremtinių buvo kalinama arba žuvo lageriuose. Tremtinių padaugėjo ir tremtyje gimus apie 2 tūkst. vaikų [148]. Iš viso 1945—1952 m. lietuvių tremtinių žuvo 11—16,5 tūkst. (pirmas skaičius pagrįstas dokumentais ir archyvuose esančiu tremtinių sąrašu, kuriame yra apie 113 tūkst. pavardžių, antrasis nustatytas atsižvelgiant į MVD ir MGB dokumentų netikslumus bei klastotes). Negalutiniais duomenimis, 1953—1958 m. tremtyje mirė dar apie 3500 žmonių (dokumentuose yra duomenų apie 1773 žmonių mirtį, bet jų nėra apie tremtinių mirtingumą 1953, 1955, 1958 m.) [149].

20 tūkst. tremtyje žuvusių lietuvių papildo sovietinio genocido aukų sąrašą. Negalima pamiršti, kad tarp šių aukų buvo apie 5 tūkst. vaikų. Tai — vienas baisiausių lietuvių tremties istorijos puslapių. Vaikai dažniausiai mirdavo nepakėlę pirmosios tremties žiemos.

62 lentelė. **Tremtinių vaikai 1945—1954 m.**

Metai	Tremtinių vaikų skaičius (sausio 1 d.)	Gimė	Mirė	Sulaukę 16 metų priskirti prie suaugusiųjų skaičiaus
1945	1 600	3	142	—
1946	2 200	35	351	—
1947	1 850	8	387	45
1948	1 600	145	1 235	571
1949	13 300	251	1 190	564
1950	21 750	247	766	1 050
1951	20 180	425	×	1 010
1952	26 000[a]	809	183	1 806
1953	25 241	×	×	×
1954	24 347	×	×	1 138[b]
Iš viso:	34 000[c]	1 923	4 253[d]	6 184

moterys ir 6913 vaikų), o 1953 m. sausio 1 d. ataskaitoje jau rašoma tik apie 18 104 lietuvius. Žr.: Ten pat. B. 642. L. 6; B. 641. L. 11.

148 Galimos ir kitos išlygos. Pvz., neatsižvelgiama į pasibaigus kalinimo laikui iš lagerių į tremtį (pas šeimas) siųstų žmonių skaičių.

149 Skaičiuojama remiantis mirtingumo lygiu, kuris kasmet kito. 1945—1947 m. mirė apie 40% tremtinių (per metus, skaičiuojama nuo viso tremtinių skaičiaus), 1948 m.— 4%, 1949 m.— 3%, 1950 m.— 2%, 1951—1952 m.— 1,2%, 1953—1955 m.— 1%, 1956—1957 m.— 0,85%. Tai sąlyginiai skaičiai, labai priklausę nuo tremties vietų. Pvz., Tadžikijoje mirė apie 80% visų tremtinių.

Lentelė sudaryta remiantis: Pažyma apie vaikų (iki 16 metų) gimstamumą ir mirtingumą // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 436. L. 65—67; Mjr. Kuročkino *(Kuročkin)* 1952 m. liepos 7 d. pažyma // Ten pat. L. 106; B. 641. L. 10—11.

[a] 1945—1952 m. tremtinių vaikų skaičiai tik apytikriai, artimesni tiems, į kuriuos atsižvelgiant MVD buvo skaičiuojamas bendras tremtinių skaičius. Pvz., MVD dokumentuose rašoma 1949 m. liepos 15 d. buvus 13 305 vaikus, neįskaitant 1949 m. tremtinių. Žr.: Pažyma apie perėjusius tremtinių įskaitą // Ten pat. B. 436. L. 19.

[b] Iki 1954 m. liepos 5 d., kai vaikai formaliai buvo „paleisti" iš tremties, t. y. nebebuvo registruojami.

[c] Tiek Lietuvos vaikų buvo išvežta į tremtį.

[d] Skaičius negalutinis, nes 1949 m. tremtiniai 1949—1951 m. buvo priskiriami bendrai „pabaltijiečių" kategorijai.

Po J. Stalino mirties tremtinių atžvilgiu vykdyta politika ilgai nesikeitė. Sovietų Sąjungos vidaus reikalų ministerijoje slapta buvo brandinami planai sumažinti nedarbingų tremtinių, sustiprinti rusifikaciją. MVD Tremtinių skyriaus viršininkas pplk. V. Alidinas vidaus reikalų ministrui S. Kruglovui pasiūlė nebetremti:

„ [...] — Nacionalistų, jei turėjo būti ištremti, bet liko neištremti ir gyvena ten, iš kur trėmė [t. y. nebeorganizuoti naujų deportacijų — *A. A.*]:

— vaikų namuose ar pas giminaičius (ne tremtinius) esančių našlaičių, taip pat mišrių šeimų vaikų;

— iš bendrųjų lagerių paleistų nacionalistų, kurių šeimos ištremtos 1950—1952 m. [...]

Paleisti iš tremties:

— rusų, ukrainiečių ir kt. tautybių moteris ir jų vaikus, ištremtus kartu su kitų tautybių žmonėmis [dokumente — „su kitais kontingentais" — *A. A.*], jei vyrai mirė arba jos išsituokė su vyrais.

— jei vyrai rusai arba iš netremtų tautų"[150].

Lietuviams, latviams ir estams išimtys nenumatytos.

1954—1955 m. minėtas planas imtas įgyvendinti. Pirmiausia SSRS Ministrų Tarybos 1954 m. liepos 5 d. nutarimu „Dėl tremtinių teisinės padėties kai kurių apribojimų panaikinimo" tremtinių vaikai (iki 16 metų amžiaus) buvo išbraukiami iš tremtinių sąrašų. Įsakas palietė 19 483 vaikus iš 1945—1949 m. trėmimų ir 5186 vaikus, ištrem-

[150] 1953 m. liepos 6 d. raštas // Ten pat. B. 836. L. 180—182.

tus su tėvais 1951 m.[151]. Tai buvo sąlyginė „laisvė", nes vaikai ir toliau gyveno su savo tėvais tremtiniais, bet nei tremtyje gimę, nei mirę vaikai nebebuvo skaičiuojami.

1954—1955 m. tremtiniai buvo labai lėtai išlaisvinami. 1954 m. buvo paleisti 735 (Lietuvos SSR Ministrų Tarybos sprendimu — 510), 1955 m.— 1779 (Lietuvos SSR Ministrų Tarybos sprendimu — 1147), 1956 m.— 15 879 lietuviai[152]. Sovietų Sąjungos generaliniam prokurorui R. Rudenkai (*Rudenko*) ir vidaus reikalų ministrui S. Kruglovui planuojant paleisti iš tremties vyresnius negu 55—60 metų amžiaus, nepagydomai sergančius žmones ir invalidus, „išimtis" buvo padaryta lietuviams. Jie kartu su vakarų ukrainiečiais[153] turėjo ir toliau likti tremtyje — „dėl visuomenės saugumo"[154].

Sovietinis liberalizmas pasireiškė dar ir tuo, kad nuo 1954 m. liepos 13 d. nebegaliojo drakoniškas 1948 m. lapkričio 26 d. įsakas, pagal kurį iš tremties pabėgę ir suimti tremtiniai buvo nuteisiami 20 metų katorgos darbams[155]. Grąžinta iki 1948 m. buvusi tvarka: bėglys trejiems metams įkalinamas lageryje. Tiesa, bėgliai tuo metu jau nebebuvo baudžiami. Kaip ir anksčiau, lietuviai sudarė gausiausią bėglių dalį: 1955 m. iš 611 pabėgusių tremtinių („specialiųjų tremtinių") buvo 120 lietuvių, o 1956 m. iš 1104 bėglių — 382 lietuviai[156].

1954 m. Lietuvos SSR Ministrų Tarybai gavus teisę peržiūrėti tremtinių bylas (t. y. tikrinti ištrėmimo „pagrįstumą"), 1957—1958 m. veikiant Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Tremtinių bylų nagrinėjimo komisijai[157], lietuviai iš tremties buvo paleidžiami

---

151 *Zemskov V. N.* Massovoe osvoboždenie specposelencev i ssyl'nych (1954—1960 g.) // Sociologičeskie issledovanija. 1991. No 1. S. 10.

152 RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 900. L. 178; Pažyma apie 1955—1956 m. išbrauktus iš įskaitos lietuvius tremtinius // Ten pat. B. 949. L. 64.

153 Dokumente jie vadinami „ounininkais", tai buvo OUN (Ukrainos nacionalistų organizacijos) nariai.

154 1954 m. rugsėjo mėn. raštas // Ten pat. B. 836. L. 263.

155 SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Ministrų Tarybos nutarimų (dėl tremtinių) sąrašas // Ten pat. B. 949. L. 11.

156 Ten pat. L. 9.

157 Įsteigta vadovaujantis Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1957 m. sausio 21 d. įsaku. Žr.: LVOA. F. 1771. Ap. 193. B. 27. L. 62.

lėčiausiai. Buvę tremtiniai nebuvo pageidaujami komunistų valdytoje Lietuvoje, kur jų turtas jau seniai buvo išsidalytas ir išgrobstytas. Prieš didesnį tremtinių paleidimą 1957 m. kovo 5 d. Lietuvos SSR Ministrų Tarybos nutarimu buvo nustatyta tokia turto grąžinimo tvarka, pagal kurią grįžę iš tremties vietų žmonės po 6 mėnesių netekdavo teisės gauti turtą. Neturėję reikiamų dokumentų ir iš tolimų vietovių nespėję grįžti ar dėl kitų priežasčių vėlavę tremtiniai netekdavo teisės susigrąžinti turto. Tiesa, ir tokia tariama lengvata pasinaudojo nedaugelis. Iki 1958 m. gegužės 1 d. minėta K. Preikšo vadovaujama komisija pripažino, kad tik 2573 šeimos buvo ištremtos nepagrįstai, ir leido joms susigrąžinti konfiskuotą turtą (t. y. tai, kas iš jo liko). Kadangi konfiskuoto turto dokumentų dažniausiai nebuvo, tokia galimybe pasinaudojo nedaugelis [158]. Trėmimai ne tik nebuvo smerkiami (tremtinių bylas peržiūrinėjo tie patys lietuvių tautos genocido organizatoriai, tokie kaip K. Preikšas, A. Gailevičius ir kt.), bet ir toliau buvo laikomi svarbia politine akcija. Žmones paleisdavo tik tokiu atveju, jei trėmimų metu buvo pažeista kokia nors instrukcija arba nustatyta, kad jie „klaidingai" įrašyti į tremtinių sąrašus [159]. Taip mėginta toliau slėpti genocido akcijų pėdsakus.

1956—1957 m. (per pirmąjį pusmetį) paleidus daugiau tremtinių, atsitiko tai, ko saugumiečiai labiausiai bijojo: buvę tremtiniai viską metę važiavo į tėvynę. Iš Chabarovsko, Irkutsko, Molotovo, Omsko, Novosibirsko, Tomsko, Čitos sričių ir Buriatijos-Mongolijos išvyko 85% paleistų tremtinių. Mėgindami sulaikyti tokį jų srautą, vietiniai MVD skyriai nepaleisdavo net „išlaisvintų" tremtinių. Juos sulaikydavo 5 paroms — „administraciniam areštui" [160]. Neišleisdavo ir sąlyginai laisvų tremtinių vaikų. Bet žmonės iš Sibiro vis tiek važiavo — be pasų,

[158] K. Preikšo pranešimas apie tremtinių bylų svarstymo būklę // Ten pat. Ap. 190. B. 11. L. 123—125.

[159] *Zemskov V. N.* Massovoe osvoboždenie... // Sociologičeskie issledovanija. 1991. No 1. S. 12.

[160] SSRS MVD 4-ojo spec. skyriaus viršininko plk. Novikovo *(Novikov)* 1957 m. liepos 18 d. pranešimas vidaus reikalų ministrui N. Dudorovui *(Dudorov)* // RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 949. L. 37.

63 lentelė. **Suaugusių tremtinių skaičiaus kitimas 1953—1958 m.**

Data	1945—1952 m. tremtinių skaičius	1941 m. tremtinių skaičius	Bendras SSRS tremtinių skaičius[a]
1953 m. sausio 1 d.	73 045	×	1 810 138
1954 m. sausio 1 d.	74 020	×	×
1955 m. sausio 1 d.	75 185	×	×
1956 m. sausio 1 d.	72 777[b]	4 682	904 439
1956 m. birželio 1 d.	62 777	4 193	611 912
1957 m. sausio 1 d.	59 663[c]	3 127[d]	211 408
1957 m. liepos 1 d.	52 217	2 649	178 363
1958 m. sausio 1 d.	35 741[e]	1 878	147 741
1959 m. sausio 1 d.	4 907	279	49 416

Lentelė sudaryta remiantis: RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 641. L. 10; B. 900. L. 185; B. 949. L. 6, 10; B. 976. L. 192.

[a] Žr.: *Zemskov V. N.* Massovoe osvoboždenie... // Sociologičeskie issledovanija. 1991. No 1. S. 5, 18, 21, 23. 1953 ir 1954 m. duomenys — kartu su vaikais.

[b] Kitais duomenimis, 73 422 žmonės. Žr.: Pažyma apie išbrauktų iš įskaitos tremtinių skaičių // Ten pat. L. 64.

[c] Nurodomas ir kitas skaičius — 59 759 žmonės. Žr.: *Zemskov V. N.* Massovoe osvoboždenie... S. 18.

[d] Nurodomas ir kitas skaičius — 3141 žmogus. Žr.: Ten pat.

[e] Kartu su 63 jehovininkais ir 45 andersininkais, kuriuos iš Lietuvos ištrėmė 1951 m. Žr.: RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 949. L. 58.

64 lentelė. **1941 m. ištremtų lietuvių pagrindinės tremties vietos**

Tremties vieta	1941 m.	1953 m.	1957 m. liepos 1 d.	1959 m. sausio 1 d.
Komija	1 549	672	364	14
Altajaus kr.	7 462	2 047	959	137
Jakutija[a]	2 785	2 051	610	26
Novosibirsko sr.	3 507	156	86	10
Tomsko sr.	—	3 898[b]	273	18
Krasnojarsko kr.	164	×	197	51
Iš viso:	12 682	apie 5 400	2 649[c]	279

Lentelė sudaryta remiantis: RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 641. L. 103; B. 949. L. 10; B. 976. L. 192.

[a] Pervežti iš Altajaus krašto 1942 m. Šis skaičius gali būti ir didesnis, nes yra dokumentas (1944 m. lapkričio 1 d.), kuriame nurodomi kiti skaičiai: Jakutijoje buvo 3386 tremtiniai iš „Pabaltijo" (t. y. lietuviai), Komijoje — 1097, Altajaus krašte — 3391. Šių skaičių tikslumas abejotinas. Žr.: Specpereselency v SSSR v 1944 godu ili god Bol'šogo pereselenija // Otečestvennye archivy. 1993. No 5. S. 110—111.

[b] Kartu su latviais ir estais. 1941 m. lietuviai čia sudarė 45% iš okupuotų Baltijos valstybių ištremtų žmonių. 1941 m. jie buvo Novosibirsko srityje.

[c] Tuo metu Kemerovo srityje buvo 62 lietuviai, Kazachijoje — 43.

paleidimo iš tremties dokumentų, pardavę visą ten prisigyventą turtą [161].

Iš 1941 m. tremtinių, kurių padėtis buvo itin sunki, iki 1953 m. išgyveno tik pusė (žr. 64 lentelę).

Šių tremtinių aukas suskaičiuoti dar sunkiau negu pokario tremtinių. Deportuotų žmonių pradinis skaičius sumažintas, o vėliau ne kartą papildytas į jį įtraukus lageriuose išgyvenusius ir į tremtį atsiųstus žmones (skaičių truputį padidino tremtyje gimę vaikai). Ir vis tiek galima nustatyti, kad tremtyje žuvo ne mažiau kaip 8 tūkst. pirmųjų lietuvių tremtinių. Tokie buvo tiesioginiai sovietinio genocido padariniai. Likę gyvi žmonės komunistinei valdžiai ir toliau buvo „ypač pavojingi nusikaltėliai". Pirmųjų tremtinių išlaisvinti neskubėta, nors 1953—1958 m. tremtyje jų mirė dešimtys: 1954 m.— 98 [162], 1956 m.— 26, 1957 m. — 14 [163]. Tai gali būti MVD darbuotojų sumažinti skaičiai, nes jie patys gerai nežinojo, kiek buvo likę 1941 m. tremtinių. Pavyzdžiui, 1953 m. sausio 1 d. jie suskaičiavo 1607 „pabaltijiečių" vaikus, o po pusmečio — jau 2070 (žr. toliau pateikiamą lentelę).

Iki 1958 m. tremtyje išlaikyti lietuviai (be 1951 m. tremtinių, kurių dar buvo 13 660) buvo padalyti į penkias grupes: „banditai ir nacionalistai", „banditų ir nacionalistų šeimų nariai", „banditų rėmėjai", „rėmėjų šeimų nariai", „buožės nacionalistai su šeimomis". Būtent jų, buvusių lietuvių tautos antisovietinės rezistencijos dalyvių, ir nenorėta išleisti į Lietuvą. Jų bylos buvo formaliai peržiūrimos ir prašymai paleisti iš tremties atmetami.

Paskelbus Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1958 m. gegužės 19 d. įsaką, paskutiniųjų tremtinių atžvilgiu buvo pradėta vykdyti naują politiką. Tremtyje buvo paliekami tik buvę rezistencijos dalyviai ir jų šeimos, visi kiti iš tremties buvo sąlyginai paleidžiami. Jiems ne tik buvo nenumatyta grąžinti konfiskuoto turto, bet ir uždrausta grįžti į tėvynę. Lietuviams gyventi Lietuvoje galėjo leisti tik marionetinė Lietu-

---

161 Plk. Novikovo 1957 m. rugsėjo mėn. pranešimas N. Dudorovui // Ten pat. L. 48—49.

162 Kartu su latviais ir estais. Žr.: Ten pat. B. 836. L. 283.

163 Ten pat. B. 949. L. 6, 58.

65 lentelė. **1941 m. ištremtų žmonių skaičiaus kitimas 1953—1959 m.**

Data	Iš viso lietuvių, latvių ir estų	Iš jų lietuvių	Bėglių	Suimtų ir įkalintų	Vaikų	Paleista
1941 m. spalio 15 d.	25 586	12 682	X	X	X	X
1953 m. sausio 1 d.	14 301	X	63	177	1 607	X
1953 m. liepos 1 d.	15 819	X	X	X	2 070	X
1954 m. sausio 1 d.	13 791	X	X	X	X	X
1955 m. sausio 1 d.	13 115	X	32	127	X	666[a]
1956 m. sausio 1 d.	12 226	4 682	X	X	X	817[b]
1956 m. birželio 1 d.	X	4 193	X	X	X	X
1957 m. sausio 1 d.	7 442	3 148	X	22	X	1 604[c]
1957 m. liepos 1 d.	5 545	2 649	X	X	X	X
1958 m. sausio 1 d.	3 841	1 878	5	15	X	1 287[d]
1959 m. sausio 1 d.	426	279	X	X	X	X

Lentelė sudaryta remiantis: RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 641. L 103; B. 642. L. 13, 231; B. 836. L. 283; B. 900. L. 178, 185; B. 949. L. 1, 6, 10, 28, 58. 1957—1958 m. bėgliai, suimti ir įkalinti bei paleisti tremtiniai — tik lietuviai, o 1953—1956 m.— kartu lietuviai, latviai ir estai.

[a] 1954 m.— lietuviai, latviai ir estai.

[b] 1955 m.— lietuviai, latviai ir estai.

[c] 1956 m.— lietuviai.

[d] 1957 m.— lietuviai.

vos SSR Ministrų Taryba [164]. Buvusiam tremtiniui gauti tokį leidimą buvo sunkiai įmanoma arba visai neįmanoma, o grįžę jie visada susidurdavo su didžiausiomis kliūtimis (juos atsisakydavo priimti į darbą, priregistruoti ir t. t.). Didelė dalis iš 37 505 lietuvių (su vaikais būtų apie 48—50 tūkst. žmonių), 1958 m. sausio 1 d. laikytų trem-

[164] *Zemskov V. N.* Massovoe osvoboždenie... // Sociologičeskie issledovanija. 1991. No 1. S. 21—22.

tyje, taip ir negrįžo į Lietuvą. Tai — skaudi lietuvių tautos netektis.

Paskutiniai lietuviai iš tremties paleisti tik paskelbus Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1960 m. sausio 7 d. įsaką. Vadovaujantis juo, tremtis buvo panaikinta rezistencijos dalyvių šeimų nariams (tokių 1959 m. sausio 1 d. buvo 3632 žmonės) ir paskutiniams 1941 m. tremtiniams — „buvusiems buržuazinių vyriausybių ir politinių partijų nariams" (jų buvo 279 žmonės). Įsake neužsimenama apie antisovietinės rezistencijos dalyvių (1275 žmonių) išlaisvinimą, bet šio ir vėlesnio laikotarpio Sovietų Sąjungos MVD dokumentai kol kas tebėra įslaptinti. Reikia manyti, kad šiems žmonėms kelias į Lietuvą buvo visiškai užkirstas. Komunistams labiau rūpėjo į pramonės gigantų statybas Lietuvoje vykstančių kolonistų, o ne Sibire daug iškentėjusių ir tebekenčiančių lietuvių likimas.

Buvo dar viena sovietinio genocido aukų kategorija. Tai tie, kurie nepriklausė specialiesiems tremtiniams,— iš lagerių paleisti ir į tremtį nusiųsti žmonės. Jie vadinti „išsiųstaisiais" ir „prievarta apgyvendintaisiais". Nuo 1953 iki 1956 m. (sausio 1 d.) lietuvių tautybės kalinių tremtyje padaugėjo nuo 1989 (187 „išsiųstieji") iki 5324 (7 „išsiųstieji") [165]. Buvę kaliniai gausiai papildydavo ir „specialiųjų tremtinių" skaičių, todėl šeštajame dešimtmetyje bendras lietuvių tremtinių skaičius kai kada netgi padidėdavo. Buvę politiniai kaliniai (tarp lietuvių tokių buvo daugiausia) buvo tremiami (dažnai jie būdavo tik perrašomi iš kalinių į tremtinių kategoriją ir paliekami toje pačioje teritorijoje) vadovaujantis Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1948 m. vasario 21 d. įsaku [166], pagal kurį buvo reikalaujama „ypač pavojingus valstybinius nusikaltėlius" prievarta apgyvendinti šiauriniuose ir rytiniuose SSRS pakraščiuose. 1956 m. kovo 10 d. ši tvarka buvo panaikinta ir minėtų kategorijų tremtiniai paleisti. Bet ne visi — lietuviams, latviams ir estams vėl padaryta „išimtis": jie turėjo susijungti su tremtyje esančiomis šeimomis ir ten pasilikti. Tolesnis buvusių po-

[165] RFVA. F. 9479. Ap. 1. B. 641. L. 114, 119; *Zemskov V. N.* Massovoe osvoboždenie... // Sociologičeskie issledovanija. 1991. No 1. S. 19.
[166] Ten pat. P. 20.

litinių kalinių likimas priklausė nuo anksčiau minėtų sovietų valdžios organų nutarimų.

Vienu iš sovietinės genocido politikos metodų — „tremtimi" — lietuvių tautai padaryti nuostoliai prilygsta kalinių naikinimo mirties stovyklose padariniams. Iš 132 tūkst. žmonių, kuriuos 1941—1952 m. išvežė į „amžinąją tremtį" [167], net 28 tūkst. žuvo nuo ligų, bado, nepakeliamo darbo. Dar apie 50 tūkst. žmonių ilgai negalėjo grįžti arba visiškai negrįžo į Lietuvą. Tai — tik minimalūs nuostoliai, nes sovietinio genocido organizatorių ir vykdytojų dokumentai netikslūs, o mirčių statistika — labai paviršutiniška. Bet būtent tokia buvo Sovietų Sąjungos okupuotos ir ilgai komunistų valdytos Lietuvos išlikimo kaina.

[167] Neįskaitant 1941 m. nuo šeimų atskirtų ir į lagerius išvežtų vyrų (jie įrašyti į kitą skaičių). Archyviniai dokumentai ir vardynai patvirtina, kad buvo ištremta daugiau kaip 128 tūkst. žmonių.

LIETUVIŲ TAUTOS NAIKINIMO PADARINIAI

Abezė, Igarka, Vorkuta, Norilskas, Klepočiai, Červenė, Rainiai — tai lietuvių tautos masinio naikinimo vietos. Sovietinio genocido metodai buvo labai įvairūs, bet padariniai visada vienodi — ligų, bado ir nepakeliamo darbo išsekintų žmonių mirtis.

MVD ir MGB (vėliau — KGB) tvarkė savo aukų statistiką, bet jos tikslumas yra labai abejotinas. Ja labiau buvo slepiamas — sąmoningai ar nesąmoningai — lietuvių tautos naikinimo mastas, ir tai buvo ne mažiau svarbu negu tiesioginis aukų naikinimas apipilant sieros rūgštimi [1]. Daug teroro aukų, jeigu tik nebuvo apkaltintos antisovietiniais nusikaltimais, visai dingo iš galutinių ataskaitų. Be to, priklausomai nuo Maskvos viršininkų užgaidų ar konjunktūros buvo keičiama ir už antisovietinę veiklą suimtų žmonių statistika. Akivaizdus pavyzdys galėtų būti 1952 m. gruodžio mėn. ir 1953 m. spalio 25 d. rašytos ataskaitos [2] (žr. 23 ir 24 dokumentus prieduose). Vienoje jų nurodoma, kad 1944—1952 m. suimtų žmonių buvo 62 086, o kitoje — 58 425. P. Raslanas postalininėje ataskaitoje 1944 m. suimtų žmonių skaičių sumažino nuo 9711 iki 4162, 1946 m. — nuo 11 441 iki 10 760, o kitais metais suimtų žmonių skaičių šiek tiek padidino. Tokie taisymai sunkiai suprantami, bet jie rodo, kad kai buvo

[1] Gen. mjr. P. Kapralovo 1949 m. gruodžio 10 d. pranešimas SSRS valstybės saugumo ministrui V. Abakumovui apie K. Pyplio likvidavimą // KGB ADS. F. 3. B. 36/9. L. 150.

[2] Gen. mjr. P. Kondakovo 1953 m. gruodžio mėn. pažyma // Ten pat. B. 56, 28. L. 264—265; Mjr. P. Raslano 1953 m. spalio 25 d. pažyma // Ten pat. B. 56/43. T. 3. L. 1.

daug suimtųjų, MVD ir MGB darbuotojai galėdavo savo ataskaitose duomenis padidinti arba sumažinti. Nužudytus beginklius vyrus jie galėdavo demonstratyviai pavadinti „banditais", o suimtus valstiečius — žmonėmis „be profesijos" [3].

Visiems MVD ir MGB dokumentams dar būdinga ir tai, kad juose buvo stengiamasi visus veiksmus pavaizduoti esant teisėtus ir taip paslėpti tikrąją jų prasmę. Tai akivaizdu net jei nekalbėsime apskritai apie Sovietų Sąjungos veiksmų Lietuvoje neteisėtumą. Viena vertus, išrašomi suėmimo orderiai, rašomi tardymų protokolai, žmonės kaltinami pagal kokį nors BK straipsnį, teisiami, kalinami, o kita vertus, suėmimo dokumentai tvarkomi jau kelias dienas ar mėnesius kalinamam žmogui, tardomi žmonės žvėriškiausiai kankinami, okupuotos valstybės piliečiai kaltinami pagal Rusijos įstatymus, nuosprendžiai skiriami nedalyvaujant teisiamajam, nuteisti ar tardomi žmonės kalinami baisiausiomis sąlygomis, tikrose mirties stovyklose. Antisovietinė kova, tautos savigyna ar rezistencija buvo vadinama „nusikalstama, neteisėta veikla", partizanai — „banditais", užsienyje gyvenę žmonės — „šnipais", atsisakantys tarnauti okupacinėje kariuomenėje vyrai — „dezertyrais", neišgalintys sumokėti konfiskacinių mokesčių žmonės — „valstybinės ar visuomeninės nuosavybės grobstytojais", „sabotuotojais" ir t. t.

Natūraliai išsiskiria pirmosios ir antrosios okupacijų laikotarpiai. Juos sieja tai, kad nuolat buvo randama pretekstų vykdyti terorą ir genocidą. 1940—1941 m. Lietuvoje gyvenę žmonės buvo kaltinami tuo, kad gyvendami nepriklausomoje valstybėje ją gynė („kova su darbininkų klase ir revoliuciniu judėjimu" — 58 straipsnio 13 dalis), buvo politinių organizacijų nariai („už bet kokią organizacinę veiklą" — 58 straipsnio 11 dalis), ėjo kokias nors valstybines pareigas ir pan. Tas pats principas buvo taikomas tiems lietuviams, kurie vokiečių okupacijos metais buvo vietos savivaldos pareigūnai, policininkai, antinacinių (sovietiniu požiūriu, visos organizacijos, kurios siekė Lietuvos nepriklausomybės, buvo „antisovietinės")

[3] Taip buvo vadinami suimti besislapstę valstiečiai. Žr.: LSSR MGB „A" skyriaus viršininko v/s plk. Grišino 1953 m. sausio mėn. pažyma // Ten pat. F. 6. B. 25/187. L. 5.

26. Užsak. Nr. 5042.

organizacijų dalyviai. Šiuo atžvilgiu visi buvo kaltinti „vokiškųjų okupantų rėmimu"[4].

Tikras lietuvių tautos naikinimas prasidėjo NKVD kariuomenei vykdant karines baudžiamąsias operacijas prieš besislapsčiusius nuo prievartinės mobilizacijos į Raudonąją armiją vyrus, lietuvių ginkluotos rezistencijos dalyvius ir organizuojant taikių gyventojų trėmimus. Taip buvo ne tik laikinai nuslopintas siekis atkurti nepriklausomą valstybę, užgniaužta aktyvi tautinė savigyna, bet ir sunaikinta pati aktyviausia, labiausiai išsilavinusi ir ūkiškai nepriklausoma lietuvių tautos dalis. Neišsamiais duomenimis, 1944—1953 m. buvo įkalinta 370 kunigų, 7918 lietuvių inteligentų, 1892 moksleiviai ir studentai[5]. Dėl tuo pačiu metu vykdyto ekonominio teroro (konfiskaciniai mokesčiai, įsiskolinusių ūkių aprašymas ir kt.) ir prievartinės kolektyvizacijos privati nuosavybė buvo galutinai sunaikinta. 1944—1951 m. iš bibliotekų išmetus ir sunaikinus 600 tūkst. knygų[6], sugriovus viską, kas nors truputį priminė nepriklausomą Lietuvą ar jos istoriją, vykdant rusifikaciją, buvo pakirsti tautinės kultūros pamatai. Okupacinė valdžia, kurios pagrindinė ir vienintelė oficiali politinė jėga buvo VKP(b)[7], o svarbiausios valdžios struktūros — VKP(b) CK Lietuvos biuras ir LKP(b) CK, reguliavo visą lietuvių tautos naikinimo procesą. Taip buvo įgyvendinti Maskvoje subrandinti Lietuvos sovietinimo planai.

Kalbant apie lietuvių tautos bendrus nuostolius reikėtų pasakyti, kad skelbiami skaičiai yra pagrįsti archyviniais dokumentais, tačiau vis tiek jie — neišsamūs, negalutiniai ir apytikriai. Įmanomos įvairios išimtys, kai kuriuos skaičius bus galima patikslinti tik sudarius aukų

---

[4] 1944—1953 m. tik MGB suėmė 9454 žmones, kuriuos kaltino „išdavyste ir vokiškųjų okupantų rėmimu". Žr.: Vidaus reikalų ministro pavaduotojo plk. Počkajaus 1953 m. gegužės 5 d. pažyma // Ten pat. L. 56.

[5] Moksleivių ir studentų skaičius tik MGB duomenimis (MVD įkalino 35% visų politinių kalinių). Žr.: 1953 m. sausio mėn. ir gegužės 7 d. pažymos // Ten pat. L. 4, 59.

[6] *Tininis* V. Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai. V., 1994. P. 67 Buvo išmestos prof. J. Ereto, prof. M. Riomerio, prof. S. Šalkauskio, A. Maceinos, Z. Toliušio ir kitų lietuvių kultūros veikėjų knygos. Žr.: Išimtinų iš apyvartos knygų sąrašas Nr. 4 // Proskyna. 1990. Nr. 4. P. 195—206.

[7] LKP(b) buvo tik sudedamoji VKP(b) dalis.

vardynus. Šiame tyrimo etape nustatyti bendri lietuvių tautos ir kai kurių tautinių mažumų (lenkai, žydai, rusai ir kt. sudarė 7% visų kalinių ir 4% visų tremtinių) nuostoliai būtų tokie:

66 lentelė. **1940—1958 m. sovietinio genocido ir teroro padariniai**

	1940—1941	1944—1958	Iš viso
Ištremta žmonių			131 600
iš jų:			
a) 1941 m. (be vyrų)	13 600		
b) 1945—1952 m.		118 000	
c) vaikų	5 120	34 000	39 120
Sulaikyta žmonių	×	282 000	
Atėjo legalizuotis žmonių 1944—1945 m.	×	43 802	
Iš sulaikytų ir atėjusių legalizuotis suimta ir įkalinta	14 100[a]	186 000	200 100
iš jų:			
a) išvežta į lagerius 1939—1940 m. (Rytų Lietuvoje)	700		
b) išvežta į lagerius 1941 m.	8 500[a]		
c) išvežta į lagerius 1944—1952 m.		142 579	
d) nužudyta 1941 06 23—26	400		
e) sušaudyta	70	1 000	1 070
f) mirė ir buvo nukankinta Lietuvos kalėjimuose ir lageriuose	×	1 277	
g) išsilaisvino 1941 06 23—26	4 200		
h) paleista	×	29 726	
Nužudyta beginklių žmonių	700	5 000	
Žuvusių partizanų skaičius			
a) 1941 m.	700		
b) 1944—1958 m.		20 156	
Žuvo fronte 1944—1945 m.		25 000	

[a] Su vyrais, kuriuos atskyrė nuo šeimų trėmimų metu.

Taigi ne mažiau kaip 456 tūkst. žmonių (kas trečias suaugęs lietuvis arba kas antras vyras, kas aštunta moteris ir kas penkioliktas vaikas) [8] tapo sovietinių okupantų vykdyto genocido ir teroro aukomis, patyrė vienokią ar kitokią prievartą. Net 332 tūkst. žmonių buvo įkalinta, išvežta į tremtį ir GULAG-o lagerius, dar 26,5 tūkst. žmonių buvo nužudyta Lietuvoje (be mažiau kaip 10 tūkst. žuvusių okupantų kolaborantų).

1941—1958 m. iš Lietuvos dėl vykdyto teroro, karo sąlygų ar okupantų sprendimų repatrijavo arba buvo priversti bėgti apie 490 tūkst. žmonių (140 tūkst. klaipėdiečių, 50 tūkst. žmonių 1941 m. repatrijavo į Vokietiją, 170 tūkst. — į Lenkiją, 120 tūkst. pasitraukė į Vakarus 1944 m.[9], keletas tūkstančių žmonių 1958 m. repatrijavo į Lenkiją ir Vokietiją). Kartu su vokiečių okupacijos ir karo aukomis (245 tūkst. žmonių) Lietuva neteko [10] apie 1,058 mln. žmonių.

Remiantis archyviniais dokumentais ir liudytojų prisiminimais galima padaryti šias išvadas:

1. Atsižvelgiant į tai, kad dešimtadalis aukų buvo vaikai, o iš visų sovietinio genocido aukų lietuviai buvo išskiriami tautiniu atžvilgiu (ne tik ataskaitose, bet ir nustatant tremtinių teisinę padėtį, apsunkinant buvusių kalinių ir tremtinių grįžimą į tėvynę), sovietinis komunistinis Lietuvos gyventojų naikinimas pirmiausia buvo nukreiptas prieš lietuvių tautą kaip vienintelę valstybingumo idėjos puoselėtoją.

2. Buvo paplitę tokie pagrindiniai genocido veiksmai: lietuvių žudymas (per karines baudžiamąsias operacijas, agentų smogikų akcijas ir kt.), fizinis ir moralinis žalojimas, sąmoningas gyvenimo sąlygų sunkinimas ar pakei-

---

[8] 1945 m. Lietuvoje buvo apie 2,5 mln. gyventojų, iš jų lietuvių — ne daugiau kaip 2 mln.

[9] 1950 m. rugsėjo 1 d. Lietuvoje buvo 30 694 repatriantai (5585 — iš Vakarų sąjungininkų okupacinių zonų), tarp kurių buvo apie 10 tūkst. klaipėdiečių. Žr.: Valstybės saugumo ministro pavaduotojo plk. L. Martavičiaus 1950 m. rugsėjo 26 d. ataskaita // KGB ADS. F. 10. B. 5—49. L. 249. Kitais duomenimis — 47 505 žmonės (iki 1946 m. kovo 1 d.). Žr.: *Zemskov V. N.* Prinuditel'nye migracii v 1940—1950-ch godach // Otečestvennye archivy. 1993. No 1. B. 17.

[10] Dalis žmonių iš lagerių ir tremties grįžo į Lietuvą arba buvo įkalinti ir paleisti.

timas, dėl ko dalis jų žuvo (kalėjimuose, lageriuose, tremtyje). Visi šie metodai buvo patvirtinti (įsakymais, planais), pateisinti (remiantis ideologiniais, praktiniais „visuomenės saugumo" ir kitokiais motyvais) ir praktiškai įgyvendinti aukščiausių sovietų valdžios ir jai pavaldžių institucijų (VKP(b) CK ir LKP(b) CK, LKT — Ministrų Tarybos, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo, NKVD—MVD, NKGB—MGB—KGB ir joms pavaldžių karinių ir sukarintų dalinių, karinės prokuratūros, karinių tribunolų, SSRS MGB Ypatingojo pasitarimo ir t. t.).

3. Lietuvių tautos naikinimo aktyvumas ir mastas 1944—1945 m. (suėmimai, vežimas į lagerius) ar 1948 ir 1951 m. (trėmimai) buvo išskirtinis reiškinys, jei lyginsime su latvių, estų ar ukrainiečių naikinimu.

4. Fizinio žmonių naikinimo mastas maskuotas ne tik dokumentuose mažinant aukų skaičių, sukeičiant sąvokas, bet ir visokiais nežmoniškais būdais slepiant aukų palaidojimo vietas (Lietuvoje) arba barbariškai pasityčiojus užkasant jas lageriuose.

Lietuvos gyventojų ir pirmiausia lietuvių naikinimo tema yra labai plati ir paini. Kai kurios naikinimo aplinkybės liko neatskleistos ar mažai atskleistos KGB sunaikinus dalį to meto dokumentų. Todėl šis tyrimas laikytinas tik žingsniu tiesos link mėginant objektyviai išsiaiškinti sovietinio genocido tikrąją prasmę ir jo padarinius.

PRIEDAI

1 dokumentas.— Sektų žmonių ir agentų bei informatorių skaičiaus 1941 m. gegužės 15 d. suvestinė

Сводка

317

О наличии агентурных разработок, дел-формуляров и а/с по уездным отделам НКГБ Лит. С.С.Р. на 15 мая 1941 г.

Наименование уездов	Агентурных дел	По ним лиц.	Дел формуляров	Агентов и осведомителей
Алитусский	2	15	44	106
Каунасский	4	92	57	244.
Укмергесский	7	39	96	198
Тракайский	3	11	139	147
Рокишский	7	51	46	137
Россиенский	1	18	38	103
Вилковишский	5	19	28	174
Утенский	2	10	27	188
Мажейкяйский	3	11	21	42
Швенчанеляй	3	13	6	123
Кедайняйский	3	11	48	136
Зарасайский	1	5	44	133
Таурогский	6	28	25	134
Шауляйский	9	55	46	473
Шакяйский	3	18	37	176
Кретингский	3	28	32	204
Тельшяйский	1	4	33	146
Биржайский	4	22	19	91
Лаздийский	2	11	44.	117
Мариампольский	13	58	20	328
Паневежский	3	16	1	272.

Нач. 1 отделения II отдела НКГБ Лит. ССР.

19/V 41. Мл. Лейт. Гос. Безоп. (Кабалукас.)

2 *dokumentas.*— Agentūrinio darbo su lenkais rezultatai (numatytų suimti žmonių skaičius)

18. -

РЕЗУЛЬТАТЫ АГЕНТУРНОЙ РАБОТЫ ПО РАЗГРОМУ ПОЛЬСКОЙ К/Р.

По далеко неполным статистическим данным выявлено и взято на учет польских к/р элементов:

1.	Руководящего состава "ОЗОН"	- 139 человек.
2.	-"- -"- "ППС"	- 152 -"-
3.	-"- -"- "Эндеков"	- 10 -"-
4	-"- -"- Хорцетств /скауты/	- 15 -"-
5.	Участников СВБ-ССС	-3000 -"-
6.	Польских офицеров	- 153 -"-
7.	Чинов полиции, суда и тюрем	- 147 -"-
8.	Помещиков	- 83 -"-
9.	Фабрикантов	- 43 -"-
10.	Крупных предпринимателей и крупных собственников	- 53 -"-
11.	Крупных чиновников	- 55 -"-
12.	Крупных торговцев,	- 48 -"-
13.	Кулаков	- 12 -"-
14.	Прочего антисоветского элемента	- 377 -"-
15.	Отказавшихся от принятия Сов.гражданство и из"явивших желание выехать в генерал-губернаторство и за границу	-1521 -"-

Всего: -5.808 человек.

3 *dokumentas.*— LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro P. Gladkovo 1941 m. gegužės 13 d. telegrama SSRS valstybės saugumo liaudies komisarui V. Merkulovui apie pasirengimą trėmimams

Сов. секретно

Народный Комиссариат Внутренних Дел Литовской ССР

Телеграмма „ВЧ“ №

Принял: Кайкова Число 13 мес. 5 1941 г.

Передал: Земманович часы 8 мин. 35

Откуда гор. КАУНАС - НКГБ ЛИТОВСКОЙ ССР.

Кому гор. МОСКВА - НАРОДНОМУ КОМИССАРУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СОЮЗА С.С.Р.-

тов. МЕРКУЛОВУ.

В соответствии с Вашим указанием считаем целесообразным арестовать и выдворить за пределы Литовской ССР следующие категории лиц:

АРЕСТУ ПОДЛЕЖАТ:

1. Беженцы / из территории бывш. Польши/.

а/ Помещики, фабриканты, банкиры, акционеры и крупные предприниматели;

б/ Все офицеры действительной службы;

в/ Офицеры и чиновники разведывательных и контрразведывательных органов;

г/ Видные государственные чиновники;

д/ Лица, ведущие контрреволюционную деятельность;

е/ Беженцы, отказавшиеся от приема Советского гражданства по политическим убеждениям;

Всего по этим категориям учтено 2.075 человек, которые подлежат аресту.

2. Литовский государственный буржуазный аппарат:

а/ Бывш. чиновники государственной безопасности и криминальной полиции;

б/ Командный состав полиции;

в/ Административный персонал тюрем;

г/ Работники судов и прокуратуры, проявившие себя в борьбе с революционным движением;

д/ Офицеры 2-го Отдела Генштаба Литовской армии;

е/ Видные государственные чиновники;

ж/ Уездные Начальники и уездные коменданты.

По архивным данным и данным буржуазной печати в Литве числилось этих категорий лиц /вместе с рядовым полицейским составом/ - 7.734 человека; из этого числа руководящего состава - 1.783 человека; всего учтено по этим категориям по республике - 2.247 человек, которые и подлежат аресту.

3. Контрреволюционные партии:

а/ Троцкисты;

б/ Активные эсеры;

в/ Активные меньшевики;

г/ Провокаторы охранки.

Аресту считаем необходимым подвергнуть всех выявленных троцкистов и провокаторов охранки, а из числа эсеров и меньшевиков - только актив.

По данным литовской охранки этих категорий числится- 963 человека, из этого числа нами учтено - 216 человек, которых следовало бы арестовать.

4. Литовская националистическая контрреволюция.

Считаем необходимым подвергнуть аресту только руководящий состав наиболее реакционных фашиствующих партий и организаций, к числу которых относятся:

а/ Таутининки;

б/ Яунои-лиетува /молодые таутининки/;

в/ Вольдемаристы /фашистская организация германской ориентации, всех/.

Руководящий состав этих организаций и католических среди интеллигенции и учащейся мололежи:

а/ Нео-литуания;

б/ Филие-литуания;

в/ Лиетува;

г/ Вильния;

д/ Ромува;

е/ Плиенас;

ж/ Рамове /офицеры запаса/;

з/ Федерация атейтининков /об"единение всех католических корпораций/;

и/ Союз учителей-литовцев им. Басанавичюса;

к/ Павасарининкай /католический союз молодежи/: -

По данным из"ятых архивов и статистическим данным бывш.буржуазной литовской прессы, все эти организации насчитывали членов - 129.619 человек. Из них руководящего состава -7.610 человек. Всего взято на учет - 2.860 человек, которых следовало бы арестовать.

5. Руководящий состав организации " Шаулю Саюнга" /от командиров взводов и выше/.

Всего в Литве насчитывалось шаулистов - 57.895 человек. Из них руководящего состава - 2.144 человека. Взято нами на учет- 3.381 человек, подлежащих аресту.

6. Фабриканты и купцы Литвы:

а/ Фабриканты, годовой доход коих был свыше 150.000 лит в год;

б/ Крупные домовладельцы, недвижимое имущество коих оценивалось более 200.000 лит;

в/ Купцы, годовой оборот коих был свыше 150.000 лит в год;

г/ Банкиры, акционеры, биржевики:-

По неполным данным бывш.министерства финансов Литвы, по таким категориям числится - 1.094 человек, из них взято на учет - 365 человек, которые подлежат аресту.

7. Польская националистическая контрреволюция:

а/ Руководящий состав "ОЗОН";

б/ Руководящий состав "беспартийного блока";

в/ Руководящий состав "ППС";

г/ "Эндеков", "Стрельцов", "Легионеров", "Харцетство";

д/ Руководящий состав буржуазных националистических молодежных организаций;

е/ Весь состав польской организации "Войсковой".

Данных общего количества членов всех этих организаций нет. Учтено же Вильнюсским Горуправлением НКГБ по этим организациям следующее количество - 2.010 человек. Из них руководящего состава - 135 человек.Считали бы нужным подвергнуть аресту учтенных 2.010 человек.

8. Государственный буржуазный аппарат бывш. Польши:

а/ Бывш.руководящий состав государственного аппарата;

б/ Все полицейские, сотрудники охранки, офицеры и чиновники разведывательных и контрразведывательных органов;

в/ Служащие тюрем /не ниже надзирателей/;

г/ Прокуроры и судейский состав, имевшие отношение к политическим делам;

д/ Кадровые офицеры;

е/ Офицеры и подофицеры "КОП".

Данных общего количества лиц всех этих категорий нет, учтено же Вильнюсским Горуправлением НКГБ по этим категориям - 853 человека, которые подлежат аресту.

9. Еврейская националистическая контрреволюция:

а/ Руководящий состав сионистских организаций;

б/ Руководящий состав "Бунда";

в/ Руководящий состав военизированных и фашистских формаций.

По данным литовской охранки всего эти организации насчитывали - 11.158 человек. О руководящем составе данных нет. Состоит на учете из числа этих контрреволюционных организаций - 453 человека, которых и следовало бы арестовать.

10. Русские бело-эмигрантские формирования:

а/ Все члены организации "БРП";

б/ Все члены организации "Российского фашистского союза";

в/ Все члены организации "РОВС";

г/ Все члены организации "НТСНП";

д/ Все члены организации "Младороссы";

е/ Все офицеры белых армий, контрразведок и карательных отрядов.

По учетам литовской охранки по этим категориям числится - 387 человек. Из этого количества числится у нас на учете - 25 человек, - все подлежат аресту.

11. Украинская националистическая контрреволюция:

а/ Все члены "ОУН";

б/ Все члены "УВО".

Из числа этих категорий учтено 27 человек, которых следовало бы арестовать.

12. Белорусская националистическая контрреволюция:

а/ Руководящий состав всех националистических контрреволюционных белорусских формирований.

Из числа этой категории учтено 28 человек, коих следовало бы арестовать.

13. Подозрительных по шпионажу:

а/ Немцев, записавшихся на выезд в Германию, но не уехавших /на которых имеются компрометирующие материалы/;

б/ Члены "Культурфербанда" и "Маншафта" /на которых имеется компрометирующий материал/;

в/ Контрабандисты и шмуклера;

г/ Лица, пытавшиеся бежать из Литовской ССР в Германию под прикрытием репатриации;

д/ Прибывшие из Германии в Литву репатрианты, в отношении которых имеется достаточно данных об их связи с германской и другими разведками.

Всего учтено по этим категориям – 3.670 человек. В отношении немецких граждан – только по конкретным компрометирующим материалам. Таковых бы нужно арестовать учтенных – 3.670 человек.

14. Уголовный и бандитский элемент:

Учтено – 1.000 человек, которых нужно подвергнуть аресту.

Таким образом, по ориентировочным данным аресту подлежит по Литовской ССР – 19.610 человек.

ПОДЛЕЖАТ ПРИНУДИТЕЛЬНОМУ ВЫСЕЛЕНИЮ.

1. Проститутки и притоносодержатели –	учтено	–	500 человек.
2. Семьи беженцев, подлежащих аресту.	–"–	–	808 –"–
3. Беженцы, отказавшиеся от принятия советского гражданства по семейным обстоятельствам /семьи на территории бывш.Польши/.	–"–	–	774 –"–

4. Помещики-крепостники	- учтено	-	515 челов
5. Помещики, имевшие помимо крупных земельных наделов другие источники доходов.	- -"-	-	882 -"-
6. Семьи изменников родины/бежавших за границу/.	- -"-	-	250 -"-
7. Семьи активных врагов народа, приговоренных к ВМН.	- -"-	-	30 -"-
8. Семьи всех категорий, подлежащих аресту.	- -	-	-
9. Семьи скрывающегося к/р элемента	- -	-	-

Всего учтено по этим категориям - 2.954 человека.

Указанные цифры являются ориентировочными и, как выше указано, составлены по данным архивов, материалам бывш.государственных учреждений и литовской буржуазной печати.

В настоящее время проводится подробный учет всего враждебного контрреволюционного элемента, подлежащего репрессии, после чего сообщим точные сведения.

По некоторым категориям данных пока нет вообще.

Операцию считаем нужным проводить только после окончательного точного учета, оформления на каждого подлежащего репрессии дела и персонального заключения по каждому делу в отдельности.

Все семьи категории предусмотренных на арест должны быть выселены в принудительном порядке.

Указанные мероприятия разработаны при участии руководителей бригады НКГБ СССР -т.т. ЛИТКЕНСА и РУДАКОВА, и рассматривались Зам.Наркома Союза ССР - тов. АБАКУМОВЫМ

Подробная докладная записка направляется завтра через Начальника КРО.

К.........ГЛАДКОВ.

НАРКОМ ГОСУДАРСТВЕННО.. БЕЗОПАСНОСТИ ЛССР- /ГЛАДКОВ/

мая 1941г.

4 dokumentas.— NKGB Lazdijų apskrities skyriaus viršininko Naujalio patvirtintas Lazdijų apskrities operatyvinis trėmimų planas (be datos)

Сов.Секретно

ОПЕРАТИВНЫЙ ПЛАН

Ареста и выселения контр-революционного и социально опасного элемента по Лаздийскому уезду.

1. РУКОВОДСТВО ОПЕРАЦИЕЙ

Руководство операцией возложено на утвержденную уездную тройку в составе: 1.Зам.Начальника Лаздийского УО НКГБ ЛССР Сержанта Госбезопасности Мирошниченко
2.Старший Опер.Уполномоченный КРО НКГБ ЛССР Лейтенант Госбезопасности Степанянц
3.Начальник Лаздийского УО НКВД ЛССР-Завадскас.

2. ЗАДАЧИ УЕЗДНОЙ ТРОЙКИ

Организовать из'ятие,доставку на пункты погрузки,погрузки в вагоны подлежащих аресту и выселению 531 человек из них:

№ № п/п.	Окраска	Подлежат аресту	Подлежит семей к выселению	В них человек	Всего человек подлежащих аресту и выселени
1.	Таутенинки	25	22	86	111
2.	Онолитовцы	18	18	46	64
3.	Шаулисты	37	34	134	171
4.	Полицейские	21	19	56	77
5.	Помещики	5	5	22	27
6.	Торговцы	1	1	5	6
7.	Павасариники	9	8	32	41
8.	К.В.Ц.	3	3	11	14
9.	Члены семей изменников родины	–	4	17	17
10.	Отказан репатриан.	1	1	2	3
	Всего	120	115	411	531

5 *dokumentas.*— LSSR LKT pirmininko M. Gedvilo, LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro P. Gladkovo ir LKP(b) CK sekretoriaus I. Meskupo 1941 m. birželio 17 d. telefonograma LKP(b) miestų ir apskričių komitetų sekretoriams, miestų ir apskričių vykdomųjų komitetų pirmininkams, LSSR NKGB apskričių skyrių viršininkams

ТЕЛЕФОНОГРАММ

СЕКРЕТАРЯМ ГОРКОМОВ И УКОМОВ КП/б/ ЛИТВЫ, ПРЕДСЕДАТЕЛЯМ ГОРОДСКИХ ИСПОЛКОМОВ И УИСПОЛКОМОВ,НАЧАЛЬНИКАМ УЕЗДНЫХ ОТДЕЛОВ НКГБ ЛССР.

Сообщаем о порядке учета и реализации имущества, оставленного лицами выселенными органами НКГБ.

I. Одежда, постель, мебель, хозяйственная посуда и прочее имущество, принадлежащее выселенным семьям, передается доверенным лицам выселенных по описи или акту для реализации.

Средства от реализации должны быть переданы этими доверенными лицами органам НКГБ, для пересылки выселенным семьям.

2. Конфискации подлежит имущество: предприятия, дома и другие постройки, скот, запасы зерна, сельскохозяйственный инвентарь, машины, спекулятивные запасы товаров и продовольствия, а также пианино, биллиарды, ценные картины, библиотеки.

3. Конфискации подлежит все имущество лиц, скрывшихся от выселения.

4. Всеконфискованное имущество /за исключением скота, сельхозмашин, построек и семян/ берется на учет, оценивается и передается финансовым отделам для реализации через государственную торговую сеть

5. Скот, сельхозамашины, сельхозинвентарь, семена и постройки на селе используются по указанию Наркомзема. Постройки в городах переходят в ведение исполкомов.

6. Итоговые данные о конфискованном имуществе в пятидневный срок представить комиссии СНК [illegible] (т.Леонас).

При учете и разрешении вопроса об использовании имущества строго руководствоваться настоящим указанием.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ
СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ ЛССР [signature] / ГЕДВИЛАС /

НАРОДНЫЙ КОМИССАР
ГОСБЕЗОПАСНОСТИ ЛИТОВСКОЙ ССР [signature] / ГЛАДКОВ /

Секретарь ЦК КП(б) Литвы [signature] И. Мескуп

"17" июня 1941 г.

6 *dokumentas.*— Operatyvinės grupės vyresniojo I. Mirskio raportas Biržų apskrities operatyvinio trejeto viršininkui v/s ltn. Guskovui apie J. Kutros šeimos ištrėmimą

Начальнику оперативной тройки
Valstybės Saugumo лейтенанту Госбезопасности

Drg. Тов. Гуськову

Operatyvinės grupės vyresniojo
От старшего оперативной группы

Мирского И. М.

RAPORTAS—РАПОРТ

Jūsų pavedama, operatyvinė grupė iš draugų:
По Вашему заданию оперативной группой в составе т. т.:

1. Мирский И. М.
2. Милиционера Бальтазнаса И.
3.
4.
5.

1941 m./г. июня 19 d., iškeldino iš / д., произведено выселение из города (села) Биржай miesto (kaimo), valsčiaus, / волости уезда apskrities vieną šeimą susidedančią iš / одной семьи в количестве 5 asmenų. / человек.

Iškeltųjų pavardė, vardas ir tėvo vardas (pilnai).
Фамилия, имя и отчество (полностью) выселенных:
(pradedant šeimos galva, išvardinti visus šeimos narius—начиная с главы семьи, перечислить всех членов семьи)

1. Кутра Иурис, сын Иургис – глава семьи
2. Кутриене Александра, дочь Казис – жена
3. Кутра Витаутас, сын Иургис – сын
4. Кутра Ернестас, сын Иургис – сын
5. Кутрайте Далия, дочь Иургис – дочь
6.
7.
8.
9.
10.

Per kratą paimta:
При обыске изъято следующее:
(Išvardinti visa, kas paimta kratos metu, būtent — ginklai, nurodant ginklų kiekį, rūšį ir t. t., kontrrevoliucinė literatūra, valiuta ir t. t. — переименовать все, что изъято при обыске, а именно — оружие, указав количество оружия, образцы и т. д., контрреволюционная литература, валюта и т. д.)

1) паспорт сер. I-ТЭ № 512799 на имя Кутра Иургис; 2) паспорт сер. I-ТЭ №512511 на имя Кутриене Александра; 3) членский билет № 10 профсоюза учителей; 4) Учительский диплом №1734; 5) проект статута союза учителей литовского языка и литературы; 6) журнал „Скаутy Айдас" – 9 экземпляров;

Operacijos metu buvo šie įvykiai (smulkiai nurodyti)
Во время операции имели место следующие происшествия (указать подробно)

Во время операции никаких происшествий не было.

Viršminėtos sudėties šeima visa pristatyta į pakrovimo punktą
Семья в указанном выше количестве доставлена полностью на погрузочный пункт ст.

Биржай stotyje ir perduota į traukinį
и сдана в эшелон

Iš šeimos sąstato: — Из состава семьи:

a) perduoti į traukinį, kaipo areštuoti
сданы в эшелон как арестованные

1. Кутра Шурис сын Шурис
2.
3.

b) perduoti į traukinį iškėlimui 4 žmonių.
сдано в эшелон на выселение 4 человек.

Kratos metu paimti
Изятое при обыске 1) журнал „Скауту Айдас" — 9 экземпляров; 2) журнал „Вайрас" — 4 книги; 3) фото-аппарат ф-мы „Сида"

perduota
сдано в Биржайский УО НКГБ Лит. ССР

Opergrupės vyresnysis
Старший опергруппы [signature]

PASTABA: 1. Operatyvinė grupė surašo (per kalkę cheminiu pašteliu) raportą atskirai kiekvienai iškeltai šeimai trijuose ekzemplioriuose, kurių vieną opergrupės vyresnysis įsiūva į bylą ir kartu su byla atiduoda ešalono viršininkui, antrąjį ir trečiąjį ekzemplioriųs — perduoda apskrities operatyvinei trijukei atskaitai.
2. Apskrities oper. trijukė vieną raporto ekzempliorių pasilieka prie trijukės bylų, o antrą persiunčia į VSLK štabą.

ПРИМЕЧАНИЕ: 1. Рапорт составляется опергруппой на каждую выселенную семью в отдельности в 3-х экземплярах (под копирку чернильным карандашом), из коих старший опер. группы один экземпляр подшивает в дело и вместе с делом сдает начальнику эшелона, второй и третий экземпляры — сдает в уездную опер. тройку для отчетности.
2. Уездная опер. тройка один экземпляр рапорта оставляет в делах тройки, а второй направляет в оперативной штаб НКГБ.

7 *dokumentas.*— V/s j. ltn. Feigelsono 1944 m. gegužės 18 d. pažyma apie K. Bizausko sušaudymą

арх 058616 18/V- Сов: секретно

19/ф мещ С П Р А В К А

на Бизаускас Казис Казисович,
урож. г. Павловск. РСФСР, арест. 20-XI-1940
сл/д. Н. 1353. арх. Н. 058616

Бизаускас К.К. расстрелян 26-го июня 1941 года близ ст. Бигосово, Полоцкого района БССР при эвакуации заключенных, содержавшихся в тюрьме № 1 гор. Каунас за невозможностью дальнейшей перевозки, согласно указания Наркома Внутренних дел СССР тов. БЕРИЯ и распоряжения Зам. Наркома госбезопасности ЛИТ. ССР т. БЫКОВА и председателя военного трибунала внутр. и погран. войск НКВД ЛИТ. ССР тов. МАСЛОВА.

ОСНОВАНИЕ: Акт от 26-го июня 1941 года за подписями Нач. следств. части НКГБ ЛИТ. ССР тов. Разаускаса и его заместителя тов. УСА хранится в отделе " А" НКГБ ЛИТ. ССР.

Зам. Нач. отд. "А" НКГБ ЛИТ. ССР
Мл. лейтенант госуд. безопасности
/ Фейгельсонас /

8 dokumentas.— Pažyma apie V. Bulvičiaus bei septynių kalinių sušaudymą 1941 m. gruodžio 18 d. Gorkio kalėjime ir septynių kalinių išsiuntimą į lagerius

СПРАВКА

Проходящие по следственному делу № 1258/842 и осужденные Военным Трибуналом МВО согласно приговора от 28/XI-41 г. ВМН обвиняемые:

1/ БУЛЬВИЧУС Витавтас сын Иозаса
2/ ГОБИС Юргис сын Антонаса
3/ ЖЕМКАЛЬНИС Леонас Адамас
4/ КАМАНТАУСКАС Алексас сын Ионаса
5/ КИЛЮС Иозас сын Ионаса
6/ МОЦКАЙТИС Сасис сын Иозаса
7/ СКРИПКАУСКАС Антонас сын Антонаса
8/ САДЗЯВИЧУС Иозас сын Иозаса

расстреляны 18 декабря 1941 года в гор.Горьком.

Осужденные к отбытию наказания в лагерях на разные сроки обвиняемые:

1/ ВАЛЬКЮНАС Ионас Юргис
2/ ВАБАЛАС Ионас Матегос
3/ АНДРЮНАС Изидорюс Петрас
4/ ПЕТКЕЛИС Антонас Иозас
5/ МАРКУНАС Ионас Петрас
6/ ПУОДЖУНАС Балис Антонас
7/ НОСЯВИЧУС Владас сын Владаса

Из Горьковской тюрьмы № 1 этапированы.

Оправданный Военным Трибуналом МВО ВАЙНОРИС Алексас Иозас из под стражи не освобожден, На основании указания Тюремного Управления НКВД СССР.

С 18 апреля ВАЙНОРИС находится на излечении в Областной Тюремной больнице УНКВД Горьковской области.

Зам.Нач.1-го Спецотдела УНКВД по ГО
Лейтенант Госбезопасности. (Дорофеев)

Нач.4-го отд.1-го Спецотдела
Лейтенант Госбезопасности: (Климовски)

9 *dokumentas.*— NKVD operatyvinės grupės viršininko vyr. ltn. Kazakovo pranešimas apie padėtį Priekulės valsčiuje

Народному комиссару ...
Литовской ССР - Комиссару Г
госбезопасности тов. Бартошунас.

Докладная записка.

(о) положении на территории Прекульской волости
Мемельского края

С приходом частей Красной Армии в район местечка Прекуле, все население, и особенно из прибрежных деревень, было эвакуировано на 10-15 км. от берега.

Оставшиеся без хозяев хутора, деревни, имущество находилось в сохранности и порядке.

Но недолгое пребывание здесь трофейно-хозяйственных команд и отдельных военнослужащих, довело это хозяйство и имущество до негодности.

...а, в большинстве своем, не пригодные для жилья, стекла побиты, печи разрушены, мебель оставшаяся от ...вода поломана и уничтожена на месте.

...ного с/х инвентаря поломано и свезено на сборные ...пункты, как металолом

Со стороны многих военнослужащих и трофейно-хозяйственных команд наблюдается мародерство, насилование женщин, грабежи и даже убийства жителей

Но каждое военное соединение опущены планы заготовки скота, овощей и зерна. Выделены специальные команды, дано указание из каких источников ...давать эти запасы, однако, вместо того, чтобы организовать уборку овощей с полей, брать бесхозяйственный скот, ...ти команды в большинстве случаев занялись грабежом ...селения, отнимая у него последний скот и запасы овощей.

Военнослужащие, командируемые по делам службы, заезжают „по пути" в населенные пункты насилуют женщин, забирают у жителей имущество, продовольствие
и искал...

-2-

Население деревень парализовано действиями частей военнослужащих.
75

Увидя в ночное время военнослужащих населе-
ние убегает из домов и прячется.
...мной лично с оперзгруппой НКВД выявлено ряд фактов
произвола ряда военных над мирным населением:

В деревне Протнишкен у жителей Скрабас,
Бринкис, Бринкис М., Будрике и ряда других,
ночью были похищены коровы и 2е лошади.
...ны солдат с офицерами приезжают на хутора
и предлогом „переночевать", ночью встают, запрещают
...зяину выходить на улицу, сами грузят на машины
...ь и увозят.

У жителей деревни Грумбелен-Маупрени
забрали почти весь картофель. Под вечер приехали во-
...ые на 3х подводах и грузовой машине нагрузили
...тофелем и уе[хали].

У жителей деревни Воверишкен-Мергис Анне,
Екшис Анне 32 военных забрали запасы продуктов
и одежду.

...настоящее время участились случаи грабежа зерна и
...ртофеля у населения.
...отные бродячие-хозяйственные команды, не сумев
...ганизовать уборку овощей с поля до морозов,
...шили восполнить упущенное за счет запасов
населения не считаясь с его потребностью.
Выше перечисленные факты имеют место
во всех деревнях района местечка Пренцуле.

Имеют место факты насилования женщин со стороны военнослужащих. 76

ентябре месяце в деревне Пяулен была изнасилована угрозой оружия девушка - Юрган Эльза. иновные в настоящее время привлекаются к тветственности.

ноября с/г в деревне Кротнишкен зарегистрирован акт изнасилования гр-ки Будрике Ива 2-я военными. ечером этого дня, на квартиру к Будрике зашли 3-е оенных и пригласили ее поехать с ними, помочь им грузить машину картофелем.

'ехав в один двор деревни Вовеpишкен, шофер и один лдат повели Будрике в сарай и заткнув рот платком изнасиловали.

ледование по всем этим фактам затруднено м, что доступ в расположение воинских частей, зачастую невозможен.

рошу Вашего вмешательства.

'12.44 г. Старший опергруппы НКВД м. Тренцше-

Ст. л-нт Казаков (Казаков).

10 dokumentas.— Pranešimas apie NKVD kariuomenę, kovojusią su lietuvių ir lenkų ginkluotu pasipriešinimu

СОВ. СЕКРЕТНО.

экз.№_____

СТРОЕВАЯ ЗАПИСКА

Количество войск НКВД привлеченных для борьбы с бандитизмом в Литовской С С Р.

№№ пп	Наименование войск и №№ частей.	Количество человек	ПРИМЕЧАНИЕ
I	ВНУТРЕННИЕ ВОЙСКА НКВД:		
	а) 4СД - 25СП........	II37	
	137СП.......	I008	
	298СП.......	II82	
	261СП.......	I032	
	б) 266 отд.стрелковый полк	II00	
	в) 3/36 МСП	200	
	ИТОГО:	5659	
2	ПОГРАНИЧНЫЕ ВОЙСКА:		
	23 ПО......	II00	
	95 ПО......	950	
	97 ПО......	950	
	Маневр. группа 94 ПО......	II0	
	ИТОГО:	3II0	
3	ВОЙСКА НКВД ОХРАНЫ ТЫЛА:		
	а) 3-го Белорусского фронта: 33I ПП.....	I200	
	83 ПП.....	I200	
	338 ПП.....	I500	
	I3 ПП.....	500	
	I32 ПП.....	250	
	ИТОГО:	4750	
	б) I-го Прибалтийского фронта: 33 ПП.....	700	
	3I ПП.....	900	
	2I5 ПП.....	I000	
	маневргруппа..	I30	
	Учебная команда.	I25	
	ИТОГО:	2855	
	ВСЕГО:	I6370	

НАЧАЛЬНИК ШТАБА РУКОВОДСТВА
ГЕНЕРАЛ-МАЙОР (ГОЛОВКО)

11 dokumentas.— Lietuvių tautos naikinimo planas, parengtas SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo S. Kruglovo

9.

В целях успешного проведения борьбы с антисоветским националистическим подпольем в Литве и ее вооруженными бандами, в соответствии с приказом НКВД-НКГБ СССР № 001257/00388, мною проводятся следующие мероприятия:

1. Произведена передислокация войсковых частей в наиболее пораженные бандитизмом уезды Литвы. (перечень войсковых частей и место их дислокаций прилагается).

2. Для укрепления органов НКГБ на периферии , в уездные отделы направлены из центрального аппарата оперативные работники в количестве ________чел.

3.На места спущена разработанная мной директива с подробными указаниями по организации борьбы с вооруженными бандами (копия директивы прилагается).

4. Все уезды Литвы разбиты на кусты, состоящие из 3-4 уездов, куда направлены руководящие работники НКВД-НКГБ Литовской ССР, которые ответственны за проведение всех мероприятий по ликвидации банд в этих уездах.

5. При уездных отделах НКВД создается истребительные батальоны, при волостных центрах - истребительные отряды численностью в 30-40 чел., а в деревнях группы истребительных отрядов.

Одновременно прошу Вашей санкции на проведение следующих мероприятий:

1. Наряду с проведением чекистско-войсковых операций, необходимо ударить по пособнической базе бандитов и в связи с этим целесообразно произвести выселение в Сибирь семей активных участников банд, изменников Родине и лиц немецкой национальности.

2. Для разложения националистического подполья считаю целесообразным обратиться от имени Совнаркома Литовской ССР к бандитам находящимся на нелегальном положении с предложением легализоваться в определенный срок, указав при этом, что в противном случае их

10.

семьи будут высланы в Сибирь, а имущество конфисковано. С этой целью отпечатать специальные листовки-обращения и распространить их в деревнях, волостях Литвы.

3. При проческе лесов и проверке документов, органами НКВД-НКГБ задерживается большое количество бандитов, нелегалов и лиц уклонявшихся от призыва, которые направляются в райвоенкоматы, где без предварительной фильтрации зачисляются в ряды Красной Армии. Эти лица ведут разложенческую работу в Красной Армии и дезертирует с оружием в леса.

ПОЛАГАЛ-БЫ целесообразным организовать при рай военкоматах специальные фильтрационные группы, которые должны выявлять среди задержанных бандитов пособников оккупантам и другой антисоветский элемент., которых направлять в специальные лагеря НКВД, а отдельных привлекать к суду.

4. В восьми километрах от Каунаса формируется запасной полк НКВД, который находится в резерве Наркома Внутренних Дел СССР, - прошу Вашей санкции на использование его в операциях по ликвидации бандгрупп, в плане проводимых мероприятий.

Передислокация войск и все подготовительные мероприятия, заканчиваются к 10 декабря с.г.

О результатах проведения операции буду систематически доносить.

ПРИЛОЖЕНИЯ:

1. Что такое "Фронт литовских активистов"?
2. Меморандум "Фронта литовских активистов" к Гитлеру и Браухичу.
3. Нелегальная газета "К свободе" № 13.
4. Письмо литовских националистов к генеральному комиссару Литвы Фон- Рентельн.

11.-

5. Программа "ЛДА".
6. Дисциплинарный устав "ЛДА"
7. Приказ командующего "ЛДА" от 6.УП-4
8. Приказ "ЛДА" № 2 от 20/УП-44г.
9. Инструкция №"Х" командирам отрядов
10. Обращение командующего "ЛДА" к литовскому народу от 1/УШ-44г.
11. Бюллетень "На общую борьбу" - штаб "ЛДА" - 22/УШ-44г.
12. Воззвание командующего "ЛДА" от 7/1Х-44г.
13. Воззвание командующего "ЛДА" от 13/У1-44г.
14. Воззвание "Комитета защиты Литвы.

ЗАМ. НАРКОМА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ СОЮЗА С С Р
КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 2 РАНГА

(К Р У Г Л О В).-

"____" декабря 1944 г.

гор.Вильнюс.

12 dokumentas.— NKVD vidaus kariuomenės 4-osios šaulių divizijos 1944 m. gruodžio 16 d. kovinis pranešimas

СЕРИЯ "Г".

ЗАМЕСТИТЕЛЮ НАРОДНОГО КОМИССАРА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ СОЮЗА ССР КОМИССАРУ Г/Б 2 РАНГА –

тов. КРУГЛОВУ.

БОЕВОЕ ДОНЕСЕНИЕ №0038. ШТАДИВ 4.ВВ НКВД г.ВИЛЬНЮС. ВОЛЬНАЯ 23. 16.12.1944г. 22.00 КАРТА-200.000- 42 г.

I. БАНДПРОЯВЛЕНИЯ:

1. По данным Биржайского УО НКВД, 15.12.1944 года банда неустановленной принадлежности в составе до 40 человек совершила вооруженное нападение на волостной центр ДОВЯТНЫ(0040), 26 км. юго-зап.БИРЖАЙ, убила 7 человек партийных работников и из состава милиции, сожгла в ПОСВАЛИС(1030), 27 км. юго-зап.БИРЖАЙ, дом волисполкома и ряд других построек и скрылась.

МЕРОПРИЯТИЯ: Рота 261СП в составе 70 человек под командой лейтенанта КРИСТАЛЬ – преследует банду с задачей ее ликвидации.

2. По данным опергруппы НКВД в районе ЛАТВИГАЛА(2070), 6 км. сев.НАЙМЛИС, действует бандгруппа, численность и главарь неустановлены.

МЕРОПРИЯТИЯ: 6 и 7СР 261СП ведут розыск банды.

II. В результате проведенных операций по ликвидации бандитизма частями дивизии за сутки уничтожено и захвачено:

1. По данным Швенчунянского УО НКВД:

В ночь на 15.12.1944 года 25СП двумя батальонами приступил к поиску банды в Игнолиной и Мелегачской волостях. Операция продолжается.

2. По данным Утеновского УО НКВД:

Взвод минроты 137СП под командой командира минроты ст.лейтенанта ГАЛЬЧИНСКОГО 14.12.1944 года при проведении поиска банды в районе УТЕНА(5010) имел боевое столкновение с бандгруппой неустановленной численности. В результате перестрелки убито 17 бандитов, с нашей стороны смертельно ранен ст.лейтенант ГАЛЬЧИНСКИЙ, который в тот же день умер.

8СР, рота автоматчиков, взвод минроты 137СП, общей численностью 92 человека под командой ст.лейтенанта ГВОЗДОВСКОГО, 15.12.1944 года в районе УТЕНА(5010) в результате боестолкновения с бандгруппой убито бандитов – 4, захвачено – 11, автоматов – 1, гранат – 3, патронов – 300. Стан бандитов – дом, три сарая, баня – сожжены. С нашей стороны убит красноармеец роты автоматчиков ТЕМНОВ Н.И.

1 и 3 ротами 137СП, численностью 75 человек под командованием ст.лейтенанта МАКАГОНОВА, 15.12.1944 года в районе ЮОНАНЕ (6090), 10 км. сев-зап.ВИЖУНЫ, в столкновении с бандой убито бандитов – 2, захвачено: бандитов – 5, винтовок – 1, пистолетов – 1, гранат – 1, патронов винтовочных немецких – 150, санитарная сумка с медикаментами.

3. По данным Биржайского УО НКВД:

15.12.1944 года при проческе спецподразделениями 261СП лесных участков и населенных пунктов юго-вост.БИРЖАЙ задержано: бандитов - 2, уклонившихся от призыва в КА - 14; из"ято: винтовок - 2, патронов - 8.

4. По данным Укмергского УО НКВД:

Подразделениями 3СБ 298СП в районе [illegible](5060), 10 км.. сев-зап.КОВАРСК, убито бандитов - 1, захвачено - 1.

1, 2СБ и 8СР 298СП проводят операцию по розыску банд в районе ШИРВИНТЫ(0060), 26 км. юго-вост.УКМЕРГЕ, - МУСНИКИ(9060), 32 км. южн.УКМЕРГЕ. За 15.12.1944 года убито бандитов - 1, захвачено: дезертиров - 6, автоматов - 6.

Рота автоматчиков, взвод кавразведки 298СП проводят поиски банд в районе СЕСИКИ(3040). Операция продолжается.

На призывные пункты в УКМЕРГЕ 14.12.1944 года явилось 133 человека уклонившихся от призыва в КА.

И Т О Г О:		
Бандитов	- убито	25
-"-	захвачено	19
Дезертиров задержано		6
Уклонившихся от учета и призыва в КА:	задержано	14
	добровольно явилось	133
И Т О Г О:		197

Автоматов	7
Винтовок	3
Г р а н а т	4
Пистолетов	1
Патронов винтовочных	658

5. Наши потери: офицеров убито - 1;
рядового состава убито - 1.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ КОМАНДИРА ДИВИЗИИ
ПОЛКОВНИК (С О Л О М А Т И Н)

ВРИД НАЧАЛЬНИКА ШТАБА ДИВИЗИИ
М А Й О Р (М О Р О З О В)

отп. 2 экз.
экз.№1 - адресату,
экз.№2 - в дело №38.
исп.майор Киреев.
16.12.44. тб

13 dokumentas.— III Baltarusijos fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės viršininko gen. ltn. I. Liubo 1944 m. gruodžio 20 d. pranešimas

Включено в сводку 21.XII [illegible]

Записка по ВЧ № 5

Вильнюс,

Зам. Наркома Внутренних Дел
Комиссару Госбезопасности 2 ранга
тов. Круглову.

В дополнение к записке по ВЧ № 4 от 19.12.44 года.

17.12.44 года при прочесе хуторов Викштуты (координаты 20-56) подразделениями 13 Пограничного Виленского полка произошло боевое столкновение с бандгруппой численностью до 30 человек с двумя ручными пулеметами. Бандиты засели в хуторах, откуда вели огонь по пограничникам. В результате столкновения убито (17), захвачено (3) бандита. Сожжено 15 хуторов. Часть бандитов скрылась мелкими группами в лесу Севр.-Западнее Итейки (координ. 20-56).

18.12.44 г. банда до 50 человек была окружена подразделениями 13 Погранич. Виленского полка в районе Годайсе (координаты 24-48). Банда пыталась прорваться, но огнем пулеметов и автоматов была рассеяна. Убито (14), взято (9) бандитов. Кроме этого

Захвачено (3) пособника. 60
Сожжено 7 хуторов и 2 склада с
патронами и гранатами. Поиск
продолжается подразделениями
13 Пограничного Виленского полка.

19.12.44 г. в лесу в районе Хомуты
(координаты 72-14) Гродненской области
подразделениями 217 Пограничного
полка захвачена бандгруппа в составе
(10) человек.

Изъято: винтовок 4
обрезов 1
автоматов 1
пистолетов 1

Дальнейший розыск бандитов
в этом районе производится
подразделениями 217 Пограничного
полка

Подпись: Начальник Войск НКВД
по охране тыла 3-го
Белорусского фронта
Генерал-лейтенант
Любый

Передал: Оперативный
майор Кублановский

Принял: Пом. Опер. Деж. НКВД ЛССР
в 14.30 лейтенант Гольбеат.
20/XII-44 г. Постольский

14 dokumentas.— NKVD ir NKGB Kauno operatyvinio sektoriaus viršininko v/s komisaro Rodionovo 1944 m. gruodžio 23 d. pranešimas

НАРОДНОМУ КОМИССАРУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СОЮЗА ССР -

КОМИССАРУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 1-го РАНГА -

тов. МЕРКУЛОВУ.

ЗАМЕСТИТЕЛЮ НАРОДНОГО КОМИССАРА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ СОЮЗА ССР -

КОМИССАРУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ II-го РАНГА -

тов. КРУГЛОВУ.

ДОКЛАДЫВАЮ:

о результатах чекистско-войсковой операции Чекишской волости Каунасского уезда, за период с 16 по 21 декабря 1944 г..

Убито бандитов - 56, задержано бандитов и их пособников - 69, сожжено бандитских хуторов - 46, из"ято при операциях: ручных пулеметов - 1, винтовок - 16, автоматов - 2, пистолетов - 3, боев.патронов разных - 5500, ручных гранат - 21, ракет - 5.

Наши потери: убито: оперативных работников НКГБ - 1, "СМЕРШ" - 1, истребителей - 1, милиционеров - 2, ранено бойцов войск НКВД - 2, милиционеров - 5. Подробную докладную записку высылаю почтой.

Сегодня, 22 декабря, в 17.00 в 5 километрах восточнее местечка Вилькия той же волости в одном из домов была обнаружена банда численностью 40 человек, вооруженных пулеметами, и винтовками. Силами первого батальона 13 погран.полка банда разгромлена. В результате: убито бандитов - 16, сгорело - 4, захвачено - 17. Из"ято: пулеметов - 2, винтовок - 9, боепатронов - 1500, сгорели 2 пулемета, 8 винтовок и много боеприпасов, сожжены 9 бандитских хуторов. Убит главарь банды ПЕТРАУСКАС Йонас - учитель.

С нашей стороны потерь нет.

РОДИОНОВ.

Принято по телефону "ВЧ" из Каунаса.

Передал: ВОРОНЦОВ
Принял: ГОРЕНШТЕЙН.

23/XII-44 года.
00.35

Передано в НКГБ тов. МЕРКУЛОВУ 23/XII-44 г. в 00.55

Принял: ГОМИРАНОВ
Передал: ГОРЕНШТЕЙН.

15 dokumentas.— 1945 m. kovo 27 d. įsakymas Baltarusijos ir Lietuvos karinės apygardos kariuomenei

КОПИЯ

211

Секретно.
Экз. № 7.

ПРИКАЗ

войскам Белорусско-Литовского Военного Округа

27 марта 1945 г. № 058. Гор. Минск.

СОДЕРЖАНИЕ: О мероприятиях по борьбе с бандитизмом на территории округа.

За последнее время на территории округа особенно западных областей Белоруссии и территории Литовской ССР участились случаи нападения вооруженных банд, как на военные об"екты, так и на отдельных военнослужащих.

Меры предупреждения и борьба с этим со стороны командиров соединений, частей, начальников гарнизонов, комендантов городов, областных, уездных, районных и городских военных комиссариатов далеко не достаточны. Особенно плохо организовано взаимодействие между разными воинскими частями и учреждениями в гарнизонах и населенных пунктах.

Сплошь и рядом разрозненные действия отдельных войсковых частей, команд, учреждений по производству поисков, облав и не увязанные с местными органами НКВД - не дают никаких результатов.

С районами, состоящими под надзором пограничных войск, у начальников гарнизонов, комендантов городов, также нет надлежащего взаимодействия и связи. Планов обороны объектов и планов борьбы на случай появления вооруженных банд нет.

ПРИКАЗЫВАЮ:

1. Командирам соединений, частей, начальникам гарнизонов, комендантам городов, военным комиссарам республиканского, областных, уездных, районных и городских военных комиссариатов - принять все необходимые меры, в деле борьбы, как с групповым, так и с индивидуальным бандитизмом.

2. Резко поднять оборонную и охранную службу во всех войсковых частях, учреждениях и военных объектах. На каждый из них иметь конкретный план действий, как по предупреждению, так и по обороне.

3. Начальникам гарнизонов, комендантам городов, командирам соединений и частей - очистить минимальную 10 километровую зону от своего расположения и держать ее под систематическим наблюдением. Систематически и организованно проводить облавы не менее 2-х раз в месяц, с целью выявления бандитских элементов, дезертиров, привлекая для этой цели максимальное количество войсковых частей и учреждений, увязывая свои планы с партийными, советскими органами и органами НКВД. Иметь в постоянной готовности вооруженную команду (подразделение), могущую быстро появиться и действовать там, где потребуется.

4. Областным военным комиссарам западных областей Белорусской ССР и республиканскому комиссару Литовской ССР, начальникам гарнизонов и комендантам городов в этих областях и республике устано-

28. Užsak. Nr. 5042.

- 2 -

212

вить с пограничными войсками связь и взаимодействие, план которого должен предусмотреть совместную борьбу с бандитскими районами.

5. Командирам соединений и частей округа исполнение настоящего приказа донести к 15 апреля; о проводимой работе и ее результатах доносить Военному Совету 1-го и 15-го каждого месяца.

Республиканскому (Литовской ССР) и областным военным комиссарам об исполнении настоящего приказа и о принятых мерах по этому приказу за всю область и республику донести к 15/IV-45 г., в дальнейшем доносить два раза в месяц 1-го и 15-го.

В донесениях должны быть указаны: краткий план мероприятий, с кем и как организовано взаимодействие, когда, кем проводятся или проведены облавы, поиски и какие дали они результаты.

О чрезвычайных случаях, кроме двух сводок в месяц, доносить особо.

п.п. Командующий Войсками
БЛВО
генерал-лейтенант
ШЕВАЛДИН

п.п. Член Военного Совета
БЛВО
генерал-майор артиллерии
НОВИКОВ

Начальник Штаба БЛВО
генерал-майор СУББОТИН

Верно: НАЧАЛЬНИК СЕКРЕТАРИАТА НКВД ЛИТОВСКОЙ ССР
ПОДПОЛКОВНИК ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
(ДОЛБИН).

16 dokumentas.— SSRS valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojo B. Kobulovo ir SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo A. Apolonovo 1945 m. birželio 28 d. aplinkraštis

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ПЕРЕДАТЬ ПО "ВЧ" И ШИФРОМ.

Из Москвы.

Передать по ВЧ нач. секторов. 28.6.45

ВСЕМ НАЧАЛЬНИКАМ ОПЕРСЕКТОРОВ НКВД-НКГБ, НАЧАЛЬНИКАМ ВНУТРЕННИХ, ПОГРАНИЧНЫХ, и ОХРАНЕ ТЫЛА ВОЙСК НКВД, НАЧАЛЬНИКАМ УЕЗДНЫХ ОТДЕЛОВ НКВД-НКГБ, КОМАНДИРАМ ПОЛКОВ ВОЙСК НКВД.

Оперативные сектора НКВД-НКГБ и войска НКВД, дислоцированные в Литве, в пятой пятидневке июня месяца и особенно 25 и 26-го июня работали неудовлетворительно.

За указанные два дня в результате бандитских проявлений бандитами по республике убито, ранено и уведено -31 человек, тогда как бандитов убито только -47.

Особенно плохо работают Каунасский, Мариямпольский, Мариямпольский и Таурагский Оперсектора и войска генерала -АБИЗОВА и полковника РОМАНОВА.

За пятидневку Каунасским сектором убито -35 и арестовано 11 бандитов, Мариямпольским соответственно 9 и 11, Таурагским 9 и 22.

По ликвидации националистического подполья в этих секторах за пятидневку так-же ничего не сделано.

Подобное отношение к порученному Вам делу в дальнейшем терпимо быть не может.

Предупреждаем начальников оперсекторов и уездных отделов НКВД-НКГБ, начальников войск НКВД и командиров полков о их персональной ответственности за нечеткое и несвоевременное выполнение заданий товарища БЕРИЯ.

Предлагаем немедленно усилить работу в соответствии с данными Вам указаниями по разгрому банд, ликвидации бандитов, вскрытию подпольных центров и репрессированию участников националистического подполья.

Организуйте так работу, чтобы каждый оперативный работник каждое подразделение войск имели бы на каждый день конкретные задания, выполнение которых Вы и Ваши заместители обязаны лично ежедневно контролировать.

- 2 -

Результаты ежедневно докладывать.

ЗАМ.НАРКОМА ГОСБЕЗОПАСНОСТИ СОЮЗА ССР
КОМИССАР ГОСБЕЗОПАСНОСТИ 2 РАНГА
/К О Б У Л О В/.

ЗАМ.НАРКОМА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
СОЮЗА ССР
ГЕНЕРАЛ-ПОЛКОВНИК
/АПОЛЛОНОВ/.

"28" июня 1945 года.
№ 1023

Верно: Чайченко.

Передано 28 июня 1945 года Опер.секторам:

Каунасскому -приняла: ФИНЕНЬБЕРГ
Паневежскому- принял: НАЗАРОВ
Утенскому - приняла : ТЕРЕШИНА
Мариямпольскому -принял: ВАСИЛЬЕВ
Шауляйскому- принял: КИСЕЛЕВ
Таурагскому - принял: ЖИГАРЕВ
Вильнюсскому- принял: РУДЬКО

Передал Ст. Лейтенант Госбезопасности - К У Ч Е Р.

17 *dokumentas.*— LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro J. Bartašiūno ir LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro D. Jefimovo 1945 m. gruodžio mėn. pažyma

Сов. секретно.

II

СПРАВКА

о результатах работы органов НКВД-НКГБ по борьбе с нац.подпольем и его вооруженными бандами на территории Литовской ССР.

с июля 1944 года по 1 декабря 1945 года

	За 1944 год.	За 1945 год С 1/1 - по 1/У1	За 1945 год с 1/У1 по 1/1Х	За 1945 год с 1/1Х по 1/ХII	Всего.
1	2	3	4	5	6
Проведено операций	914	3432	2776	2276	9398
Ликвидировано а/с подпольных организаций и групп	205	550	187	125	1067
Ликвидировано бандгрупп	151	345	236	107	839
Всего убито	2446	5214	3301	909	11870
в том числе: а) бандитов	2436	5106	3281	901	11724
б) разного к/р элемента	10	108	20	8	146
Всего задержано и явилось с повинной	38232	47039	39369	12838	137478
в том числе: а) задержано	37982	38143	10638	7308	94071
б) явилось с повинной	250	8896	28731	5530	43407
Из числа задержанных и явившихся с повинной: арестовано	13167	23213	7858	4849	49087
в том числе: а) участников литовского подполья	1160	879	1055	1190	4284
б) участников польского подполья	3602	4119	310	107	8138
в) агентов разведывательных и контрразведывательных органов противника	540	508	96	66	1190
г) официальных сотрудников развед.органов противника	26	156	16	26	224
д) предателей, изменников Родине, немецких ставленников и пособников	2819	3930	1050	774	8573
е) участников бандформирований и бандпособников	3324	7427	4255	2261	17267
ж) дезертиров	282	637	305	65	1289

- 2 - 12

1	2	3	4	5	6
з) уклоняющихся...........	1097	3802	220	25	5144
и) разного а/с элемента...	337	1755	551	335	2978
Из общего числа арестованных: по национальному составу (данные органов НКГБ):					
а) литовцев...............	2980	5925	2259	2037	13201
б) п о л я к о в..........	3822	5847	594	121	10384
в)-других национальностей.	288	175	128	55	591
Примечание: арестованные органами НКВД по национальностям не разбиваются.......	6127	11266	4882	2636	24911
Из числа явившихся с повинной..легализовано......	285	2915	27386	5558	36144
в том числе:					
а) б а н д и т о в........	285	1307	3202	1465	6259
б) дезертиров.............	-	37	1852	534	2423
в) уклоняющихся...........	-	1550	22274	3537	27361
г) разного а/с элемента...	-	21	58	22	101
Из числа задержанных и явившихся с повинной:					
а) направлено в РВК, нач.-гарнизонов и в части...	24100	20462	1941	171	46674
б) передано в другие органы	-	256	6	17	279
в) о с в о б о ж д е н о..	680	193	2178	2243	5294
Из числа арестованных.....					49087
а) о с у ж д е н о........					14444
в том числе:					
к В М Н.............					407
к каторжным работам..					1923
на разные сроки......					12114
б) о с в о б о ж д е н о..					7420
в) направлено в лагеря НКВД					16804

Примечание: Проведенные операции, убитые бандиты и легализация с момента освобождения Литвы, с июля 1944 года по 1 июня 1945 года,- данные органов НКВД.

НАРОДНЫЙ КОМИССАР ВНУТРЕННИХ ДЕЛ ЛИТОВСКОЙ ССР -
ГЕНЕРАЛ-МАЙОР -
(БАРТАШУНАС)

НАРОДНЫЙ КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЛИТОВСКОЙ ССР -
ГЕНЕРАЛ-МАЙОР -
(ЕФИМОВ)

____" декабря 1945 года
Гор. Вильнюс.

18 dokumentas.— J. Bartašiūno 1946 m. vasario 15 d. įsakymas

Lietuvos TSR Vidaus Reikalų Liaudies Komisaro

ĮSAKYMAS

1946 m. vasario 15 d. **Vilnius**

Didvyriškai Raudonajai Armijai išvadavus Lietuvos TSR nuo vokiškųjų fašistinių grobikų, Vidaus Reikalų Liaudies Komisariato organai ir kariuomenė, gyventojų bei liaudies gynėjų remiami, atliko didelį darbą lietuviškai-vokiškųjų nacionalistų gaujoms sutriuškinti.

Daugumoje apskričių sutriuškintos beveik visos gaujos ir nelegalios antitarybinės buržuazinės nacionalistinės organizacijos.

Lietuviškai-vokiškųjų nacionalistų vadai, be mažų išimčių, suimti ar sunaikinti, o tie gaujų dalyviai, kurie apgaule arba grasinimų bei teroro verčiami buvo įtraukti į gaujas—pasidavė Tarybų valdžios organams ir sugrįžo prie ramaus darbo. Daugelis jų sąžiningu darbu išpirko savo kaltę Tėvynei.

Tačiau yra žinoma, kad kai kurie banditai pasidavė Tarybų valdžios organams ne savo noru, o gaujų vadų nurodyti; taipogi yra žinoma, kad jie ginklų neatidavė, tebepalaiko ryšius su savo vadais ir padeda lietuviškai-vokiškiesiems nacionalistams vykdyti jų žvėriškus darbus prieš ramius gyventojus.

Atsižvelgdamas į tai, kad kai kur dar tebėra lietuviškai-vokiškųjų nacionalistų likučių, kurie savo banditiškais veiksmais trukdo ramų piliečių gyvenimą, siekdamas galutinai likviduoti tuos lietuviškai-vokiškųjų nacionalistų likučius,—

ĮSAKAU:

1. Vidaus Reikalų Liaudies Komisariato apskričių ir valsčių viršininkams, Vidaus Reikalų Liaudies Komisariato kariuomenei ir liaudies gynėjų būriams tuojau imtis griežtų priemonių apvalyti visoms Lietuvos TSR apskritims nuo lietuviškai-vokiškųjų nacionalistų likučių.

2. Visiems savo noru pasiduodantiems banditams, jų tarpe ir gaujų vadams, LLA ir kitų buržuazinių nacionalistinių organizacijų dalyviams, po to, kai jie pasiduos ir atiduos ginklus, jokių represijų netaikyti, paleisti juos į savo namus ir išduoti pasus.

3. Gaujų dalyviams, kuriems jų vadai banditai draudžia savo noru pasiduoti Tarybų valdžios organams, įsakau užmušti tokius vadus ir organizuotai atvykti su ginklais į Vidaus Reikalų Liaudies Komisariato įstaigas. Niekas iš asmenų, užmušusių banditų gaujų vadus ar eilinius banditus, trukdančius jiems pasiduoti, nebus traukiamas atsakomybėn.

4. Anksčiau pasidavusieji banditai, bet dar neatidavusieji ginklų, o taip pat kiti asmens, turintieji ginklus,—privalo nedelsdami atiduoti juos Vidaus Reikalų Liaudies Komisariato įstaigoms.

5. Banditų ir buržuazinių nacionalistinių organizacijų dalyvių, nepasidavusių Vidaus Reikalų Liaudies Komisariato įstaigoms, šeimas suimti ir ištremti.

6. Gyventojai, kurių namuose ir sodybose yra bunkerių ar kitokių slėptuvių banditams ir besislapstantiems nuo valdžios organų asmenims,—privalo nedelsdami pranešti apie tai Vidaus Reikalų Liaudies Komisariato įstaigoms.

Asmenis, neatidavusius ginklų ir nepranešusius apie jų turimus bunkerius bei slėptuves, suimti ir teisti kaip banditus.

7. Asmens, žinantieji bunkerių ir slėptuvių vietas, nepriklausomai nuo to, kur tos slėptuvės būtų, privalo nedelsdami pranešti apie tai Vidaus Reikalų Liaudies Komisariato įstaigoms.

Visus tuos, kurie, žinodami bunkerių bei slėptuvių buvimo vietas, nepraneša apie tai Vidaus Reikalų Liaudies Komisariato įstaigoms, suimti ir teisti kaip banditų pagelbininkus.

Lietuvos TSR Vidaus Reikalų Liaudies Komisaras
Generolas majoras BARTAŠIŪNAS

„Spindulys", Vilnius, LV. 00180 1946-II, tir. 10000

19 dokumentas.— LSSR MGB specialiosios grupės narių 1948 m. kovo 15 d. sąrašas

Сов. секретно.

Список

личного состава спецгруппы МГБ ЛССР

Фамилия имя и отчество	Год рожд.	Место рождения	Кличка	№№ личн. дел.
Вилкас Ионас с. Ионаса	1908	Мажейкяйск. уезд	„Барзда"	24218
Монетис Пранас с. Прано	1928	Тельшайск. уезд	„Сербентас"	30014
Хайнаускас Антанас Леопольдас	1922	Биржайск. –"–	„Шанно"	28242
Молоков Дмитрий Макеевич	1928	Зарасайский –"–	„Молчанов"	22013
Шальтис Альфонсас Казисов.	1927	Зарасайск. –"–	„Шальви"	22016
Виконис Владас с. Иозаса	1906	Рокишский –"–	„Усис"	34617
Узела Вилюс Бронюс	1926	Ионишский –"–	„Карклас"	33467
Якутис Пятрас с. Зигмо	1925	Паневежск. –"–	„Гегуте"	29785
Лопушняк Василий Петров.	1927	Тарнопол. обл. Укр.	„Юнак"	22017
Кярвингс Юлиус Робертович	1921	Мариямполь уезда	„Кершас"	33533
Жаба Михаил Федорович	1918	Закарпат. Украина	„Крук"	22009
Янушавичус Юргис с. Стасиса	1912	г. Ленинград	„Сакалас"	33298
Вайткус Казис с. Юргиса	1924	Паневеж. уезд	„Аушреле"	29784
Жилюнас Бенадас с. Иоз.	1919	Каунаск. –"–	„Билюнас"	28136
Ретин Рудольф	1924	г. Саар (Германия)	„Кирвис"	29761
Балнита Иозас с. Владаса	1920	Мариямполь	„Ажуолас"	33666
Венгер Клаус с. Макса			[illegible]	[illegible]
Данилявичус			Жайбас	37821
Янушайтис			[illegible]	[illegible]
Григалюнас			Валис	[illegible]
Бегейлейн			Клевас	[illegible]

15/III 48 г.

20 *dokumentas.*— LSSR NKVD BB skyriaus viršininko B. Burylino 1946 m. vasario 2 d. pažyma

сов. секретно.

СПРАВКА.

О количестве выселенных бандитских семей из пределов Литовской ССР.

за период с I.УII.45 г. по I.XI.45 г.

	уезды	Июль		Август		Сентябрь		Всего за 1945 год	
		Количество семей	членов семей	Количество семей	членов семей	Количество семей	членов семей	Количество семей	членов семей
I	Алитусский	88	817	103	874	-	-	191	691
2	Биржайский	24	72	12	48	-	-	36	120
3	Вильнюсский	33	127	-	-	-	-	33	127
4	Зарасайский	42	148	12	34	-	-	54	182
5	Каунасский	69	222	-	-	-	-	69	222
6	Кедайнский	29	101	3	18	-	-	32	119
7	Мажейкский	39	139	-	-	-	-	39	139
8	Паневежский	52	189	-	-	31	103	83	292
9	Расейнский	41	168	3	17	-	-	44	185
10	Тельшайский	29	107	-	-	-	-	29	107
II	Тракайский	44	180	33	115	-	-	77	295
I2	Укмергский	55	204	16	62	-	-	71	266
I3	Утенский	47	162	7	20	-	-	54	182
I4	Шауляйский	53	179	-	-	-	-	53	179
I5	Швенченский	73	251	-	-	14	49	87	300
I6	Кретингский	-	-	24	88	-	-	24	88
I7	Лаздийский	-	-	32	134	-	-	32	134
I8	Мариямпольский	-	-	77	396	-	-	77	396
I9	Рокишкский	30	166	17	86	-	-	47	252
20	Ионишкский	-	-	2	7	-	-	2	7
2I	Таурагский	-	-	30	76	-	-	30	76
22	Шакяйский	-	-	40	120	-	-	40	120
	Итого:	748	2782	411	1595	45	152	1204	4479

НАЧАЛЬНИК ОТДЕЛА ББ НКВД Литовской ССР
ПОДПОЛКОВНИК /БУРЫЛИН/

"2" Февраля 1946 года

21 *dokumentas.*— LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo P. Kapralovo 1945 m. lapkričio mėn. šifruota telegrama

Исходящая шифртелеграмма

Начальникам НКВД-НКГБ
Зарасай, Швенченис, Укмерге, Утена

Немедленно оформите материалы и этапируйте для дальнейшего следствия в лагеря арестованных, не представляющих оперативный интерес.

Капралов

№ 416

Заместитель Народного Комиссара
Внутренних Дел Литовской ССР
Генерал-Майор
/Капралов/

Ноября 1945 года.

22 *dokumentas.*— Pažyma apie MGB darbuotojų nusavintą žuvusio kalinio turtą

22
26

Справка

Имущество которая принадлежала арестованному, умершему в тюрьме является без хозяина и находилась на хранение:

1. Мебель у нач. особой инспекции МГБ Лит.ССР подполковника тов. Мальцева, которые были реализованы как бесхозные и деньги внесены в доход государства.
2. Рояль находится ~~на временное хранение~~ у сотрудника отд. "А" МГБ Лит.ССР майора тов. Победоносцева ~~не~~ ~~не~~ реализована
3. Носильные вещи находятся на склад Комендатуры

[signature]

23 dokumentas.— LSSR valstybės saugumo ministro P. Kondakovo 1952 m. gruodžio mėn. pažyma (jos vertimą žr. 448—449 p.)

(jos vertimą žr. 448—449 p.)

пе-3.

Совершенно секретно

С П Р А В К А

о результатах работы органов МГБ Литовской ССР по борьбе с националистическим подпольем и бандами

за период с 15/VII-1944г. по 15/XII-52 года.

Ликвидировано	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	ВСЕГО
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Руковод.центров подполья..................	-	7	2	1	2	2	1	1	-	16
Штабов округов........	5	31	15	5	12	16	8	8	3	103
Бандитских групп......	134	595	437	323	166	197	194	181	124	2353
Бандитов всего........	5515	17524	5199	3041	2473	2186	1044	1138	624	38744
В том числе:а/убито	2436	9777	2143	1540	1135	1192	635	590	440	19888
б/ захвачено......	3079	7747	3056	1981	1338	994	409	548	169	18841
легализовано всего....	285	36272	1055	708	176	51	18	17	15	38597
Арестовано всего	3711	19383	11141	6412	4360	4531	3110	3437	1000	62086
В т.ч.участников националистического подполья	1345	7755	5743	3755	2198	1492	1898	1734	668	26588
Всего убито,арестовано и легализовано......	11432	65432	14339	3660	5671	5774	3763	4044	1455	120570
Выселено............	-	4479	2082	3938	39482	32735	761	20357	2203	106037
Совершено проявлений	854	3324	2354	1572	823	560	285	187	88	10047
В результате их убито /человек/...........	582	3419	2731	2626	1673	1018	494	272	91	12906 ч.
Изъято:										
Орудий..............	4	4	1	-	-	-	-	-	-	9
П.Т.Р..............	10	10	9	-	1	-	-	-	-	30
Минометов..........	-	15	15	-	-	-	1	-	-	31
Гранатометов.......	-	4	4	-	-	1	-	-	-	9
Пулеметов..........	395	1225	501	312	208	176	61	76	48	3002
Автоматов..........	606	2245	1166	794	523	522	291	273	188	6608
Винтовок...........	4834	9596	3959	1695	1090	934	498	487	300	28493
Пистолетов.........	516	1832	1678	1275	1001	1069	480	587	421	8859
Гранат.............	3196	5845	2743	1509	862	716	314	207	188	15580

- 2 -

I	2	3	4	5	6	7	8	9	I0	II
М и н	459	I403	592	66	8	63	2	I2	I4	26I9
Патронов................	6206I8	I427565	I76I80	405396	I86I66	2I3545	I73I69	II8025	483I3	3908977
Взрыв веществ..........	-	504,3	337,5	75,4	74	I47,2	-	-	3,4	II41,8к
Пишущих машинок и других множительных аппаратов	2	I32	78	92	54	97	37	27	38	557

МИНИСТР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЛИТОВСКОЙ ССР
ГЕНЕРАЛ - МАЙОР

/КОНДАКОВ/

"___" декабря I952 года.

24 dokumentas.— LSSR MVD 4-osios valdybos viršininko mjr. P. Raslano 1953 m. spalio 25 d. pažyma (jos vertimą žr. 450—451 p.)

(jos vertimą žr. 450—451 p.)

Совершенно секретно

С П Р А В К А

об итогах работы органов МВД Литовской ССР и националистических проявлениях

с I5 июля I944 года по 25 октября I953 года

ЛИКВИДИРОВАНО	I944	I945	I946	I947	I948	I949	I950	I95I	I952	I953	ВСЕГО
I	2	3	4	5	6	7	8	9	I0	II	I2
Руководящих центров подполья	-	7	2	I	2	2	I	I	-	I	I7
Так наз.,штабов нац. областей и округов	5	3I	I5	5	I2	I6	8	3	3	5	I03
Вооруженных национа-листов всего	45I5	I7524	5I99	304I	2473	2I86	I044	II38	632	354	38I06
Из них:убито	2436	9777	2I43	I540	II35	II92	635	590	457	I88	20093
Захвачено	2079	7747	3056	I50I	I338	994	409	548	I75	II6	I7963
Легализировано	285	36272	I055	708	I76	5I	I8	I7	I6	6	38604
Нац. организаций и групп	I66	8I9	500	363	339	440	262	224	89	53	3255
Арестовано всего	4I62	I9973	I0760	64I6	448I	4699	3407	3396	II3I	95I	59376
В т.ч. участников нац. организаций и связ. подполья	3I6	4382	3676	I6I0	I086	I2I8	I077	943	337	205	I4850
Пособников вооруж.нац.	329	3083	I986	2I45	III2	I274	82I	79I	354	364	I2259
Выселен. всего /чел/	-	4479	2082	3938	39482	32735	76I	20357	2203	-	I06037
Семей	-	I204	50I	I022	II233	9633	I89	5I36	3I2	-	29230
В т.ч. семей кулаков	-	437	-	602	8228	7886	I73	4I88	2I7	-	2I73I
Семей националистов ответ на теракты-Семьи бандитов/	-	767	50I	420	3005	I747	I6	948	95	-	7499

- 2 -

	2	3	4	5	6	7	8	9	I0	II	I2
Совершено вражеских проявлений..........	854	3324	2354	I572	823	560	285	I87	93	63	I0II5
При них убито:	582	34I9	273I	2626	I673	I0I8	494	272	92	I4	I2922
Вт.ч. соц.актива....	253	447	493	299	256	I22	83	52	I7	-	2022
Наши потери при операциях.Убито.....	93	725	273	I55	II8	98	50	44	35	5	I596
Взято орудий......	4	4	I	-	-	-	-	-	-	-	9
ПТР................	I0	I0	9	-	I	-	-	-	-	I	3I
Миномётов..........	-	I5	I5	-	-	-	I	-	-	I	32
Гранатомётов.......	-	4	4	-	-	I	-	-	-	I	I0
Пулемётов..........	395	I225	50I	3I2	208	I76	6I	76	48	I2	30I4
Автоматов..........	606	2245	II66	794	523	522	29I	273	I90	77	6664
Винтовок...........	4884	9596	3959	I695	I090	984	498	487	3I6	I08	23653
Пистолетов.........	5I6	I832	I678	I275	I00I	I069	480	587	437	I70	9II6
Мин................	459	I403	I592	66	8	63	2	I2	I4	3	2622
Гранат.............	3I96	5845	2743	I509	862	7I6	3I4	207	I92	47	I5935
Патронов...........	6206I8	I427565	7I6I80	405396	I86I66	2I3545	I73I69	II8025	49367	I3II8	3943063
Взрыв.веществ /кгр/	-	504,3	337,5	75,4	74	I47,2	-	-	8,4	3	II49,8кг.
Пишущих машинок и Множ.аппаратов......	2	I32	78	92	54	97	37	27	40	I8	577

п/п НАЧАЛЬНИК 4 УПРАВЛЕНИЯ МВД ЛИТОВСКОЙ ССР
М А Й О Р - /РАСЛАНАС/

25 октября I953 года. Верно: опер.уп. 4 упр. МВД ЛССР
ст. л-т [illegible] (Белов)

Visiškai slaptai

P A Ž Y M A

apie Lietuvos SSR MGB organų kovos su nacionalistiniu pogrindžiu ir ginkluotais būriais rezultatus

nuo 1944.VII.15 iki 1952.XII.15

Likviduota	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	Iš viso
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Pogrindžio vadovaujančių centrų	—	7	2	1	2	2	1	1	—	16
Apygardų štabų	5	31	15	5	12	16	3	8	3	103
Banditų grupių	134	595	437	323	166	197	194	181	124	2353
Iš viso banditų	5515	17524	5199	3041	2473	2136	1044	1138	624	38744
Iš jų: a) nukauta	2436	9777	2143	1540	1135	1192	635	590	440	19888
b) suimta	3079	7747	3056	1981	1338	994	409	548	169	18841
Iš viso legalizuota	285	36272	1055	708	176	51	18	17	15	38597
Iš viso suimta	3711	19383	11141	6412	4360	4531	3110	3437	1000	62086
Iš jų nacionalistinio pogrindžio dalyvių	1345	7755	5743	3755	2198	1492	1898	1734	668	26588
Iš viso nukauta, suimta ir legalizuota	11432	66432	14339	3660	5671	5774	3763	4044	1455	120570
Ištremta	—	4479	2082	3938	39482	32735	761	20357	2203	106037
Įvykdyta išpuolių	354	3324	2354	1572	623	560	285	187	88	10047
Jų metu žuvo (žmonių)	582	3419	2731	2626	1673	1018	494	272	91	12906
Paimta:										
Patrankų	4	4	1	—	—	—	—	—	—	9
Prieštankinių šautuvų	10	10	9	—	1	—	—	—	—	30
Minosvaidžių	—	15	15	—	—	—	1	—	—	31

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Granatsvaidžių	—	4	4	—	—	1	—	—	—	9
Kulkosvaidžių	395	1225	501	312	208	176	61	76	48	3002
Automatų	606	2245	1166	794	523	522	291	273	188	6608
Šautuvų	4884	9596	3959	1695	1090	984	498	487	300	23493
Pistoletų	516	1332	1678	1275	1001	1069	480	587	421	8859
Granatų	3196	5845	2743	1509	862	716	314	207	188	15580
Minų	459	1403	592	66	8	63	2	12	14	2619
Šovinių	620618	1427565	176180	406396	186166	213545	173169	118025	48313	3908977
Sprogmenų (kg) ..	—	504,3	337,5	75,4	74	147,2	—	—	3,4	1141
Rašomųjų mašinėlių ir kitų dauginimo aparatų	2	132	78	92	54	97	37	27	38	557

Lietuvos SSR valstybės saugumo ministras
generolas majoras
(Kondakovas)

1952 m. gruodžio „—"

Visiškai slaptai

PAŽYMA

apie Lietuvos SSR MVD organų darbo rezultatus ir nacionalistinius išpuolius **nuo 1944 metų liepos 15 iki 1953 metų spalio 25 d.**

Likviduota	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	Iš viso
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Pogrindžio vadovaujančių centrų	—	7	2	1	2	2	1	1	—	1	17
Vadinamųjų nac. sričių ir apygardų štabų	5	31	15	5	12	16	8	3	3	5	103
Iš viso ginkluotų nacionalistų	4515	17524	5199	3041	2473	2186	1044	1138	632	354	38106
Iš jų: nukauta	2436	9777	2143	1540	1135	1192	635	590	457	188	20093
suimta	2079	7747	3056	1501	1338	994	409	548	175	116	17963
Legalizuota	285	36272	1055	708	176	51	18	17	16	6	38604
Nac. organizacijų ir grupių	166	819	500	363	339	440	262	224	89	53	3255
Iš viso suimta	4162	19973	10760	6416	4481	4699	3407	3396	1131	951	59376
Iš jų nac. organizacijų dalyvių ir pogrindžio ryšininkų ..	316	4382	3676	1610	1086	1218	1077	943	337	205	14850
Ginkluotų nac. rėmėjų	329	3083	1986	2145	1112	1274	821	791	354	364	12259
Iš viso ištremta (žm.)	—	4479	2082	3938	39482	32735	761	20357	2203	—	106037
Ištremta šeimų	—	1204	501	1022	11253	9633	189	5136	312	—	29230
Iš jų buožių šeimų	—	437	—	602	8228	7886	173	4188	217	—	21731
Nacionalistų šeimų (atsakant į teroro aktus)	—	767	501	420	3005	1747	16	948	95	—	7499
Įvykdyta priešiškų išpuolių	854	3324	2354	1572	823	560	285	187	93	63	10115
Jų metu nužudyta ...	582	3419	2731	2626	1673	1018	494	272	92	14	12922
Tarp jų soc. aktyvo	253	447	493	299	256	122	83	52	17	—	2022
Mūsų nuostoliai operacijų metu. Žuvo ..	93	725	273	155	118	98	50	44	35	5	1596

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Paimta: patrankų ..	4	4	1	—	—	—	—	—	—	—	9
prieštankinių šautuvų	10	10	9	—	1	—	—	—	—	1	31
minosvaidžių	—	15	15	—	—	—	1	—	—	1	32
granatsvaidžių	—	4	4	—	—	1	—	—	—	1	10
kulkosvaidžių	395	1225	501	312	208	176	61	76	48	12	3014
automatų	606	2245	1166	794	525	522	291	273	190	77	6664
šautuvų	4884	9596	3959	1695	1090	984	498	487	316	108	23653
pistoletų	516	1832	1678	1275	1001	1969	480	587	437	170	9116
minų	459	1403	1592	66	8	63	[illegible]	12	14	3	2622
granatų	3196	5845	2743	1509	862	716	314	207	192	47	15935
šovinių	620618	1427565	716180	405396	186166	213545	173169	118025	49367	13118	3943063
sprogmenų (kg)	—	504,3	337,5	75,4	74	147,2	—	—	8,4	3	1149,8
Rašomųjų mašinėlių ir dauginimo aparatų	2	132	78	92	54	97	37	27	40	18	577

Lietuvos SSR MVD 4-osios valdybos viršininkas
majoras
(Raslanas) (Parašas)

Tikra: LSSR MVD 4-osios vald. oper. įgaliotinis
vyr. ltn.
(Belovas) (Parašas)

1953 m. spalio 25 d.

KALINIŲ SKAIČIUS LIETUVOS KALĖJIMUOSE 1945—1952 m.

Eil. Nr.	Kalėjimas	1945 m.[a]					
		01 01	02 01	03 01	04 01	05 01	06 01
1.	Vilniaus	5 212	8 786	5 222	4 400	5 123	3 410
2.	Vilniaus	97	623	1 096	—	—	—
3.	Kauno	1 464	2 315	3 223	3 440	3 329	3 515
4.	Panevėžio	373	701	571	801	850	990
5.	Šiaulių	496	693	653	618	859	963
6.	Marijampolės	684	1 635	1 920	2 234	2 166	2 157
7.	Ukmergės	301	386	432	456	419	350
8.	Šilutės	138	173	189	252	189	194
9.	Raseinių	31	71	70	282	365	488
10.	Utenos	201	357	452	513	555	458
11.	Telšių	285	445	564	330	332	395
12.	Švenčionių	247	326	513	539	686	433
	Iš viso:	9 578	16 591	14 985	13 960	15 001	13 434

Eil. Nr.	Kalėjimas	1945 m.				
		07 01	08 01	09 01	11 01	12 01
1.	Vilniaus	3 870	4 945	4 081	2 527	2 003
2.	Klaipėdos	71	71	172	138	196
3.	Kauno	1 944	2 355	1 590	2 107	1 046
4.	Panevėžio	934	933	873	932	566
5.	Šiaulių	1 046	721	941	665	580
6.	Marijampolės	1 030	1 089	948	799	769
7.	Ukmergės	288	292	393	249	175
8.	Šilutės	240	243	139	191	215
9.	Raseinių	342	310	400	267	226
10.	Utenos	274	293	176	158	155
11.	Telšių	514	333	197	143	141
12.	Švenčionių	278	327	235	172	199
	Iš viso:	10 881	11 955	10 145	8 387	6 325

[a] 1945 m. spalio mėn. duomenų nerasta.

Eil. Nr.	Kalėjimas	1946 m.					
		01 01	02 01	03 01	04 01	05 01	06 01
1.	Vilniaus	1 716	3 037	2 015	2 424	2 426	2 002
2.	Klaipėdos	153	154	151	108	99	475
3.	Kauno	1 130	1 181	1 393	1 363	1 593	1 307
4.	Panevėžio	532	482	532	583	632	668
5.	Šiaulių	620	660	681	773	915	853
6.	Marijampolės	721	933	854	831	930	902
7.	Ukmergės	296	282	274	291	330	329
8.	Šilutės	218	284	276	253	347	306
9.	Raseinių	217	267	344	393	482	378
10.	Utenos	214	268	236	226	214	228
11.	Telšių	170	143	170	203	229	—
12.	Švenčionių	243	188	193	249	270	259
	Iš viso:	6 276	7 937	7 153	7 744	8 504	7 737

Eil. Nr.	Kalėjimas	1946 m.					
		07 01	08 01	09 01	10 01	11 01	12 01
1.	Vilniaus	1 726	2 318	2 540	2 705	3 233	3 473
2.	Klaipėdos	567	618	668	730	724	777
3.	Kauno	1 145	1 575	1 467	1 881	1 777	1 751
4.	Panevėžio	636	711	606	744	812	748
5.	Šiaulių	856	816	903	988	1 029	1 029
6.	Marijampolės	916	962	913	872	938	1 061
7.	Ukmergės	333	348	374	382	372	324
8.	Šilutės	328	376	398	423	341	395
9.	Raseinių	369	403	230	248	334	323
10.	Utenos	235	294	263	308	298	348
11.	Telšių	—	—	—	—	—	—
12.	Švenčionių	255	294	289	292	294	281
	Iš viso:	7 401	8 750	8 693	9 603	10 190	10 554

Eil. Nr.	Kalėjimas	1947 m.					
		01 01	02 01	03 01	04 15	05 01	06 01
1.	Vilniaus	2 609	3 070	3 014	3 800	3 806	3 512
2.	Klaipėdos	795	902	868	1 073	1 088	1 057
3.	Kauno	1 945	2 020	2 257	1 867	1 980	1 988
4.	Panevėžio	691	748	805	969	840	957
5.	Šiaulių	983	1 013	1 075	1 117	1 122	1 168
6.	Marijampolės	936	1 008	1 053	1 205	1 148	1 085
7.	Ukmergės	325	353	378	362	354	330
8.	Šilutės	357	411	487	577	594	581
9.	Raseinių	308	353	333	396	397	450
10.	Utenos	376	348	412	421	439	424
11.	Švenčionių	293	317	304	337	317	284
	Iš viso:	9 618	10 593	11 032	12 143	12 108	11 856

Eil. Nr.	Kalėjimas	1947 m.					
		07 01	08 01	09 01	10 01	11 01	12 01
1.	Vilniaus	3 983	3 344	3 430	3 167	3 146	3 038
2.	Klaipėdos	1 093	1 184	1 200	1 083	1 017	1 027
3.	Kauno	2 168	2 290	2 199	1 984	1 832	1 843
4.	Panevėžio	971	1 030	1 170	1 067	1 181	1 254
5.	Šiaulių	1 335	1 415	1 331	1 010	1 007	1 025
6.	Marijampolės	1 100	1 019	953	948	887	815
7.	Ukmergės	340	427	473	430	391	375
8.	Šilutės	532	462	431	368	376	369
9.	Raseinių	475	502	539	533	437	434
10.	Utenos	452	500	414	427	409	385
11.	Švenčionių	281	316	363	279	258	240
	Iš viso:	12 751	12 512	12 522	11 407	10 955	10 833

Eil. Nr.	Kalėjimas	1948 m.						
		01 01	02 01	03 01	04 01	05 01	06 01	07 01
1.	Vilniaus	2 991	2 965	3 003	2 985	2 764	2 662	2 298
2.	Klaipėdos	988	1 006	1 045	1 004	1 033	904	887
3.	Kauno	1 813	1 604	1 548	1 637	1 642	1 591	1 546
4.	Panevėžio	1 259	1 105	1 158	1 167	1 109	1 050	754
5.	Šiaulių	985	882	973	903	904	869	876
6.	Marijampolės	824	807	819	734	432	575	560
7.	Ukmergės	358	220	194	174	205	15	15
8.	Šilutės	296	325	372	317	322	233	238
9.	Raseinių	379	342	351	271	279	286	228
10.	Utenos	379	227	260	271	329	276	381
11.	Švenčionių	265	224	181	189	177	160	140
	Iš viso:	10 568	10 102	9 920	9 661	9 468	8 634	7 930

Eil. Nr.	Kalėjimas	1948 m.				
		08 01	09 01	10 01	11 01	12 01
1.	Vilniaus	2 115	2 110	1 863	1 716	1 531
2.	Klaipėdos	776	596	607	649	723
3.	Kauno	1 638	1 297	1 058	1 103	1 222
4.	Panevėžio	689	603	670	549	523
5.	Šiaulių	836	779	764	746	776
6.	Marijampolės	475	410	416	339	330
7.	Šilutės	209	215	199	182	179
8.	Raseinių	234	171	177	189	177
9.	Utenos	173	215	185	180	189
10.	Švenčionių	112	109	114	113	107
	Iš viso:	7 262	6 505	6 053	5 766	5 757

Eil. Nr.	Kalėjimas	1949 m.					
		01 01	02 01	03 01	04 01	05 01	06 01
1.	Vilniaus	1 674	2 076	2 583	2 445	2 053	1 979
2.	Klaipėdos	786	796	896	883	953	802
3.	Kauno	1 214	1 266	1 433	1 522	1 445	1 248
4.	Panevėžio	673	736	921	989	906	779
5.	Šiaulių	767	815	979	960	859	784
6.	Marijampolės	351	415	490	553	558	411
7.	Švenčionių	115	123	124	147	139	126
8.	Šilutės	170	205	245	282	301	197
9.	Raseinių	205	184	223	236	265	219
10.	Utenos	242	246	199	208	191	210
	Iš viso:	6 197	6 862	8 093	8 225	7 670	6 755

Eil. Nr.	Kalėjimas	1949 m.					
		07 01	08 01	09 01	10 01	11 01	12 01
1.	Vilniaus	1 872	1 767	1 674	1 813	1 636	1 666
2.	Klaipėdos	729	750	701	606	643	624
3.	Kauno	1 166	1 201	1 134	1 143	1 049	1 140
4.	Panevėžio	773	791	746	672	598	711
5.	Šiaulių	717	689	697	732	760	710
6.	Marijampolės	429	403	416	411	380	388
7.	Švenčionių	122	107	107	120	121	142
8.	Šilutės	202	201	189	221	237	231
9.	Raseinių	183	181	172	177	158	181
10.	Utenos	199	167	135	143	153	177
	Iš viso:	6 392	6 257	5 971	6 020	5 733	5 970

Eil. Nr.	Kalėjimas	1950 m.						
		01 01	02 01	03 01	04 01	05 01	06 01	07 01
1.	Vilniaus	1 707	1 778	1 870	2 412	2 267	2 036	2 008
2.	Klaipėdos	567	644	662	698	686	788	812
3.	Kauno	1 143	1 284	1 317	1 280	1 238	1 272	1 364
4.	Panevėžio	701	793	749	528	585	596	529
5.	Šiaulių	562	641	617	655	708	708	724
6.	Marijampolės	426	397	422	382	338	326	354
7.	Švenčionių	134	138	142	151	142	124	141
8.	Šilutės	221	205	234	264	229	198	212
9.	Raseinių	146	117	140	126	150	112	85
10.	Utenos	191	206	160	183	149	161	158
	Iš viso:	5 797	6 203	6 313	6 679	6 492	6 321	6 387

Eil. Nr.	Kalėjimas	1950 m.				
		08 01	09 01	10 01	11 01	12 01
1.	Vilniaus	2 108	2 084	2 003	1 927	1 761
2.	Klaipėdos	810	809	817	684	708
3.	Kauno	1 337	1 394	1 402	1 251	1 117
4.	Panevėžio	558	601	467	474	433
5.	Šiaulių	632	620	644	644	584
6.	Marijampolės	320	294	275	246	218
7.	Švenčionių	145	160	152	128	107
8.	Šilutės	190	206	175	187	170
9.	Raseinių	92	76	104	142	174
10.	Utenos	168	162	145	149	163
	Iš viso:	6 360	6 406	6 184	5 832	5 435

Eil. Nr.	Kalėjimas	1951 m.					
		01 01	02 01	03 01	04 01	05 01	06 01
1.	Vilniaus	1 752	1 709	1 609	1 819	1 942	1 713
2.	Švenčionių	93	97	96	110	110	131
3.	Utenos	187	142	186	177	213	173
4.	Kauno	1 070	1 033	1 110	868	1 042	1 153
5.	Raseinių	133	151	192	196	246	193
6.	Marijampolės	201	180	195	216	231	232
7.	Klaipėdos	756	721	710	684	680	703
8.	Šilutės	191	199	203	198	215	172
9.	Šiaulių	543	566	555	587	635	658
10.	Panevėžio	405	392	406	394	430	442
	Iš viso:	5 331	5 191	5 262	5 249	5 756	5 570

Eil. Nr.	Kalėjimas	1951 m.					
		07 01	08 01	09 01	10 01	11 01	12 01
1.	Vilniaus	1 827	1 706	1 875	1 791	1 723	1 576
2.	Švenčionių	138	124	90	110	98	87
3.	Utenos	167	187	141	135	142	153
4.	Kauno	1 186	1 163	1 252	1 303	1 223	1 214
5.	Raseinių	215	240	262	248	213	206
6.	Marijampolės	281	259	239	271	248	211
7.	Klaipėdos	727	747	800	787	813	767
8.	Šilutės	182	215	200	217	211	153
9.	Šiaulių	656	649	525	616	538	536
10.	Panevėžio	474	465	551	472	392	419
	Iš viso:	5 853	5 755	5 935	5 950	5 601	5 322

Eil. Nr.	Kalėjimas	1952 m.					
		01 01	02 01	03 01	04 01	05 01	06 01
1.	Vilniaus	1 519	1 529	1 512	1 519	1 639	1 681
2.	Švenčionių	90	96	90	87	86	89
3.	Utenos	154	189	154	135	116	116
4.	Kauno	1 133	1 164	1 334	1 236	1 154	1 151
5.	Raseinių	199	197	219	190	—	—
6.	Marijampolės	231	178	258	226	327	279
7.	Klaipėdos	838	817	938	940	910	828
8.	Šilutės	203	180	195	193	225	201
9.	Šiaulių	478	523	528	480	499	428
10.	Panevėžio	381	406	439	381	418	352
	Iš viso:	5 226	5 279	5 667	5 387	5 374	5 125

Eil. Nr.	Kalėjimas	1952 m.					
		07 01	08 01	09 01	10 01	11 01	12 01
1.	Vilniaus	1 550	1 491	1 380	1 355	1 292	1 242
2.	Švenčionių	84	63	68	66	78	72
3.	Utenos	125	140	139	120	115	123
4.	Kauno	1 141	1 074	924	841	965	846
5.	Marijampolės	240	211	196	173	155	177
6.	Klaipėdos	700	595	590	523	555	499
7.	Šilutės	157	161	168	158	134	134
8.	Šiaulių	371	324	326	307	308	339
9.	Panevėžio	368	364	297	305	306	267
	Iš viso:	4 736	4 423	4 088	3 848	3 908	3 699

Lentelė sudaryta remiantis: NKVD—MVD kalėjimų pripildymo sąsiuviniai // RFVA. F. 9413. Ap. 1. B. 62. L. 68—70, 178—179, 254—255; B. 91. L. 33, 64, 144, 195, 244.

NKVD—MVD—MGB KARIUOMENĖS DALINIAI, 1944—1953 m. LIETUVOJE VYKDĘ KARINES BAUDŽIAMĄSIAS OPERACIJAS

Pulkas arba pasienio būrys	Apskritys, kuriose buvo dislokuoti NKVD—MVD—MGB pulkai (pasienio būriai)			
	1944—1945 m.	1946 m.	1950 m.	1951 m.
1	2	3	4	5
12-asis pulkas	Utenos, Ukmergės, Švenčionių			
13-asis „	Šakių, Kauno, Biržų			
25-asis „	Švenčionių, Trakų	Panevėžio	Panevėžio	
31-asis „	Tauragės, Raseinių, Kėdainių			
32-asis „	—	Šiaulių	Telšių, Kretingos, Mažeikių	
33-iasis „	Mažeikių, Kretingos, Kėdainių, Kauno			
34-asis „	—	Alytaus	Alytaus	
86-asis „	Rokiškio, Panevėžio			
130-asis „	Utenos, Ukmergės, Švenčionių			
132-asis „	Marijampolės, Rokiškio			
137-asis „	Panevėžio, Šiaulių	Utenos	Utenos	Rokiškio, Biržų, Švenčionių
216-asis „	Telšių			
217-asis „	Utenos, Ukmergės, Švenčionių			
220-asis „	Kėdainių			
261-asis „	Šiaulių, Biržų, Panevėžio	Vilniaus, Trakų	Vilniaus, Trakų	Utenos, Ukmergės
262-asis „		Ukmergės		
266-asis „	Vilniaus, Trakų			
273-iasis „	—	Tauragės	Tauragės, Raseinių	

1	2	3	4	5
285-asis pulkas	—	Biržų		
298-asis „	Ukmergės, Kauno, Alytaus	Kauno	Kauno	Raseiniuose, Suvalkijoje
331-asis „	?			
338-asis „	Kėdainių			
353-iasis „	—		Šakių, Vilkaviškio, Marijampolės	Šiaulių, Panevėžio, Biržų
23-iasis pasienio būrys	Šiaulių, Kretingos	Kretingos, Klaipėdos	Ten pat	Ten pat
94-asis „	Marijampolės, Lazdijų, Alytaus	Ten pat	Ten pat	
95-asis „	Trakų, Panevėžio, Rokiškio, Tauragės, Raseinių	Tauragės	Ten pat	
97-asis „	Trakų, Marijampolės, Vilkaviškio, Šakių			
113-asis „	—	Vilkaviškio		

Pastaba. 1951 m. rugpjūčio mėn. 32-asis, 34-asis, 261-asis, 298-asis ir 353-iasis pulkai buvo pavadinti 4-uoju, 5-uoju, 6-uoju, 7-uoju ir 8-uoju vidaus apsaugos būriais. 1950 m. 95-asis pasienio būrys tapo 16-uoju pasienio būriu.

1951 m. nurodytos tik papildomos dislokacijos vietos. Lentelėje nenurodyti geležinkelių apsaugos ir konvojinės kariuomenės pulkai, kurie karinėse baudžiamosiose operacijose dalyvaudavo rečiau ir kurių nedideli daliniai buvo išdėstyti visoje Lietuvoje.

NKVD—MVD ir NKGB—MGB—KGB VADOVAI IR PAGRINDINIAI LIETUVIŲ TAUTOS NAIKINIMO 1940—1958 m. ORGANIZATORIAI BEI VYKDYTOJAI

SSRS NKVD (nuo 1946 m. kovo 25 d. — MVD)

L. BERIJA — 1938 m. lapkričio mėn.— 1945 m. gruodžio 29 d., 1953 m. kovo 15—birželio 26 d.

L. Berija (1899—1953) — v/s generalinis komisaras, Sovietų Sąjungos maršalas (1945). Nuo 1921 m. dirbo sovietinio saugumo įstaigose Azerbaidžane ir Gruzijoje. Buvo Gruzijos KP(b) CK pirmasis sekretorius. Po 1937—1938 m. didžiųjų represijų paskirtas SSRS NKVD vadovu. 1945—1953 m. — vienas iš SSRS Ministrų Tarybos vadovų, Atominės energetikos komisijos pirmininkas. 1953 m. suimtas ir gruodžio 23 d. sušaudytas.

S. KRUGLOVAS — 1945 m. gruodžio 29 d.— 1956 m. vasario mėn. (išskyrus 1953 m. kovo— birželio mėn.).

S. Kruglovas (1907—1977) — v/s II rango komisaras, gen. plk. (1945). 1937—1938 m. — VKP(b) CK darbuotojas. Nuo 1939 m. — L. Berijos pavaduotojas, 1941 m. — Gynybinės statybos valdybos viršininkas. Čečėnų, ingušų ir Krymo totorių trėmimų organizatorius. Pakeitė L. Beriją vidaus reikalų liaudies komisaro poste. 1953 m. kovo— birželio mėn. buvo tapęs jo pirmuoju pavaduotoju. Atleidus iš pareigų — elektrinių statybos ministras, ekonominio rajono pirmininko pavaduotojas. 1960 m. pašalintas iš komunistų partijos.

N. DUDOROVAS — 1956 m. vasario mėn.— 1960 m.

Lietuvos SSR NKVD—MVD

A. GUZEVIČIUS — 1940 m. rugsėjo mėn.— 1944 m. liepos 8 d.

A. Guzevičius (Gudaitis) (1908—1969) — v/s mjr., gen. mjr. (1945). Už antivalstybinę veiklą 1931—1938 m. kalintas Lietuvoje. 1940—1945 m. vadovavo Lietuvos SSR vidaus reikalų ir Valstybės saugumo liaudies komisariatams. 1945—1950 m. buvo sovietinių kultūros ir švietimo įstaigų vadovas, 1953—1955 m. — Lietuvos SSR kultūros ministras. Rašytojas.

J. BARTAŠIŪNAS — 1944 m. liepos 10—1953 m. balandžio 23 d.

J. Bartašiūnas (1895—1972) — gen. mjr. (1945). Sovietinio saugumo įstaigose karjerą pradėjo 1921 m., 1938 m.

buvo atleistas. 1940—1941 m.— 29-ojo teritorinio šaulių korpuso, 1942—1944 m. — 16-osios lietuviškosios šaulių divizijos ypatingojo skyriaus, kontržvalgybos „Smerš" skyriaus viršininkas. Vėliau — Lietuvos SSR NKVD—MVD vadovas. Už lietuvių tautos naikinimą apdovanotas 12 ordinų.

P. KONDAKOVAS — 1953 m. balandžio 23—birželio 10 d.

P. Kondakovas (g. 1902) — gen. mjr. Lietuvos SSR MGB dirbo nuo 1952 m. Trumpai buvo Lietuvos SSR vidaus reikalų ministras, paskui jį paskyrė Briansko, vėliau — Vladimiro srities vidaus reikalų valdybos viršininku.

J. VILDŽIŪNAS — 1953 m. birželio 10—spalio 22 d.

J. Vildžiūnas (1907—1989) — v/s mjr. Už antivalstybinę veiklą 1936—1940 m. kalintas Lietuvoje. Sovietinio saugumo tarnyboje buvo 1940—1947 m., 1947—1953 m.— sovietinis ir partinis funkcionierius. Vykdant L. Berijos „nacionalinę politiką" paskirtas vidaus reikalų ministru. 1954—1968 m. buvo Vilniaus miesto vykdomojo komiteto pirmininkas.

K. LIAUDIS — 1953 m. spalio 22—1954 m. balandžio 5 d.

K. Liaudis (1901—1989) — gen. mjr. Iki 1944 m. gyveno Sovietų Sąjungoje. 1944—1953 m.— partinis funkcionierius. 1947—1950 m. būdamas žemės ūkio ministras vykdė prievartinę kolektyvizaciją. 1953—1959 m. — Lietuvos SSR vidaus reikalų ministerijos, vėliau — KGB vadovas.

A. GAILEVIČIUS — 1954 m. gegužės 6—1968 m. rugsėjo 19 d.

A. Gailevičius (g. 1910) — gen. mjr. (1957). Už antivalstybinę veiklą 1930—1934 ir 1936—1940 m. kalintas Lietuvoje. 1940—1944 m. — Lietuvos SSR NKVD darbuotojas. 1944—1948 m. būdamas Religinių kultų reikalų tarybos vedėju persekiojo tikinčiuosius, diegė karingąjį ateizmą. 1948—1968 m. — valstybės saugumo ir vidaus reikalų ministrų pavaduotojas, vidaus reikalų ministras.

SSRS NKGB (nuo 1946 m. kovo 25 d. — MGB)

V. MERKULOVAS — 1941 m. vasaris—liepa, 1943 m. — 1946 m. gegužės 4 d.

V. Merkulovas (1895—1953) — v/s III rango komisaras (1940), v/s I rango komisaras (1944), gen. plk. (1945). 1940—1941 m. vasario mėn. ir 1941 m. liepos mėn.— 1943 m. buvo L. Berijos pavaduotojas. 1946 m. atleidus iš SSRS valstybės saugumo ministro pareigų, paskirtas valstybės kontrolės ministru. 1953 m. suimtas ir gruodžio 23 d. sušaudytas.

V. ABAKUMOVAS — 1946 m. gegužės 4—1951 m. liepos 4 d.

V. Abakumovas (1908—1954) — v/s III rango komisaras (1941), v/s II rango komisaras (1943), gen. ltn. (1945). NKVD darbuotojas nuo 1932 m. Dirbo SSRS NKVD Slaptame politiniame skyriuje. 1939 m. paskirtas NKVD Rostovo srities valdybos viršininku. 1941—1943 m. — L. Berijos pavaduotojas ir NKVD Ypatingųjų skyrių valdybos viršininkas, 1943—1946 m. — Vyriausiosios kontržvalgybos valdybos „Smerš" viršininkas ir gynybos liaudies komisaro pavaduotojas. Atleidus iš valstybės saugumo ministro pareigų, 1951 m. liepos 12 d. suimtas ir 1954 m. gruodžio 19 d. sušaudytas.

S. IGNATJEVAS — 1951 m. rugpjūčio 9—1953 m. kovo 15 d.

S. Ignatjevas (1904—1984) — 1937—1943 m. buvo Buriatijos-Mongolijos VKP(b) srities komiteto pirmasis sekretorius. Pirmasis partinis funkcionierius, tapęs SSRS valstybės saugumo ministru. Atleidus iš pareigų, išrinktas CK sekretoriumi. 1953 m. balandžio 5 d. atleidus iš sekretoriaus pareigų, paskirtas Baškirijos KP srities komiteto pirmuoju sekretoriumi.

Lietuvos SSR NKGB—MGB

P. GLADKOVAS — 1941 m. kovo 8 d.—liepos mėn.

P. Gladkovas (1902— ?) — v/s mjr. (1940), v/s komisaras (1943), gen. ltn. (1945). SSRS NKVD darbuotojas

nuo 1936 m., 1939—1940 m. — Baltarusijos SSR, 1940—1941 m. — Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisarų pavaduotojas, valstybės saugumo liaudies komisaras. 1941—1946 m. buvo įvairių lygių ypatingųjų skyrių bei kontržvalgybos „Smerš" valdybų viršininkas. 1950—1953 m. — lagerių „Dubravnyj" ir „Stepnoj" valdybų viršininkų pavaduotojas. 1955 m. iš jo atimtas karinis laipsnis.

D. JEFIMOVAS — 1945 m. gruodžio 15—1949 m. vasario 25 d.

D. Jefimovas (1904—1950) — gen. mjr. (1945). Nuo 1925 m. tarnavo sovietinio saugumo įstaigose. Iš Lietuvos SSR NKGB vadovo pareigų atleistas dėl ligos.

N. GORLINSKIS — 1949 m. vasario 25—balandžio 27 d.

N. Gorlinskis (1907—1965) — gen. ltn. (1945). Buvo SSRS NKVD ir NKGB įgaliotinis Estijoje (1945). Iš Lietuvos SSR valstybės saugumo ministro pareigų atšauktas į Maskvą. 1953 m. buvo SSRS MVD 5-osios valdybos viršininkas.

P. KAPRALOVAS — 1949 m. rugpjūčio 13—1953 m. balandžio 23 d.

P. Kapralovas (g. 1906) — v/s komisaras, gen. mjr. (1945). 1944 m. buvo SSRS NKVD kontržvalgybos „Smerš" valdybos skyriaus viršininko pavaduotojas, 1944—1949 m. — Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro (vėliau — ministro) pavaduotojas, BB valdybos viršininkas.

SSRS KGB

I. SEROVAS — 1954 — 1958 m.

I. Serovas (1905—1990) — v/s II rango komisaras (1944). Nuo 1941 m. buvo SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojas, vėliau — pirmasis pavaduotojas. 1954 m. kovo 13 d. susikūrus SSRS KGB, tapo jo vadovu. 1958—1962 m. — Vyriausiosios žvalgybos valdybos (GRU — Glavnoe razvedyvatel'noe upravlenie (rus.)) viršininkas.

A. ŠELEPINAS — 1958—1961 m.

Lietuvos SSR KGB

K. LIAUDIS — 1954 m. gegužės 11—1959 m. lapkričio 23 d.

NKVD—MVD IR NKGB—MGB—KGB STRUKTŪRA (APSKRIČIŲ SKYRIAI) 1940—1958 m.

1940 m. birželio 20—rugsėjo 18 d. veikė Valstybės saugumo departamentas.

Nuo 1940 m. rugsėjo 18 d.— LSSR NKVD (1941 m. balandžio—liepos mėn. veikė ir LSSR NKGB):

1. Alytaus skyrius
2. Biržų „
3. Kėdainių „
4. Kretingos „
5. Kauno „
6. Marijampolės „
7. Mažeikių „
8. Panevėžio „
9. Raseinių „
10. Rokiškio „
11. Seinų (Lazdijų) „
12. Telšių skyrius
13. Tauragės „
14. Trakų „
15. Ukmergės „
16. Utenos „
17. Vilkaviškio „
18. Vilniaus m. valdyba
19. Šakių skyrius
20. Šiaulių „
21. Švenčionių „
22. Zarasų „

1944 m. liepos 15 d. įsteigti atskiri Vilniaus miesto ir apskrities skyriai ir Švenčionėlių apskrities skyrius.

1947 m. dar įsteigti MGB ir MVD apskričių skyriai:

1. Anykščių skyrius
2. Joniškio „
3. Jurbarko „
4. Klaipėdos „
5. Kaišiadorių „
6. Kelmės „
7. Kupiškio „
8. Kuršėnų „
9. Pagėgių skyrius
10. Pasvalio „
11. Plungės „
12. Prienų „
13. Radviliškio „
14. Šilutės „
15. Varėnos „

1948 m. gruodžio 17 d. dar įsteigti:

1. Kalvarijos skyrius
2. Rietavo „
3. Širvintų „
4. Vilkijos „

1950 m. liepos 10 d. įsteigtos sričių valdybos:

1. Vilniaus srities valdyba ir 24 rajonų skyriai
2. Kauno „ „ „ 23 „ „
3. Klaipėdos „ „ „ 16 „ „
4. Šiaulių „ „ „ 24 „ „

1953 m. balandžio mėn. LSSR MGB įtraukta į MVD sudėtį.

1953 m. liepos 1 d. sritys panaikintos.

1954 m. balandžio 7 d. įsteigtas Valstybės saugumo komitetas (KGB).

SUMMARY

Beginning with 1940, the Lithuanian people suffered major upheavals — the independent state came under occupation, various occupying forces pursued the policy directed towards the annihilation of the Lithuanian people and there is only one word by which this policy can be characterised — genocide.

The crimes committed by the Nazis have been identified and condemned, whereas the Soviet genocide has not yet been brought to public trial. This investigation focuses mainly on the reasons, conditions, basic tendencies, methods and consequences of the Soviet genocide.

The investigation was carried out on the basis of documents of the NKVD—MVD and NKGB—KGB, as well as the Lithuanian Bureau of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks) which are kept in the Depository of KGB Archive Documents, the Lithuanian Central State Archives, the Archives of the Lithuanian Public Organisations and the Archives of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Lithuania as well as in the State Archives of the Russian Federation and the Centre for the Preservation and Investigation of Archive Documents of Russia's Modern History.

The chosen methods of genocide (imprisonment, deportation) did not signify that all the people would be physically exterminated there and then. However, according to the terms of the Genocide Convention, unbearable conditions of life were imposed on those people, regardless of the method of repression to which they were subjected. The consequence of the above was partial or total extermination of those people.

About 23,000 people were deported and taken to prison camps from Lithuania in 1941. By 1945, 50% of the deported Lithuanians had perished, whereas the number of Lithuanians who died imprisoned in camps reached 85%.

The second stage of Soviet occupation began with mass robbery of local residents, round-ups, punitive operations carried out by all types of the NKVD troops against those hiding from forced mobilisation into the Red Army as well as against the Lithuanian resistance fighters and their supporters.

In 1944—1945 almost 5,000 civilians — men, women and children — were massacred in Lithuania (incomplete data). In December 1944 alone, 144 farms were burnt down and 265 Lithuanians were burnt (shot dead) in tens of rural areas. The traces of physical extermination of people were concealed with special care: all documents of the NKGB—NKVD were kept strictly in accordance with the requirements prescribed by Communist-Bolshevik ideology and by using the specific vocabulary of the system of terror. Having failed to achieve speedy suppression of the armed resistance of the Lithuanians, beginning from the autumn of 1945, the organisers of physical extermination of the Lithuanians had to look for new methods of extermination. The entire territory of Lithuania was entangled in the net of permanently stationed garrisons of the NKVD Army. The acts of terror carried out by the repressive forces had more far reaching goals than mere suppression of resistance.

The total subjugation and Sovietisation of Lithuania and restructuring of society according to the postulates of Communist ideology could not be carried out without resorting to compulsion and terror, without exterminating the most patriotic or economically independent part of the Lithuanian nation. Irrespective of the activeness of the participants in the Lithuanian resistance movement, not a single part of Lithuania managed to escape from genocide.

Deportations that according to the Genocide Convention were identified as deliberate act of genocide,

were sanctioned by the supreme Soviet authorities. Their motives were changing constantly. During certain periods an ethnic principle used to be replaced by a political one or a political principle used to screen the ethnic principle. Not „nationalists", „kulaks" or people called by any other names, who had no nationality, were being exterminated but namely, Lithuanians. In the period between 1946 and 1952, one sixth of all the deportees in the Soviet Union were Lithuanians and in the period between 1948 and 1951 Lithuanians made up one half of all the deportees.

Only upon coming of age or only those children who were born in mixed families (only one of the parents is a deportee) and who chose the nationality of the parent who was not a deportee (e. g. Russian), could theoretically avoid the fate of their parents. But on 16 February 1953 they were deprived even of this possibility which had very little to do with Lithuanians.

Even for escaping from the places of deportation Russians were being punished under a different Article of the Penal Code than Lithuanians, Germans, or Ukrainians.

The establishment of special legal status of Lithuanians (and other „unreliable" nations), hindrances to return to one's homeland and the fact that one third of all the victims of deportations were children, indicate that the extermination of the Lithuanian population was aimed at the Lithuanian nation, as the sole promoter of the idea of Lithuania's independence.

Losses caused to the Lithuanian nation by „deportation", as one of the methods of Soviet genocide policy, alone are equal to the extermination of prisoners in death camps. As many as 28 thousand people out of 132 thousand who in the period between 1941 and 1952 were taken away to „endless" deportation, perished from diseases, starvation, or unbearable labour (in the post-Stalinist period between 1953 and 1958 alone 3500 Lithuanians died in deportation).

Every year thousands and tens of thousands of prisoners from Lithuania were sent to GULAG camps. In 1945—1952 there were 54 „stages", during which 1000

and more prisoners were taken from the Lithuanian prisons at each stage. Also such people were sent to GULAG against whom cases were not instituted in Lithuania. These were the rural inhabitants arrested during military-punitive operations, who were suspected of supporting the Resistance Movement. Sooner or later these prisoners were sentenced by the special meeting of the USSR MVD or MGB to 10 or 25 years deprivation of freedom.

In 1945 alone 20 017 people were deported from Lithuania to the camps for „instituting legal proceedings". In later years, part of the prisoners would be confined to the GULAG affiliate established in Lithuania: three prison camps, two penal colonies and a transit prison. The most notorious of them was Šilutė (Macikai) prison camp in which at least 559 people (85% of whom were Lithuanians) perished in the period between 1946 and 1955.

The total number of prisoners taken away to the GULAG prison camps in 1944—1952 amounted to 142 575 people.

In 1948—1954 half of the Lithuanians were imprisoned in „special camps" where working and living conditions were most difficult. The fact that the Lithuanians made up a third-or even the second-largest („Steplag") ethnic group among the prisoners of special camps (one tenth of all the prisoners) showed that genocide policy was purpose-oriented — former ministers of Independent Lithuania, officials, policemen or participants in the anti-Soviet resistance movement should not return to their homeland.

Speaking about total losses in the Lithuanian population and first of all about the total losses to the Lithuanian nation, it should be noted that indicated figures are based on archive documents and compiled records of the names of victims. Nevertheless, due to inaccuracies, manipulation of figures and various stipulations these data are incomplete, not final and approximate.

Not less than 456 thousand people (every third adult Lithuanian; the Lithuanians accounted for 93% of the prisoners and 96% of the deportees) fell victim to Soviet genocide and terror, were subjected to compulsion of

one kind or another. As many as 332 thousand people were imprisoned, deported and sent to GULAG camps. Another 26.5 thousand people were killed in Lithuania.

Principal acts of genocide were employed, such as killing (during military-punitive operations, acts of special agents, etc.) physical and moral damage and deliberate worsening or changing of living conditions which caused deaths of many people (in prisons, prison camps, places of deportation). All these methods were confirmed (by orders, plans), justified (by ideological, practical — „public security" — and other motives) and implemented in practice by the supreme Soviet authorities and institutions subordinate to them.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

I. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA):
1. F. 378 — Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija;
2. F. R-754 — VRM Valstybės saugumo departamentas;
3. F. R-756 — LSSR vidaus reikalų liaudies komisariatas (1940—1941);
4. F. R-761 — LSSR teisingumo liaudies komisariatas (1940—1941);
5. F. R-786 — LSSR NKVD Darbininkų ir valstiečių milicijos valdyba.

II. Lietuvos visuomenės organizacijų archyvas (LVOA):
1. F. 1771 — Lietuvos komunistų partijos CK;
2. F. 3377 — Partijos istorijos institutas prie LKP CK.

III. Vidaus reikalų ministerijos archyvas (VRMA):
1. F. 18 — LSSR NKVD kontržvalgybos „Smerš" skyrius (1944—1950);
2. F. 135 — Informacinis centras;
3. F. 139 — LSSR VRM Kalėjimų ir operatyvinis skyrius (1944—1963);
4. F. 145 — Pataisos reikalų departamentas.

IV. KGB Archyvinių dokumentų saugykla (KGB ADS):
1. Baudžiamųjų bylų fondas:
B. 1353/3 — K. Bizausko,
B. 33960/3 — J. Žemaičio,
B. 34229/3 — V. Bulvičiaus,
B. 42880/3 — A. Stulginskio,
B. 44618/3 — A. Ramanausko;
2. F. 3 — literinės bylos;
3. F. 6 — agentūrinio-operatyvinio darbo bylos;
4. F. 10 — NKGB—MGB—KGB sekretoriatas;
5. F. 18 — operatyviniai sektoriai (1945—1946);
6. KGB 1-ojo skyriaus fondas.

V. Rusijos Federacijos valstybinis archyvas (RFVA):
1. F. 9401 — SSRS NKVD įsakymai;
2. F. 9413 — SSRS MVD Kalėjimų valdyba;
3. F. 9414 — SSRS MVD GULAG-as;
4. F. 9479 — SSRS MVD 4-asis specialusis skyrius.

VI. Rusijos naujausios istorijos archyvinių dokumentų saugojimo ir tyrimo centras (RNIADSTC):
1. F. 597 — VKP(b) CK Lietuvos biuras.

VII. Represijų Lietuvoje tyrimo centro archyvas (RLTCA).
VIII. A. Anušausko archyvas:
Rankraščiai —
1. Antrasis Pirčiupis (be autoriaus). 25 p.;
2. *Kokurin A. I., Gur'janov A. Z.* Kalėjimų evakuacija (rusų k.). 54 p.;
3. *Kokurin A. I.* Kalinių evakuacija iš Vakarų Ukrainos, Vakarų Gudijos ir Lietuvos 1941 m. (rusų k.). 27 p.

DOKUMENTŲ RINKINIAI

1. Bėgančiųjų kerštas. Lietuvos policijos 1942 metų protokolai (rotaprintinis leidinys). 202 p.
2. Lietuvos kovų ir kančių istorija. Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. V., 1994. 446 p.
3. Polpredy soobščajut. Moskva, 1990. 544 s.
4. SSRS — Germanija 1939—1941. V., 1989. T. 2. 192 p.

PERIODINĖ SPAUDA

1. Į laisvę. 1942.
2. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus žinios. 1941.
3. Naujoji Lietuva. 1941.
4. Savitarpinės pagalbos žinios. 1942.
5. Ūkininko patarėjas. 1941.
6. Vyriausybės žinios. 1940.

KNYGOS

1. *Alksninytė-Garbštienė O.* Sibire... tremtinių žeme. V., 1994. 240 p.
2. *Almonaitis G.* Grąžinkite man gyvenimą. K., 1992. 152 p.
3. *Andriušis S.* 18 parų po žeme. K., 1991. 181 p.
4. *Ankevičius S.* Už Uralo, žemės galo. V., 1989. 86 p.
5. *Antanaitis A.* Žodžiai iš pragaro. V., 1991. 206 p.
6. *Armonienė B.* Leave your tears in Moscow. Philadelphia, 1961. 222 p.
7. *Brandišauskas V.* Kova dėl Lietuvos valstybingumo atkūrimo (1940 m. birželis—1941 m. rugsėjis) (disertacijos rankraštis). V., 1995. 322 p.
8. *Damušis A.* Lietuvos gyventojų aukos ir nuostoliai Antrojo pasaulinio karo ir pokario (1940—1959) metais. Chicago, 1988; Trečias pataisytas leidimas. K., 1991. 95 p.
9. *Dobrovolskas J.* Pergalės karių gretose: Lietuviai Didžiojo Tėvynės karo frontuose. V., 1985. 119 p.
10. *Eremenko A. I.* V načale vojny. Moskva, 1964. 511 s.
11. *Ėringis K.* Lietuvos kariuomenės tragedija. V., 1993. 271 p.
12. *Girnius K.* Partizanų kovos Lietuvoje. V., 1990. 422 p.
13. *Gubin K. A.* Slovo o Krasnoznamennom Pribaltijskom. Riga, 1981. 291 s.

14. *Gustainis V.* Be kaltės kalti. V., 1989. 460 p.
15. Išvežtųjų lietuvių sąrašas: Stalino teroras 1940—1941 m. / Sudarė *L. Kerulis.* Chicago, 1981. XXIV, 520 p.
16. *Juciūtė E.* Pėdos mirties zonoje. New York, 1974. 544 p.
17. *Jurgaitis J.* Aukos keliu. V., 1992. 478 p.
18. Kontrrazvedyvatel'nyj slovar'. Moskva, 1972. 371 s.
19. Krasnoznamennyj Belorusskij voennyj okrug. Moskva, 1983. 574 s.
20. Kryžius šiaurėje. V., 1992. 463 p.
21. *Kuper L.* Genocide. Its political use in the Twentieth Century. New Haven and London, 1981. 255 p.
22. *Lakickas K.* Kalinys Z-311. V., 1994. 284 p.
23. Lietuvos gyventojų genocidas 1939—1941 m. V., 1992. T. 1. XLVIII, 805 p.
24. Lietuva bolševikų okupacijoje / Red. *J. Prunskis.* Chicago, 1979. 240 p.
25. *Martinionis A.* Lietuvos kariuomenės tragedija. V., 1993. 165 p.
26. *Mockevičius V.* Mirties arterija. V., 1994. 119 p.
27. Norilsko Vyčiai. V., 1992. 366 p.
28. *Pajaujis-Javis J.* Soviet Genocide in Lithuania. New York, 1980. 246 p.
29. *Pelėkis K.* Genocide. Lithuania's Threefold tragedy. Germany, 1949. 286 p.
30. *Petruitis J.* Kaip jie mus sušaudė. K., 1990. 280 p.
31. *Racėnas R.* Komių žemėje. K., 1995. 159 p.
32. *Rakūnas A.* Klasių kova Lietuvoje 1940—1951 m. V., 1976. 216 p.
33. Repressii 30—40-ch g. g. v Tomskom krae. Tomsk, 1991. 262 s.
34. Sovetskaja voennaja enciklopedija. T. 6, 8.
35. *Stabingis A.* Tryliktas vagonas. K., 1993. 189 p.
36. *Stanislovaitis R.* Osuščestvlenie funkcii podavlenija soprotivlenija svergnutych klassov v Sovetskoj Litve v 1940—1950 g. g. (avtoref. diss. na soiskanie učen. st. kand. jurid. nauk). Tartu, 1970. 22 s.
37. *Stossun H.* Die umsiedlungen der Deutschen aus Litauen wahrend des zweiten Weltkrieges. Marburg. Lahn. 1993. 270 p.
38. Sukilimas. V., 1994. 172 p.
39. *Suvorov V. (Rezun V.)* Ledokol. Kto načal Vtoruju mirovuju vojnu? Moskva, 1993. 351 s.
40. *Tarasonis V., Bajoriūnas A., Gediminskas D.* Lietuvos tremtiniai Tadžikijoje. V., 1992. 69 p.
41. „Tautų tėvo" karalystėje: Memuarai / Sudarė *A. Masaitis.* K., 1991. 214 p.
42. *Tautvaišienė H.* Tautų kapinynas Sibiro tundroje. Boston, 1962. 135 p.
43. *Tininis V.* Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai. V., 1994. 336 p.
44. *Tolis A.* Mirties kolona. Chicago, 1947. 252 p.
45. *Toliušis Z.* Mano kalėjimai. V., 1991. 330 p.
46. *Truska L., Kancevičius V.* Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrių verpetuose. V., 1990. 254 p.
47. *Turauskas E.* Lietuvos nepriklausomybės netenkant. K., 1990. 287 p.
48. *Tumas J.* Kelias į Červenę. V., 1990. 96 p.
49. 1941—1952 metų Lietuvos tremtiniai. V., 1993. T. 1. 551 p.
50. Ugolovnyj kodeks RSFSR. Moskva, 1950. 256 s.